ياسىنجان سادىق جوغلان

جاللات خىنىم

(2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

جاللات خنسم

جاللات خنسم

(2)

رەسسام : ئابدۇشۈكۈر كېرىم

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : غالىب شاھ

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

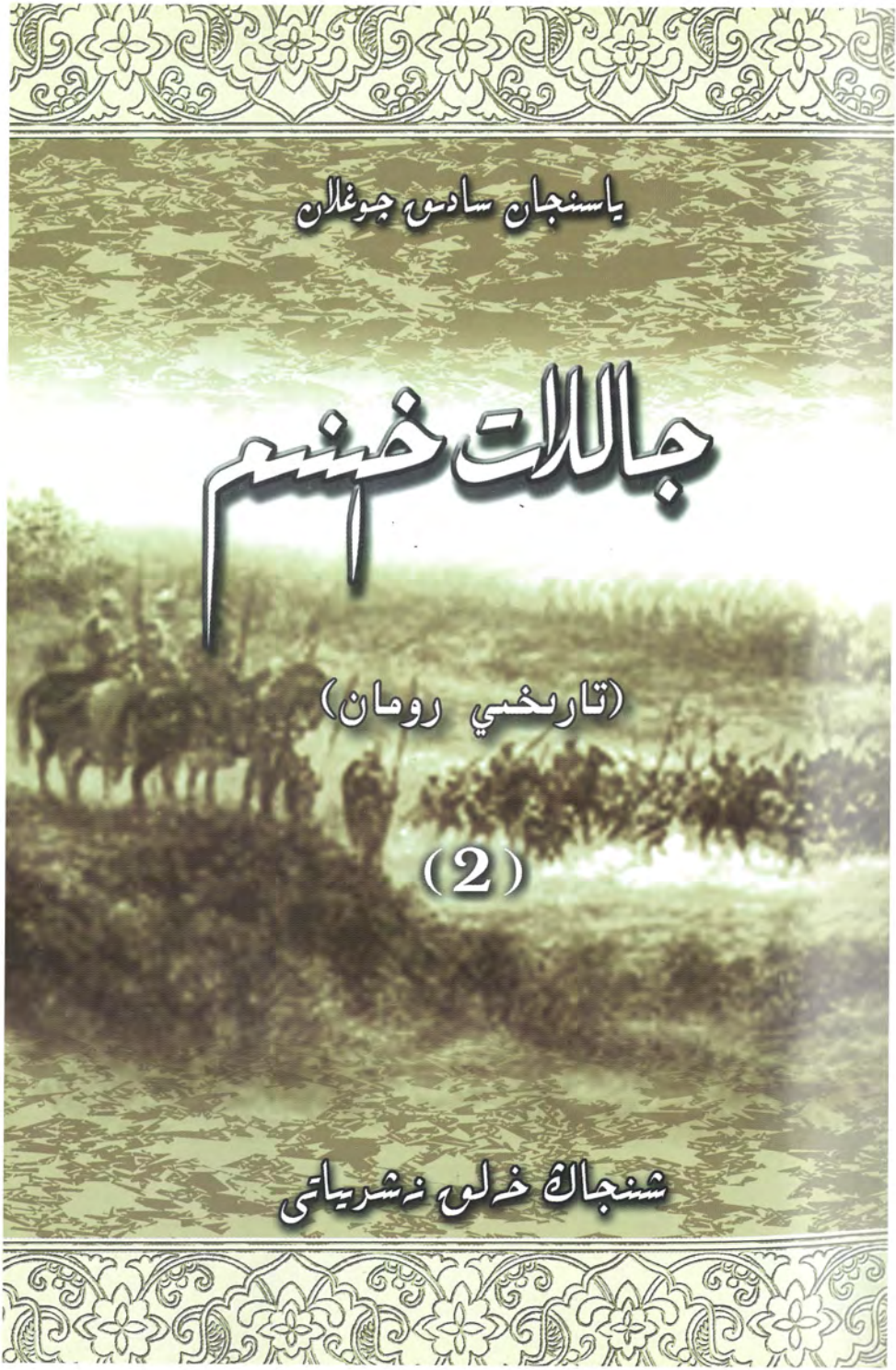
ISBN 7-228-08354-7

(民文) 上下集总价:52.00 元

ISBN 7-228-08354-7

9 787228 083541 >

ياسىنجان سادىق جوغلان
جاللات خانىم
(تارىخىي رومان)
(2)
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

魔鬼夫人/亚森江·沙迪克著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2003.10

ISBN 7-228-08354-7

Ⅰ.魔… Ⅱ.亚… Ⅲ.长篇小说-中国-当代-维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.1247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 089124 号

责任编辑：买买提吐尔地·米尔孜艾合买提
责任校对：艾加尔古丽·吐尔逊
封面画者：阿布都秀库尔·克里木
封面设计：阿里甫·夏

魔鬼夫人(维吾尔文)

亚森江·萨迪克 著

艾尔肯·伊不拉音 编辑

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市 348 号 邮编：830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新疆金版印务有限公司印刷
850×1168 毫米 32 开本 29.75 印张 20 插页
2003 年 12 月第 1 版 2003 年 12 月第 1 次印刷
印数：1—5000

ISBN7-228-08354-7/I 总价(上、下集)：52.00 元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换

سەككىزىنچى باب

ئەمەلگە ئاشمىغان سۈيىقەست

1

بۇ يىل كۈز تولىمۇ سېخىيلىق بىلەن كەلدى. يەكەن دەريا-سى بىلەن قاراشەھەر دەرياسىغا كەلگەن ئوتتۇراھال كەلكۈننى ھېسابقا ئالمىغاندا باشقا دەريا - ئېقىنلاردا ئانچە تاشقىن بولمىدى. ياز پەسلىدىكى ئەلۋەك سۇ ۋە زىيادە يامغۇر - يېشىندىن خالىي ھاۋا، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى زېمىنلارنىڭ دېھقانچىلىقىدىن مول ھوسۇل ئېلىشىغا سەۋەب بولغانىدى. بۇغداي - قوناق خامانلىرىدا، قوغۇن - تاۋۇزلۇقلاردا، باغ باراڭلاردا بىر يىللىق ئەمگەكنىڭ مېغىزىنى چاققان دېھقانلار: «بۇ يىل ئاللاتائالانىڭ رەھمىتى ياغدى. سۇلتان ئىسمائىلخان زامانى ئاسايىشلىق، ياخ-شىلىق، توقچىلىق، مەمۇرچىلىق بىلەن باشلاندى» دېيىشەتتى. دېمىسىمۇ بۇيۇك تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب - شىمالىدىن ئىبارەت ئىككى بوستانلىقنى ئەلمىساقتىن تارتىپ ماكان تۇتۇپ ياشاپ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا تىرىكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان ئەمگەكچان، مەرد، ئاق كۆڭۈل ئۇيغۇر خەلقى يېقىنقى سەككىز - ئون يىل ئىچىدە بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەنىدى. تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقتىكى خەلق قىش - ئەتىيازدا

قۇرغاقچىلىق ۋە بوران ئاپىتىگە ئۇچراپ بىر تامچە سۇغا زار بولسا، ياز ۋە كۈزدە دەھشەتلىك كەلكۈن ئاپىتىگە ئۇچراپ ھاياتى ۋە مال - مۈلۈكلىرىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى بوستانلىقتا بولسا قىشتا قار ئاپىتى، ئەتىيازدا كەلكۈن، ياز پەسلىدە چېكەتكە، كۈزدە مۆلدۈر ئاپىتى بولۇپ تۇراتتى. سەئىدىيە سەلتەنىتىدە ئولتۇرغان خان - سۇلتانلار ھەر يىلى خەزىنىدىن نۇرغۇن پۇل - خىراجەت ئاجرىتىپ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ بارااتتى. كەلكۈن پەسلىدىن بۇرۇن دەريا - ئېقىنلارنى پۇختىلاپ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى قايتىدىن چېپىپ، توما - توسمىلارنى يېڭىلايتتى، ئامبار - كۆللەرنىڭ دامبىلىرىنى پۇختىلايتتى. شۇڭلاشقىمۇ، سەئىدىيە سەلتەنىتىدە كۆكۈيشىلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپ ھېسابلىناتتى ۋە بۇ مەرتىۋىگە خان جەمەتىدىكىلەر ياكى خانىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئەمىرلىرى تەيىنلىنەتتى. ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى كەشىپ قىلىنغان سۇ تۇگمىنى پۈتۈنلەي ئومۇملاشقان بولۇپ، ئەڭ چەت، بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردىكى كەنت - قىشلاقلاردىنمۇ تۇگمەن تېپىلاتتى. مەخسۇس تۇگمەنچىلىكنى تىرىكچىلىك كەسىپى قىلىپ، ئېقىن بويلىرىغا بىرەر يۇز تاش تۇگمەن چۆرۈپ، كىشىلەرنىڭ ئۇننى تارتىپ بېرىپ بېيىپ كەتكەن بايلارمۇ خېلىلا بار ئىدى. كۈز پەسلىدە، دېھقانلار زەر - زىرائەتلىرىنى خامانلىرىغا چەشلىگەن مەزگىللەردە تۇگمەنلەر باشقىچە ئاۋاتلىشىپ كېتەتتى. كۈز ۋە قىش پەسلىدە تۇگمەنلەرنىڭ ئاۋاتلاشقانلىقى ياكى چۆلدەرەپ قالغانلىقىغا قاراپ، دېھقانلارنىڭ شۇ يىلىلىق ھوسۇلىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا ھۆكۈم قىلغىلى بولاتتى.

ساخاۋەتلىك كۈز ئايلىرىنىڭ بىرىدە، ئىككى - ئۈچ يۈزگە يېقىن سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، سۇلتان ئىسمائىل خانىنىڭ ھۇزۇرىغا زىيارەتكە ماڭغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تازغۇن، يوپۇرغا، تىرىم قاتارلىق چوڭراق يۇرتلاردا بىرەر -

ئىككى كۈندىن تۇرۇپ، بۇ يۇرتلاردىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - ساما سورۇنى تۈزۈپ، سۈلۈك تەرغىباتى ئېلىپ بارغاچ يولغا چىققانىدى. مانا بۇگۈن ئىشان پىرىنىڭ مۇبارەك پايە - قەدەملىرى يېتىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شېھىتدۆڭ خەلقى، تۈگمەنچى ئابدۇكېرىم باينىڭ يەكەن دەرياسى بويىدىكى تاش تۈگمىنى جايلاشقان تۆپىلىكتىكى سەيناغا داستىخان سېلىپ، يولغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ[1] قەيناغىسى ئابدۇغوپۇر بەگ ئىككى موزاي، يىگىرمە قوي سويۇپ، ئون قازاندا داش قاينىتىپ ئاتاتتى. ئىشان پىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ، بۇ سەيناغا يىغىلغان ئۇچ مىڭغا يېقىن شېھىتدۆڭلۈك سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى غۇزمەك - غۇزمەك بولۇشقىنىچە داق يەردىلا ئولتۇرۇپ «ھۇم - ھۇم» دەپىشكىنىچە زىكرى ئېيتىشۇاتاتتى. سەينانىڭ تۆر تەرىپىگە سېلىنغان كىگىز - كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە موللاق ئېتىپ ئويناۋاتقان كەپسىز بالىلارنى چوڭلار پات - پات ۋارقىراپ، ھەيۋە قىلىپ قوغلۇۋېتەتتى. كەپسىز بالىلار پارتلا قىلىپ قاچاتتى - دە، يەنە بىردەمدىلا كۆرپە - كىگىز ئۈستىدە موللاق ئېتىشاتتى. ئابدۇغوپۇر بەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، مۇسا سوپى قاتارلىق بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى جىگدە، سۆگەت، توغراق، سۇۋادان تېرەكلىرى ئارىسىدىكى يولغا پات - پات بويۇنداپ قارىشاتتى. «كېلىدىغان قەرەلى بولدى، ھېلى كېلىپ قالار» دەپىشىپ كۆڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرۇشاتتى. يېكەن، قوموش ۋە ئاللىقانداق سۇ ئۈسۈملۈكلىرى ئارىسىدىن شىلدىرلاپ ئېقىپ، تۆۋەن تەرەپتىكى يىگىرمە تاش تۈگمەننىڭ چاقپەلىكىنى گۈلدۇرلىتىپ ئايلاندۇرۇپ تۇرغان ئۈستەڭ بويىدىكى قېرى

---

① ھىدايىتۇللا ئىشان 1650 - يىلى شېھىتدۆڭگە سۈلۈك تەرغىباتى بىلەن كېلىپ، شېھىتدۆڭلۈك ئوبۇلھادىبەگنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەنىدى. ئوبۇلھادىبەگ بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى، جارۇللىرىنى، شېھىتدۆڭ زىممىسىنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىغان ئاتا مىراس زىممىسىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا تەقدىم قىلىپ، ئىشقىيە سۈلۈكى ئۈچۈن ۋەخپە قىلىۋەتكەنىدى.

سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە تاغار - تاغارلاپ قوغۇن - تاۋۇز، سەۋەت - سېۋەتلەپ ئالما، ئامۇت، نەشپۈت، ئانار، شاپتۇللار دۆۋىلىنىپ كەتكەنىدى. ئۆي - ئۆيلەردىن ئاچىققان چىنە - قاچا، لېگەن - تاۋاق، ھەجىر - ئاياقلارنى ئاياللار ئۆستەڭ سۈيىدە پاكىز يۇيۇپ تەقلەپ قويغانىدى. قول سۈيى ئېلىش ئۈچۈن ھازىرلاپ قويۇلغان ئاپتاۋا - چىلاپچىلارمۇ بىرەر يۇز يۇرۇشتىن ئاشقانىدى. ئىشقىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلانغان بۇ سورۇن خېلىلا كاتتا ھەشەم بىلەن تۈزۈلگەنىدى. كۈن پېشىندىن قاپىرلىغان مەھەلدە يىراقتىن «ھۇئاللاھ ھۇ - ھۇ!» دېگەن جەررە ساداسى ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ دەل - دەرەخلىك يولدىن ئاسمانغا قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى. «ھۇ - ھۇ» سادالىرى بارغانسېرى كۈچەيىپ شېھىتدۆڭ ئاسمىنىدا ھەيۋەتلىك گۈلدۈرلەيتتى. چاڭ - توزانلار ئاسمانغا خۇددى بۇلۇتتەك كۆتۈرۈلەتتى. شۇنداقلا قارىغان كىشىگە بۇ كۆرۈنۈش شېھىتدۆڭ زېمىنىغا خۇددى بىر توپ بۆرە - قاۋان، جىن - شايتانلار باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— كەلدى، كەلدى، ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكىمىز يېتىپ كەلدى، ئەينا، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ ھاياجانلانغان ھالدا.

يىراقتىن دەۋرەپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئالامانىڭ قارىسى كۆرۈندى.

ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، مۇسا سوپىلار ئالامان تەرەپكە قاراپ باشلىرىدىكى دوپپىلىرىنىڭ چۇشۇپ قالغىنىغا قارماي يۇگۈرۈشتى. غۇژمەك - غۇژمەك بولۇپ ئولتۇرۇشقان شېھىتدۆڭلۈكلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارغا ئەگەشتى. شېھىتدۆڭگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئالامانىڭ ئالدىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئارغىماق ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان خەلىپە، سوپى -

دەرۋىشلىرىنىڭ يىگىرمە نەچچىسى ئاتلىق، قالغانلىرىنىڭ يېرى-
مى ئېشەكلىك، يېرىمى پىيادە ئىدى. يول ئازابى ۋە ئاچلىق
ئۇلارنى خېلىلا چارچىتىۋەتكەن بولۇپ تولىمۇ ھارغىن كۆرۈنەتـ
تى. ئۇلار ئالدىغا يۇگۇرۈشۈپ كېلىۋاتقان شېھىتدۆڭلۇكلەرنى
كۆرۈپ، ھارغىنلىمۇ ئۇنتۇپ، جېنىنىڭ بارىچە جەررە تارتىشقا
باشلىدى. شورلۇق يەردە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ بىردە ئوڭ
يانغا، بىردە سول يانغا چۆرگىلەپ، ھەرە تارتىشماق ئۈسسۈلىنى
ئويناپ ساما سېلىشتى. ئاياغلىرى ئاستىدىن ئاچچىق شور توپىلار
پۈر - پۈر توزۇپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلەتتى ۋە دىماغلارنى ئېچىشتۇراتـ
تى. بۇ سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۇستۇېشى، يۈز - كۆزى، چاچ-
ساقاللىرى، ھەتتا بويۇن - قۇلاقلىرىغىمۇ بىر ئىلىك توپا قونغاـ
نىدى. ئاۋازى پۈتۈپ كارىكىراپ قالغان ھاپىزلار جېنىنىڭ بارىچە
ھۆكمەت ئوقۇيتتى. باشقىلار ئۇنىڭغا ماسلىشىپ جەررە تارتاتتى:

بەندە نەچچە ياش ياشىسا ئۆلمەكى بار،
گەۋھەر كۆزىگە بىر كۈن تۈپراق تولماقى بار،
بۇ دۇنيادا سەپەر قىلغان كەلمەكى بار،
ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان كەلمەس ئەرمىش[1].
ھۆم ئاللا ھۆم - ھۆم!
ھۇۋى ئاللا، ھۆم!
.....

ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، موسا سو-
پىلار ھۆركىرەپ - يىغلاشقىنىچە ئاق ئارغىماق ئۈستىدىكى ھىدا-
يىتۇللا ئىشاننىڭ ئۇزەڭگە دەسسەپ تۇرغان ئۆتۈكىنى، تونىنىڭ
پەشلىرىنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ تۇرۇپ سۆيۈشتى. ئۇلار-

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

نىڭ ئارقىسىدىن دەۋرەپ كەلگەن كىشىلەر بىر - بىرىنى قىستىشىپ، ئىتتىرىشىپ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئايىغىنى، تونىنىڭ پېشىنى سۆيۈشكە، كۆزلىرىگە سۈرتۈشكە ئىنتىلەتتى. قورشاۋدا قالغان ئاق ئارغىماق بۇ قىستا - قىستاڭچىلىقتا ئىزىدا تۇرالماي ئالدى - كەينىگە، ئوڭ - سولغا مۇدۇرەيتتى. كىشىلەر تىۋپى تەلۈلىرچە چۇقان سالاتتى، ھىدايىتۇللا ئىشاڭغا بەس - بەستە مەدھىيە - تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشەتتى.

— ھارمىغايلا، پىر ۋۇلھەق!

— قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ پايە - قەدەملىرىگە مۇبارەك!

— ماڭا يول بېرىڭلار، يارانلار، ئىشان پىرىمنىڭ ئۈزەڭگىسىنى كۆزۈمگە سۈرتۈۋالاي.

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىننىڭ جامالىغا قېنىۋالاي.

— ئاھ، ۋەلىيۇللا خوجام...

— ئاھ، جانابىي پىرى بۇزرۇكۇم...

— ئى ئاللا، بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ئاپتاپتەك جامالىنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلغىنىڭ ئۈچۈن مىڭ قەتلە شۈكرى!

— ئاھ، ئىشان خوجام، مەنكىم پېقىر مىسكىنلىرىگە بىر دۈئا قىلىپ قويسىلا.

ئاق ئارغىماق ئۈستىدە ھىدايىتۇللا ئىشان ئەتراپىنى ئوردۇغان مۇرىتلىرىغا ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرەتتى. كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئاردەك سوزۇلغان قوللارغا قولىنى چالا - بۇلا تەگكۈزەتتى. شۇ تاپتا ئاتلىق ئۇزاق يول يۈرۈپ، تېقىملىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەن ھەم قورسىقى ئېچىپ كۆرىكىراپ كەتكەن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاتتىن چۈشۈپ، يۇمشاق كۆرپە ئۈستىدە تازا بىر ئېغىناپ يېتىۋالغۇسى بولسىمۇ، ئەمما ئەتراپىدىكى شۇنچىۋالا مۇرىتلىرىنىڭ كۆرسىتىۋاتقان زىيادە ھۆرمەت، ئېتىقادىدىن ئۈيلىپ، چىرايىغا يالغان كۈلكە يۈگۈرتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى. ئۇ بىرەر ئامال قىلىپسا ئاتـ

تىن چۈشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، ئوڭ تەرىپىدە ئىككى قەدەم يىراقلىقتا تۇرغان خەلىپىسى موللا ساقىغا قاراپ كۆز ئىشارىسى قىلدى. خوجىسىنىڭ ھەربىر چىراي ئىپادىسىدىن ئوي - خىيالىنى بىلىشكە ئادەتلەنگەن موللا ساقى ئىشانىنىڭ مەقسىتىنى دەرھال چۈشەندى - دە، ئۇزەكگىگە دەسسەپ ئات ئۈستىدە ئۆرە بولدى ۋە دەۋرەپ تۇرغان ئالامانغا ۋارقىراپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— ئى شېھىتدۆڭلۈك يارانلار، سەبرى قىلغايسىزلەر، ئۇ-زاق يول يۈرۈپ ئىشان پىرىمىزغا ھاردۇق يەتتى. قۇتبىل ئەقتا-بىمىزنى ئارامگاھقا باشلىغايسىزلەر. ئارام ئالغاچ دىدارى - مۇلا-قەت بولغايمىز...

موللا ساقى خەلىپىنىڭ سۆزلىرى ئابدۇغوپۇر بەگ قاتارلىق شېھىتدۆڭ مۆتىۋەرلىرىگە تەسىر قىلدى. ئۇلار ئىشان خوجىسى-نى تېخىچىلا ئەتىگەندىن بېرى تەييارلىغان سورۇنغا باشلى-مىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىشتى - دە، ئەتراپتىكىلەرنى ۋارقىراپ جىمىقتۇردى.

— پوش - پوش، ئىشان بۇزرۇكۋارىمىزغا يول بېرىڭ-لار، — ئابدۇغوپۇربەگ ئاق ئارغىماقنىڭ چۇلۇۋرىنى بوينىغا سېلىپ تۇرۇپ، ئادەملەر توپىدىن يول ئاچتى. ئابدۇكېرىم بای، پالتا خەلىپە، مۇسا سوپىلار ئاق ئارغىماقنىڭ يايلىغا، ھىدايە-تۇللا ئىشانىنىڭ ئايىغىغا ئېسىلىپ ماڭدى.

تۇگمەن بويىدىكى سەيناغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ھىدايە-تۇللا ئىشانىنى يۆلەشتۇرۇپ دېگۈدەك ئاتتىن چۈشۈردى - دە، تۆر تەرەپتىكى قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى. ئە-شانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن شېھىتدۆڭنىڭ مۆتىۋەرلىرى، سول تە-رىپىدىن موللا ساقى قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك خەلىپىلىرى ۋە سۇلۇك تەرغىباتچىلىرى ئورۇن ئالدى. باشقا سوپى - دەرۋىش-لەر ۋە شېھىتدۆڭلۈك مۇرتلارمۇ كىگىز يېتىشكەنلىرى كىگىز-

ده، كىگىز يېتىشمىگەنلىرى داق يەردىلا يۇمىلاق سورۇن تۇزۇپ ئورۇن ئېلىشتى. ھەممەيلەن جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ھەممە ئادەم ئالىقانلىرىنى جۇپلەپ ئېگىز كۆتۈرۈشتى. ئىشان ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ تۇرۇپ شېھىتدۆڭدىكى بارلىق مۇرىتلىرىغا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئالىقىنىنى يۈزىگە سىيپىدى ۋە قايتىدىن ئېسەنلىك سورىدى.

دۇئادىن كېيىن يۈزلىگەن ئاپتۇۋا - چىلاپچىلار ھەربىرىتكە كېلىپ قول سۇيى ئېلىنىپ، داستىخان سېلىندى. يۈزلىگەن ئادەملەر لېگەن - لېگەنلەردە قوغۇن - تاۋۇزلارنى، ئالما، ئانار، شاپتۇل ... قاتارلىق يەل - يېمىشلارنى داستىخانغا توشۇشتى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا ھەربىر لېگەنگە توققۇزدىن تىزىلغان نانلار داستىخانغا قويۇلدى - دە، چاشگاھ ۋاقتىدىن بېرى قاينىاپ، راسا پىشىپ تىترەپ تۇرغان ئىككى موزاينىك گۆشى تارتىلدى. پۇتۇن پىشۇرۇلغان يىگىرمە قوينىك ئۇچى يوغان كاساڭلارغا سېلىنىپ، ھىدايىتۇللا ئىشاندىن باشلاپ مەلۇم ئارلىق قالدۇرۇپ، داستىخانغا كەلتۈرۈلدى. شېھىتدۆڭلۇكلەر پۇتۇن پىشۇرۇلغان قوينىك گۆشىنى «ئۇچ تارتتۇق» دېيىشەتتى. ئەڭ ھۆرمەتلىك مېھمانلاردىن بېرى قوينىك گۆشىنى پارچىلاپ، نانىنىك ئۈستىگە ئېلىپ تەقسىملەپ بېرەتتى. پارچىلانغان گۆشىنىك چوڭ - كىچىكلىكى داستىخاندا ئولتۇرغان مېھمانىنىڭ نوپۇز - ئابرۇيىغا قاراپ بەلگىلىنەتتى، ئەڭ ئاخىرىدىكىلەرگىمۇ قۇيرۇق مايدىن بىرەر توغرام تەقسىم بولاتتى.

داستىخاندا بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. پەقەت ئادەملەرنىڭ گۆش يەۋاتقان ۋاقتىدىكى «شالاپ - شۇلۇپ»، «مالاچ - مالاچ» لىرىلا ئاڭلىناتتى. مېھمان كۆتۈشكە مەسئۇل بولغان بىرەر يۈزگە يېقىن شېھىتدۆڭ-

لۇك مۇرىتلار داستىخاندىكى شاپاق - شۆپۈك، سۆڭەكلەرنى ئېلىۋېتىپ، يېڭىدىن پىچىلغان قوغۇن - تاۋۇزلارنى، پاكىز يۇيۇلغان ئالما، ئامۇت، شاپتۇللارنى تولۇقلاپ تۇراتتى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئىشاننىڭ ئالدىغا دورا - دەرمەكلەر سېلىنىپ، سىڭدۇرۇپ پىشۇرۇلغان زىخ كاۋىپى كەلتۈرۈلدى. ئىشان تەكەللۇپسىزلا كاۋاپتىن يەتتە - سەككىز زىخنى سىيرىۋەتتى - دە، كار - كار قىلىپ كېكىردى. مايلاشقان قوللىرىنى ئابدۇغوپۇر-بەگ ئۇزاتقان يىپەك رومالغا ئالدىرىماي سۈرتتى. دېمەك، ئىشان تويغانىدى. باشقا سوپى - دەرۋىشلەر تىرناقلىرى ۋە بەكلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن چىشلىرىنى كولىغاچ «بىزگىمۇ بىرەر - ئىككى زىختىن كاۋاپ ئىلتىپات قىلسا ئىكەن» دېگەن تەمەدە كۆزلىرىنى ئوچاق بېشىغا تىكىشەتتى. كاۋاپتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنلىرى قول-لىرىدىكى ماي يۇقۇندىلىرىنى ئاۋۇال ساقال - بۇرۇتلىرىغا، ئاندىن يۇزلىرىگە ۋە توڭرا بېسىپ قارىداپ كەتكەن بەلۋاغلىرىغا سۈرتۈشەتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىگە بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن تىكىلىپ تۇرغان شېھىتدۆڭلۈك مۇرىتلىرىغا، تولا سۆزلەپ يادقا بولۇپ كەتكەن نۇتقىنى باشلىدى:

— شېھىتدۆڭ — ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ نەزىرى چۈشكەن مۇ-قەددەس يۇرتتۇر. شۇڭا، بۇ يەردە ئەۋلىيا - ماشايىخلار غايىبتىن پات - پات پەيدا بولۇپ، ئەھلى سۇلۇكتىكى مۇرىت - يارانلارنىڭ ئىش - ئەھۋاللىرىدىن خەۋەر تېپىپ، مۇبارەك نەزەرلىرىنى تاشلاپ دۇئالاردا بولۇپ تۇرىدۇ. ئاستانە ھىجرىتىگە نىيەت قە-لىشتىن ئاز كەم بىر ھەپتە ئىلگىرى ھەزرەتتىكى پەدەرۇ بۇزرۇك مازار پادىشاھىمىنىڭ مەقبەرىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ شۇنداقلا بىر كەشپۇ كارامەت قىلىۋىدىم، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۆزۈمە-

نى ئالەمىي مەلەكوتتا[1] كۆردۈم. ئېرىقلىرىدا ئابزەمزەملەر ئېقىپ تۇرغان باغۇ ئېرەمنى شۇنداق ئايلىنىپ كېتىپ بارسام، بابائى بۇزرۇك مەخدۇم ئەزەم سەججادە نىشىن ۋەلىيۇللا ھەزرەتلىرى پەرىشتە - مالائىكىلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ ئولتۇرغانىكەن، بېرىپ ئۇلارغا سالام بەردىم. بىر پەس مۇلاقەتتە بولغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز بابائى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى سوراپ قالدى:

«ئى پەرزەنت، شېھىتدۆڭدىكى ئەھلى سۇلۇك يارانلار بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟»

«ياق» دەپ جاۋاب بەردىم مەن.

جاۋابىمنى ئاڭلاپ بابائى بۇزرۇك ۋەلىيۇللانىڭ مۇبارەك جالىنى نارازلىق بۇلۇتلىرى قاپلىدى.

«بىلمىگىن، ئى پەرزەنت، شېھىتدۆڭدە ئاللانىڭ ئىنايىتىگە مۇيەسسەر بولغان بىسيار يارانلىرىڭىز باردۇر. ئول يارانلىرىڭىز كېچەيۇ كۈندۈز سىز قۇتبىل ئەقتاب بۇزرۇكۋارنىڭ جامالىغا تەشنا بولۇپ، يولىڭىزغا تەلمۇرۇپ تۇرماقتا. ئۇلار پانىي دۇنيالىنىڭ پۇچەك پۇلىغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن كېچىپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى يۇرەكلىرىگە جا قىلىپ، سىزنىڭ پېشىڭىزنى تۇتقاندۇر. بېرىڭ، ئۇلار بىلەن دىدار - مۇلاقەتە بولۇپ، تىلەكلىرىنى ئىجابەت قىلىڭ.»

بابائى بۇزرۇكنىڭ بېشارىتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال تەييارلىق قىلدىم - دە، شېھىتدۆڭگە قاراپ يول ئالدىم. ئىنشائاللا مانا ھازىر سىز مۇرىتلىرىم بىلەن دىدارلىشىپ ئولتۇرۇپتىمەن.

ھىدايىتۇللا ئىشان نۇتقىغا بارلىق سەزگۈلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاڭلاپ ئولتۇرغان مۇرىتلىرىغا قاراپ داۋام قىلدى:

— ئىنسانغا بارلىق بالايىئاپەتلەر نەپسىدىن كېلىدۇر.

---

① ئالەمىي مەلەكوت — پەرىشتىلەر ئالىمى.

مال - دۇنيا يىغماقلىق، ئىش - ئوقەت قىلماقلىق، بۇ دۇنيانىڭ رەڭۋاز مەئىشەتلىرىگە بېرىلىش، راھەت - پاراغەت قوغلىشىش، سۆلەتلىك ئېگىن كىيىش، ياسىنىش - تارىنىش...نىڭ ھەممىسى ئىنسانىنى نەپسى بالاسىغا باشلاپ بارۇر. ئىنسان نەپسىنى ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتسە گۇمراھلىققا قالۇر. ئۆشنىسىگە ھېسابسىز گۇناھىكەبىرلەرنى ئارتىۋالۇر. نەپسى شەيتان ئىنسانىنى ئىككى تۆشۈك ئارقىلىق ئازدۇرۇر. ئول ئىككى تۆشۈك ئىنسان بەدىنىدىن يۇقىرىقى تەرىپىدىكى تۆشۈك بىلەن ئاستىنقى تەرىپىدىكى تۆشۈكتىن ئىبارەتتۇر. يۇقىرىقى تەرەپتىكى تەمەگەر تۆشۈك بوغلۇپ، ئىگىسىنى يېيىش، ئىچىش، تېتىشقا ھەرقاچان ۋەسۋەسىگە سالۇر. بۇگۈن بۇنى يېدىم، ئەتە ئۇنى يېسەم، ئۆگۈنى بۇنى يېسەم دېگەن ناشۈكۇر خىياللارغا ئەسىر قىلۇر. پىرى بۇزرۇگىنى، سۆلۈك ئىرادەتلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇر. ئاستىنقى تەرەپتىكى بالاگەر تۆشۈك بولۇپ، ئىگىسىنى ئايال زاتىغا ساقال تاشلاشقا، خوتۇن ئېلىشقا، جىما لەززەتلىرىدىن ھۇزۇر ئېلىشقا قىزىقتۇرۇپ، مۇسىقى - مۇغەننى، ئويۇن - تاماشا، بەزمە - مەشرەپلەرگە ئەسىر قىلۇر. مانا بۇ سۈرەتەن① جۇلالىق، باتىنەن② تولمۇ پۇچەك مەئىشەتلەرگە بالاگەر تۆشۈكنىڭ كەينىگە كىرىپ، بىقارار بولغان ئىنسانلارنىڭ ئىمانى سۇسلىشار، سۆلۈكى تەرىقەتىن چەتلەشۇر. شۇڭا، بالاگەر تۆشۈك تەلەپ قىلغان جىما لەززەتلىرىگە چەك قويماقلىقى، پەقەت ئىت يېمى بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇشقا مۇناسىپ تەننى ھۇزۇرلاندۇرماسلىقى، لەززەتلەندۇرمەسلىكى، بەلكى جازالىمىقى، ئازابلىمىقى ۋاجىپتۇر. ئەگەر كىمەرسىكى ۋۇجۇدىدىكى ئاشۇ تەمەگەر تۆشۈك بىلەن بالاگەر تۆشۈك تەلەپ قىلغان لەززەتلەردىن كېچىپ، پانىي ئالەمنىڭ مەئىشەتلىرىگە كۆز قىرىنى سالماي، ئىت ئۆۋلىرى مىسالى

① سۈرەتەن — شەكلى.
② باتىنەن — ماھىيىتى.

غارلارنى، كونا تاملىقلارنى، مازارلارنى، تاشلاندۇق گۆرلەرنى، گۆلەخلەرنى ۋەتەن تۇتۇپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىدا ئۆزىنى پىدا قىلسا، ھەلقە ـ سۆھبەت، جەررە ـ ساماالارغا مەشغۇل بولسا، ھەققە يېتىپ سەككىز جەننەتنىڭ ئاچقۇچىنى قولىغا ئالغاي. بۇ ۋاپاسىز ئالەمدە تەمەگەر تۆشۈكنى چەكلىگەنلىكى ئۈچۈن باقي ئالەمنىڭ مىڭ لوقمىسىغا باراۋەر كېلىدىغان مەئىشەتلىك غىزالارغا ئېغىز تەگمەي ۋە بىر بېلىدە بىر بۇقىنىڭ، بىر پۇتىدا ئىككى تۆگىنىڭ كۈچىگە باراۋەر كۈچ ـ قۇۋۋەت زاھىر بولغاي. پانىي ئالەمدە بالاگەر تۆشۈكنى چەكلىگەنلىكى ئۈچۈن باقي ئالەمدە سەككىز جەننەتتىكى ھەر تاڭلا سەھەردە بىر قېتىم قىزىلقىغا يېنىپ تۇرىدىغان ھۆر ـ پەرىلەر بىلەن جىما لەززەتلىرىدىن ھۇزۇرلانغاي، خۇلاسە كالام، ئىنسانىنىڭ ۋەزىپىسى نەپسىدىن كېچىپ، ھەققە يېتىپ، ئەبەدىيلىككە ئېرىشىشنى ئىستىمەكتۇر. بۇل مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن تەننى جازالىماق، جاھانىنىڭ بارلىق ھۇزۇر ـ ھالاۋەتلىرىدىن تەننى مەھرۇم قىلماق لازىمدۇر...

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان مەسىلە ـ مەرۇپى، سۇلۇك تەرغىباتى نامازدىگەر ۋاقىتىغچە داۋاملاشتى. شېھىتدۆڭلۇكلەر بۇ تەرغىباتنى ئاڭلاپ، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ، جاھان مەئىشەتلىرىگە بېرىلگەن گۇناھىكەبىرلىرىدىن قاتتىق چۆچۈپ، جەننەت يۇزى كۆرەلمەسلىكىدىن ۋەھمە يەپ، پۇشايمان ياشلىرىنى تۆكۈپ، ئېغىپ كېتىشكەنىدى.

ھەممەيلەن ئۆستەڭ سۈيىدە تەرەت ئېلىشقاندىن كېيىن، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىمامەتچىلىكىدە مۇشۇ سەينادىلا دىگەر نامىزىنى ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن موللا ساقى خەلىپىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھەلقە ـ سۆھبەت سورۇنى تۈزۈپ، جەررە ـ ساماغا چۈشۈپ كەتتى.

ھاپىزلارنىڭ جاراڭلىق، ئەمما تولىمۇ مۇڭلۇق ھۆكمەتلىرى

ئەتراپقا تەكشى تارقىلاتتى. سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ «ھۆم - ھۆم، ھۇ - ھۇ» لىرى شېھىتدۆڭ ئاسمىنىدا ھەيۋەتلىك گۇلدۇرلەيتتى. تامامى دېگۈدەك سورۇنغا چۈشۈپ، ساما سېلىشىپ، ھەرە تارتىشماق ئۈسسۈلى ئويناۋاتقان مۇرتىلار، سوپى-دەرۋىشلەرنىڭ ئەڭ قويۇل ھەم ئەڭ نازۇك بەدەن ھەرىكەتلىرىنى سۈپسۈزۈك ئاسمان گۈمبىزىدە ئېسىلىپ تۇرغان تولۇن ئاي كۈمۈش نۇرلىرى بىلەن تولۇق يورۇتۇپ تۇراتتى.

نەپسى يولىغا كىرگەن كىشى رەسۋا بولۇر،
يولدىن ئېزىپ، تېيىپ، توزۇپ گۇمراھ بولۇر،
ياتسا - قوپسا شەيتان بىلەن ھەمراھ بولۇر،
نەپسىڭ يىغقىل، نەپسىڭ يىغقىل ئەي بەدكىردار①.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋى ئاللا ھۆم!
يامەنھۇ يائاللا،
ھەق دوست، يائاللا!
.....

تولۇن ئاي پارقىرايتتى. ھۆكمەتلەر مۇڭلۇق جاراڭلايتتى. جەررە - ساماچىلار پەلەكنى قۇچاتتى. مىڭلىغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەشلىرىدىن توزۇغان ئاچچىق توپا - چاڭلار قويۇق تۈتەك پەيدا قىلغانىدى. بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن جەررە - ساماغا چۈشۈپ كەتكەن بۇ كىشىلەر شۇ تاپتا ئۆزىنىمۇ، ھەتتا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىمۇ ئۇنتۇلۇپ كەتكەنىدى.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشان قېينىغىسى ئابدۇغوپۇربەگنىڭ

① بەدكىردار — يامانلىق قىلغۇچى.
بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

كاتتا قورۇسىدىكى ھەشەمەتلىك مېھمانسارىيىدا، قوشلاپ سېلىنغان تەتىللا كۆرپىنىڭ ئۈستىدە پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالىتا خېلىپە، مۇسا سوپى... قاتارلىق يېقىنلىرى بىلەن نەشە چېكىشۋاتاتتى.

داستىخان ياغلىق توقاچ، دۇملەپ پىشۇرۇلغان قوزا گۆشى، ئوغلاق، باچكا كاۋىپى، ئۆپكە - ھېسىپ، قوغۇن - تاۋۇز ۋە ھەر خىل ھۆل - قۇرۇق يەل - يېمىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. بولدى دېگۈچە يەپ تويغان مېھمانلارنىڭ داستىخانغا قاراشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

چىلىم ئىككى ئايلىنىپ بولغاندا ئابدۇغوپۇربەگ سەل تارتىنىپراق ھىدايىتۇللا ئىشاندىن سورىدى:

— ئۇزۇندىن بېرى ئىچىشكە كۆزۈم قىيماي ساقلاپ قويغان بىرنەچچە كوزا شاراب بار ئىدى. بىلمىدىم پىر بۇزرۇكۇمنىڭ تاۋى بارمىكىن؟

شارابنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ گېپىلى قىلمىدى.

— ئىلتىپاتنىڭ چوڭ - كىچىكى يوقتۇر. ساھىبخانىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش مېھمان ئۈچۈن ئەدەپسىزلىك بولۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

ئابدۇغوپۇربەگ مالايلىرىغا بۇيرۇپ داستىخانغا ئۈچ كوزا شاراب كەلتۈردى.

— شارابقا ئازراقتىن ئەپيۇن سېلىۋەتكەنىدىم، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئېچىپ تازا كۈچلىنىپ قالدىغۇ دەيمەن، — دېدى ئابدۇغوپۇر بەگ كوزىدىكى شارابنى ئايپاڭ پىيالىگە تۆكۈپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ.

ئىشان شاراب پىيالىسىنى قولىغا ئالدى - دە، تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمايلا لېۋىگە تەگكۈزۈپ سۈمۈرۈپ - سۈمۈرۈپ ئىچىۋەتتى.

— راستتىنلا ئېسىل شاراب ئىكەن، — دېدى ئىشان بوشۇغان پىيالىنى قېيناغىسىغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — ئادەم مەست بولغان چاغدا روھىي ئىلاھتىن بىخەۋەر بولىدۇ. ھەر كىچە بىدار بولۇپ، ئاللانىڭ جامالىنى سېغىنىدۇ. ۋۇجۇدى ئىشقىنىڭ ھىجرانىدا ئۆرتىنىدۇ ۋە ھەر لەھزىدە ھەققە يەتمەكنى خىيال قىلىدۇ، كەيپ قىلماق بىزلەردەك ئاللانىڭ ئىشقىدا، ھىجران بايا‌ۋا‌نىدا پىداكارلىق كۆرسەتكەن، بارخانلاردا ئۇسساپ يۈرەك ـ باغرى چاك ـ چاك بولغان ئارىغلارغا دۇرۇستۇر. شۇڭا، ئاللانىڭ ئىشقىدا نەشە چېكىپ ئىبادەت قىلسا، تىلىكى ئاسان ئىجابەت بولىدۇ. مەست ـ مۇستەغرەق بولۇپ يۈرگەندە ئاندىن ھۆسنى مۇتلەققە[1] يېقىنلىشالايدۇ.

— بۇ نۆۋەت ئاستانىدە ئۇزاقراق تۇرۇپ قالۇرلىمۇ، پىرىم؟ — سورىدى پالتا خەلىپە بۇلدۇقلاپ شاراب تۆكۈلۈۋاتقان پىيالىگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن قاراپ قويۇپ.

— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ نىيىت ـ ئىقبالىغا قارايمەن.

— ئاڭلىشىمچە، مەخدۇمزادە دېگەن مۇرتەت دوزىخى ئۆلگەندىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان ئول توڭگۇزنىڭ كۇچۇكلىرى بولمىش ئىككى مەخدۇمزادىنى پىر تۇتقانمىش ھەم قاتىلىنى تېپىپ جازالاشقا ۋەدە بەرگەنمىش، — دېدى ئابدۇكېرىم بايلىق شاراب تولدۇرۇلغان پىيالىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ،

— بۇ ئىشلاردىن ئاللىقاچان خەۋەردارمىز، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خاتىرجەملىك بىلەن، — ھەر ھالدا ئۆز قولىمىز بىلەن بولمىسىمۇ باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق پەدەرۇ بۇزرۇك مازار پادىشاھىمنىڭ قان ـ قىساسىنى ئالغان بولدۇق. دەھرىي ئىسمائىلخانىنىڭ قاتىلىنى تېپىپ بېرىش ۋەدىسى ئىككى مەخدۇمـ

---

① ھۆسنى مۇتلەق — ئاللاھ.

زادىنى گوللاپ بەرگەن تەسەللىسىدۇر. قاتىلنى ئىلمىي غەيبتە[1] مەقامىغا يەتكەن ئادەم بولغان تەقدىردىمۇ تاپالمايدۇ. ئىككى مەخـ دۇمزادە بولسا تولىمۇ گۆدەكتۇر. ئۇلار پىرى بۇزرۇكلۇكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ، مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ قەدرىگە يەتمەيدۇ. خان ئوغۇل مەخدۇمزادىلەرگە قول بەرگىنى بىلەن سۇلۇـ كى ئىسھاقىيەگە ئىرادەت قىلمىقى ناتايىن.

— قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكۇم بىزلەرگىم سۇلۇكى ئىشقىيە ئۇممەتلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىندۇر، — دەپ مەدھىيە سۆزلىرىنى باشلىۋەتتى موسا سوپى، — ئىشان پىر دەستىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك پايە ـ قەدەملىرى يەتكەن جايدىن تاڭلا مەھشەرگىچە بەرىكەت كەتمىگەي. تۇتۇپ قويغان ياغىچى چىنار بولۇپ كۆكلىگەي. غەزەپ قىلغاندا يەر ـ زېمىن تىترەپ، دۇنيانىمەت قىلىۋەتكەنلەر گاس ـ گاچا، ئەما ـ مەجرۇھ بولۇپ قالغاي. قارغىشىغا يولۇققانلار جەھەننەمگە سەپەر قىلغاي. پىرىم شۇنداقلا بىر كەشپۇ كارامەت قىلىدىغان بولسا، ئوغۇل دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ مۇلھىد سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئەقىدىسىدىن قايتىپ، سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى، ئىشان پىرىمغا قول بېرىپ ئاياغلىرىغا يىقىلمىقى ھېچقانچە ئىش ئەمەس.

مۇسا سوپىنىڭ ماختاشلىرىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان ئىلكىدە كېرىلدى.

— ئەينى مۇددىئا، — پالتا خەلىپە، مۇسا سوپىنىڭ ئىشان پىرىنىڭ نەزىرىگە بەكرەك ئىلىنىپ قېلىشىدىن قىزغىنىپ دەرـ ھال گۇپپاڭچىلىق قىلىشقا باشلىدى، — قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكىمىز ئاستانىگە قەدەم باسسىلا، سۇلتان ئىسمائىلخان ئاـ لىيلىرىنىڭ ئەھلى تەرىقەتنىڭ نۇرلۇق يولىنى كۆرسەتكۈچى سا-

---

① ئىلمىي غەيب — غايىبلىق ئىلمى.

ئادەتمەن ئىشقىيە سۈلۈكىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى خۇددى مۇنۇ ئاياقتىكى ئاشتەكلا بىزگە ئاللىقاچان ئايان. خان ئالىيلىرى پەرىمغا قول بەردىمۇ بولدى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۈلۈكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئېلىپ بارمىقىمىز توسقۇنسىز ھەم بىمالال دۇر. ئول چاغدا سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى خەر قىلىپ مىنگەيمىز. لالما سەگلەرنى قوغلىغاندەك سۇر - توقاي قىلغايمىز.

ئارقىمۇ ئارقا ئىچىلگەن ئەپيۇن سېلىنغان كۈچلۈك شاراب ئىشانىنى ئوبدانلا مەست قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇرىتلىرىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، يېقىندىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن، مۇقىملاشتۇرۇپ بولغان مەقسىتىنى يوشۇرماي دەۋەتتى.

— خان - سۈلتانلارغا پېرى بۈزرۈك بولۇش ئارقىلىق سۈلۈك تەۋرىتىش نىيىتىمىزدىن ياندۇق. ئاللا تائالا ئول دەھرىيلەرگە سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد خان - سۈلتان بولۇشنى پېشانىسىگە پۈتمىگەن. ئەمدى بىزلەرنىڭمۇ بىر نۆۋىتىمىز باردۇر. سەئىدىيە تەختىگە بىزلەرنىڭمۇ بېزەك بولغۇچىلىكىمىز باردۇر.

— ئىنشائاللا، ئېيتقانلىرى كەلگەي، پىرىم، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ ھاياجانلىنىپ.

— ئەلھەق، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكەيلا، قۇتبىل ئەقتابىم، — دېدى ئابدۇكېرىم باي.

— جانابلىرى يالغۇزلا ئەھلى سۈلۈكتىكى يارانلارنىڭ سۈلتانۇل مۇھەققىقىنى بولۇپ قالماستىن، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق رەئىيەتنىڭ خان - سۈلتانى بولۇشقا مۇناسىپ، — دېدى مۇسا سوپى ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ.

— ئەگەر پېرى بۈزرۈكىمىز مۇشۇ مەقسەتتە قولىغا ئادالەت شەمشىرىنى ئالىدىغان بولسا، بىزلەركىم خەلىپە مەسئۇللىرى بۇ يولدا جېنىمىزنى تەسەددۇق قىلغايمىز، — دېدى پالتا خەلىپە.

بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت بىر شۇم نىيەت قەدىمىي يۇرت شېھىتدۆڭدە ئاشكارىلانغانىدى.

سىرتتا ھەلقە ـ سۆھبەت، جەررە ـ ساما بارغانسېرى قىزىپ كەتكەنىدى. ئۆي ئىچىدە بولسا كەلگۈسى شۇم پىلان ھەققىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلار ئەۋجىگە چىققانىدى. ئۇلار ئەنە ئاشۇنداق پاراڭلار بىلەن ئۇچ كوزا شارابنى پاك ـ پاكىز ئىچىپ بولدى. مەست ـ مۇستەغرەق بولغان بۇ ئىشان ـ سوپىلارنىڭ پاسىق ژۇجۇدى ئاللاغا يېتىش ئارمانلىرى بىلەن ئەمەس، سەئىدىيە سەلـ تەنتىنىڭ تەختىنى تارتىۋېلىش ئارزۇلىرى بىلەن ئۆرتەنمەكتە ئىدى.

— ھە، قانداق بولدى؟

بوسۇغىدىن تارتىنىپ ئاتلاپ، تاپسىدىلا قول باغلاپ تۇرغان قېرى خىزمەتكاردىن سورىدى ئابدۇغوپۇربەگ.

— ھويلىدا ساقلاپ تۇرۇڭلار، — دەپ جاۋاب بەردى قېرى خىزمەتكار بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

خىزمەتكارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ ئابدۇغوپۇربەگ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، قول باغلاپ تۇرۇپ دېدى:

— بارات سوپى ئىسىملىك بىر مۇرىتلىرى ئۇزۇندىن بېرى ئىشان پىرىمنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى. بۇگۈن ئىشان پىرىمنىڭ ئۇلۇغلارنىڭ نەزىرى چۈشكەن شېھىتدۆڭ زېمىنىدا خۇدايى قوناق بولۇش نىيىتىنى بىلىپ، بۇ يىل ئون ئۇچ ياشقا كىرگەن ئاجىزەسىنى قىزلىق ئىپپىتى بىلەن خىزمەتلىرىگە تاپشۇرۇپ دۇئا قىلدۇرۇش نىيىتىنى پېقىرگە بىلدۈرگەنىدى. ئەگەر پىرىم مەقبۇل كۆرسە نىكاھلاپ قويساق.

— مۇرىتلىرىنىڭ تەلەپ ـ ھاجەتلىرىنى رەت قىلىش، خۇدايى نېسىۋىنى قوبۇل قىلماسلىق بىزلەركىم ئىشان پىرى بۇزرۇكلارغا جايىز ئەمەستۇر، قېنى مەرھەمەت قىلغاي، — دېدى شاراب تەسىرىدە ھايۋانىي شەھۋىتى قۇتراپ تۇرغان ھىدايىتۇللا

ئىشان كۈتمىگەن بۇ ئامەتتىن خۇشال بولۇپ.

بارات سوپى ئىسىملىك ئەللىك ياشلاردىن ھالقىغان، تولا ئەمگەك قىلغانلىقتىن مۈكچىيىپ قالغان دېھقان ئۆيگە كىرىپلا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئايىغىغا يىقىلدى.

— پېقىر مۇرىتلىرىنىڭ ئەرزىمەس كۆڭلىنى قوبۇل قىلغاي. لىقلىرى ئۈچۈن رەھمەت، — دەيتتى ئۇ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياشلىرىنى تۆكۈپ.

ئىشان ئالىقىنىنى جۈپلەپ بارات سوپىغا ئۈزۈندىن ئۈزۈن دۇئا قىلدى. دۇئاسىدا ئىككى ئالەملىك تاغدەك ساۋابلارنى، سەككىز جەننەتنى، ئەرشى مۇئەللەقنى، ھەۋزىكەۋسەرنى ۋەدە قىلدى.

دۇئادىن كېيىن پالتا خەلىپە ئىشان بىلەن بارات سوپىنىڭ قىزىنىڭ نىكاھ - پاتىھەسىنى ئوقۇدى. ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇ- كېرىم باي، موسا سوپى ۋە بارات سوپىلار گۇۋاھ بولدى.

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەلدە بىر قېتىملىق دۇئانىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن، ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن نارەسىدە قىز قىزلىق ئىپپىتىنىڭ بۇزۇلۇش ئازابىغا چىدىمايى بار ئاۋازى بىلەن چىرقىرىۋەتتى. بۇ ئېچىنىشلىق چىرقىراش ھۇجرىدىن ئابدۇغو- پۇر بەگنىڭ كاتتا قورۇسىغا، قورۇدىن پۈتكۈل شېھىتدۆڭ ئاس- مىنىغا كۆتۈرۈلدى - دە، تېخىچىلا تۈگىمەن ئالدىدىكى سەينادا ھەلقە - سۆھبەت قىزىتىۋاتقان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ جەررە - ساما سادالىرى ئارىسىغا كۆمۈلۈپ قالدى.

2

خان يارلىقىغا بىنائەن تۈتۈلغان قىرىق كۈنلۈك مەخدۇمزادە مۇسىبەتنى تاماملىغان ئاستانە رەستىلىرى يەنە قايتىدىن ئاۋات-

لىشىپ قىزىپ كەتكەنىدى.

جۇمە ۋاقتىغا ئۇلگۇرۇپ نەچچە يۈزلىگەن سوپى - دەرۋىشلەر ئەگەشتۇرۇپ ئاستانىگە يېتىپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئالتۇن دەرۋازىسى ئارقىلىق ئاستانىگە ھەيۋەتلىك جەر- ۋە - ساماللىرى بىلەن كىرىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئىشان پىرىمنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان ئاستانىدىكى سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى سەينادا ساقلاپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلار ئىشان پىرىنى يىراقتىن كۆرۈپلا ئالدىغا يۈگۈرۈشتى، ئۇزەڭگىسىنى، ئاياغلىرىنى، تونىنىڭ پەشلىرىنى سۆيۈشتى، كۆزلىرىگە سۈرتۈشتى. ئىشان پىرىنىڭ جامالىنى قايتا كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغانلىق خۇشاللىقىدا كۆزلىرىنى ياشلاشتى. ھاپىزلار ھۆكمەتلىرىنى ئوقۇشۇپ، سوپى - دەرۋىشلەر جەررە - ساماغا چۈشۈپ كەتتى. ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى بۇ سەينا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاستانىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندىن بۇيان تۇنجى قېتىم جەررە - ساما سادالىرى بىلەن يەنە قايتىدىن قىزىپ كەتكەنىدى.

بۇگۈنكى جۇمە نامىزىغا ئۇلگۇرۇپ ئاستانىگە كىرىشنى ۋە ئالتۇن مەسچىت ئالدىدىكى بۇ كاتتا سەينادا جەررە - ساما سوروقىنىنى قىزىتىشنى ھىدايىتۇللا ئىشان ئالاھىدە باش قاتۇرۇپ پىلانلىغانىدى. چۈنكى، ئاستانىدىكى ئەڭ چوڭ قەبرىستانلىق چىلتەنلىرىم ۋە ئۇنىڭغا ياندىش بىنا قىلىنغان خان جەمەتىنىڭ قەبرىستانلىقى ئالتۇنلۇقۇمنىڭ قېشىدىكى چوڭ جامەلەرنىڭ بىرى ئالتۇن مەسچىتتە ھەر جۇمە كۈنى سۈلتان ئىسمائىلخاندىن تارتىپ بارلىق ئۇلۇغ - ئۇششاق ئوردا ئەركانلىرى، كاتتا باي - زەردارلار ۋە ئاددىي شەھەر پۇقرالىرىنغچە جۇمە نامىزى ئوقۇيتتى. نامازدىن يېنىپ ئالتۇنلۇقۇم ۋە چىلتەنلىرىمدىكى خان - سۈلتانلاردىن تارتىپ ئاددىي ئاۋامنىڭ تۇپراق بېشىدا دۇئا -

تىلاۋەت قىلىشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان مانا مۇشۇ ئەپلىك پۇر-سەتنى تاللاپ ئاستانىگە قەدەم بېسىپ ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدا-كى بۇ سەيناداۋ مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزد-نىڭ سۇر - ھەيۋىسىنى، نام - شۆھرىتىنى نامايىش قىلىۋاتات-تى. شۇڭا، ئۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاش جەررە - ساما سورۇنىنى خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا تاشلاپ قويماي، شەخسەن ئۆزى باشقۇرۇشقا كىرىشكەنىدى. نەچچە ئونلىغان ھا-پىزلار، خەلىپىلەر، سۇلۇك مەسئۇللىرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئارىغا ئېلىۋېلىشقان بولۇپ، ئىشانغا ئەگىشىپ ھۆكمەت ئوقۇشقا كىرىشكەنىدى:

چىقسام تاغلار باشىگە چىلىتەن بولسام بولغايمۇ،
نۇشرىۋان ئادىلدەك سۇلتان بولسام بولغايمۇ،
ئاغ بۇلۇتلار ئاغدۇرسام، سانسىز يامغۇر ياغدۇرسام،
سىر دەرەخلەر ئۇندۇرۇپ بوستان قىلسام بولغايمۇ؟①
ھۆم ئاللا، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللا ھۆم!

پولات ھالقىلىق يۈزلىگەن ساپايىلەر ھەيۋەت بىلەن جالداق-لايتتى، ساپايە ھالقىلىرىدىن قۇياش نۇرىنىڭ ۋال - ۋۇل ئۇچ-قۇنلىرى چاچرايتتى. جەررە سادالىرى ئاستانە ئاسمىنىنى لەرزد-گە سېلىپ گۈرۈلدەيتتى. نەچچە ئونلىغان ھاپىزنىڭ ئارىسىدا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ھەم مۇڭلۇق، ھەم جاراڭلىق ئاۋازى ئالا-ھىدە ئاڭلىنىپ تۇراتتى:

تەۋرات ئىلمىن ئوقۇسام، تۇرى سىناغا چىقسام،

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ھەق بىلەن راز ئېيتىشىپ مۇسا بولسام بولغايمۇ[1].
ھۆم ئاللا، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللا ھۆم!
يامەنھۇ يائاللا،
ھەق دوست يائاللا!
.....

جۇمە ۋاقتى قىستاپ قالغاندى. ساماغا چۈشۈپ قىزىپ قالغان سوپىلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى ھەلقە ئەكەتكەن بولۇپ، ئۇلار ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا «ھۆم! ھۆم! ھۆم!» دەپ ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ توۋلاشقىنىچە بىر ئىزىدا توختىماي پىرقىرىشاتتى. تولا چۆرگىلەپ بېشى قېيىپ كەتكەنلىرى يەرگە پوك - پوك يىقىلىشاتتى.

شۇ ئەسنادا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ باشچىلىقىدىكى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، ئاستانە ئەمرى مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق بىر توپ ئوردا ئەركانلىرى ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى سەيناغا يېقىنلاپ كېلىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان «ئەۋۇ...» دەپ بار ئاۋازى بىلەن نەرە تارتتى. بۇ ئىشاننىڭ جەررە - سامانى توختىتىشقا بەرگەن پەرمانى ئىدى. بىر ئىزىدا توختىماي پىرقىراپ باشلىرى قېيىپ، كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ كەتكەن، پۈتكۈل ئاستانە خۇددى پىرقىراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ قۇلىقىغا ئىشاننىڭ بۇيرۇقى كىرمەيۋاتقاندەك قىلاتتى. موللا ساقى قاتارلىق خەلىپىلەر سورۇنغا چۈشۈپ، تېخىچىلا جەررە سېلىپ پىرقىراۋاتقان سوپىلارنى تۇرتۈپ ئىتتىرىپ يۇرۇپ توختىتىۋالدى.

سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرغاندىن بېرى بۇنچىۋالا كۆپ ئادەم

---

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ئىشتىراك قىلغان ھەيۋەتلىك جەررە - ساما سورۇنىنى كۆرۈپ باقمىغان سۇلتان ئىسمائىلخانغا بۇ سورۇن ھەم تاسادىپىي، ھەم تولىمۇ دەبدەبىلىك تەسىرات قالدۇردى ۋە سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدىكى بېشىغا يوغان ئاق سەللە ئورىۋالغان، ئۇچىسىدىكى ئاق شايى يەكتەك ئۈستىدىن ناۋات رەڭ رومال چىگىۋالغان، بولۇشغا قويۇۋەتكەن قاپقارا ساقاللىرىنى چىرايلىق تاراپ ياسىتىۋالغان، ئىككى مەڭزى چىلاندەك قىزىل، تەمبەل، سۆلەتلىك كىشىگە قىزىقىپ نەزەر تاشلىدى. شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالغانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن ھازىرغىچە دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ باقمىغان سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ يوچۇن كىشىگە ھەم قىزىقىش، ھەم گۇمانىي نەزەردە قاراپ قالغانىدى.

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاشۇ كىشى شۇ، — دېدى خانىنىڭ قېشىدا تۇرغان مىرزا باباقبەگ.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاستانىگە زىيارەتكە كېلىشىدىن قەشقەر ئەمىرى مىرا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ ئوردىغا يوللىغان مەلۇماتى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشان بىلەن بۇ يەردە، بۇنداق يوسۇندا ئۇچرىشىپ قېلىشنى زىنھار خىيالىغا كەلتۇرمىگەنىدى.

كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك رويابقا چىقىۋاتقانلىقىدىن ئىچىدە تەنتەنە قىلۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا ئەيمەنىدۇرۇپ قاراپ ئادەتلەنگەن ئۆتكۈر نەزىرىنى سۇلتان ئىسمائىلخان، مىرزا باباقبەگ ۋە مىرزا ئەۋەز-بەگكە بىرنەچچە دەقىقە تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن سالماق قەدەملەر بىلەن ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

ئىشانىنىڭ ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشانىنىڭ ئالدىغا قاراپ مېڭىشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئانھەزرىتىم!

ئىشان قوللىرىنى كۆكرەكىگە ئالغىنىچە خانغا سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشانىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى — دە، كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى ئۇزاتتى.

سەئىدىيە خانلىقىدىكى بۇ ئىككى مەشھۇر كىشىنىڭ كۆرۈشۈشىگە ئەتراپتىكى مىڭلىغان خەلق گۇۋاھ بولدى، ئۇلار ئۇزۇندىن — ئۇزۇن ئامان — ئېسەنلىك سوراشتى.

— سۇھەيل يۇلتۇزىمىز① ئادالەتپاناھ خانۇخاقان ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك جامالىنى ھەر نەپەستە سېغىنىپ كەلگەنىدىم. ماشائاللا بۇگۈن دىدار — مۇلاقەتتە بولۇشقا نېسىپ قىلىپتۇ. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىينى بولمىش پىرى بۇزرۇكنى ئادالەت قىلىچلىرىنىڭ سايىسىدە ئامان — ئېسەن ساقلاپ، ئەغيارلىرىنىڭ زۇلۇم — تېغلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ كەلگەنلىكلىرىگە يىراقتىن دۇئا — تەسەننالاردا بولۇپ كەلگەنىدىم. مانا بۇگۈن ئۆز زابانىم بىلەن رەھمەت ھەشقاللامنى بىلدۇرۇشكە ھەقتائالا ئىگەم بۇيرۇپتۇ. كەمىنلىرىنىڭ ھۆرمەت — ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغايلا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئۇزاق يول ماڭدۇرۇپ، كۆپ ھەرەج تارتقۇزۇپ قويۇپتۇق. ئەسلىدە ھەزرەتلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئۆزىمىزنىڭ زىيارەتكە بېرىپ مۇلاقەتتە بولۇش نىيىتىمىز بار ئىدى. سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن خويمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— ئۇنداق دېمىگەيلا، قىبلىگاھىم، ئەسلىدە ئاللىبۇرۇن

---

① سۇھەيل يۇلتۇزى — ئۆمۇر يۇلتۇزى، قۇتۇپ يۇلتۇزى.

كېلىپ ئالىيلىرىغا سالام بېرىش يولىمىز بار ئىدى. ئەمما مەر-
ھۇم جەننەتماكان جىيەنىم مەخدۇمزادە ھەزرەتلىرى بىلەن ئارد-
مىزدا ئىختىلاپ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئاستانىگە قەدەم بېسىشتىن
تولىمۇ ئېھتىيات قىلىپ كەلدۇق. ئەسلىدە مۇسۇلمانلار ئوتتۇرد-
سىدا ئاداۋەت ساقلاش جايىز ئەمەس ئىدى. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر
سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇممەتلىرىگە ئاداۋەتنى بىر كۆچ-
لەكنى يۇيۇپ ئاپتاپقا سېلىپ قۇرۇتقۇچىلىكتىن ئارتۇق ۋاقىت
ساقلاش ھارام دېگەن. ئەمماكى بۇ ئىشلاردىن قىلىگاھىمىنكىمۇ
خەۋىرى بار. ھالا بۇگۈنكى كۈندە مەخدۇمزادىمىز ياراتقان ئىگد-
سىگە بەندىچىلىك قىلىپ بىزلەركىم تاغائى بۇزرۇكنىڭ يۈرەك-
باغرىنى داغلاپ، بۇ ۋاپاسىز دۇنيادىن كېتىپ قالدى، —
ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا شۇنداق دېدى - دە،
ساقاللىرىنى يۇڭداپ ھازا ئېچىشقا باشلىدى، — ۋاداەرىخا، نۆۋەت
مېنىڭكى ئەمەسمىدى، قېرىندىشىم، سىزگە ئۆز قولۇم بىلەن
بىر پىيالە چاي تۇتۇپ ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەتنى يۇيۇشنى كۆچ-
لۇمگە پۇككەن ئەمەسمىدىم، قېرىندىشىم. سۇلتان ئىسمائىلخان-
دەك باھادىر خانلارنى تاشلاپ كەتتىڭىزغۇ، قېرىندىشىم، بۇ
دەردىمنى ئەمدى كىمگە ئېيتىمەن، قېرىندىشىم...

ھىدايىتۇللا ئىشان ئەنە شۇنداق ھازا ئاچقىنىچە سۇلتان
ئىسمائىلخانىنىڭ قولىغا ئېسىلىپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئەد-
راپتىن باشتا مىشلىدىغان، خىرتلىدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. كېر-
يىن پۈتكۈل سەينانى يىغا كەلكۈنى باستى. بۇنىڭدىن تەسىرلەد-
گەن سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ كۆزىگەن مۆللىدە ياش ئالدى.

— سەۋرى قىلسىلا، ھەزرىتىم، بالاغا سەۋرى، قازاغا رىزا
دەپتىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشانغا تەسەللى بېرىپ، —
خۇدا ئول مەرھۇم زاتى مۇبارەكنىڭ ياتقان يېرىنى جەننەتتە
قىلار.

— ئول جەننەتماكان بۇزرۇكنىڭ پۇشتىپاناھى بولمىش ئىگ-

كى مەخدۇمزادىمىز قېنى؟ مەن ئول ئەزىز پەرزەنتلەرنى باغرىمغا باساي. جۇدالىق ھىجراندا داغلانغان يۈرەك ـ باغرىمنى ئازراقمۇ بولسا ئارام تاپقۇزاي، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆپكِىدەپ تۇرۇپ.

— ئىككى مەخدۇمزادىمىز تېخىچىلا جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك خۇتبىخانىسىدىن چىقماي ماتەمدە تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— ئۇ پەرزەنتلەر بىلەن كۆرۈشۈشكە ئىمكانىيەت بولارمۇ، قىبلىگاھىم؟ — دەپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈندى ئىشان.

— ئىنشائاللا، جۇمە نامىزىدىن يېنىپ مەرھۇم بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ قەسىرىگە بىرلىكتە پاتىھەگە بارغايمىز.

ئۇلار مۇڭداشقاچ تولىمۇ ھەيۋەتلىك سىلىنىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن ئالتۇن مەسچىتكە كىردى. سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان جۇمە پېشىن نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلدى.

نامازدىن يېنىپ ئاۋۋال ئالتۇنلۇقۇم قەبرىستانلىقىدىكى سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قاتارلىق خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەقبەرىسىنى، كېيىن چىلتەنلىرىم قەبرىستانلىقىغا كېلىپ، مەرھۇم مەخدۇمزادىلەردىن خوجا شادى، خوجا ئابدۇللا ئىشان قاتارلىق سۇلۇكى ئىسھاقىيە پېشۋالىرىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلدى. بۇ يەردىمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۆز ياشلىرى يامغۇرەك تۆكۈلۈپ تۇردى. بۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان قايىللىقى ۋە ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشماقتا ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئىشان ئورنىدىن قوزغالمىغۇچە ھەرگىز قوزغالمىدى، ئىشان قولىنى دۇئاغا كۆتۈرمىگۈچە زىنھار قول كۆتۈرمىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى باشلاپ پاتىھەگە كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان رەجەپ دەرۋىش خۇتبىخا-

ندا ئىككى مەخدۇمزادىگە — شۇئەيب خوجا بىلەن دانىيال خوجە-غا سۇلتان ئىسمائىلخان ئۇستىدىن دادخورلۇق قىلىپ بېرىۋاتاتى.

— جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىنىڭ مۇبارەك كىرپىكىگە تېخى توپا قونا - قونمايلا دەھرىي ئىسمائىلخانىنىڭ ئاسىيلىق يولىنى تۇتۇپ، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۇرگەنلىكى شەك - شۇبھىسىزكى جانابىي ئىككى مەخدۇمزا-دىمىزگە يۇزسىزلىك قىلماقلىقىدىن، سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئىرادە-تىدىن يۇز ئۆرۈمەكلىكىدىن بېشارەتتۇر.

— يارانلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خان ئا-لىيلىرى جۇمە نامىزىدىن يېنىپ، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن قەسىرى مۇبارەككە پاتمەگە كېلىۋېتىپتىمىش، — دېدى شۇئەيب خوجا، — ئېيتسىلىچۇ، ئى خەلىپەم، ئەمدى قانداق قىلماقلىق كېرەك؟

— سۇلتان بىلەن بۇگۈن كۆرۈشمىسۇنلار، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىق بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ.

— بۇنداق قىلساق خانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بول-ماسمۇ؟ — يەنە سوردى شۇئەيب خوجا ئويلانغان ھالدا.

— يوقسۇ، ھەرگىزئۇنداق بولمايدۇ. گەرچە ئىككى مەخ-دۇمزادەم ياش جەھەتتىن كىچىك بولسىمۇ، ئىسمائىلخان ئىككە-لىرىگە قول بېرىپ، جانابلىرىنى پىرى ئەزەم تۇتقان. مۇرىت - مۇخلىسىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلىش - قىلماسلىق پىرىنىڭ ئۆز ئىلكىدىكى ئىش. بۇنى ھۆرمەتسىزلىك دېگىلى بولماس. ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم جەننەتماكان پىرى بۇزرۇك ئەۋلىيا ئەزەم پەدەر-لىرىمۇ ئىسمائىلخانىنىڭ زىيارىتىنى بىرنەچچە قېتىم قوبۇل قىل-مىغان. مانا ھازىر ئەشەددىي ئەغيارلىرىمىز مۇلھىد ھىدايىتۇللا ئىشان سۇلتان بىلەن بىللە كېلىۋېتىپتۇمىش. ئېسىلىرىدىن ھەرگىز كۆتۈرۈلۈپ قالمىسۇنكى، مەخدۇمزادىلىرىم، جەننەتما-

كان پەدەرلىرىنىڭ ۋاقىتسىز زەھەرلىنىپ ئەجەل شارابىنى تېتىشىدا ئاشۇ ھىدايەتۇللا دېگەن توڭگۇز مۇرتەتنىڭ ئىبلىس قولى باردۇر.

— ئول لەنتى دوزىخىي تېخى تەپ تارتماستىن بوسۇغىمىز تۇۋىگە قەدەم بېسىشقا جۈرئەت قىلغانىكەن، يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، ئاكا، — دېدى دانىيال خوجا غەزەپتىن بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ، — مانا مەن ئۆز قولۇم بىلەن ئول مۇرتەتنىڭ ئىت كاللىسىنى پاسىق تېنىدىن جۇدا قىلىپ، مەرھۇم پەدەرىمنىڭ قان قىساسىنى ئالىمەن.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، مەخدۇمزادەم ،— دېدى رەجەپ دەرۋىش چاچراپ تۇرغان دانىيال خوجىنى تۇسۇپ تۇرۇپ، — بۇنداق يەڭگىللىك قىلىشقا زىنھار بولماس.

— ئەمدىسە قانداق قىلىمىز؟ ئېيتسىلىچۇ، ئى خەلىپەم، — دېدى دانىيال خوجا كۆزلىرىگە قان تولغان ھالدا بوغۇلۇپ.

— ئىككى مەخدۇمزادەم خاتىرجەم بولسۇنكى، ئول لەنتى ھىدايەتۇللادىن جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ قىساسىنى چوقۇم ئالىمىز. ھەممە ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە ئول مۇلھىدنىڭ ئۆلۈم مۇسىبىتىدىن بىر ھېيىت ئويناىمىز.

شۇ ئەسنادا خۇتبىخانىغا پاپپاسلاپ كىرگەن سوپى خىزمەتكار بوسۇغا تۇۋىدە تۇرۇپ خەۋەر يەتكۈزدى.

— مەخدۇمزادىلىرىمىزگە مەلۇم بولغاي، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بىلەن خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قەسىرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ قالدى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىككى مەخدۇمزادە «قانداق قىلىمىز» دېگەندەك قىلىپ رەجەپ دەرۋىشكە قارىدى.

— مەخدۇمزادىلىرىم خاتىرجەم ئارام ئالغاي. خان ئالىيلە-

ىرىغا جاۋابىنى ئۆزۈم بەرگەيمەن.

رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى ـ دە، خوتبىخانىدىن چىقىپ قەسىرنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى.

قەسىرنىڭ ئالدىدىكى كەڭرى سەينادا سۇلتان ئىسمائىلخان، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋزىبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەر بىلەن دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇراتتى. گەرچە سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ بېشىغا مەھرەملىرى سايىۋەن توتۇپ تۇرغان بولسىمۇ، تىنچىق ھاۋادا چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەنىدى.

رەجەپ دەرۋىش دەرۋازىدىن چىقىپ كەلدى ـ دە، سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئانھەزرىتىم، قۇتلۇق قەدەملىرىگە ھەسەنات.

ئۆزىنى دەرۋازا ئالدىدا ساقلاتقانلىقىدىن خاپا بولغان ئىسمائىلخان رەجەپ دەرۋىشنىڭ سالىمىنى سوغۇقلا ئېلىك ئالدى ۋە مەخدۇمزادىلەرنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، ئەجەبلىنىپ سورىدى:

— مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكىمىز كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى رەجەپ دەرۋىش يەنە ئېگىلىپ تۇرۇپ، — ئىككى مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكىمىز بايا جۇمە نامىزىدىن پارىخ بولۇپلا مېھمان ـ زىيارەتچىلەرنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، خوتبىخانىغا كىرىپ كەتكەن. شۇڭا، خەۋەر قىلىشقا ئىلاجسىز قالدۇق.

— مەخدۇمزادىلەرگە مەلۇم قىلسۇنلار، قەشقەردىن تاغائى بۇزرۇكى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى مەرھۇم جەننەتمەكان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇسىبەت پاتىھەسىگە ئاتايىتەن كەلدى.

— ئانھەزرىتىم زىنھار رەنجىمىگەي. باشقىلار بولسىغۇ بىر

نۆرى ئىدى. ئەمما ئول مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا، ئەئۇزبىللاھ، زىنھار دەرۋازا ئاچمىغايمىز.

— قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالدىدا ئەدەپسىزلىك قىلمىسىلا، ئى خەلىپەم، — دېدى مىرزا باباقبەگ دەرۋىشكە ۋارقىراپ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا زىيادە كۆرسىتىۋاتقان ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن ئىچى پۇشۇپ تۇرغان مىرزا باباقبەگ رەجەپ دەرۋىشنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرۈپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان ئاداۋىتىنى پەش قىلىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاننى رەنجىتىپ قويۇشىدىن ھەم شۇ سەۋەبلىك خانىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان تەرەپكە تېخىمۇ ئېغىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشانىڭمۇ كۆتكىنى شۇ ئىدى. بىر قېتىملىق كۆزىيېشى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ھېسداشلىقىغا ئاسانلا ئېرىشىۋالغان ئىشان ئۆزى بىلەن مەخدۇمىزادىلەرنىڭ مەڭگۈ چىرايلىق كۆرۈشمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا مەخدۇمزادە قەسىرىگە پاتىھەگە بېرىش تەلىپىنى ئېيتقان، ئىسمائىلخان بولسا نېرى - بېرىسىنى ئويلىمايلا ماقۇل بولغانىدى. مانا ھازىر مىرزا باباقبەگ ۋايىم يېگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. مەخدۇمزادىلەرنى ئالىقىنىغا ئېلىۋالغان رەجەپ دەرۋىش كەلگۈسىنى ئويلىماي، خوجا ھىدايەتۇللا ئىشانغا قىر كۆرسىتىش ئۈچۈن، سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ يۈزىنى قىلماي دىلىنى رەنجىتىۋاتاتتى.

— ئاچچىقلانمىغايلا، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى، ئانھەزرەتىمگە ئەدەپسىزلىك قىلىشقا ھەددىم ئەمەس. ئانھەزرىتىمۇ مەخدۇمزادىلىرىمىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغان. سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغان. مەن پەقەت پىرى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئىش قىلالايمەن. چۈنكى، پىرنىڭ خىزمىتىنى قىلىش، پىرنىڭ بۇيرۇقىغا پەرمانبەردار بولۇش بىزلەرگىم مۇرىت - مۇخلىسلار ئۈچۈن ۋاجىپتۇر. ئەگەر

بۇ ئىشىم ئەدەپسىزلىك بولسا، ئانھەزرىتىمىنىڭ ئادالەت قىلىچى ئاستىدا جان تەسەددۇق قىلىشقا مەن رازى.

— ئى خەلىپە، رەجەپ دەرۋىش، جانابلىرىدىن تۆۋەنچىلىك بىلەن شۇنى ئىلتىماس قىلىمەنكى، ئول جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكتىن يېتىم قالغان پەرزەنتنى بىزلەر كىم تاغائى بۇزرۇك قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشتۇرگەيلا. ئاشۇ ئەزىز پەرزەنتلەرنىڭ دىداربغا قېنىۋېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر. بۇ ئاددىي تەلىپىمىزنى ناۋادا جانابي جەننەتماكان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇل-لا ئىشان بۇزرۇكۋارىمىز هايات بولغان بولسىمۇ راۋا كۆرەر ئەردى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يەنە كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ.

تەھقىقكى ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىۋا-تاتتى. بۇنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ چاندۇرماي ئويناۋاتقان ئويۇ-نى ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ مەخدۇمزادە-لەردىن پۈتۈنلەي رايى قايتتى. ئۇ رەجەپ دەرۋىشنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇۋېلىپ، غەزەپ بىلەن بىرنى ئالايدى - دە، قايتىشقا ئەمر قىلدى. ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ غەزىپىنى ئۆرلىتىش ئۈچۈن، ئوردىنىڭ ئالدىغا كەلگۈچە مىشىلداپ يىغلاپ ماڭدى.

— قېنى ئوردىغا مەرھەمەت قىلغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشانغا ئېھتىرام بىلدۇرۇپ.

— ئانھەزرىتىمىنىڭ ھىممىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزرە قويۇپ، — قىبلىگاھىم باياتىن بېرى يول يۈرۈپ كۆپ چارچىدى. مېنىڭچە بولسا جانابلىرىدىن بىر قەدەممۇ نېرى بولغۇم يوق. ئەمما، مۇبارەك تەنلىرىنى ھار-دۇق ئالدۇرماقلىرى زۆرۈر. خۇدا خالىسا ئەتە مۇلاقەتتە بولغاي-مىز.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنى ئاستانىگە كەلگۈچە يول جاپاسى تارتىپ

چارچاپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىغان ئىسمائىلخان ئارتۇقچە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالمىدى.

— ئۇنداق بولسا بۇگۈنچە ھەزرىتىمنىڭ ئىختىيارىچە بولسۇن. ئوبدان ئارام ئېلىپ سەپەر ھاردۇقىنى چىقىرىۋالغاي، خۇدا خالىسا ئەتە ناشتىنى بىللە قىلغايمىز، — سۇلتان ئىسمائىلخان بىكاۋۇلبەگكە قاراپ ئەمىر قىلدى، — ھەزرىتىمنى ئوردا تەكىيخانىسىغا[1] باشلاپ، ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالسۇنلار.

— قىبلىگاھىمنىڭ بۇنچىۋالا ھۆرمەت كۆرسىتىشىگە زىنھار ئەرزىمەيمىز. بىكاۋۇلبېگىم ئارتۇقچە جۇۋۇمغاي، — دېدى ھەدايىتۇللا ئىشان يەنە ئۆزرە قويۇپ، — مەن ئاستانىگە ئىككى-ئۈچ يۈز مۇرىت - يارانلىرىم بىلەن بىللە كەلگەن. يېتىش - قوپۇشۇم ئاشۇ ئەزىز يارانلىرىم بىلەن بىللە بولغاي.

— ئۇنداق بولسا ئول يارانلەرمۇ ئوردا تەكىيخانىسىغا مەرھەمەت قىلغاي، — دېدى ئىسمائىلخان تەكلىپىدە چىڭ تۇرۇپ، — ئاشۇ يارانلارمۇ خۇددى جانابىي ھەزرىتىمگە ئوخشاش سەلتەنىتىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىدۇر.

— ياخشى كۆڭۈللىرى، ھاتەمچە ساخاۋەتلىرى، نوشرۇان ئادىلدەك كەڭ قورساقلىق، مېھماندوستلۇقلىرى بىزلەرگە تېگىل بولدى، قىبلىگاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، — گەرچە ئالىيلىرىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىش زىيادە ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ، يەنىلا رەت قىلىشقا مەجبۇرمىز. ئول ياران - مۇرىتلىرىمىز بۇ رەڭۇاز ئالەمنىڭ پۇچۇق تەڭگىگە ئەرزىمەيدىغان راھەت - پاراغەتلىك مەئىشەتلىرىدىن پاراغ بولغاندۇر. پەقەت يامغۇر - يېشىن، شامال - بوراندىن دالدا بولغۇدەك جاي بولسىلا، ئاشۇنداق دەرگاھلارنى خۇدايى قوناق قىلغايمىز. ئارتۇقچە جۇۋۇش بىھاجەت. ئەتە كۆرۈشكىچە ئامان بولغايلا.

---

① ئوردا تەكىيخانىسى — ئوردا مېھمانسارىيى.

سۇلتان ئىسمائىلخان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆرسەتكەن باھانە - سەۋەبلىرى ئالدىدا يەنە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشقا ئامالسىز قالدى - دە، خوشلىشىشقا مەجبۇر بولدى.

3

بۇگۈن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئوردىغا تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن بىكاۋۇلبەگنى ئېگەر - جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن بېزەلگەن بىر ئاق ئارغىماق بىلەن ئالاھىدە ئەۋەتتى - دە، ئۆزى بىر قىسىم مۇھىم ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوردا بېغىدىكى ھۇزۇرى ساباھ ناملىق كۈزلۈك سارىيىدا شاھانە داستىخان ھازىرلاپ ساقلاپ تۇردى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق بەش - ئالتە خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، بىكاۋۇلبەگنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلدى - دە، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئانھەزرىتىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننىڭ سالىمىنى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىلىك ئالدى.

خانىنىڭ ئىشانغا كۆرسەتكەن بۇ زىيادە ھۆرمەت - ئېھتىرامى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىغا ياقمىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار خانغا ئەگىشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشاننى قارشى ئېلىشقا مەجبۇر بولدى.

— قېنى، ھەزرىتىم، بۇياققا مەرھەمەت قىلغايلا، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننى ئوڭ تەرىپىدىكى زەر كۆرپىنىڭ ئۈستىگە تەكلىپ قىلىپ.

ئىشان ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمايلا ئىسمائىلخاننىڭ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى ـ دە، ئالىقانلىرىنى جۈپلەپ قول كۆتۈردى:

— ئامىن، قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي، خانۇ خاقان ئالىيلىرىنىڭ بۇيۇك دۆلەتلىرى تېخىمۇ زىيادە، ئەغيارلىرى پىيادە بولغاي...

پاتمەدىن كېيىن ئىشان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قولىغا ئالتۇن ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىدا سۇ بېرىلدى. ئارقىدىنلا داستىخان تۈرلۈك شاھانە نازۇنېمەتلەر بىلەن كۆمۈۋېتىلدى.

—قېنى، ھەزرىتىم، داستىخانغا مەرھەمەت قىلسىلا، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشاننى غىزاغا تەكلىپ قىلىپ.

— ئاۋۋال ئانھەزرىتىمدىن كەلگەي، — دېدى ئىشان تەكەللۇپ قىلىپ.

— ھەزرىتىم داستىخىنىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىدۇر. شۇڭا، ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمىغاي، — دېدى ئىسمائىلخان يەنە زورلاپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ چىرايىدىكى نارازىلىق ئالامەتلىرىنى بىر قاراپلا سېزىۋالدى ـ دە، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن ئاۋۋال داستىخانغا قول ئۇزىتىشقا پېتىنالمىدى.

— گەرچە بىزلەركىم قىبلىگاھىمنىڭ ئىززەتلىشىگە مۇيەسسەر بولغان مېھمان بولساقمۇ، ئالىيلىرىدىن ئاۋۋال داستىخانغا قول ئۇزىتىشقا ھەددىمىز ئەمەستۇر.

— ھەزرىتىم مۇشۇنداق دەپ تۇرۇۋالسا، بوپتۇ ئەمسە، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان داستىخانغا قول ئۇزىتىپ تۇرۇپ، —

قېنى بۇزرۇكۇار ئەزىز داستىخانغا قول كەلتۈرگەي.

ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاندىن كېيىن داستىخانغا قول ئۇزاتتى. شۇنداق قىلىپ ناشتا باشلاندى. بىر چۆگۈن چاي قايناپ تۇرغان ئىدى. ئۇ چاينىكىنى ئېچىپ «ئالسلا، باقسلا» دېگەن تەكەللۇپ سۆزلىرىدىن باشقا ئارتۇقچە گەپ - سۆز بولۇنمىدى.

— ھەزرىتىم، بۇ نۆۋەت ئاستانىدە ئۇزۇنراق تۇرغايلا، — دېدى مىرزا باباقبەگ تۇنۇگۈن كۆرۈشكەندىن بېرى ئۆزىدىن كۆڭۈل ئېلىپ قېچىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

ئىشان داستىخاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ مىرزا باباقبەگكە قاراپ قويدى. ئىشاننىڭ كۆزلىرى بىلەن مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەز-بەگنىڭ كۆزلىرى توقۇنۇشتى. كونا رەقىبلەر بىر - بىرىگە بىرنەچچە دەقىقە تىكىلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى بىر - بىرىنىڭ ئىچكى سىرلىرىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك چاقناپ كەتتى.

«... ھۇ ئاسىي مۇرتەتلەر، بىلىمەن. سەنلەر سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ماڭا كۆرسىتىۋاتقان بۇ ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن قىزغىنىشىۋاتىسەن. مېنى ئاستانىدىن تېزرەك ھەيدىۋېتىشكە ئالدىرىشىۋاتىسەن. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان يولۋاسخانغا دەپ كاللاڭنى ئالدۇرۇۋەتمىگىنىمنىڭ تارتقۇلۇقىغۇ بۇ ماڭا. ئالدىرىماي تۇرۇش، ھېلىھەم ئۇلگۈرىمەن، ۋاقتانىۋاق كەلگەندە تىرىك تۇرۇغۇزۇپلا تېرەڭنى تەتۇر سويىمىسام، پوستۇڭغا سامان تىقمىسام، پاسىق تەنلىرىڭنى بۇردا - بۇردا قىلىپ پارچىلاپ تاشلىمىسام، سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىقىم ھارام بولغاي...»

«ئەي لاماكان مۇناپىق، ئەجەب ھىيلىگەرسەن - ھە! ھەرقاچان جاھانىنىڭ رەپتارىغا كىرىۋېلىشنى، خان - سۇلتانلارنى ئالداشنى بىلىسەن. قانچىلىغان بىگۇناھ ئاۋامنى بالا - قازالارغا دۇچار قىلمىدىڭ؟! ئۆي - ماكانلىرىدىن ئايرىپ، خانۇەيران قىلمىدىڭ؟! تېخى سېھرىي ئەپسۇنلىرىڭ بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭمۇ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا، ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشكە مۇيەسسەر

سەر بولدۇڭ. سەندىن سەلتەنەتىمىزگە يەنە قانچىلىك بالا - قازالار كېلەر؟ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنى ئۆلتۈرۈپمۇ قانۇن - جاساققا تارتىلمىدىڭ، يېتەر ئەمدى. سېھرىي ئەپسۇنلىرىڭنى يىغىشتۇر - دە، ئوردىدىن تېز يوقال، ئىككىنچى ئاياغ باسما. قۇۋلۇق - شۇملۇقلىرىڭ بىلەن جىنايەتلىرىڭنى بىر مەزگىل يوشۇرالىغىنىڭ بىلەن، مەڭگۈ يوشۇرۇپ قالالمايسەن. هامان بىر كۈنى خەلقىئالەم ئالدىدا شەرمىسار بولماي قالمايسەن...»

— جانابىي ئەمىرى‌كەبىرىنىڭ هىممىتىگە كۆپ رەهمەت، — دېدى هىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا ساختا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — بۇ دۆرەم ئاستانىگە كېلىشىمىزدە پەقەت ئادالەتپاناهىمىزنىڭ سايىدە تەمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە كۆرسەتكەن ئالەمچە هىممىتىگە تەشەككۈر بىلدۈرۈشتىن ئۆزگە مۇددىئايىمىز يوقتۇر. ئەلھەق، مانا بۈگۈن مۇددىئايىمىزغا يېتىپ ئولتۇرۇپتىمىز. ئىنشائاللا، يەنە بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ، هەپتە مۇهەممەدان[1] چىلتەن بۇزرۇكۋارلىمىزنىڭ تۇغ - شەددىلىرىنى قېقىپ، تاۋاپ - تىلاۋەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن قەشقەرگە قايتقايمىز.

— زىنهار ئالدىرىمىغايلا، هەزرىتىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان هىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، — بابائى ئەجدادلىرىمىز كېلىش ئىرادەت، كېتىش ئىجازەت دەپتىكەن. ئاران بىر دىدار - مۇلاقەتتە بولغان ۋاقتىمىزدا ئۇنچە ئاسان ئىجازەت بەرمەسمىز. ئاستانىمىزنىڭ هەرقانداق بىر يېرى هەزرىتىم ئۈچۈن خۇدايى قوناقتۇر. بىمالال تاۋاپ - تىلاۋەتتە بولسۇنلار، يەنە بىر نەچچە ۋاخ دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ ئۆتكەيمىز.

— ئانهەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا. ئالىيلىرىنىڭ كۆرسەتكەن بۇ قەدەر هىممىتىدىن كۆپ خىجالەتمەن.

---

① هەپتە مۇهەممەدان — يەتتە مۇهەممەد دەپمۇ ئاتىلىدۇ، مەقبەرىسى چىلتەنلىرىمدە، كاتتا تاۋاپگاهلارنىڭ بىرى.

قىلىمىغاھىم شۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا، پېقىرلىرى بۇيۇك سەئدىيە سەلتەنىتىنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا رەھنەمما بولالمىساق. مۇ، دۈئاگۈيلۇق قىلىپ ئۆتۈشكە ھەرقاچان جان - ئىمانىمىزنى تەسەددۇق ئەيلىگەيمىز.

— بىلىشىمىزچە ئىشان ھەزرەتلىرى ئۆز ۋاقتىدا شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىغمۇ رەھنەمما بولۇپ ئۆتكەنىكەن، — دېدى بايات بېرى مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ چىرايىغا قاراپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تەپ تارتماستىن سۆلتان ئىسمائىلخان ئالدىدا قېلىنلىق بىلەن ئانتقان پولىرىغا چىداپ تۇرالماي، — ئاخىرىدا مەرھۇم خان ئاتام سۆلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى بىلەن پەرزەنتى ھەم ۋەلىئەھدى بولمىش شاھزادە يولۋاسخان ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۇرگۈسىز نىزا - ئاداۋەتلەر، قانلىق ياغىلار بولدى. سەئدىيە سەلتەنىتى جەڭگى - جېدەل توپانىدا، ئەل - رەئىيەت خۇن - غوۋغا ئازابىدا قالدى. شۇ چاغلاردا جانابىي ئىشان ھەزرىتىمىنىڭ ئول شاھزادىگە قانداق رەھنەمما بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى تولىمۇ بىلگۈم بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆتمىگەن بۇ سوئالى ھىدايەتۇللا ئىشانىنى بىردىنلا تەمتىرىتىۋەتتى، تىلى كالۋالىشىپ، ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باستى، بۇرۇنىنىڭ ئۇستىدە چېكىم - چېكىم تەر پەيدا بولدى. ئۇ تۇنۇگۈن سۆلتان ئىسمائىلخانىنىڭ زىيادە ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن كۆڭلى خىلىلا جايىغا چۈشكەنىدى. ھازىرقى بۇ شاھانە زىياپەتتە خانىنىڭ ئوڭ بېقىنىدا ئولتۇرۇش شەرىپىگە ئېرىشىپ تېرىسىگە سىغماي قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ باشقا ئوردا ئەركانلىرىنى كونا خامانىنى سورۇيدۇ دەپ زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. مانا ئەمدى كۈتمىگەندە مۇنۇ سېرىق تۈك، ئەسكى تۈگمەنگە سۇ باشلاۋاتاتتى.

ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا يەر تېگىدىن سىنچىلاپ

قاردى ـ ده، ئاقسۇدىكى تۇنجى جەڭدە بىر پاي يا ئوقى بىلەن بىر سەركەردىنى ئاتتىن موللاق ئاتقۇزۇپ لەشكەرلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرغان، شاھزادە يولۋاسخان ئاغزىدىن جەڭبازلىق ماھارىتى، باھادىرلىقى ھەققىدە ئاجايىپ تەرىپىنى ئاڭلىغان مەلىكىگە دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

«شۇ، ئاشۇ دەججالنىڭ دەل ئۆزى شۇ، ياپىرىم، مەزلۇم كىشى تۇرۇپ، ھەرەمدە تاشتەرمەك ئويىنىماي سىپاھلارچە كىيىنىپ مۇشۇنداق كاتتا سورۇنلاردىمۇ زۇۋاندارلىق قىلىپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان بۇ ئازازۇلنىڭ. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىمۇ خېلىلا تەمتىرەتكەنمىش. بۇيۇك سەركەردە ھىندىستانىنى قۇش مىرزا ئالىيلىرىمۇ ئۇنىڭ لەشكىرىي ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىكەنمىش. ئېھتىيات قىلماق كېرەك. بۇ دەججالنى تازا مۇ بىر ئەركەكزەدەك تومپاي بولسا كېرەك دەپ ئويلاپتىكەنمەن، بىر پىيالە چايغا قوشۇپ ئوتلىۋەتكۈدەك ئۆز پەرى ئىكەنغۇ كاساپەت. ئايال زاتىمۇ شۇنداق چىرايلىق بولىدىكەن دېسەمۇ...»

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھاڭۇبقىپ تۇرۇپ قالغىنىنى كۆرگەن موللا ساقى خوجىسىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، قەستەنگە گېلىنى قىرىپ قويدى. بۇ شەپىدىن ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئېسىنى يىغدى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ تۆۋەنچىلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئازماس ئاللا، ئۆز ۋاقتىدا ئىستېداتسىز شاھزادىگە پىرى بۇزرۇك بولۇپ خويمۇ خاتا قىلغانكەنمىز. بىز پىرى ئەزەم بولساقمۇ پەقەتلا دۇئاگۇيلۇق قىلىپلا ئۆتكەنىدۇق. يۈرتدارچىلىق تىزگىنى شاھزادىنىڭ قولىدا بولغىنى ئۈچۈن، شۇنچىۋالا ئاراز لىقلارنى توسۇشقا ئامالسىز قالغانمىز. بولمىسا ئول شاھزادىنى كۆپ ئاگاھلاندۇرغانىدۇق. ھېلىمۇھەم بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەلەي ـ ئامەتلىرى بار ئىكەن. ئاخىر جانابىي ئاللھەزرىتىمىدەك باھادىر، ئادالەتپەرۋەر، كەڭ قورساق ھەم ئىستېداتلىق

خانۇخاقانغا نائىل بولدى. بۇنىڭدىن بىزمۇ كۆپ سۆيۈندۇق ۋە ھەرقاچان ئىبادەتلىرىمىزدە خانلىقىمىزنىڭ ئامانلىقى، ئەل - رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ تۇردۇق، — ھىدايەتۇللا ئىشان گەپنىڭ تېمىسىنى ئۇستىلىق بىلەن يۆتكىدى - دە، ھەدەپ سۇلتان ئىسمائىلخاننى كۆككە كۆتۈرۈشكە باشلىدى، — ئانھەزرىتىم سەلتەنەت سۇرى بىلەن سۇلۇك نىزالىرىنى چەكلەپ تۇرغاچقا، بىزلەرگىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۆمىنلىرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنىڭ زۇلمىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇپ قالدۇق. قىبلىگاھىمىزنىڭ بۇ شاپائىتىنى ھەرقاچان ئېسىمىزگە ئالساق كۆز ياشلىرىمىز دەريا بولۇپ ئاقىدۇ. يارانقان ئاللا ئىگەم خان ئالىيلىرىنى ئادالەت زۇلپىقارىنى ھەرقاچان قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇشقا نېسىپ قىلغاي.

ئىشان گېپىنى تۇگىتىپ مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىدى.

— سەۋرى قىلسىلا، ھەزرىتىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشانغا تەسەللى بەرگەچ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئالىيىپ قاراپ.

ئىشان تېخىمۇ ئەزۇەيلەپ ئۆپكىدەشكە باشلىدى:

— بۇ دەردۇ ئەلەملىرىمنى، ئەرزۇ ھالىمنى جانابىي قىبلىگاھىمغا تۆكمەي كىمگە تۆكەي ئەمدى...

سورۇننى بىردىنلا تىمتاسلىق باستى.

— كۆڭۈللىرىدە قانداق مۇددىئالىرى بولسا يوشۇرماي بايان قىلغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننى بەزلەپ.

قىلتىقىغا ھېچقانچە كۇچىمەيلا سۇلتان ئىسمائىلخاننى دەستۇرالغان ئىشان ئەسلىي مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاشقا كىرىشتى:

— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتى زىيادىدۇر. ئادالىتى ۋە ساخاۋىتى ئاشۇ مۇئەللەقتىكى قۇياش كەبى ھەممە يەرگە تەكشى چۈشۈكەندۇر. مەيلى باي، مەيلى گاداي، مەيلى پېقىر، مەيلى مىس-

كىن رەئىيەتنىڭ دىلىنى تەكشى ئىللىتقاندۇر. پەقەت ئاجىز مۆمىنلەرنىڭ ئانھەزرىتىمگە كىچىككىنە تەلىپىم بولسىمۇ ئېيتىشقا تىلىم بارمايۋاتىدۇ.

— ئىشان ھەزرىتىم، زىنھار ئىككىلەنمىگەيلا، قولىمىزدىن كەلسىلا ھەرقانداق تەلەپلىرىنى ئىجابەت قىلغايمىز، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەدە بېرىپ.

ئىشاننىڭ يەنە قانداق ئويۇن ئويىناقچى بولۇۋاتقانلىقىغا قىزىققان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.

— ئادالەتپاناھ سۇلتانىمغا ئانچە ئايدىڭ بولمىسا كېرەك. قىبلىگاھىم سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىگە بەرقارار بولغاندىن كېيىن، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۆمىنلىرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرىنىڭ كۆپ زۇلمىغا ئۇچرىدۇق. پىر بۇزرۇك ئەزىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانلىقلىرىنى باھانە قىلىپ، خانلىق پەرمان، قانۇن ـ جاساقلارنى كۆزگە ئىلماي، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ ئۆي ـ ماكانلىرىنى كۆيدۇردى، مال ـ دۇنيالىرىنى بۇلىدى، ئەرلەرنى ئۆلتۇردى ياكى جازالاپ پېيىنى قىرقىۋەتتى، پىچىپ ئاختا قىلىپ تاشلىدى. مەزلۇملار تۇل، نارەسىدىلەر يېتىم بولۇپ قالدى. ھازىر سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ ھال ـ كۇنى ناھايىتىمۇ خاراب، بۇردا نانغا زار، ئەۋرىتىنى ياپقۇدەك ماتاغا چىقىنالمىغۇچىلىكى يوق. شۇنداقتىمۇ ئۇلار سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرى بىلەن ئوخشاش ھالەتتە خانلىقنىڭ تۇرلۇك ئالۋان ـ ياساق، سېلىقلىرىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلانماقتا. بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ قۇتبىل ئەقتابى بولمىش بۇزرۇكۋارنىڭ ئاشۇ پېقىر مۇخلىسلىرىنىڭ ھال ـ ئەھۋالىغا ئىچ ئاغرىتىپ، ياقا يىرتىپ قۇياشتەك ساخاۋەت ۋە ھىممىتىنى سېغىنىپ شۇنى تەلەپ قىلىمەنكى، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىدىن پادىشاھلىق ئالۋان ـ سېلىق ئېلىنـ

مىسا، ئۇلارنى يۇرتدارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشكە قىستىسا، ھاشار، لەشكەر، مەدىكار، كارۋان تۇتمىسا، تۇرلۇك ئىش ـ ھەربكەتلىرى تەقىب قىلىنمىسا، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتلىرىغا دەخلى ـ تەرۇز بولىدىغان بارلىق تەقىبلەر سەلتەنەت سۇرى بىلەن قاتتىق چەكلەنسە، ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئاشۇ مۆمىن بىچارىلەر ھال ـ ئەھۋالىنى ئازراق ئوڭشۇالسا ئىكەن.

ئەسلىدە سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا زىيادە ھۆرمەت ـ ئىھتىرام بىلدۇرۇشىدە سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر-دىن پايدىلىنىپ سەئىدىيە دۆلىتىدە كۇندىن ـ كۇنگە كۇچىيىپ كېتىپ بارغان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنى چەكلەپ تۇرۇش مۇدىئاسى بار ئىدى. چۇنكى، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەر سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشىغا ھەمدەم بولغان تۆھپىسىنى پەش قىلىپ، ھە دېگەندە خانلىق پەرمان، قانۇن ـ جاساقلارنى كۆزگە ئىلماي، سەلتەنەت بىلەن قارشىلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرىنى سەلتەنەت سۇرى بىلەن باستۇرۇشقا، چەكلەشكە ئامالسىز قالغان ئىسمائىلخان زەھەرنى زەھەر بىلەن قايتۇرۇش تەدبىرىنى قوللىنىپ، سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە ئالاھىدە شەپقەت كۆرسىتىۋاتاتتى. شۇ سەۋەبتىن مانا ھازىر ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ بۇ ئورۇنسىز تەلىپىنى نېرى ـ بېرىسىنى ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا قوبۇل قىلدى:

— ھەزرىتىم خاتىرجەم بولغايكى، ئۇشبۇ ئارزۇ ـ تەلەپلىرى پۈتۈنلەي ئىجابەت بولغاي. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى خانلىق پەرمان ـ يارلىقلاغا، قانۇن ـ جاساقلارغا ياۋاشلىق بىلەن ئىتائەت قىلىپ، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن كۈچ چىقارسىلا تۇرلۇك پادىشاھلىق ئالۋان ـ ياساق، سىلىق، مەجبۇرىيەتلىرىدىن ئازاد بولغاي.

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە

ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇ ئالەمچە شەپقىتىگە ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا تەشەكـكۇر ئېيتقاي. بۇ بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئاسايىشلىقى روناق تېپىشى ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز دۇئا - تەلەپلەردە بولۇپ تۇرغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ بۇ يولسىز تەلىپىگە سۈلتان ئىسما-ئىلخانىڭ ئويلانمايلا ماقۇل بولغانلىقىدىن نارازى بولغان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى بىر - بىرىگە يەر تېگىدىن مەنىلىك قاراشتى، ئەمما دەماللىققا بىر نەرسە دېيىشكە ھېچكىم پېتىنالمىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر نەرسە دېيىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، ئۇنى مىرزا باباقبەگ شەرەتلەپ توختىتىۋالدى.

ناشتا ئۈچۈن بېرىلگەن بۇ زىياپەت پېشىن ۋاقتى بىلەن ئاخىرلاشتى. پېشىن نامىزىنى سۈلتان ئىسمائىلخان ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە ئوردا ئالدىدىكى ئازنا مەسچىتتە ئۆتىدى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن بۇ كاتتا خۇش خەۋەرنى مۇرد - مۇخلىسلىرىغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرىغان ئىشان سۈلتان ئىسمائىل-خان بىلەن ۋاقىتلىق خوشلاشتى.

4

بۇگۈن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، تۈنۈ-گۈن ھۈزۈرى سابا قەسرىدىكى زىياپەتتە خوجا ھىدايىتۇللا ئىـشانغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئېسىگە ئالغان سۈلتان ئىسمائىلخان مىرزا دىۋانبېگىگە ئەمىر قىلدى:

— سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق سۈلۈكى ئىشقىيە مۇ-رىتلىرىنى پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىق، مەجبۇرىيەتلەردىن ئازاد

قىلىنغانلىق خۇسۇسىدا يارلىق تەييارلانغاي.

— ئانھەزرىتىم يارلىق چۈشۈرۈشكە زىنھار ئالدىرىمىغاي، — دېدى مىرزا باباقبەگ قول باغلاپ ئېھتىرام بىلەن.

— قېنى خوش، سەۋەبى نېمىكىن، جانابىي ئەمىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئانچە ياقتۇرمىغان ھالدا.

— قىبلىگاھىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەقسىتىنى شەرھلەشكە كىرىشىپ، — يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان ئانھەزرىتىمىنىڭ ئادالەتلىك سىياسىتىنىڭ سايىسىدە ئەلدە تىنچلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈردى. خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن ئاۋام تۈرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلانماقتا. ئۆتكەن يىلى يۇز بەرگەن سۇلۇك - مەزھەپ ماجىرالىرىنى تىنچىتىش، نامرات ئاۋامنى قىش ۋە ئەتىيازدىن ئامان - ئېسەن چىقىرىش ئۈچۈن خەزىنىدىن نۇرغۇن خىراجەت چىقىم قىلىنىپ، ئالىيلىرىنىڭ مېھىر - شەپقىتى ئەل - يۇرتقا تولۇق يەتكۈزۈلدى. ئەلھەق، بۇ يىل قىسمەن قۇرغاقچىلىق ۋە كەلكۈن ئاپىتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تەسەررۇپىمىزدا ئانچە چوڭ ئاپەتلەر يۇز بەرمىدى. زەر - زىرائەتلەر ئوخشاپ، ئاۋام - رەئىيەتنىڭ بۇ يىل قىش ۋە كېلەر يىلى ئەتىيازلىق ئوزۇق - تۇلۇكى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولدى. دېھقانچىلىق، سودا - سېتىق ۋە تۇرلۇك ھۇنەر - كەسىپلاردىن ئېلىنىدىغان بىر قىسىم سېلىقلار كەچۈرۈم قىلىنغانلىقى سەۋەبلىك، شەھەر - بازارلار ئاۋاتلىشىپ، گۈللىنىش ۋەزىيىتى رويابقا چىقتى. ئەمما، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىغا كۆپلەپ خىراجەت سەرپ قىلىنغانلىقى، باشقۇرۇشنىڭ ياخشى بولمىغانلىقى، ياغى، جەڭگى - جېدەللەرگە كۆپلەپ خىراجەت سەرپ قىلىنغانلىقى سەۋەبلىك ئەسلىدىنلا قۇرۇقدىلىپ قالغان خەزىنىگە كىرىدىغان بارغانسېرى ئازلاپ كېتىپ باردۇ. ئالىيلىرىنىڭ خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرىتىپ ئەل - رەئىيەتنىڭ تۇرمۇشىدا

نى ياخشىلاش يارلىقى تېخىچىلا ئىجرا قىلىنىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن ئوردا خەزىنىسىگە يوللىنىدۇ. غان پۇل - پۇچەكلەر بار - يوقلىقى ئارىلىقىدىلا بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. شۇل سەۋەبلىك يېقىنقى ئۇچ ئايدىن بېرى خان لەشكەر-لىرىنىڭ خەج - خىراجىتىنىمۇ ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە قىسىپ كېلىۋاتىمىز. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا خان ئالىيلىرى يەنە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن ئېلىنىدىغان تۇرلۇك ئالۋان - ياساق، سېلىق - مەجبۇرىيەتلەرنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرىدىغان بولسا، يالغۇز سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكىم سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاددىي ئاۋامنىڭمۇ نارازلىقى قوزغاپ قويۇلۇشى چوقۇم. ئول چاغدا ئاۋام ئالۋان-ياساقلاردىن قېچىشى، سېلىق تاپشۇرۇشتىن باش تارتىشى، ھەتتا ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىش يولى بىلەن ئالۋان - سېلىق تاپشۇرۇشقا تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن. بۇ ئىش سەلتەنەتنىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن يوشۇرۇن خەۋپتۇر. شۇڭلاشقا، قىبلىگاھىمىز-نىڭ ئويلىنىپراق بىر قارارغا كېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

— يېقىلمىغان ئاسمانىنى يۆلەش بىھاجەت، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئۆز قارارىدا چىڭ تۇرۇپ، — ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە پىرى ئەزەمى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى بىلەن ئۆچ - ئاداۋەتىنىڭ بارلىقى ھەممىگە ئايان. جانابلىرى سەلتەنەتىمىزنىڭ پېشۋا ئەمىرلىرىدىن بىرى. يۇرت-دارچىلىق ئىشلىرىنى مۇھىم دەپ بىلىپ، نىزا - ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەي.

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭ-لاپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. مىرزا باباقبەگنى ياقىلاپ گەپ قى-لىشقا تەمشىلىپ تۇرغان ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ خانىنىڭ خاپا بولغىنىنى كۆرۈپ، بوغۇزىغا كېلىپ قالغان گەپنى يۇتۇۋې-تىشكە مەجبۇر بولدى.

— خان ئاتا، بۇنداق دېسىلە ئەمىرى كەبىر جانابلىرىغا ئۇۋال قىلغان بولىدىلا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ بايامقى سۆزلىرىدە سەلتەنىتىمىزنىڭ غېمىنى يېيىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر. پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ سانى زادى قانچىلىك، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇ. ئەمما پەمىچە، قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپان، قۇمۇل قاتارلىق يۇرتلاردىكى رەئىيەتنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۈدەك ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىدۇ. ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى خان يارلىقىدىن پايدىلىنىپ سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بارسا، يەنە نۇرغۇن رەئىيەتنى سۇلۇككە جەلپ قىلىۋېلىشى، ئىشاننىڭ ئەل ئارىسىدىكى ئىناۋىتى بىراقلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ ھەقىقەتەنمۇ مۇل چەرلىگۈسىز يوشۇرۇن خەۋپ. ئەنە ئاشۇ ساناقسىز ئىشقىيە مۇرتلىرىدىن ئېلىنغان سېلىق ـ مەجبۇرىيەتلەر كەچۈرۈم قىلىنىدىغان بولسا، خەزىنىگە كىرىدىغان كىرىم تەبىئىي كېمىيىپ كېتىدۇ. ئالىمادىس ئاپەت ياكى يېغىلىق بولۇپ قالسا، قۇرۇق خەزىنە بىلەن قانداق تاقابىل تۇرۇش مۇمكىن. شۇڭا، بۇ ئېھتىماللىقلارغا زىنھار سەل قارالمىغاي.

سۇلتان ئىسمائىلخان نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بىرئاز ئويلىنىپ قالدى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ سەلتەنىتىمىزگە يوشۇرۇن خەۋپ بولۇۋاتقان سۇلۇك ـ مەزھەپ ماجىرالىرىنى مادارا يولى بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىشى ھەمدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىغا ساخاۋەت ئالىقانلىرىنى كەڭرى ئېچىپ مېھىر ـ شەپقەت كۆرسەتمەكلىكى، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئاسايىشلىقىنى كۆزلەپ قوللانغان ئاقىلانە تەدبىرىدۇر، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق پىر ئەمىر سۇلتان ئىسمائىلخاننى قوللاپ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە

مۇرىتلىرىنى ئالۋان - ياساق، سېلىق - مەجبۇرىيەتلەردىن ئازاد قىلماقلىق بىلەن خەزىنىنىڭ قۇرۇپ كېتىشى ناتايىن. ئۆز ۋاقتىدا جەننەتماكان سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىمۇ پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋامدىن ئۇدا ئون يىل ئالۋان - سېلىقنى كەچۈرۈم قىلغانىكەن. شۇ چاغدىمۇ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ كەتمەگەن بولغىيتتى.

— سىلى ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئۇ چاغ بىلەن ھازىر ئوخشاشمايدۇ.

— جانابىي ئوردا ياساۋۇللار ئەمىرى خانۇخاقانىمىزنىڭ ئىستېداتىنى جەننەتماكان سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ دەپ قارىمايدىغاندۇر ھەرقاچان؟

— مەن كاللا دېسەم، ئۆزلىرى پاچاق دەۋاتاملا نېمە، جانابلىرى؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئەمىرنىڭ قەستەنگە قىلغان ئىغۋاگەرچىلىكىدىن غەزەپلىنىپ، — جەننەتماكان بابائى بۇزرۇك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى زامانىسىدا سەلتەنەت ئىچىكى تەپرىقىچىلىك بىلەن تاشقى باسقىنچىلىقلاردىن خېلىلا خالىي ئىدى. ھازىر بولسا سەلتەنىتىمىزدە سۇلۇك - مەزھەپ نىزالىرى ھېلىلا يار ئېلىش ئالدىدا تۇرغان كەلكۈندەك تۇرماقتا. ئىلى ۋادىسىدىكى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى ھەرقاچان خىرىس قىلىچىنى بىلىمەكتە. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئەلۋەتتە خەزىنىنى تولۇقلاپ تۇرۇش كېرەككى، زىنھار قۇرۇقداپ قويمىغاي. ئەگەر سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنى باشقا ئاددىي ئاۋام - رەئىيەت ئۆتەپ كېلىۋاتقان ئەقەللىي پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن ئازاد قىلىپ، ئالاھىدە ئىمتىياز بېرىدىغان بولساق، ئەل - يۇرت ئارىسىدا تەييارغا ھەييار، يالقاۋ، نانقېپى، ھارام تاماق، كۆكەرمە - ئۇششۇقلار كۆپىيىپ كېتىشى، ئاددىي رەئىيەتنىڭمۇ سەلتەنەتتىن كۆڭلى سوۋۇپ كې-

تىشى، پۇقراچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن باش تارتىشى تۇرغانلا گەپ. بۇنىڭ ئاقىۋىتى ئەلگە ئاسايىشلىق ئەمەس، بەلكى تىنچسىزلىق، پىتنە ـ پاسات، غەلۋە ـ غوۋغا ئەكىلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ شاھنىشىندا بىر مەيدان قىزغىن بەس ـ مۇنازىرە باشلاندى.

— جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى قارشى پىكىر دېكىلەرنىڭ سۆزلىرىنى خېلىلا ئورۇنلۇق دەپ ھېس قىلغان سۇلتان ئىسما-ئىلخان بارلىق ئوردا ئەركانلىرىغا تەكشى نەزەر تاشلاپ، — بەس ـ مۇنازىرىڭلارنى توختاتقايسىزلەر. بىز ئاقسۇدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىمىزغا ئالغاندىن بېرى، نۇرغۇن ئىشلار بولۇپ ئۆتتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى سەلتەنىتىمىزگە زىممىلىك بىلدۇرگەندىن كېيىن، پەرمان ـ يارلىقلىرىمىزغا، قانۇن ـ جاساقلارغا ئىزچىل بويسۇ-نۇپ سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىشىش ھەرىكىتىدە بولمىدى. بىز سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش تەدبىرىنى قوللى-نىپ، ھەرقايسى سۇلۇك ـ مەزھەپلەرگە باباراۋەر مۇئامىلىدە بولۇپ كەلگەن بولساقمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ سۇ-لۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنىڭ ھەرقاچان تەقىبىگە، زۇلمىغا ئۇچراپ كەلگىنى دەرھەقىقەت. پەقەت بىرلا سۇلۇك مەزھەپتىكى-لەر بىلەن ئىناق ئۆتۈش، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرنى تەقىب قى-لىش، ئاخىرقى ھېسابتا سەلتەنىتىمىزنى ھالاكەت گىردابىغا ئىتتىرىدۇ. جەننەتماكان ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى-نىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرگە ھامىيلىق قىلىشى، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە ھامىيلىق قىلىشى ئاخى-رى پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى قۇتۇلدۇرۇۋالغۇسىز نىزا ـ ئاداۋەت، ياغىغا مۇپتىلا قىلدى. ئەل ـ رەئىيەت بۇ بالا ـ قازادىن ئازابلىق ئىگىرىدى، خانۇۋەيران بولدى، ئاچ ـ يالىڭاچ قالدى.

شۇڭلاشقا، ئەل - رەئىيەتنى خاتىرجەم تىرىكچىلىك يولىغا باشلاش ئۈچۈن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، ئەمما ئوت بىلەن سۇدەك زىنھار سىغىشالمايۋاتقان، نىزائاداۋەتلىرى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بېرىۋاتقان بۇ سۇلۇك-مەزھەپلەرگە بابباراۋەر مۇئامىلە قىلىش، تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىردۇر. دەرھەقىقەت، خەزىنىسىگە قۇرۇقدىلىنىپ قېلىشى، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن تېخىمۇ يوشۇرۇن خەۋپتۇر. ئەمما، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە قىلغان لەۋزىمىزدىن يېنىۋالساق سەلتەنىتىمىزنىڭ ئابرۇيىغمۇ ھەم مۇسۇلمانداركىلىق ئەھكاملىرىغمۇ لايىق كەلمەيدۇ. بەلكىم تېخىمۇ كۆپ ئاداۋەت ئۇرۇقلىرىنى بىخلاندۇرۇۋېلىشىمىز، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ئىشەنچسىدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ئۇنداقتا يارلىقىنىڭ مەزمۇنىغا تۇزىتىش كىرگۈزەيلى، — دېدى خانىنى نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— مەسىلەن، قانداقسىگە؟ — سورىدى ئىسمائىلخان دەرھاللا.

— مەسىلەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — يارلىقتىكى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ئازاد قىلىندى، دېگەن سۆزنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خاس مۇرىتلىرىنىڭ[1] پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى كەچۈرۈم قىلىندى، ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى[2] بۇ كەچۈرۈمدىن مۇستەسنادۇر دەپ ئۆزگەرتسەك،

---

① خاس مۇرىت — ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆز قولى بىلەن بىۋاستە قوبۇل قىلغان مۇرىتلارنى كۆرسىتىدۇ.

② ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى — خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى ئارقىلىق قوبۇل قىلغان مۇرىتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئول چاغدا كۆپ ساندىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ پۇقرا-دارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ۋاز كېچىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ھەمدە بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن بۇ يارلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك بولىدۇ. بۇ ئۆزگە سۇلۇك-تىكىلەرنىڭ ھەمدە سۇلۇك ـ مەزھەپتىن مۇستەسنا ئاۋامنىڭ نارازلىقىنىمۇ قوزغىمايدۇ.

— ئارى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىر كۆرسەتتى، — دېدى مىرزا باباقبەگ دەرھال چىرايىغا كۇلكە يۈگۈرتۈپ.

— بۇ كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىخمۇ كۆيمەيدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — يارلىق مۇشۇنداق پۈتۈلسە ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىدىن رەنجىشىگە ئۇرۇنمۇ قالمىغۇدەك.

— مەيلى ئەمىسە، يارلىق شۇ يوسۇندا پۈتۈلگەي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردا مىرزىسىغا قاراپ.

5

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن ئوردىغا كىرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتا ـ قايتا تەشەككۇر بىلدۇردى ـ دە، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانىدە يەنە بىرنەچچە ۋاخ تۇرۇپ بېرىش تەكلىپىگە ئۆزرە قويۇپ خوشلاشتى.

ئىشان خوجىسىنىڭ خان ھۇزۇرىدىن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇ-رىتلىرىدىن پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى يارلىقنى ئەكېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئاستانە-دىكى بىر قىسىم خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرى ئوردىدىن قاي-

تىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننى چوڭ داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى.

— قېنى، خەلىپەم، ئوقۇپ بەرسۇنلار، خان يارلىقىدىن ئاستانىدىكى جانابىي ئەھلى سۇلۇك يارانلىرىمىز خەۋەردار بولغاي، — دېدى تۆردىكى مەخمەل كۆرپىگە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋ-ۇالغان ھىدايىتۇللا ئىشان قويىندىن شاھانە تېرە قاپچۇقنى چىقىرىپ خەت ـ چەك ئىشلىرىغا مەسئۇل باش خەلىپىگە تەڭلەپ تۇرۇپ.

مىرزا خەلىپە يارلىقنى تېرە قاپچۇقتىن ئاۋايلاپ ئالدى ـ دە، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ ئوقۇشقا باشلىدى...

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ئەزىزىنىڭ خاس مۇرتىنىڭلا پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى كەچۈرۈم قىلىنىدى دېگىنى نېمىسى، قىممەتلىك پىرىم! — دېدى يارلىقنى تولۇق ئاڭلاپ بولغان موللا ساقى خەلىپە ئانچە رازى بولماي، — ۋاستىلىك مۇرىت ـ مۇرشىدلار مەزكۇر يارلىقتىن مۇستەسنا-دۇر دەپ يېزىپتۇ تېخى.

— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ بىزگە دەسلەپتە بەرگەن لەۋزى بۇنداق ئەمەس ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان قوشۇ-مىلىرىنى تۇرۇپ، — بۇ ھەرقاچان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق دوزىخىي مۇرتەتلەرنىڭ ئويۇنىدۇر ئېھتىمالىم.

— خان ئالىيلىرىنى يارلىقنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار قە-لىپ، قايتا يارلىق چۈشۈرۈشكە دەۋەت قىلماقلىق كېرەك، قۇد-بىل ئەقتابىم. ئول مۇرتەتلەرنىڭ خان لەۋزىنى خالىغانچە ئۆز-گەرتىشكە نېمە ھەددى؟ — دېدى ۋاستىلىك مۇرتلىرىدىن بىرى تېرىكىپ.

— شۇنداق قىلسىلا، ۋەلىيۇللا پىرىم، خان ئالىيلىرىغا ئول مۇرتەتلەرنىڭ سىر ـ ئەسرارىنى پاش قىلسىلا! — دېيىشتى بۇ يارلىقتىن ئۆزلىرىگە قىلچىلىك پايدا ـ مەنپەئەت تەگمەيدىغان-

لىقىنى ھېس قىلىشقان كۆپ ساندىكى ۋاستىلىك مۇرىتلار چۈ-
قان كۆتۈرۈشۈپ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مۇرىتلىرىنىڭ ئالدىدا تولىمۇ ئو-
سال ئەھۋالدا قالغانىدى. ئۇ تېخى ئالدىنقى كۈنىلا سۇلتان ئىس-
مائىلخاننىڭ ۋەدىسىنى مۇرىتلىرىغا يەتكۈزگەن، بۇنى قانداقتۇر
ئۆزىنىڭ ئەۋلىيالارچە كەشپۇ كارامەتلىرىگە باغلاپ راسا پو ئاتقا-
نىدى. تېخى ئاردىدىن بىر كېچە ئۆتە - ئۆتمەيلا ئىشانىڭ شۇنچە
كەشپۇ كارامەتلىرى، سېھرىي ئەپسۇنلىرى كۈچىدىن قالغان بول-
سا - ھە! قارار - پەرمانلىرىنى ئۆزگەرتىشكە خانىنى كۆندۈرە-
لىگۈدەك مىرزا باباقبەگ قاتارلىق مۇرتەتلەرنىڭ قانچىلىك
سېھىر - كارامەتلىرى بار ئىكەنتاڭ ياكى بۇ ئىشقا ئىسھاقىيە
سۇلۇكىدىكى توڭگۈزلار قول تىققانمىدۇر؟...

— ئول دەھرىي سۇلتاننىڭ ئالدىغا يەنە بىر نۆۋەت بېرىش
ھاجەتسىز، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەلـەملىك پۇشۇل-
داپ، — مەزمۇنىنىڭ قانداق يېزىلىشىدىن قەتئىينەزەر بىزگە
مۇشۇ يارلىقلا كۇپايە قىلىدۇ. خاس مۇرىت، ۋاستىلىك مۇرىت
دېگەن نېمە ئۇ؟! بىزلەركىم ئەھلى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ قۇتبىل
ئەقتابى ئۇچۇن بارلىق مۇرىت - مۇرشىدلار ئوپئوخشاشتۇر. ئول
مۇرتەت ئەمىرلەر كىمنىڭ خاس، كىمنىڭ ۋاستىلىك مۇرىت
ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلسۇن؟ — دېدى ئىشان ئەمدى ھېلىقى
مىرزا خەلىپىگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — دەرھال ھەرقايسى
يۇرتلاردىكى خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىغا، مۇرىت - مۇرشىد
ئەھلى يارانلارغا، مۇمىن ئۇممەتلەرگە ئۇشبۇ يارلىق يەتكۈزۈل-
گەي. بۇگۈندىن باشلاپ ھەرقانداق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى
پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن پۈتۈنلەي ئازاد-
تۇر، ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ خاس ھەم ۋاستىلىك مۇرىت
دەپ ئايرىلماستۇر.

— نېمەتلىك پىرىمنىڭ ھىممىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا.

— ئادالەتنىڭ، ساخاۋەتنىڭ، شاپائەتنىڭ گۈلتاجى پىرىم.
— ئەسلىي سۈلۈك ئۈممەتلىرىنىڭ يېڭىلمەس ھاميىسى پىرىم.
مۇرتلار ھىدايىتۈللا ئىشاننى ماختاش سادالىرىغا كۆمۈۋەتتى.
— ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ ئەل ـ رەئىيەت ئارىسىدا سۈلۈك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىلغاي. يالغۇز خەلىپە، سۈلۈك مەسئۇللىرىنىڭلا ئەمەس، بارلىق ئەھلى سۈلۈكتىكى مۇرىت ـ مۇرشىدلارنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇرىت قوبۇل قىلىش ئىمتىيازى بارىدۇر. قېنى، ئى يارانلار، شۇنداق بىر ھىممەت ـ جاسارەت كۆرسەتكەيسىزلەركى، خوتەندىن قۇمۇل دىيارىغىچە، كەشمىردىن پەرغانە ۋادىسىغىچە بولغان پۈتكۈل يەكەن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام ـ رەئىيەت سائادەتمەن مۇرىت ھىدايەتچىلەر سېپىمىزگە قېتىلغاي. سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرتلىرى پۈتكۈل يەر يۈزىنى خۇددى ئاسماندىكى يۇلتۇزلار كەبى قاپلىغاي. بۇ يولدا شۇنداق جان پىدالىق كۆرسەتسىزلار، تاكلا كۈندە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىدە بىزلەرگىم سۈلتانۇل مۇھەققىقىن بۇزرۇگۋارىڭلار بەرقارار بولۇپ، بارلىق ئەھلى سۈلۈك يارانلىرىغا شاپائەت يامغۇرىنى ياغدۇرغايسىز.
ئىشاننىڭ بۇ دەبدەبىلىك چاقىرىقىدىن تەسىرلەنگەن ۋە غەيرەت ـ جاسارىتى ئۇرغۇغان بارلىق مۇرتلار «ئىنشائاللا!» «ئامىن! ئامىن!» دېيىشىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

6

مىلادىيە 1671 ـ يىلىنىڭ باھار ئايلىرى ئەشەددىي سۈلۈكى ئىشقىيە تەرغىباتچىلىرىنىڭ سۇرەن ـ چۇقانلىرى بىلەن باشلاندى.

دى. خان يارلىقى ئارقىلىق سەلتەنەت تەقدىرىدىن قۇتۇلغان ئىشـ
قىيەچى سوپى ـ دەرۋىشلەر يارلىقىنى دەستەك قىلىۋېلىپ، شەـ
ھەرلەردىن تارتىپ يېزىلارغىچە، خالتا كوچا، ئارقا رەستىلەردىن
تارتىپ خىلۋەت كەنت ـ قىشلاقلارغىچە قاتراپ، ئەتراپىغا ئادەم
يىغىپ، سۆلۈك تەرغىباتى ئېلىپ باردى. ئاددىي خەلقە خان
يارلىقىنىڭ مەزمۇنىنى خالىغانچە بۇرمىلاپ تەشۋىق قىلاتتى. شۇ
كۈنلەردە سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقانداق بۇلۇڭ ـ پۇچقاقـ
لاردىن، تۆت ئادەم بىر يەرگە يىغىلغانلىكى سورۇن بولسا مۇردـ
تىل ھىدايەتچىلەرنىڭ ئاۋامنى ئەھلى سۆلۈككە دەۋەت قىلىپ
سۆزلىگەن نۇتۇق ـ ۋەزلىرىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى:

— ئى مۆمىنلەر، ئى مۇسۇلمان يارانلار، ئاڭلىمىدىم دېـ
مەڭلار. ئاللا خاسلىقى خوجىلارغا، يەنى نېمەتلىك پىرىمىز قۇدـ
بىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا ھىدايىتۇللا ئىشان خوجامغا خاستۇر.
خوجا دېمەك، پىر دېمەكلىكتۇر، پىر دېمەك، شاپائەت تەختىنىڭ
يېگانە سۇلتانىدۇر. مۇرىت دېمەك، ئۇممەت دېمەكتۇر. ئاللا
بىلەن خوجا ئوتتۇرىسىدا يەنە بىر مەخلۇقات زىنھار بولماس.
ئاللادىن مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەلەمگە قاتـ
داق ۋەھىي كەلگەن بولسا، خوجىمىز ھىدايىتۇللا سەللەللاھۇ پىر
ئەزەمگىمۇ شۇنداق ۋەھىي كەلگەندۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام
ھىرا غارىدا جانابىي ئاللا بىلەن سۆزلەشكەن چاغدا، قۇتبىل
ئەقتاب پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ روھىناتلىرىمۇ بۇ سۆھبەتلەرنى ھەم
ئىشتىكەندۇر. پەيغەمبەرنىڭ مەرتىۋە ئىقبالىلىرى بىلەن ئەۋلىيا
پىرىمنىڭ مەرتىۋە ـ ئىقبالىلىرى ئوخشاشتۇر. شۇڭا، پىرنى
ئىنكار قىلغۇچىلار، پىرىمىزغا قول بېرىپ ئەگەشمىگۈچىلەر،
ئەسلىي سۆلۈككە كىرمىگۈچىلەر مۇنكىر ـ مۇناپىقلاردۇر.

— ھەق! ھەق! ھەق! — دەپ گۈپپاڭچىلىق قىلاتتى يەنە
بىر دەرۋىش، — ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم ھىدايىتۇللا خوجىمىزـ
نىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىدىن تەسىرلەنگەن سۇلتان ئىسمائىلخان

ئالىيلىرى پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك قوللىرىغا ئېسىلىپ، تون ـ سەرپايلىرىنىڭ پېشىدىكى مۇقەددەس خاك ـ چاڭلارنى تاۋاپ قىلىپ تۇرۇپ، كۆزلىرىنى ياشلاپ، گۈناھىكەبىرلىرىگە توۋا قىلىپ، سۇلۇكى ئىشقىيەنى ئەۋجى ئالدۇرۇش، مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن كۆپلەپ ۋەدە ـ لەۋزە-لەرنى قىلىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن يەتتە ئەۋلادقىچە پادىشاھلىق ئالۋان ـ سېلىق ئالماسلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇ-رىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ دەس-تەك ئىنئام قىلدىلەر. ھەزرىتى پىرى ئەزەم ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەلىيۇللانىڭ دەرگاھىغا سېغىنىپ، ئول زاتى مۇبارەكىنىڭ دۇئا-سىنى ئېلىپ، مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلغانلارنىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ مەغپىرەت بولغاي. پادىشاھ-لىق ئالۋان ـ سېلىقلاردىن، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن خالاس بولغاي. سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنىتىنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشكەي. پىرى بۇزرۇكىمىز سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۇيۇك رەھنەماسىدۇر، نۇرلۇق سۇھەيل يۇلتۇزىدۇر. پىر بۇزرۇكىمىز-غا ئىرادەت كەلتۇرمىگەن خان ـ سۇلتانلارنىڭ، ئەمىر ـ بەگلەر-نىڭ تەخت ـ بەختى بىتەھقىق گۇم بولغۇسىدۇر.

— پىرىمىز سۇلتانۇل مۇھەققىقىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەھلى تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قۇرغۇچى، شەرە-ئەتنىڭ مەربىكە مەيداندا ئات چاپتۇرغۇچى، ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇ-چىنى تۇتقۇچى، جاھالەتنىڭ قۇلۇپىنى ئاچقۇچى، ئەدلۇ ئادالەت-نىڭ خالىس شەمشىرى، ئازغۇن بەندىلەرنىڭ يولباشچىسى ئەۋلە-يا ـ ئەنبىيالارنىڭ شاھ تاجى، جىمىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ سۇلتانى...

— ھەق! ھەق! ھەق! بۇ دۇنيادىكى تەڭداشسىز ساخاۋەت ۋە شاپائەت جانابىي ھەزرىتى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەلىيۇللا پىر بۇزرۇكىمىزگە خاستۇر. ھەرقانداق خان ـ سۇلتانلارمۇ ئول

زاتی مۇبارەكتەك ساخاۋەتلىك، نېمەتلىك ئەمەستۇر.

— ئول قۇتبىل ئەقتاب پىرى ئەزەمنىڭ ھىدايەت ئاپتىپى جىمىكى رەئىيەتنىڭ بېشىغا باراۋەر چۇشكۇسىدۇر. ئول زاتتەك دانا، شەپقەتلىك، ساخاۋەتلىك ئادالەتلىك يەنە بىر ئىنسان بۇ ئىقلىمىدىن تېپىلماستۇر.

— ئەھلى سۇلۇك ئۇممەتلىرىنىڭ زىممىسىدىكى پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىقلارنى پۇقرادارلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى دەپئى - خالاس قىلىش پەقەت پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ قولىدىنلا كېلىدىغان كاتتا شاپائەتتۇر. كېلىڭلار، ئى يارانلار، ئەھلى سۇلۇككە ئىرا- دەت قىلىپ، مۇرتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلىپ ئىككى ئالەملىك ساۋاب تېپىڭلار. ئىشان خوجام دەرگاھىغا سېغىنىڭلار. شۇنداق شاپائەتلىك بىر زاتنى بىزگە يەتكۇزۇپ بەرگەن ئاللا - تائالاغا شۇكرى قىلىپ ھەمدۇسانا ئېيتىڭلار، سەلتەنەتكە سۇل- تان، پېقىر - مىسكىنلەرگە پاسىبان بولۇشنى تىلەڭلار...

بۇرمىلانغان خان يارلىقى، ئىغۋاگەر تەرغىباتلار، گۇمراھ سادالار، سەلتەنەتكە ئوچۇق - ئاشكارا قىلىنغان خىرىسلار، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۇرۇپ، خوجا ھى- دايىتۇللا ئىشانىنى كۆككە كۆتۇرۇش سادالىرى كوچا - رەستىلەر- دە توختىماي جاراڭلايتتى. نۇرغۇنلىغان نادان خەلق پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىق، پۇقرادارلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ۋەسۋەسىسىدە سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر سېپىگە بەس - بەستە قې- تىلدى. ئۇلارنىڭ ئالدانغان ساددا تۇيغۇسىدا سەئىدىيە سەلتەنە- تىنىڭ ئالتۇن تەختىدە سۇلتان ئىسمائىلخان ئەمەس، خوجا ھى- دايىتۇللا ئىشان ئولتۇرۇۋاتقاندەك خىياللار زاھىر بولاتتى.

ئۇلار سۇلۇكنى سەلتەنەتتىن، سۇلۇك ئەھكاملىرىنى خانلىق قانۇن - جاساقلاردىن، ئىشان پەرمانىنى خان يارلىقىدىن ئۇستۇن قويۇشاتتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى مەركەز قىلىپ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە، سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىگە خىرىس قىلە-

ۋاتقان بۇ كۈچ كۈندىن - كۈنگە زورىيىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنىتى نامىدىن چۈشۈرۈلگەن تۈرلۈك يارلىق - پەرمانلاردىن، قانۇن - جاساقلارنىڭ، ئالۋان - سېلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنىڭ ئېغىرلاشنى سۆيلەپ كەلگەن ئەمىر - بەگلەرنىڭ، سىپاھلارنىڭ، يۇرت چوڭلىرىنىڭ، قازى، مۇپتى، پاششاپ - دورغا، يايلاقلارنىڭ بۇيرۇقلىرى ئۆتمەيتتى. خان يارلىقىدىكى ئاتالمىش كەچۈرۈمنى دەستەك قىلىپ زاكونلىشاتتى. ئۆزلىرىنىڭ ۋاستىلىك مۇرىت ئەمەس، خاس مۇرىت ئىكەنلىكىنى داۋراڭ قىلىشاتتى. پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلغان بىرمۇ ۋاستىلىك مۇرىت قالمىغانىدى. «بىزنى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان ئەلەيھى ۋەسسەللەم خوجىمىز ئۆز قولى بىلەن مۇرىتلىققا قوبۇل قىلغان. ئىشەنمىسەڭلار، جانابىي ئىشان پىرىمىزدىن سوراپ بىلىۋالغايسىزلەر» دەپ جاۋاب بېرىشەتتى ئۇلار كۆكەرمىلىك بىلەن. خاس مۇرىت بىلەن ۋاستىلىك مۇرىتنى ئايرىيدىغان دەستەك، بەلگە - نىشان بولمىغانلىقى ئۈچۈن باج - سېلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى سۆيلەپ كەلگەن بەگ - سىپاھلار ئامالسىز قالاتتى. ئويلانمايلا چۈشۈرۈلگەن بىر يارلىق سەۋەبىدىن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۈگىمەس غوۋغا، جەڭگى - جېدەل، پىتنە - پاسات ئۇرۇقى تېرىلغانىدى. خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر خانلىق قانۇن - جاساقلارنى كۆزگە ئىلمايتتى، بەگ - سىپاھلار بىلەن قارشىلىشاتتى.

بۇگۈن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن ھۆدەيچىبەگ ئالدىغا ئىككى قەدەم چىقىپ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا سالام بەردى - دە، خەت - چەك تەللىسىدىن بىر تۇتام خەت-چەكنى ئېلىپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن كەلگەن ئەرز - مەلۇ-

ماتـلار بار ئـدى. ئانهـەزرىتىمىنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈشىگە ۋاقـ
تى يەتەمدىكىن؟
— ئەرز - مەلۇماتلار تەپسىلىي ئوقۇلمىغاي، مەزمۇندىن
خەۋەردار بولغايمىز، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.
— ئەرز - مەلۇماتلار جەمئىي بىر يۈز سەكسەن ئىككى
پارچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ، — بۇلاردىن بىر پارچىسى قارا-
قاشلىق مەتسايىمباينىڭ ئون تانابلىق باغلىق يېرىنى قاراقاش
بېگى مەتسىلىمبەگنىڭ ئورۇنسىز تارتىۋالغانلىقى، قارشىلاشسا
ھەپسىگە ئالدۇرۇپ، قىيناپ پۈت - قولىنى چېقىۋەتكەنلىكى ۋە
بىر تۇغقىنىنى ناھەق ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى خۇسۇسىدىكى زېمىن
ۋە خۇن دەۋا - شىكايىتىدۇر. قالغانلىرى ھەرقايسى ئايماق،
يۇرت - بەگلىكلەردىن يوللانغان ئۆز تەۋەسىدىكى سۇلۇكى ئىشقـ
يە مۇرىتلىرىنىڭ خان يارلىقىنى دەستەك قىلىۋېلىپ ئالۋان -
سىلىقلارنى تاپشۇرۇشقا، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆ-
تەشكە قارشىلىق بىلدۇرگەنلىكى خۇسۇسىدىكى مەلۇماتلاردۇر...
— بۇ قانداق گەپ؟ — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان تەئەج-
جۇپلىنىپ، — بىز خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزنىڭ پەقەت
خاس مۇرىتلىرىنىڭ ئالۋان - سىلىق پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتـ
لىرىنى كەچۈرۈم قىلىش، باشقا بارلىق ۋاستىلىك مۇرىتلارنىڭ
بۇ يارلىقتىن مۇستەسنا ئىكەنلىكى خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرگەن
ئەمەسمىدۇق. ئول ئىشان بۇزرۇكۋارنىڭ خاس مۇرىتلىرى شۇنـ
چىۋالا كۆپمىدۇر؟
— مەلۇماتتا يېزىلىشچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ چۈشەندۈ-
رۈپ، — بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ھەممىسى خاس
مۇرىتلار ئىمىش، ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ بىرمۇ ۋاستىلىك
مۇرىتى يوق ئىمىش.
— مۇمكىن ئەمەس. ئوپئوچۇق خانىنىڭ كۆزىنى بويىغانلىق-
قۇ بۇ! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان غەزەپلىنىپ، —

ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قانداقسىغا شۇنچىۋالا مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنى خاس ئۆز قولى بىلەن قوبۇل قىلالىسۇن. ھەرقايسى يۇرتلاردىكى خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىپ مۇرىت قوبۇل قىلىدىغىنى ھەممىگە ئايان ئىشقۇ. كۆكەرمىلىك، يالغانچىلىق قىلىپتۇ ئۇلار.

— يالغۇز بۇلا ئەمەس، ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ سۆز ئېلىپ، — سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتلىرىنى سەلتەنەت سۇرى بىلەن چەكلىمەسلىك، تەقىب قىلماسلىق يارلىقى چۈشۈرۈلگەندىن بېرى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى سۇلۇك تەرغىباتى ناھايىتىمۇ جانلىنىپ كەتتى. ئۇلار رەئىيەتكە خان يارلىقىنىڭ مەزمۇنىنى قەستەن بۇرمىلاپ تەرغىبات ئېلىپ بارىدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن رەئىيەت ئالۋان ـ سېلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن قېچىپ بەس ـ بەستە مۇددىتىل ھىدايەتچىلەر توپىغا قېتىلماقتا.

— ئاشۇ مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلغان سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر بۇنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شاپائىتى دەپ چۈشىنىپ، سەلتەنەتكە بولغان ئېتىقادى سۇسلىشىپ بارماقتا، — دېدى مىرزا ئەۋزىبەگمۇ سۆز ئېلىپ، — ئىشقىلىپ، ئاۋام ئارىسىدىكى پىتنە ـ پاساتتىن ئادەم چۆچۈيدۇ.

بۇ مەلۇمات سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ بىردىنلا دىققىتىنى تارتتى.

— قانداق پىتنە ـ پاساتلار ئىكەن ئۇ؟

— گۇناھىمدىن كەچكەيلا، ئانھەزرىتىم، سورىغانىكەنلا جاۋاب بەرمەسلىككە ئىلاجىم يوقتۇر، — دېدى مىرزا ئەۋزىبەگ، — ئەل ـ يۇرت ئارىسىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى جانابىي قىبلىگاھىمدىن ئۇستۇن قويۇش مەسلىكى تولىمۇ ئېغىردۇر. ئۇلار ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكىمىز پات يېقىندا بۇيۇك سەلتەنەتكە سۇلتان، پېقىر ـ مىسكىنلەرگە پاسبان بولغۇدەك.

سۇلتان ئىسمائىلخان تەختنى ئۆتۈنۈپ بەرگۈدەك. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن ئالۋان - سېلىق ئالماسلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدىكى يارلىق بۇ ئىشنىڭ پات - يېقىندا رويابقا چىقىشىنىڭ بېشارىتى ئىمىش دېيىشمەكتە.

— يا ھەزرەت، ئوپئوچۇق رىياكارلىققۇ بۇ، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان غەزەپتىن تىترەپ.

— خان ئاتامنىڭ ئاڭلاۋاتقانلىرى بۇ پىتنە - پاساتلارنىڭ ئاز بىر قىسمىدۇر، خالاس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — ئەمەلىيەتتە سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئاشۇ سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايدىغان بولسىلا ھەيران قالىلا. قايسى كۈنى ئەنجان رەستىسىدە دۇكان ئاچىلاۋاتىپ، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ سۇلۇك تەرغىباتىغا قۇلاق سېلىپ قالدىم. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، ئاللادىن مۇھەممەت سەلىللاھۇ ۋەسسەلەمگە قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان پىر ھەزرىتىمگىمۇ شۇنداق ۋەھىي كەلگەنمىش. پەيغەمبىرىمىز بىلەن ئول ئىشانىنىڭ مەرتىۋە - ئىقبالىلىرى ئوخشاش ئىمىش. خان ئاتام ئول ئىشانىنىڭ بىرلا كۆرسەتكەن كارامەتلىرى بىلەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە ئىرادەت قىلىپ، ئىشانىنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلغانىمىشلەر ۋە ئۇ شۇ يارلىقنى چۈشۈرگەنمىشلەر. ئول ئىشان پىرى بۇزرۇك شاپائەت تەختىنىڭ، جەمىكى خان - سۇلتانلارنىڭ سۇلتانى ئىمىش...

— بولدى بەس! — غەزەپ بىلەن ژارقىرىدى ئىسمائىلخان. شۇ تاپتا ئۇ ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن بىرەر كىمنى جاللاتقا بۇيرۇشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران بېسىپ ئولتۇراتتى.

سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ بۇنچىۋالا قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ باقمىغان بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ئۇنلۇكرەك تىنىشقىمۇ پېتىنالماي، بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— بۇ پىتنە - پاساتلارغا ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىلمىسا ئاقىۋىتىنى يىغۇشتۇرماق بەسى مۇشكۈلدۇر، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەختتە غەزەپتىن پۇشۇلداپ ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخانغا قاراپ.

— ئېيتىڭلارچۇ، ئى جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى ئۆزىنى بىر ئاز بېسىۋالغان سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەھىمە ئىلكىدە تۇرۇشقان بارلىق ئەمىرلەرگە قاراپ، — سىزلەر مۇشۇنداق پىتنە - پاساتلارنى ئاڭلىدىڭىزلارمۇ؟

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ئاستانە رەستىلىرى ئەنە ئاشۇنداق گۇمراھ پىتنىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى، — دېيىشتى باشقا ئەمىرلەرمۇ گۇۋاھلىق بېرىپ.

بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان سۇلتان ئىسمائىلخان لاسسىدە بولۇپ قالدى.

ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىلىپچىلەردىن بۇنداق رىياكارلىقنى زىنھار كۆتمىگەنىدى. راستىنلا ئۇلار ياخشىلىققا يامانلىق قىلىۋاتامدىغاندۇر، خانىنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتماقتا يوق، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، ھاكىمىيەت، مالىيە، ئەمىنىيەت قاتارلىق ھوقۇق دائىرىسىگە كۆز تىكىۋاتامدىغاندۇر، خانلىق قانۇن - جاساقلار بىلەن قارشىلىشىپ ئەلنىڭ ئامانلىقىغا، دۆلەتنىڭ زىممىسىنى پۈتۈنلۈكىگە زىيان يەتكۈزۈۋاتامدىغاندۇر، بۇ دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىگە قىزىقمايدىغانىدەك، مەنسەپ - مەرتىۋە، مال - دۇنياغا زىنھار كۆز قىرىنى سالمايدىغاندەك، پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن خۇدايى ئىشانلىققا بېرىلگەنىدەك قىلاتتىغۇ ئول ئىشان. مانا ئەمدى ئۆزىنى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن ئوخشاش ئورۇنغا قويغانلىقى نېمىسىدۇر؟ تېخى ئۆزىنى مەندەك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ پاسىبانى بولمىش خان - سۇلتاندىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇپ، تەرغىبات

ئېلىپ بېرىشىدا قانداق مۇددىئالىرى باردۇر؟...

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خىياللىرى تولىمۇ چىگىش ئىدى. ئۇنىڭ خىياللىرىدا ئۆكۈنۈشمۇ، پۇشايمانمۇ، ھەسرەتمۇ بار ئىدى.

شاھنىشىننىڭ ئىچى تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. ساراينىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان فونتاندىكى بېلىجانلار سۇپسۇزۇك سۇدا غەمسىز پىلتىڭلايتتى. سىرتتا توپا ـ قۇملارنى ئۇچۇرتۇپ چىقىۋاتقان باھار شامىلى يېقىمسىز ئۇشقىرىتاتتى.

شۇ ئەسنادا شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن رەجەپ دەرۋىش، مەخدۇمزادە شۇئەيىب خوجا، دانىيال خوجىلارنىڭ ئەنسىز ئاياغ تاۋۇشى شاھنىشىننىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇۋەتتى. بارلىق ئوردا ئەركانلىرى تەكلىپسىزلا كىرىپ كەلگەن بۇ مېھمانلارغا ئەجەبلىنىپ قاراشتى.

شۇ دەقىقىدە باش ـ ئاخىر يوق خىياللارغا ئەسىر بولغان سۇلتان ئىسمائىلخان سالام ـ سەھەتسىزلا گۆشىيىپ تۇرغان پىر بۇزرۇكى بولمىش ئىككى مەخدۇمزادىگە يا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشنى يا يېنىغا تەكلىپ قىلىپ ھىممەت كۆرسىتىشنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالغانىدى:

— داد، ئادالەتپاناھىم! — دەپ زارلاندى رەجەپ دەرۋىش تۇرغان جايىغىلا موكىلا تىزلىنىپ.

— ئى خەلىپەم، جانابلىرىغا قانداق دېشۋارچىلىق يەتتى؟ ئەرز ـ دادلىرىنى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئالدىرىماي سۆزلىسۇنلار، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان تۇيۇقسىز كىرىپ كەلگەن مەخدۇمزادىلەرنىڭ مۇددىئالىرىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

— ئى ئادالەتپاناھىم، — دېدى رەجەپ دەرۋىش تىزلانغان پېتى سۆزلەپ، — جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىز مۇلھىد ئەغىيارلىرىمىزنىڭ قەستىگە ئۇچراپ ناھەق ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئول زاتى مۇبارەكتىن تەۋەررۇك قالغان ئىككى مەخدۇمزادىمىزگە

قول بېرىپ، سۈنۈق دىللىرىمىزنى تەسەللى تاپقۇزغان، قاتىلنى تېپىپ خۇن ـ قىساسىمىزنى ئېلىپ بېرىشكە ۋەدە بەرگەنىدىلە. ئالىيلىرىنىڭ ھىممەت ـ شەپقىتىدىن ئالەمچە سۆيۈنگەنىدۇق، ئەمما ئارىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەيلا ئاستانىمىزگە ئىپلاس ئاياغ-لىرىنى بېسىشقا پېتىنغان قىيامەتلىك ئەغيارىمىز بولمىش مۇل-ھىد، نامۇسۇلمان خوجا ھىدايىتۇللاغا دوستلۇق قۇچاقلىرىنى ئاچتىلا. گەرچە يۈرەك ـ باغرىمىز خۇن ـ زەردار بولۇپ تۇرسا-مۇ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئەلا بىلىپ بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق. كېيىن ئاڭلىدۇقكى، جەننەتماكان پىرىمىزنىڭ قاتىلى بولمىش ئول كاززاپ، ناكەسكە بىسيار ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، مۇرىت ـ مۇرشىدلىرى بولمىش ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ زىم-مىسىدىكى پادىشاھلىق ئالۇان ـ سېلىقلارنى، ئۆتەشكە تېگىشلىك پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى يەتتە ئەۋلادىغچە كەچۈرۈم قە-لمىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ كۆپ شەپقەت كۆرسىتىپلا. بۇل ئادالەتسىزلىكتىن زار ـ زار قاقشىغان بولساقمۇ يەنىلا مەيلى دېدۇق، ھەقتائالاغا، جەننەتماكان پىرى بۇزرۇك مەخدۇمزادە-مىزگە سېغىنىپ سۇكۈت قىلدۇق. مانا ئەمدى يەنە ئاڭلىدۇقـ-كى، ئادالەتپاناھىمىز ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىن يېنىپ، ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلۇرمىش، ئاشۇ مۇلھىد ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن دوزىخىنى پىرى بۇزرۇك تۇتارمىشلەر. ھەيرانۇھەس، بە-ھوش ـ نىمجان بولۇپ، ياقىمىزنى تۇتتۇق. ھەقتائاللادىن، جەننەتماكان مەخدۇمزادىمىزدىن ئادالەتپاناھىمنىڭ پىرىدىن يۈز ئۆرۈگەنلىك گۇناھىنى تىلىدۇق. يەنە ئاڭلىدۇقكى، ئادالەتپاناھ يېقىندا بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ئالتۇن تەختىنى ئول ھەججاج مۇناپىق ھىدايىتۇللاغا ئۆتۈنۇپ بېرىپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتقۇزارئىمىش. ئول مۇرتەت خان ئىشان بولۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلارئىمىش. قىبلىگاھىم سەلتەنەتتىن كەچمەك-لىك بولغانلىقىنىڭ بائىسىنى چۈشەندۈرۈپ قويمىسا زىنھار ئور-

نۇمدىن تۇرماسمەن، بەلكىم بۇل مۇقەددەس ھۇزۇرى مۇبارەكتە ئەجەل شارابىنى ئىچىپ، ئول مەلئۇننىڭ خان ئىشان بولغانلىقدىنى زىنھار كۆرمەسمەن.

رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى، كۆز ياشلىرى يىپەكتەك ئاپئاق ساقاللىرىنى يۇدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىككى مەخدۇمزادىمۇ مىشىلداشقا باشلىدى. سۇلتان ئىسمائىلخان بولسا نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قېتىپلا قالغانىدى. باياتىن بېرى مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ گېپىگە ئىشىنىش ياكى ئىشەنمەسلىكنى بىلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخان مانا ئامدى قەتئىي بىر قارارغا كەلگەنىدى.

— ئى خەلىپەم، كوچا ـ كويلاردىكى رىياكار سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ پىتنە ـ پاساتلىرىغا ئىشەنمىسۇنلار. بىزنىڭ پىر بۇزرۇكىمىز مەخدۇمزادىلەردىن يۇز ئۆرۈپ باشقا پىرغا ئىرادەت قىلغانىمىز يوقتۇر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەزمىن ئاھ ئدا سۆزلەپ، — بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان بۇل ئالتۇن تەختنى ئۆزگىلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىش ھەم خىيالىمىز يوقتۇر. پەقەت ئەمىرلىرىمىزنىڭ گېپىگە كىرمەي ئول ئىشان ئەزىزلەرنىڭ تەلەپلىرىنى ئىجابەت قىلىپ يارلىق چۈشۈرگەن سەۋەبلىكىمىز باردۇر. ئەمدى بىلدۇقكى، مۇقەددەس يارلىق بۇرمىلىنىپ، رەئىيەتكە خاتا تەرغىبات ئېلىپ بېرىلىپتۇ. شۇ بائىسىتىن تۇگىمەس پىتنە ـ پاسات ئۇرۇقلىرى چېچىلىپ، سەلتەنىتىمىز خىرىستا قاپتۇ. مۇھتەرەم پىرى بۇزرۇك مەخدۇمزادىلىرىمىز زىنھار تەشۋىشلەنمىگەي.

سۇلتان ئىسمائىلخان ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، ئۇلارنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ شاھ سۇپىدىكى تەختكە يېقىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئەزىز، ھۆرمەتلىك مېھمانلار ئۈچۈن قويۇلغان كۆرسىگا ئەكېلىپ ئولتۇرغۇزدى.

— خان ئاتا، تېزدىن بىر تەدبىر قوللىنىپ، بۇ پىتنە - پاساتلارنى چەكلىگەيلا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەنە مۇراجىئەت قىلىپ.

— ئى جانابىي ئەمىرلىرىم، بىرەر ياخشى تەدبىر كۆرسىتەكەيسىزلەر.

ئەمىرلەر دەماللىققا بىر نېمە دېيەلمەي بىر - بىرىگە قارىشىپ كۆسۈرلىشىشقا باشلىدى.

مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز ئالدى:

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا بېرىلگەن يارلىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاي. ئانھەزرىتىم بۇ خۇسۇستا زىنھار ئىككىلەنمىگەي.

— ئەمىرى كەبىر جاڭابلىرىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى بەرھەق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆلتان ئىسمائىلخانىڭ ئىككىلىنىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، — سىلى رەھىم قىلىش، شەپقەت ۋە ساخاۋەت كۆرسىتىش، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ لەۋزىدىن يانماسلىق ئەلۋەتتە خان - سۆلتانلارنىڭ ئېسىل پەزىلەتىدۇر. ئەمما كى يامانلارغا كۆرسەتكەن لۇتفى كەرەم سەۋەبلىك ئەل - رەئىيەت، سەلتەنەت مەنپەئىتى دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرىسا، شۇل سەۋەبلىك ئەل - يۇرت ئارىسىدا پىتنە - پاسات ئۇرۇقى چېچىلىپ، سەلتەنەتكە خەۋپ - دىشۋارچىلىق يەتسە، لەۋزە - ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالماق ئەلۋەتتە دانالىق بولۇر. جانابىي ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرىنىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» ناملىق كىتابىدىكى ئەغيارلار ۋە يامان نىيەتلىك كىشىلەرگە، پىتنە - پاسات تېرىپ ئەلگە تەپرىقىچىلىك ئۇرۇقى چاچقۇچىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدىكى بايانلىرى ئىچىدىكى يامانلارغا شەپقەت، سىلى - رەھىم قىلماسلىق خۇسۇسىدا يازغان نەسىھەتلىرى خان ئاتامنىڭ ئېسىدە باردۇر، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — نەۋائى ھەزرەتلىرى شۇنداق دەپتۇلەركى: «يامانلارغا ياخشىلىق يەتكۈز-

مەك ياخشىلارغا زىيان ۋە ئەلەم كەلتۈرمەكتۈر. مۇشۇككە يول قويماق كەپتەرنى ئاپەتكە يولۇقتۇرماقتۇر. تۈلكىنىڭ تەرىپىنى ئالماق توخۇنىڭ تۈخۈمىنى قۇرۇتماقتۇر. بۆرىنى قوزا بىلەن بىقىپ سېمىز قىلماق ئاخىرى كېيىكلەر تۇپىغا رەھىمسىزلىك ئەكېلىدۇ...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرى سۇلتان ئىسمائىل-خانغا تېزلا تەسىر قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مەلىكىنىڭ سۆزلىرى-نىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» دېگى تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئۇنلۇك ئوقۇدى:

دەۋر بۇزاپالىرى جەۋرىدىن داد،
دەھربەھايالىرى بىدادىدىن فىغانۇ - فەريادا!①

شۇ هامان شاهنىشىن ئىچىدە ئالقىش سادالىرى كۆتۈرۈلدى:

— ئانهەزرىتىم دانادۇر.

— قىبلىگاهىم تەدبىرلىكتۇر.

— دۆلەتپاناهىمنىڭ ئادالىتىدىن ئەل - رەئىيەت بېشىدىكى ئەمىنلىك قۇياشى ئۆچۈپ قالمىغاي.

— يارلىق! — دەپ جاكارلىدى بىر قارارغا كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخان روهلۇق هالدا، — خوجا هىدايىتۇللا ئىشان ئەزىز-لەرگە چۈشۈرۈلگەن يارلىق بۇگۈندىن باشلاپ ئەمەلدىن قالغاي. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىگە خاس ياكى ۋاستە-لىك ئىرادەت قىلغان بارلىق مۇرتىل هىدايەتچىلەردىن ئوخشاشلا ئالۋان - سېلىق ئېلىنغاي. پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشكە بۇيرۇلغاي. تۈرلۈك سۇلۇك تەرغىباتلىرى سەلتەنەت سۈرى بىلەن قاتتىق چەكلەنگەي. قارشىلاشقۇچىلار، يارلىققا خە-

---

① زامان ۋاپاسىزلىرىنىڭ جەبرىدىن داد،
جاهان هايانسىزلىرى زۇلمىدىن پىغانۇ پەريادا.

لاپلىق قىلغۇچىلار خانلىق قانۇن ـ جاساقلار بىلەن قاتتىق جازا-لانغاي. پىتنە ـ پاسات تېرىپ ئەل ئارىسىدا تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئۈلىنىغاي.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ يېڭى پەرمانى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا جانلىنىپ كەتكەن مۇرتتىل ھىدا-يەتچىلەرنىڭ سۇلۇك تەرغىباتى خېلىلا بېسىقىپ قالدى. بىر مەزگىل تېرىسىگە سىغماي، خالىغان يەردە ۋارقىراپ ـ جارقى-راپ، قۇتراتقۇلۇق قىلغان سوپى ـ دەرۋىشلەر قايتىدىن مازارلار-غا، قەلەندەرخانىلارغا، خۇپىيەخانىلارغا كۆچتى. سۇلتان ئىسما-ئىلخاننىڭ يارلىقىدىن يېنىۋېلىشىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمە-گەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغا-نىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ قىسقىغىنە بىرنەچچە ئاي ئىچىدە مۇرتتىل ھىدايەتچىلەر بايرىقى ئاستىغا نەچچە ئون مىڭ مۇرت توپلاشقا ئۇلگۈرگەنىدى. ئەمما، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىگە كۆز تىككەن ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدى شۇكرى ـ قانائەتتىن تولىمۇ يىراق ئىدى. شۇڭا، ئەجەل خەنجىرىنى غىلاپتىن چىقارغان ھىدا-يىتۇللا ئىشان ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەردىكى ئۆزىگە ئەڭ سادىق، ئەڭ ئىشەنچلىك ئەشەددىي قانخور، كاللا كېسەر مۇرت-لىرىدىن تەشكىللەنگەن ھىجابۇل غەيبلىرىگە سۇلتان ئىسمائىل-خان ۋە ئۇنىڭ يېقىن، مۇھىم ئەمىرلىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش خۇسۇسىدا مەخپىي بۇيرۇق چۈشۈردى.

7

بۇ يىل باھار پەسلىدىكى ئانچە ـ مۇنچە بوراننى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاستانە ۋە ئاستانە ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلاردا ياز پەسلى تولىمۇ ياخشى باشلاندى. يەكەن دەرياسىنىڭ سۇيىمۇ

يىللاردىكىدىن خېلىلا مول كەلگەن بولۇپ، گەجگە سۇيىگە قاندۇ-رۇپ سۇغىرىلغان ياپيېشىل بۇغداي مايسىلىرى قىر يېپىپ تاختا بولغانىدى. بۇدرۇققىنا ئۆسۈۋاتقان كېۋەز مايسىلىرى بىر غېرىچ بوي تارتىپ قالغان، دېھقانلار قوناق مايسىلىرىنى تاقلاپ، ئۇلـ-لاشقا چۈشكەنىدى. قاراڭغۇلاشقان باغلاردىن قۇشلارنىڭ نەغمە - ناۋالىرى ئۇزۇلمەيتتى. ئالا بولۇپ سارغىيىشقا باشلىغان ئۆرۈك-لەر تارتىنچاق قىزلاردەك يوپۇرماق ئارىسىدىن مارايتتى.

مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق يېقىن ئەمىر - مەھرەملىرى بىلەن چاربازارچى قىياپىتىدە ياسىنىپ، خۇپيانە ئەل ئارىلاشقا چىققان سۇلتان ئىسمائىلخان ئۈچ - تۆت كۈندىن بېرى ئەڭ چەت يېزا - قىشلاقلارغىچە ئارىلاپ، نامرات پۇقرالار بىلەن ھال - مۇڭ بولۇپ بۇگۈن كەچ پېشىن بىلەن يېڭىسارغا يېتىپ كەلگەنىدى.

— قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا خەۋەر بېرىۋې-تەمدۇق، خان ئاتا؟! — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، غىزاغا تازا كۆڭلى تارتماي خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىل-خانغا قاراپ.

— ھازىرچە خەۋەر بەرمەي تۇرايلى، — دېدى سۇلتان ئىس-مائىلخان، — يېڭىسار، ياپچانلارنى ئارىلاشقىمۇ يەنە ئۈچ - تۆت كۈن ۋاقىت كېتىدۇ. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ باقارمىز.

— ئاڭا، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — ئەل - ئاۋامنىڭ دەردۇ ئەھۋالىنى ھەقىقىي بىلمىز دەيدىكەنمىز، بۇ نۆۋەتتىكى زىيارىتىمىز ھەرقايسى يۇرت - بەگلىكلەردىكى ئەمىر بەگلەردىن خۇپيانە تۇتۇلغىنى ياخشى.

ئۇلار بۇ قېتىمقى خۇپيانە زىيارىتىنى ئوردىكى خېلى كۆپ ئەمىرلەردىن سىر تۇتقانىدى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق ئاز بىر قىسىم ئەمىرلەردىن باشقىلىرى سۇلتان ئىسما-

ئىلخاننى ياز پەسىللىك شىكارغا چىقىپ كەتتى دەپ بىلەتتى. بۇ قېتىمقى خۇپيانە ئەل ئارىلاشنى تولىمۇ مەخپىي تۇتقان سۇلتان ئىسمائىلخان باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئىككى نەپەر خاس قورۇقچى يىگىتىدىن باشقا ئارتۇقچە مۇھاپىزەت-چى ئېلىشمىغانىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانلار ئاستانىدىن ئايرىلىپ ئىككىنچى كۈ-نى كەچتە، ئوردا شىغاۋۇل ئەمىرى[1] مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ خانىقا دەرۋازىسىغا جايلاشقان قەسىرىگە بىر يوچۇن كىشى ئەتراپقا قاراپ - قاراپ قويۇپ كىرىپ كەلدى - دە، هويلىدىكى ئەتىرگۈللەرگە سۇ قۇيۇۋاتقان ياش خىزمەتكارىدىن سورىدى:

— شىغاۋۇل ئەمىر جانابلىرى نەدىكىن؟

— هۇجرىسىدا ئارام ئېلىشاتىدۇ، — دېدى خىزمەتكار.

— ئۆزلىرى كىم بولىلىكىن؟

— شىغاۋۇل ئەمىرگە خەۋەر قىلىپ قويسىلا، كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم بار، — دېدى يوچۇن كىشى ئەزمىلىك قىلىپ تۇرغان خىزمەتكارغا تەرىنى تۇرۇپ.

خىزمەتكار ئىچكىرى قورۇغا كىرىپ كېتىپ هايال بولمايلا يېنىپ چىقتى.

— ئەمىر خوجام ئۆزلىرىنى تەكىيخانىدا ساقلاۋاتىدۇ.

يوچۇن ئادەمگە شىغاۋۇل ئەمىر قەسىرى ئانچە ناتونۇش بول-مىسا كېرەك. خىزمەتكارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپلا ئىچكىرى قو-رۇغا قاراپ ماڭدى - دە، تەمتىرىمەيلا قوش قاناتلىق ئىشىكى بار بىر ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى.

ئوتقاشتەك گىلەمنىڭ ئۈستىدىكى كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ بەرگەن سالامنى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگىنىچە

---

① شىغاۋۇل ئەمىرى — چەت ئەللىك مېهمانلارنى كۈتۈشكە مەسئۇل ئەمىر.

ئىلىك ئالدى - دە، مېھماننى تۆرگە باشلىدى.

— قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە، مەخسۇم.

مېھمان بىلەن ساھىبخانا قىسقىلا تەكەللۇپ قىلىشقاندىن كېيىن قايتىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

— ھە، قانداق بولدى؟ — ئالدىراپ - تېنەپ سورىدى مىرزا ئىدرىسبەگ.

— گۇمانلىرى توغرا ئىكەن، بېگىم، — دېدى مېھمان.

— خان ئالىيلىرى راستتىنلا شىكارغا چىقماپتۇ. كىيىنىش-لىرىمۇ غەلىتە، ئاددىي ئېگىنلەرنى كىيىۋاپتۇ. بەئەينى ئۇششاق چاربازارچىلاردەك.

— نەگە مېڭىشتى ئۇلار؟

— ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قىزىلغىچە[1]قارا كۆرۈنۈش ئەگىشىپ بېرىپ قايتىپ كەلدىم. ئۇلار يول بويى نامرات رەئىيەت بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، ھال - ئەھۋاللىرىنى ئاڭلاپ، ئازدۇر - كۆپتۇر پۇل - پۇچەك تارقىتىپ مېڭىشتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئېلىۋالغان پۇل - پۇچەكلىرى ئاز ئەمەستەك قىلىدۇ.

— ئۇلار يېڭىسار تەۋەسىگە ئۆتكەن بولسا، قەشقەرگە بېرىشى ئېنىق، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ ئويلانغان ھالدا، — ئۇلار جەمئىي نەچچە ئادەم ئىكەن؟

— يەتتە ئادەم.

«سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بۇ نۆۋەت راستتىنلا قا-راملىق قىلىپتۇ. خۇدا بىزنى نىيەت - مەقسەتلىرىمىزگە يەتكۈزىدىغان ئوخشايدۇ» دېدى شىغاۋۇل ئەمىر ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلاپ.

— ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ھەمراھلىرى يوقتۇر - ھە؟

— پەقەتلا يوق، بېگىم.

---

① قىزىل — يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسى.

مېھماننىڭ جاۋابىدىن تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغان شىغا-
ۋۇل ئەمىر قوينىدىكى ھەمياندىن بىر سەرلىك سەئىدىيە كۆموش
ئاقچىسىدىن ئون تالنى ئايرىپ ئالدى - دە، مېھماننىڭ ئالدىغا
قويدى.

— ئاز بولسىمۇ بۇ پۇلنى خىراجەت قىلغاچ تۇرسىلا.

— لازىم ئەمەستى، بېگىم، — دېدى كۆموش ئاقچىنى
كۆرۈپ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن مېھمان يالغاندىن تەكەل-
لۇپ قىلىپ.

— ئېلىۋەرسىلە، مەخسۇم، — دېدى مىرزا ئىدرىس-
بەگ، — بۇ ئىشلارنى قەتئىي سىر تۇتقايلا، ئىش - پىشلەر بولسا
يەنە خەۋەر بېرۈرمەن. پۇل - پۇچەكتىن قىسىلىپ قالسىلا
دەرگاھىمىزغا بىمالال كېلىۋەرسىلە. ئوغۇلچاق پەرزەنتلىرى
ئەتە سەھەردە شىغاۋۇل مەھكىمىسىگە كېلىپ مەن بىلەن
كۆرۈشكەي، مۇۋاپىق خىزمەت، ئىش ھەققى بېرىپ ئورۇنلا-
شتۇرۇپ بەرگەيمەن.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، بېگىم.

مېھمان يەتتە پۇكلىنىپ تەزىم قىلغىنىچە تەكىيخاندىن يې-
نىپ چىقتى.

— ياناملا، ئۇزاتمىدىم ئەمىسە، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ
تەكەللۇپسىزلا.

تاڭ سەھەر، بامداتتىن يانغان مىرزا ئىدرىسبەگ خاس ھۇج-
رىسىغا كىرىپ جۇزداندىن[1] سۇتتەك ئاق پاتلىق خوتەن قەغىزىنى
ئالدى - دە، ئالقانچىلىك چوڭلۇقتا يىرتىۋېلىپ نەپس ئىشلەد-
گەن ياغاچ قەلەمنى سىياھدانغا مىلەپ تۇرۇپ، بىرئاز ئويلىنىد-
ۇالغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى قۇرلارنى يازدى:

---

① جۇزدان — قەغەز - قەلەم ساقلايدىغان قاپچۇق.

«تۇنۇگۇن ئاستاندىن يەتتە نەپەر چاربازارچى ئەزىز مېھمان قەشقەر تامان يۇرۇپ كەتتى. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە يېڭسار ياكى ياپچاندا كۈتۈۋالغايلا.
ساداقەتمەن مۇرىتلىرى غايىب يۇلتۇزدىن»

مىرزا ئىدرىسبەگ خەتنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن خەتنىڭ سىياھى قۇرۇغىچە بىرئاز ساقلاپ تۇردى. ئاندىن خەتنى قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ تاشقىرىقى ھويلىسىنىڭ باغقا تۇتاش تېمىغا سېلىنغان ئاتخانىسىنىڭ ئۈستىگە شوتا ئارقىلىق چىقتى. ئۈستى كەپتەرخانا ئىدى. ئۇ ئۆيدەك يوغانلىقتىكى قۇما ئارقىلىق كەپتەرخانىنىڭ ئىچكىرىسىگە كىردى ـ دە، ئۇ يەردە ئايرىم بېقىلىدىغان ئىككى جۈپ كەپتەر ئارىسىدىن بوي ـ بەستى خېلىلا يوغان، پاقا كۆزلۈك كەپتەرنى تۇتۇپ سىرتقا ئاچقىتى ۋە قويۇندىكى ھېلىقى خەتنى تۇجۇپىلەپ يۆگەپ بۇيا غولىچىلىك تېرە قاپچۇققا ئاۋايلاپ سالدى ـ دە، قاپچۇقنى كەپتەرنىڭ پۇتىغا بىر تال مەشۇت يىپ بىلەن مەھكەم چىگدى.
«ئۇچ كەپتىرىم، ئىلدام بېرىپ ئىشان پىرىمغا خەۋەر يەتكۈز» دەپ پىچىرلىدى ئىدرىسبەگ كۆك قەردە بارا ـ بارا كۆزدىن غايىب بولۇۋاتقان كۆك كەپتەرگە قاراپ.

قەشقەر، ھىدايىتۇللا ئىشان قەسرى.
دىگەر نامىزىغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن تەمشىلىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان، خۇتبىخانىسىنىڭ پەنجىرىسى ئالدىغا ئۆگزە بويى ئېگىزلىكتە ئورنىتىپ قويغان پەغەزگە كېلىپ قونغان كەپتەرنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن لىق سۇ تولدۇرۇلغان ئىۋرىقنى تاشلىۋەتتى ـ دە، يېشىپ بولغان ئىشتان بېغىنى چىگىشكىمۇ ئۇلگۇرمەي، بىر قولىدا ئىشتىننى قولتۇقلىغىنىچە خۇتبىخانىسى تەرەپكە يۇگۇردى.

— هاي، قايسىڭ بار؟

ئىشاننىڭ توۋلىغىنىنى ئاڭلاپ سۇپا ئۈستىدە ئېزىلىپ ياتقان موللا نەقى خەلىپە يۈگۈرۈپ چىقتى.

— لەببەي، نېمەتلىك پىرىمنىڭ قانداق تاپشۇرۇقى بار ئىكەن؟

— قارىسىلا، خەلىپەم، «پاقا كۆز» قايتىپ كەلدى، — دېدى ئىشان پەغەزدىكى كۆك كەپتەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — دەرھال ئەچۈشىسىلە.

— خوش.

موللا نەقى نەگىدۇر يوقىلىپ بىرەمدىلا ئوك قولىغا قاپاقىنى، سول قولىغا بىر سىقىم تېرىقنى ئېلىپ پەيدا بولدى ـ دە، قاپاقنى شاقىلداتقاچ، تېرىقنى يەرگە چېچىپ تۇرۇپ كۆك كەپتەرنى قىچقاردى.

«يەھ ...، يەھ ...، يەھ ...»

كۆك كەپتەر بىرنەچچە دەقىقە ئىككىلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن پەغەزدىن يەرگە چۈشتى ـ دە، ئاۋۇال يەردىكى چېچىلغان تېرىقنى يېدى. ئاندىن ئۇركۈمەيلا موللا نەقىنىڭ بىلىكىگە قونۇپ ئالىقانلىرىدىكى تېرىقنى چوقۇپ يېيىشكە باشلىدى.

موللا نەقى قولىدىكى تېرىق تۇگىگۈچە كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن كەپتەرنى ئوك قولىدا ئاۋايلاپ تۇتتى ـ دە، پۇتىدىكى مەشۇت يىپ بىلەن مەھكەم چىگىلگەن تېرە قاپچۇقنى يېشۇۋېلىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزاتتى.

ئىشان تېرە قاپچۇق ئىچىدىكى خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ رازىمەنلىك بىلەن كۈلدى.

— مېنى بابائى بۇزرۇكلىرىمىزنىڭ پاك روھىناتلىرى قوللاۋاتقان ئوخشايدۇ. ئىنشائاللا، مەقسەتلىرىمىز ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە رويابقا چىققۇدەك، — ئىشان خەتكە نېمە يېزىلغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان موللا نەقىگە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —

«پاقا كۆز» گه دان ـ سۇنى كۆپرەك بېرىپ ياخشىراق باققايلا، خەلىپەم.

ئىشان پېشىن نامىزىنى ئۆتەشتىنمۇ ئۇنتۇپ خۇتبىخانىغا كىردى ـ ده، ئالدىراش خەت يېزىشقا كىرىشتى.

«زاتىل ئەقتاب مۇرىتىم بولمىش غايىب يۇلتۇز جانابلىرى:

چاربازارچى مېھمانىنى مۇژاپىق مەنزىلده ئوبدان كۇتۇۋالغايمىز. ئاستانه ۋە ئوردا ئۆزلىرىگه ئامانەت، ئىنشائاللا، پات يېقىندا غەلىبه ـ نۇسرەتلىرىمىزنى تەبرىكلەپ تەخت ئۆزره بەرقارار بولغايمىز. ئاستانىدىكى بارلىق مۇرىتىل هىدايەتچى يارانلار تەق بولۇپ تۇرغاي.

سۇلتانۇل مۇھەققىقىندىن»

ئىشان بىرىنچى پارچه خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ئىككىنچى پارچه خەتنى يېزىشقا كىرىشتى.

«يېڭىسار دىيارىدىكى هىجابۇل غەيىب بولمىش باهادىر غازىلىرىم، ئاستانىدىن كەلگەن يەتته نەپەر چاربازارچى مېھمانىنى ياپچاندىن ئۆتكۇزمەي هەلقۇم[1] تىغ ياكى زوقۇمجان[2] قىلىپ كۇتۇۋالغايسىزلەر. پەرمان بىتەخىر ۋە قەتئىي ئورۇندالغاي.

نۇسبەت خەۋىرىڭلارنى كۇتۇپ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىڭلاردىن».

خوجا هىدايىتۇللا ئىشان ئىككى پارچه خەتنى يېزىپ بولغاندىن

---

① هەلقۇم تىغ — بوغۇزلاپ ئۆلتۇرۇش.
② زوقۇمجان — زەھەرلەپ ئۆلتۇرۇش.

دىن كېيىن ئىنچىكە يۆگەپ تېرە خالتىغا قاچىلىدى.
تاڭ سەھەر.
ھىدايىتۇللا ئىشان قەسىرىدىن ئۇچقان ئىككى كەپتەر ئىككىسى پارچە خەتنى ئېلىپ ھايت - ھۇيت دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولدى.
كەپتەر ئارقىلىق خەت - خەۋەر يەتكۈزۈش يەكەن سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە خېلىلا ئومۇملاشقان ئىش ئىدى. كەپتەرلەردىن يالغۇز خان - سۇلتان، ئەمىر - بەگلەرلا پايدىلىنىپ، جىددىي مەلۇمات - خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ قالماستىن، ئاددىي خەلقمۇ يىراق - يېقىندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا كەپتەرلەر ئارقىلىق خەت - خەۋەر قىلىشاتتى. بوي - بەستى چوڭ، ئۇچۇشقا، ئۇسسۇزلۇققا، ئاچلىققا چىداشلىق، لاچىن، بۇركۈت، سار قاتار-لىق كۈشەندىلىرىگە ئاسانلىقچە بوي بەرمەيدىغان بۇنداق خەۋەرچى كەپتەرلەرنىڭ ياخشى ئۆگىتىلگەنلىرى ئادەمدەكلا ئەقىللىق، سۈرئىتى تېز ئىدى.
ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ھەرقايسى يۇرت - بەگلىكلەردىكى خە-لىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرى ۋە ھىجابۇل غەيىبلىرى بىلەن كەپ-تەرلەر ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇراتتى. جىددىي بۇيرۇق، سۇيە-قەستلىك پىلانلىرىنى كەپتەرلەر ئارقىلىق يەتكۈزەتتى. مانا بۇ-گۈن تاڭ سەھەردە ئىشان قەسىرىدىن ئۇچقان كەپتەرلەرنىڭ بىرى ئاستانىگە، مىرزا ئىدرىسبەگ قەسىرىگە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. يەنە بىرى قوزىچۇش مەھەل بىلەن يېڭىسار قەلئەسىدىكى سىرتـ-دىن ئانچە ھەشەمەتلىك كۆرۈنمەيدىغان بىر قورۇغا چۈشتى - دە، پىشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان، ئوڭ مەڭزىدە روشەن تارتۇقى بار، كەكە ساقاللىق ئادەمنىڭ مەيدىسىگە قونۇپ بىرنەچچىنى ئۇنلىدى.
تارتۇق چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى - دە، كەپتەرنى ئاۋۇايلاپ تۇتتى، پۇتىدىكى تېرە قاپچۇقنى يېشىۋېلىپ، كەپتەرنى ئۆگزىدە-

كى قۇمىغا سولاپ ئالدىغا بىر چاڭگال تېرىق چېچىپ بەردى. ئاندىن ئۆگزىدە تۇرۇپلا خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقتى، خەت بىلەن تېرە قاپچۇقىنى قوينىغا سېلىپ، ھويلىنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ سىرتقا ئالدىراش يۈرۈپ كەتتى.

8

يېڭىساردىكى ئاۋامنىڭ ئاھۇ زارى بۇ يۇرتنى خۇپيانە ئارد-
لىغان سۇلتان ئىسمائىلخاننى خېلىلا بىئارام قىلدى. سۇلۇكى
ئىشقىيە يولىنى تۇتقان يېڭىسارنىڭ ھاكىمبېگى بۇ يۇرتتىكى
مۇرتتىل ھىدايەتچىلەرنى قانات ئاستىغا ئېلىپ، سۇلۇكى ئىسما-
قىيە مۇرتىلىرىنى تۇرلۇك باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن جازالاپ،
مال ـ مۇلۇكلىرىنى تارتىۋېلىپ، خانۇۋەيران قىلغىنىدىن باشقا،
سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاددىي ئاۋامنىمۇ قاتىغىر قاقشاتقانىدى.
ئەسلىدىنلا سۈيى قىس، تۇپرىقى شورلۇق ۋە ئۇنۇمسىز يۇرتتا
سۇنىڭ بېشى، يەرنىڭ ياخشىلىرى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرد-
نىڭ قولىغا مەركەزلىشىپ قالغانىدى. گەرچە سۇلۇكى ئىشقىيە
مۇرتىلىرىدىن ئالۋان ـ سېلىقنى كەچۈرۈم قىلىش يارلىقى پۈت-
كۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئاللىقاچان ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان
بولسىمۇ، لېكىن يېڭىساردا تېخىچىلا ئىجرا قىلىنىۋاتاتتى. ھا-
كىمبەگنىڭ كۈچلۈك ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن يېڭىساردىكى مۇرد-
تىل ھىدايەتچىلەر تۇرلۇك زورلۇق ۋاستىلەر بىلەن يەرنىڭ
مۇنبەتلىرىنى، باغ باراڭنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇكىنى قولىغا كىرگۈزۈ-
ۋالغان بولسىمۇ، خانلىق ئالۋان ـ سېلىقلارنى تاپشۇرمايتتى،
پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا
ئىدى، ئەمما سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرى ۋە سۇلۇكتىن مۇس-
تەسنا ئاۋام كاسىپلار، تىجارەتچىلەر، سودىگەرلەر، ھۈنەرۋەد-

لەر، دېھقانلار ئىلگىرىكىدىن نەچچە باراۋەر ئېغىر ئالۋان - سېلىق تاپشۇرۇشقا، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى ئۆتەشكە مەجبۇر ئىدى. بۇ تەڭسىزلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىدىكى چېغىدا مۇشۇ خۇسۇستا كەلگەن ئەرز- شىكايەتلەر، مەلۇماتلارغا ئانچە ئېتىبار قىلمىغانلىقىدىن تولىمۇ ئۆكۈندى. سەلتەنەتكە ساداقەتسىز، نەپسانىيەتچى بىر رەئىياكارنى بۇ يۇرتقا ھاكىملىققا قويغانلىقىدىن كۆپ پۇشايمان يېدى. غەزىپىگە پايلىماي مەھكىمىگە بېسىپ كىرىپ ھاكىمبەگنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەمىرى‌كەبىر مىرزا باباقبەگ ئۇنى توسۇپ قويدى.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — سىلى ھازىر سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خانى - سۇلتانى ئەمەس، بەلكىم بىر ئاددىي چاربازارچى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەتراپىمىزدا تۆزۈك قوروقچى - لەشكەرلەرمۇ يوق، ئالىمادىس يېڭىسار ھاكىمىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ قالسا، ئۇنىڭ بەش مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرىگە بىز يەتتىمىز ھەرگىزمۇ تەڭ تۇرالمايمىز. يېڭىسارنىڭ ھاكىمبېگى تولىمۇ قارانىيەت ئادەمدەك قىلىدۇ. ئۇ ئالىيلىرىنىڭ ئاددىي بىر چاربازارچى قىياپىتىدە يېڭىساردا پەيدا بولغانلىقىنى ئاڭلىسا نىيىتى بۇزۇلۇپ قەست قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېھتىيات قىلمىقىمىز، سالاھىيىتىمىزنى خۇپىيانە تۇتۇشىمىز لازىم. قەشقەرگە ساق - سالامەت بېرىۋالغاندىن كېيىن، قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرى ئارقىلىق قەشقەرگە چاقىرتىپ ئەكېلىپ، مەنسەپ - كۆلاسىنى ئېلىپ تاشلاپ جاساقتا تارتسىلىمۇ كېچىكمەيدىلا.

— ئاري، ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ سۆزلىرى يولۇق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمىمۇ نەسىھەت قىلىپ، — ئۆزلىرىنى بېسىۋالغايلا، خان ئاتا. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ قول ئاستىدىكى قەشقەر لەشكەرلىرى-

دىن مىڭنى ئارىيەت ئېلىپ بەرسىلە، ئۆزۈم يېڭىسارغا لەشكەر باشلاپ كېلىپ بۇ مۇناپىق ئەمىرنى ئۆز قولۇم بىلەن باغلاپ ئالدىلىرىغا ئەكەلگەيمەن.

— ئۇنداق بولسا بۇگۈنلا قەشقەرگە بارايلى، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئۇلارنىڭ نەسىھەتىنى قوبۇل قىلىپ، — مەن تېخى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىكى ئەمىر - بەگلىرىمنى سەلتەنەتكە سادىق، پاك - دىيانەتلىك دەپ ئويلاپ خاتىرجەم يۇرۇڭۇپرىپتىمەن. كىم بىلىدۇ. بۇنداق رىياكار ئەمىرلەردىن يەنە نەچچىسى بارلىقىنى، ئاستانىگە قايتقاندىن كېيىن ھەرقايسى يۇرت - بەگلەرگە بىر تۈركۈم ئەمىرلەرنى خۇپىيانە ئەۋەتىپ، ئەمىر - بەگلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەيمەن، رەئىيەتنى قاتتىغىر قاقشاتقان، سەلتەنەتكە ساداقەتسىزلىك قىلغان نەپسانىيەتچى ئەمەلدارلارغا قىلچىلىك يۇز - خاتىر قىلمايمەن.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار قوزغۇش بىلەن يېڭىسارىدىن ئايرىلىپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ كەيپىياتى ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يول بويى ئارتۇقچە گەپ - سۆز قىلىشمىدى.

— يېڭىسارىدىن چىققاندىن بېرى بىزنى بىراۋ ئارقىمىزدىن خۇپىيانە كۆزىتىپ كېلىۋاتقاندەك بىلىنىۋاتىدۇ، — دېدى سەبىيىتىلە قىشلىقىدىن ئۆتكەندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەتراپىغا ئېھتىياتچانلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ.

— بەلكىم زىيادە گۇماندا بولۇپ قالغانسىز، مەلىكەم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىپەرۋالىق بىلەن، — بىزنى يېڭىسارىدا ھېچكىم تونۇمايدىغان تۇرسا، نېمە سەۋەبتىن ئارقىمىزغا ئادەم چۈشەر؟

— ئالدىمىزدىكى يول ياپچانغا بارغۇچە يۇرت - مەھەللىلەردىن خالىي جاڭگاللىق، ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلمىقىمىز زۆرۈر، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئۆزلىرىگە ئوخشاش چاربازار-

چې قىياپتىده ياسىنۇالغان تۆت نەپەر قورۇقچى يىگىتكە ئەمىر قىلدى، — قورال - ياراغلىرىڭلارنى تەقلەپ، ئەتراپنى پۈختا كۆزىتىپ ماڭغايسىزلەر.

تۆت نەپەر قورۇقچى يىگىت ھارۇندىكى مالىلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇپ قويغان قىلىچ - نەيزىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشۇالدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمۇ نەيزىسىنى قارا تۇلپارنىڭ ئېگىرىگە غانجۇغىلاپ، ئوقياسىنى بوينىغا ئېسىۋالدى.

— ئوچۇق - ئاشكارا قورال كۆتۈرۈپ ماڭساق، يولۇچىلارنى چۆچۈتۈپ قويارمىزمىكىن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئانچە ياقتۇرماي.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، خان ئاتام خاتىرجەم بولغاي، يولۇچىلار قورال - ياراغلىرىمىزنى كۆرسە بەلكىم بۇ جاڭگالدا ئوۋ ئوۋلاۋاتقانلار ئوخشايدۇ دەپ قېلىشى مۇمكىن. لايىق كۆرسە خان ئاتامۇ ئوقياسىنى ئېسىۋالغاي.

— بولدىلا، مەن قورال كۆتۈرۈپ يۈرمەي.

توغراق، يۇلغۇن قاپلىغان جاڭگال يولى تۇگەپ ئەمدى پاكار - پاكار قۇم دۆڭلىرىگە دۇچ كەلگەنىدى.

— ئالدىمىزدىكى ئاۋۇ ئېگىز دۆڭلۇكتە بىر ئادەم بىزنى كۆزىتىۋاتقاندەك قىلىدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېگىزرەك بىر دۆڭلۇكنى كۆرسىتىپ. سۇلتان ئىسمائىلخان شۇنداقلا قارىدى - دە، ئېرەنسىزلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئارتۇقچە ۋەھىمە پەيدا قىلماڭ، مەلىكەم، ئۇ بەلكىم مال بېقىۋاتقان چوپاندۇر.

— چوپانغا مال - چارۋىلىرىنى بۆرە - قاۋاندىن مۇھاپىزەت قىلماي شۇنچە ئېگىز دۆڭ ئۇستىدە نېمە بار، خان ئاتا، ھەر ھالدا بىخۇد تۇرۇپ قالمايلى. سىلەر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — قولۇڭلارغا ئوقيا ئېلىڭلار، ئوقنى كۆپرەك ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. ناۋادا بىرەر كىلىشمەسلىككە ئۇچراپ

كۆپرەك ئادەمگە يولۇقۇپ قالساق، يىراقتىن ئوقيا ئېتىپ تاقا-
بىل تۇرغىنىمىز ياخشى. ياۋغا يىراقتىن تاقابىل تۇرۇشتا ئوقيا
بەك ئەسقاتمىدۇ.

ئۇلار يەنە ئىككى دۆڭدىن ئېشىپ بىر ئويمانلىققا يېتىپ
كەلگەندە، تۈيۈقسىز ئالدى تەرەپتىن يىگىرمىگە يېقىن بىر توپ
ئادەم سۇرەن - چۇقان سېلىشقىنىچە چىقىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل
ئۇلارغا قاراپ تاشلاندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قوللىرىغا قىلىچ
ئېلىشۇالغان بولۇپ، قارا رەڭلىك ماتا بىلەن كۆزىنى ئوچۇق
قويۇپ، باش قىسمىنى ئورىۋېلىشقانىدى.

— ھىجابۇل غەيبىلەر، — دېدى مىرزا باباقبەگ شۇنداقلا
قاراپ ۋەھىمە بىلەن، — بىز سۈيىقەستچىلەرنىڭ بۆكتۇرمىسىگە
ئۇچراپتۇق.

— تەمتىرىمەڭلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزى-
نى بېسىۋالغان ھالدا ئوقنى يانىڭ كىرىچىغا بېسىپ تارتىپ
تۇرۇپ، — ھەممىڭلار ئوقيايىڭلارنى بەتلەپ تەق بولۇپ تۇرۇڭ-
لار، ئۇلار ئالدىغا يەنە ئەللىك قەدەم ماڭغاندىن كېيىن يا ئوقى
بىلەن تاقابىل تۇرىمىز.

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگمۇ مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىمنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىپ دەرھال ھارۋىدىن ئوق-
يالىرىنى ئېلىشتى. قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدىكى جىددىي
پەيتتە ئۇلار ئۆزلىرىگە ئەمدىلا ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا
كىرىپ قالغان بىر قىزنىڭ قوماندانلىق قىلىۋاتقانلىقىنى زىنھار
ئەسكە ئېلىشمىغانىدى.

— ئېتىڭلار! — دېدى مەلىكە بىرىنچى پاي باشاقنى يادىن
ئۇزۇپ تۇرۇپ.

شۇ ھامان قالغان ئالتە ئوقيادىنمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئوق
ئۇزۇلدى. سۇر - ھەيۋە بىلەن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ياۋنىڭ
ئۇچى ئوقيا زەربىسىدىن ئارقىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. لېكىن،

قالغانلىرى يەنىلا ئالدىغا قاراپ ئېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار-نىڭ ئارىسىدىكى بەستىلىك بىرى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى.

— تارقىلىپ قورشاۋلار بۇ مۇرتەتلەرنى، ئۆلسەك شېھىت بولۇرمىز، هايات قالساق غازى!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوقدانىدىن چاقماقلىق بىلەن باشاق سۇغۇرۇۋالاتتى - دە، چاقماق تېزلىكىدە كىرىپ تارتىپ ئاتاتتى، ئاتقان هەربىر ئوقى زايە كەتمەيتتى. هايت - هۇيت دېگۈچە هىجابۇل غەيبىلارنىڭ تۆتلا ئادىمى قالدى. ئەمما، شۇ پەيتتە ئۇلار بىلەن بولغان ئارىلىق يىگىرمە نەچچە قەدەملا قالغان بولۇپ ئوقيا بىلەن تاقابىل تۇرۇش بىئەپ بولۇپ قالغانىدى.

— بىرىڭلار خان ئالىيلىرىنى قوغداڭلار، قالغانلىرىڭلار ئاتلىنىڭلار.

مەلىكە شۇنداق دېدى - دە، ئوقياسىنى چاقماقلىق بىلەن ئېگەرنىڭ قۇش بېشىغا ئېسىپ، نەيزىسىنى قولىغا ئالدى - دە، دۈشمەننىڭ يولباشچىسىغا قاراپ ئات سالدى. تۆت نەپەر قورۇق-چى بىرى يۈز نەپەر لەشكەرگە تېتىغۇچىلىكى بار جەڭبازلىق ماهارىتى يۇقىرى باهادىرلاردىن ئىدى. بۇ ئاتلىق باهادىرلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن هىجابۇل - غەيبىلەر دەر-هال جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشقا باشلىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاتىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قالغان بىرىنىڭ گېلىغا شىددەت بىلەن نەيزە سانجىدى - دە، شاققىدە ئوقياسىنى قولىغا ئېلىپ جېنىنىڭ بېرىچە قېچىۋاتقان يولباشچىنىڭ پۇتىنى نىشانلاپ ئوق ئۇزدى. ۋىڭلداپ ئۇچۇپ كەلگەن ئوق ئۇنىڭ پۇتىنىڭ دەل بۇلجۇڭ گۆشىگە سانجىلدى - دە، ئالدىغا دومىلاپ چۈشتى. يەنە تېپىرلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ قاچماقچى بولۇۋىدى، چاقماق تېزلە-كىدە ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلگەن مەلىكە ئۇنىڭ دولىسىنى نىشانلاپ نەيزە ئۇردى. تىغ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن

دۇشمەن سەركەردىسى ئېچىنىشلىق ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنىڭغىچە ياۋنى تولۇق قىرىپ تاشلىغان قورۇقچى يىگىتلەر ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى.

— مۇنۇ دۆيۈزنى خان ئاتامنىڭ قېشىغا ئاپىرىڭلار، — دېدى مەلىكە ئۇلارغا قاراپ.

يىگىتلەر ئاتتىن چۈشۈپ يارلانغان ئادەمنى سۆرىگىنىچە سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ تاشلىدى.

— يۈزىنى ئورىۋالغان لاتىنى ئېلىۋېتىڭلار.

يىگىتلەر ئۇنىڭ يۈزىدىكى لاتىنى ئېلىۋېتىۋىدى، ئوڭ مەڭزىدىكى تارتۇقى مانا مەن دەپلا چىقىپ قالدى.

— سەن كىم؟ نېمە ئۈچۈن بىزنى قەستلىمەكچى بولدىڭ؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ سوراق قىلىپ.

— بىز يول توسۇپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان قاراقچىلار، — دېدى «تارتۇق» مۇددىئاسىنى يوشۇرۇپ.

— يالغان سۆزلىمە، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

— قاراقچى دېگەن ئالدىراپ جانغا زامىن بولمايدۇ. قاراقچى بولساڭ ئەجەب بىزدىن مال ـ دۇنيا سورىمايلا قىلىچ يالىڭاچلاپ كەلدىڭغۇ؟

— تېخى ھەمراھلىرىڭنى ئۆلسەك شېھىت، تىرىك قالساق غازى بولىمىز دەپ كۆشكۈرتتۇڭ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئېيتە، سەن مال ـ دۇنيا قەستلىمەي جان قەستلەيدىغان قانداق قاراقچى زادى؟

«تارتۇق» چاققانلىق بىلەن سول قولىنى بوينىغا سېلىپ كىچىك بالىنىڭ مۇشتۇمىچىلىك بىر ناسۋال قاپاقنى ئالدى ـ دە، قاپاقنىڭ ئاغزىنى چىشى بىلەن ئېچىپ، قاپاقنىڭ ئىچىدىكى نەرسىنى ئاغزىغا قۇيدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا يۈز بەرگەن بۇ ئىشنى توسۇشقا ھېچكىم ئۈلگۈرەلمىدى.

— قاپاقنى تارتىۋېلىڭلار، — دېدى مىرزا باباقبەگ

ئالدىراپ ـ تېنەپ.

يىگىتلەردىن بىرى «تارتۇق» نىڭ قولىدىكى قاپاقنى تارتىۋېلىپ بولغۇچە، ئۇ قاپاقتىكى سۈيۇقلۇقنى ئاغزىغا قۇيۇپ ئۇلگۈرگەندى، دەققە ئۆتمەيلا تارتۇق جان تالىشىپ تېپىچەكلىدى. ئاغزىدىن ئاۋۇال بۇز ئۇلداپ كۆپۈك ياندى، كېيىن قۇلاق ـ بۇرۇنلىرىدىن قان كەتتى، كۆزلىرى سىرتقا پۇلتىيىپ چىقىپ قالدى. ئۆتكۈر زەھەر ئۇنىڭ جېنىنى تېزلا ئالغاندى.

— ئاپلا، ئەجەب بىخۇدلۇق قىلىپتۇق ـ ھە، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئەپسۇسلانغان ھالدا.

— ئاغزىدىن ئىككى ئېغىز گەپ ئالالمىغىنىمىز يامان بولدى بۇ دۆيۈزنىڭ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — بىزنى قانداق سېزىپ قالغاندۇر بۇلار، كىمنىڭ ئادەملىرى بولغىيتتى؟ كىمدۇر بىزنى قەستلەشكە بۇيرۇغان؟

— ئامان قالغىنىمىزغا شۈكرى، — دېدى تاتىرىپ كەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخان، — بۇلارنى مۇشۇنداق تاشلاپ قويۇپ كەتكىسەك مۇسۇلماندارچىلىققا توغرا كەلمەس، ھەر ھالدا كۆمۈپ قويۇپ ئاندىن يولغا چىقايلى.

— ئۇنىڭ قوينىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار، — دېدى مىرزا باباقبەگ نېمىندۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، — بەلكىم بىرەر بەلگە ـ نىشان تېپىلىپ قالار.

يىگىتلەر ئۇنىڭ قوينىدىن كىچىككىنە بىر تېرە قاپچۇقنى تاپتى ـ دە، مىرزا باباقبەگكە تەڭلىدى.

— كەپتەرنىڭ پۇتىغا تاڭىدىغان قاپچۇق ئىكەن، — دېدى مىرزا باباقبەگ قاپچۇقنى قولىغا ئېلىپ، — ئىچىدە بىرنېمە بارىدەك قىلامدۇ، نېمە؟

مىرزا باباقبەگ قاپچۇقنىڭ ئىچىدىن ئىنچىكە يۆگەلگەن بىر تال قەغەزنى سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— يا هەزرەت، بىزنىڭ ئاستاندىن يوشۇرۇن چىققانلىقىمىزنى، چاربازارچى سىياقىدا ياسىنىۋالغانلىقىمىزنى قانداق بىلىۋالغان بولغىيتتى بۇ مۇرتەت ئىشان.

— نېمە دېدىلە، ئەمىرى كەبىر ئاتا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنىڭ گېپىنى چۈشەنمەي.

— خەتنى ئوقۇسىڭىز بىلۇرسىز، مەلىكەم.

— توۋا، بۇ قانداق ئىش ئەمدى؟ — دېدى خەتكە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتكەن مەلىكىمۇ ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي، — سىلىمۇ كۆرۈپ باقسىلا، خان ئاتا.

سۇلتان ئىسمائىلخان خەتكە كۆز يۈگۈرتتى ـ دە، تەئەججۈپ ئىلكىدە سورىدى:

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن دېگەن كىم ئۆزى؟

— بۇ ناھايىتى چۈشىنىشلىك، ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزدا ئۆزىنى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن دەپ ئاتىۋالغان ئادەمدىن پەقەت بىرلا بار، ئۇ بولسىمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندۇر.

سۇلتان ئىسمائىلخان چۆچۈپ كەتتى.

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان؟

— شۇنداق، قىبلىگاھىم. سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە چۈشۈرگەن كەچۈرۈم نامىنى بىكار قىلغانلىقلىرى ھەمدە سۇلۇك تەرغىباتىنى قاتتىق چەكلىگەنلىكلىرى سەۋەبلىك ئول رىياكار ئىشان مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن قىساس ئالماقچى بولغان. خۇدا ساقلاپ بۇ سۇيىقەست ئەمەلگە ئاشمىدى.

— ئەسلىدە، ئاستانە رەستىلىرىدە تەرغىبات ئېلىپ بارغان سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆككە كۆتۈرۈپ، خان ئاتامدىن يۇقىرى ئورۇندا قويۇشى، تېخى خان ئاتامنى ئىشاغا سەلتەنىتىنى ئۆتۈنۈپ بەرمەكچى دەپ پىتنە تارقىتىشى بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپلەنـ

گەن هالدا.

— خەپ مۇناپىق، رىياكار ئىشاننى قەشقەرگە بېرىپلا ئۆز قولۇم بىلەن ھەلقۇم تىغ قىلمايدىغان بولسام.

9

قەشقەر، ئەمىر مەھكىمىسى.

ناشتىدىن كېيىن قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەمىر دىۋانغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى، بامداتتىن يېنىپلا مەھكىمىگە كېلىپ ساقلاپ تۇرغان قەشقەرنىڭ قەلەمدار ۋە ئەلەمدار ئەمىرلىرى دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قارشى ئالىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قىبلىگاھىم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىسمائىلخان ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

سۇلتان ئىسمائىلخان سارايىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى ئۇچ پايىلىك شاھ سۇپىدىكى ئۇستىگە قاپلان تېرىسى سېلىنغان كۆرسقا بېرىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئەمىرلەر يەنە قايتىدىن ئەھۋال سوراشتى.

بۇگۈن ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ كاتتا سارىيىغا جەم بولغان قەشقەرنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلىرى ئۆزلىرىنىڭ بۇنچە سەھەردە چىللاپ كېلىنگەنلىكىنى بىلمەي تەئەججۇپلەنگەن، شۇنداقلا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تۇنۇگۈن كەچ قەشقەرگە تۇيۇقسىز يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ دەرگۇماندا قېلىشقانىدى. ئۇلار سارايغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى كۆرگەندە بولسا ھەم ھەيران قېلىشتى، ھەم ھودۇقتى. خۇددى تۇنۇگۈن دىگەر ۋاقتى

بىلەن ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان سۇلتان ئىسمائىلخان. نى كۆرگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتتەك چوڭ بەگلەرمۇ ھەيران بولدى، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھەشەم ـ داغدۇغىسىز قەشقەردە پەيدا بولۇپ قېلىشى ئۇلارنى نەچچە ھەسسە گۇمان ۋە ساراسىمگە سېلىپ قويغانىدى. قەشقەر ئەمىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەن بولغاچقا، خانىنىڭ ئالدىدا ئۆزلىرىنى قانداق تۇتۇشنى بىلەلمەي پۈت ـ قوللىرى كالۋالاشقان، ھېس ـ تۇيغۇلىرى قالايمىقانلاشقانىدى. خانىنىڭ چىرايىغا قاراشقا جۈرئەت قىلالماي بېشىنى تۆۋەن سېلىشقانىدى. شاھزادە يولۋاسخان زامانىسىدا، خان ئوردىسىدىكى شاھنىشىنىدىن قېلىشمىغۇدەك كاتتا ياسلىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن بۇ ساراي. نى سۈر باسقانىدى. تۇنۇگۈنكى سۈيقەستتىن ئامان قالغان سۇل. تان ئىسمائىلخاننىڭ تېخىچىلا قاپىقى ئېچىلمىغان بولۇپ، چىرا. يى تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئەركىن ـ ئازادە نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالماي قول باغلە. غان پېتى تېخىچىلا ئۆرە تۇرۇشقان ئەمىر ـ بەگلەرگە سۇلتان ئىسمائىلخان ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

— جانابىي ئەمىر ـ بەگلەرگە ئىجازەت.

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا!

ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئورۇنلىرىنى تېپىشىپ ئەيمىنىپراق ئولتۇرۇشتى.

— ئول سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بولمىش خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دەرگاھىغا چاپارمەن ماڭدۇرىدىڭىزمۇ، ئەمىر؟ — سورىدى سۇلتان ئىسمائىلخان تېخىچىلا ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي ئۆرە تۇر. غان مىرزا ھەيدەر دوغلاتقا قاراپ.

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، — ياتىشبەگ بامداتتىن يېنىپلا پەرمان تاپشۇرۇۋالغان، كېلەر مۇھلىتى بولدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىچە يەنە جىمجىت ئولتۇراتتى. تۇرقىدىن كاللىسىنىڭ تولىمۇ چىگىش، زىددىيەتلىك خىياللار بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلىۋالماق ئانچە قىيىن ئەمەس ئىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان قەشقەرنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ قەشقەرگە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى ياتتىشبەگ ئارقىلىق چاقىرتىشنىڭ بىرەر مۇناسىۋىتى بارلىقىنى پەرەز قىلىشىپ بىر ـ بىرىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قارىشىۋالىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى بولسا بىرەر بالا ـ قازانىڭ شەپسىنى سەزگەندەك يۇرەكلىرى ئەسىز سوقۇشقا باشلىدى.

شۇ ئەسنادا ساراينىڭ قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىكى تۇۋىدە بېشىغا ئاپئاق سەللە، ئۇچىسىغا تېگى ئاق، چىغ يوللۇق شايى يەكتەك كىيىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ گەۋدىسى كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ياتتىشبەگى كېلىۋاتاتتى.

ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، چىرايىدىن كۆڭلىنىڭ خاتىرجەم ئەمەسلىكى چىقىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان تۆردىكى ھەشەمەتلىك كۇرسىدا سۇر ـ ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاننى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. يۇرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك سىرقىراپ ۋۇجۇدىنى خۇددى كەلكۇندەك بېسىپ كەلگەن بىر ۋەھىمە پۈت ـ قوللىرىدا جان دىدارىنى قويمىدى، پالاققىدە يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران تۇتۇپ تۇردى. ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تېخىچىلا ھايات تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ چوڭ بىر بالا ـ قازاغا دۇچ كەلگەنلىكىنى دەرھال چۈشەندى.

«خەۋەرچى كەپتەر شۇڭا تۇنۇگۈن قايتىپ كەلمەپتىكەن ـ دە، قانداقسىغا ئامان قالغاندۇر بۇ دەھرىي ياكى ھىجابۇل غەيىب ـ لەر قول سېلىپ بولغۇچە قۇيرۇق تۇتقۇزماي ياپچاندىن ئۆتۈۋال ـ

غانمدۇر؟...»

ئىشان كۆزلىرىنى سۈلتان ئىسمائىلخاننىڭ سوغۇق نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەپقېچىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانۇخاقان ئالىيلىرى.

ئىسمائىلخان ئىشانىڭ سالىمىغا سوغۇق بىر نەزەر تاشلاش بىلەن كۇپايىلەندى.

سالىمى ئىلىك ئېلىنمىغان ئىشانىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە بىر ھەسسە ۋەھىمە ئولاشتى.

«ھە... ھىجابۇل غەيىبلەر بىلەن تۇتۇشۇپتۇ، بۇلارنى ئارانلا يەتتە ئادەم دېگەن ئەمەسمىدى. قانداقسىغا ئامان قالغاندۇر — ھە! ئەھۋالىڭ تېگى — تەكتىنى بىلىپ قالمىغاندۇر؟ مۇمكىن ئەمەس. ھىجابۇل غەيىبلىرىم ھەرگىز ئىقرار قىلمايدۇ، بەلكىم مەندىن گۇمانلانغاندۇر، مىرزا باباقبەگ دېگەن مۇرتەتىڭ كۆزىدىن ھېچنېمە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئاشۇ ئاسىي مۇناپىق خانىڭ گۇمانىنى ماڭا بۇرىغان گەپ، ياپىرىم، ئاۋۇ دەججال مەلىكىنىڭ ماڭا تىكىلگەن كۆزلىرى نېمانچە ئاداۋەتلىك، مەيلىلا ئانچىكىم گۇمان بىلەن نېمە قىلالايتتى. تېنىۋالمەن. ئاللانى، مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى، چاھاريارنى، كالامۇللانى، قۇتبىل ئەقتابلىقمنى، پىرى بۇزرۇكلۇكۇمنى شېپى كەلتۇرۇپ قەسەم ئىچمەن. تېخى قاملىشىپ قالسا بۇ ئىشنى قارا مۇسۇلمان ئىسھاقىيەچى مۇرتەت مەخدۇمزادىلەرگە دۆڭگەپ قويۇپ قۇتۇلۇپ كېتىشىممۇ مۇمكىن. ئى كەرامەتۇللا كاتىبىن بابائى بۇزرۇكۇم، مازار پادىشاھى پەدەرىم ماڭا مەدەت قىلغايسىزلەر...»

— قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك پايە — قەدەملىرىنىڭ ئەزىزانە قەشقەر دىيارىغا يەتكەنلىكىدىن بىخەۋەر قاپتۇق، — دېدى بىر ئاز ئېسىنى يىغقان ھىدايىتۇللا ئىشان ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ، — ئەمىر مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرى خەۋەر بېرىپ

ۋەتكەن بولسا، ئالدىلىرىغا ئىستىقبالغا چىقار ئىكەنمىز...

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بولمىش ھەزرىتىمىنىڭ كەشپۇ-كارامەتلىرى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارلىرىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق، بۇ ئىشتىن بىخەۋەر قالغىنىغا ھەيران-مەن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان چىرايىنى ئۆزگەرتمەي.

خانىنىڭ ئىككى بىسلىق سۆزلىرىدىن دەماللىققا بىرەر مەنە-نى ھېس قىلالمىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، خانىنىڭ ئۆزىنى «سۇلتانۇل مۇھەققىقىن» دەپ ئاتىغانلىقىدىن بىرئاز خاتىرجەم بولۇپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز گەرچە سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ۋەلىيۇللا بولساقمۇ ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارىنى تامامىي بىلىپ تۇرۇشقا يەتمىلا ئاجىزمىز. شۇ تاپتا ئانھەزرىتىمىنىڭ ئاپتاپتەك جامالىنى كۆرۈپ تۇرغانلىقىمىزدىن چەكسىز بەختىيارلىق ھېس قىلساقمۇ، ئەمما ئالدىلىرىغا چىقىپ ئىستىقبال بەجا كەلتۇرەلمە-گەنلىكىمىزدىن كۆپ ئەپسۇسلانماقتىمىز.

ئىشاننىڭ ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ھە-دەپ سۆز ئوينىتىشىدىن بىزار بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزىپىنى بېسىۋالالماي چاچراپ ئورنىدىن تۇردى.

— ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ نېمىدىن ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىقى شۇ تاپتا ئۆزىگە ئايان. ئالدىمىزغا ئۆۋەتكەن ھىجابۇل غەيىبلىرى ناھايىتىمۇ ياخشى ئىستىقبال بەجا كەلتۇردى، ئەمما پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلاپ تۇرۇشقا قادىر قۇدرىتى چەكسىز ئىگەم بۇيرۇمىغانكەن، ئامان قالدۇق.

ئىشاننى يەنە بىر قېتىم سۇر باستى. ھە، ئەتىگەندىلا ئەمىر مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ياتىشىبىگىنى كۆرۈپ تۇنۇ-گۈندىن بېرى قايتىپ كەلمىگەن خەۋەرچى كەپتەرنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ ھەر خىل خىياللار بىلەن تۇزۇك ئارام ئالالمىغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچقاندى. ئادەتتە

ئەمىر مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىنسا مەھكىمە بىكاۋۇلبېگى ياكى ئۇنىڭ ئورۇنباسارى، ھېچبولمىغاندا ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ چاپارمەنلىرى ئىززەت - ئىكرام بىلەن تەكلىپنامە ئېلىپ چىقاتتى. بۇگۈنكى بۇ تەكلىپ تولىمۇ غەلىتە ئىدى. خاس ئوغرى - قاراقچىلار بىلەن ھەپىلىشىدىغان، قەشقەرنىڭ ئامانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل ياتىشبېگى ھېچقانداق ھۆرمەت - ئېھتىرامسىزلا ئىشاننى ئەمىر مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ، ھازىرلا يولغا چىقىشنى تەلەپ قىلىپ مىختەك قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تولۇق قوراللانغان يۈز نەپەر نۆكىرى ئىشان قەسىرىنىڭ ئالدىدا بۇتتەك قېتىپ تۇراتتى. «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك ئەسلىدىنلا كۆڭلىدە جىن بار ئىشان ياتىشبېگىنى كۆرۈپلا سارىسىمىگە چۈشكەن، سۇلتان ئىسمائىلخاننى قەستلەش پىلانىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىنى سەزگەنىدى.

مانا ئەمدى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، سۈيقەستنى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تولۇق بىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنداقتىمۇ ھېيلىگەرلىك بىلەن تىركەشتى.

— مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ بۇنداق دېيىشىدىكى مۇددىئاسى نېمىكىن؟

— مۇددىئا ئوپئوچۇق، — دېدى ئىشاننىڭ چىرايى ئىپادىسىنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا باباقبەگ سۆز ئېلىپ، — تۇنۇگۈن سىبىيتىلە بىلەن ياپچان ئارىلىقىدىكى چۆلدە قاتتىلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغان بولساقمۇ ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئامان قالدۇق. بۇ ئىشلار ھەزرىتىمگە ئانچە سىر بولمىسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

— تۆھمەتخورنى ئاللامۇ كەچۈرمەيدۇ، — دېدى ئىشان كۆكەرمىلىك بىلەن چىچاڭشىپ ۋە سۇلتان ئىسمائىلخانغا قاراپ زارلىدى، — داد! ئى ئادالەتپاناھىم، بىراۋ كونا ئىزا - ئاداۋەتلىرىنى

لەرنى باھانە قىلىپ تۆھمەت چاپلاۋاتىدۇ. بۇ ئىش ئادالەت تەختىنىڭ سۇلتانى بولمىش ئانھەزرىتىمنىڭ شان - شۆھرىتىگە نۇقسان يەتكۈزىدۇ.

— ھەزرىتىم ئارتۇقچە ئىزتىراپتا بولمىغاي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشانغا مىختەك تىكىلىپ تۇرۇپ، — شۇنى بىلگۈم كېلىدۇكى، بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى سۇلۇك پېشۋالىدىن جانابلىرىدىن بۆلەك يەنە بىر سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بارمىدۇر؟

— ئەلۋەتتە يوقتۇر، سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىق ماقامىغا يېتىش پەقەت بىزلەرگىم سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە پىرى ئەزەمگە نىسىپ بولغاندۇر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئالدىراپ پو ئېتىپ.

— ئۇنداقتا يېڭىساردىكى ھىجابۇل غەيىبلەرگە ئەۋەتكەن مۇنۇ پەرماننى جانابي سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىڭ يازغانلىقىدىن زىنھار گۇمانلانمىساق بولغۇدەك.

سۇلتان ئىسمائىلخان شۇنداق دېدى - دە، «تارتۇق» نىڭ قويىنىدىن تېپىۋالغان تېرە قاپچۇقنى ئىشانغا كۆرسەتتى.

تېرە قاپچۇقنى كۆرگەن ئىشان ياغاچتەك قېتىپلا قالدى.

— ئۇشبۇ پەرماننى جانابي سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ باققاي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ھۆدەيچىگە تېرە قاپچۇقنى تەڭلەپ، ھۆدەيچى تېرە قاپچۇقنى خانىنىڭ قولىدىن ئېھتىرام بىلەن ئالدى - دە، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— قېنى ئېچىپ كۆرۈپ باقسىلا، ھەزرىتىم.

ئىشان تېرە قاپچۇقنىڭ ئىچىدىكى خەتنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن تەستە ئالدى - دە، كۆزلىرىنى چىملىداتقىنىچە نەزەر تاشلىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ پۈتكۈل بەدىنىدىن يامغۇر-

دەك قارا تەر تۆكۈلەتتى.

— ئى ئادالەتپاناھىم، مېنىڭ نامىمدا يېزىلغان بۇ پەرمان، بىراۋلارنىڭ ئالدىن پىلانلىغان سۇيىقەستىدۇر، — دېدى ئىشان زارلىنىپ، — ئالىيلىرى بۇ ئىشنى سەۋرچانلىق بىلەن تەھقىقلاپ كۆرگەيلا.

بۇ چاغدا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلەشكە ئاغزىنى ئۆمەللىگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى سۇلتان ئىسمائىلخان شەرەت قىلىپ توختىتىۋالدى ـ دە، ئىشاندىن سورىدى:

— ئۇنداقتا ئېيتسىلا، ھەزرىتىم، بۇ كىملەرنىڭ پىلانلىغان سۇيىقەستىدۇر؟

— بىلگۈچى ئاللا، — دېدى ئىشان تېخىمۇ بەك ئۇشۇقلۇق قىلىپ، — ئەمما سۇلۇكى ئىسھاقبەيچىلەردىن گۇمانىم باردۇر. چۈنكى، ئۇلار مەنكىم سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسىنى ھەرقاچان قەستلەپ كەلدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان خاتىرجەملىك بىلەن يەنە سورىدى:

— ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇنتۇپ قالمىسۇنكى، تۇنۇگۈن شۇم ئەجەل قوينىدىن مىڭ بىر جاپادا قۇتۇلۇپ قالغىنى سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن جانابلىرى بولماستىن، بەلكى مەن ۋە مېنىڭ ھەمراھلىرىمدۇر.

— ئانھەزرىتىم سۇلۇكى ئىسھاقىيەگە ئىرادەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز يارانلىرىدىن زىنھار گۇمانلانمايدىغانلىقى بىزگە ئايان، — ئىشان ئەمدى سۇلتان ئىسمائىلخانغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى، — ئەگەر بۇ سۇيىقەستنى بىزنى قىلدى دەپ گۇمانلىنىپ ئۆزال قىلمەن دېسىلە بىرەر دەلىل ـ ئىسپات كۆرسىتىشلىرى كېرەك. بولمىسا زىنھار قايىل بولمايمەن. ناۋادا زۇلۇم قىلمەن دېسىلە مانا مەن تەييار. شۇل سەۋەبلىك ئۆتكۈزگەن گۇناھىكەبىرلىرىنى يارانقان ئاللا ئىگەم ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ.

سۇلتان ئىسمائىلخان «ئەمدى سۆزلىسىلە» دېگەننى قىلىپ

مىرزا ھەيدە دوغلاتىغا قاراپ قويدى.

— ھەزرىتىمگە دەلىل - ئىسپات كېرەك بولسا ئۇمۇ بار، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قوينىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ، — مانا بۇ ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ماڭا يازغان مەكتۇپى، مەكتۇپتىكى خەت بىلەن تېرە قاپچۇقتىكى پەرماننىڭ خېتىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ باققايلا.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خەتنى ئەكېلىپ ئىشانغا تەڭلىدى.

ئىشاننىڭ بۇرنى سارغىيىپ، كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتتى، مەدەت تىلەپ ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قارىدى. ئىشانغا قول بېرىپ سۆلۈكى ئىشقىيە يولىنى تۇتقان بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ قورقۇنچتىن جان - ئىمانى چىقىپ كەتكەندى. ئىشاننىڭ جالاقلاپ تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىدا قولىنى ئۇزىتىپ خەتنى ئالغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى.

ھەرقانچە ھىيلە ئىشلىتىپمۇ بۇ جىنايەتتىن قېچىپ قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمىگەن ئىشان، سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە شۇنداقلا قارىدى - دە، يەرگە موكلا تىزلاندى.

— ئازماس ئاللا، قىبلىگاھىم شاپائەتلىكتۇر.

ئىشان ھۆركىرەپ يىغلاۋەتتى. جان قايغۇسىدا قالغان ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىدا ئىلگىرىكى تەكەببۇرلۇقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

— ھەزرىتىمنى ئوبدانراق جايلاشتۇرۇپ قويۇڭلار، — دېدى نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن سۇلتان ئىسمائىلخان.

ياتىشىغى ئىككى نۆكەرگە بۇيرۇپ توختىماي يىغلاۋاتقان ئىشانىنى ئاچىقىپ كەتتى.

سۇلتان ئىسمائىلخان پىشانىسىنى تۇتقىنىچە چوڭقۇر خىيالغا غەرق بولغانىدى، ئەمىرلەر نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ھاڭۇڭىقىپ تۇرۇشاتتى.

— ئەمرلەرگە ئىجازەت، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىردىنلا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ.

— ئانھەزرىتىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.

مىرزا باباقبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن باشقا ئەمرلەر سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

— بۇ رىياكار ئىشاننىڭ كاللىسىنى دەرھال ئېلىشلىرى كېرەك ئىدى، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، — رەھىمدىللىكىنىڭمۇ چېكى بار. ئول مۇناپىقنى دەماللىققا ئۆلۈمگە بۇيرۇمىغانلىقلىرىنىڭ بائىسى نېمە ئىكىن؟

سۇلتان ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا جاۋاب بەرمەي مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قارىدى.

— بۇ ھەقتە جانابي ئەمرلىرىمنىڭمۇ مۇددىئاسىنى بىلگۈم بار.

— سۇلۇك ماجىرالىرى سەۋەبلىك بۇيۇك سەئىدىيە تەسەرۇپىنىڭ سەلتەنىتى ھەرقاچان تەۋرەپلا كەلدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان ھالدا، — نەچچە يىلدىن بېرى ئەل ـ رەئىيەت بۇ جەڭگى ـ جېدەللەرنىڭ ئازابىنى ئاز تارتمىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن سۇلۇك ماجىرالىرى بىر مەھەل جىمىققانىدى. مانا ئەمدى ئويلىمىغان يەردىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئانھەزرىتىمنى قەستلەپ كۆزىنى سەلتەنەتكە تىكتى. بۇنىڭدىن ئايانكى، بىر كۈشەندىدىن قۇتۇلغان سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر ئەمدى نەزىرىنى تەختكە ئاغدۇرماقتا. ئەلھەمدۇلىللا، چوڭ بىر سۇيىقەستتىن ئامان قېلىپ، سۇيىقەستچىنىمۇ تۇتۇشقا مۇۋەپپەق بولدۇق. مېنىڭچە بولغاندا، خان ئالىيلىرى رەقىبىنى بىلىۋالغانكەن، زىنھار سىلە ـ رەھىم قىلماسلىقى كېرەك.

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىككى يۈزلىمىچى قارا نە-

يەت، رىياكار ئادەم ئىكەنلىكىنى شاھزادە يولۇاسخان زامانىسىدە-
لا بىلگەن بولساموۇ، ئانھەزرىتىمىنىڭ ھىممەت - شاپائىتىگە
ئېرىشىپ قەشقەرنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغىنىمدىن بې-
رى ئول ئىشاننىڭ شېرىن - شېكەر سۆزلىرىگە ئىشىنىپ، خان
ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىغىنىمدىن كۆپ ئەپسۇسلىنىۋاتە-
مەن، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — ئەمدى بىلدىمكى خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەلتەنەتكە قىلچە ساداقىتى يوق ئىكەن.
يېقىنقى بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ھېلىقى يارلىق سەۋەبلىك قەشقەردە
كۆپ ماجىرالار يۈز بەردى. مۇرتىل - ھىدايەتچىلەر يارلىقنى
دەستەك قىلىپ خانلىق قانۇن - جاساقلار بىلەن قارشىلاشتى.
ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆزلەشكەن بولساموۇ
نەسىھەتىمگە زادىلا قۇلاق سالمىدى. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرە-
نى ئوردا بىلەن قارشىلىشىقا ئوچۇقتىن - ئوچۇق قۇتراتتى.
بۇ ھەقتە ئوردىغا بىرنەچچە قېتىم مەلۇمات يوللىغانىدىم. مانا
ئەمدى ئىشاننىڭ ھەقىقىي نىيەت - ئىقبالى ئاشكارا بولدى.
ئاخشام دېيىشكىنىمىزدەك ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا ئىشاننىڭ
يېقىنلىرى بار. ئۇلار سۇيىقەستنى بىللە پىلانلاشقان ۋە خان
ئالىيلىرىنىڭ ئاۋامچە كىيىنىپ خۇپيانە ئەل ئارىلاۋاتقانلىقىنى
ئىشانغا ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەن. ئۇلارنىڭ مەقسىتى سەلتەنەتنى
چاڭگىلىغا ئېلىش. مېنىڭچە، چايانىنى تېپىۋالغانىكەنمىز ۋاقتىدا
ئۇجۇقتۇرۇۋەتكىنىمىز ئەۋزەل. بۆرە بىلەن دوست بولسا ھامان
قويغا زىيان.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىدىن ھاياجانلا-
غان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تېخىچە
بىر قارارغا كېلەلمەي دېلىغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۆۋەندە-
كى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئوقۇدى:

كۆرۈنسه كىمنىڭ كۆزىگه دۇشمەن،
ئۆلتۈرمەيدىكەن ئۆزىگه دۇشمەن[1].

شېئىرنى ئاڭلاپ مىرزا باباقبەگ مەلىكىگه قاراپ قايىللىق بىلەن باش لىڭشىتتى...

— جانابىي ئەمىرلىرىمنىڭ مەقسىتىنى پۈتۈنلەي چۈشەندىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان خىيالچانلىق بىلەن، — ئەلۋەتته بۇ رىياكار ئىشاننىڭ دەرھال كاللىسىنى ئېلىش كېرەك ئىدى. ئەمما، شۇنى ئۇنتۇلۇپ قالمىسۇنلاركى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى رەئىيەتنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ئول رىياكار ئىشانغا ئىرادە قىلىدۇ. ئول تاپتا بىز ئۇچۇن ئىشاننى ئۆلۈمگه بۇيرۇماق تولىمۇ ئاسان، ئەمما تۈمەنمىڭلىغان مۇرتىل ھىدايەتچىلەرگه نېمە دەيمىز. ناۋادا ئۇلار پىر بۇزرۇكىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ سەلتەنەتكه قارشى قوزغالسا قانداق قىلىمىز، بىر ئاسىي مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۇغمەس جەڭگى - جېدەل باشلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. مېنىڭ شۇ تاپتا كۆزده تۇتۇۋاتقىنىم بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئەمىنلىكى، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش.

— ئانھەزرىتىم ھەقىقەتەن دانالىق بىلەن يېراقنى كۆزلەپتىلا، — دېدى خانىنىڭ مۇلاھىزىسىگه قايىل بولغان مىرزا باباقبەگ، — ئەلۋەتته سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقى، ئەل - رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ھەممىدىن ئەۋزەلدۇر. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆلۈمى سەۋەبلىك ئەل - رەئىيەت ئارىسىدا تۇرلۇك پىتنە - پاساتنىڭ پەيدا بولۇشى، سۇلۇكى ئىشقىيە قىساسچىلىرىنىڭ قوزغىلىپ كېتىشى تۇرغانلا گەپ، ئەمما بۇنى دەپ ئول رىياكار ئىشاننى ئاسانلىقچه بوش قويۇۋېتىشكه زىنھار بولماس. ئېھتىماللىم، ئانھەزرىتىمنىڭ بۇ ھەقته ئويلىغانلىرى باردۇر.

---

① بۇ سەئدى شىرازىنىڭ شېئىرى.

— مەن ئەتىگەندىن بېرى كۆپ ئويلاندىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى تەسەررۇپىمىز. دىن بالا - چاقا، جەددى - جەمەتى بىلەن قوغلاپ چىقىرىش، بۇ زېمىنغا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسماسلىق ھەققىدە يارلىق چۈشۈرمەكچىمەن.

— ئۆلتۈرگىلى بولمىغاندىن كېيىن، قوغلىۋەتمەكتىن ئۆزگە تەدبىرمۇ يوق ئوخشايدۇ، — دېدى مىرزا باباقبەگ ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

قولۇڭدا تاش بولسا، تاش ئۆزرە يىلان،
جىنايەت بولىدۇ ئۇرمىساڭ شۇئان①.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇستىدىن چىقارغان ھۆكمىگە بولغان نارازىلىقىنى يۇقىرىقى ئىككى مىسرا شېئىرنى ئوقۇش ئارقىلىق بىلدۈردى. سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ شېئىرنى ئاڭلاپ ھەسرەتلىك تىنىپ قويدى - دە، لام - جىم دېمىدى. خانىنىڭ ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغانلىقىنى بىلگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بېشىنى تۆۋەن سالدى.

شۇنداق قىلىپ مىلادىيە 1672 - يىل يازدا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ يارلىقىغا بىنائەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن سەئىدىيە زېمىنىغا مەڭگۈ ئاياغ باسماسلىق شەرتى بىلەن قوغلاپ چىقىرىلدى. يالاپ ماڭغان بەش يۈز نەپەر نۆكەر ئۇنى ئەركەشتام يولى ئارقىلىق تام مولۇن، تاشقى ئالاي چوققىسىدىكى قىزىل ئارات ئېغىزى، قوشقۇدۇق قاتارلىق تاغ يوللىرىدىن ئۆتكۈزۈپ بەدەخشان چېگرىسى ئىچىگە ئاپىرىپ قويۇپ قايتىپ كەلدى.

---

① بۇسەئدى شىرازىنىڭ شېئىرى.

توققۇزىنچى باب

داغ

1

مىلادىيە 1677 - يىل كەچ كۈز.

بەدەخشاندىن يولغا چىققان ئالتە نەپەر ئاتلىق يولۇچى يۈك - تاقلىرى ئارتىلغان ئىككى تۆگە، ئۈچ قوتازنى ئەگەشتۈرۈپ، بۈيۈك بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ سۈيى ئەلۋەك، تاغ - دالىلىرى ئىنتايىن گۈزەل، باي - بايلىقات ئۆلكىسى كەشمىرگە[1] قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۈستى ئاپئاق قار، ئاستى ياپيېشىل چىمەن، قارىغايلار بىلەن ئورالغان تاغ يولىنىڭ ھاۋاسى تولىمۇ سوغۇق ئىدى. يولۇچىلار يوغان جۈۋىلارغا قىمدالغىنىچە ئات ئۈستىدە دۈگدىيىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئاغزى - بۇرنىدىن چىققان ئىسسىق ھوردا ساقال - بۇرۇتلىرى قىرۇاپ كەتكەنىدى.

— يا ھاۋا ئېچىلىپ كۈن چىقمىدى، يا تايىنلىق قار ياغمىدى

---

① كەشمىر — سۇلتان سەئىدخان دەۋرىدە سەئىدىيە خانلىقىغا قارام بولغان زېمىن ئىدى. كېيىنكى دەۋرلەردە، بولۇپمۇ سۇلتان ئەھمەدخان، سۇلتان مەھمۇدخانلار دەۋرىدە ئاكا - ئۇكا شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەخت تالىشىش كۈرەشلىرىدە، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ كۈچى ئاجىزلاشقان. دىن كېيىن، سەئىدىيە خانلىقىغا بايقۇت قىلىپ بابۇرىيلەر سۇلالىسىگە قېتىلغانىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ كەشمىرنى تەسەررۇپىغا ئالالمىدى.

دى، — دېدى مـوللا سـاقى خەلىپە سوغۇقتا قولاشمىغان لەۋلـەرنى تەستە مىدىرلىتىپ، غۇدۇرىغىنىچە.

باشقا ئاتلىقلار خۇددى مۇزلاپ قالغاندەك ئولتۇرۇشاتتى. ھېچقايسىسى موللا ساقىنىڭ غۇدۇراشلىرىغا ئاۋاز قاتمىدى.

— قايسى ۋاخ بولغاندۇر؟ — دېدى موللا ساقى تۇتۇق كۈل رەڭ ئاسمانغا قاراپ، — دىگەر ۋاقتىغىچە بىرەر قونالغۇغا ئۇلىشىۋالساق ياخشى بولاتتى، ئۇچ كۈندىن بېرى سۇيۇق ـ سەلەڭ بىرنېمە ئىچمەي ئادەمنىڭ ئىچى قۇرۇپ كەتتى.

— شۇنى دېسىلە، خەلىپەم، — دېدى يولۇچىلارنىڭ بىرى زۇۋانغا كېلىپ، — شۇ تاپتا قەشقەرنىڭ ئاشكارا سېلىنىپ چاچتەك كېسىپ ئېتىلگەن مەززىلىك قىيما ئۇگرىسى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ كېتىپ باردۇ.

— سەۋر قىلسىلا، بۇرادەر، — دېدى موللا ساقى ئۇگرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئاغزىغا جۇغلاشقان سېرىقسۇنى غۇرتتىدە يۇتۇۋېتىپ، — خۇدا خالسا پات يېقىندا قەشقەرنىڭ ئۇگرىسىگىلا ئەمەس، تارىدەك سوزۇپ ئەتكەن لەڭمىنىگە، جىلتىسىنى قەغەزدەك ئېچىپ تۇككەن پېتىر مانتىسىغا، يەنە تېخى دورا ـ دەرمەكلىرىنى تېتىتىپ پىشۇرغان زىخ ـ تونۇر كاۋاپلىرىغا ئېغىز تېگمىز، ئۇ كۈنلەرمۇ ئاز قالدى.

— ئىنشائاللا ئېيتقانلىرى كەلگەي، خەلىپەم، — دېدى يەنە بىر يولۇچى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ.

ئات ئۇستىدە ھەمراھلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلىك تىنىپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ كۆز ئالدىدىن قەشقەردىكى ئىشان قەسىردە ھەر كۈنى ئۇچ ۋاخ داستىخىنىدىن كەم بولمايدىغان پولۇ ـ لەڭمەن، مانتا ـ چۆچۈرە، ئۇگرە ـ شورپا، زىخقا تارتىپ ياكى تونۇرغا سېلىپ پىشۇرغان قوزا، ئوغلاق، باچكا، ئولاي، بۇغا، كېيىك... كاۋاپلىرى، تۇرلۇك شەربەت ـ شارابلار، خۇش پۇ-

راق، چۇچۇمەل چايلار بىرمۇ بىر ئۆتمەكتە ئىدى. موللا ساقـ
نىڭ «ئۇ كۈنلەرمۇ ئاز قالدى» دېگەن سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە
توختىماي جاراڭلايتتى.

قەشقەرگە، يۈزلىگەن مۇرىتلار ئايىغىغا باش قويۇپ، تـوۋـ
لىرىنىڭ پېشىنـى تـاۋاپ قىلىـپ، چاڭ ـ توزانلارنى كۆزلـ
رىگە سۈرتۈپ، خىزمىتىگە «لەببەي» دەپ قول باغلاپ تۇرىدىغان
شانۇ شەۋكەتلىك سەلتەنەتـكە يەنە قايـتـىشقا ئىمكانىيـەت بولار.
مۇ ـ ھە، ئۇ ئاشۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ئۆزىنى ئۆلۈمگە
بۇيرۇمىغانلىقىدىن ئاللاغا شۈكۈر ـ سانا ئېيتقانىدى. كۆز ياشـ
لىرىم بىلەن ئەخمەق خانىنى ئالدىدىم دەپ ئىچىدە كۈلگەن،
سەئىدىيە تەسەررۇپىغا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسماقلىق ھەققىدىكى
پەرماننى تاپشۇرۇۋالغىنىدا قەلبىدە ئۆچەي ـ ئۆچەيلا دەپ قالغان
ئۇمىد شامى ئاجىز پىلىلدىغانىدى. شۇنچە قەدرىنى قىلغان،
ئەتىۋارلاپ بېشىدا كۆتۈرگەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا بىرئاز
تارتىشقانىدەك قىلسىمۇ، كىنىدىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپرىقىدىن
قوغلىنىش، ئايرىلىش ئازابىنى قىلچىلىك ھېس قىلمىغانىدى.
شۇنداق، ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئانا يۇرت مېھرىنىڭ زەررىسىمۇ
يوق ئىدى. ئەمما، ئىش ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك چىقمىدى، سەئىدىيە
چېگرىسىدىن ئۆتۈپ بەدەخشان تەۋەسىگە خۇددى ئەزىز، ئەتىۋار
لىق، كاتتا مېھمانەك دەبدەبىلىك جەررە ـ ساماللىرى بىلەن
كىرىپ كەلگەن ئاتالمىش «قۇتبىل ئەقتاب»، «سۇلتانۇل مۇ
ھەققىقىن» نى بەدەخشانىنىڭ ئەھلى سۇلۇك پېشۋالىرى بولمىش
كور ئىشان ـ خوجىلار بەئەينى بىر پارچە سۆڭەكتىن قىزغانغان
لالما ئىتتەك خىرىس بىلەن سوغۇقلا كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ سۇلۇك
تەرغىباتلىرى، ئەمرىمەرۇپلىرىنى، ۋەزلىرىنى ئاڭلايدىغانغا ئادەم
چىقمىدى. ئۆز خوجا ـ پىرلىرىغا تولىمۇ ساداقەتمەن بەدەخشان
خەلقى بۇ نام ـ ئەمەلى نامەلۇم لاماكان خوجىغا ئانچە ئېتىبار
قىلمىدى. ئالتە ئايغا يېقىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ مەسلەكـ

داشلىرى ئارىسىدا يەكلەنگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇمىدىنى بەدەخشان ئەمىرلىرىگە باغلىدى. مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ئىككى توپ خوتەن ئەتلىسىنى ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈش ئىلتىماسىغا قوشۇپ ئوردىغا كىرگۈزدى. ھەپتە ئۆتكەندە ئوردا شىغاۋۇل ئەمىرىگە يەنە بىرمۇنچە سوۋغا ـ سالام سۈڭگۈتوپ يۇرۇپ ئەمىرنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن بولدى.

بەدەخشان ئەمىرىنىڭ قوبۇل قىلغانلىق ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان، مۇراسىم كىيىملىرىنى كىيىپ سۆلەتلىك ياساندى ـ دە، موللا ساقى قاتارلىق خەلىپە ـ سوپىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئوردىغا يۈگۈردى.

— ئەمىر ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزىدىن ئۆزگىلەر سىرتتا ساقلاپ تۇرغاي، — دېدى ئوردا دەرۋازىسىدىكى قاراۋۇللار باشلىقى ئىشانىنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ.

بەدەخشان ئەمىرىنىڭ ھەشەمەتلىك سارىيىدە ئۆزىنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلانغان كاتتا مۇراسىمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، زور ئىشەنچ بىلەن ئوردىغا كىرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان بەدەخشان ئەمىرىنىڭ ھېچقانچە ھەشەمەتسىزلا كۆتۈپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ تولىمۇ تەئەججۈپلەندى. سارايىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا بەجا كەلتۈرگەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىغا بەدەخشان ئەمىرىنىڭ ئورنىدىن تۇرۇش تۈگۈل قىمىرلاپمۇ قويمىغىنىنى، «ۋەئەيكۈم ئەسسالام» دېگەن سۆزنى خۇشياقمىغان ھالدا ئاغزىنىڭ ئۈچىدىلا دەپ قويغىنىنى كۆرۈپ، ئىچ ـ ئىچىدىن خورلۇق ھېس قىلدى.

— قېنى مەرھەمەت قىلىپ ئولتۇرغايلا، ئىشان ھەزرەت، — دېدى زەر تونىغا ئورىنىپ، ئالتۇن كۆرسىدا ئولتۇرغان بەدەخشان ئەمىرى ئىشانىنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەرنىڭ ئاياغ تەرىپىگە قويۇلغان بوش كۆرسىغا تەكلىپ قىلىپ، — بەدەخشان

ھىجرىتىگە كۆچۈللىرى تارتىپ قېلىشلىرىنىڭ، شۇنداقلا دەرگا-ھىمىزغا زىيارەت قىلماقچى ئىستەپ قېلىشلىرىنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

ھېچقانداق تەكەللۇپسىزلا سورالغان بۇ سوئال ئىشانىنىڭ يەنە بىر قېتىم غەزىپىنى كەلتۈردى. خورلۇق - كەمسىتىش، ھۆر-مەتسىزلىك يۈرەك - باغرىنى ئۆتكۈر پىچاقتەك تىلغاپ تاشلىدى.

— بۇيۇك بەدەخشان تەسەررۇپىغا ھىجرەت قىلمىقىمىزدا ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇخاقانى ئانھەزرىتىمنىڭ ئاپتاپ-تەك جامالىغا قېنىۋېلىش ھەم مۇلاقەتتە بولۇپ ئىستېدات دۇردا-نىلىرىدىن تەلىم ئېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر.

— يوقسۇ، ئىشان ھەزرەت، كۆپ مۇبالىغە قىلىۋەتتىلە، — دېدى ئەمىر ئىشانىنىڭ زىيادە ماختاشلىرىدىن بىزار بول-غان ھالدا، — پەقەت بۇيۇك بابۇرىيلەر تەسەررۇپىنىڭ سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى ئەۋرەڭزىپ[1] ئالىيلىرىلا ئون سەك-كىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇخاقانى بولۇشقا مۇناسىپتۇر. بىزلەر بولساق ئول قىبلىگاھىمىزنىڭ ھامىيلىقىدىكى كىچىككىنە بىر يۇرتنىڭ ئەمىرىدۇرمىز، خالاس.

خۇشامەت سۆزلىرىنىڭ كارغا كەلمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىل-غان ھىدايىتۇللا ئىشان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى.

— ئەمىر جانابلىرى ھەقىقەتەن ۋاپا - ساداقەت ئەھلى ئە-كەن، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا خۇشامەت كۇلكىسى-نى يۈگۈرتۈپ، — بۇ دۇنيادا ئالىيلىرىدەك ۋاپا ئەھلىدىن يەنە قانچىسى بار دەيلا، مانا بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بولمىش ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى سەئىدىيە تەسەررۇ-پىنىڭ سەلتەنىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن بىسيار كۈچ، زېمىن

---

① ئەۋرەڭزىپ — شۇ دەۋردىكى بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى بولۇپ، بەدەخشان ئۇنىڭغا قاراشلىق بىر كىچىك خانلىق ئىدى.

سەرپ ئەتكەنىدىم. ھالا يېقىنقى يىللاردا تەختتە ئولتۇرغان سۇلـ
تان ئىسمائىلخان جىيەن ئوغلى — ھەقىقىي تەخت ۋارىسى شاھـ
زادە يولۋاسخاننى قەتلە قىلىپ تەختنى تارتىۋالدى. ئۇنىمۇ ئاز
دەپ، ئەھلى سۇلۇك تەرغىباتىنى چەكلەپ، سۇلۇك ئەھلىگە
سەلتەنەت سۈرى بىلەن زۇلۇم سالدى، ئەل ـ رەئىيەتنىڭ نارازـ
لىقىغا پەرۋا قىلماي تەختنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدى. ئىككى ئېغىز
لىللا گەپ قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن، مېنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدـ
ىدىن قوغلاپ چىقاردى. ئول نائىنساپ خان ھازىر ھەدەپ لەشكەر
توپلاپ بۈيۈك بابۇرىيلەر تەسەررۇپى بىلەن ئاستراخانلار[1]تەسەر
رۇپىنى ئىستىلا قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈۋاتىدۇ. ناۋادا
ئەمىر ئالىيلىرى ئىسمائىلخان بىتۈيۇق تۇرغان مۇشۇنداق پۇر
سەتتىن پايدىلىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىغا لەشكەر تارتسىلا،
ئول زېمىننى ئاسانلا ئىتائەتلىرىگە ئالغان بولاتتىلە، باھادىرلارچە
شانۇشەۋكەتلىرى جاھانغا تارقىلاتتى. خانۇخاقان ئەۋرەتكۈزىپ ئا
لىيلىرىمۇ كۆرسەتكەن بۇ ئەجىر ـ تۆھپىلىرى ئۈچۈن جانابلىرـ
نى كاتتا ئىنئاملار بىلەن تارتۇقلىغان بولاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان بەدەخشان ئەمىرىنىڭ كۆزىنى يېرىم يۇـ
مۇپ جىم ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، سۆزۈم تەسىر قىلىۋاتقان ئوخـ
شايدۇ دەپ ئويلىدى، پەسكەش مۇددىئاسىنى تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ
سۆزلەشكە باشلىدى:

— ناۋادا باھادىر ئەمىر جانابلىرى بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تۇتۇنسـ
لا، مەنكىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىدـ
ىدىكى نەچچە تۇمەنلىگەن مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىم بىلەن ھەزرەتلـ
رىگە ھەمدەمدە بولۇپ، ئاتقان ئوقلىرى، چاپقان قىلىچلىرى
بولۇشقا تەييارمەن. ھەر يىلى ھەزرەتلىرىگە تۇمەن سەر ئالتۇنـ
كۇموش ئولپان تاپشۇرۇشقا كېپىللىك قىلىمەن.

---

① ئاستراخانلار — 1599 ـ يىلى شەيبانىخانلار سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئاستراـ
خاندا قۇرۇلغان خانلىقنى كۆرسىتىدۇ.

— ئىشان ھەزرەتنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇقەددەس تۇپراق بولمىش ئانا ۋەتىننى ھاتەملەرچە سېغىنىلىق بىلەن ئېكىكى قوللاپ تۇتقانلىقلىرىغا كۆپ تەسەننا، — دېدى بەدەخشان ئەمىرى مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا كۈلۈپ، — ئەما بۇيۇك سەئدىيە تەسەررۇپىغا لەشكەر تارتىشتەك كاتتا ئىش زىنھار قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ھەزرىتىم ئانچە-بىلمىسە كىچىك، بۇيۇك بابۇرىيلەر خانلىقىنىڭ پېشۋا خانۇ خاقانى زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابۇر ھەزرەتلىرى بىلەن سەئدىيە خانلىقىنىڭ پېشۋا خاقانى سۇلتان سەئىدخان ھەزرەتلىرى يىلتىزداش، جەمەت - ئۇرۇقى بىر قېرىنداشلاردۇر. ئۇلار ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىنىڭ تەسەررۇپىغا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق، ئۆزئارا ياردەم - ھەمدەمدە بولۇش خۇسۇسىدا ئەھدۇ پەيمانلار باردۇر. قىبلىگاھىمىز ئەۋرەتخزىپ خاقان ئالىيلىرى بابائى بۇزرۇكلىرى قىلىشقان ئەھدۇ پەيماننى يىرتىپ تاشلاپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ زېمىنىغا لەشكەر تارتماقلىقنى ئەسلا راۋا كۆرمەس، نەسىھەتىمىز شۇلكى، ئىشان ھەزرەتنىڭ مۇددىئاسى شۇ بولسا دەرھال نىيىتىدىن يانغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان بەدەخشان ئەمىرىنى سەئدىيە خانلىقىغا لەشكەر تارتىشقا كۆندۈرەلمەي ئىلاجسىز يېنىپ چىقتى. ياخشى نىيىتىنى چۈشەنمىگەن بۇ ئەمىرنى ئىچىدە تىللىدى، قارغىدى. ئىشان مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىچ - ئىچىدىن ھەسرەتلەندى. نەچچە كۈندىن بېرى تۇزۇك ھاردۇق ئالماي يول يۈرۈۋاتقان ئاق ئارغىماق كىچىككىنە تاش - داڭگاللارغا پۇتلىشىپمۇ مۇدۈرەيتتى، قوپال سوكۇلدايتتى. ئۇنىڭ بۇ سوكۇلداشلىرى ئىشانىنىڭ ئاچچىق ئەسلىمىلىرىگە قىلچىلىك ھالاقىت يەتكۈزەلمەيتتى. سەئدىيە زېمىنىغا قايتا قەدەم بېسىش، ئاللىقاندىق قوشنا ئەل خانلىرىنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشىپ، ئۇلارنىڭ تۇمەنلىگەن لەشكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋېلىش شېرىن خىيالى

يۇرىكىنى قۇرتتەك ئارامسىز غاجىلايتتى. كاللىسىدا تۇرلۇك شۇم پىلان، نومۇسسىز تەدبىرلەر زاھىر بولاتتى. ئۇ بەدەخشان ئەمىرىدىن بۇرنىغا يېگەندىن كېيىن شۇم نىيىتىنىڭ قۇترتىشى بىلەن ئاستراخانلار سۇلالىسىنىڭ خاقانى ئابدۇلئەزىزخانىنىڭ[1] ئوردىسىغا نۇرغۇن سوۋۇغا ـ سالاملار بىلەن بىرىپ كۆرۈشۈشكە مۇۋاپىق بولدى ۋە مۇناپىقلارچە نىيىتىنى يوشۇرمايلا بايان قىلدى.

— ئىشان ھەزرىتىمنىڭ نەسەبى سەئىدىيە خانزادىلىرىدىن- دۇر؟ — سورىدى ئابدۇلئەزىزخان ئىشاننىڭ سەئىدىيە زېمىنىغا لەشكەر تارتىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كې- يىن تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا.

— يوقسۇ، ئانھەزرىتىم، — دېدى ئىشان تۇيۇقسىز سورال- غان بۇ سوئالدىن بىرئاز ئۆندەرەپ، — بىزلەرگىم سۇلتانۇل مۇھەققىقىن سەيىددۇرمىز، جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكىمىزنىڭ نامىشەرىپى مازار پادىشاھ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ۋەلىيۇل- لادۇر. ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك نامىشەرىپى كارا- مەتۇللا كاتىبىن خوجا ئەھمەد كاسانى مەخدۇم ئەزەم ساججادۇ بېھىشتىدۇر. نەسەبىمىزنىڭ سەيىدلىك ئۇنۇانى ئىمامى ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا، خوجىلىق ئۇنۇانىمىز ئىمام مۇھەممەد ھەنە- فە ساھىبى دەرۋانغا ئۇلىشىدۇ. بۇل زاتى مۇبارەكلەر ئارقىلىق ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا، ئاخىرىدا پەيغەم- بەر سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئۇلىشىدۇ...

ئاستراخانلار خاقانى ئابدۇلئەزىزخان خوجا ھىدايىتۇللا ئى- شانىنىڭ نەسەب داۋرىگى ھەققىدىكى زەي سالماي ئاتقان پوسىنى سىلىق ـ سىپايىلىق بىلەن ئۇزۇپ تاشلىدى.

— بىز ھەممىمىز جانابي رەسۇلىللانىڭ ئۇممەتلىرىدۇر-

---

① ئابدۇلئەزىزخان — مىلادىيە 1642 ـ يىلىدىن 1680 ـ يىلىغىچە جەمئىي 38 يىل ئاستراخان خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان مەشھۇر ھۆكۈمدار.

مىز. ھەزرەتلىرىنىڭ بابائى بۇزرۇ— خوجا ئەھمەد كاسانى پىرىمىنىڭ بۇيۇك سەئىدىيە خاقانى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىغا پىر بۇزرۇك بولۇپ دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتكەندىن ھەم خەۋىرىمىز باردۇر. ئىنشائاللا، جانابلىرىمۇ پىر بۇزرۇكلىرى مەختۇمى ئەزەمنىڭ سائادەتمەن يولىنى تۇتۇپ، سەئىدىيە خانزادىلىرىگە پىر بۇزرۇك بولۇپ، دۇئاگۇيلۇق قىلىپ خويمۇ ساۋابلىق ئىشلارنى قىلغانىكەنلا، ھالا بۇگۇنكى كۇندە بىلدۇقكى، پىر بولمىش بۇزرۇك بولمىش ئىشان ھەزرەت دۇئاگۇيلۇقىنى تەرك ئېتىپ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنغا — كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇقەددەس ۋەتىنگە ياغى باشلاپ بېرىشنى ئىرادە قىلىپ قاپتۇ.

زۇۋانى تۇتۇلغان ھىدايىتۇللا ئىشان سوغۇق تەرلىگىنىچە يەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئابدۇلئەزىز خان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزلەرنىڭ ئول سۇلتانلار بىلەن ھېچقانداق نىزا - ئاداۋىتىمىز يوقتۇر. تەسەررۇپىمىزدىكى رەئىيەتلىرىمىز بولسا ئول سەئىدىيە ئاۋاملىرى بىلەن ئەلمىساقتىن تارتىپ بىر تىل، بىر قوۋم، بىر ئۇرۇقتىكى قېرىنداشلاردۇر ھەم دىنداشلاردۇر. شۇنداق تۇرۇپ ئۆزئارا ياغى قىلىشماق نە ھاجەتتۇر بىزگە. ھەقتائالادىن دىللىرىغا ئىنساپ، ئەل - يۇرتلىرىغا ئاسايىشلىق تىلىگەيلا، ئى ئىشان ھەزرەت.

ئات ئۇستىدە كېتىپ بارغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئابدۇلئەزىزخاننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ ئاچچىق - ئاچچىق تولغاندى. ئىشان بۇرنىغا يەپ تۇرسىمۇ نىيىتىدىن پەقەتلا يانمىدى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلانغان بەش يىلدىن بېرى بەدەخشان، كابۇل، ھىرات، بۇخارا، ئەنجان، سەمەرقەنت قاتارلىق شەھەرلەر ئارىلىقىدا توختىماي قاتىرىدى. سىلىق - سىپايە رەت قىلىشلارغىمۇ، ئاچچىق تەنە - مالامەتلەرگىمۇ ئۇچرىدى. بۇ

يۇرتلاردىكى مەسىلەكداشلىرى — خوجا - ئىشانلار ئۇنى ئارد-
غا ئالماي، خۇددى لالما ئىتىنى قوغلىغاندەك ھەرقاچان قوغ-
لاپ تۇردى.

ئاخىر بۇ يىل كۇزده خېلى كۆپ مال - بىساتىدىن ئايرىلغان ئىشان بەدەخشاندا سەرگەردان بولۇپ تۇرۇۋېرىشكە چىدىماي خۇد-
دى ئۇتتۇرۇۋەتكەن تۇرۇقلۇقمۇ ئوشۇققا تويمىغان قىمارۋازدەك ئەكى ئاخىرقى مىكى سەرگە يېقىن ئالتۇن، بەش مىكى سەرگە يېقىن كۇموش ۋە ئون نەچچە توپ خوتەن ئەتلىسى، يىگىرمە نەچچە توپ يەكەن شايىسىنى ئېلىپ، ئەكى ئاخىرقى دەسمايىسىنى تاۋكاغا تاشلاپ، كەشمىر پادىشاھىغا ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى باغلاپ يولغا چىققانىدى. ئۇ يول بويى ھەمراھلىرىغا بىرەر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ھەمراھلىرىنىكى پاراكلىرىغىمۇ ئارىلاشمىدى. توختە-
ماي زىكىر - سانا ئېيتىپ، ئاللادىن كۆكلىگە پۇككەن ئارزۇلە-
رىنىكى تېزرەك رويابقا چىقىشى ئۇچۇن مەدەت تىلىدى، پىلان-
تەدبىر تۇزدى.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىكى ئات ئۇستىدىكى تاشلانمىغان كۇرەك جۇۋىغا قىمىدالغان ۋۇجۇدىدا مىكلىغان چايانلار قاترايتتى. رەھىمسىزلىك، مۇناپىقلىق، ئاسىيلىق، خۇنخورلۇق چىقىپ تۇرغان خۇنۇك كۆزلىرىدىن ئۇششۇك تېگىپ، ئېچىرقاپ كەتكەن يىلانىنىكى كۆزلىرىنىكىدەك مۇدھىش سوغۇق نۇر چاقنايتتى.

«... مەيلىلا خەقنىكى ئاغزىدا قانداق ھاقارەتلىك، لەنەتلىك ناملارغا قېلىشىمدىن قەتئىينەزەر قولۇمدىن كېلىدىغانلىكى چارە - ئامالارنى قوللىنىپ سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئىدىيە خانلىقىنىكى ئالتۇن تەختىنى تارتىۋالماي قويمايمەن. بۇ مەقسە-
تىمنى رويابقا چىقىرىش ئۇچۇن ياتلار ئالدىدا ئىتتەك ئۆمىلەش-
كە، مۇشۇكتەك سۇركىلىشكە، قۇرت - قوڭغۇزلاردەك ياشاشقا رازىمەن. ھەتتا جېنىمدىن باشقا ھەرقانداق نەرسەمنى قۇربان بەرسەمۇ مەيلى ...»

— كېشمىر پادىشاھىنىڭ خاقان ئەۋرەتخزىپكە بايقۇت قىلغاز-
لىقى راستمىدۇر، ئىشان پىرىم؟

موللا ساقىنىڭ بۇ سوئالى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىيالى بۆلۈنۈپ كەتتى. ئۇ موللا ساقىنىڭ كەشمىر پادىشاھىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلمەي يەنە ئارتۇقچە يول جاپاسى تارتىشتىن ئەز-
سىرەۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. ئىشانىنمۇ مۇشۇ مۇدھىش خىيال يول بويى پات - پات قىيناپ كەلدى. ئەمما، ئۇ كەشمىر پادىشا-
ھىنىڭ بابۇرىيلەر خاقانى ئەۋرەتخزىپ بىلەن ئاداۋەتلىشىپ قالغاز-
لىقىنى، شۇ سەۋەبلىك بابۇرىيلەرگە بولغان ئىتائەتتىن چىقىپ بايقۇت قىلغانلىقى ھەققىدە خىلىلا ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئېرىشكە-
نىدى ۋە بۇنى ئۆزى ئۇچۇن قانداقتۇر بىر خەيرلىك ئىشتەك بىلىپ، كەشمىرگە سەپەر قىلىشنى كۆڭلى تارتىپ قالغانىدى.

— ئىنشائاللاھ شۇنداق بولغاي، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقىنىڭ سوئالىغا قىسقىلا جاۋاب بېرىپ.

2

كەشمىرنىڭ ئاستانىسى سىرىنگار شەھىرى.

زور ئۇمىد - مەقسەتلەر بىلەن ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشان سىرىنگار شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا پادىشاھ مۇھەممەد راجاخان بىلەن قايسى يوسۇندا كۆرۈشۈش ھەق-
قىدە باش قاتۇرۇشقا كىرىشكەن بولۇپ، ئات ئۇستىدە مۇگدەپ قالغاندەك ئولتۇرغان تۇرقىدىن بۇ كاتتا شەھەرنىڭ قاينام - تاشقىنلىق مەنزىرىسىدىن، ھەم ئىسلام، ھەم بۇددا مەدەنىيىتى-
دىن يۇغۇرۇلغان ئۆزگىچە مېمارچىلىق سەنئىتىدىن شەكىللەز-
گەن كوچا - رەستىلەردىكى ئىمارەتلەردىن زوقلىنىشقا ھەپسىلە-
سى يوقتەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بولسا كوچا -

رەستىلەردىكى ئۆزگىچە مىللىي ئۇسلۇبتا كىيىنگەن كىشىلەرگە، باشلىرىغا سىرىق، يېشىل رەختلەردىن يوغان سەللىلەرنى ئورىۋېلىشقان دىندارلارغا، پاكىز قىردۇرۇلغان باشلىرىغا ھېچنېمە كىيمىگەن، ئۇچىسىغا سىرىق، سۆسۈن رەڭ كاسايالارنى ئوڭ دولىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ چىگىشىپ، سول بىلىكىنى ئوچۇق قويغان، ئۇرۇقچىسى ياڭاقتەك چوڭلۇقتىكى ئۈزۈن تەسۋىلەرنى بوينىغا ئېسىۋىلىپ، يەردىن ئۈستۈن قارىماي كېتىپ بارغان براخمان موللىلىرىغا، باش ـ كۆزلىرىنى قېلىن چۈمبەل بىلەن ئورىشىۋالغان مۇسۇلمان ئاياللىرىغا، شۇنداقلا بېشىغا سارا سېلىپ، قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىزىل مەڭ چېكىپ يۈزى ۋە قورسىقىنى ئوچۇق قويۇپ مېڭىشقان بۇددىست ئاياللارغا ئەجەبلەنمىش ھەم ھەيرانلىق نەزىرىدە قاراشتى. بۇددا دىنى بىلەن ئىسلام دىنى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بۇ شەھەرنىڭ مەنزىرىسى ھەقىقەتەن ئۆزگىچە ئىدى.

ئۇلار بىر مۇسۇلمان سارايىۋەننىڭ سارىيىغا چۈشكۈن قىلىشتى.

— ياغاللا، بۇ شەھەردە كۆپپارلارمۇ خىلىلا كۆپكىنا، پىرىم، — دېدى موللا ساقى سۆپىدا سوزۇلۇپ ياتقان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، — بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى مۇسۇلمانمىدۇر؟

— ئەلۋەتتە مۇسۇلماندۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇشياقمىغان ھالدا جاۋاپ بېرىپ، — بۇگۈنچە كوچا ـ كويلارغا چىقىپ يۈرمەي ئوبدانراق ئارام ئالسۇنلار، پادىشاھ مۇھەممەد راجاخان ئالىيلىرى بىلەن تاڭلا سەھەردە كۆرۈشكەيمىز.

بۇگۈن ناشتىدىن كېيىن ئوردىغا چىقىپ ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلغان مەھەممەد راجاخان ئەمىرلىرى سۈنغان مەلۇماتلارنى ئاڭلىدى ۋە بىر قىسىم پەرمانلارنى چۈشۈردى. ئەتىگەنلىك قوبۇل بىر ئاش پىشىم داۋاملاشتى. خان ئەمىرلىرىگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىشكە تەمشىلىپ تۇرۇۋىدى، شىغاۋۇل ئەمە-

ری تۆت نەپەر خىزمەتكارنى ئەگەشتۇرۇپ شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى. خىزمەتكارلارنىڭ بىرىنىڭ قولىدىكى پەتنۇستا بەش يۈز سەر نۆكچە سەئىدىيە كۈموش تەڭگىسى، قالغان ئىككى خىزمەتكارنىڭ قولىدا ئۇچ توپتىن خوتەن ئەتلىسى بار ئىدى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى شىغاۋۇل ئەمىر، — سەئىدىيە خانلىقىدىن كەلگەن مېھمان ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

سوۋغا ـ سالاملاردىن كۆرە سەئىدىيە خانلىقىدىن كەلگەن مېھمانغا بەكرەك قىزىققان مۇھەممەد راجاخان ئالدىراپ سورىدى.

— ئول مېھماننىڭ ئىسمى ـ شەرىپى كىم ئىكەن؟

— ئۆزىنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئەھلى سۇلۇكنىڭ پېشۋاسى دەپ تونۇشتۇردى. ئۇنۇڭ قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، ئىسمى ـ شەرىپى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەر ئىكەن.

— ئول زاتى مۇبارەك قوبۇلغا كىرگەي، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرماي.

ئاردىن بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ئارىلىقتا شاھنىشىنغا شىغاۋۇل ئەمىرگە ئەگىشىپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ موللا ساقى قاتارلىق ھەمراھلىرى كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ئادالەتپاناھ قىبلىگاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تەختتە كىبىر بىلەن ئولتۇرغان مۇھەممەد راجاخانغا سالام بېرىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئىشانىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، تەختتىن بىرئاز قىمىرلاپ قويۇپ.

شۇ دەقىقىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۆزلىرى سارايدىكى ئەمىرلەرگە بىرمۇبىر قاراپ ئۇلگۈرگەندى. بېشىغا يوغان سەللىلەرنى ئورىۋالغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇچىسىغا سىرىق،

سۆسۈن رەڭ كاسايا ئارتقان براخمان دىندارلىرى سىياقىدا كىـ
يىنگەن ئەمىرلەرمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانغا بۇ
بىر يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلدى. بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ بۈزرۈكـ
ۋار خاقانى زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ نەۋرىسى خاقان ئەكـ
بەر دادىسى ھۇمايۇندىن سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن
بابۇرىيلەر تەسەررۇپىدىكى بۇددىستلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئوتتۇـ
رىسىدىكى دىنىي زىددىيەتنى ھەل قىلىش، مەملىكەتتە تىنچلىق،
باراۋەرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھىندى قىزىغا ئۆيلەنگەن
ھەمدە ھەرقايسى يۇرت - ئۆلكىلەرگە بىر قىسىم بۇددىست ھىنـ
دىلاردىنمۇ ئەمىر - بەگ تەينىلىگەن ۋە شۇ ئارقىلىق بابۇرىيلەر
تەسەررۇپىدا ئىچكى مالىمانچىلىقنىڭ ئۈنۈملۈك ئالدىنى ئالغانـ
دى. خاقان ئەكبەرنىڭ بۇ سىياسىتىگە ۋارىسلىق قىلغان ئەۋرەڭـ
زىيمۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن بـۇ ئەنئەنىنى داۋامـ
لاشتۇرۇپ كەلگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇھەممەد راجاخان ئوردىـ
سىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا بىر قىسىم ھىندى ئەمىرلەرنىڭ
بولۇشى ئانچە ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى.

— مۇھتەرەم سۇلۇك پېشۋاسى بولمىش ئىشان ھەزرەتنىڭ
ئۇزاق سەپەر مۇشكۈلاتلىرىنى يېڭىپ ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغىسىـ
نى سۆيۈشىدىكى مۇددىئاسى نېمىكەن؟ — سورىدى مۇھەممەد
راجاخان تېخىچىلا بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ قول باغلاپ تۇرغان خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشاندىن.

— ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇ خاقانى، ئادالەتنىڭ
ھامىيسى، پېقىر، مىسكىن، مۇساپىرلارنىڭ باشپاناھى، ساخاـ
ۋەت ۋە مېھرىبانلىقنىڭ نۇر - زىياسى بولمىش قىبلىگاھىمغا
يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سائاـ
دەتمەن ئەھلى تەرىقەت يولىدا سۇلۇك تەۋرىتىپ، تۇمەنلىگەن
مۇرتىل ھىدايەتچى مۇرىت - مۇرشىد مۇمىنلەرگە رەھنەما بوـ
لۇپ، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىمىزنى ساداقەتمەنلىك بىلەن

ئۆتەپ كەلگەن سۇلۇك پېشۋاسى ئەردۇك، قاچانكى سۇلتان ئىسمائىلخان سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ تەخت ۋارىسى بولمىش جىيەن ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننى قەتلە قىلىپ تەختكە چىققاندىن بېرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ دامىغا چۇشۇپ، شەرىئەت ئەھكاملىرىنى خالىغانچە پايمال قىلدى. مۇسۇلماندارچىلىق يوللىرىدىن چەتلىدى، بىھىساب زۇلۇم - سىتەملىرى بىلەن ياۋاش، بىگۇناھ رەئىيەتنى قاتىغىر قاقشاتتى. بۇ ناھەقچىلىق ۋە قاباھەتكە چىدىماي ئىككى ئېغىز ھەق سۆزلەپ قويغانلىقىمىز ئۈچۇن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن مەڭگۇ قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆي - ماكانلىرىمىزدىن، ساداقەتمەن مۇرىت - يارانلىرىمىزدىن، خاتۇن، بالا - چاقىلىرىمىزدىن ئايرىپ تاشلىدى.

ئەسلىدە قادىر ئاللانىڭ بۇ كەڭرى زېمىنغا چېچىلغان خۇدايى رىزقىمىزنى تېپىپ يەپ يۇرسەك بولار ئىدى. ئەمما كى زالىم خان سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ زۇلمى ئاستىدا زار - زار قاقشاۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ نالىسى ئارامىمىزنى بىر كۇنمۇ تىنچ قويمىدى. تۆت - بەش يىلدىن بېرى سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۇرۇپ، ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مازار - مەقبەرلىرىدە تۇغ - شەددە-لىرىنى قېقىپ، ئۇلارنىڭ پاك - روھىناتلىرىغا سېغىنىپ ئاشۇ قېرىنداشلىرىمىزنى زالىم خانىنىڭ زۇلۇم - ستەملىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۇن دۇئا - تىلاۋەتلەردە بولدۇق، بىر كۇنى بەيتۇل مۇقەددەسته ھەجەرۇلئەسۋەدنى[1] سۆيۇپ تۇرۇپ، ئاللا ئىگەمدىن قېرىنداشلىرىمغا ئاسايىشلىق تىلەپ ئولتۇرسام، تۇيۇقسىز غايىبتىن «ئى غوجىزادەم، تىلەك - مەقسەتلىرىڭىز مۇھەممەد راجاخان ھەزرەتلىرى ئارقىلىق رويابقا چىققاي» دېگەن بىر سادا كەلدى. شۇ ھامان ئاللاغا تۇگىمەس ھەمدۇسانالارنى ئېيتىپ يولغا چىقتىم - دە، ئۇدۇل قىبلىگاھىمنىڭ دەرگاھىغا كەلدىم.

---

① ھەجەرۇلئەسۋەد — بەيتۇللادىكى قارا تاش، ھىجرەت قىلغۇچىلار ئاشۇ تاشنى سۆيۈپ تۇرۇپ تىلەكلەرنى بىلدۇرۇشىدۇ.

ئەھۋالدىن قارىغاندا سەئىدىيە تەسەررۇپىغا خانۇ سۇلتان بولۇشنى ئاللاتائالا جانابلىرىغا بۇيرۇغان ئوخشايدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ماختاشلىرىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان مۇھەممەد راجاخان ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنىڭ تېگىگە يەتـ تى ـ دە، ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، ئىشاننى مۇھىم كېڭەش قىلىدىغان سارىيىغا باشلىدى.

ئۇلار تولۇق بىر كۈن ھال ـ مۇڭ بولۇشتى. ئىشان ھەربىر سۆزىدە مۇھەممەد راجاخاننى كۆككە كۆتۈرۈپ سۇلتان ئىسمائىلـ خاننى يامانلاپ بېرەتتى. ئۆزىدە يوق سۈپەت پەزىلەتلەردىن ھايا ـ جانلانغان مۇھەممەد راجاخان خۇددى چاڭقاپ كەتكەن ئادەم مۇز ـ دەك بۇلاق سۈيىگە يولۇققاندەك روھلىنىپ، ھەدەپ پو ئاتاتتى، خاقان ئەۋرەڭزىپنى قاسايتتى. يالغانچى بىلەن گۈپپاڭچى، مۇنا ـ پىق بىلەن سۇخەنچى، ئاسىي بىلەن رىياكار ئوبدانلا چىقىشىپ قالغانىدى.

— ناۋادا، ئانھەزرىتىم، باھادىر كەشمىر لەشكەرلىرىدىن ئىككى تۇمەن ئوغلانىنى بېرىدىغان بولسا، ئۇدۇل ئاستانە يارىكەنت شەھىرىگە باستۇرۇپ بېرىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەختىنى تارتىۋېلىپ، ئالىيلىرىغا ئىككى قوللاپ تۇتقان بولاتتىم.

شۇ كۈنلەردە خاقان ئەۋرەڭزىپكە ئوچۇق ـ ئاشكارا بايقۇت قىلغان مۇھەممەد راجاخان قوشۇنىسى تىبەتنىڭ روھانىيسى دالاي لاما V بىلەن ئالاقىلىشىپ ھەربىي ئىتتىپاق تۈزگەنىدى. ئۇ خاقان ئەۋرەڭزىپنىڭ جازا يۈرۈشى قىلىپ كېلىشىدىن خەۋپسىرەپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، گەرچە سەئىدىيە تەسەررۇـ پىنى ئىلكىگە ئېلىپ خانۇخاقان بولغۇسى بولسىمۇ، لېكىن ھىدا ـ يىتۇللا ئىشانغا ئىككى تۇمەن لەشكەر بېرەلمەيتتى. شۇڭا، ئانچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا دالاي لاما V نى تەۋسىيە قىلدى.

— مۇھتەرەم قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ھۆرمەت

ئىنايەتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، بۇيۇك بابۇرىيلەر تەسەررۇپىدە-
مۇ دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ شەرىئەت ئەھكاملىرىنى، ئىسلام
جاساقلىرىنى ئۆزگەرتىپ، ھىندىلارغا، كاپىر براخمان مۇرتىلە-
رىغا مايىل بولغان خاقان ئەكبەرنىڭ دەھرىي يولىنى داۋاملاشتۇ-
رۇپ، مۇسۇلمان رەئىيەتنىڭ دىلىنى خويمۇ رەنجىتتى. شۇل
سەۋەبتىن بىزلەر دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ سەلتەنىتىنى يوقا-
تىپ، ئورنىغا ساۋادەتمەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئورنىتىش
مۇددىئاسىنى كۆڭلىمىزگە پۈككەن ئەردۇق. ھەزرەتلىرى سەئە-
دىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام - رەئىيەتنى جاھالەتتىن قۇتۇلدۇ-
رۇپ، ھىدايەتكە باشلىماق بولۇپ بىسيار رىيازەتلەرنى چېكىپلا.
بابۇرىيلەر تەسەررۇپى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىنى بىرلەشتۇ-
رۇپ، تەڭداشسىز بىر ئەھلى تەرىقەت سەلتەنىتىنى قۇرۇپ چە-
قىش خويمۇ قۇتلۇق بىر مەقسەتتۇر. بۇ مەقسەتلەرنى رويابقا
چىقىرىش ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىش ئەلۋەتتە قىيامەتلىك
قەرزىمىزدۇر، ئەمما دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ سەلتەنىتىنى
سەل چاغلىغىلى بولمىغانغا ئوخشاش سەئىدىيە سەلتەنىتىنمۇ
زىنھار ئاجىز چاغلىغىلى بولماس. ھەزرەتلىرى بىخەۋەر بولمىسا
كېرەك. ئۆز زامانىسىدا سەئىدخان ئالىيلىرى سەئىدىيە لەشكەر-
لىرىنى باشلاپ كېلىپ كەشمىرنمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە ئىتا-
ئەت قىلدۇرغانىدى. بۇيۇك سەركەردە مىرزا ھەيدەر كورەگانى[1]
جانابلىرى كەشمىرده نائىب ۋە ئەمىر بولۇپ تۇرغاندا كەشمىرده
بىر مەزگىل بایاشاتلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن. سۇلتان
ئابدۇرەشىدخان ۋاپاتىدىن كېيىن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا يۈز بەر-
گەن بىر تالاي تەخت ماجىرالىرى سەۋەبىدىن كەشمىرگە بولغان
ھۆكۈمرانلىقى سۇسلىشىپ قالغانلىقى ۋە مىرزا ھەيدەر كورەگانى

---

① مىرزا ھەيدەر كورەگانى — ھەربىي سەركەردە، تارىخچى. سۇلتان سەئىدخان تىبەت يۇرۇشىدە تۇتقۇن ئېلىپ كېتىپ قازا قىلغاندىن كېيىن، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئاداۋەتلە-شىپ قېلىپ، كەشمىرگە كەتكەن ۋە مەشھۇر ئەسىرى «تارىخى رەشىدى»نى كەشمىرده تۇرۇپ يازغان.

ھەزرەتلىرىدىن كېيىن كەشمىرگە پاسىبان بولغان ئەمىر - بەگ-لەرنىڭ ساداقەتسىزلىكى سەۋەبلىك، كەشمىرنى خاقان ئەكبەر-خان ئالىيلىرى بابۇرىيلەر تەسەررۇپىغا قوشۇۋالغان بولسىمۇ، ئىزچىل تۇردە سەئىدىيە سۇلتانلىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ كەل-دى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى لەشكەر باشلاپ كېلىپ كەشمىرنى سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قايتا ئىتائەت قىلدۇرغان بول-سىمۇ، ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. ھازىر بابۇرىيلەر بىلەن سەئىدىيىلەرنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بىر - بىرىدىن قېلىشمايدۇ. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا باھادىر، ئىستېداتلىق سەركەردىلەر خېلىلا كۆپ، ئۇلۇغ مەقسەتلىرىمىزنى رويابقا چىقىرىمىز دەيدىكەنمىز زىنھار يەڭگىللىك قىلىشقا بولمايدۇ، — مۇھەممەد راجاخان بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاش-تۇردى، — قوشنا ئەل تېبەتنىڭ پادىشاھى ۋاجرا دولا دالاي لاما ئالىيلىرى پۈتكۈل براخمان مۇرتلىرىنىڭ بۇرھانىدۇر. ئول زاتى مۇبارەككە يالغۇز يېقىن ئەتراپتىكى ئەمەس، يىراق ئەللەر-دىكى براخمان خان - پادىشاھلارمۇ مۇقەددەس ئەۋلىيا بىلىپ، «دېڭىزدەك كەڭ قورساق نوم بېتىك ئاچارى» دەپ تەرىپلىشىپ ئېتىقاد قىلىدۇ. ئول براخمان ئەۋلىياسى بىلەن بىزلەرنىڭ ئوت-تۇرىمىزدا سۇلھى كېلىشىم بار. مەقسەتلىرىمىزنى ئىزھار قە-لىپ ياردەم سورىساق شاپائىتىنى ئايىماسلىقى چوقۇم.

— ئارزۇ - مۇددىئالىرىمىز ئۇچۇن ئۆزلىرى رەھنەما بول-غايلا، قىبلىگاھىم، — دېدى قەلبىدىكى ئارمان گۇلخانلىرى يېلىنجاشقا باشلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجانلانغان ھالدا، — ئول براخمان خانى بىلەن قاي يوسۇندا كۆرۈشمەك كېرەك؟

— ئول زاتى مۇبارەك بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇش تولىمۇ مۇشكۇلدۇر، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئويچانلىق بىلەن، — ئول براخمان ئەۋلىياسى ياتلارنىڭ براخمان ئەقىدىسە-گە بولغان ساداقىتىنى سىناپ كۆرمىگۈچە زىنھار قوبۇل قىلماي-

دۇ. ھەزرىتىم ئەڭ ئاۋۋال براخمان ئەقىدىلىرىدىن ئاز - تولا ساۋاق ئالغاي، قالغىنىنى جانابلىرى تىبەتكە بارغاندىن كېيىن ساداقەت - ئېتىقادىنى نامايان قىلىپ تەسىرلەندۈرگەي.

شۇنداق قىلىپ ھىدايىتۇللا ئىشان كەشمىرده بىر مەزگىل براخمان ئەقىدىلىرىنى، براخمان مۇراسىم - يوسۇنلىرىنى ئۆگەندى.

3

مىلادىيە 1678 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخىرى.

مۇھەممەد راجاخان قوشۇپ بەرگەن براخمان يول باشلىغۇچىنىڭ ھەمراھلىقىدا تىبەتكە قاراپ يولغا چىققان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق بەش نەپەر ساداقەتمەن مۇرتىدىنى ئەگەشتۈرۈپ، خەتەرلىك تاغ يوللىرىدا مىڭ ئۆلۈپ - مىڭ تىرىلىپ ئىلگىرىلەيتتى. ئۇلار بىردىن قوتازغا مىنىۋالغان بولۇپ، يۈك - تاق، ئوزۇق - تۇلۇكلىرى ئارتىلغان تۆت قوتازنى بۇرنىدىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈپ، مىنىۋالغان قوتازلىرىغا چېتىۋالغانىدى.

كۆك مۇز، ئاق قار بىلەن قاپلانغان كۆككە بوي سوزغان ھەيۋەتلىك تاغلار ئۈستىده بۇلۇتلار ئەگىيتتى. ئەنە ئاشۇ تاغ چوققىلىرى ئارىسىدىكى جىرالاردا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇلاردىن ھاسىل بولغان كۆللەر، ياپيېشىل قارغاي، شەمشادلار بۇ خىلۋەت زېمىنغا تېخىمۇ سىرلىق، تىلسىم تۈس ئاتا قىلغانىدى.

ھىدايىتۇللا ئىشانغا يول باشلاپ ماڭغان براخمان مۇرتى بۇ سىرلىق تاغ، كۆللەرگە قەدەمده بىر دېگۈدەك يەر بېغىرلاپ سەجده قىلاتتى، توختىماي دۇرۇت - ئىستىغپار ئوقۇيتتى ھەمده ھىدايىتۇللا ئىشانىنىمۇ شۇنداق قىلىشقا دەۋەت قىلاتتى.

— ئۇلۇغ نوم بېتىك ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرەتلىرى ھەممىنى كۆرۈپ، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، — دەيتتى براخمان مۇرىتى تۇركىي تىلدا بۇزۇپ سۆزلەپ، — ئىشان ھەزرىتىم تەڭداشسىز ساكيامۇنى بۇدساتۇا ۋە قۇنىشىمىم ئاۋالۇكتا ئىشۇارا بۇدساتۇاغا بولغان چەكسىز ساداقىتىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن يول بويى براخمان ئەھكاملىرى بويىچە ئىبادەتتە بولمىقى زۆرۈر. مۇقەددەس تىبەت زېمىنىدىكى ھەربىر تاغۇ تاشلاردا، ھەربىر كۆل - دەريالاردا ئۇلۇغ ئىلاھلىرىمىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بار. ئۇلارنىڭ شاپائەت - شەپقىتىنى سېغىنغان ھەرقانداق كىشىنىڭ قەدەمدە بىر پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ئىبادەتتە بولمىقى ۋاجىپتۇر.

شۇ كۈنلەردە بىر ساداقەتمەن، ئېتىقادلىق براخمان مۇخلىسىغا ئايلىنىپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان يولباشلىغۇچى براخمانىنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى، ئۆگەتكىنى بويىچە ئىبادەتكە مەشغۇل بولاتتى.

— ئى ساداقەتمەن زاتىل ئەقتابلىرىم، ئاللادىن ببۇيرۇق قىل تەۋرىمەستۇر. شۇل تاپتا براخمان موللىسىغا ئىرادەت قىلىمىز، براخمان ئەۋلىيالىرىنىڭ شاپائىتىگە سېغىنمىقىمىز ئاللانىڭ ئىرادىسىدۇر. جانابىي ئاللا ئەڭ يېقىن، ئەڭ ساداقەتمەن بەندىلىرىنى تۇرلۇك چارە - قىسمەتلەر بىلەن سىنايدۇ. باقىي ئالەمدە ئاللا شاپائەت تەختىگە چىققاندا سىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىكى مۇشكۈلاتلارغا سېلىشتۇرغاندا بۇ ھېچ گەپ ئەمەس. پات - يېقىندا سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى - ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ تۇغ - شەددىلىرىنى لەپىلدىتىش ئۈچۈن، ئاللاتائالا ئىنئام قىلغان بۇ سىناق مۇشكۈلاتلاردىن ساداقەتمەنلىك بىلەن ئۆتكەيسىزلەر، — دەيتتى ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق مۇرىتلىرىغا ۋەز ئېيتىپ.

ئىشانىنىڭ ھەربىر سۆزىگە بىگۇمان ئىشىنىشكە ئادەتلەنگەن مۇرىتلار سۆڭەك - سۆڭەكتىن ئۆتىدىغان سوغۇقتا ئىشان نېمىنى

قىلسا شۇنى قىلاتتى، ئەمما بەش ۋاخ نامازنىمۇ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئىمامەتچىلىكىدە تەرك ئەتمەيتتى.

— مۇقەددەس كۆلگە كەلدۇق، — دېدى يول باشلىغۇچى براخمان قارلىق تاغ باغرىدىكى زۇمرەتتەك سۇيى چايقىلىپ تۇرغان كۆز يەتكۈسىز كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەلگەندە يەرنى قۇچاقلاپ، كۆلگە سەجدە قىلىپ تۇرۇپ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دەرھال ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مۇزدەك يەرنى قۇچاقلاپ كۆلگە سەجدە قىلدى.

ئۇلار شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىبادەتكە مەشغۇل بولدى.

لامۇشى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ كۆل زۇمرەتتەك سۇيىدە قارلىق تاغنىڭ ئەكس ئېتىشى بىلەن قارىيىپ تولىمۇ سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭدا زادى قانچىلىك سېھرىي كۈچ بارلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. يول باشلىغۇچى براخمان ھىدايىتۇللا ئىشانغا بۇ كۆلنى بۇددا دىنىنىڭ قۇتلۇق ئىلاھەسى پەرىزات ئانىنىڭ روھى قونغان جاي دەپ چۈشەندۈردى ۋە دالاي، بەنچەن قاتارلىق چوڭ لاما، گىگەنلىرى ئۆلۈپ كەتسە ئۇلارنىڭ ئورنىغا ۋارىس بولۇپ تۇرىلىدىغان بالا لاما، بالا گىگەنلەرنىڭ قايسى تەرەپتە، قايسى يۇرتتا دۇنياغا كېلىدىغانلىقى، قارلىق تاغقا جايلاشقان مۇشۇ مۇقەددەس كۆلدە نامايان بولىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

تۆت ئەتراپى تاغلار بىلەن قورشالغان لخاسا شەھىرىگە يېقىنلاشقاندا ئەگىشىپ، يوللاردا بۇددالار سارىيىغا بېرىپ دالاي لامانى تاۋاپ قىلىدىغان بۇددا مۇرىتلىرى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇلار قەدەمدە بىر يەر بېغىرلاپ يۇزىنى مۇزدەك تۇپراققا ياقاتتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى ئالقىنىغا بېكىتىۋالغان ياغاچ تاختايىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جۈپلەيتتى، يەنە يەر بېغىرلاپ تۇپراقنى سۆيەتتى، يول بويى شۇ يوسۇندا بۇددالار سارىيىغا قاراپ ئىلگىرىلەيتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ يول باشلىغۇچى براخمانغا ئەگىشىپ

ئاشۇ لاما مۇرىتلىرىغا ئوخشاش يەر بېغىرلاپ تۇپراق سۆيۈشكە باشلىدى.

كەچ پېشىن بىلەن ئۇلار بۇددالار سارىيى ئالدىدىكى كەڭرى سەيناغا يېتىپ كەلدى. كۆككە بوي سوزغان ئالتۇن راۋاقلىق ھەيۋەتلىك بۇددالار سارىيىنىڭ ئۇستىدىكى رەڭدار تۇغ - ئەلەملەر لەپىلدەپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ساراي ئىچىدىكى مىڭلىغان راھىب — بۇددا مۇرىتلىرىنىڭ نوم - سۇترا ئوقۇۋاتقان ئاۋازلىرىدىن ھاسىل بولغان ھەيۋەتلىك بىر سادا بۇددالار سارىيىغا تېخىمۇ سۇرلۇك، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك، تېخىمۇ سېھىرلىك تۈس ئاتا قىلغانىدى.

يول باشلىغۇچ براخمان ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن ھەمراھلىرىنى بۇددالار سارىيىدىكى ساڭرامنىڭ قېشىغا سېلىنغان بىر سارايغا جايلاشتۇردى - دە، دالاي لاماغا مۇھەممەد راجاخانىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرغاچ، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. يول بويى يەر بېغىرلاپ بولالماي، پۇت - قوللىرى ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا پېشىن نامىزىنى مىڭ بىر جاپادا قىلىنلىپ ئوقۇدى - دە، ئۆزىنى تۆشەككە تاشلاپ، ئاچ قورساق پېتى خورەككە چۈشۈپ كەتتى.

ئەتىسى بامدات نامىزىدىن پارىغ بولۇپ ئەمدىلا ناشتىغا ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قېشىغا ھېلىقى براخمان ئۇستىگە سۆسۈن رەڭ كاسايا ئارتىۋالغان بىر راھىبنى ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

— ئۇلۇغ ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرەتلىرى جانابلىرىنىڭ زىيارەتكە كەلگەنلىكلىرىدىن خەۋەر تاپتى. ۋاقتى كەلگەندە ئۆزلىرىنى چاقىرتىپ قوبۇل قىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭغىچە مۇنۇ

كامبۇ[1] ھەزرەتلىرى سىلىنى مۇقەددەس ساڭرامغا ئەكىدىپ نوم - سۇترالاردىن تەلىم بېرىدۇ. ساداقەتمەنلىك، ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئىبادەتكە مەشغۇل بولغايلا.

— ئۆزلىرىچۇ، ھەزرىتىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ براخمان مۇرتى ئارىدا تىلماچلىق قىلىپ بەرمىسە ئۆزىنىڭ ھېچ ئىش قىلالمايدىغانلىقىنى ئېيتقاچ، — سىلى كەشمىرگە قايتىپ كەتمەيدىغانلا؟

— خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى براخمان مۇرتى، — ھەزرىتىم ئۇلۇغ ئاچارى بۇرھان بىلەن كۆرۈشۈپ بولمىغۇچە ھېچ يەرگە كەتمەيمەن.

شۇنداق قىلىپ ھىدايىتۇللا ئىشان ھېلىقى راھىب كامبۇغا ئەگىشىپ بۇددالار سارىيىدىكى ساڭرامغا كىردى - دە، ئۇچىسىغا سۆسۈن رەڭ كاسايانى كىيىپ، بۇددا ئەۋلىيالىرىنىڭ ھەيكىلى ئالدىدا كېچە - كۈندۈز ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇپ، دالاي لامانىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتتى.

باھار پەسلى كىرىپ لخاسا شەھىرى خېلىلا ئىللىپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھېلىقى كامبۇ ھىدايىتۇللا ئىشانغا دالاي لامانىڭ قوبۇل قىلىدىغانلىق پەرمانىنى يەتكۈزدى.

ئەتىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان غۇسۇل قىلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. بېشىغا ئاق ماتادىن ھەيۋەتلىك سەللە ئوراپ، ئۇچىسىغا زەرباب مۇراسىم تونىنى كىيدى. تونىنىڭ ئۈستىدىن سۆسۈن رەڭ كاسايانى باغلىدى ۋە ھېلىقى يول باشلىغۇچى براخمانىنىڭ ھەمراھلىقىدا كامبۇ راھىبقا ئەگىشىپ بۇددالار سارىيىدىكى دالاي لامانىڭ ھەيۋەتلىك ئوردىسىغا قەدەم باستى.

شاھنىشىننىڭ ئىچىنى سانسىزلىغان شامىلار نۇر چېچىپ تەكشى يورۇتۇپ تۇراتتى. تاملارغا ساكيامۇنى بۇددىما، ئاۋالوكىتا

---

① كامبۇ — ئەمىر - پەرمان ئىشكىلىرىنى باشقۇرغۇچى لاما. بۇددالار سارىيىدىكى باش راھىبلارنىڭ بىرى.

ئىشۇارا بۇددىھا، سۇئىزەنگەنبۇ قاتارلىق بۇددىھا ئەۋلىيالىرىنىڭ ۋە دالاي لاما V دىن بۇرۇنقى دالاي لامالارنىڭ رەسىملىرى، تۇرلۇك بۇددا رىۋايەتلىرى تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر سىزىلغان تاڭگالار[1] ئېسىلغانىدى. يۇزگە يېقىن گالۇن[2]، قۇتۇقتۇ[3]، جاسا[4]، سىلۇن[5] كامبۇلار، راھىبلار، ئىشكىتىن تەختىكىچە تۇتاشتۇرۇپ سېلىنغان پايانىدازنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى گىلەمنىڭ ئۇستىگە قويۇلغان مەخمەل تەگلىكتە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى.

لاما ـ راھىبلارنىڭ سوزۇپ ئوقۇغان دۇئا ـ تىلاۋەتلىرى شاھنىشىن ئىچىدە يەڭگىل گۇرۇلدەيتتى. ئۇلار ساكيامۇنىنىڭ تاڭگاسى ئالدىدىكى ئالتۇن تەختتە ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرغان دالاي لاماغا ئەيمىنىپ يەر تېگىدىن قارىشاتتى.

شاھنىشىنغا كىرىپلا سۇر بېسىپ، ھاڭۇېقىپ قالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى براخمان ھەمراھى ئاستا نوقۇپ قويدى. شۇ ھامان ئېسىگە كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئۆزىنى پايانداز-غا تاشلىدى ـ دە، يەر بېغىرلاپ پايانداز‌نى سۆيدى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جۇپ-لىدى، ئاندىن يەنە يەر بېغىرلىدى. ئۇ ئەنە شۇ يوسۇندا توققۇز قېتىم يەر بېغىرلاپ، توققۇز قېتىم ئورنىدىن تۇرۇپ دالاي لامانىڭ ئالتۇن تەختى جايلاشقان مەرمەر شاھ سۇپىنىڭ تۆ-ۋىگە كەلدى ـ دە، ئاۋازىنى ئىمكان بار ئۇنلۇكرەك چىقىرىشقا تىرىشىپ سۆز باشلىدى:

— لاجيالو[6]، ئى دېڭىزدەك كەڭ قورساق بۇيۇك ئاچارى، مەن سېنىڭ ئۇلۇغ ياراتقۇچۇڭ ساكيامۇنىغا سادىقەتمەنلە-

---

① تاڭگا — رەسىم سىزىلغان يىپەك پەردە.
② گالۇن — لاما دىنىنىڭ گىگەنلىرى.
③ قۇتۇقتۇ — دالاي تەرەپتىكى دىندارلارنىڭ نامى.
④ جاسا — بەنچەن تەرەپتىكى دىندارلارنىڭ نامى.
⑤ سىلۇن — مەمۇرىي ئىشلارنى بېجىرىدىغان ئەمەلدارلار.
⑥ لاجيالو ـ تىبەتچە سۆز بولۇپ، «ئىلاھ غەلىبە قىلدى» دېگەن مەنىدە.

كىم بىلەن ئىرادەت قىلىپ، سېنىڭ شاپائەت ۋە ئىنايىتىڭنى سېغىنىپ، ئالدىڭغا يارەم تىلەپ كەلدىم. بارلىق مۇددىئا ـ مەقسەتلىرىمنى كەشمىر خاقانى مۇھەممەد راجاخان ساڭا يازغان مەكتۇپىدا تەپسىلىي بايان قىلغانلىقى ئۈچۈن قايتا سۆزلەپ ئولـ تۇرمايمەن. پەقەت شۇنى سەمىگە سېلىپ قويماقچىمەنكى، سەـ ئىدىيە تەسەررۇپى بۇنىڭدىن توققۇز يۇز يىللار ئىلگىرى سېنىڭ ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكلىرىڭنىڭ تەسەررۇپىدىكى زېمىن ئىدى①. ئەگەر بابائى بۇزرۇك ئەجدادلىرىڭنىڭ پاك روھىناتلىرىنى خۇش قىلىپ ئاشۇ شەۋكەتلىك سەلتەنىتىگە قايتىشنى خالىساڭ، مانا مەن بۇ زېمىننى ساڭا ئىككى قوللاپ تۇتۇشقا رازىمەن.

يول باشلىغۇچى براخمان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆزلىرىنى دالاي لاماغا سۆزمۇ سۆز تەرجىمە قىلىپ بەردى.

مۇھەممەد راجاخاننىڭ مەكتۇپىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاـ ننىڭ مەقسىتىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان دالاي لاما نەچچە كۈندىن بېرى يۇقىرى دەرىجىلىك گىگەن ـ لامالىرىنى يىغىپ، قانداق قىلىش ھەققىدە بىرنەچچە قېتىم كېڭەش قىلغان ۋە سەئـ ىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىشتىن ئىبارەت بۇ كاتتا ئىشنى سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى چەكسىز موڭغۇل دالىسىدىكى موڭغۇل قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن، بالا ۋاقىتىدىن تارتىپ بۇددالار ساريىدا بۇددا ئەھكاملىرى بىلەن شەخسەن ئۆزى تەربىيىلىگەن جۇڭغارـ لارنىڭ بۇيۇك سەركەردىسى غالدانغا تاپشۇرۇشنى قارار قىلغانـ ىدى. شۇڭا ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشاندىن ئارتۇقچە گەپ سورىمىدى، ئىشاننىڭ ساكيامۇنىغا، بۇددا، براخمان ئەقىدىسىگە بولغان سادا ـ قىتىنى بىر ھازا ماختىدى.

---

① مىلادىيە 755 ـ يىللاردا تىبەت ھۆكۈمدارلىرى غەربىي يۈرتقا بېسىپ كىرىپ ئىگىلىۋال ـ غانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشان دالاي لاماغا مۇشۇ تارىخنى ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتاتتى.

ئارقىدىن ئىشاننىڭ شەرىپىگە زىياپەت راسلاپ، ئۇنىڭغا «ئاباق»[1] دېگەن براخمانچە ئۇنۋاننى ئىنئام قىلدى. ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دالاي لاماغا ئالايىتەن ئالغاچ كەلگەن ئون توپ يەكەن شايىسىنى مىڭ سەر ئالتۇنغا قوشۇپ ھەدىيە قىلدى. بۇ سوۋغا - سالاملاردىن رازى بولغان دالاي لاما ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بوينىغا ئۆز قولى بىلەن خاداك[2] ئارتىپ قويدى.

زىياپەتتە دالاي لاما بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزالىنىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان «لاجيالو» دەپ توۋلاپ قويياتتى. باشقا گىگەن - راھىبلارمۇ نېمىلەرنىدۇر كالدىرلىشىپ «لاجيالو» دەيىشەتتى.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دالاي لاما ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر پارچە مەكتۇپنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزاتتى.

— ئى ئاباق ھەزرەت، بۇ مەكتۇپنى ئەڭ ساداقەتمەن بۇددا مۇرتى غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بەرسىڭىز، بارلىق ئارزۇ - ئارمانلىرىڭىز مۇراد تاپقاي. سىزگە شاپائەت ساڭرامىدىكى يارەمچى قۇتۇقتۇ راھىبنى قوشۇپ قويىمەن. ئۇ ئەلچى سۈپىتىدە غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىغا پەرمانىمنى يەتكۈزىدۇ.

— ئى دېڭىزدەك كەڭ قورساق بۇيۇك ئاچارى پەرۋەردىگارىم. مەنكىم ھىدايىتۇللا ئاباق خوجا مۇرتىڭىنىڭ چەكسىز سادا-قىتىگە ئىشىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى مۇرىت - مۇرشىدلىرىغا ياغدۇرغان بىسىيار شاپائىتىڭگە مىڭلارچە تەسەننا. سېنىڭ بۇ شاپائىتىڭنى ھەرقاچان ياد ئەتكەيمەن، — ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان بىلەن توختىماي ۋارقىرىدى، — لاجيالو! لاجيالو! لاجيالو! ...

---

① ئاباق — ئوتتۇرا دەرىجىلىك دىنىي ئۇنۋان، كامبۇدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.
② خاداك — ئاق يىپەكتىن توقۇلغان شارپا، تىبەتلەر مېھمانلارنىڭ بوينىغا سېلىپ قويۇپ كۆرۈشىدۇ.

4

مىلادىيە 1678 - يىلى ئۆرۈك پىشىقى.

نامازشام ۋاقتى بىلەن ھەزرەت قەسرىگە يېتىپ كەلگەن موللا ساقى ھېرىپ كەتكەن جەدە بايتالنىڭ ئۇستىدىن ئاۋايلاپ چۈشتى - دە، ئاۋۋال جانابىي ئاللانىڭ، ئاندىن پىرى بۇزرۇك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نامىنى زىكرى قىلىپ بىرنەچچە قېتىم شۈكۈر - سانا ئېيتتى. ئاندىن ھەزرەت خانىقاسىغا مەيۈسلۇك بىلەن نەزەر تاشلىدى. بەش - ئالتە يىلدىن بېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن ئايرىلىپ قالغان ھەزرەت خانىقاسى پۈتۈنلەي چۆلدەرەپ قالغانىدى.

خانىقانىڭ ئالدىغا جايلاشقان شەربەت كۆلىنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدە قېرىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن ئۇچ - تۆت نەپەر دەرۋىش - دىۋانىلەر خۇددى ئۆلۈمنى كۈتۈۋاتقاندەك ئېرىنىپ يېتىشاتتى. خانىقانىڭ ئالدىدىكى سەينانى قويۇق ئۆسكەن قوموش، يانتاق، بۇيا، چىغىرتماق ۋە ياۋا چىملار قاپلاپ كەتكەنىدى، خانىقانىڭ تاملىرى زەيلەپ - شورداپ ئۆرۈلۈپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى. موللا ساقىنىڭ كۆز ئالدىغا ئىلگىرىكى نەچچە يۈزلىگەن سوپى - دەرۋىشلەر ۋە تاۋاپچىلار بىلەن ئاۋاتلىشىپ، كېچە - كۈندۈز توختىماي جاراڭلاپ تۇرىدىغان جەررە - ساما سادالىرى بىلەن قاياناپ تۇرىدىغان، كەم دېگەندە كۈنىگە ئۇچ - تۆت داشنىڭ ئوتى ئۆچمەي پىشىپ تۇرىدىغان، مەززىلىك پۇراق تارقىتىپ تۇرىدىغان دەبدەبىلىك مەنزىرە زاھىر بولدى.

موللا ساقى ئاشۇ سوپى - دەرۋىش، تاۋاپچىلارنىڭ ئارىسىدا تەكەببۇرلۇق بىلەن غادىيىپ مېڭىپ، خالىغانچە بۇيرۇق چۈشۈرەتتى، خالىسا جەررە - ساماالارغا يېتەكچىلىك قىلاتتى. مانا ھازىر خانىقا تاشلىنىپ قالغان، داشلارنى توپا - تۇمان بېسىپ،

بەئەينى خارابلىككە ئايلىنىپ قالغانىدى. موللا ساقىنىڭ ژۇجۇ-دىغا بىردىنلا يىغا ئولاشتى. كۆزلىرىدىن تارامىلاپ چۈشكەن ياش-لىرى قويۇق چار ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى.

«ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر!...»

خانىقانىڭ قۇببىسىدىن ئاڭلانغان زەئىپ ئاۋازدىن موللا سا-قى دەرھال ئېسىنى يىغدى - دە، كۆك قومۇشنى كورسۇلدىتىپ ئىشتىھا بىلەن يەۋاتقان جەدە بايتالىنىڭ تىزگىنىنى بوينىغا ئارتىپ قويۇپ، نامازشامىغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن، شەربەت كۆلە-نىڭ بويىغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا ھېلىقى ئۇچ - تۆت نەپەر دەرۋىش - دىۋانە نامراز ئۆتەش ئۈچۈن خانىقاغا كىرىپ كېتىشكەنىدى.

موللا ساقى تەرەت ئېلىپ بولۇپ خانىقانىڭ بوسۇغىسىدىن بىسمىللا دەپ ئاتلىدى. مېھرابنىڭ قېشىدىكى چىراغپايدا بىر تال چىراغ ئاجىز پىلىلداپ مېھرابنىڭ ئەتراپىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتى. شۇنچە يوغان خانىقانىڭ ئىچىدە ئاران ئون نەچچە نەپەر سوپى - دەرۋىش سەپ تۈزۈپ تۇرۇشاتتى. موللا ساقى ئىلدام كېلىپ سەپكە قېتىلدى - دە، نامازشامنىڭ ئىككى رەكەت سۈننىتىنى ئوقۇش ئۈچۈن تەكبىر ئېيتىپ قولاق قاقتى، ئەمما شۇنچە ئىخلاس قىلىپمۇ دىققىتىنى يىغالمىدى. ئىچىدە سۈرە ئوقۇۋاتقان بىلەن كاللىسىدا باشقا خىياللار ھۆكۈمران ئىدى. ئۇ مېھرابتىكى ئىمامەتچىلىك قىلىۋاتقان موللا نەقىنى كەينىدىن قاراپلا تونۇغانىدى. كۆرۈشمىگىنىگە بەش - ئالتە يىل بولغان يېقىن بۇرادىرىنى كۆرگەن موللا ساقىنىڭ دىققىتى پۈتۈنلەي چېچىلىپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا موللا نەقىنىڭ بەستىلىك گەۋدىسى قورۇلۇپ، كىچىكلەپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپ كەتكەن-دى. نامازشامنىڭ ئۈچ رەكەت پەرز نامىزىنى باشلىغان موللا نەقىنىڭ تونۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ موللا ساقى كۆز ياشلىرىنى پەقەتلا توختىتالمىدى. ئۇ شۇ تاپتا نامازنى بۇزۇپ موللا نەقى

بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش، ئۇزۇندىن بېرى جۇغلىشىپ قالغان يۈرەك سىرلىرىنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلاشتىن ئۆزىنى ئا-
ران - ئاران تۇتۇپ تۇراتتى.

نىھايەت، نامازمۇ ئوقۇلۇپ بولدى. موللا نەقى قىسقىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن، ئالدىدىكى ئون نەچچە سوپى - دەرۋىشكە قاراپمۇ قويماي «چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دەپ تاپىلىدى - دە، سىرتقا قاراپ ماڭدى. موللا ساقى تۆت - بەش قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

خانىقانىڭ سىرتى سۈنئەك ئايدىڭ ئىدى. ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئاي بىر تال ئالتۇن لېگەندەك كۆك قەرىدە ئېسىلىپ تۇراتتى. سۈپسۈزۈك ئاسمان ئېتىكىدە تۇمەنلىگەن يۇلتۇزلار چاراقلاپ يېنىپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى بۇرادەرى ئەزىز، — دېدى موللا ساقى موللا نەقىگە يېقىنلىشىپ تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن.

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بۇ تونۇش ئاۋازدىن موللا نەقى چېچىپدە توختىدى - دە، ھەيرانلىق بىلەن ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. ئۇ ئۆزىگە ھاياجان بىلەن تەلمۇرۈپ تۇرغان، كېيىم - كېچەكلىرى ۋەيرانە، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن موللا ساقىنى دەماللىققا تونۇ-يالمىدى. شۇنداقتىمۇ موللا ساقىنىڭ كۆرۈشۈشكە ئۇزاتقان ئىكـ
كى قولىنى تەئەججۈپ ئىلكىدە قىستى:

—ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ...

موللا نەقىنىڭ ئۆزىنى تونۇيالمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان موللا ساقى يەنە ئېغىز ئاچتى.

— ئى بۇرادىرىم، مېنى تونۇيالمايۋاتامدىلا؟ مەن سىلىنىڭ قىيامەتلىك يارانلىرى موللا ساقى بولۇرمەن.

موللا نەقى ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بىردىنلا كۆزلىرى نەملە-شىپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭەيدى، ساقال - بۇرۇت باسقان لەۋلىرى ئاۋۇال تىترىدى، كېيىن ئۇمچەيدى.

— ئاھ تەڭرىم! ... بارمۇ سىلى، بۇرادەر؟ ...

موللا نەقى شۇنداق دېدى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە موللا ساقىغا ئېسىلدى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە ئېسىلغىنىچە بۇقۇلداپ يىغلايتتى، ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆپكىدەيتتى.

ئۇلار ئاستا ـ ئاستا ئېسىنى يىغىشتى.

— جانابىي ئىشان پىرىم قېنى؟ ئۆزلىرى يالغۇزلا قايتىپ كەپلىغۇ، بۇرادەر؟

موللا ساقى موللا نەقىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي ئەتراپقا ئېھتىياتچانلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى ـ دە، ئاستا پىچىرلىدى:

— ئاۋۇال ئىچكىرىگە باشلىسىلا، بۇرادەر. بۇ يەر سۆزلەشكە بىئەپ.

ئۇلار قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىلگىرىكى خاس خۇتبىخانىسىغا كىرىشتى. ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بۇ يەردە قېلىپ، مەخپىي سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان موللا نەقى شۇنچە يوغان قەسىردە خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن يالغۇز تۇرۇۋاتاتتى. ئۇلار خۇتبىخانىغا كىرىپ قايتىدىن ھال ـ ئەھۋال سوراشتى.

— ئاۋۇال تاغام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، — دېدى موللا نەقى داستىخان كۆتۈرۈپ كىرىپ، — قاتتىق ـ قۇرۇق بولسىمۇ چاي ئىچكەچ بىرەر بۇرىدىدىن نانىغا باقاچ تۇرسىلا. قۇشناچ ھازىرلا تاماق تەييار قىلىدۇ. ئىشتىھالىرى نېمە غىزاغا تارتىدىكىن؟

— بولدىلا، بۇ كەچتە بۇۋىمنى ئاۋارە قىلمايلى.

— تۇزۇت قىلمىسىلا، بۇرادەر.

— ئۇنداق بولسا بىرەر تاۋاقتىن قىيمىلىق ئۇگرە ئىچەيلى، — دېدى موللا ساقى، — ھاردۇق چىقىرىشقا ئۇگرىدىن باشقىسى بىكار.

— ماقۇل، ھاردۇق ئېشى ئۆزلىرىنىڭ رايىلىرىچە بولۇ-

سۇن. قالدىسىغا قۇشناچ بىلىپ غىزا قىلغاي.

موللا نەقى چىقىپ كېتىپ، بىر لېگەن ۋىل - ۋىل پىشقان ئۆرۈك كۆتۈرۈپ كىردى.

— قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكىمىز ئېسەنمۇ؟

— ئىنشائاللا، تىنچ - ئامان، — دېدى موللا ساقى.

ئۇلار سەيخانىسىغا بېسىپ نەشە سېلىنغان چىلىمنى خۇمار-لىق شوراشقىنىچە قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتتى.

موللا ساقى بۇ بەش - ئالتە يىلدىن بېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە بارغان يۇرتلارنى بىر باشتىن سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇچراشقان خان - پادىشاھلارنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان خوجىسىغا تۇتقان سوغۇق مۇئامىلىسىنى ۋە ئەھلى سۇلۇك پېشۋا-لىرى، دىندارلارنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆزگە ئىلماي قىلغان سۆز - ھەرىكەتلىرىنى يوشۇرۇپ، ئۇنىڭ ئەكسىچە كۆپتۈرۈپ سۆزلەيتتى، ھەدەپ پو ئاتاتتى.

— جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىمىزنىڭ مۇبارەك نامى ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە مەشھۇر ئىكەن. بۇرادەر، بارغانلىكى شەھەرلەردە، خان - سۇلتانلار ئىشان پىرىمىزنىڭ ئالدىغا پايانداز سېلىپ ئىستىقبالغا چىقتى. ئەھلى سۇلۇك پېشۋالىرى تون - سەرپايلىرىنىڭ پېشىنى سۆيۈپ، كۆزگە سۈرتتى. بولۇپمۇ كەش-مىرنىڭ پادىشاھى مۇھەممەد راجاخان ئالىيلىرىنىڭ ئوردىسىدا ئاجايىپ كاتتا كۈتۈۋېلىشلارغا ئېرىشتۇق. تىبەتتىكى بۇتپەرەس-لەرنىڭ خوجىسى جانابىي قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ كەشپۇ كارامەت-لىرىنى كۆرۈپ، دەرھال ئىشان پىرىمىزغا قول بېرىپ مۇرىت بولدى ۋە پىرىمىزنى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى نۇر - زىياغا پۇركىگۈچى ئاپاق خوجا ھەزرەت دەپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلەپ كەتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئىشان پىرىمىزنىڭ «ئاپاق خوجا» دېگەن مۇبارەك نامى ئايان بولدى.

— ماشائاللا، قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ ھىدايەت ئاپتىپى ئون

سەككىز مىڭ ئالەمدىكى جىمى ناپاك بەندىلەرنىڭ قاراڭغۇ دىلىنى يورۇتۇپ، ئەھلى سۈلۈكىمىزنىڭ تۇغ ـ شەددىلىرى ئەبەدىلئەبەد جەۋلان قىلغاي، — دېدى موللا نەقى ھاياجانلانغان ھالدا كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— ئول بۇتپەرەسلەرنىڭ خوجىسى جۇڭغارىيىدىكى موڭغۇل مۇرتىغا تامامىي سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېلىپ، ئۇ-شان خوجىمىزغا دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاندىن پۈتكۈل سەئ-دىيە تەسەررۇپىنى سويۇپ ئېلىپ بېرىش خۇسۇسىدا مەكتۇپ يازدىلەر. خوجىمىز ئول مەكتۇپنى ئېلىپ جۇڭغارلارنىڭ قېشىگە يۇرۇپ كەتتى. مېنى بولسا دەرھال قەشقەرگە قايتىپ جانابلىرى بىلەن بىرلىكتە ئەھلى سۈلۈكتىكى پۈتكۈل مۇرتىل ھىدايەتچە-لەرنى ھەربىكەتلەندۇرۇپ تەق بولۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى. خۇدا خالىسا ئاپاق خوجا پىر بۇزرۇكىمىزمۇ پات يېقىندا جۇڭغارلارنى باشلاپ كېلىپ قالىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزلەركىم ساداقەتمەن زاتىل ئەقتابلىرى، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىكى خەلىپە، سۈلۈك مەسئۇللىرىنى ھەم ھىجابۇل غەيىب باھادىرلارنى جەمئىي قە-لىپ، ئىشان پىرىمىز بۇيرۇغان ئىككى ئىشنى رويابقا چىقارما-قىمىز ۋاجىپتۇر.

— ئىشان پىرىمىز بۇيرۇغان ئول ئىككى ئىش قايسىكىن، بۇرادەر؟

— ئول ئىككى ئىشنىڭ بىرى، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىل-خان ئوردىسىدىكى مۇرتىل ھىدايەتچى يارانلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، پەيتنى تېپىپ ئاسىي ئەمىرلەردىن مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنى يوشۇرۇن ئۇجۇقتۇرۇۋې-تىش. يەنە بىرى، تۇمەن كىشىلىك سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى قۇرۇش. مەن ئەتە سەھەردىلا ئاستانىگە قاراپ يولغا چىقىپ بىرىنچى ئىشنى رويابقا چىقىرىشنىڭ كويىدا بولىمەن. ئۆزلىرى دەرھال ھەرقايسى خەلىپە ـ سۈلۈك مەسئۇللىرى بىلەن خەۋەر-

لەشكەيلا. ئىشلار ناھايىتىمۇ خۇپىيانە بولغاي، مۇقەددەس پەرمان زىنھار ئاشكارىلانمىغاي.

ئۇلار شۇ يوسۇندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ ئاۋۇال بىر تاۋاق-تىن ئاشكۆكى، يالپۇز گۈپۈلدەپ پۈراپ تۇرغان قىيمىلىق ئۈگ-رە، ئاندىن جىلتىسى قەغەزدەك ئېچىلىپ، كىچىك - كىچىك تۇگۈلگەن پېتىر مانتىنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى.

ئارقىسىدىن بىرنەچچە ئاپقۇردىن مۇسەللەس ئىچىشتى. شۇ ئارىلىقتا ھىدايىتۇللا ئىشان تۇزۇپ بەرگەن سۇيىقەستلىك پىلان-لارنى قانداق ۋۇجۇدقا چىقىرىش ھەققىدە خىيلى ئۇزاققىچە مۇڭداشتى.

5

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى يەركەن.

سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىن مەڭگۈلۈك قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن، تۇر-لۇك سۇلۇك - مەزھەپ ماجىرالىرىدىن قۇتۇلغان سەئىدىيە خانلە-قىدا بەش - ئالتە يىلدىن بېرى نىسپىي تىنچلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. بۇ مەزگىلدە ئۆز خوجىسىدىن ئايرىلىپ قالغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تۇرلۇك سۇلۇك تەرغىباتلىرىنى چەكلەش خۇسۇسىدكى پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلىشقا پېتىنالماي، سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن شۇ-غۇللىنىش ئۈياقتا تۇرسۇن، سۇلۇك پائالىيەتلىرىنىمۇ خۇپىيانە ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولۇپ قالغاندى. ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋالىرىدىن مەخدۇمزادە شۇئەيب خوجا بىلەن دانىيال خوجىلار

رەجەپ دەرۋىشتىن ئىبارەت ئەتكە[1] خەلىپىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن، نامدا سۇلتان ئىسمائىلخانغا پىر ئۇستاز بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئىسمائىلخان سەلتەنىتىگە تولۇق ۋەقىنىپ قالغانلىقى، شۇنداقلا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن ئىبارەت ئەشەددىي رەقىبىدىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن قىساس ئېلىشنى توختاتقانىدى. شۇڭا، بۇ قىسقىغىنا بەش - ئالتە يىل ئىچىدە سەئىدىيە خانلىقىدىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى تېزلا ياخشىلىنىشقا قاراپ يۈزلەندى. سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ مىرزا باباق بەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن دەققەت نەزىرىنى خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا مۇناسىۋەتلىك تۇرلۇك ئىنشائاتلارنى قۇرۇش، تاشلىنىپ قالغان، ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان مەدرىسە، مەكتەپ، كۇتۇپخانىلارنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش قاتارلىق ئىشلارغا قاراتتى.

ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىكى خەلق ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى قايتىدىن چاپتى. تاشلىنىپ قالغان، چۆللىشىپ كەتكەن يەر - زېمىن، باغلارنى قايتىدىن ئاۋاتلاشتۇردى. كانچىلىق، مېتال ئايرىش، خالۋاپچىلىق، توقۇمچىلىق، قول - ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا - تىجارەت... قاتارلىق كەسىپلەر قايتىدىن جانلاندى ۋە ئەسلىگە كەلدى. بولۇپمۇ سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانىدا قىدىرخان يەركەندى، خانىش ئاماننىسا، ئاياز بېك قۇشچى ۋە خانىش ئاماننىسانىڭ دادىسى مەۋلانا مەھمۇد قاتارلىق ئالىم - ئۆلىمالارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن كېڭەيتىپ قۇرۇلغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا تاشلىنىپ قالغان يەكەن خانلىق مەدرىسەسى ۋە خانلىق كۇتۇپخانىسى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھەرقايسى يۇرتلاردىن ئالىم - ئۆلىمالار مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىنىپ

---

① ئەتكە — ئۇستازى.

دى. نەچچە يۈزلىگەن تالىپلار ئىلىم تەھسىل قىلىشقا باشلىدى. ئەل ئارىسىدىكى ئالىم، ئەدىبلەرنىڭ تېبابەتچىلىك، ئاسترونومىيە، ماتېماتىكا، تىل ـ ئەدەبىيات ۋە تۈرلۈك كەسىپلەر ھەققىدىكى يېزىلغان ئىلمىي ئەسەرلىرى، رىسالىلىرى، شېئىرىي دۇۋان، داستانلىرى يېغىپ ئەكېلىنىپ نەچچە يۈز نۇسخىدا كۆچۈرۈلۈپ، خانلىق كۈتۈپخانىدا ساقلانغاندىن تاشقىرى، ھەرقايسى مەدرىسە، مەكتەپلەرگە ۋە ئەل ئارىسىغا تارقىتىلدى، چەت ئەللەردىن تۈرلۈك تېمىدىكى كىتابلار كەلتۈرۈلۈپ تەرجىمە قىلىندى.

بۇگۈن خانلىق كۈتۈپخانىنىڭ ھويلىسىدىكى تال باراڭنىڭ ئاستىدا، ئالدىدىكى رەھىلگە قويۇۋالغان كىتابقا مىختەك قادىلىپ ئولتۇرغان مىرزا باباقبەگ پۈتكۈل ئەس ـ يادى بىلەن كىتاب ئوقۇشقا بېرىلىپ كەتكەنىدى. چاچ ـ ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان بۇ ئۇلۇغ ھەربىي سەركەردە مۇشۇ يىللاردا ئەمىرى كەبىر مەھكىمىسىدىن كۆرە خانلىق كۈتۈپخانىغا كۆپرەك قاتارايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئەمىرى كەبىر ئاتا.

مىرزا باباقبەگ كىتابتىن دەرھال بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، ئالدىدا ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى.

—ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، قىزىم، قۇتلۇق قەدەمىڭىزگە مەرھابا.

— قوزغالمىسلا، ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنىڭ گەۋدىسىنى چاققانلىق بىلەن يەڭگىل بېسىپ.

يىگىرمە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھۆسنىگە تولۇپ خۇددى پورەكلەپ ئېچىلغان بىر دەستە گۈلگە ئوخشاپ قالغانىدى. بەل پۈرمە ئەتلەس كۆڭلىكى

زىلۇا قامىتىگە شۇنداق ياراشقان بولۇپ، شۇنداقلا قارىغان كىشىگە پۈتكۈل بەدىنىنى بىر توپ رەڭدار كېپىنەكلەر ئوراپ تۇرغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان قاپقارا سۈمبۈل چاچلىرى تېقىمىدا سويلايتتى. خۇددى بىر دەستە نۇر تالالىرىدىن توقۇلغاندەك ۋال - ۋۇل نۇر قايتۇرۇپ تۇرغان ئەينەكتەك سۈزۈك ھىلھىلە رومالىنىڭ ئۇستىدىن باستۇرۇپ كىيىۋالغان مارجان دوپپىسى ناۋات رەڭ چىرايىغا ئۆزگىچە لاتاپەت بېغىشلىغانىدى. ئەتلەس كۆڭلەك ئىچىدىكى نازۇك قەددىنى ئوراپ تۇرغاندەك بىر ئۇچى يەرگە ساڭگىلاپ تۇرغان ھىلھىلە رومال چۆچۈرىدەك قۇلاقلىرىدىكى ئالتۇن سىرغىسىنى ۋە ئاي جامالىنى يېرىم ئوراپ خۇددى نېپىز تۇمانلار ئارىسىدىكى تولۇن ئايدەك جەلپكار كۆرىنەتتى. قاشتېشىدەك سۈزۈك بويىنىدىكى ئالماس كۆز قويۇلغان، ئالتۇن زۇنnار قوزىنىڭ تۇمشۇقىدەك بۆرتۈپ چىققان نازۇك كۆكسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەڭگىل تەۋرىنىپ، ئاياللار بەدىنىدىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ جەلپكار بۇ ئەزانىڭ جەزبىسىنى نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەنىدى.

— قانداق، «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام»[1]نى ئوقۇپ باقلىمۇ، قىزىم؟

— ئوقۇپ باقلىمۇ دېگەنمۇ گەپمۇ، ئەمىرى كەبىر ئاتا. تۇنۇگۈن قولۇمغا ئالغاندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە نەچچە مەرتەم ئوقۇغىنىم ئېسىمدە يوق، ھەتتا يادلىۋالدىم دېسەممۇ بولىدۇ. بۇ داستاننى مېنى ئوقۇشقا تەۋسىيە قىلغانلىقلىرىغا كۆپ رەھمەت.

— مەنمۇ تېخى ئۆتكەن ھەپتە كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. تۇنجى كۆپەيتىلگەن ئىككى نۇسخىسىدىن بىرىنى سىزگە، يەنە بىرىنى خان ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ بەرگەنىدىم، — دېدى

---

① «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» بۇ كلاسسىك شائىر مۇھەممەد ئىمىن خوجامقۇلى ھىرقىتىنىڭ مەشھۇر داستانى بولۇپ، مىلادىيە 1670 - يىلى يېزىلغان.

مىرزا باباقبەگ، — شۇ تاپتا ئۇشبۇ داستان ھەققىدىكى تەسىراتىڭىزنى ئاڭلاپ باققۇم بار، قىزىم.

— داستان ھەققىدە باشقا ئۆلىما ـ مۇدەررىسلەر بىلەن جەم بولۇپ مۇلاقاتتە بولغايمىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — شۇ تاپتا سىلىنى ئىزدەپ كېلىشىمدىكى مەقسەت، ئۇشبۇ داستاندىكى بىرنەچچە مىسرانى جانابلىرى بىلەن بىرلىكتە خان ئاتامنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ ئوقۇپ بېرىش.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان ھالدا، — بۇنىڭدا باشقا بىرەر مۇددىئايىڭىز بارمۇ نېمە؟

— شۇنداق، — دېدى مەلىكە نازاكەت بىلەن كۈلۈپ، — ھەممە گەپنى خان ئاتامنىڭ ئالدىغا بارغاندا دەيمەن.

— يۈرۈڭ ئەمىسە، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئۇلار سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقىتىن تاپتى.

شۇ تاپتا سۇلتان ئىسمائىلخان بىرقانچە ئەمىرنىڭ ھەمراھلىقىدا شارابىزلىق قىلغاچ مۇقام تىڭشاۋاتاتتى، ئوردا رەققاسلىرى لەرزان ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى. شاراب تەسىرىدە خېلىلا كەيپ بولغان ئىسمائىلخان كۆزلىرىنى رەققاس قىزلاردىن ئۈزەلمەي قالغانىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەغمىنىڭ تۇگىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇردى. مىرزا باباقبەگ بولسا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كەيپىگە تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن لام ـ جىم دېمەيۋاتاتتى. مۇشۇ يىللاردا سۇلتان ئىسمائىلخان شارابقا خېلىلا ئۆگىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئوردىغا چىقىپ ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلايدىغان، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىن كەلگەن مەلۇمات، ئەرز ـ شىكايەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ۋاقتى، خۇسۇسەن ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاراتقان ۋاقتى بارغانسېرى

ری ئازلاپ كېتىپ باراتتى. كۈنلىرى ھەرەمدە ياكى مانا مۇشۇنداق بەزمە سورۇنلىرىدا ئۆتەتتى. پەيزى تۈتۈپ قالسا ئانچە - مۇنچە شىكارغا چىقاتتى. ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئائىت مەلۇمات، مەسلىھەتلەر قۇلىقىغا ئانچە خۇشياقمايتتى، ماختاش، خۇشامەت سۆزلىرىگە ئالاھىدە ئېتىبار قىلاتتى.

سازەندىلەرنىڭ نەغمىلىرى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەغمىگە مەھلىيا بولۇپ كەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ دىققىتىنى قانداق قىلىپ چالغىتىش ھەققىدە باش قاتۇرۇۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن ھۆدەيچەبەگ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا يېتىپ كەلدى - دە، خانغا قول باغلاپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ سۆزلىدى:

— ئانھەزرىتىمگە جىددىي مەلۇمات بار.

سۇلتان ئىسمائىلخان كەيپىنى بۇزۇپ بىئاقىت يېتىپ كەلگەن ئەمىرلەرگە نارازىلىق بىلەن قاراپ قويۇپ، سازەندىلەرگە قول ئىشارىسى قىلدى. شۇ ھامان سازەندىلەر نەغمىدىن توختىدى. ئۇسسۇل ئويناۋېرىپ ھالىدىن كەتكەن رەققاسلارمۇ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالدى.

— نېمە ئىش؟ — دېدى خان قاپىقىنى تۈرۈپ.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جىددىي يوسۇندا، — خوتەننىڭ ئەمىرلەشكىرى شىرئەلى باھادىر قول ئاستىدىكى سەركەردە - لەشكەرلىرى تەرىپىدىن قەتلە قىلىنىپتۇ.

— نېمە؟ — سۇلتان ئىسمائىلخان قاتتىق چۆچۈدى.

خانىنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن ھۆدەيچەبەگنىڭ پۈت - قولىغا تىترەك ئولاشتى.

بىكاۋۇلبەگ مۇشۇ سورۇندا مۇھىم بىر كېڭەش بولىدىغانلىقىنى پەملەپ، سازەندە - خىزمەتكارلارنى قايتىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى. ئوردا بېغىدىكى بۇ يازلىق سورۇن بىردىنلا مۇدھىش

تىمتاسلىققا چۆمدى. سورۇندىكى بارلىق ئەمىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، سۇپىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ، قول باغلاپ تۇرۇشتى. شۇ تاپتا ئۇلار باشلىرىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەگىگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىشقانىدى. نەچچە يىلدىن بېرى خاس بەزمە ـ مەشرەپ، ئەيش ـ ئىشرەتلەرگە كۆنۈپ قالغان بۇ ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىلگىرىكى جاسارىتىدىن پۈتۈنلەي يوقاتقان بولۇپ، تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن قاتتىق ساراسىمگە چۈشۈشكەنىدى.

— ئەمىرلەشكەر شىرئەلى باھادىرنىڭ قەتلە قىلىنىشىنىڭ بائىسى نېمىكەن؟ — سورىدى سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزا ھەيدەر دوغلاتقا قاراپ.

سۇلتان ئىسمائىلخان ئۆتكەن يىلى چوڭ ئوغلى شاھزادە باباچاق سۇلتاننى ۋەلىئەھدى قىلىپ بېكىتكەندىن كېيىن، ئۆزىدىن ئىلگىرىكى سەئىدىيە خانلىرىنىڭ ۋەلىئەھدىگە قەشقەرنى سۈيۈرغال قىلىپ بېرىش ئەنئەنىسىگە ئاساسەن، شاھزادە باباچاق سۇلتاننى قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىكىگە تەينىلەپ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى ئاستانىگە قايتۇرۇپ كېلىپ لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسار ئەمىرى كەبىرلىك، ئامانلىق مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەينىلىگەنىدى. ياشىنىپ قالغان مىرزا باباقبەگمۇ لەشكىرىي دىۋانىنىڭ كۇندىلىك خىزمەتلىرىنى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىغا تاپشۇرۇپ، كۆپىنچە ۋاقتىنى خانلىق مەدرىسە بىلەن كۇتۇپخانىدا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خوتەندىن كەلگەن جىددىي مەلۇماتنىڭ مەزمۇنىنى، مەلۇمات ئەكەلگۈچىدىن ئاڭلىغانلىرىغا بىرلەشتۈرۈپ خانغا ئاغزاكى يەتكۈزدى.

ئەسلىدە يېقىنقى بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى سەئىدىيە خانلىقىدا ھۆكۈم سۈرگەن تىنچلىق، ئاسايىشلىق ۋەزىيەت يالغۇز سۇلتان ئىسمائىلخانىلا ئەمەس، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىكى

ئەمىر - سەركەردىلەرنىمۇ خېلىلا بەخۇدلاشتۇرۇپ قويغانىدى. ئەچكى مالىمانچىلىق ۋە تاشقى تاجاۋۇزچىلىق ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغان سەركەردىلەر، سىپاھىبەگلەر قول ئاستىدىكى سەردار - سەرۋازلارغا، لەشكەرلەرگە بولغان لەشكىرىي مەشىق، لەشكىرىي قانۇن - جاساقلارنى سۈسلاشتۇرۇپ قويغان، كۈنلىرىنى ئەيش - ئىشرەت، بەزمە - مەشرەپلەر بىلەن ئۆتكۈزۈشكە باشلىغانىدى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئىشەنچسىگە، ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن خوتەننىڭ ئەمىرلەشكىرى سەركەردە شىرئەلى باھادىر بولسا شارابازلىق ۋە ئەيش - ئىشرەتكە تولۇق بېرىلىپ كەتكەنىدى. دەسلەپتە بۇ باھادىر ئەزىمەتكە بولغان ھۆرمەت - ئىخلاسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، خوتەندىكى بىر قىسىم باي - زەردارلار ۋە يۇرت بەگلىرى قىزلىرىنى نىكاھلاپ بېرىپ ئۆزلىرىگە كۈيئوغۇل قىلىۋالدى. كېيىنچە شىرئەلى باھادىرغا قىز سۇۋغا قىلىپ كۈيئوغۇل قىلىۋېلىش خوتەندە بىر ئومۇمىي ئادەتكە ئايلاندى. قىسقىغىنا ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە شىرئەلى باھادىرنىڭ ھەرىمىدىكى توقاللار ئەللىكتىن ئېشىپ كەتتى، ئەيش - ئىشرەت پاتقىقىغا بېشىچىلا كىرىپ كەتكەن شىرئەلى باھادىر ئەمدى بۇ توقاللارغا قانائەت قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ كېيىنچە قول ئاستىدىكىلەرنى بۇيرۇپ ئاۋامنىڭ رەسىدە بولغان چىرايلىق قىزلىرىنى مەجبۇرلاپ ئەكەلدۈرۈپ نىكاھىغا ئالدى. بۇ بىر ئاپەتنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئەمىرلەشكەرنىڭ باشچىلىق قىلىشى بىلەن قول ئاستىدىكى سەركەردىلەرمۇ ئاۋامنىڭ قىزلىرىنى خالىغانچە دەپسەندە قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن خوتەندە بويىغا يەتكەن قىزلىرى بار ئاتا - ئانىلار قىزلىرىنى يۈرەكلىك تالا - تۈزگە چىقىرالماي، قازناق ئۆيلىرىگە سولاپ خەۋەر ئالدىغان بولۇشتى. ئىش مۇشۇ يوسۇندا داۋاملىشىۋەرگەن بولسا بەلكىم سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ ئىشلاردىن خەۋەرسىز قېلىۋەرگەن، شىرئەلى

باھادىرمۇ ئەمىرلەشكەرلىك سۇر ھەيۋىسى بىلەن ئىشقۇزازلىق پەيـ
زىنى سۇرۇۋەرگەن بولار ئىدى.

بىر كۈنى، بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرى بىلەن شىكارغا چىققان شىرئەلى باھادىر يۇرۇقتاش دەريا‌سى بويىدىكى كەڭرى توغراقلىق جاڭگالدا ئۇچ كۈن ئوۋ قىلدى. تۆتىنچى كۈنى خوتەنـ گە قايتاشىدا ئۇچ ئات قېتىلغان ئېسىل بىر مەپىگە دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئوۋدىن دەبدەبە بىلەن قايتىپ كېلىۋاتقان بەش يۈز ئاتلىقنىڭ دۆپۈر ـ دۆپۈر ئاۋازى ۋە قىي ـ چۇ سادالىرى مەپىگە قېتىلغان شاش ئاتلارنى ئۇركۈتۈۋەتتىمۇ قانداق، ئاتلار مەپىنى ئېلىپ قاچتى. بۇ بىر قىزىق ۋەقە بولۇپ تۈيۈلغان شىرئەلى باھادىر ئون نەچچە نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ مەپىنى قوغلىدى ـ دە، مەپىگە قېتىقلىق ئاتلارنى چەبدەسلىك بىلەن توختىتىۋالدى. بۇ چاغدا مەپىنىڭ ئىچىدىكى قورقۇپ كەتكەن ئايالـلارنىڭ ۋايـ ساش ـ زارلاشلىرى تېخى بېسىلمىغانىدى. كاتاڭ يولدا قاتتىق سىلكىنىپ مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئىشىكى ئاجراپ، قۇببى شەكىللىك نەقىشلىك راۋۇقى شالاقلاپ قالغانىدى. شىرئەلى باھاـ دىر ئېچىلىپ قالغان مەپە ئىچىگە شۇنداقلا قاراپ، كۆزلىرىدىن ئاجايىپ بىر شەھۋانىي نۇر يالت قىلىپ چاقناپ كەتتى. مەپە ئىچىدىكى تۆت نەپەر جۇۋان قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن، يۇزلىرىگە چۈمبەللىرىنى يېپىۋېلىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، بىر ـ بىرىگە مەھكەم يېپىشقىنىچە تىترەپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كىـ يىم ـ كېچەكلىرى، زىبۇ زىننەتلىرى بىلەنلا ئەمەس، ئاجايىپ چىرايلىق ھۆسن ـ جامالى بىلەنمۇ باشقا ئىككى ھەمراھلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان يىگىرمە بەش ـ ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى ئىككى جۇۋان شىرئەلى باھادىرنىڭ يۇرەكلىرىنى ئوينىتىپ، ۋۇجۇدىنى شېرىن جۇغۇلدىتىۋەتكەنىدى.

ئۇچ ـ تۆت كۈندىن بېرى جاڭگاللىقلاردا ئوۋ تاماشىسى بىلەن بولۇپ، كېيىك ـ بۇغا قاتارلىق يـاۋايى ھـايۋانـلارنىڭ

گۆش - كاۋاپلىرىنى بولدى دېگۈچە يەپ، شەھۋانىي ھەۋىسى تاقىلداپ تۇرغان شىرئەلى باھادىرنىڭ كۆزلىرىدىن بىردىنلا ئوت چاقناپ كەتتى. «ئەتتەڭ، خوتەندىكى تەڭداشسىز بۇ بىر جۈپ پەرىزات شىرئەلى باھادىرغا ئەجەب نېسىپ بولماپتا؟»

شىرئەلى باھادىر نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇر-مايلا نۆكىرىگە قول ئىشارىسى قىلدى - دە، ئۆزى ئۈدۈل ھەر-مىگە قاراپ ئات چاپتى. ئەمىرلەشكەرنىڭ قول ئىشارىسىنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشەنگەن نۆكەرلەر ھېلىقىي جۇۋازىلار-نىڭ قېيا - چېيا، داد - پەريادلىرىغا پەرۋاسۇ قىلماستىن مەيد-انىڭ ئالدىنى ئۈدۈل ئەمىرلەشكەر قەسىرىگە توغرىلىدى. شىرئە-لى باھادىر بۇ ئىككى چوكاننىڭ زار - زار نالىسىگە پەرۋاسۇ قىلماستىن ئۇلار بىلەن ئۇچ - تۆت كۈن كۆچۈل ئاچتى - دە، ئاندىن ھەربىدىن چىقىرىۋەتتى.

ئەسلىدە بۇ ئىككى جۇۋان شىرئەلى باھادىرنىڭ قول ئاستى-دىكى ئىككى سەركەردىنىڭ خوتۇنلىرى بولۇپ، شۇ كۈنى ئۇلار شەھەر سىرتىدىكى بىر باينىڭ ئايالىنىڭ تەكلىپى بىلەن باراۋەتكە چىققانىدى.

ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان سەركەردىلەر بۇ خورلۇققا پەقەتلا چىدىمىدى، «بىرەر ئامال قىلمىساق ئەتە - ئۆگۈن قىز بالا - ۋاقىلىرىمىزنىمۇ ساق قويمايدىغان ئوخشايدۇ» دەپ، ئىنتىقام ئېلىش ھەققىدە پىلان تۈزۈشتى.

مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن شىرئەلى باھادىرنى ئۆيىگە مېھمانداركىلىققا چاقىردى ۋە ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان شارابنى بولدى دېگۈچە ئىچۈرۈپ غەرق مەست قىلىۋەتتى، ئاندىن بەخىرا-مان ئۇخلاۋاتقان شىرئەلى باھادىرنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، يالىڭاچلاپ، ئۆينىڭ تۈۋرۈكىگە چەمبەرچاس باغلىۋەتتى - دە، ئەمىرلەشكەرنىڭ مەستلىكتىن يېشىلىشىنى كۈتتى.

يۈزىگە مۇزدەك سۇنىڭ چېچىلىشىدىن ئېسىگە كەلگەن شىر-

ئەلى باھادىر ئۆزىنىڭ تۇرقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى ۋە غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— تەپ تارتماستىن مېنى يالىڭاچلاپ باغلاپ قويۇشقا پېتىنىغان قايسىڭ؟

— ۋارقىرىمىسىلا، ئەمىر لەشكەر جانابلىرى، — دېدى ھېلىقى ئىككى سەركەردە شىرئەلى باھادىرغا ئەپەرەت بىلەن قاراپ، — سىلىنى مانا بۇ ئىككىمىز باغلىدۇق.

ئۇلار خوتۇنلىرىغا شىرئەلى باھادىرنىڭ قانداق زورلۇق قىلغانلىقىنى بىرمۇ بىر سۆزلىگەندىن كېيىن، شىرئەلى باھادىرنىڭ كەچۈرۈم سوراپ، يېلىنىش - يالۋۇرۇشلىرىغا پەرۋامۇ قىلماستىن «خوتۇنغا تويمىغان نەرسەڭ شۇمۇ» دېگىنىچە تاشقى بىلەن زەكىرىنى قوشۇپ تۆۋىدىن تولغاپ كېسىۋەتتى. دەھشەتلىك ئاغرىق ئازابىغا چىدىمىغان شىرئەلى باھادىر زار - زار قاقشىدى ۋە شۇ يوسۇندا بىرھازا تېپىرلىغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا جان تەسلىم قىلدى.

شىرئەلى باھادىر قانسىراپ ئۆلگەنىدى.

شىرئەلى باھادىردىن قىساس ئېلىش مەقسىتىگە يەتكەن ئىككى سەركەردە بولغان ئىشلارنى تەپسىلىي يېزىپ، ئۆزلىرىگە سۇلتان ئىسمائىلخاندىن جازا تەلەپ قىلىپ ئاستانىگە جىددىي مەلۇمات ماڭدۇرغانىدى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان بىرھازا سۈكۈتكە چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇ شىرئەلى باھادىردەك ساداقەتمەن، شىرمەت ئەزىمەتتىنىڭ بۇ دەردىجىدە تاپتىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى پەقەتلا ئەقلىگە سىغدۇرالمايۋاتاتتى.

— پەرمان! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، — بەرانغار قوشۇنىنىڭ ئەمىرى مىرزا ئىسمائىل ئوردۇبېگى خوتەننىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە تەينىلەنسۇن، ئۇچ

كۈن ئىچىدە تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ يولغا چىققاي. مەرھۇم ئە-مىرلەشكەر شىرئەلى باھادىرنى قەتلە قىلغان سەركەردىلەرنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلانسۇن. لەشكىرىي دىۋان هەر-قايسى يۇرت ـ ئايماقلارغا لەشكىرىي جاساقنى كۈچەيتىش خۇسۇ-سىدا پەرمان چۈشۈرگەي.

— ئانهەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە هەشقاللا، — دېيىشتى باشقا ئەمىرلەر سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئانچە چېچىلىپ كەتمىگەنلىكى-دىن كۆڭلى ئارامىغا چۈشۈپ.

— ئىش ـ پىش بولمىسا قايتىڭلار، — دەپ ئەمىر قىلدى ئىسمائىلخان.

ئەمىرلەر خانغا يەنە بىر قېتىم ئېهتىرام بىلدۈرگەندىن كې-يىن قايتىشتى. مېڭىشقا تەمشىلىپ تۇرغان مىرزا هەيدەر دوغلا-تىنى مىرزا باباقبەگ شەرەتلەپ توختىتىۋالدى. ئەمدى لالىزار قەسىرده سۇلتان ئىسمائىلخان، مىرزا باباقبەگ، مىرزا هەيدەر دوغلاتى ۋە مەلىكە مۇهتەرەم خېنىم قاتارلىق بىرنەچچە ئەمىرى بىلەن خاسلا قالغانىدى.

شىرئەلى باھادىرنىڭ ئۆلۈمى ۋە ئۇلۇمىگە سەۋەب بولغان ئىشلار سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويغانى-دى. بايا تىن ئىچكەن شارابنىڭ كەيپى پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتكەن بولۇپ، خانىنىڭ تاماقلىرى قۇرۇپ كەتكەنىدى. مىرزا هەيدەر دوغلاتى ئالتۇن جامغا لىقلاپ شاراب قۇيدى ـ دە، سۇلتان ئىسما-ئىلخانغا تەڭلىدى.

— بىر ئوتلام شاراب ئىچىۋالسىلا، قىبلىگاهىم.

خان گەپ ـ سۆزسىزلا ئالتۇن جامنى قولىغا ئالدى ـ دە، شارابتى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى.

خانىنىڭ كەيپىياتىنىڭ خېلىلا نورماللاشقانلىقىنى هېس قىل-غان مىرزا باباقبەگ ئاستا سۆز باشلىدى.

— كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، قىبلىگاهىم. مەرھۇم

سەركەردە شىرئەلى باھادىرنىڭ پاجىئەسى ھەقىقەتەن بىر ساۋاق-
تۇر. بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىمىزدە ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈر-
گەن بۇ بەش - ئالتە يىلدىن بېرى لەشكىرىي ئىشلاردا ئېغىر
سۇسلۇق، بوشاڭلىق كەيپىياتى پەيدا بولدى، لەشكىرىي قا-
نۇن - جاساقلار بوشىشىپ، لەشكىرىي مەشقلەر تاشلىنىپ قال-
دى. ئاۋامدىن لەشكەرلىككە قوبۇل قىلىش ئىشلىرى زور دەرد-
جىدە قىسقارتىلغانلىقى ئۈچۈن، قېرى - چۈرى، ئاجىز لەشكەر-
لەرنىڭ ئورنىغا ياش، قاۋۇل لەشكەرلەر سەپلەنمىدى. خانلىقد-
مىزدا تىنچلىق ھۆكۈم سۈرگەندەك قىلغان بىلەن ئىلى رايونىنى
بېسىۋالغان ئۇيغۇر ئاقسۆڭەكلىرى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى -
قانائەت قىلماي، ھەدەپ قۇمۇل تەۋەسىدە پاراكەندىچىلىك پەيدا
قىلماقتا. لەشكىرىي دىۋان مۇشۇ خۇسۇستا ئانھەززىتىمگە بىر-
نەچچە قېتىم مەلۇمات سۇنغان بولساقمۇ ھېچبىر جاۋابىنى ئالال-
مىدۇق. مانا ئەمدى سەركەردە - سەرۋازلىرىمىز ئەيش - ئىش-
رەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ، رەئىيەتكە زۇلۇم - سىتەملەرنى
سېلىشقا باشلاپتۇ. چېگرىدىكى لەشكەر - قارارگاھلارنى تەرتىپكە
سېلىش، يېڭىلاش، يېڭى لەشكەر قوبۇل قىلىپ مەشقلەندۇرۇش
ۋە رەئىيەتنىڭ كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكلەرنى تۈگىتىش تولىمۇ
زۆرۈر بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئۈچۈن خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرد-
تىپ، لەشكىرىي خىراجەتنى ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

— شىرئەلى باھادىرنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىگە يەنىلا لەشكىرىي
دىۋان جاۋابكار بولۇشى كېرەك، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان
قاپىقىنى تۇرۇپ، — لەشكىرىي خىراجەتنى ئاشۇرساق، ئەمدىلا
تولۇقلىنىشقا باشلىغان خەزىنە يەنە قۇرۇقدىلىنىشقا باشلايدۇ.
بۇيۇك بابۇرىيلەر بىلەن بۇخارا خانلىقىدىن ۋايىم يېمىسەكمۇ
بولىدۇ. ئۇلار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئەھدۇپەيمان بار. ئىلىنى
بېسىۋالغان ئۇيراتلار قۇمۇلدا ئانچە - مۇنچە پاراكەندىچىلىك
تۇغدۇرغان بىلەن بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزغا بېسىپ كې-

لىشكه زىنهار پېتىنالمايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھازىر خاقانى چىن[1] پادىشاھى بىلەن پۈت - تېپىشىپ زېمىن تالىشىش ھەلەكچىلىكىدە، مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا خەزىنىدىن زىيادە لەشكىرىي خىراجەت ئاجرىتىش خۇددى سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالغاندەك ئىش بولۇپ قالماسمۇ؟

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئارتۇقچە گەپ يانداۋ-رالماي مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا قارىدى.

— ھەر ھالدا لەشكەر تولۇقلاش ئىشىغا سەل قارىمىغىنىمىز ياخشى ئىدى، دۆلەتپاناھىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — لەشكىرىي دېۋان يېقىندا ھەرقايسى يۇرت - ئايماق ۋە چېگرىدىكى لەشكەرگاھلاردىن ئالغان مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، ئون نەچچە خان لەشكىرىنىڭ بەش - ئالتىسى قېرى - ئاجىز، جەڭگە يارىمايدىغان لەشكەرلەر ئىكەن.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە سۇلتان ئىسمائىلخان ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.

— خان ئاتام شائىر مۇھەممەدئىمىن خوجام ھىرقىتى ھەزرەتنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» داستانىنى ئوقۇدىمىكىن؟

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان بۇ سوئالىدىن ئاڭلاپ سۇلتان ئىسمائىلخان بىرئاز گاڭگىرىدى، بۇ سوئالنى نېمە مەقسەتتە سورىغانلىقىنى بىلەلمەي تەئەججۇپلەندى.

— ھەم... ئانچە - مۇنچە ئوقۇدۇم.

— ئۇنداق بولسا خان ئاتامغا مۇشۇ داستاندىن بىرنەچچە مىسرا ئوقۇپ بېرەي، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ۋە قولىدىكى بۇلغار تاشلىق كىتابنىڭ ئۆزى بەلگە قىلىپ قويغان ۋارىقىنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

---

① خاقانى چىن — مانجۇلار 1644 - يىلى سەددىچىندىن بېسىپ كىرىپ چىڭ سۇلالىسىنى قۇرۇپ تەختتە ئولتۇرغان مانجۇ خاقانى ئىسىنگورو فۇلىننىڭ سەلتەنەت نامى.

نۆكەرلەر بولمىسا، شاھ ھەم گەدادۇر،
قايۇ شاھ بىر - بىرىن ھۆكمىن تۇتادۇر.
قىلالماس بىرسى بىرسىگە ئۇلۇغلۇق،
نىچۈنكىم شاھلىق ياسى قۇرۇقلۇق.
بارى شاھ جەمئى ئىسە يوقتۇر رەئىيەت،
قاچان قىلغاي ئۇلار بىر - بىرگە خىزمەت.
گەدا بىرلە پۇزۇندۇر شاھ زاتى،
گەدانىڭ دەۋلىتى شاھ ئىلتىفاتى①.

مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى. ئۇ گەرچە داستاننى خېلى تەپسىلىي ئوقۇغان بولسىمۇ، بۇ مىسرالارغا ئانچە دىققەت قىلمىغانىدى.

«نېمىشقىمۇ ئوغۇل بالا بولۇپ تۇغۇلۇپ قالمىغان بولغىيتتىڭىز، مەلىكەم، ئەسلىدە بۇ مىسرالارنى خان ئالىيلىرىغا بىرلىكتە ئوقۇپ بېرىشكە مېنى دەۋەت قىلىشىڭىزدىمۇ، خۇددى ماڭا ئوخشاش كۆڭلىڭىزگە لەشكىرىي ئىشلار توغرۇلۇق مۇددىئا پۇكۇلۇك ئىكەن - دە، بوشىشىپ قالمايسىز، قىزىم، خان ئالىيلىرىنى پەقەت سىزلا قايىل قىلالايسىز.»

شۇ كۈنلەردە يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بارغانسېرى ئەقلىگە تولۇۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەنتەكلىكى، شوخلۇقىنى تاشلاپ، جىمغۇرلىشىپ بارغانسېرى نازاكەتلىك بولۇپ

---

① يەشمىسى:
ئەسكىرى يوق پادىشاھ گاداي بىلەن باراۋەر.
ئۇ ھالدا قايسى پادىشاھ بىر - بىرىنىڭ گېپىگە كىرىدۇ؟
ئۇنداقتا ئۇلار بىر - بىرىگىمۇ چوڭچىلىق قىلالمايدۇ،
شاھلىق ياسىنىمۇ قۇرالمايدۇ.
ھەممە شاھنى جەملىسىمۇ پۇقراغا تەڭ بولالمايدۇ،
پادىشاھلار قاچان بىر - بىرىگە خىزمەت قىلىپ باققان؟
پادىشاھنىڭ مەرتىۋىسى كەمبەغەللەر بىلەنلا ئۆستۈندۇر،
كەمبەغەلنىڭ دەۋلەت كۆرۈشى شاھنىڭ ئىلتىپاتىغا باغلىق.

قالغاندى.

— سىزنىڭ مۇددىئايىڭىزمۇ ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بىلەن ئوخشاش ئىكەن ـ ده، مەلىكەم، —دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ.

— شۇنداق، خان ئاتا، ھەممىسى سەلتەنىتىمىزنىڭ تىنچ-ئامانلىقى، شانۇ شەۋكىتى ئۈچۈن.

— زادى لەشكىرىي خىراجەتنى كۆپەيتىپ، لەشكەر تولۇقلىمىساق بولماسمۇ، ئەمىرلىرىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىلگىرىكى قارارىدىن بىرئاز تەۋرىنىپ.

— لەشكەر تولۇقلاشلا ئەمەس، بىر قىسىم خان لەشكەرلىرىنى قۇمۇل، تۇرپان تەرەپلەرگە يۆتكەش كېرەك، خان ئاتا، —دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دادىل سۆزلەپ، — بايا سىلى ئېيتقاندەك بۇيۇك بابۇرىيلەر بىلەن بۇخارا خانلىقىدىن تەشۋىشلەنمىسەكمۇ بولىدۇ. ئەمما، ئۈيغۇر ئاقسۆڭەكلىرىدىن ھەر ۋاقىت ھوشيار تۇرمىقىمىز لازىم. قۇمۇلنىڭ لەشكىرىي مۇداپىئەسىنى كۈچەيتسەك، ئاندىن خاتىرجەم بولىمىز. شۇڭا، لەشكىرىي ھازىرلىقلارنى كۈچەيتىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمەن.

— زىنھار ئىككىلەنمىگەيلا، خان ئالىيلىرى، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتمۇ.

— بوپتۇ، جانابىي ئەمىرلەرنىڭ دېگىنىچە بولسۇن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — ئەمما لەشكىرىي خىراجەت زىيادە ئېشىپ كەتمىگەي.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم قىلىدىغان يەنە بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

—قېنى خوش.

— ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلارىدىكى ئەمىر ـ لەشكەرلەر بىر ئورۇندا ئۇزۇن مەزگىل تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز يېقىنلىرىنى،

ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى لەشكىرىي مەنسەپلەرگە قويۇپ، ھەقىقىي جەڭچىلىق ماھارىتىگە ئىگە باھادىرلار، كۆپ قېتىم ياغى - جەڭلەرگە قاتناشقان سەرۋازلارنى چەتكە قاقىدىغان، مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدىغان ئەھۋاللار خۇسۇسىدىكى ئەرز - شىكايەتلەر لەشكىرىي دۋانغا كۆپلەپ كەلمەكتە. شۇڭا، خان ئالىيلىرى پەرمان بەرسە، ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ئەمىرلەشكەرلىرىنى ئالماشتۇرساق، بىر قىسىم قابىل، ياش سەركەردىلەرنىڭ لەشكىرىي مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرۈپ، تەمىناتىنى ئاشۇرۇپ بەرسەك، سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ساداقىتىنى ئاشۇرغىلى، لەشكىرىي قانۇن - جاساقنى كۈچەيتىپ، سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتقىلى بولاتتى.

— بۇ ھەقتە ئىككى جانابىي ئەمىر تولۇق بىر بىر رويخەت پۈتۈپ ئوردىغا يوللىغاي.

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

6

تۇن نىسپىي. يۇلتۇزلۇق كېچە.

«لەشكىرىي ئىشلار دەستۇرى» ناملىق رىسالىسىنىڭ جەڭ تەدبىرلىرى ھەققىدىكى بۆلۈكىنى يېزىۋاتقان مىرزا باباقبەگنىڭ ئۇيقۇسى كېلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. خۇپتەن نامىزىدىن كېيىنلا شىرە ئالدىغا مۆكچەيگەن مىرزا باباقبەگ ئىككى تال شامنىڭ يورۇقىدا توختىماي يېزىۋاتاتتى. ئۇ سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، مىرزا ھەيدەر كورەگانى، سەئىدمۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى، مىرزا فازىل چۇراس، ھىندىقۇش مىرزا

قاتارلىق مەشھۇر سەركەردىلەرنىڭ جەڭ تەدبىرلىرى ھەققىدىكى بايانلىرىنى، شۇنداقلا ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن جەڭلەردە ئىشلەتكەن تەدبىرلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە چۈشىنىشلىك، ئوبرازلىق قىلىپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈۋاتاتتى. ئۇ ھەربىر جەڭ تەدبىرلىرىنى يېزىۋاتقاندا ئۆزىنى ئاشۇ دەھشەتلىك رەھىمسىز قىر - چاپ سادالىرى ئارىسىدا قىلىچ پۇلاڭلىتىپ، ئات چاپتۇرۇپ جەڭ قىلىۋاتقاندەك سېزەتتى - دە، ھاياجان ئىلكىدە قەغەز يۈزىگە قومۇش قەلەمنى تېز - تېز يورغىلىتاتتى. بۇ جەڭ تەدبىرىنى ئىشلەتكەندە ئاتلىق لەشكەرلەرنى قايسى تەرەپكە، پىيادە لەشكەرلەرنى قايسى تەرەپكە، ئوقياچى - مىلتىقلىق مەرگەنلەرنى قايسى تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە يەنە قانداق ئىشلارغا دىققەت قىلىش ھەققىدە تەپسىلىي توختىلاتتى. بۇ جەڭ تەدبىرىنىڭ دۇشمەن تۈزگەن قايسى جەڭ تەدبىرىگە ماس كەلمەيدىغانلىقىنى، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا يەنە قانداق تەدبىرلەرنى ئىشلەتسە مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقى، چېكىنسە قايسى ئۇسۇلدا چېكىنىش، ھۇجۇمغا ئۆتسە قايسى ئۇسۇلدا ھۇجۇمغا ئۆتۈش ھەققىدىكى چوڭقۇر مۇلاھىزىلىرىنىمۇ قوشۇپ يازاتتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تەۋسىيسى بىلەن تۈتۈنغان بۇ ئۇلۇغ ئىلمىي ئەمگەككە بېشىدىن نۇرغۇن جەڭلەرنى ئۆتكۈزگەن، غەلىبە - نۇسرەت شەربىتىنىمۇ، مەغلۇبىيەتنىڭ ئاچچىق غوردىسىنىمۇ، ئۆلۈم دەھشىتىنىمۇ تېتىغان بۇ ئۇلۇغ ھەربىي سەركەردە تولىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى.

پاكار شىرە ئالدىدا چازانى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، بىر نەچچە سائەت توختىماي يېزىقچىلىق قىلغان مىرزا باباقېغنىڭ بەللىرى تېلىپ، پۈت - قوللىرى ئۈيۈشۈپ كەتكەنىدى. ئەمما، كاللىسىدا ئارقىمۇ ئارقا چاقماق چاقتان ئىلھام، تەپەككۇر، مۇلاھىزىلەر، كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇۋاتقان ھەيۋەتلىك ئۇرۇش كۆرۈنۈشلىرى ئۈنى توختىماي قەلەم تەۋرىتىشكە مەجبۇرلايتتى. ئۇ تۈ-

رۇپ - تۇرۇپلا پىشايۋاننىڭ ئوچۇق تەرىپىدىن يىراق ئاسمان گۈمبىزىگە نەزەر تاشلايتتى. ئايسىز، ئەمما سۇپسۇزۇك ئاسمان گۈمبىزىدىكى تۈمەنلىگەن يۇلتۇزلار مىرزا باباقبەگكە شوخلۇق بىلەن كۆز قىسىپ چاراقلايتتى. گويا ئۇنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىلمىي ئەمگىكىگە تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك پىشايۋان ئالدىدىكى چاققانغىنا باغدىن تومۇزغا، چېكەتكە ۋە ئاللىقانداق ھاشاراتلارنىڭ توختىماي چىرىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. گويا ئۇنىڭغا مەدەت بېرىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك، ئىزغىرىن كېچە شامىلى ئۇنىڭ مەڭزىنى سۆيەتتى، چاچ - ساقاللىرىنى يەلپۇتۇپ ھارغىن ۋۇجۇدىغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

شۇ ئەسنادا ھويلىنىڭ ئىچىگە ئېغىر بىرنەرسە چۈشكەندەك «گۇپ!» قىلغان بىر مۇدھىش ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەمما، ياشىنىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك قۇلىقى ئېغىرلىشىپ قالغان مىرزا باباقبەگ تەپەككۇر ئالىمىگە ئەسىر بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ بۇ ئاۋازنى پەقەتلا ئاڭلىمىدى. «گۇپ!» قىلغان ئاۋاز ئۈدا تۆت مەرتىۋە ئاڭلاندى. ئەمما مىرزا باباقبەگنىڭ قۇلىقىغا قومۇش قەلەمنىڭ قەغەزگە سۈركىلىشىدىن چىققان «شىرت - شىرت» قىلغان يېقىملىق ئاۋازىدىن بۆلەك ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

ھويلا ئىچىگە يۇزىنى بېشىدىكى سەللىسىنىڭ پەتلىسى بىلەن مەھكەم ئورىۋالغان، بىر - بىرىدىن بەستىلىك تۆت گەۋدە سەكرەپ چۈشكەنىدى. پاكار شىرە ئۈستىدىكى ئىككى تال شام پىشايۋان ئاستىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغاچقىمۇ، ھويلىنىڭ باغقا يانداش تام تەرىپىگە قاراڭغۇلۇقنىڭ ھەممىسى تىقىلىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ قاراڭغۇلۇقتا ھېلىقى تۆت گەۋدە ئاستا - ئاستا مىدىرلاپ شام يورۇقىغا، مىرزا باباقبەگنىڭ ئارقا تەرىپىگە يېقىنلاشماقتا ئىدى.

«قاراس!»

بىر تال قۇرۇق تەمەچ بەستىلىك گەۋدىنىڭ ئايىغى ئاس-

تىدا چەيىلىنىپ شەپە چىقاردى. گەرچە بۇ تولىمۇ ئاجىز شەپە بولسىمۇ، جىمجىت تۇن قوينىغا پۈركەنگەن مىرزا باباقبەگ قەسىرىدە خۇددى تىۋلدىباز چالغانەك ئاڭلاندى.

قورقۇپ يۇرىكى ئاغزىغا كەپلەشكەن تۆت گەۋدە جايىدىلا بۇتتەك قاتتى. مىرزا باباقبەگ بۇ شەپىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىرنەچچە دەقىقە ئەتراپنى تىڭشىدى ـ دە، يەنە شىرە ئۇستىدىكى قەغەزگە مۆكچەيدى. تۆت گەۋدە يەنە مىدىرلاشقا باشلىدى. مانا ئارىلىق بارغانسېرى قىسقارماقتا ئىدى. تۆت قەدەم، ئۈچ قەدەم، ئىككى قەدەم... ۋاھەرىخا!

ھېلىقى تۆت گەۋدە ھېچنېمىدىن بىخەۋەر تەپەككۇر ئالىمىگە غەرق بولۇپ، بۇرۇتى خەت يېزىۋاتقان قەغەزگە تېگەي ـ تېگەيلا دەپ قالغان مىرزا باباقبەگكە خۇددى ئولجىغا ئېتىلغان يىرتقۇچ ھايۋاندەك چاقماق تېزلىكىدە تاشلاندى. ئۇلاردىن ئىككىسى مىرزا باباقبەگنىڭ تېلىپ، ئۇيۇشۇپ كەتكەن ئىككى قولىغا مەھكەم ئېسىلدى. يەنە بىرى گەجگىسىدىن يېزىق شىرەسىگە بارلىق كۈچى بىلەن باستى. مىرزا باباقبەگنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان ئېڭىكى قەغەزگە مەھكەم نىقتالدى. قېرىپ ماغدۇرىدىن كېتىپ قالغان بۇ بوۋاينىڭ ئاجىز گەۋدىسى توپاقتەك بۇ ئۈچ نامەردنىڭ تۆمۈر چاڭگىلى ئاستىدا قىمىر قىلالماس ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

«سۈيىقەستچىلەر، قاتىللار... ئاھ ياراتقان تەڭرىم، رىزقى ـ نېسىۋەم شۇنچىلىك ئىكەن ـ دە؟ ئىسىت، بۇ رىسالىنى يېزىپ تاماملىۋالغان بولسامچۇ، كاشكى...»

— نامەردلەر! ئۆلتۈرسەڭمۇ بىر دەقىقە بولسىمۇ ئەركىن نەپەس ئالغىلى قويۇپ ئۆلتۈرمەمسەن...

مىرزا باباقبەگ خىرقىرىغان پېتى ئاران شۇنىلا دېيەلىدى. يەنە بىر گەۋدە ئۇنىڭ شىرەگە نىقتالغان بوينىغا سوغۇق يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنى گاچچىدە سانجىدى. شۇ ھامان ئۇزۇلگەن بويۇن تومۇرىدىن جىرتىلداپ قان ئېتىلىپ چىقتى.

— ئېھ ...

مىرزا باباقبەگ يەنە بىر ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە خەنجەر ئىككىنچى قېتىم سانجىلدى. مىرزا باباقبەگ تېخىمۇ يېزىپ تاماملاشقا ئۇلگۈرمىگەن «لەشكىرىي ئىشلار دەستۇرى» نامىك بەتلىرى قىپقىزىل قانغا بويالدى. قاتىللار ئۇنى جان تالىشىپ تېپىرلاشقىمۇ يول قويماي بېشىدىن بىرھازا بېسىپ تۇرغاندىن كېيىن، جان تەسلىم قىلغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ قىلدى ـ دە، قانداق شەپسىز پەيدا بولغان بولسا شۇنداق شەپسىز غايىب بولۇشتى. مىرزا باباقبەگ بولسا خۇددى ئۇخلاپ قالغاندەك شىرەگە بېشىنى قويغىنىچە جىمجىت ياتاتتى.

دەل شۇ دەقىقىدە قەشقەر بەشكېرەمدىكى ئابدۇسوپۇر بايىنىڭ قورۇسىغا مەخپىي يىغىلىشقان ئىككى يۈزدىن ئارتۇق مۇرتتىل ھىدايەتچىلەرگە، موللا نەقى خەلىپە ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ نۇتۇق سۆزلەۋاتاتتى.

— ئى ئەھلى سۇلۇكتىكى يارانلار، ئى جانابىي قۇتبىل ئەقتابى، ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى نۇر ـ زىياغا پۈركۈگۈچى پىرى بۇزرۇكىمىز ئاپاق خوجىمىز سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىنىڭ ساداقەتمەن ئۇممەتلىرى، نەچچە يىلدىن بېرى دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ بېشىمىزغا شىلتىغان ئەجەل قىلىچى بولۇپ، بىسيار زۇلۇم ـ سىتەملەرنى سالدى. جانابىي ئاپاق خوجا ۋەلىيۇللا پىر ئەزەمىمىزنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن سەلتەنەت سۇرى بىلەن قوغلاپ چىقىرىپ، بىزلەركىم ئەھلى سۇلۇك ئۇممەتلىرىنى ئىشان خوجىمىزنىڭ ئاپتاپتەك نۇرانە جامالىنى كۆرۈشتىن، ھەزرىتى پەيغەمبەر رەسۇلىللانىڭكىدەك يېقىملىق ئاۋازىنى ئاڭلاشتىن، جەررەـ ساما، زىكرى ـ سۆھبەتلىرىگە مۇشتاق بولۇشتىن مەھرۇم قالدۇرۇپ، يۈرەك ـ باغرىمىزنى خۇن ئەيلىدى. بۇنىمۇ ئاز كۆرۈپ، جانابىي ئىشان بۇزرۇكىمىز باشلاپ بەرگەن جەررە ـ ساما سورۇنـ

لىرىمىزنى تەقىب قىلدى. شۇ سەۋەبتىن ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك پايە ـ قەدەملىرى تەگكەن مۇقەددەس خانىقا، تۇنەكخانە- لىرىمىز، مازار ـ تاۋاپگاھلىرىمىز چۆلدەرەپ قالدى.

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇشنى، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك، نۇرانە جامالىنى قايتا كۆرۈشنى تىلەپ كۆز ياشلىرىمىزنى قۇرۇتتۇق. بىزلەركىم مۇرىتىل ھىدا- يەتچىلەرنىڭ تەلەپ ـ ئارزۇلىرىمىزدىن كۆرە جانابىي ئىشان پىرىمىزنىڭ تەلەپ ـ ئارزۇلىرى ھەقتائالانىڭ دەرگاھىغا يېتىپ، جانابىي ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن، ياقا يۇرتلادىكى خان ـ سۇلتاد- لار ئىشان پىرىمىزغا بىسيار ھۆرمەت ـ ئېھتىراملاردا بولۇپتۇ، ھەتتا ئىشان پىرىمىزنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىنى كۆرگەن بۇتپە- رەسلەرنىڭ خوجىسىمۇ پىرىمىزنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ، ئېتەكلە- رىنى سۆيۈپ، گۇناھلىرىنى تىلەپ، قول بېرىپ مۇرىت بولۇپ- تۇ. پىرى بۇزرۇكىمىز زاتىل ئەقتاب، خەلىپىمىز موللا ساقى ھەزرەتتىن شۇنداق بىر خۇش خەۋەر يەتكۇزدىكى، پات يېقىندا ئىشان پىرىمىزغا قول بېرىپ ئىرادەت قىلغان، سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇك يولىنى تۇتقان لەكمىڭ ئۇيرات لەشكىرى سەئىدىيە زېمە- نىغا باستۇرۇپ كېلىپ، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننى يوقا- تىپ، سەئىدىيە تەختىدە ئىشان پىرىمىزنى خان قىلىپ تىكلىگۇ- دەك. ئى يارانىلار، ئى مۇرىتىل ھىدايەتچى غازىلار! غەپلەت ئۇيقۇڭلارنى ئېچىڭلار. يانتقان بولساڭلار دەرھال قوپۇڭلار، قوپ- قان بولساڭلار دەرھال مېڭىڭلار. پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ نۇسە- بەت ـ غەلىبىسى ئۇچۇن، پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى قارا مۇسۇلمان، ئازما سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ، دەھرىي مۇناپىق- لارنىڭ پاسىق ئايىغىدىن تازىلاش ئۇچۇن ھەربىكەتلىنىڭلار. جانا- بىي پىر بۇزرۇكىمىز يەنە شۇنداق دەپ ۋەدە ـ قەسەملەرنى قىلىپ- تۇكى، كىمەرسىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىگە ھەمدەمدە بولۇپ، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان لەشكەرلىرىنىڭ باشلىرىنى تېنىدىن

جۇدا قىلىپ ساينىڭ تېشىدەك يانقۇزۇۋېتىدىكەن، ئول مۇرتىل ھىدايەتچى زاتىل ئەقتابلىق ماقامىغاي يەتكەي ۋە باقىي ئالەمدە سەككىز جەننەتتىكى مەئىشەتلەردىن ھۇزۇر - ھالاۋەت سۈرگەي، ئەگەر كىمەرسىكى قورقۇنچاقلىق قىلىپ، پىرى بۇزرۇكنىڭ پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلسا، موڭغۇل بەگلىرىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھەمدەمدە بولماي دەھرىي خان لەشكەرلىرىگە يارىدەمدە بولسا، شۇ ھامان تېنى پارە - پارە بولۇپ، ئۆزىنى ۋەيلۇن دوزاختا كۆرگەي. ئاتا - بوۋىلىرىنى دوزاختا سۆرەپ كىرگەي، يەتمىش ئەۋلادىغچە بېھىش يۈزى كۆرمىگەي. قېنى، ئى يارانلار، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ نۇسىبەت، ئامەتلىرى ئۇچۇن، سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇكىمىز ئۇچۇن، جانابىي خوجىمىز تېزرەك ئىشان پادىشاھ بولۇپ شاپائەت تەختىدە ئولتۇرۇپ، بۇل قارغىش تەگگەن زېمىننى ساخاۋەت زىياسىغا پۇركىشى ئۇچۇن دۇئاغا قول كۆتۈرەيلى.

شۇ ھامان نەچچە يۈزلىگەن مۇرتىل ھىدايەتچىلەر «ئامىن! ئامىن!» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ ئەسەبىيلەرچە گۇڭراشلىرىدىن ئابدۇسوپۇر بايىنىڭ قورۇسى تەۋرەپ كەتتى.

7

مىلادىيە 1678 - يىلى قوغۇن پىشىقى.

چىڭقىچۇشتىكى كۆيۈك ئاپتاپتا خېلىلا سېلىكىپ قالغان ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كوچا - رەستىلىرى قۇياشنىڭ غەربكە قىيسىيىشىغا ئەگىشىپ يەنە قايتىدىن جانلىنىشقا باشلىغانىدى. ئادەملەر قوزىچۇشتىن باشلاپ ئىسسىقتا چىدىمايۋاتقان ئۆيلىرىگە، دەل - دەرەخلەرنىڭ سايىسىگە بېكىنىۋالغانلىقى ئۇچۇن دۇكان - ياپىلاردىكى سايىۋەن ئاستىدا مۇڭدىشىپ، چۈن قورۇپ ئولتۇرغان

سودىگەرلەر، دۇكانداراڭ، تىجارەتچى، ھۆپىگەرلەر، ھۈنەرۋەن-كاسىپلار ھاۋانىڭ سالقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ بىر - بىرلەپ پەيدا بولغان ئادەملەرنى كۆرۈپ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئېچىشىپ مال-لىرىغا بار ئاۋازى بىلەن خېرىدار چاقىرىشىۋاتاتتى. دوغچىلار، باققاللارنىڭ سودىسى تولىمۇ چاپ - چاپ ئىدى. ئاللىقاياقلاردىن ئات چاپتۇرۇپ، قوللىرىدىكى دەررىلىرىنى پۇلاڭلاتقىنىچە، شا-راب ئىچىپ كوچىغا چىقىۋالغان مەستلەرنى، نەشىنى بولدى دېيە-گۈچە چېكىپ ئېگىز - پەس دەسسەپ يۈرگەن بەڭگىلەرنى ۋە يۈزىنى ئېچىۋالغان ئاياللارنى ئەدەپلەپ سۈر - ھەيۋە كۆرسىتىۋات-قان دورغىلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاقسۇ شەھىرىدىكى قاينام-تاشقىنلىق ھايات كۈندىكىگە ئوخشاش بىر خىل داۋاملاشماقتا ئىدى. باشلىرىغا ئاجايىپ دەھشەتلىك بىر مۇدھىش بالا - قازا-نىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز ئاق كۆڭۈل، مەرد، ئەپۇچان ئاقسۇ خەلقى تولىمۇ غەمسىز ھالدا ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن مەشغۇل ئىدى.

قاش قارايغان مەھەلدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ غەربىدىن ئاسمان - پەلەك قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى. شەھەر سىپىلى ئۈستىدىكى لەشكەرلەر «بوران چىققان ئوخشايدۇ» دېيىشتى - دە، ئارتۇقچە شۇبھىلەنمىدى. شۇ دەقىقىدە دەھشەتلىك قارا بوران ئاقسۇ شەھىرىگە ھەممە نېمىنى يالماپ - يۇتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى.

سودىلىقىنى پۈتتۈرۈۋالغان دېھقانلار، چاربازارچىلار، ھا-جەتمەنلەر، ئىشلەمچى - مەدىكارلار ئۆي - قونالغۇلىرىغا جۈنەش ئۈچۈن شەھەر دەرۋازىسىدىن ئالدىراش سىرتقا ئېقىۋاتاتتى. مۇشۇ دەقىقىدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نائىب، ئەمىرىدىن تارتىپ ئاددىي خەلققىچە، قەلەندەر - دەرۋىشلەردىن تارتىپ يېتىم - يېسىر، مۇساپىرلارغىچە، ئەتىكى بېجىرمەكچى بولغان يۇرتدارچىلىق

ئىشلىرى ۋە تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تولىمۇ غەمسىز ئىدى.

كۆز باغلانغان مەھەلدە ئاقسۇ شەھەر سېپىلىگە يېقىنلاپ قالغان، ئاسمان ـ پەلەك توپا ـ تۇمان توزۇتۇپ كېلىۋاتقان قارا بوران بىردىنلا سان ـ ساناقسىز ئاتلىق لەشكەرلەرگە ئايلاندى. ھېلىقى توپا ـ چاڭلار ئاشۇ تۇمەنلىگەن جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۇرۇلگەنىدى. بۇنى ئەڭ دەسلەپتە بايقىغان سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر ھەيران ـ ھەس قېلىشتى، مۇدھىش ئەجەل ۋەھىمىسى پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەرلەتتى. تۇيۇقسىز ئېسىنى يىغقان قاراۋۇللار بېشى بىردىنلا ۋەھىمە بىلەن ۋارقىراپ كەتتى:

— سەركەردىگە خەۋەر قىلىڭلار، شەھەرگە ياغى باستۇرۇپ كەلدى.

شۇ ھامان لەشكەرلەر ئېسىنى يىغىشتى، قىلىچ ـ نەيزە، ئوقيا ـ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ سېپىل ئۈستىدە يۈگۈرۈشتى. قارا تەرگە چۆمۈلگەن لەشكەرلەر ۋەھىمە ئىلكىدە ۋارقىرىشاتتى.

— سېپىلىنىڭ دەرۋازىسىنى تاقاڭلار.

— ئەمىرلەشكەرگە خەۋەر يەتكۈزۈڭلار.

— ھەمدەمچى لەشكەرلەر سېپىل ئۈستىگە تېزرەك چىقسا بولاتتى.

— شەھەردىكى رەئىيەتنى خەۋەرلەندۇرەيلى.

شۇ دەقىقىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشلاپ كەلگەن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ كاتتىسى غالدان بۆشۇكتۇخان باشچىلىقىدىكى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ ئاتلىق لەشكەر خۇددى يۇگەنسىز كەلكۇندەك، تاقاشقا ئۇلگۈرمىگەن شەھەر دەرۋازىسىدىن قىر ـ چاپ سادالىرى ئىلكىدە باستۇرۇپ كىردى ـ دە، بىر ئاش پىشىم ـ غا يەتمىگەن قىسقىلا ۋاقىت ئىچىدە، بۇ دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقنىڭ باش ـ ئاخىرىنى بىلىپ، ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا ئۇلگۈ-

رەلمىگەن ئاقسۇ شەھىرىدىكى سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قىرىلىپ، ئاز بىر قىسمى قېچىپ، بىر قىسمى ئەسىرگە چۈشكەنىدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن غالدان بۆشۈكتۇخان ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، خوتۇن، بالا - چاقىلىرى بىلەن بىر قىسىم ئەمىرلىرىنى ۋە مىڭغا يېقىن خاس نۆكىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قېچىپ چىققان ئاقسۇ ئەمىرى قەشقەرگە قاراپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتاتتى.

بېشىنىڭ چوققىسىغا بىر تال، ئىككى يېنىغا ئىككى تال كوكۈلا چاچ قويۇپ، قالغان قىسمىنى تامامىي چۈشۈرۈۋەتكەن، ئىككى غېرچ ئۇزۇنلۇقتىكى كوكۈلا چېچىنى ئورىۋالغان، ياڭاق-تەك چوڭلۇقتىكى قىممەت باھالىق تاشلاردىن بويىنىغا لىق كەلتۈ-رۈپ ئېسىۋالغان، موڭغۇلچە تونىنىڭ ئۈستىگە بېلىق قاسىرىقى شەكىلدىكى مىس دالدىلىغۇچ كىيىۋالغان غالدان بۆشۈكتۇخان غەلىبە تەنتەنىسىدىن تېرىسىگە سىغمايلا قالغانىدى. پاناق بۇرنى-نىڭ ئىككى تەرىپىدە تومپىيىپ چىققان، ھازىرلا قان تەپچىرەپ چىققۇدەك قىپقىزىل مەڭزى ئۈستىدىكى قىيسىق ئورا كۆزلىرى بىر دەريا قاننى ئىچىشكە تەييار تۇرغان يىرتقۇچ مەخلۇقنىڭ كۆزلىرىدەك سۇرلۇك پارقىرايتتى. شۇ ئەسنادا بىر - بىرلەپ سالامغا كىرگەن سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ موكلا تىز-لاندى - دە، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنى، سېپىل-قوختىلىرىنى پۈتۈنلەي ئىگىلەپ بولغانلىقىنى، ئۆزلىرىگە قارشى تىغ كۆتۈرگۈدەك بىرمۇ لەشكەر قالمىغانلىقىنى مەلۇم قىلىشتى.

— تۇن يېرىمغىچە ھەركىمىنىڭ ئالغان ئولجىسى ئۆزىگە تەئەللۇق، — دېدى غالدان بۆشۈكتۇخان سەركەردىلىرىگە قا-راپ، — تۇن نىسپىدىن ئۆتكەندە بىر تۇمەن لەشكەر ئاقسۇنى قوغداپ قالىدۇ، قالغانلار قەشقەرگە قاراپ ئاتلىنىدۇ. لەشكىرىي بۇيرۇقتا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ.

شۇ ئەسنادا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قېشىدا قول باغلاپ تۇرغان تەرجىمانغا ئالدىراش - تېنەش ئىلتىجا قىلدى:

— غالدان خوجامغا ئېيتسىلا، باھادىر سەركەردىلەر چىقىپ كەتمەي تۇرسۇن، ئىككى ئېغىز تەلىپىم بار ئىدى.

بېشىغا كىگىز مالخاي، ئۇچىسىغا موڭغۇلچە تون كىيىۋالغان ئۇيغۇر تەرجىمان غالدان بۆشۈكتۇخانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تىز چۆكتى - دە، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزدى.

— ئاپاق خوجىغا ئېيت، گېپىنى قىسقا قىلسۇن، — دېدى غالدان ئىشانغا قاراپمۇ قويماي.

تەرجىمان بۇيرۇقنى ئىشانغا تەرجىمە قىلىپ بەردى. ئىشان دەرھال تەرجىمانىنىڭ يېنىغىلا تىزلاندى - دە، غالدانغا قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئى ئەدلۈئادالەتنىڭ زۇلپىقارى، ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى باھادىرلارنىڭ باھادىرى، سائادەتمەن ئەھلى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ بۇيۇك ھامىيسى شەۋكەتلىك بۆشۈكتۇخان خوجامغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان ئىلگىرى ئاقسۇدا ئۇزۇن مەزگىل ئەمىر بولۇپ تۇرغاچقا، بۇ شەھەردە ئۇنىڭ ساداقەتمەن يارانلىرى ناھايىتىمۇ كۆپتۇر. گەرچە شەۋكەتلىك بۆشۈكتۇخان خوجامنىڭ لەكمىڭ باھادىر لەشكىرى بۇ شەھەرنى بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىلا پەتھ قىلىپ نۇسرەت قازانغان بولسىمۇ، دەھرىي ئىسمائىلخانىنىڭ ئاشۇ مۇناپىق، جاھىل مۇرىت - يارانلىرى تېخىچە ھاياتتۇر. ئەگەر ئاستانىنى پەتھ قىلىپ سەئىدىيە تەسەررۇپىنى ئىلكىمىزگە ئالمىمىز دەيدىكەنمىز، ئارقا سېپىمىز بولغان ئاقسۇ شەھىرىنى مۇستەھكەم ساقلىشىمىز شەرت. بۇنىڭ ئۈچۈن دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ئول ساداقەتمەن، جاھىل، گەدەنكەش پۇقرالىرىنى تامامىي قىرىپ تاشلىمىقىمىز لازىم. ئۇنداق قىلمايدىكەنمىز، ئۇلار دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن ئاسانلا بىرلىشىۋېلىپ، ئالدى -

ئارقىمىزدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ ـ دە، ئاستانىنى پەتھ قىلمىقىمىز تولىمۇ قىيىنغا چۈشىدۇ.

بۇنىڭدىن سەككىز يىل بۇرۇن شاھزادە يولۋاسخان بىلەن ئاقسۇغا جازا يۈرۈشى قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، ئاقسۇ لەشكەرلىرىدىن قاتتىق يېڭىلىپ شەرمەندىلەرچە قاچقىنىنى تېخىچىلا ئېسىدىن چىقارمىغانىدى. ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆزىنىڭ ئۇر ـ ئۇرغا قالغان لالما ئىتتەك بىچارە تەقدىر ـ قىسمەتكە چۈشۈپ قېلىشىنى پۈتۈنلەي ئاشۇ قېتىمقى مەغلۇبىيىتىدىن كۆرەتتى. شۇڭا، ئۇ ئاقسۇ دىيارىغا، باتۇر ـ باھادىر ئاقسۇ خەلقىگە چىش ـ تىرنىقىغىچە ئۆچ ئىدى. ئۇ ئىرەن قابۇرغەدىن غالدانىنى لەشكەرلىرى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىغا باشلاپ يولغا چىققاندا، بۇ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاقسۇنى قانغا بوياشقا قەسەم ئىچكەندى. شۇڭا، ھازىر ئۆچ ئېلىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن بىگۇناھ ئاقسۇ خەلقىنى قەتلىئام قىلىش ھەققىدە غالدانىنى قۇتراتىۋاتاتتى. گەرچە شۇ تاپتا غالدان بۆشۈكتۇخان ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ قارا يۈرىكىدىكى مۇدھىش شۇملۇقنى پەقەتلا بىلمىسىمۇ، كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىنى تولىمۇ ئورۇنلۇق ھېس قىلدى ـ دە، سەركەردىلىرىگە تۇن نىسپىغچە ئاقسۇ شەھىرىدە يەنە بىر قېتىم قەتلىئام يۈرگۈزۈشكە پەرمان بەردى.

تۇن نىسپىدىن ئاشقاندا غالدان بۆشۈكتۇخان ئاقسۇ شەھىرىنى ساقلاشقا بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكىرىنى قالدۇرۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ يول باشلىشىدا لاۋۇ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېچىلەپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

بۇ قېتىمقى قىرغىنچىلىقتا بويسۇنماس، باھادىر ئاقسۇ ئەركەكلىرى قوللىرىدا تۈزۈكرەك تۆمۈرىنىڭ سۈنۈقى بولمىسىمۇ، بەش مىڭدىن ئارتۇق دۈشمەنگە ئەجەل شارابى ئىچۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغانىدى.

8

ئاشۇاقتى بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىلىغا كۆزى ئىلىنىشقان ئاقسۇنىڭ قاچقۇن ئەمىرى ئەگەشتۇرۇپ كەل-گەن مىڭغا يېقىن نۆكىرىنى خوتۇن - بالىلىرى بىلەن سىرتتا قالدۇرۇپ، ئۆزى بىرنەچچە ھەمراھىنى ئەگەشتۇرۇپ سۇ دەرۋا-زىسى ئارقىلىق ئاللىقاچان سودا - تىجارىتى قىزىپ كەتكەن قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ ئوردىسىغا قاراپ ماڭدى.

ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۆتتىن سەككىز نەپەر لەشكەر بېشىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىپ، قىلىچ - قالقانلىرىنى تۇتقىنىچە خۇددى ھەيكەلدەك سۇرلۇك قېتىپ تۇرۇ-شاتتى. دەرۋازا ئالدىغا يېتىپ كەلگەن ئاقسۇ ئەمىرى قاراۋۇللارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— دەرھال ئوردىغا خەۋەر يەتكۈزۈڭلار، نائىب ئەمىر شاھ-زادە باباچاق سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم بار.

ئوك تەرەپتە تۇرغان قاراۋۇللاردىن بىرى كىيىم - كېچەك-لىرى تولىمۇ رەتسىز، ئۇيقۇسىزلىقتىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەت-كەن، چىراي - تۇرقى ھارغىن بۇ مېھمانلارنىڭ بويىدىن - بېشىغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن، پۈتۈنلەي تۆمۇر بىلەن قاپلانغان ئېغىر - دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى كۈچ بىلەن ئىتتىر-ىپ قىيا ئاچتى - دە، ئىچىگە كىرىپ يەنە يېپىۋەتتى.

ھايال ئۆتمەي دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يەنە غىچىرلاپ قىيا ئېچىلدى - دە، ھېلىقى قاراۋۇل بىلەن ئېگىز بويلۇق لەشكەر بېشى قاپقىدىن مۇز ياغدۇرۇپ چىقىپ كەلدى.

ئۇ مېھمانلارغا تەكەببۇرلۇق بىلەن بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن توڭلۇق بىلەن سورىدى:

— جانابي شاهزاده ئالىيلىرى بۇگۈن مېھمان قوبۇل قىلىمايدۇ. ئەرز ـ مەلۇماتلىرىڭلار بولسا ئەتە ئەتىگەن قوبۇل ۋاقتىدا كېلىڭلار.

لەشكەر بېشى گەپ تۇگىدى دېگەننى قىلىپ، كىرىپ كېتىش ئۈچۈن كەينىگە ياندى.

— جىنىدەك تەخىر قىلسىلا، بېگىم، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى، — بىزلەركىم ئاقسۇنىڭ نائىب، ئەمىرى بولۇرمىز. شاھزادە باباچاق سۇلتان ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان ناھايىتىمۇ جىددىي مەلۇمات بار. تەخىرسىز خەۋەر قىلسۇنلار.

— ئاقسۇنىڭ نائىب، ئەمىرى؟ — سىپاھىبەگ مېھمانلارنىڭ رەتسىز، ساڭگىل ـ سۇڭگۇل ئۇستۇېشىغا يەنە بىر قېتىم قارىۋەتكەندىن كېيىن مەسخىرىلىك ھىجايدى، — سەنلەر كىمىڭنى ئەخمەق قىلىشماقچى، مۇشۇ ئەبگار ئەپتىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى ئاقسۇ ئەمىرى دېيىشكە قانداق پېتىنىشتىڭ. مانا ماڭا ئوردا دەرۋازىسىنىڭ لەشكەر بېشى بولغىلى يەتتە ـ سەككىز يىل بولۇپ قالدى. ئاستانىدىن كەلگەن تالاي ئەمىرلەرنى، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلارنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنى كۆتۈۋالغانمەن. سەندىلەردەك ئىككى توك ـ توك سايامقىنىڭ سۆزلىرىڭ ئۈچۈن لەشكەرلەرگە تۆتتۈرۈپ ھەپسىگە سولىتىۋەتسەممۇ بولۇۋېرەتتى. خەير ئەتىگىچە سەنلەرگە رەھىم قىلاي.

ئاقسۇ ئەمىرى ئالدىراشچىلىقتا ھېچقانداق ھەشەم ـ دەرەمسىز، مەنسەپدارلارچە تون ـ سەرپايىسىز كەلگەنلىكى ئۈچۈن، گېپىگە سىپاھىبەگنىڭ ئىشەنمىگەنلىكىنى پەملىدى. ئەمما، شۇ تاپتا بۇ ھاكاۋۇر سەرۋاز بىلەن ئارتۇقچە گەپ تالىشىپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق ئىدى. نەچچە تۈمەنلىگەن ۋەھشىي ياۋ قەشقەرگە قاراپ خۇددى دەججالنىڭ ئېشىكىدەك ئاسمان ـ زېمىننى سۈپۈرۈپ باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. مانا مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە ئۇنىڭ كاللىسىغا تۇيۇقسىز بىر ئەقىل كەلدى. قوينىدىن زەڭگەر-

رەڭ شايى رومالغا ئورالغان قوش مۇشتۇمچىلىك چوڭلۇقتىكى بىر تۇگۈنچەكنى ئالدى.

— ئال، مانا بۇ سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ماڭا ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرغان ئاقسۇنىڭ نائىب ۋە ئەمىرلىك مۆھرى، — دېدى ئۇ شايى رومالنى يېشىپ، قوش مۇشتۇمچىلىك چوڭلۇقتىكى ئىللىپىس شەكىللىك قاشتېشى مۆھۈرنى لەشكەر بېشىغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — مۆھۈرنى دەرھال شاھزادە ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بەر. ناۋادا سۇسلۇق قىلىپ سەل - پەللا كېچىكسەڭىز، شاھزادىگە دەپ كاللاڭنى ئالدۇرماي قويمايمەن.

تولىمۇ جىددىيلەشكەن ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ چىرايلىق چەكتۇرۇڭالغان چار ساقاللىرى سېزىلەرلىك تىترەپ كەتكەنىدى. لەشكەر بېشى ئۇنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان قارچىغا كۆزلىرىگە ئەيمىنىپ قارىدى - دە، قاشتېشى مۆھۈرنى ئىككى قوللاپ ئالغىنىچە لام - جىم دېمەستىن دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە تۆمۈر دەرۋازا يەنە غىچىرلاپ ئېچىلدى - دە، قاشتېشى مۆھۈرنى كۆتۈرگىنىچە ئوردا ئىشىكئاغىسى، بىكاۋۇلبەگ، دىۋانبېگى قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر چىقىپ كەلگىنىچە ئاقسۇ ئەمىرىگە ئېھتىرام بىلدۈردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، مۆھتەرەم نائىب ئەمىر جانابلىرى. ناقابىل سەرۋاز ھەزرەتلىرىنى تونۇيالمىغانلىقى ئۈچۈن ئەدەپسىزلىك قىلىپ ساقلىتىپ قويۇپتۇ. ۋەلىئەھدى ئالىيلىرى بىزلەرگە كىم قەشقەرنىڭ بىرنەچچە ئەمىرلىرىنى ئالدىلىرىغا ئەپۇ سورىغاچ ئوردىغا تەكلىپ قىلىشقا ئەۋەتتى. قېنى، ئوردىغا مەرھەمەت قىلغايلا.

ئاقسۇ ئەمىرى بىر چەتتە قورقۇنچتىن تامدەك تاتىرىپ تۇرغان سەرۋازغا لەپىدە بىرنى قاراپ قويدى - دە، ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى خۇش چىراي ئىلىك ئالدى.

— يوقسۇ ، جانابىي ئەمىرلەر ، سەرۋازدا گۈناھ يوق ، ئۇ ئۆزىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلدى .

ئۇ ئارتۇقچە سۆزلەپ ئولتۇرماي ئوردىغا قەدەم باستى ۋە ئوردا ئىشىكئاغىسىنىڭ يول باشلىشىدا ئۇدۇل ئائىب ئەمىر سارى يىغا قاراپ ماڭدى . ساراينىڭ تۆرىدىكى ئالتۇن تەختتە شاھزادە باباچاق سۇلتان مېھمانلارنى ساقلاپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئاقسۇ ئەمىرىنى كۆرۈپ ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۈردى .

گەرچە ئاقسۇ ئەمىرى بىلەن شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ مەنسەپ كۇلاسى تەڭ بولسىمۇ ، ئەمما شاھزادە ۋەلىئەھدى بولغاچقا ئالقى ئۈچۈن ، ئاقسۇ ئەمىرى ئالدى بىلەن سالام قىلدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، جانابىي ۋەلىئەھدەم ، — دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرۇپ ، — ئاگاھ ۋە دانا بولسىلىكى ، جۈڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەكىمىگلىغان لەشكىرى ئەزىزانە قەشقەر تامان پۈتكۈل يەر - زېمىنىنى قاپلاپ باستۇرۇپ كەلمەكتە . مەن غاپىل ئالقىمدىن ئول باسقۇنچىلارنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ، ئاقسۇ شەھىرىنى تارتتۇرۇپ قويۇپ ، ئازغىنە نۆكەر لىرىم بىلەن مۇبارەك ھۇزۇرلىرىنى پاناھ تارتىپ قېچىپ كەلدىم .

قاپقارا تۈماچە بۇرۇتى بۇغداي ئۆڭ چىرايىغا خويمۇ ياراشقان ، قۇش كۆزلىرىدىن يىگىرمە بەش - يىگىرمە ئالتە ياشلىق يىگىتلەرگە خاس جاسارىتى چاقناپ تۇرىدىغان ، بوي - بەستىنىڭ ئېگىزلىكىدىن ئالتۇن تەختتە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك تۇيغۇ بېرىدىغان شاھزادە باباچاق سۇلتان بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بىر ئاز تەئەججۇپلەندى ، لەۋلىرى ئاللىقانداق بىر ئىچكى تۇيغۇدىن تىترەپ تۇرغان ئاقسۇ ئەمىرىنى تەختىنىڭ يېنىدىكى بوش كۆرسىغا تەكلىپ قىلىپ ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ ئېھتىرام بىلەن سورىدى :

— تەپسىلىيرەك سۆزلەپ بەرسىلە ، ئى جانابىي ئەمىر ، بۇ

زادى قانداق ئىش؟

ئاقسۇ ئەمىرى بولغان ئىشلارنى يېغىنچاقلاپ تېزلا بايان قىلدى.

— ئى ۋەلىئەھدەم، تېزدىن ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا ھازىرلىق كۆرگەيلا، —دېدى ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىدا، — ھەم ئاستانىگە — دۆلەتپاناھ خان ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا تېزدىن چاپارمەن ماڭدۇر- غايلا. مەن جانابلىرىغا ھەمدەم بولۇپ، ئول باسقۇنچىلار بىلەن ئېلىشىپ، بۇ ئەرزىمەس جېنىمنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە گۇنا- ھىمنى يۇغايمەن.

شاھزادە باباچاق سۇلتان ياشلىقىغا باقماي ئۆزىنى توختىتە- ژالغان، غەيۇر، باھادىر يىگىت ئىدى. بەش گەز ئۇزۇنلۇقتىكى، بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات نەيزىسىنى خۇددى بىر تال يېكەننى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ، تۇگمەننىڭ چاقپەلىكىدەك چاقماق تېزلىكىدە ئويناتقىش ماھارىتى بىلەن پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى جانباز باھادىرلار ئارىسىدا ئالاھىدە داڭق چىقارغا- نىدى. نەيزىۋازلىقتا ئۇنىڭ تەڭدىشى يوق ئىدى. پېشقەدەم سەر- كەردىلەر ئۇنى سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا تەققاسلاپ مەدھىيىلىشەت- تى. مەرگەزلىكتە داڭق چىقارغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم بىلەنمۇ بىرنەچچە نۆۋەت ئوقيا ئېتىشتا سىنىشىپ تەڭلىشىپ قالغانىدى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى شاھزادە باباچاق سۇلتان جىددىي تەرزدە سارايدىكى ئەمىرلەرگە تەكشى قاراپ، — ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپتىڭلار. ۋەھشىي ياۋ باستۇرۇپ كېلە- ۋېتىپتۇ. بەلكىم بۇگۈن كەچ پېشىن مەھەلدە ياۋ بىلەن تۇتۇشۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن. پەرمان، ھەرقايسى قوۋۇقلارنى بىردىن سەركەردە ئۇچ مىڭدىن لەشكەر بىلەن قوغدايدۇ. شەھەردىكى قولىغا قورال تۇتالىغۇدەك ئەركەكلەر ھەمدەم بولىدۇ. قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر مەن بىلەن بىرلىكتە شەھەر سىرتىغا

چىقىپ بارگاھ قوۋىدۇ. نائىنساپ باسقۇنچىلارنىڭ پاسىق قەدەم-لىرىنى بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلاپ چىقارمىغۇچە ھەرگىز جەڭدىن قايتمايمىز. بىزگە جانابىي ئاللا، ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پىرىمىز مەدەتكار بولغاي.

باباچاق سۇلتان يېڭىسار قەلئەسىنى ساقلاپ ياتقان سەركەردە - لەشكەرلەرنى تېزدىن ھەمدەمگە كېلىش ۋە ئاستاىنگە باسقۇنچى ياغدىن خەۋەر يەتكۈزۈش ھەققىدە جىددىي چاپارمەن ماڭدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، قالغان ئون بەش مىڭغا يېقىن سەر-كەردە - سەرۋازلىرى بىلەن سۇ دەرۋازىسىدىن چىقتى - دە، ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن، تۈمەن دەرياسىدىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى سايدا قارارگاھ قۇردى. ئۇنىڭغىچە يۇرت - ماكانىغا ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ باسقۇن قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شەھەر ئەتراپىدىكى، يېزا - قىش-لاقلاردىن كەلگەن ئەزىمەتلەر ئۆزلۈكسىدىن ئون مىڭ كىشىلىك پىدائىي قوشۇن بولۇپ تەشكىللىنىپ خان لەشكەرلىرىگە قېتىل-دى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ساي سەئىدىيە لەشكەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ لەپىلدەپ تۇرغان ساناقسىز تۇغ - ئەلەملىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

بارگاھى ئالىيغا جەم بولغان سەركەردىلەرنىڭ چىرايلىرى جىددىي تۇس ئالغان بولۇپ، كۆزلىرىدىن ياۋغا بولغان نەپرەت ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. تۆرە ئولتۇرغان شاھزادە باباچاق سۇلتان ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ جەڭ تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتاتتى:

— بۇيۇك زېمىنىمىزغا باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنغان ياۋ-نىڭ كۈچىنى سەل چاغلاشقا بولمايدۇ. بىز جەڭ سېپىمىزنى ئىمكان بار كەڭرەك تۇزۇپ، ياۋنى لەشكەرلىرىمىزنىڭ سانىنى ھازىرقىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق ئىكەن دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈ-شىمىز كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن ياغى كۆرۈنگەن ھامان ئارقا

سەپتىكى ئاددىي رەئىيەتتىن تەشكىللەنگەن ھەممەمچى قوشۇن تۇغ - شەددىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ توختىماي ئايلىنىپ مېڭىپ تۇرغاي، بۇنداق قىلساق ياۋ ھەممەمگە كېلىۋاتقان سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ تېخىچىلا ئايىغى ئۇزۇلمەيۋېتىپتۇ دېگەن تۈيغۇغا كېلىدۇ - دە، قارامليق بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. خۇدا خالىسا ئەتە مۇشۇ ۋاختىچە ياۋنى شۇ يوسۇندا سارايسىمىگە سېلىپ تۇتۇپ تۇرالىساق، ئاستانىدىن كېلىدىغان ھەممەمچى قوشۇنمۇ يېتىپ كېلىپ بولىدۇ. ناۋادا ياۋ توختىماي باستۇرۇپ كېلىپ قالسا تۆۋەنچى[1]ۋە چېقىن توپچى[2]قوشۇن ئەكە ئاۋۋال ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. چۈنكى، نائىب، ئەمىر جانابلىرىنىڭ مەلۇمات قارىغاندا ياۋ لەشكەرلىرى تامامي ئاتلىق ئىكەن. تۆۋەنكە ۋە چېقىن توپ ئوقلىرىنىڭ دەھشەتلىك پارتلاش ساداسى بىلەن ئاتلارنى ئۇركۈتۈپ، ياۋ سېپىنى پاتپاراقچىلىققا سېلىپ ھەيۋەتسىنى سۇندۇرىمىز - دە، ئاندىن ئوقياچى مەرگەنلەر ئارقىلىق ئەدىپىنى بېرىپ چېكىندۈرىمىز...

— ۋەلىئەھدى ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېگىنىچە بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى ياتىشىبىگى شاھزادىنىڭ سۆزىنى ئۇزۇپ تاشلاپ، تېز - تېز سۆزلەپ، — ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— خەۋەرلەندۇق، — دېدى شاھزادە باباچاق سۇلتان ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ. ئۇ سەركەردىلەرگە قاراپ پەرمان بەردى، — جانابىي سەركەردىلەر جەڭ تەدبىرلىرىنى ئېسىدە مەھكەم تۇتقاي. مېنىڭ بۇيرۇقۇمسىز ھېچكىمنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن جەڭگە چۇشۇشىگە رۇخسەت يوق. قېنى ئۆز لەشكەرلىرى سېپىڭلارغا قايتىڭلار.

شاھزادە، ئاقسۇ ئەمىرى بىلەن بارگاھى ئالىيدىن چىقتى-

---

① تۆۋەنچى — ئىچىگە دورا - ئوق چىڭدىلىپ، پىلىك ئارقىلىق ئىشلىتىدىغان مىلتىق.
② چېقىن توپ — ئىپتىدائىي زەمبىرەك، پىلىكىگە ئوت تۇتاشتۇرۇپ ئىشلىتىدۇ.

ده، قارارگاهنىڭ ئالدىغا ۋاقىتلىق ياسالغان كۆزىتىش مۇنارىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارشى تەرەپكە نەزەر تاشلىدى.

ساينىڭ قارشى تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئارىسىدىكى قويۇق چاڭ - توزان پەلەككە كۆتۈرۈلۈپ، ئوچۇق ئاسماننىڭ يۈزىنى پۈتۈنلەي توسۇۋالغانىدى. خۇددى ھاشار چۈمۈلىلىرىدەك سان - ساناقسىز ياۋ لەشكەرلىرى ئاشۇ توپا - تۈمان ئارىسىدىن دەپدەپە، ئەسئەسە بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە جۇڭغار لەشكەرلىرى تولۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ياۋ بىلەن سەئدىيە لەشكەرلىرىنىڭ ئارىلىقى بارغانسېرى قىسقىراپ پەقەت ئىككى چاقىرىملا ئارىلىق قالغانىدى. شاھزادە باباچاق سۇلتان كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇپ، يېنىدىكى تۇغچىبەگنىڭ قولىدىن قىزىل رەڭلىك پەرمان تۇغىنى ئالدى - دە، لەشكەرلىرىگە قاراپ ئۈچ قېتىم پۇلاڭلاتتى. شۇ ھامان سەئدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن مىڭلىغان ناغرا - دۇمباقلار تەڭلا چېلىنىدى. ناغرا - دۇمباقلاردىن چىققان ھەيۋەتلىك گۇمبۇرلەش ساداسى پۈتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈرۈپ تىترىتىۋەتتى. گويا چاقماق چېقىلغاندەك چىققان بۇ ھەيۋەتلىك سادادىن بەخىرامان تىزگىن سىيرىپ كېلىۋاتقان موڭغۇل ئاتلىرى ئۈركۈپ تېپىرلاشقا، كىشنەشكە باشلىدى.

ئۆزىنى جاھاندا تەڭداشسىز ساناپ، ئات ئۈستىدە كۆرەڭلەپ ئولتۇرغان موڭغۇل لەشكەرلىرى ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا ئاتلىرىدىن تىك موللاق ئېتىپ چۈشتى، يۈرەكلىرى مۇجۇلۇپ ۋەھىمە ئىلكىدە جىغىلدىدى. ياۋ لەشكەرلىرى سېپىدە بىردىنلا پاتپاراقچىلىق يۈز بەرگەنىدى. ئۈركۈپ كەتكەن جەڭ ئاتلىرى ئىگىلىرىنى يەرگە ئېتىۋېتىپ، يەرگە يېقىلغان لەشكەرلەرنى دەسسەپ - چەيلەپ تەرەپ - تەرەپكە قېچىشاتتى. ھەيۋەتلىك گۇمبۇرلەش سادالىرى ساينى تىترىتەتتى. بىر ھازا داۋام قىلغان پاتپاراقچىلىقتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ياۋ لەشكىرى ئۆز

ئاتلىرىنىڭ تۇيىقى ئاستىدا چەيلىنىپ كەتتى. شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ بۇ «ناغرا ـ دۇمباق تەدبىرى» دەسلەپكى قەدەمدە ئۇنۇمىنى كۆرسىتىپ، كۆرەڭ ياۋنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇش مەقسىتىگە يەتكەنىدى.

ياۋ سەركەردىلىرى مىڭ بىر جاپادا جورۇپ يۇرۇپ جەڭ سېپىنى ئاران رۇسلىۋالدى. بۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەنى كۆرۈپ، قەشقەرنىمۇ بىرلا تۇيۇقسىز ھۇجۇم بىلەن ئېلىش خام خىيالىدا كېلىۋاتقان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ خانى غالدان بۆشۈكتۇخاڭنىڭ غەزەپتىن ئۆتى تېشىپ كەتكەنىدى. ئۇ قارشى تەرەپتىكى پۈتكۈل ساينىڭ تەڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئىگىلەپ جەڭ سېپى تۈزگەن سەئىدىيە لەشكەرلىرىگە شۇنداقلا بىر نەزەر تاشلىدى ـ دە، قارامىلىق بىلەن جەڭ قىلسا ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، سەركەردىلىرىگە دەرھال يۇرۇشنى توختىتىپ، كەينىگە ئىككى چاقىرىم چېكىنىپ قارارگاھ قۇرۇشقا پەرمان بەردى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ كەينىگە چېكىنگىنىنى كۆرۈپ سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن ياڭرىغان «ھايت ـ ھۇيت» سادالىرى پەلەككە كۆتۈرۈلدى. ياۋنىڭ ھەيۋىسى دەسلەپكى قەدەمدە سۇندۇرۇلغانىدى.

قەشقەر لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشا ـ ئۇچراشمايلا بۇرنىغا يېگەن غالدان بۆشۈكتۇخانىنىڭ دورداي كالپۇكلىرى تىترەپ، قىيىسىق ئورا كۆزلىرى ھازىرلا بىرىكمىنى تىرىك يەۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا چەكچىيىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇ ئەلپازىنى كۆرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قورقۇنچ ھەم ۋەھىمىدىن ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. ئۇ غالدانىنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالماسلىققا تىرىشاتتى. نىھايەت، ئىشان ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. سەركەردىلەر ئارىسىدىن كىملەرنىدۇر ئىزدىگەن غالدانىنىڭ قىيىسىق كۆزلىرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا كەلگەندە توختىدى. ساراسىمە ئىلكىدە قالغان ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدىنى قارا تەر ۋە سوغۇق

تىترەك باستى.

— سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۇزۇك لەشكەرنىڭ تايىنى يوق، قەدىمىمىز يەتكەنلا شەھەرنى خۇددى قوي قوتىنىنى ئىگىلىگەندەك ھېچقانچە كۇچىمەيلا ئىگىلەيمىز دېگەنىدىڭغۇ، ئى خوجا، كۆر-گەنسەن، ئۇلارنىڭ سېپىگە كېلىپ قېتىلىۋاتقان ھەمدەمچى لەش-كەرلىرىنىڭ تېخىچىلا ئايىغى ئۇزۇلمەيۋاتىدۇ.

تەرجىمانىنىڭ ھەربىر جۇملە سۆزلىرى يۇرىكىگە پىچاق بو-لۇپ سانجىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ پۇت ـ قوللىرى سىرقىراشقا باشلىدى، ئۇدۇق ـ بۇدۇق بولۇپ ئاغزى گەپكە كەلمىدى، ئاق شايىدىن چاقما كاۋدەك سەللە ئورىۋالغان بېشىنى توختىماي گىلدىڭلىتاتتى.

غالدان يەنە سورىدى:

— قېنى بىزگە ھەمدەمدە بولىدىغان مۇرتلىرىڭ؟ ئەجەب ئۇلارنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرمەيۋاتىمەنغۇ، خوجا؟

«ئاھ، تەڭرىم، غالدان خوجامغا مەدەت بېرىپ، ئۇنى غەلە-بە ـ نۇسىبەتكە يۇزلەندۇرگەيسەن. ئۇنىڭ زۇلۇم ـ سىتەملىرى-دىن ئۆزۇڭ ساقلىغايسەن...»

— كى ... كېلىدۇ ... ئا ... ئادالەتپاناھ خوجام، تۇمەنلىگەن مۇرتىل ھىدايەتچى سوپى لەشكەرلىرىم بۇگۇن ـ ئەتە ئىچىدە كېلىپ خىزمەتلىرىدە بولىدۇ.

غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانغا يەنە بىرنېمە دېيىش ئۈچۈن ئې-غىزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا بارگاھى ئالىيغا ئالدىراش كىرىپ كەلگەن چاپارمەن يەرگە موكلا تىزلاندى:

— شەۋكەتلىك خاقان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، سەئىدىيە لەشكەرلىرى ناغرا ـ سۇناي چېلىپ جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ.

غالدان ئارتۇقچە گەپ قىلماي چېدىردىن سىرتقا ماڭدى ۋە چىلان تورۇق ئارغىمىقىغا بىر سەكرەپلا مىنىپ لەشكەرلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. گەرچە ھىدايىتۇللا ئىشان قورقۇپ تۇرسىمۇ،

ئۇنىڭغا سوڭداشتى. غالداننىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئون بەش، سول تەرىپىدە ئون بەش جەمئىي ئوتتۇز سەركەردىسى ئۇچىسىغا بېلىق قاسىرىقى شەكىللىك مىس - تۆمۈردىن ياسالغان ساۋۇت كىيدۈرۈلگان بولۇپ، جەڭ قوراللىرىنى تۇتۇشقىنىچە سۈرلۈك تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ گاھىلىرى بېشىغا دۇبۇلغا كىيىۋالغان، گاھىلىرى يالاڭ ئۆزاشتاق ئىدى.

شۇ ئەسنادا سەئىدىيە لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى ناغرا - سۇنايى ئاۋازلىرى توختاپ، تۇم قارا ئارغىمىقا مىنىۋالغان شاھزادە باباچاق سۇلتان بەش گەز ئۇزۇنلۇقتىكى پولات نەيزىسىنى ئويناتقىنىچە ئات چاپتۇرۇپ چىقتى - دە، ياۋ قوشۇنىغا بىر ئوق يېتىم ئارلىق قالدۇرۇپ توختىدى. بېشىغا ئالماس كۆز قۇيۇلغان يارىشىملىق يېشىل سەللە ئورىۋالغان، ئۇچىسىغا ئوتقاشتەك قىزىل زەرباب تون كىيىپ، بېلىنى قاشتېشى كەمەر بىلەن باغلىۋالغان، ئات ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان شاھزادە باباچاق سۇلتان خۇددى يېلىنجاپ تۇرغان بىر پارچە يالقۇنداك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلەتلىك، غەيۇر بەستىگە قاراپ ياۋ سەركەردىلىرى ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇشتى.

ھېچقانداق جەڭ كىيىمى كىيمىگەن بۇ يىگىتنىڭ جەسۇر تۇرقى غالدان بۆشۈكتۇخانىنىڭمۇ ئەقلىنى لال قىلغانىدى. ئۇ يېنىدىكى ھىدايىتۇللا ئىشاندىن سورىدى:

— ئېيتقىنا، ئى خوجا، بۇ باھادىر ئەزىمەت كىم؟

— ئۇ دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ شاھزادىسى، ئىسمى باباچاق سۇلتان، قەشقەرنىڭ نائىب ۋە ئەمىرى، — دەپ ئالدىراش - تېنەش جاۋاب بەردى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئى موڭغۇل خانى، — دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا ئەدەپ بىلەن سۆزلىدى باباچاق سۇلتان ئالتۇن رەڭ چۈچىلىق يېشىل سايىۋەن ئاستىدا گىدىيىپ ئولتۇرغان غالدانغا قاراپ، — سېنىڭ

سەلتەنىتىڭ بىلەن سەئىدىيە سەلتەنىتى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق نىزا ـ ئاداۋەت يوق ئىدى. ھەر ئىككى ھۈدۈتلۇق ئۆز تەسەررۇ-پىدىكى زېمىنغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئۆز قوۋمىدىكى رەئىيەت-نىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىكى ئۈچۈن سەلتەنەت تىزگىنىنى ئادا-لەت بىلەن تۇتۇپ ئولتۇرمىقى لازىم ئىدى. ئەمما، سەن ئىلى ۋادىسىنى ئىگىلىۋالدىڭ، كېيىن قۇمۇل زېمىنغا بېسىپ كىرىپ كۆپ پاراكەندىچىلىك سالدىڭ. مانا ئەمدى قېشىڭدىكى ئاۋۇ مۇنا-پىق ئىشاننىڭ سېھرىي ئەپسۇنلىرىغا ئالدىنىپ، ئۆزۈڭنى چاغلا-ماي بوسۇغىمىز تۇۋىگە باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنىپسەن، بىلە-گىنكى، ئۆز قوۋمىغا ۋاپا قىلمىغان، ياتلارنى باشلاپ كېلىشتىن قىلچىلىك ئارلانمىغان بىر مۇناپىقتىن ساڭىمۇ قىلچىلىك ۋاپا كەلمەيدۇ. ئەقلىڭنى ئىشقا بۇيرۇساڭ ھېلىمۇ ئولگۇرسەن. ئې-تىڭنىڭ تىزگىنىنى دەرھال ئارقىغا بۇرا ـ دە، ئۆز تەسەررۇپىڭ-غا يۈز ـ ئابرۇيۇڭ بىلەن كېتىۋال، ئەگەر تەلۋە نىيىتىڭدىن يانمايدىكەنسەن، ئۇنىڭغىمۇ مەيلى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى شىر يۈرەك ئەزىمەتلەر ساڭا ۋە لەشكەرلىرىگە ئاللىقاچان ئەجەل قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ قويدى. شۇنىمۇ بىلىپ قالغىنكى، بى-راۋ يەنە بىراۋنىڭ زېمىن ـ تۇپرىقىنى مەڭگۈلۈك ئىستىلا قىلا-لىغان ئەمەس. بۇ زېمىننىڭ باغرىدىن ئوزۇق ئالغان ھەربىر ئادەم، ھەربىر گىياھ ۋە تاغۇ تاشلارغىچە سېنىڭ قىيامەتلىك دۈشمىنىڭدۇر.

تەرجىمانىنىڭ سۆزلىرىگە بىرمۇ بىر قۇلاق سېلىپ تۇرغان غالدان شاھزادە باباچاق سۇلتانغا قايىللىق نەزىرى بىلەن بىرنى قارىۋەتتى ـ دە، ئاللىنېمىلەرنىدۇر دەپ جىددىي كالدىرلىدى. خوجىسىنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان تەرجىمان باباچاق سۇلتانغا قاراپ سۆزلىدى:

— ئى باھادىر ئەزىمەت، غالدان بۆشۈكتىن ئالىيلىرىنىڭ جاۋابىغا قۇلاق سال. خان ئالىيلىرى شۇنداق دەيدۇكى: «بىز

شۇنچە سەپەر مۇشكۇلاتلىرىنى تارتىپ قەشقەرنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ بولدۇق. سەئىدىيە باھادىرلىرى بىلەن بىرەر مەرتەم جەڭبازلىق ماھارىتى سىناشماي كېتىپ قالساق، يۈزىمىزگە ۋە شانۇ شەۋكىتىمىزگە سەت بولۇر». شۇڭلاشقا، ئاۋۋال ئېلىشىپ باقايلى. بىز يېڭىلىپ قالساق، سەندىن ۋە خەلقىڭدىن ئەپۇ سورايمىز ـ دە، دەرھال ئارقىمىزغا يانمىز، ناۋادا سەن يېڭىلىپ قالساڭ دەرھال ئالدىمىزغا كېلىپ تىزلىنىپ گۇناھىڭنى تىلەيسەن ۋە قەشقەرنى بىزگە تاپشۇرىسەن.

— بەلەن گەپ، — دېدى شاھزادە جاراڭلىق ئاۋازدا جاۋاب قايتۇرۇپ، — ئۇنداق بولسا خانىڭغا ئېيىت، مانا مەن شۇ تاپتا جەڭگە تەييارلىنىپ بولدۇم. ماڭا ئۆزى چۈشىمۇ، باشقا باھادىر سەركەردىلىرىنى چۈشۈرسىمۇ مەيلى، ئەمما شەرتىم شۇكى، ھەر ئىككى تەرەپتىن يوشۇرۇن ئوق ئېتىپ نامەردلەرچە قەست قىلىشقا بولمايدۇ.

غالدان سىرىن تەرجىمانى ئارقىلىق شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ مەقسىتىنى بىلگەندىن كېيىن سەركەردىلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— قېنى سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار ئاۋۋال مەيدانغا چۈشۈپ، ئاۋۇ سەئىدىيە باھادىرنىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكېلىپ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتىنى ئاشۇرىسىلەر؟

ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغىچە بىر موڭغۇل سەركەردىسى ئېتىغا ئاچچىق قامچا سالدى ـ دە، شاھزادىگە قاراپ ئېتىلىدى. تالاي جەڭلەرنى كۆرگەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بۇ ياۋ سەركەردىسىنىڭ بوي ـ بەستى شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. چېچىنى بېشىنىڭ چوققىسىدىن قويۇپ، يەلكىسىگىچە ئۆستۇرۇۋالغان، ئوڭ قولىغا بىلەزۈكتەك يوغانلىقتا ئالتۇن ھالقا سېلىۋالغان بەستلىك باھادىرنىڭ قولىدا ئۇزۇن ساپلىق قىلىچ بار ئىدى. ئۇ غالدان بۆشۈكتۇخانىنىڭ ئەڭ قەھرلىك،

جەڭبازلىق ماھارىتى ھەممىدىن ئۈستۈن سەركەردىسى ئىدى. ئۇنىڭ بىرىنچى بولۇپ جەڭگە چىققانلىقىنى كۆرگەن غالدان خانتەرجەملىك بىلەن چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

چاقماق تېزلىكىدە ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن جۇڭغار سەركەردىسىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچىنى شاھزادە باباچاق سۇلتان پولات نەيزىسى ئارقىلىق چەبدەسلىك بىلەن توسۇۋالدى - دە، نەيزىسىنى شاققىدە تارتىۋېلىپ تەتۇر چۆرۈپ دەستىسى بىلەن موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ نەق بېشىنى چېنلەپ ئۇردى. شاھزادىنىڭ بۇ تۇيۇقسىز زەربىسى ياۋ سەركەردىسىنىڭ ئۆتكۈر نەزىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ ئۆزىنى چەبدەسلىك بىلەن ئوڭغا تاشلاپ ئېتىنىڭ بىقىنىغا چاپلاشتى. باباچاق سۇلتانىنىڭ نەيزىسى ھاۋانى شارتتىدە كېسىپ توختىدى. ھەر ئىككى پالۋاننىڭ يۇقىرى جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىككى تەرەپتىكى سەركەردە - لەشكەرلەر قىيقاس - چۇقانلىرى بىلەن ئالقىش ياڭراتتى. شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ پولات نەيزىسى گويا تاغلارنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكۈدەك قۇدرەت بىلەن سانجىلسا، ياۋ سەركەردىسىنىڭ ئۇزۇن دەستىلىك قىلىچى خۇددى ھەرقانداق مۇستەھكەم نەرسىنى كېسىپ پارە - پارە قىلىۋېتىدىغان ئەلپازدا چېپىلاتتى. ئەمما بۇ ھۇجۇملاردىن ئىككىلا سەركەردە ئۆزلىرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئېلىپ قاچاتتى ياكى چەبدەسلىك بىلەن مۇداپىئە كۆرەتتى. ئۇلار شۇ تەرزدە بىر ئاش پىشىمغىچە ئېلىشتى. غەربىي ئۇيۇقا سىلجىۋاتقان قۇياش بۇ ئاجايىپ يۇقىرى سەۋىيىلىك جەڭبازلىق ماھارىتىنى تاماشا قىلىشتىن قېيالمايۋاتقاندەك قىپقىزىل رەڭلىنىپ ئاستا - ئاستا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا كۈن گويا بىر پارچە ئوتتەك تاۋلىنىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى.

نېپىز، يەڭگىل كىيىنگەن شاھزادە بارغانسېرى روھلىنىپ كەتكەن بولۇپ، بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات نەيزىنى گويا

بىر تال يېكەننى كۆتۈرۈۋالغاندەك ئەپچىللىك بىلەن ئويىنىتىپ، موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋەتتى. شاھزادە نەيزىسىنى ئويىنىتىپ گاھ ئوڭ ياندىن، گاھ سول ياندىن ھۇجۇمغا ئۆتەتتى.

ئۇچىسىغا ئېغىر مىس ساۋۇت كىيىۋالغان موڭغۇل سەركەردىسى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن بولۇپ، بارغانسېرى قولىدىكى شالماي ھاسىراپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ رەقىبىنىڭ بېشىغا جاسارەت بىلەن قىلىچ چاپاتتى، ئۆزىگە زەرب بىلەن سانجىلغان نەيزىنى ئەپچىللىك بىلەن توسۇيتتى.

— ئويلىماپتىكەنمەن، سەئىدىيە سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ مۇشۇنداق شىر سۈپەت، باھادىر ئەزىمەتلەر بار ئىكەن — دەھ! — دەۋەتتى غالدان بۆشۈكتۇخان شاھزادىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولۇپ. شۇ تاپتا ئۇ ئۆز سەركەردىسىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىن بارا - بارا مۇداپىئەگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ مەيۇسلىنىپ قالغانىدى.

«ئى ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا، ئى ئاۋالوكىتا ئىشۋارا بۇددىھا، بۈيۈك ئاچارى دالاي لامابۇرھانۇ ھەزرىتىم، سەئىدىيە تەسەررۇپىدا يېڭىلىپ شەرمەندىلەرچە ئاقىۋەتكە قېلىشىمدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن، سەركەردە - لەشكەرلىرىمگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ، بۇ خەلقى ياۋاش، تۈپرىقى مۇنبەت زېمىننى تەسەررۇپۇمغا ئېلىشىمغا مەدەت قىلغايسەن. بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە نۇسرەت قازانسام، ساداقەتمەن بۇددا مۇخلىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، يۈز جايغا ساڭرام - ئىبادەتخانا سالدۇرۇپ، ھەقىقىي ھۆرمىتىڭگە بىھېساب نەزىر - نىياز قىلغايمەن. توققۇز يۈز راھىبنى توققۇز ئاي، توققۇز يۈز مەرتىۋە نوم - بېتىك ئوقۇتۇپ تىلاۋەت قىلدۇرغايمەن ...»

غالدان بۆشۈكتۇخانىڭ غەمگە پېتىپ كۆزىنى مەھكەم يۇمۇۋالغانلىقىنى كۆرگەن يەنە بىر سەركەردىسى خان خوجىسىدىن

ئىجازەت ئالمايلا ئېتىغا قامچا سالدى ـ دە، ھېرىپ ھالىدىن كېتەي دەپ قالغان موڭغۇل سەركەردىسىگە ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن ئۈچى ئۈچلۈق، ئىككى بىسلىق قوش شەمشىرىنى ئىككى قولىدا پۇلاڭلاتقىنىچە شاھزادە باباچاق سۇلتانغا تاشلاندى.

شۇ ھامان سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن ۋاڭ ـ چۈڭ كۆتۈرۈلدى.

— نامەردلىك قىلدى.

— لەۋزىدە تۇرمىدى.

— بىرىگە بىر چىقمىدى ئىمانسىزلار.

شاھزادە «ئىجازەتسىز ھېچكىمنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن جەڭگە چۈشۈشىگە رۇخسەت يوق» دەپ جېكىلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرمۇ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ۋەھىمە ئىلكىدە ياغاچتەك قېتىپ قالغانىدى.

— بىزمۇ ھەمدەمگە سەركەردە چىقىرايلى، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرگە قاراپ، — ئىجازەت بەرسەلە، سەركەردە، ۋەلىئەھدىگە مەن ھەمدەمدە بولاي.

— ۋەلىئەھدىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى تولىمۇ يۇقىرى، يەنە بىرئاز سەۋرى قىلىپ باقايلى. ناۋادا پەقەتلا تەڭ كېلەلمەي قالسا، ھەمدەمگە بارسىلىمۇ ئۇلگۈرىلا. ۋەلىئەھدىنىڭ لەشكىرىي پەرمانىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بۇزۇشقا ھەددىم ئەمەس.

شاھزادە باباچاق سۇلتان قىلچىلىك تەمتىرىمەستىن ئىككى ياۋ سەركەردىسىگە تاقابىل تۇرۇۋاتاتتى. ھەمدەمچى شېرىكىنى كۆرگەن موڭغۇل سەركەردىسى ھەم ئەجىر ـ تۆھپە قىزغىنىپ، ھەم شاھزادىنى ئۆلتۈرۈپ جەڭنى تېزرەك ئاخىرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە بىردىنلا مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ قالايمىقان قىلىچ ئورۇشقا چۈشتى.

شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى پەقەتلا قولاشمايۋاتاتتى. كۆزى ئىتتىك، قولى چاققان، رەقىبىنىڭ ھۇجۇمىدىن كۆڭ-

لىدىكى ۋەسۋەسىنى بىلىشكە ئادەتلەنگەن شاھزادە ئىككى ياۋ سەركەردىسىنىڭ ئوتتۇرىغا كىرىپ تۇرۇپ چاندۇرغاندەك بىر ھىيلە ئىشلىتىۋىدى، بۇنى پۇرسەت كەلدى دەپ ھېسابلىغان باش-تىكى ياۋ سەركەردىسى قولىدىكى ئۇزۇن دەستلىك قىلىچنى شاھزادىنىڭ بېشىغا توغرىلاپ زەرب بىلەن ئۇردى، شاھزادە چاق-ماق تېزلىكىدە ئېڭىشتى ـ دە، ئۆزىنى قارا تۇلپارنىڭ قورسىقى-غا ئالدى. ۋىشىلداپ كەلگەن قىلىچ يەنە بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ نەق بوينىغىلا چۈشتى ـ دە، ئۇنىڭ بېشى خۇددى ئۇزۇلگەن قاپاقتەك يەرگە تورۇكلاپ چۈشتى. رەقىبىنىڭ دامىغا چۈشۈپ، ئۆز شېرىكىنى چېپىپ تاشلىغانلىقىنى كۆرگەن ياۋ سەركەردىسى چۆچۈپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تەمتىرەپلا قالدى. دەل شۇ چاغدا قارا ئارغىماقنىڭ قورسىقىدىن لىككىدە ئېگەرگە قونغان شاھزادە باباچاق سۇلتان تېخىچىلا ھوش ـ كاللىسىنى يىغىشقا ئۇلگۈرەلمىگەن ياۋ سەركەردىسىنىڭ دەل يۇرىكىنى نىشانلاپ زەرب بىلەن نەيزە ئۇردى. تەڭداشسىز كۈچ بىلەن سانجىلغان پولات نەيزىنىڭ ئۇچى ياۋ سەركەردىسىنىڭ كۆكرىكىدىكى قاسا-راقلىق مىس ساۋۇتنى تېشىپ ئۆتۈپ دۇمبىسىدىن چىقتى. ياۋ سەركەردىسى ناله قىلىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمەي جان بەرگەنىدى.

قاراپ تۇرۇپ ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلغان غالدان قاتـ-تىق چۆچۈدى ـ دە، قىساس ئېلىشقا ئاتلانغان يەنە بىر سەركەر-دىسىنى تۇيۇلدىباز چالدۇرۇپ قايتۇرۇۋالدى ۋە قوشۇنغا ئون چاقىرىم چېكىنىشكە پەرمان چۈشۈردى. موڭغۇل لەشكەرلىرى-نىڭ چېكىنگەنلىكىنى كۆرگەن شاھزادە باباچاق سۇلتانمۇ ئۆز قوشۇنىنىڭ سېپىگە قايتتى. بۇ چاغدا شەرقىي ئۇيۇقتىن كۆتۈ-رۇلگەن تۇن پەردىسى يېيىلىشقا باشلىغانىدى.

سەئىدىيە لەشكەرلىرى كەچلىك غىزا ئۈچۈن دۇملەپ تەييار-لاپ قويۇلغان پولۇنى ئىشتىها بىلەن ئالدىراش يېيىشتى ـ دە، سۇسىز سايدا تەييەمۇم قىلىپلا قازا بولۇپ كەتكەن ئەسىرنامىزنى

شام نامىزىغا قوشۇپ ئۆتىۋېلىشتى.

نامىزىنى ئۆتەپ بولغان سەركەردىلەر بارگاھى ئالدىغا يىغىلىپ شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ غەلىبىسىنى مۇبارەكلەشتى.

— مۇبارەك بولسۇن، ۋەلىئەھدى ئالدىلىرى.

— بەئەينى ھەزرىتى ئەلى شاھمەردان پىرىمىزدەك باھادىرلىق كۆرسەتتىلە.

— ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتتىغۇ دەيمەن.

— بەلكىم شۇ چېكىنىشىدە ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچقاندۇر.

— ھەي ناتايىن جۇمۇ، لەۋزىدە تۇرامدۇ ئول لەشكەرلەر.

— لەۋزىدە تۇرمىسا جاجىسى ئۆلۈم.

— ياۋ چېكىنىدىغاندەك ئەمەس، ئۇزۇن ساينىڭ ئۇ چېتىدىكى تاغنىڭ باغرىدا قارارگاھ قۇرۇپتۇ.

— ئۇنداقتا ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك. ناۋادا كېچىدە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىپ قالسا غەپلەتتە قالمايلى.

— ئول باسقۇنچىلارنىڭ لەۋزىدە تۇرىدىغان ـ تۇرمايدىغانلىقى ماڭا نامەلۇم، — دېدى شاھزادە باباچاق سۇلتان سەركەردىلىرىنىڭ تالاش ـ تارتىشىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغاندىن كېيىن سۆز ئېلىپ، — ئەمما، بۇگۈن كېچە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. چۈنكى بىرىنچىدىن، ئۇلار قەشقەرگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش مۇددىئاسىدا ئاقسۇدىن يولغا چىققان پېتى تۇزۇكرەك ئارام ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن ھېرىپ ـ چارچىدى. ئىككىنچىدىن، لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى سۇندى. ئۈچىنچىدىن، بىزنىڭ لەشكىرىي كۈچىمىزنى مۆلچەرلەشكە ئامالسىز قالدى. بۆكتۇرمە قويمدۇ دەپ گۇمانلىنىدۇ. ئەگەر قارارگاھىمىزغا كېچىدە تېگىش قىلىش نىيىتى بولسا تاغ ـ باغرىغا قارارگاھ قۇرمايتتى. ئۇلار بۇگۈن كېچە خاتىرجەم ئارام ئېلىۋېلىش

ئۇچۇنلا ئارقا تەرەپتىن تاغنى ھىمات قىلىپ قارارگاھ قۇرغان. پەرمان! لەشكەرلەر بۇگۈن كېچە خاتىرجەم ئارام ئالغاي. جەسەكچىلەر بىر ھەسسە كۆپەيتىلىپ، ھەر ئاش پىشىم ۋاقىتتا بىر قېتىم ئالماشتۇرۇلغاي.

سەركەردىلەر پەرمانبەردارلىق بىلدۈرۈشۈپ بارگاھى ئالىيدىن ئايرىلدى ـ دە، ئۆز قارارگاھلىرىغا تارقاشتى.

شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ مۇلاھىزىسى توغرا چىققانىدى. بۇ كېچە تىپتىنچلا ئۆتتى.

9

تۇنجى قېتىملىق مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىگەن غالدان بۆشۈكتۇخان بارگاھى ئالىيدىكى يولۋاس تېرىسى ئۈستىدە خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ قول ئاستىدىكى سەركەردىلىرى ۋە مىڭ تەستە ئىتائىتىگە كىرگۈزگەن موڭغۇل قوۋملىرى ئالدىدا يۇز ـ ئابرۇيىنىڭ تۆكۈلۈشىدىن ئەنسىرەپ، چېكىنىشتىن يالتىيىپ قالغانىدى. ئەمما، ئالدىدا كۆچلۈك ياۋ چىش ـ تىرنىقىغىچە قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۇنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ قويۇۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى بىر پارچە ئوت يالقۇنىنىڭ ئارىسىدا قالغاندەك سېزەتتى.

«ئاھ، ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا، مەن مىڭ بىر جاپالار ۋە قانلىق بەدەللەر بىلەن پۈتكۈل موڭغۇل دالىسىدىكى خوشۇت، تورغات، دۆربىت قەبىلىلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى تىكلەپ، موڭغۇللارنىڭ پۈتكۈل تۆت ئۇيرات قەبىلىسىنىڭ خانۇ خاقانى بولدۇم. ئۆمرۈم يار بەرسە مۇنبەت سەئىدىيە زېمىنىنى، ئاندىن غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئۇلۇغ

بۇزرۇكۇار بابائى خاقانىمىز تىمۇچىنىڭ① شەۋكەتلىك سەلتەنىتى-نى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرمەكچىدىم. ئەمما، ئىشىنىڭ بېشىدىلا سەئىدىيە تەسەررۇپىدا كۆچلۈك مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئامالسىز قېلىۋاتىمەن. سەندىن تىلەيدىغىنىم شۇكى، بۇيۇك مەقسەتلىرىم-نى ئەمەلگە ئاشۇرۇشۇم ئۈچۈن مەدەت بېرىپ، چەكسىز كۈچ - قۇدرەت، نۇسىبەت - ئامەت ئاتا قىلغايسەن ...»

تىلماچىنى ئەگەشتۈرۈپ بارگاهى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان غالدانىڭ ھەسرەتلىك نادامىتىنى ئۇ-زۇپ قويدى. غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانغا شۇنداقلا بىر نەزەر تاشلىدى - دە، پەرۋاسىزلىق بىلەن باشقا تەرەپكە قارىۋالدى. غالدانىڭ تۇنۇگۈن شاھزادە باباچاق سۇلتان بىلەن قىلىشقان ئەھدى - لەۋزى بويىچە مەغلۇبىيىتىگە تەن بېرىپ، لەشكەرلىرى-نى چېكىندۈرۈپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ كېچىچە كىرپىك قاقماي چىققان ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى ۋەھشىي يىرتقۇچنىڭ ئۇۋۇسىغا كىرگەن بىچارە توشقاندەك لاغىلداپ تىترەپ ئەتىگەندىلا بارگاهى ئالىيغا كىرگەندى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ئادالەتپاناه خانۇ خاقان ئالىيلە-رى، — دەپ سالام قىلدى ئاپاق خوجا تىترەپ تۇرۇپ.

— نېمە ئىش؟ — سورىدى غالدان قاپىقىنى تۇرۇپ.

— ئى باھادىر خاقان، كېچىدىن مەن مۇرتىل ھىدايەتچىلە-رىم بىلەن خۇپيانە سۆزلەشتىم. سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ سانى سېنىڭ مۆلچىرىڭدىكىدىن خېلىلا ئاز ئىكەن. سەن بۇگۈن سەئى-دىيە لەشكەرلىرى بىلەن يەنە بىر مەرتەم جەڭ قىل، ئۇل مۇرتەد-لەرنىڭ سەركەردىسى شاھزادە باباچاق سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشنى ماڭا قويۇپ بەر.

— سېنىڭ راستىنلا شۇنچىلىك ماھارىتىڭ بارمۇ،

---

① تىمۇچىن — چىنگىزخان.

خوجا؟ — دېدى غالدان ھدايىتۇللا ئىشاننى پو ئېتىۋاتىدۇ دەپ ئىشەنمەي، — ئېيتقىنا، سەن ئۇ يولۋاسنىڭ يۇرىكىنى يېگەن باھادىرنى قانداق ئۆلتۈرمەكچىسەن؟

غالدان بۆشۈكتۇخاننىڭ قىزىقىپ قالغىنىنى كۆرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان تېخىمۇ غەيرەتلىنىپ سۆزگە كىرىشتى:

— بۇ تەرىپىنى خان ئالىيلىرى ھازىرچە سۈرۈشتۈرمەي تۇرغاي. ماڭا پەقەت بىر سەركەردە بىلەن يۈز نەپەر ئوقياچى مەرگەننى ئىتائىتىمگە تاپشۇرغاي. ئول شاھزادە ئۆلگەن ھامان خان ئالىيلىرى قىلچىلىك ئىككىلەنمەي تامامى لەشكەرلىرى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەي. قالدى ئىشلارغا مېنىڭ مۇرىتىل ھىدايىتچىلىرىم شەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ھەمىدىلىشىدۇ. ئىچ ـ تېشىدىن تەڭلا ماسلاشساق، ئىنشائاللا، قەشقەرنى بۇگۈن قولىمىزغا ئالغايمىز.

ئىشاننىڭ سۆزلىرى غالدانىنىڭ غەيرىتىنى ئاشۇردى، پۈتكۈل سەئىدىيە زېمىنىنى يۇتۇۋېلىش نەپسىنى تېخىمۇ بەك تاقىلىدىتىۋەتتى.

— بوپتۇ، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، ئەمىسە، — دېدى غالدان قولىنى سىلكىپ.

كۈن ئاشۇاقتىدىن ئۆتكەندە، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە ئۇندەپ چالغان دۇمباق ساداسى تىپتىنچ ساينى قايتىدىن جانلاندۇردى.

— ياۋ لەشكەرلىرى يەنە جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ، — دېدى بارگاھى ئالىيغا ئالدىراپ كىرگەن چاپارمەن شاھزادە باباچاق سۇلتانغا سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن.

— ياۋ راستىنلا لەۋزىدە تۇرماپتۇ ـ دە، — دېدى شاھزادە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، — پەرمان! لەشكەرلەر دەرھال جەڭگە تەييارلانغاي.

— مېنىڭچە، ئاستانىدىن ھەمدەمچى لەشكەرلەر كېلىپ بولـ

غۇچە جەڭگە چىقماي تۇرساق، — دېدى ئاقسۇ ئەمرى شاھزادىنى توسۇپ، — جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالساق ئۇلار قارارگاھىمىزغا تېگىش قىلىشقا پېتىنالماس. بىرنەچچە كۈن مۇشۇنداق مىدىرلىماي تۇرۇۋالساق، لەكمىڭلىغان لەشكەرلىرىگە ئوزۇق - تۇلۇك يېتىشتۇرەلمەي ئۆزلۈكىدىن چېكىنىشى مۇمكىن.

— جانابلىرىنىڭ بۇ مەسلىھەتىمۇ توغرا، — دېدى شاھزادە ئويچانلىق بىلەن، — ئەمما بوسۇغىمىز تۇۋىگە باستۇرۇپ كېلىپ جەڭگە ئۇندەۋاتقان ياۋنىڭ ئالدىغا چىقماي يېتىۋالساق تولىمۇ قورقۇنچاقلىق قىلغان بولۇپ قالمايمىزمۇ؟ خاتىرجەم بولسىلا. بۇگۈن يەنە ئىككى ياۋ سەركەردىسىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىمىغۇچە جەڭدىن ھەرگىز قايتمايمەن.

شاھزادە شۇنداق دېدى - دە، ئۇزۇن پولات نەيزىسىنى ئېلىپ بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى. باشقا سەركەردىلەر دەرھال ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

— ئي لەۋزىدە تۇرمايدىغان نامەردىلەر، قېنى ئەركەك بولساڭ مەيدانغا چۇش. سەنلەرگە نەيزەمنىڭ تەمىنى يەنە بىر تېتىپ قويايي، — دېدى جەڭ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ تۇرغان باباچاق سۇلتان چاپچىپ تۇرغان قارا ئارغىمىقنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ.

شۇ ھامان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قېشىدا تۇرغان موڭغۇل سەركەردە ئىشانىنىڭ كۆز ئىشارىسى بىلەن تەڭ ئات چاپتۇرۇپ چىقتى - دە، شاھزادە بىلەن نەيزىۋازلىققا چۇشتى. موڭغۇل سەركەردە ھەدىگەندە شاھزادىگە تەڭ كېلەلمەيۋاتاتتى. ئۇ بىرنەچچە مەرتەم ئېلىشقاندىن كېيىن نەيزىسىنى شۇنداقلا بىر شىلتىدى - دە، شاھزادىنىڭ مۇداپىئە كۆرگەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئېتىنىڭ بېشىنى شاققىدە كەينىگە بۇراپ ئۆز سېپىگە قاراپ قاچتى. ئەمدىلا قىزىشقا باشلىغان شاھزادە ئۇنى تىرىك تۇتۇۋېلىش كويىدا كەينىدىن قوغلىدى. ئۇ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ

سېپىگە بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۈتكىنىمۇ دەل شۇ ئىدى. ئوتتۇز - قىرىق قەدەم ئارىلىق قالغاندا ئىشان ئەتراپىدىكى يۈز مەرگەنگە قاراپ قول شىلتىدى. شۇ ھامان نامەردلەرچە ئېتىلغان ئوق يامغۇرى شاھزادە باباچاق سۇلتانغا قاراپ ۋىشىلداپ ئۇچۇشقا باشلىدى. گەرچە شاھزادە چاققانلىق بىلەن نەيزىسىنى چاقپەلەك شەكلىدە پىرقىرىتىپ مۇ-داپىئەلىنىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئون نەچچە تال يا ئوقى كۆك-رىكىگە سانجىلىشقا ئۈلگۈرگەنىدى. ئېغىر يارىلانغان شاھزادە ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەرنىڭ قۇش بېشىنى مەھكەم تۇتۇپ ئېڭىشتى - دە، ئاتنىڭ بېشىنى ئۆز سېپىگە بۇرىدى.

شاھزادىنىڭ ئەجەللىك يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن غالدان خۇ-شاللىقتىن قىن - قىنىغا پاتمىغان ھالدا ۋارقىرىدى:

— قىرىڭلار!

شۇ ھامان تۈمەنلىگەن ئاتلىق ياۋ لەشكىرى سەئىدىيە لەش-كەرلىرى سېپىگە ئات سالدى.

شاھزادىنىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن ئاقسۇ ئەمىرى جان - جەھلى بىلەن ۋارقىرىۋەتتى.

— نامەردلىك قىلدى، ئىمانسىزلار، بولۇڭلار، تۆۋەڭ، چېقىن توپلارنى ئېتىڭلار.

شاھزادىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئوقتەك ئات چاپتۇرۇپ بارغان ئىككى سەركەردە شاھزادىنى ئىككى تەرەپتىن يۆلەپ ئۆز سېپىگە ئەكېلىۋالدى. سەئىدىيە لەشكەرلىرى ئاتقان تۆۋەڭ، چېقىن توپ-لار توختىماي گۈلدۈرلەيتتى. ئات چاپتۇرۇپ باستۇرۇپ كېلە-ۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرى كۆچلۈك پارتلاش ساداسىدىن ئات - پاتلىرى بىلەن تىك موللاق چۈشەتتى. بىر مەيدان قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن چىققان «جاراڭ - جۇرۇڭ» ساداسىرى، لەشكەر-

لەرنىڭ «قىر - چاپ» دەپ نەزە تارتىشلىرى، ئەجەللىك تىغ زەربىسىگە ئۇچرىغان لەشكەرلەرنىڭ ئېچىنىشلىق داد - پەريادلىرى پۈتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

— شەھەرگە چېكىنىڭلار، — دېدى بارغانسېرى شۇكلەپ كېتىپ بارغان شاھزادە.

سەئىدىيە لەشكەرلىرى جەڭ قىلغاچ چېكىنىشكە باشلىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھەر قەدەمىنى يۈزلىگەن لەشكەرلەرنىڭ ھاياتىنى بەدەل قىلىپ ئىلگىرىلەيتتى.

سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ شۇ قەدەر قەيسەرلىكى غالداننى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. ئۇ سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ سانىنىڭ ئۆزىنىڭ مۆلچىرىدىكىدىنمۇ خېلىلا ئاز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇ لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۈدۈل قەشقەر شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا پەرمان بەردى.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى يىراقتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەن شاھزادە باباچاق سۇلتاننى قوغداپ ماڭغان سەركەردىلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ توختاپ، — شەھەر ئىچىدە توپىلاڭ يۈز بەردى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى شەھەر ئىچىدە ئوت قويۇپ، قارىقى دەرۋازىسىنى ئېگىلەپ ياۋ لەشكەرلىرىگە قوۋۇقنى ئېچىپ بەردى.

بۇ چاغدا شاھزادىنىڭ گەپ قىلغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى.

— ئۇنداق بولسا ۋەلىئەھدىنى قوغداپ دەرھال ئاستانىگە چېكىنەيلى، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى ئارتۇقچە ئويلىنىپ تۇرمايلا، — بەلكىم يول ئۈستىدە ھەمدەمگە كەلگەن خان لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالارمىز.

ئۇلار مىڭغا يېقىن نۆكەرنىڭ قورۇقچىلىقىدا ئاستانىگە قاراپ چېكىنىدى.

غالداننىڭ لەشكەرلىرى چىڭقىچۇش مەھەلدە قەشقەر شەھەرىنىڭ تۆت دەرۋازىسىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىدى. يېرىم كۈنلۈك

جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك ئېلىپ بېرىلدىكى، سايدىن سۇ دەرۋازد-
سىغىچە بولغان يەر يۈزى سەئىدىيە ۋە جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ
جەسىتى بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇپ، تۇپراق قىپقىزىل قان
بىلەن بويالغانىدى.

ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق ئادەمدىن ئايرىلغان غالدان غەزەپ-
تىن ئاچ قالغان يىرتقۇچ ھايۋاندەك ھۇركىرىدى - دە،
بارلىق ئۆچ - قىساسنى بىگۇناھ قەشقەر ئاھالىسىدىن ئالدى.

10

بۇگۈن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى يەكەن شەھىرىنىڭ
جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ مۇھاسىرىسىدە تۇرغىنىغا
دەل توققۇز كۈن بولدى.

شاھنىشىندىكى ئالتۇن تەختتە غەمكىن ئولتۇرغان سۇلتان
ئىسمائىلخان ئوغلى شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ مۇسىبىتىدىنمۇ
ياكى شەھەر بوسۇغىسى تۆۋىدىكى ياۋنىڭ دەھشەتلىك ئىسكەنجە-
سىدىنمۇ ئەيتاۋۇر خېلىلا جۇدەپ قالغانىدى، شۇنداقلا قارىغان
كىشىگە بېشىدىكى ئالماس كۆز قادالغان شاھانە سەللىسى بىلەن
ئۇچىسىدىكى شاھانە زەرباب تونى بەستىگە خېلىلا چوڭ كېلىپ
قالغانىدەك تۇيغۇ بېرەتتى. چاچ - ساقاللىرىدىكى ئاق خېلىلا كۆ-
پىيىپ قالغانىدى، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان پىغان
يۈرەك - باغرىنى زەردابقا تولدۇرۇۋەتكەنىدى.

«مەرھۇم ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ قەستلەپ ئۆلتۈرۈ-
لۈش ۋەقەسىدىن كېيىن نېمە ئۈچۈن ھوشۇمنى يىغمىغاندد-
مەن - ھە! ئىسىت، ئول جەننەتماكان ئەمىر مۇشۇنداق قارا
كۈنلەرنىڭ پات يېقىندا كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلگەنىدەك خان
لەشكەرلىرىنى سەرخىللاشتۇرۇش، لەشكەرلەرنى مەشىقلەندۇ-

رۇش، كـۆپلەپ لـەشكىرىي خىراجەت ئاجرىتىپ قورال ـ ياراغ-لارنى تولۇقلاش خۇسۇسىدا قايتا ـ قايتا مەلۇمات سۇنسا، نېمە ئۈچۈن قۇلاق سالمىدىم ـ ھە! ئەسلىدە مەرھۇمنىڭ سۆيىقەستكە ئۇچرىشى مۇشۇ پاجىئەنىڭ بېشارىتى ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئۆز ۋاقتى-دا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن مۇناپىقنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايتا ـ قايتا تەكلىپ بەرسە ئەجەب قۇلاق سالماپتىكەنمىنا، يا ھەزرەت! بـۇ ئـىشان نېمىدېگەن ھىيلە-گەر ـ ھە! ئاۋۋال مىرزا باباقبەگدەك بۇيۇك سەركەردىنى ئۆلتۈ-رۈۋېتىپ، مېنى قاناتسىز قالدۇرغاندىن كېيىن، ياتلارنى باشلاپ كەلگىنىنى قارىمامدىغان. ۋاھ ھەسرىتا، كىمگە بېرىپ ئېيتاي بۇ دەردىمنى...»

سۇلتان ئىسمائىلخان بىردىنلا خىيالىنىڭ ئايىغىنى يېغىش-تۇردى ـ دە، ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئارىسىدا نېمىگىدۇر نارازى بولۇپ، چىرايلىق ئەگمە قاشلىرىنى يىمىرىپ، تەتۇر قاراپ ئول-تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قارىدى.

— بۇ لەشكىرىي پەرمان، مەلىكەم. مەن بىر بۇيۇك سەلتە-نەتنىڭ پاسبانى بولۇش سۈپىتىم بىلەن سىزگە، يەنە كېلىپ ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسىگە پەرمان بېرىۋا-تىمەن. شۇڭا، لەشكىرىي پەرمانغا شەرتسىز بويسۇنۇشىڭىز كې-رەك. دەرھال تەييارلىق قىلىڭ ـ دە، بۇگۈن كېچىدىلا يولغا چىقىڭ. سىز قىلماقچى بولغان ئىش بوسۇغا تۇۋىمىزدىكى ياۋ بىلەن جەڭ قىلغاندىنمۇ مۇھىم.

سۇلتان ئىسمائىلخان بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىر تۇغقان ئاكىسى، جىيەن ئوغلى مۇھەم-مەدئىمىن باھادىرخان بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىدا ئارازلىشىپ قالغانلىق سەۋەبلىك پەقەتلا ئالاقە قىلىشمىغانىدى. مانا ئەمدى رەھىمسىز ياۋ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ دېۋەيلەپ تۇرغاندا، مىرزا ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قاتارلىق سەركەردىلەرنىڭ

مەسلىھەتى بويىچە ھەمدەمگە كېلىشكە كۆندۇرۇشكە مەلىكە مۆھەتەرەم خېنىمنى ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ئىلگىرى «چېگرىنى قوغدىغۇچى بۈيۈك سانغۇن» مەرتىۋىسى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەمىرى كەبىردىن قالسا مۇھىم لەشكىرىي ھوقۇق تۈتۈپ تۇرغان جىيەنى مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خاننى سۇلتان ئىسمائىلخان كەلگۈسىدە ۋەلىئەھدى بولۇپ تۇرغان ئوغلىنىڭ سەلتەنىتىگە خەۋپ كەلتۈرىدۇ دەپ قاراپ، چېگرىنى قوغدىغۇچى قىسمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش باھانىسى بىلەن، بۇ-يۈك سانغۇنلۇق مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۇچتۇرپانىڭ ئە-مىرلىكىگە تەينىلىگەنىدى. شۇ سەۋەبلىك مۇھەممەدئىمىن باھا-دىرخانىڭ خان تاغىسىغا خېلى ئوبدان قورساق كۆپۈكى بار ئىدى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنى سىڭلىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن باشقا ئادەمنىڭ قايىل قىلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مىرزا ئەۋەزبەگ سۇلتان ئىسمائىلخانغا بۇ ئەقىلنى كۆرسەتكەندى. چۈنكى، مۇلكىي ئىشلاردىن لەشكىرىي ئىشلارغا تولىمۇ زوقمەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ بىر تۇمەن كىشىلىك چەۋەندازلىرىنىڭ پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئاڭقى بار ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان تېخىچىلا لام - جىم دېمەي قاپاق تۇرۇپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن جاۋاب كۈتۈپ تىكىلىپ تۇراتتى. تىنىمسىز خىيالىرىنىڭ باش - ئاخىرى يوق ئىدى.

«كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن، قىزىم. شۇ تاپتا سىز ھېچ يەرگە كەتمەي، بوسۇغا تۈۋىدە ھەمله قىلىپ تۇرغان باسقۇنچىلار بىلەن ئاخىرقى نەپىسىڭىزگىچە ئېلىشماقچى. بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقىمىزنى ھالاكەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرماقچى. شۇڭىمۇ نەچچە كۈندىكى جەڭدە ئاجايىپ باھادىرلىق كۆرسەتتىڭىز. بەش نەپەر ياۋ سەركەردىسىنى ئەجەل ئوقىڭىز بىلەن ئۇجۇقتۇرۇپ

لەشكەرلىرىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى، غەيرەت ـ شىجائىتىنى ئاشۇردى. ئۇلار ئەمما، بىلىشىڭىز كېرەككى، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى ناھايىتىمۇ كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارغا مۇناپىق ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ رىياكار سوپى ـ دەرۋىشلىرى ھەمدەم بولماقتا. سىز ئىنىم مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى تۇمەن كىشىلىك چەۋەندازلىرى بىلەن ھەمدەمگە كېلىشكە كۆندۈرەلمىسىڭىز، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز قان كېچىپ قۇرغان بۇ خانلىقنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرالايسىز. بارلىق ئۈمىدىم سىزدە قالدى، قىزىم...»

قەشقەرنى ئېلىپ كۆرەڭلەپ كەتكەن غالدان ئاستانىنى ئېلىشنىڭ بۇنچە تەسلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. سېپىللىرى ئېگىز، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم ئاستانە شەھىرىدىن كۆرە، ئاستانىنى قوغداۋاتقان سەئىدىيە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى ئۇنى قاتتىق ھەيرەتتە قالدۇردى. ئارقىمۇ ئارقا ئېلىپ بېرىلغان ئۇدا ئۇچ كۈنلۈك مەيدان جېڭىدە ئون ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلدى. بۇلارنىڭ بەشىنى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم يا ئوقى بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرگەنىدى، قالغانلىرىنى سەركەردە ئەۋزىبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قاتارلىق سەركەردىلەر چېپىپ تاشلىدى. غالدان قەشقەردىكى جەڭدە تولىمۇ بەستىلىك كەلگەن شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قانداق ئاپىرىن ئوقۇغان بولسا، خۇش پىچىم، تال چۈشتەك نازۇك كەلگەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا قايىل بولۇپ باركاللا ئېيتتى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم جەڭ مەيدانىدا پەيدا بولسىلا، ياۋ سەركەردىلىرىنىڭ يۈرىكى پوكۇلداپ، قالقانلىرى بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا ئاران تۇراتتى. چۈنكى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم كۆزىنىلا ئوچۇق قويۇپ، قالغان ئەزالىرىنى، دۇبۇلغا، قۇياق، ساۋۇت ۋە مىس دالدىلىغۇچ بىلەن مەھكەم ئورىۋالغان، يا ئوقىدىن مۇداپىئە كۆرۈپ پۇختا كىيىنگەن ئۇچ ياۋ سەركەردىسىنىڭ نەخ كۆزىنىلا قۇيۇۋەتكەنىدى. جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ

سەركەردە ـ لەشكەرلىرى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەڭ-داشسىز ماھارىتىنى قانداقتۇر بىرسېھرىي كۆچتىن كەلگەن دەپ ھېس قىلىشىپ، مۇلاھىزىلىرىگە ئۆزلىرىچە ئىشىنىپ قېلىشقا-نىدى.

قارامليق بىلەن چاقماق تېزلىكىدە ئاستانىنى ئالالمايدىغانلى-قىغا كۆزى يەتكەن غالدان بۆشۈكتۇخان سەركەردىلىرىنىڭ ئار-تۇقچە چىقىم بولغىنىغا چىداپ تۇرالماي، ھۇجۇم قىلىشنى توخ-تىتىپ، ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالغانىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان بولسا شەھەرنى مۇستەھكەم مۇداپىئە قىلىپ، ياۋنىڭ ئۇزۇق ـ تۇلۇكى تۇگىگەندە ئاندىن بىراقلا ھۇجۇم قىلىپ چېكىنىدۇرۇش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسا-مۇ، سەركەردە ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتلار ياۋ لەشكەر-لىرى ئۇزۇق ـ تۇلۇكلىرى تۇگەپ كەتسە، قەشقەر، ئاقسۇ قاتار-لىق يۇرتلاردىن تولۇقلايدىغانلىقىنى دەللىلەپ، سىرتتىن ياردەم تەلەپ قىلىپ، ياۋنى ئىككى تەرەپتىن تەڭ ئىسكەنجىگە ئېلىپ يوقىتىش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، سۇلتان ئىسمائىلخان-نى قايىل قىلغانىدى.

— زىنھار ئىككىلىنىپ تۇرمىغايلا، مەلىكەم، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — سىلى ئۇچتۇرپانغا بېرىپ كەلگۈچىمۇ ئەڭ ئاز دېگەندە بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت كېتىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىز بارلىق كۈچىمىز بىلەن ئاستانىنى قوغداپ تۇرىمىز.

— لەشكىرىي پەرمان مۇقەددەستۇر. ئۇنىڭغا بويسۇنماسلىققا ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنى ئاگاھلاندۇرۇپ، — سەركەردە ئالىيە-لىرى، لەشكىرىي ئىشلارنى مۇھىم دەپ بىلگەيلا.

ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان تەلەپلەر ئالدىدا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاخىرى ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى، ئۇ شۇ تاپتا سەۋەب تاپالمىغانىدى.

تۇن كېچە، ئاستاننى ئالالماي زېرىككەن ياۋ لەشكەرلىرى- نىڭ مۇھاسىرىسى خېلىلا بوشىشىپ قالغانىدى. يۇز نەپەر نۆكەر- نى ئەگەشتۇرگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ياۋ لەشكەرلىرىنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق ئۈچۈن قوۋۇقتىن چىقماي سېپىل تېمىدىن ئارغامچا بىلەن سىيرىلىپ چۈشتى ـ دە، ئىنسۇ جىنغا تۈيدۇرماي ئۇچتۇرپانغا قاراپ ئاتلاندى.

11

بۇگۈن ئاستانىنىڭ مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىغا دەلمۇ دەل يېرىم ئاي بولدى.

غالدانىنىڭ بارگاھىدىن غايىب بولغىنىغا ئۈچ كۈن بولغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بۇگۈن خەلىپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بار- گاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاللىقانداق خىياللار بىلەن قاپىقىنى تۈرۈپ ئولتۇرغان غالدانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ موككىدە تىزلاندى.

— شەۋكەتلىك ئادالەتپاناھ بۆشۈكتۈخان ئالىيلىرىغا چەكسىز ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمەن! ياشىغايلا، ياشىغايلا، تۈمەنمىڭ يىللار ياشىغايلا!

غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سالىمىغا جاۋابەن ئېھرەنسىز- لىك بىلەن قولىنى شىلتىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىشانىنى ئورنۇڭدىن تۇرساڭ بولىدۇ دېگىنى ئىدى. ئىشان غالدانىنىڭ ھىممىتىگە يەنە بىر مەرتەم تەشەككۇر بىلدۈرۈۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى.

— نەچچە كۈندىن بېرى نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن، ئى ئاپاق خوجا؟ — سورىدى غالدان ئىشانغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

— شەۋكەتلىك بۆشۈكتۈخان خوجامنىڭ تېزرەك نۇسرەت قازىنىپ، ھالاكەت گىردابىدا جاھىللىق بىلەن جان تالىشىۋاتقان

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننى يوقىتىشى ئۈچۈن ئامال - تەدبىر ئىزدەپ مۇرىت - يارانلىرىم بىلەن كېڭەش - مۇلاقەت قىلىپ كەلدىم.

ئىشاننىڭ جاۋابى غالدانىڭ قۇلىقىغا خېلىلا خۇشياقتى.

— ئېيتە، قانداق ياخشى تەدبىر تاپتىڭ، ئاپاق خوجا؟

— دۆلەتپاناھىمغا مەلۇم بولغايكى، — دېدى ئىشان رۇكۇدا تۇرغاندەك ئېگىلىپ، چىرايىغا خۇشامەت كۆلكىسى يۈگۈرۈپ، — ئىنشائاللا ئالىيلىرى مەقبۇل كۆرسە، ئەتە بامدات ۋاقتى بىلەن ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەيمىز.

— تەدبىرىڭنى تەپسىلىيرەك بايان قىل.

— يارانلىرىم بىلەن مەسلىھەتمىنى پىشۇرۇپ قويدۇم، — دېدى ئىشان بىر قەدەم ئالدىغا ئىلگىرىلەپ غالدانغا يېقىنلاپ كېلىپ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىدىغان ۋاقتىنى ياخشى تاللىيالماپتۇق.

— ئېيتقىنا، خوجا، ئۇ ياخشى ۋاقىت قايسى؟

— شەۋكەتلىك خان خوجامغا مەلۇم بولغايكى، ئول ياخشى ۋاقىت دەل بامدات ۋاقتىدۇر، — دېدى ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن بۇ تەدبىرىدىن چەكسىز سۆيۈنۈپ، — خان خوجام بىز مۇسۇلمانلارنىڭ بامدات نامىزىنى ھەرقانداق چاغدا زىنھار قازا قىلمايدىغانلىقىمىزنى بىلمىسە كېرەك، نامازغا مەشغۇل بولغان ئادەم باشقا ھەرقانداق ئىشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ، مانا بۇ ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ۋاقتىدۇر. ئەتە ئەتىگەن تاڭ سەھەردە ئاستانىدىكى يەتتە ياشتىن يۇقىرى رەئىيەتنىڭ ھەممىسى بامدات نامىزىنى ئۆتەشكە باشلىغاندا، شەھەرنىڭ ئىچىدىكى مۇرتلىرىم دەرھال ھەربىكەتكە كېلىپ قالغات دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ. بىز بۇ ئەپلىك پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بېسىپ كىرىمىز - دە، شەھەرنى قولىمىزغا ئالىمىز.

— سەئىدىيە لەشكەرلىرىمۇ بامدات نامىزىغا تۇرامدۇ؟ —

سوربدى غالدان ئىشاننىڭ بۇ تەدبىرىگە تازا ئىشەنچ قىلالماي.

— شۇنداق، بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرى. سېپىل ئۈستىدىكى ئازغىنە لەشكەرلەردىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى بامدات نامىزى ئۆتەيدۇ.

— سېنىڭ مۇرىتلىرىڭچۇ؟

— خان خوجامنىڭ غەلىبە ـ نۇسرىتى ئۈچۈن مۇرىتلىرىم بامدات نامىزىنى قازا قىلىدۇ، — دېدى ئىشان قىلچىلىك قىزارمايلا.

نەچچە كۈندىن بېرى لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى سەئىدىيە تەسەررۇپىغا باشلاپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆز زېمىنىدىن، چەكسىز موڭغۇل دالىسىدىكى ئالتۇن تەختىدىن ۋايىم يەپ، جەڭنىڭ تېز ئاياغلاشمىغانلىقىدىن ئىچى پۈشۈپ ئولتۇرغان غالدان ئۇرۇشنى تېز ئاياغلاشتۇرۇپ ئىرەن قابۇرغەگە قايتىشقا ئالدىراپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قەشقەرنى ئېلىشتا كۆرسەتكەن تەدبىرىنى نەزەرگە ئېلىپ، بۇ تەدبىرگە ئانچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا قوشۇلدى.

— بولىدۇ ئەمىسە، ئەتىكى جەڭ سېنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىڭچە بولسۇن، لېكىن، شۇنى ئۇنتۇپ قالمىغىنكى، ئاپاق خوجا، ئاستانىنى قولىمىزغا ئالساق سەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىغا خان بولىسەن. مەن جۇڭغارىيەگە قايتىپ كېتىمەن. سېنىڭ بۇ ئەلگە خان بولۇش ـ بولالماسلىقىڭ ئەتىكى جەڭگە باغلىق. شۇڭا، جەڭگە پۈتۈنلەي سەن قوماندانلىق قىلىسەن. مەن بىر قىسىم لەشكەرلىرىم بىلەن مۇشۇ قارارگاھىمدىن مىدىرلىماي تۇرىمەن. ناۋادا شەھەرنى ئالالماي لەشكەرلىرىمگە ئارتۇقچە تالاپەت يەتكۈزىدىغان بولساڭ، ئالدىمغا ئاۋۇ قات ـ قات ماتاغا ئورىۋالغان كاللاڭنى قولتۇقۇڭغا قىستۇرغاچ كەل.

— جانابىي خان خوجام، خاتىرجەم بولغايلا، ئەتە دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئاستانىنى سىلىگە ئىككى قوللاپ تاپشۇرىمەن. پۈتكۈل

ئاستانه خەلقىگە مۇبارەك قەدەملىرىنى قۇتلۇقلىتىپ ناغرا چالدۇرىمەن.

ھىدايىتۇللا ئىشان گېپىنى تۈگىتىپ موللا ساقىغا مەنىلىك قاراپ قويدى. شۇ ھامان موللا ساقى سىرتقا چىقىپ كېتىپ يۈزىگە چۈمبەل تارتىۋالغان بىر قىزنى باشلاپ كىردى. ئىشان يۈگۈرۈپ كېلىپ قىزنىڭ يۈزىدىكى چۈمپەردىنى شارتتىدە ئېلىۋەتتى. شۇ ھامان چېدىر ئىچىدە ئەمدىلا تولۇن بولۇشقا باشلىغان ئاي پارلىدى، ئەمما ئاينىڭ بۇلاقتەك ئىككى كۆزى يىغدىن ئىششىپ، قىزىرىپ كەتكەنىدى.

— ئەرزىمەس سۇۋغىمىزنى قوبۇل قىلىپ كۆڭۈل خۇشى قىلغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن ھىجىيىپ.

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەل. ئاستانىدىكى بىر قىسىم خانىقا ـ تۇنەكخانىغا خۇپىيانە جەم بولغان ئەشەددىي مۇرتىل ھىدايەتچىلەر خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ ئالدىدا قەسەم ئىچىشۇاتاتتى.

— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان جانابي سۇلتانۇل مۇھەققىقىن قۇتبىل ئەقتابى ئاپاق خوجىمىزنى شۇنچە يىل سۈرگۈن قىلىپ، ياقا يۇرتلاردا سەرسان ـ سەرگەردان قىلغىنىنى ئاز دەپ، مانا ئەمدى پىرى بۇزرۇكىمىز قايتىپ كەلسە شەھەرگە كىرگۈزمىدى. ئەتە بامدات ۋاقتىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان لەشكەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، ئىشان پىرىمىز ئۇچۇن شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچىمىز. بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەك شېھىت، ھايات قالساق غازى بولۇپ زاتىل ئەقتابلىق مەقامىغا يەتكەيمىز.

بامداتقا توۋلانغان بىرىنچى ئەزان بىلەن يېرىم ئايدىن بېرىقى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە دەككە ـ دۈككىدە تىرىكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان ئاستانە ئەركەكلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ تەرەت ئېلىشتى ـ دە، بىردىن ـ ئىككىدىن بولۇپ مەھەللە مەسچىتىگە

قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. ئەنە ئاشۇ نامازغا ماڭغانلارنىڭ ئارىسىدا كۆڭلىگە ئاللىقانداق مۇناپىقلارچە پىلانلارنى پۈككەن مىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى قالغات دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ئىچىدە ئۇششاق سۇرىلەرنى ئوقۇشۇپ، خۇدادىن ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك تىلىشىپ مەسچىتكە ئالدىراش كېـ تىپ بارغان كىشىلەرنىڭ كىمنىڭ قاياقتا ماڭغىنىغا قارىشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

بامدانتا توۋلانغان ئاخىرقى ئەزان ئاخىرلىشىشى ھامان قالـ غات دەرۋازىسىنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقان مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر ھېچقانداق شەپە چىقارمايلا بىر قىسمى سېپىلغا، بىر قىسمى دەرۋازىنى ساقلاۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قاراۋۇلخانىسىغا يوپۇرۇلۇپ كىردى ـ دە، قاراۋۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەچ، ئالدىنى قىبلىـ گە قىلىپ ئىما ـ ئىشارەت بىلەن بامدات نامىزىنى ئۆتەۋاتقان لەشكەرلەرنى قوللىرىدىكى ئۆتكۈر خەنجەرلىرى بىلەن خۇددى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاشقا باشلىدى.

شەپسىز جەڭ بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ئارىلىقتا ئاخىرلاشتى.

ئۇلارنىڭ بىر قىسمى قوۋۇقنى ئېچىشقا، خەندەكنىڭ ئۈسـ تىدىكى ئاسما كۆۋرۈكنى چۈشۈرۈشكە تۇتۇندى. يەنە بىر قىسمى بىرنەچچە باغ قومۇشقا ئوت يېقىپ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىش ئۈچۈن تەق بولۇپ تۇرغان غالدان لەشكەرلىرىگە سېپىلنىڭ ئۈسـ تىدىن بەلگە بەردى.

سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى ئوت يالقۇنىنى كۆرگەن خوجا ھىدا ـ يىتۇللا ئىشان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى. تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن زېمىن تىترىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھېچقانداق توسقۇنسىزلا شەـ ھەرگە باستۇرۇپ كىردى. بىردىنلا شەھەر ئىچىدە دەھشەتلىك قىيا ـ چىيا باشلاندى. بۇ ھېچكىمنىڭ ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ

كىرمەيدىغان قاباھەت ئىدى.

بامدات نامىزىنىڭ ئىككى رەكەت پەرزىنى ئەمدىلا تاماملاپ بولۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەن سەئىدىيە لەشكەرلىرى ۋەھىمىلىك بۇ شەپىدىن قاتتىق چۆچۈشتى ـ دە، ئالدىراشلا دۇئا تارتىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇنىڭغىچە قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ياۋ لەشكەرلىرى ھەيۋە بىلەن باستۇرۇپ كەلدى.

شەھەرگە لەشكەرلەرنىڭ باستۇرۇپ كىرگەنلىكىنى بىلگەن ھەرقايسى مەسچىتلەردىكى قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنۇقىمۇ بولمىغان ئەركەكلەر «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتقىنىچە ئېتىلدى ـ دە، ياۋ لەشكەرلىرىنى ئات ئۈستىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ خىمىرەك چەيلىدى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ قىلىچى ئاستىدا جان بېرىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. پۈتكۈل ئاستانىنى ئۇر ـ چاپ سادالىرى قاپلىغانىدى.

قوزىچۈشكىچە داۋاملاشقان شىددەتلىك جەڭ سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى.

تۈيۈقسىز ھۇجۇمغا ئۇچراپ ئۆز سەركەردە ـ سەرۋازلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان سەئىدىيە لەشكەرلىرى جەڭگىۋارلىقىنى خېلىلا يوقاتقانىدى. كۆكرىكىگە ئىككى تال ئوقيا ئوقى سانجىلغان سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن ئېتىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئوشۇقىنى قايرىۋالغان سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە بىر قىسىم سەئىدىيە سەركەردىلىرى ئەسىرگە چۈشكەنىدى. گەرچە ئوردا مۇھاپىزەتچى قوشۇنى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئوردا سېپىلىنىڭ قېشىغا بىرمۇ ياۋنى كەلتۈرمىگەن بولسىمۇ، ئاستانىدىكى خەلقنىڭ ئامانلىقىنى كۆزدە تۇتقان سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ ئېچىنىشلىق مەغلۇبىيەتكە تەن بېرىپ، جەڭ قىلىۋاتقان قوشۇننى قارشىلىق كۆرسىتىشتىن توختاتتى ـ دە، ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا غالىبلارچە گىدىيىپ تۇرغان خوجا ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا چىقىپ ئەسىرگە چۈشتى.

— ئى رىياكار ئىشان، سېنىڭ ئالىدىغىنىڭ بۇيۇك سەئىدە- يە سەلتەنىتىغۇ، مانا ئال، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەردانىلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ، — ئەمما بىگۇناھ رەئىيەتكە زىنھار چېقىلما. مۇسۇلمانچىلىقىڭ، دىنداش- لىقىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولسىمۇ غالدان خوجاڭنى رەئىيەتنى بىھۇدە قىرغىن قىلىشتىن توسۇپ قال.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى بىر قىلىچ بىلەنلا چېپىپ تاشلىغۇسى بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر ئەي- مىنىپ قول سېلىشقا پېتىنالمىدى ـ دە، چوماقچىلىرىغا بۇيرۇپ ئايرىم قامانتۇزدى. ئاندىن غالدانغا غەلىبە خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە ئات سالدى.

چۈشتىن كېيىن ئالتۇن دەرۋازىسى ئارقىلىق شەھەرگە دەب- دەبە بىلەن كىرگەن غالدان بۆشۈكتۇخان ئۆزىنى قارشى ئېلىپ ناغرا چېلىۋاتقان مۇرتىل ھىدايەتچىلەرگە ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمىدى. مەسچىتنى قاتمۇ قات قورشىۋالغان ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ سوپى لەشكەرلىرىگە تەئەججۇپلەنگەن ھالدا نەزەر تاشلىدى، ئەمما ئىشاندىن پەقەتلا گەپ سورىمىدى.

ئىشان غالداننى ئوردىغا باشلاپ كىرىپ، شاھنىشىندىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغۇزدى ـ دە، ئۆزى تۆۋەندە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ جەڭ مەلۇماتىنى يەتكۈزدى.

— ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى جىمى خان ـ پادىشاھلار- نىڭ كاتتىسى، ئادالەتنىڭ ھامىيسى، ساخاۋەتنىڭ پېشۋاسى، بىزلەر كىم مۆمىن سەئىدىيە رەئىيەتلىرىنىڭ پاسىبانى جانابي غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى، سەئىدىيە خان- لىقىنىڭ ئاستانىسى شەۋكەتلىك ئادالەتپاناھىمىنىڭ، شۇنداقلا ئا- دالەتپاناھىم باشلاپ كەلگەن باھادىر لەشكەرلەرنىڭ تەڭداشسىز كۈچ ـ قۇدرىتى بىلەن رەسمىي قولىمىزغا ئۆتتى. ئادالەتپاناھى- مىزنىڭ بۇ چەكسىز مېھىر ـ شەپقىتىگە بىزلەركىم سۇلۇكى

ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئەبەدىلئەبەد ھەمدۇسانالار ئىيتىمىز. غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرى تۇمەنمىك يىللار ياشىغاي.

— سەئىدىيە لەشكەرلىرى پۈتۈنلەي تەسلىم بولدىمۇ ياكى جاھىللىق قىلىۋاتقانلىرىمۇ بارمۇ؟ — سورىدى غالدان ئالتۇن مەسچىتتىكى قورشاۋنى ئېسىگە ئېلىپ.

— شەۋكەتلىك خان خوجامغا مەلۇم بولغايكى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تىزلانغان پېتى بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، — ئۇچ مىڭغا يېقىن سەئىدىيە لەشكىرى بىلەن بىر قىسىم جاھىل رەئىيەت ئالتۇن مەسچىتكە كىرىۋېلىپ، ئەل بولۇشقا كۆنمەي قارشىلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ. خاتىرجەم بولغايلا، ئۇلارنىمۇ پۈتۈنلەي ئەل قىلغايمىز.

— سۇلتان ئىسمائىلخان قېنى؟

— قاماقتا، ئالىيلىرى.

— ياخشى، — دېدى غالدان رازىمەنلىك بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئورنىدىن تۇرغۇشقا ئىشارەت قىلىپ، — سۇلتان ئىسمائىلخاننى ياخشى كۈتۈپ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىڭلار. پەرمانىمىز، ئۇنىڭ بىر تال مويىغىمۇ تېگىشكە بولمايدۇ. ئى ئاپاق خوجا، ئەتە ئاشۇاقتىدىن بۇرۇن ئالتۇن مەسچىتكە بېكىنىۋالغان جاھىللارنى پۈتۈنلەي ئەل قىلدۇرغايسەن. ئەتە چۈش سېنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىڭنى ئۆتكۈزىمىز.

— خان خوجامنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان بىلەن.

غالدان ئىنئام تەمە قىلىپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە ئادەتتى بويىچە شەھەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا، ھەركىمنىڭ ئولجا ئالغان نەرسىسى ئۆزىگە مەنسۇپ بولۇشقا پەرمان چۈشۈردى ـ دە، شاھنىشىندىن يېنىپ چىقتى. شۇ تاپتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇلىقىدا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانە خەلقىنى قىرغىنچىلىقتىن ئامان ساقلاپ قېلىش ھەققىدىكى تەلىپى جاراڭلاپ

تۇرسىمۇ، پەرۋاسىز ھالەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

غالدان بۆشۈكتۇخان چىقىپ كېتىشى ھامان خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان موللا ساقى، موللا نەقى خەلىپىلىرى بىلەن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق مۇرتتىل ھىدايەتچى تەلۈلەرنى ئەگەشتۇرۇپ، ئەشەددىي سۈلۈك رەقىبى مەخدۇمزادىلەرنىڭ قەسىرىگە قاراپ ئات سالدى.

مەخدۇمزادە قەسىرى قۇپقۇرۇق ئىدى. قەسىرنىڭ ھەيۋەتلىك قوش قانىتىلىق دەرۋازىسى ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇراتتى. ئاكا ـ ئۇكا مەخدۇمزادىلەر ئاللىقاچان جانلىرىنى ياقىغا ئېلىشىپ، بالا ـ چاقا، مال ـ مۈلۈكلىرى بىلەن ئاستانىدىن غايىب بولغانىدى.

مەخدۇمزادىلەردىن قىساس ئېلىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان تەلۈە مۇرتلىرىغا ئاستانىدىكى سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنى قاتتىق جازالاش، مال ـ مۈلۈكلىرىنى بۇلاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ ئاستانە خەلقى دەھشەتلىك قىرغىنچىلىققا ئۇچرىدى. بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ باغ-ىرى بىھۇدە تۆكۈلگەن قانلار بىلەن قىپقىزىل بويالدى.

ئەتىسى ئاشۇاقتى بىلەنمۇ ئالتۇن مەسچىتكە بېكىنىۋالغان كىشىلەرنىڭ جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ھىدايەتۇللا ئىشان قەھر ـ غەزەپكە كەلدى ـ دە، سوپى لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

— ئى مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىم، — دەپ ئات ئۈستىدىلا ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى ھىدايەتۇللا ئىشان. ئۇ ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ مەسچىتكە بېكىنىۋالغانلارنى ئالداش قەستىگە چۈشۈرمەكچى، — بۇنچىۋالا جاھىللىق قىلىش نەھاجەت. جاھىللىقنى جانابىي ئاللامۇ كەچۈرمەيدۇ. دەھرىي سۈلتان ئىسمائىلخانمۇ ياۋاشلىق بىلەن شەپقەتلىك غالدان خان خوجامغا ئىرادەت قىلدى.

سىلەرمۇ مەسچىتتىن قايتىپ چىقىڭلار. بىز بىرلىكتە ئول شەپ-قەتلىك خان خوجامنىڭ قۇياشقا ئوخشاش چەكسىز مېھىر - ساخا-ۋىتىدىن تەڭ بەھرىمەن بولايلى.

— ئى مۇناپىق ئىشان! — دېگەن سادا ئاڭلاندى مەسچىت ئىچىدىن، — خام خىيال ئەيلىمە. بىز سېنىڭ رىياكارلىقىڭغا زىنھار شېرىك بولمايمىز. غالدان خوجاڭنىڭ يالىقىنى ئۆزۈڭ يالىۋال. بىزگە لالما ئىتتەك ياشاشتىن ئۆلۈم ئەۋزەل!

تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىنىڭ تېزرەك ئۆتكۈزۈلۈشىنى كۈتۈپ تاقىتى - تاق بولغان ئاپاق خوجىنىڭ سەۋر قاچىسى بىردىنلا تاشتى.

— راستتىنلا ئۆلمەكچىمۇ سىلەر؟ — دېدى جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ، — بوپتۇ، ئۇنداق بولسا سىلەرنى مۇرادىڭلارغا يەتكۈ-زۈپ قويايى.

ئىشان گېپىنى تۈگىتىپ سوپىلىرىغا ئوتۇن - ياغاچ ئەكە-لىپ مەسچىتنىڭ تېمىغا، ئۆگزىسىگە دۆۋىلەشكە پەرمان بەردى. نەچچە مىڭلىغان مۇرتىل ھىدايەتچىلەر ھېچنېمىنى ئويلىمايلا ھاشار چۈمۈلىلىرىدەك ھەركەتكە كېلىپ مەسچىتنىڭ ئەتراپىغا ئوتۇن - ياغاچلارنى تاغدەك دۆۋىلىۋەتتى. دۆۋىلەنگەن ئوتۇنلار-نىڭ كۆپلۈكىدىن مەسچىتنىڭ تام، پېشايۋان ۋە ئۆگزىلىرى كۆ-رۈنمەيلا قالدى. ياغقا چىلاپ تەييارلانغان يۇزلىگەن مەشئەللەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ باشچىلىقىدا ئوتۇن دۆۋىلىرىگە تاشلاندى. ئوتۇن دۆۋىلىرىدىن دەسلەپ تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ ئىس كۆتۈرۈل-دى. كېيىن لاپپىدە ئوت ئالدى - دە، «قاراس - قۇرۇس» قىلغان ئوت يالقۇنى ئاسمان پەلەككە كۆتۈرۈلدى. ئالتۇن مەس-چىت بىردەمدىلا ئوت دېڭىزى ئىچىدە قالدى. ھەيۋەتلىك ئوتنىڭ تەپتى يۇز قەدەم يىراقلىقتىكى ئادەمنىڭمۇ يۈزىنى كۆيدۈرەتتى. ئۇيغۇر مېمارچىلىقىنىڭ جەۋھىرى مۇجەسسەملەنگەن ھەيۋەتلىك مەسچىت ۋە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانىسىدا مەسچىتكە يانداش-

تۇرۇپ سېلىنغان ئۇچ يۈز ئاتمىش ئېغىزلىق تالىپلار ياتقى، دەرسخانا، تۇرلۇك ئىلىم، ھۈنەر ـ كەسىپلەر ھەققىدە يېزىلغان نەچچە مىڭلىغان كىتاب ـ رىسالىلەر ساقلانغان كۈتۈپخانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالتۇنلۇق مەدرىسە بۇ ئوت دېڭىزدا پۈتۈنلەي كۆيۈپ كۈل بولدى.

غالدان بۆشۈكتۇخان بەلگىلىگەن قەرەلدە ئوردا ئالدىدىكى مەيدانداً خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ تەختىتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. گەرچە تەختىتە ئولتۇرۇش مۇراسىمى ئانچە ھەشەم ـ دەرەمسىز ئۆتكۈزۈلگەن بولسىمۇ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى. ئالتۇنلۇق مەسچىتىدىن كۆتۈرۈلگەن ئۇلۇغ ئوت قىپقىزىل تىللىرىنى پەلەككە سوزۇپ پۈتكۈل ئاستانىنى بىر ئالغانىدى. ئوت مەسچىت، مەدرىسىگە يانداش سېلىنغان شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ تۇتاشقانىدى. شۇنداقلا، قارىغان كىشىگە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاشۇ ئوت دېڭىزىنىڭ ئوستىگە قويۇلغان تەختىتە ئولتۇرغانەك تۇيغۇ بېرەتتى. شۇ تاپتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە يىلىغا يۈز مىڭ سەر سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگەسى، يەگىرمە مىڭ سەر ئالتۇن، ۋە نەچچە ئون مىڭ توپ ماتا ـ چەكمەن، مىڭلىغان قۇل ـ دېدەك ئولپان تاپشۇرۇش بەدىلىگە قورچاق خان بولغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى.

— ساڭا، باھادىر سەركەردەم، دارجە تۆرە بىلەن بىر تۇمەن خىللانغان باھادىرىمنى قالدۇردۇم، — دېدى ئەتىسى خەزىنىنى پاك ـ پاكىز سۈپۈرۈپ جۇڭغارىيىگە قايتىشقا تەمشىلگەن غالدان ئالدىدا تىزلىنىپ قوللۇق بىلدۈرۈۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، — بۇ لەشكەرلەر خوتەننى ئىتائىتىگە ئېلىشىڭغا تامامەن يېتىدۇ. ئى ئاپاق خوجا، مېنى چەكسىز ساداقىتىڭگە بىلەن ھەرقاچان تەسىرلەندۈرگەيسەن. قاچانكى سېنىڭ ساداقىتىڭدىن چۈنۈ-

نىڭ قانىتىچىلىك گۈمانلىنىدىكەنمەن، سۇلتان ئىسمائىلخان دۇچ كەلگەن تەقدىر - قىسمەتتىن ھەرگىز قۇتۇلالمايسەن.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئاۋۋال ئاللانى، پەيغەمبەر رەسۇلىللانى، ئاندىن ساكيامۇنى ئامبىتا بۇددىھانى، بۇيۇك ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرىتىنى شېپى كەلتۇرۇپ، مىڭ يەردىن قەسەم ئىچتى.

غالدان سۇلتان ئىسمائىلخاننى بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە پۇختا ياسالغان بىرنەچچە مەپىگە نەزەربەند قىلىپ پايتەختى ئىرەن قابۇرغەگە ئېلىپ ماڭدى.

غالداننىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئۆلتۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغىنىنى كۆرگەن ئاپاق خوجا لام - جىم دېيەلمىدى، ئىسمائىلخاننى ئەسىرگە ئالغان ھامان ئۆلتۇرۇۋەتمىگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلدى. شۇ تاپتا ئۇ ھېيلىگەر غالداننىڭ ئۆزىنى يىراقتىن كونترول قىلىپ تۇرۇش ئۇچۇن سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئۆلتۇرمەي جۇڭغارىيىگە ئەكەتكەنلىكىنى، مىڭ بىر مۇشەققەتتە قولغا كەلتۇرگەن سەلتەنەت ئۇچۇن غالداننىڭ قېشىدا تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھەرقاچان چوڭ بىر خەۋپ بولىدىغانلىقىنى تولۇق چۇشىنىپ يەتكەنىدى.

غالداننى شەھەر سىرتىغچە چىقىپ ئۇزىتىپ قويغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئالدىراش ئوردىغا قايتىپ كەلدى - دە، ئوردا ئالدىغا پۇتكۇل شەھەر خەلقىنى مەجبۇرىي يىغدۇردى، ئاندىن ئەسىرگە چۇشكەن سەركەردىلەرنى باغلاقلىق پېتى ئاچىقتۇردى. بۇ ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا سەركەردە ئەۋزىبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتمۇ بار ئىدى. بۇ ئىككى ئەمىرنى كۆرۇپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ يۇرىكىدىكى ئاداۋەت گۇلخانلىرى قايتىدىن يالقۇنلىدى.

— ئى ئاسىي مۇرتەتلەر، — دېدى ئۇ ئىككى سەركەردىگە مەسخىرىلىك قاراپ، — ئۆز ۋاقتىدا بىزگە ئاسىيلىق قىلىپ،

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا خىزمەت قىلغاندا بۇنداق ئاقىۋەتكە قېلىشىڭلارنى ئويلىمىغان بولغىيتتىڭلار.

— ئارتۇقچە كۆرەڭلەپ كەتمە، ئى مۇناپىق ئىشان، — دېدى سەركەردە ئەۋزىبەگ غەزەپ بىلەن سۆزلەپ، — بۇ سېنىڭ ھەقىقىي غالىبلىقىڭ ئەمەس. سېنىڭ بىزگە بۇنداق گەپلەرنى قىلىشقا سالاھىيىتىڭ توشمايدۇ. چۈنكى، سەن مۇناپىقلارچە باشلاپ كەلگەن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يالىقىنى يالايدىغان بىر لالما ئىتسەن، خالاس. ئىشىنىمەنكى، سېنىڭ شەرمەندە تەقدىرىڭ تېخىمۇ بەتتەر بولىدۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم، ئى ئاسىي مۇرتەت، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئاچچىق ھاقارەتكە چىدىمايى خۇددى كۆكۈيۇن چاققان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ، — ئۆلۈم ئالدىدا ئەقلىڭدىن ئازغان بولساڭ دەرھال ئېسىڭنى يىغىۋال. مانا مەن سېنى ھازىرلا دارغا ئېسىشقا پەرمان بېرىمەن. ئېيتقىنا، بۇ مېنىڭ غالىبلىقىم بولمايى نېمە؟

— شۇنداق، بۇ ۋاقىتلىق غالىبلىق، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى سۆز ئېلىپ، — بۇ بەئەينى يالاق يالاشقا ئۆگەنگەن لالما ئىتنىڭ، خوجىسىغا تەمەننا قويۇپ بىرنەچچىنى ئارتۇق قاۋۇالغىنىغا ئوخشايدۇ، خالاس. بىزنى دارغا ئېسىشقا پەرمان بېرەلەيدىغانلىقىڭ راست. بىز پەقەت بىر قېتىملا دارغا ئېسىلىمىز، پەقەت بىر قېتىملا ئۆلىمىز، ئەمما سەن ئۆز خەلقىڭنى سېتىۋەتكەن مۇناپىقلارچە جىنايىتىڭ ئۈچۈن ئەل ـ رەئىيەتنىڭ قەلبىدىكى شەيتان لەئنىگە ئوخشاش ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە لەنەت تۇۋرۇلىدىغانلىقىڭنى. ئېيتقىنا، ئى مۇناپىق ئىشان، شۇ تاپتا قايسىمىز غالىب ئىكەنمىز؟

ئىككى سەركەردىگە گەپ تېپىپ بېرەلمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپتىن تاتاردى ـ دە، جاللاتلىرىغا بۇيرۇپ ئۇلارنى ئەڭ ۋەھشىي، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ئۇسۇل بىلەن قىينىاپ ئۆلـ

تۇرگۇزدى. باشقا سەركەردە ـ ئەمىرلەرنىمۇ بىردەك قىلىچتىن ئۆتكۈزدى.

مىلادىيە 1678 ـ يىل كۈزدە، بىر يۇز يېگىرمە مىڭ كىشىلىك جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇننىي باشلاپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تارىختا بىر يۇز سەكسەن يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈم سۈرگەن يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۆزى قورچاق خان بولدى. غالدان ئەللىك مىڭغا يېقىن لەشكىرىنىڭ ھاياتى بەدىلىگە سەئىدىيە تەسەررۇپىنى ئىستىلا قىلىش مەقسىتىگە تولۇق يەتتى.

ئونىنچى باب

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان

1

ئۇچتۇرپان قەلئەسى.

ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئاستانىگە ھەمدەمچى لەشكەر چىقىرىشقا ئانچە ئالدىرىمايۋاتقانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق ئىچى پۇشۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا ھالاكەتلىك تەقدىرى قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدا قالغان سەئىدىيە سەلتەنىتىنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تۆمۇر چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشتىن باشقا ئۇي - خىيال يوق ئىدى.

ئاخشام ئۇ ئاكىسى مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخاننىڭ ئاغىچىلىرى ئۆتكۈزگەن زىياپەتتىن سىلىقلا ئۆزرە ئېيتىپ بۇرۇنلا يېنىپ چىققانىدى. گەرچە ئۇخلاش ئۈچۈن بۇرۇنلا يېتىۋالغان بولسىمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخان ۋە باشقا ئوردا ئەركانلىرىغا بەرگەن ۋەدىسى كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، كۆزىگە پەقەتلا ئۇيقۇ كەلمىدى. مامۇق تۆشەك بەدىنىگە خۇددى تاشتەكلا پاتتى. شۇ ئەسنادا ئويۇقتىكى بىرنەچچە پارچە كىتاب ئۇنىڭ كۆزىگە چېلىقتى. ئۇ تۇنۈگۈن بۇ كىتابلارنى بىر قۇر ۋاراقلىغان ۋە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ

داستانلار توپلىمى «خەمسە»نى بىر چەتكە ئايرىپ قويغانىدى. ئۇ «خەمسە» نى ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغانىدى. مانا بۇ- گۈنكى بۇ زېرىكىشلىك تۇندە بۇ شاھانە ئەسەرنى ئوقۇپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈش ئىستىكىدە يەنە قولىغا ئالدى - دە، شام يورۇقىغا ئەكىلىپ خالىغان بىر بېتىنى مەقسەتسىزلا ئاچتى. شۇ ھامان «پەرھات - شېرىن» داستانىنىڭ مارجانەك قۇرلىرى كۆز ئالدىدا نامايان بولدى. ئۇ بار ئىشتىياقى بىلەن داستاننى ئوقۇشقا باشلىدى. داستاندىكى ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، ۋاپا ھەم ساداقەتلىك، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر مەزمۇنغا ئىگە پەلسەپىۋى قاراشلار تەسۋىرلەنگەن مىسرالار ئۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. داستاننى ئىلگىرى ئوقۇغاندا دىققىتىنى ئانچە تارتالمىغان مىسرالار مانا ئەمدى ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىغا قايتىدىن تەسىر قىلىپ، توختىماي جارانلايتتى. شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دىققىتى چېچىلىپ كەتكەنىدى. گەرچە كۆزى كىتابقا تىكىلگەن بولسىمۇ، كاللىسىدا داستاندىكى ھازىرقى ئازابلىق تۇيغۇلىرىغا ماس كېلىپ قالغان بىرقانچە مىسرالار توختىماي ئەكس ساداسى قايتۇراتتى.

كى ئەي زالىم سېپىھرى كىنە پەرۋەرد،
چىقاردىڭ ئۇشبۇ خاكى جىسمىدىن گەرد①.

شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆز ئالدىدا قىپقىزىل قان بىلەن بويالغان سەئىدىيە زېمىنى، قاتمۇقات قامالدا قالغان ئاستانە، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ياداپ كەتكەن غەمكىن چىرايى، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن باتۇرلارچە

① يەشمىسى:
ئەي ئاداۋەت ساقلىغۇچى زالىم پەلەك،
بۇ توپىغا ئايلانغان جىسمىمدىن چاڭ چىقىرىۋەتتىڭغۇ.

جەڭ قىلىپ ئانا زېمىننى قوچاقلاپ ياتقان باھادىر سەئىدىيە ئوغلانلىرىنىڭ جەسەتلىرى، تۇمەنلىگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدا پايخان بولۇپ تىتىرەۋاتقان ئانا تۇپراق بىرمۇ بىر زاھىر بولاتتى. سۇلتان ئىسمائىلخان، سەركەردە ئەۋزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە باشقا سەركەردە ـ ئەمىرلەرنىڭ ئۇمىدكە تولغان كۆزلىرى ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغاندەك بىلىنىپ، نازۇك ۋۇجۇدى ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. شەھلا كۆزلىرىدە بىر قەۋەت ياش تامچىلىرى لىغىرلاپ قالغان بولۇپ، كىتابتىكى خەتلەرنى پەرق ئېتەلمەي قالغاندى.

نېچە جانىمغە مۇنچە كېچە بولغاي؟
كېچە جانىمغە مۇنچە نېچە بولغاي؟
باشىمغە كۆركى تۇننى كەلتۈرۈپسەن،
دېمەن تۇننى، قارا كۇن كەلتۈرۈپسەن①.

شۇ تاپتا نەۋائى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئازابلىرىغا ئورتاقلىشىۋاتاتتى، ئازابلىق يۈرىكىگە تەسەللى بېرىۋاتاتتى. مەلىكە بىلەن تەڭ ھەسرەتلىك نىدا قىلاتتى. مەلىكە ئەمدى داستانىنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمىدى، كاللىسىدىكى گادىرماچ تۇيغۇلار ئۇنى يەنە ئەسلىمىلەر قوينىغا سۆرەپ ئەكەتتى.

ئۇنىڭ ئۇچتۇرپان سەپىرى خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. تۇننى تاڭغا ئۇلاپ يۇرۇپ يېتىپ كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاكىسى ئۇچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان

---

① يەشمىسى:
مېنىڭ جېنىمغا نېمە ئۇچۇن بۇنچە كېچە بولدى؟
بۇنداق كېچە جېنىمغا يەنە قانچىلىك بولار؟
قارا، يېشىمغا تۇننى كەلتۈردۇڭ،
تۇننى ئەمەس، بەلكى قارا كۇننى كەلتۈردۇڭ.

خان ئەلچىسى سۈپىتىدە ئالدىغا چىقىپ كاتتا ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالدى.

— ئى مۆھتەرەم ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قىسقىلا سالام ـ سەھەتتىن كېيىن مۇددىئاسىنى ئوچۇقلا ئېيتىپ، — مېنى ئالدىلىرىغا خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى يارەتمە سوراشقا ئەۋەتتى. بىلمىدىم شۇ تاپتا ئاستانىڭىز خېيىمخەتەردە قالغانلىقىدىن خەۋەرلىرى بارمىكىن؟

— جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ تەسەررۇپىمىزغا تەپ تارتماستىن باستۇرۇپ كېلىپ ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغىسىدا ھەملە قىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئەلۋەتتە خەۋىرىمىز باردۇر، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەمكىنلىك بىلەن، — شۇ كۈنلەردە بىرەر خەۋەر ئالالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن قانداق قىلىشىمىزنى بىلەلمەي تۇرغانىدۇق. جەڭ ئەھۋالىدىن تەپسىلىي خەۋەردار قىلغايسىز.

— ئەھۋال تولىمۇ خەتەرلىك، ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جەڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا بايان قىلغاندىن كېيىن، — ئاستانە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنى بىلەن رىيا-كار، مۇناپىق ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ قاتمۇقات مۇھاسىرىسىدە تۇرماقتا. مەن خان ئاتامنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە ئالدىڭىزغا يارەتمە سوراپ كەلدىم. خان ئاتام بىلەن ئوتتۇراڭلاردىكى ئارازچىلىقلارنى بىر يانغا چۆرۈپ تاشلاپ، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قوتۇلدۇرۇۋېلىشنى ئەلا بىلگەيسىز.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىرئاز قىزاردى. ئۇ ئاقسۇنىڭ تۈيۇقسىزلا قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈگەن ۋە ئەھۋالدىن تەپسىلىي خەۋەر تېپىش ئۈچۈن چاپارمەن ماڭدۇرغانىدى. چاپارمەنلەر ئۇنىڭغا شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ جەڭدە يا ئوقى تېگىپ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى، قەشقەرنىڭمۇ قولدىن كەتكەنلىكىنى، جۇڭغار قوشۇ-

نىنىڭ سۈر - ھەيۋە بىلەن ئاستانىگە يۈرۈش قىلغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ بىر تۈمەن كىشىلىك خىللانغان لەشكىرى بىلەن ئاستانىگە ھەمدەمگە بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بىردىنلا توختاپ قالغانىدى. بۇنىڭغا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن «بۈيۈك سانغۇن» لۇق مەرتىۋىسىنى ئېلىۋېتىپ، لەشكەرلىرىنى تارقىتىۋېتىپ، ئۇچ-تۈرپاندەك كىچىككىنە يۈرتنىڭ ئەمرلىكىگە تەينىلىگەنلىكى سەۋەب بولغانىدى. چۈنكى، سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئىلگىرىكى خان - سۇلتانلارنىڭ سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى چوڭ شەھەر - يۈرتلارنى يېقىن قېرىنداشلىرىغا سۈيۈرغال قىلىپ بېرىش ئەنئەنىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، قول ئاستىدىكى ئىشەنچلىك ئەمرلىرىنى مۇھىم مەنسەپلەرگە قويغانىدى. شۇ سەۋەبلىك مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۇلتان ئىسمائىلخانغا خىلىلا چوڭقۇر قورساق كۆپۈكى بار ئىدى. مانا ھازىر مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مۇشۇ ئىشلارغا ئىشارە قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىردىنلا خىجىل بولدى.

— راست دەيسىز، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — ھازىر سەلتەنەتنى قۇتقۇزۇۋېلىش ھەممىدىن مۇھىم. قول ئاستىمدىكى بىر تۈمەن چەۋەندىزىم ھەمدەمگە ھەرقاچان تەييار.

— ئۇنداق بولسا زىنھار تەخىر قىلىپ تۇرمىغايسىز، ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىرىتىپ، — دەرھال ئاتلىنايلى، ئاستانىدىكى سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ ئۇزاق بەرداشلىق بېرەلىشى بەسى مۇشكۈلدۇر. ۋاقىت سوزۇلۇپ كەتسە، ئۇلار ئىشەنچسىنى يوقىتىپ قويۇشى مۇمكىن.

— ئەسسەبرۇ مىفتاھۇل - فەرەھ[1]، — دېدى مۇھەممەدئى-

---

① ئەسسەبرۇ مىفتاھۇل - فەرەھ — سەۋر خۇشاللىقنىڭ ئاچقۇچىدۇر.

مىن خان سالماقلىق بىلەن، — سەۋر قىلغايسىز، سىڭلىم. مەن ئۇچ كۈن ئاۋۋال ئەھۋالنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئاستانىگە چاپارمەن ماڭدۇرغان، ئالدىراقسانلىق قىلساق تېخىمۇ چوڭ زىيان تارتىپ قالىمىز. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئىكەن. جەڭدە ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. ئايغاقچىلاردىن ئېنىق بىر مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن كېيىن يولغا چىقساقمۇ كېچىكمەيمىز. ئاستانە سېپىلى ئېگىز ھەم پۇختا. قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرسا يەنە يېرىم يىلغىچە بەرداشلىق بېرىشى مۇمكىن. بىز ئاۋۋال پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ، ئەتراپلىق تەدبىر تۇزۇۋالايلى.

— ئۇنداقتا يەنە قانچىلىك ساقلايمىز، ئاكا؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نارازلىق بىلەن.

— ئاز بولغاندا تۆت كۈن، بولمىسا بىر ھەپتە، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — ئۇنىڭغىچە يەنە تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەر جۇغلىۋالىمىز. شۇنى ئېسىڭىزدە تۇتۇڭ، سىڭلىم. بىز بۇ نۆۋەت ھەمدەمگە بارغاندا ياۋنى مەغلۇپ قىلىپ چېكىندۈرۈشىمىزگە بولىدۇكى، زىنھار مەغلۇپ بولۇشىمىزغا بولمايدۇ. شۇڭا، لەشكىرىي ھازىرلىقلىرىمىز ئىنتايىن پۇختا بولۇشى كېرەك.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئورۇنلۇق سەۋەب ئالدىدا ئىلاجسىز كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى. مانا ئەتە ئەتىگەن تاڭ ئاتسا دەل بىر ھەپتە بولىدۇ. ئۇ بۇ بىرنەچچە كۈننى تولىمۇ تەستە ئۆتكۈزدى. ئاستانىدىكى خەۋپنى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھالاكەتلىك تەقدىرىنى، سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ چەكسىز ئۇمىدكە تولغان كۆزلىرىنى ھەر قېتىم خىيالىدىن ئۆتكۈزگەندە ۋۇجۇدى ئاچچىق ئۆرتىنەتتى، شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان تۇرلۇك سۇرۇنلار زوقسىنى تارتالمايتتى، ئاغزىغا غىزا ـ تائام تېتىمايتتى. ئەما، ئاكىسىنىڭ ئۇچتۇرپان تەۋەسىدىكى ھەرقايسى يۇرت ـ قىشلاقلارغا

بىرىپ جىددىي لەشكەر تۇپلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە بىرئاز خاتىرجەم بولاتتى. بىراق، بۇ خاتىرجەملىكى ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمايتتى. تىت - تىتلىق، خاتىرجەمسىزلىك ھامان ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ھۆكۈمران ئىدى.

«ئاكام ئاستانىگە ماڭدۇرغان ئايغاقچىلار نېمىشقا ھازىرغىچە قايتىپ كەلمەيدىغاندۇر؟ مۇشۇنداق قۇرۇقتىن قۇرۇق كۈتۈۋەر-سەك پۈرسەتنى قولدىن بىرىپ قويماسمىزمۇ - ھە! ئاكام نېمىنى ئويلاۋاتقاندۇر زادى. ئۇ خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخانغا تېخىچە-لا ئاداۋەت ساقلاپ، چوڭ ئىشلارغا بىپەرۋالىق قىلىۋاتامدىغاندۇر؟ راست، ھەمدەمچى لەشكەرلەرنىڭ كۆپ بولغىنى ئەلۋەتتە ياخشى. ئەمما ئاستانىدىكى لەشكەرلەر بەرداشلىق بېرەلىگەنمىدۇر؟ سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قەھرىلىك، باھادىر ئەزىمەتلەر بولسىمۇ جەڭ تەدبىرلىرىگە ئانچە پىشىشىق ئەمەس ئىكەن. ۋاھەرىخا! رەھمەتلىك مىرزا باباقبەگ جانابلىرى ھايات بولغان بولسا بۇ شورلۇق تەقدىرگە قالماس ئىدۇق. بەلكىم ئۇ تۇزگەن جەڭ تەدبىرلىرى بىلەن ياۋ لەشكەرلىرىنى ئاللىقاچان چېكىنىدۇرگەن، سەئىدىيە تەسەررۇپىغا بېسىپ كىرگەنلىكىگە پۇشايمان قىلىدۇرۇۋەتكەن بولار ئىدۇق. ئۇ رەھمەتلىك لەشكىرىي تەدبىر ھەققىدە يېزىۋاتقان رىسالىسىنى تاماملاشقا ئۇلگۈرگەن بولسىمۇ كاشكى. ئاھ تەڭرىم! بۇ قارا كۈنلەردىن قۇتۇلۇپ كېتىشىمىزگە ئۆزۈڭ مەدەت بەرگەيسەن...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەنە ئاشۇنداق خىياللار بىلەن ئەمدىلا كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىۋىدى، بامدادتا توۋلىغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇردى - دە، تەرەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇشقا تۇتۇندى.

شۇ كۈنلەردە ئاستانىنىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغانلىقىغا بىرنەچچە كۈن بولغانلىقىدىن، غالدانىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى قورچاق خان قى-

لىپ تىكلەپ، سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئەسىرگە ئېلىپ بالا - چاقىلىرى بىلەن ئىرەن قابۇرغەگە ئېلىپ ماڭغانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ زىنھار خەۋىرى يوق ئىدى.

2

بۇگۈن ئۇچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئەمىر ساربىيى كۈندىكىدىن سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى. چالا - بۇلا ناشتا قىلىپلا ئەمىر ساربىيغا كىرىپ كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سارايدىكى چوڭ - كىچىك ئەمىرلەردىن تارتىپ تۆردىكى ئەمىرلىك كۈرسىدا ئولتۇرغان ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خانغىچە خۇددى ئېغىر بىر مۇسىبەتكە دۇچار بولغاندەك غەمكىن ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

سارايدىكى ئەمىرلەر دۈرربىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مەلە-كە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى.

— كېلىڭ، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئوڭ تەرىپىدىكى بوش كۈرسىغا تەكـ-لىپ قىلىپ.

— نېمە ئىش بولدى، ئاكا، ئەجەب غەمكىن كۆرۈنىلىغۇ؟

— شۇم خەۋەر، سىڭلىم، ئاستانە قولدىن كېتىپتۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۆپكىدىگەن ھالدا. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆزىدىن سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش مەڭزىنى بويلاپ يارىشىملىق ياستۇالغان قارامتۇل ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى.

— ئاستانە قولدىن كېتىپتۇ؟!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كاللىسىدا چاقماق چاققاندەك بولۇپ، نازۇك قەددى ئاچچىق تىترىدى، تاپىنىدىن كىرگەن بىر

سوغۇق ئېقىم ۋۇجۇدىنى مۇزلاتتى. كۆز ئالدى بىرنەچچە دەقىقە قاراڭغۇلاشتى. ئۇ هوشىدىن كەتمەسلىك ئۈچۈن كۈرسىنىڭ ئىكىكى تەرىپىدىكى مەخمەل قاپلانغان يانلىقىنى مەھكەم قامالالاپ تۇتۇۋالدى.

— ئاستانىگە ماڭدۇرغان چاپارمەنلەر بۈگۈن بامدات ۋاقتى بىلەن قايتىپ كەلدى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان هەسرەتلىك ئاۋازدا، — ئۇلار بارغاندا ئاستانە ئاللىقاچان قولدىن كەتكەنىكەن. جۇڭغارلارنىڭ خانى غالدان خوجا هىدايىتۇللا ئىشانىي خان قىلىپ تىكلەپ، تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنى بالا - چاقىلىرى بىلەن نەزەربەند قىلىپ ئىرەن قابۇرغەگە قايتىپتۇ.

— بۇ خەۋەر راستمۇ، ئاكا؟ — سوردى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تازا ئىشەنچە قىلالماي.

— شەكسىز راستتۇر. ئىشەنمىسىڭىز ئاستانىدىن قېچىپ چىققان ئاۋۇ ئەمىرلەردىن ئۆزىڭىز سوراپ بېقىڭ.

مەلىكە ئاكىسى كۆرسەتكەن تەرەپكە نەزىرىنى ئاغدۇردى. سارايىنىڭ ئايىغ تەرىپىدە ئاستانىدىكى بىرقانچە تۆۋەن دەرىجىلىك ئوردا ئەركانلىرى بېشىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە شۇمشىيىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، ئالدىغا بىرنەچچە قەدەم چىقىپ مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا سالام بەردى.

— سەركەردە مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئالىيلىرىغا سالام.

چىدىغۇسىز ئاچچىق پاكىت مەلىكىنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى، ئېچ - ئىچىدىن بۇلدۇقلاپ چىققان نادامەت يېشى كۆزلىرىدىن يامغۇر بولۇپ تۆكۈلدى.

— ئېيتىڭلارچۇ، ئى ئەمىرلەر، ئاستانە قانداق بولۇپ شۇنچە ئاسان قولدىن كەتتى؟

ئەسىرلەر ئاستانىنىڭ قولدىن كېتىش سەۋەبىنى، بىگۇناھ ئاستانە خەلقىنىڭ قانداق پاجىئەلىك قىسمەتلەرگە دۇچار بولغانلىقىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىشتى.

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسىز، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى دەرھال ئاتلاندۇرايلى، غالدان دېگەن مەلئۇننىڭ قولىدىن خان ئاتامنى قۇتۇلدۇرۇۋالايلى.

— بۇنداق قارامىلىق قىلىشقا زىنھار بولماس، — دېدى مۆھەممەدئىمىن باھادىرخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — شۇ تاپتا ئاشۇ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قولىدىن تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ئەمما، غالدانىنىڭ يەتمىش مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان ئاتلىق لەشكىرىگە قولىمىزدىكى بىر تۇمەن لەشكەر بىلەن تاقابىل تۇرىمىز دېسەك تولىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغان بولىمىز. ئۇ چاغدا تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەلكىم جېنىغا زامىن بولۇشىمىز ھەمدە قولىمىزدىكى ئاشۇ ئازغىنا لەشكەرلەردىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا پۈتۈدەسسەپ تۇرغۇدەك جايمۇ تاپالماسلىقىمىز مۇمكىن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپتىن بوغۇلغان ھالدا. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشتىن باشقا ھېچقانداق ئۇي - خىيال يوق ئىدى.

— دېمەكچىمەنكى، — دېدى مۆھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىغا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، — بىز تاغامنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن غالدانىنىڭ ئالدىنى توسىدىغان بولساق، ئۇ ھەججاج تاغامنى بالا - چاقىلىرى بىلەن قەتلە قىلىپ تاشلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز بەكمۇ ئاز. بۇ ئەھۋالىمىزدا ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشىدىغان بولساق تۇخۇمنى زورلاپ

تاشقا ئۇرغان بولىمىز. غالدان هازىر ئۇچتۇرپاننى كىچىك يۇرت كۆرۈپ هەم ئۆز سەلتەنىتىگە قارشىلىق كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتقان خالخا موڭغۇللىرىدىن① ئەنسىرەپ جۇڭغارىيىگە قايتىشقا ئالدىراۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇنىڭ بىلەن تىركەشسەك، ئۇچتۇر-پاننىمۇ قولدىن بېرىپ قويىمىز - دە، باش سىغدۇرالىغۇدەك زېمىنىمىز قالمايدۇ. شۇڭا، ئالدىراقسانلىق قىلماي ئەقىل - پاراسىتىمىز بىلەن ئىش كۆرگەيمىز.

ئاكىسىنىڭ ئورۇنلۇق مۇلاھىزىسى مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمنى بىرئاز قايىل قىلدى.

— ئەمىسە ئۇلۇغ بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان بۇ بۇيۇك سەلتەنەتنى قاراپ تۇرۇپ ياتلارغا تاشلاپ بېرەمدۇق، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خەنىم بۇ رەھىمسىز رېئاللىققا ئانچە تەن بەرگۈسى كەلمەي.

— ياق، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن ھەرگىز ئۇنداق بولمايدۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قەسەم ئىچكەندەك چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، — ئەمما بىر مەزگىل پۇرسەت كۈتمەيمۇ ئامالىمىز يوق. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان گەرچە جۇڭغارلارنىڭ ھامىيلىقىدا سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالالىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىشان خانلىقىنى پەقەت ئۆز سۇلۇكىدىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرىلا قوللايدۇ. پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاددىي رەئىيەت يەنىلا سەئىدىيە جەمەتىدىكىلەرنىڭ خان - سۇلتان بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇڭا، بىز ئاۋۋال ئاشۇ ئاددىي ئاۋامنى قوزغىتىمىز، ئاۋامنىڭ ھەقىقىي قوللىشىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، ئاندىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قولىدىن سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋالىمىز. ئى مۆھتەرەم سىڭلىم، ئى جانابىي ئەمىرلەر، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۇ-

① خالخا موڭغۇللىرى — تاشقى موڭغۇلىيە موڭغۇللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

رۇش ئۇچۇن ھازىردىن باشلاپ پۇختا تەييارلىق كۆرگەيمىز. مۇلكىي ئەمىرلەر ئوزۇق - تۇلۇك، قورال - ياراغ ھازىرلىقلىرىغا بۇگۈندىن باشلاپ تەييارلىق كۆرگەي، سىپاھىبەگلەر، سەركەردىلەر لەشكەرلەرنى قاتتىق مەشقلەندۇرۇپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان لەشكەرلەرگە جەڭبازلىق ماھارىتىنى پۇختا ئۆگەتكەي.

بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئۇچتۇرپان قەلئەسى قوراچاق خان ئاپاق خوجىغا قارشى كۇچلەرنىڭ توپلىشىدىغان ماكانىغا ئايلاندى. ئاستانە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاپاق خوجىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى، خۇپىيە - پايلاقچىلىرىدىن قېچىپ، مۆكۈنۈڭلۇپ ئامان قالغان بىر قىسىم ئەمىر، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۇچۇتۇرپانغا كېلىپ جەم بولدى - دە، مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخاننى ئاستانىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى يوقىتىپ، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن قولىغا ئېلىشقا دەۋەت قىلدى.

بىر مەزگىل تولىمۇ چۇشكۈن ھالەتتە تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ مانا ئەمدى قايتىدىن جانلىنىپ قالغانىدى. ئۇ ئاكىسىدىن تەلەپ قىلىپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان تۆت مىڭ لەشكەرگە ئوقيا ئېتىش ماھارىتىنى مەشىق قىلدۇرۇشقا كىرىشكەنىدى.

تولۇق ئىشەنچكە تولغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بولسا سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى يۇرتلارغا، بولۇپمۇ قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەرگە ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى ۋە پاناھلىق تىلەپ كەلگەن بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ماڭدۇرۇپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارشى كۇچ تەشكىللەشكە كىرىشىپ كەتكەنىدى.

شۇنداق قىلىپ بىر قىش تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كەتتى.

3

قىشتىن بېرى خانىقا ـ تۇنەكخانىلاردا زىكرى ـ سۆھبەت، جەررە ـ ساماللىرى بىلەن خېلىلا تىنچىپ قالغان خوجا ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ سوپى خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى باھار بىلەن تەڭ قايتىدىن قۇتراشقا باشلىغانىدى. ئۇلار خۇددى لالما ئىتلارەدەك پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ھەرقايسى شەھەر ـ باـ زار، يېزا ـ قىشلاقلىرىدىن تارتىپ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە تېنەپ يۇرۇپ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتـ لىرىنى قاتتىق تەقىب قىلاتتى، ئاددىي ئاۋام ئارىسىغا سۇقۇنۇپ كىرىپ ئۇلارنىڭ قورچاق خان ئاپاق خوجا سەلتەنىتى ھەققىدىكى گەپ ـ سۆزلىرىگە دىققەت قىلاتتى. سەلتەنەتكە پايدىسىز دەپ قارىغان گەپ ـ سۆزلەرنى ھەرقايسى يۇرتلاردىكى خەلىپە بەگلىرى ئـارقىلىق ئىشان خـوجىسىغا ئېـقىتماي ـ تېمـىتماي يەتكۇزەتتى.

بۇگۇن، كۈندىكى ئادىتى بويىچە شاھنىشىنغا قوبۇلغا چىققان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، توققۇز پايىلىك شاھ سۇپىنىڭ ئۈستـىدىكى ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇچىسىدىكى خۇددى قان بىلەن بويالغاندەك كۆرۈنىدىغان ئوتقاشتەك قىزىل شاھانە تون سېمىز بەستىنى يېپىپ تۇراتتى. بېشىغا ئورىۋالغان ئاق شايى سەللىسىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا قادالغان باشمالتاقچىلىك چوڭلۇقتىكى ئالماس ۋال ـ ۋۇل قىلىپ كۆز چاقاتتى. سىكىپ پىشقان گىردىدەك قىزارغان مەڭزى بىلەن يارىشىملىق ياستـىدىكى ۋالغان قارامتۇل كەكە ساقىلى ئۇنى ھازىرقى يېشىدىن ئون ياش كىچىك قىلىپ كۆرسىتەتتى. شۇنداقلا قارىماققا، قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىپ ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىـشان تولىمۇ سالاپەتلىك، تەقۋادار، ئاق كۆڭۈل، ئادالەتلىك

مۇسۇلمان خانلىرىدەك تۇيغۇ بېرىپ كىشىنى ئەيمەندۇرەتتى.

تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى موڭغۇل باسقاقبەگ دارجە تۆرە ئۇچۇن ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ياساتقۇزۇلغان يەنە بىر شاھانە كۇرسا بوش ئىدى. غالداننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا سەلتەنىتىنى نازارەت قىلىش ئۇچۇن قالدۇرغان بۇ سەركەردىسى ئالاھىدە زۆرۇر ئىشى بولمىسا شاھنىشىنغا كەمدىن - كەم چىقاتتى. كۇنلىرىنى ئەيش-ئىشرەت، بەزمە - شاراب ياكى ئوۋچىلىق بىلەن ئۆتكۇزەتتى. ئوردا ئەركانلىرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان كۆرۇنگەن ھامان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، قول باغلاپ، باشلىرىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە شاھانە ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۇرسە، بۇ موڭغۇل سەركەردىسى شاھنىشىنغا كىرىشى ھامان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۇرەتتى. سەلتەنەتنىڭ مۇھىم، چوڭ ئىشلىرىدا ئۇنىڭ مەسلىھەت - بۇيرۇقسىز پەرمان چۇشۇرۇلمەيتتى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ئاپاق خان خوجامغا مەلۇم بولغايكى، — دەپ ئالدىغا بىر قەدەم چىقتى مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشانغا چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۇرۇپ، — ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىكى ئەمىر - بەگلەردىن كەلگەن مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، تەسەررۇپىمىزدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرى خان خوجامنىڭ بۇيۇك سەلتەنىتىگە دۇشمەنلىك كۆزى بىلەن قاراشقا جۇرئەت قىلالماس ھالەتكە كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان تەرەپدارلىرىنىڭ خۇپيانە ئىش - ھەرىكەتلىرى بارغانسېرى ئاۋۇشقا باشلاپتۇ. ئول جاھىل مۇرتەتلەر ئاددىي رەئىيەت ئارىسىدا ئادالەتپاناھ ئاپاق خان خوجامنىڭ سەلتەنىتىگە قارشى تەرغىباتلارنى ئېلىپ بېرىپ ئاۋامنى قايمۇقتۇرۇپ يۇرگۇدەك.

سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىدا شىغاۋۇل ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرتى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا ئوردىدىكى مۇھىم مەخپىيەت-

لىكلەرنى «غايىب يۇلتۇز» دېگەن لەقەم بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاڭ غا خۇپيانە يەتكۈزۈپ، ئىشاننىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان تۇرلۇك سۇيىقەستلىك پىلانلىرىنىڭ مۇڭەپپەقىيەتلىك رويابقا چىقىشى ئۈچۈن پۈختا ئاساس بىلەن تەمىنلەپ تۇراتتى. مىرزا باباق بەگنىڭ سۇيىقەستكە ئۈچرىشىدىمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە مەغلۇپ بولۇشىدىمۇ ئۇنىڭ قولى بار ئىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەختكە چىققاندىن كېيىن كۆرسەتكەن ئاشۇ بىر تالاي تۆھپىلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە ئەمىرىكەبىرلىك مەنسىپىنى ئىنئام قىلغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىنى بىمالال ئاقتۇرۇش ئۈچۈن ئەقىلدارلىق قىلىۋاتاتتى.

مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىرئاز چۆچۈدى.

— ئى جانابىي ئەركانى دۆلەت، بۇ خۇسۇستا ئېنىقراق مەلۇمات ئىگىلىگەيسىز، — دېدى ئاپاق خوجا تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىسىگە يۆلىگەن گەۋدىسىنى رۇسلاپ.

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ، — ئول جاھىل دەھرىيلەرنىڭ ئىش ـ ئەھۋاللىرىنى تەپسىلىي ئىگىلەپ بولدۇق. خۇپىيەلىرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خان خوجامنىڭ سەلتەنەت سۈرىدىن قورققان بىر قىسىم دەھرىي ئەمىرلەر ئۈچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھوزۇرىدا پاناھلىنىپ، سەلتەنىتىمىزگە قارشى كۆتۈرۈلۈشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇ. مۇھەممەدئىمىن تاغىسى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۆچىنى ئېلىش ھەمدە سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئاۋامدىن كۆپلەپ لەشكەر ئېلىپ مەشىقلەندۈرۈۋاتىپتۇ.

بۇ مەلۇمات نېمە ئۈچۈندۇر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئانچە

دىققىتىنى تارتمىدى.

— شۇنداقمۇ تېخى، ئۇچتۇرپاندەك ئاشۇ كىچىككىنە يۇرتـ
تىكى نەچچە مىڭ سوكال لەشكەر غالدان خان خوجامنىڭ لەكمىڭـ
لىغان باھادىر لەشكەرلىرىگە قارشى تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ
پېتىنالىسۇن، بۇ خۇددى چۈمۈلىنىڭ ئۆزىنى بىلمەي يولۇاسنىڭ
بۇرۇتىغا ياماشقانچىلىك ئىشقۇ.

شۇ كۈنلەردە ھىدايىتۇللا ئىشان جۇڭغارلارغا ھېچقانداق بىر
كۈچ تەڭ كېلەلمەيدۇ دەپ چوڭ ئىشەنچ قىلاتتى. شۇڭا، ئۇ ئانچە
ئېرەن قىلىپ كەتمىدى.

— زىنھار غەپلەتتە تۇرمىغايلا، قىبلىگاھىم، — دېدى مىرـ
زا ئىدرىسبەگ جىددىي يوسۇندا، — راست، غالدان خان خوجامـ
نىڭ لەشكەرلىرىگە ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەستۇر، ئەمماكى، ئول
باھادىر لەشكەرلەر تولىمۇ يىراقتا. ئالىمادىس بىرەر كېلىشمەسـ
لىك بولۇپ قالسا، ئۇلارغا خەۋەر يەتكۈزۈپ بولغۇچە پۈرسەت
قولىمىزدىن كېتىپ قالۇر، قىشتىن غالدان خان خوجام پەرمان
چۈشۈرۈپ ئاستانىدە قالدۇرغان بىر تۈمەن لەشكەرلىرىنىڭ ھەمـ
مىسىنى دېگۈدەك ئىلىبالىققا يۆتكەپ كەتتى. باسقاقبەگ دارجە
تۆرىنىڭ قول ئاستىدىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سانى مىڭغىمۇ
يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار ھەدەپ مال ـ دۇنيا جۇغلاپ،
ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈش ھەلەكچىلىكىدە، ياۋغا
تاقابىل تۇرغۇدەك ھەپسىلسى يوق. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان
گەرچە ئۇچتۇرپاندەك كىچىك يۇرتنىڭ ئەمىرى بولسىمۇ، ئۇنىڭ
سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ جىيەن ئوغلى — سەئىدىيە شاھزادىسى
ئىكەنلىكىنى پۈتكۈل ئاۋام بىلىدۇ. ناۋادا ئۇ سەلتەنىتىمىزگە
قارشى شۇنداقلا كۆتۈرۈلىدىغان بولسا، تۇغ ئەلىمىنىڭ ئاستىغا
تۈمەنلىگەن ئاۋامنى ھەم سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنى جۇغـ
لىيالايدۇ. چاياننىڭ بالىسى كىچىك بولسىمۇ بەربىر چايانۇر.
نۆۋىتى كەلگەندە نەشتەر سانجىماي قالمايدۇ. شۇڭا، ئانھەزرىتىم

قىلچىلىك بىخۇدلۇق قىلماي، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ نائىب، ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ئىشەنچ-لىك خەلىپە مۇرىتلىرىدىن بىرىنى نائىب، ئەمىرلىك مەنسىپىگە قويغايلا ھەمدە ئۇچتۇرپاندىكى رىياكار، ئاسىيلارنى تاممي جازا-لاشقا يارلىق چۈشۈرگەيلا.

مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا ۋەز - نەسىھەت قىلىپ، يول كۆرسىتىپ كۆنۈپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا شۇ كۈنلەردە مىر-زا ئىدرىسبەگنىڭ ھەدەپ سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە يول - ئەقىل كۆرسىتىشى ياقمايۋاتاتتى، شۇڭا ئۇ مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ تەكلىپىنى ئانچە قوللاپ كەتمىدى.

— مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ سەلتەنىتىمىزگە شىل-تىڭ ئاتقۇدەك ماجالى بارلىقىغا ئىشەنمەيمەن، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەكەببۇرلۇق بىلەن، — ئەركانى دۆلەت جانا-لىرى ئارتۇقچە ئىزتىراپتا بولمىغاي. ئول مۇھەممەدئىمىن باھا-دىرخانىڭ سەلتەنىتىمىزگە نارازلىقى بولسا، ئاللىقاچان مۇددىئا - مەقسەتلىرىنى ئاشكارىلار ئىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە بىزلەركىم سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خان خوجا بۇ سەلتەنەتكە بەرقارار بولۇپ يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇر-غىنىمىزغا يېرىم يىلدىن ئاشتى. مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان بەئەينى يولۇاستىن ئۇركۈگەن توشقاندەك ئۇچتۇرپاندا ساداسىز يۈرمەكتە. بەلكىم ئۇ ئۆزىنىڭ نېسىۋىسىگە شۈكرى قىلىپ بىز-لەرگە ساداقىتىنى بىلدۈرۈۋاتقاندۇر. شۇڭا، ئۇنىڭ مۇددىئا - مەقسەتلىرىنى بىلمەي تۇرۇپ، سەۋەبسىزلا ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلىساق دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاندىن ئايرىلىپ قال-غان بىر قىسىم جاھىل ئاۋام ئارىسىدا پىتنە - پاسات، تەپرىقە-چىلىك پەيدا بولۇر، كىچىك ئىشنى چوڭايتىۋەتمىگىنىمىز ئەۋ-زەل. لەشكىرىي دىۋان ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتە-كەش خۇسۇسىدا پەرمان چۈشۈرۈپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاڭ-

نى لەشكەرلىرىدىن ئايرىۋەتسەكلا كۇپايە قىلۇر. ئول چاغدا لەشكەرلىرىدىن ئايرىلغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىمىز ھەققىدە غەيرىي خىياللاردا زىنھار بولماس ھەم ئۇنى پاناھ تارتىپ بارغان رىياكار ئەمىرلەرمۇ ئامالسىز بارماق چىشلەپ قېلىشار.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆرەڭلىك بىلەن يۇرگۈزگەن مۇلاھىزىسى ۋە چىقارغان ھۆكمى مىرزا ئىدرىسبەگكە ئانچە ياقمىغان بولسىمۇ، ئىلاجسىز «خوش» دەپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەمما، ئۇ شاھنىشىندىن يېنىپ چىققاندىن كېيىن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش پەرمانىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا چۈشۈرمەي، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرىگە ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە ئەمىركە-بىرلىك سالاھىيىتى بىلەن لەشكىرىي دىۋان نامىدىن پەرمان چۈشۈردى. پەرمانغا ئاقسۇ ئەمىرى ئۆزى مەسئۇل بولۇپ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش، ناۋادا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بويۇنتاۋلىق قىلسا، ئوردىغا مەلۇم قىلماستىن ئاقسۇ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلىپ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ كاللىسىنى ئېلىش خۇسۇسىدىكى مەزمۇنلارنى قوشۇپ قويدى.

1679 ـ يىلى ئۇجمە ئالا بولغان مەزگىلدە، ئوردا لەشكەرلىرىي دىۋانىنىڭ پەرمانىنى تاپشۇرۇۋالغان ئاقسۇ ئەمىرى رەھمەتۇللا خەلىپە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ھۇزۇرىغا ئەلچى ئەۋەتتى.

— ئىشان خان خوجام ئالىيلىرى لەشكەرلەرنى ئاستانىگە يۆتكەپ كەتسە، ئۇچتۇرپاندىن ئىبارەت بۇ مۇھىم لەشكەرگاھنى مەن قانداق مۇھاپىزەت قىلىمەن؟ — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئەلچىنىڭ مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بېرىپ، — بېرىپ نائىب، ئەمىر رەھمىتۇللا

خەلىپە جانابلىرىغا ئېيتسۇنلار، ھازىرچە ئۇچتۇرپاندىن لەشكەر يۆتكەش مۇمكىنچىلىكى زىنھار يوق. پەقەت بولمىسا ئاقسۇ لەشكەرلىرىدىن يۆتكەپ تۇرغاي.

— ئىشان خان خوجامنىڭ پەرمانىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈلسە ئاقىۋىتى ياخشى بولماسمىكىن، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئەلچى جاھىللىق بىلەن.

— ئىشان خان خوجامنىڭ پەرمانى ئەلۋەتتە دەخلىسىزدۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەلچىگە تەرىنى تۇرۇپ، — ئەمما ئىشان خان خوجام يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن ئانچە بىخەۋەر بولسا كېرەك، بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ لەشكىرى جاساقلىرىدا ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارنىڭ نائىب، ئەمىرلىرىگە مۇناسىپ لەشكىرى ئىمتىياز بېرىلگەن، بولۇپمۇ ئۇچتۇرپاندەك مۇھىم ئۆتكەلنى خان لەشكەرلىرىنىڭ ساقلىمىقى تولىمۇ زۆرۈردۇر. لەشكىرى ئىشلاردىن ساۋاتى بار ھەرقانداق ئادەم بىلىدىغان بۇنداق ئاددىي قائىدىنى ئىشان خان خوجامنىڭ بىلمەسلىكى تولىمۇ كۈلكىلىك ئىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە لەشكىرى دىۋانىنىڭ پەرمانى ئاقسۇ ئەمىرىگە ئەمەس، ئۇچتۇرپان ئەمىرىگە بىۋاستە كېلىشى كېرەك.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كەسكىن جاۋابىنى ئاڭلاپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئەلچى لام - جىم دېيەلمىدى - دە، قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويغان ئوخشايمىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەلچى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاكىسىغا قاراپ، — ئەمدى ئول مۇناپىق ئىشان بىلەن تۇتۇشىدىغان نۆۋىتىمىز كەلگەن ئوخشايدۇ.

— بەلكىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئويچانلىق

بىلەن، — ئۇلار بىزنى ئاۋۇال لەشكەرلىرىمىزدىن ئايرىۋېتىپ ئاندىن يوقاتماقچى. ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ لەشكەر يۆتكەگىسى بولسا نېمە ئۈچۈن خان يارلىقى چۈشۈرمەيدۇ. بۇنىسى تولىمۇ شۇبھىلىك.

— راست ئېيتتىلا، ئاكا، دەرھال ئاقسۇغا ئايغاقچى ماڭدۇ- رايلى، كىم بىلىدۇ بىزگە جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇن ئاقسۇغا كېلىپ بولدىمۇ تېخى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئو- رۇنلۇق دەپ قاراپ، شۇ ھامان ئاقسۇغا ئايغاقچى ماڭدۇردى.

ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپە ئەلچىنىڭ جاۋابىنى ئاڭ- لاپ تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قالدى. كۆڭلىنى ئاختۇرغاندا ئۇنىڭ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئارازلىشىپ قالغۇسى يوق ئىدى. گەرچە ئۆزى ئاقسۇدەك كاتتا يۇرتنىڭ ئەمىرى بولسىمۇ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى ھېلىھەم سەئىدىيە شاھزادىسى دەپ بىلىپ ھۆرمەت قىلاتتى. ئەمما، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شاپائىتىگە نائىل بولۇپ ئاقسۇنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەينىلەن- گەنلىكى ھەمدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئاپاق خوجا سەلتەنىتىگە تولىمۇ ساداقەتمەن ئىدى. ئەسلىدىنلا يۇرتدارچىلىق تەجرىبىسى خېلىلا كەم بۇ ئەمىر ئوردىنىڭ يارلىق - پەرمانلىرىنى دەخلىسىز ئورۇنداشتىن باش تارتىشنى زىنھار خالىمايتتى. ئۆز ئالدىغا جانلىق تەدبىر قوللىنىشنى پەقەتلا بىل- مەيتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا لەشكىرىي دىۋانىنىڭ پەرمانى ھۆكۈمران ئىدى. مەسلىھەت سوراي دېسە، ئاقسۇنىڭ باسقاقبېگى بولۇپ تۇرغان موڭغۇل سەركەردىسى يىغقان مال - دۇنيالىرىنى ئاپىرىۋېتىش ئۈچۈن جۇڭغارىيىگە كەتكەن بولۇپ تېخىچىلا قايـ- تىپ كەلمىگەنىدى. ئەمما، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ پەرمانىنى كې- چىكتۈرۈشكە پەقەتلا بولمايتتى. «خوجام رازى، خۇدا رازى، مۇھەممەد مۇستافا رازى» دېگەن قارىغۇلارچە ئېتىقاد بۇ ساددا،

ئىخلاسمەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتىنىڭ كاللىسىدا ھۆكۈمران ئىدى.

— پەرمان! — دېدى ئۇ ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرگە قاراپ، — بارلىق لەشكەرلەر تەييارلىق قىلىپ تەق بولغاي. ئۇچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلغايمىز.

ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ ئىككى تۇمەن لەشكىرى بىلەن ئۇچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قىلچىلىك تەمتىرەپ قالمىدى.

— يارانقان تەڭرىم، ئاۋۋال ئاقسۇنى تەسەررۇپىمىزغا ئېلىشىمىزنى بۇيرۇغان ئوخشايدۇ، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم خۇشاللانغان ھالدا، — پەرمان بەرگەيسىز، ئاكا، مەن پەقەت بەش مىڭ لەشكەر بىلەنلا ئول جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى تىرىپىرەن قىلىپ ئاقسۇنى ئىلكىمگە ئالغايمەن.

— ئالدىرىماڭ، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەمكىنلىك بىلەن، — ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپە تولىمۇ ساددا، تۇز كۆڭۈل ئادەم، ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشتىن باشقىسىنى بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئول ئەمىرنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق. مېنىڭچە، جەڭ قىلىپ بىھۇدە قان تۆكۈش ھاجەتسىز.

— ئەمىسە قانداق قىلماق كېرەك؟

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاكىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىمەي ئالدىراپ قالغانىدى.

— ئاقسۇ سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسىدا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئىسىملىك بىر سەركەردە بار. ئول باھادىر ئەزىمەت بىلەن ئۆزۈندىن بېرى بۇرادەرچىلىكىمىز ۋە دوستلۇق ئەھدۇ پەيمانىمىز بار. مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ نەيزىۋازلىققا ۋە خەنجەر ئېتىشقا تولىمۇ ماھىر، بولۇپمۇ يېنىغا ئېسىۋالغان بەش تال خەنجىرىنى يۈز قەدەم ئارىلىقتا چىنىگەن ھەرقانداق نەرسىگە دەل تەگكۈزەلەيدۇ.

دۇ. بىز ئاشۇ سەركەردە ئارقىلىق ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپىنى قولىمىزغا چۈشۈرۈپ، مەقسەت ـ مۇددىئايىمىزنى ئوچۇق ئېيتىپ پايدا ـ زىياننى چۈشەندۈرسەك، بۇنىڭدىن كېيىن رويابقا چىقارماقچى بولغان ئۇلۇغ ئىشلىرىمىز ئۈچۈن پايدىسى تېگىپ قالار دەپ ئويلايمەن.

يېقىندىن بېرى سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋەسۋەسىسىدە مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ مىجەزى بارغانسېرى چۈسلىشىپ كېتىپ بارا تتى. ئۇ ھەدىسلا ئاستانىگە لەشكەر تارتىشنى تەشەببۇس قىلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئاكىسىنىڭ پۇختا تەييارلىق قىلىپ بىراقلا نۇسرەت قازىنىش پىلانىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىسىمۇ، كۆڭلىدە قورقۇنچاقلىق قىلىۋاتقىنى دەپ چۈشىنەتتى. شۇڭا، ھازىر ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئاياپ ئولتۇرماي ئۇدۇللا دەۋەتتى:

— نېمانچە ئەزمىلىك بىر، ياۋ سەركەردىلىرىدىن ھەمەت ـ يارەم تەلەپ قىلىش قورقۇنچاقلىق بولۇپ قالماسمۇ، ھازىر قولىمىزدا بار سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن ئاقسۇنى ئېلىشىمىز تامامەن مۇمكىن. ئاقسۇ ئىلكىمىزگە ئۆتسە پۈت تىرەپ تۇرغۇدەك زېمىنىمىز تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. ئاندىن ئاستانىگە تېگىش قىلساق تامامەن بولىدىغۇ؟

— بۇ دېگىنىڭىزمۇ توغرا، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، — ئەمما ئاقسۇنى جەڭ بىلەن ئالىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم بىر قىسىم لەشكەرلىرىمىز دىن چىقىم تارتماي قالمايمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى تۈمەن ئاقسۇ لەشكىرىنى ئۆزىمىزگە دۈشمەن قىلۋالىمىز. ئەسىرگە ئېلىنغان لەشكەرلەرنىڭ بىز ئۈچۈن باھادىرلىق كۆرسىتىشى ناتايىن. يەنە بىر ئاۋارىچىلىك شۇكى، ئەھۋالدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال خەۋەر تاپىدۇ ـ دە، جۇڭغارىيىدىكى خوجىسى غالداندىن يارەم سورايدۇ. ئول چاغدا ئالدىمىزدىن ھىدايىتۇللا

ئىشانىڭ سوپى لەشكەرلىرى بىلەن ئارقىمىزدىن غالدانىڭ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كېلىمىز ـ دە، ھەرقانچە باھادىرلىق كۆرسەتسەكمۇ مەغلۇپ بولماي قالمايمىز. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ ئېھتىماللىقنى ھېسابقا ئالغىنىمىزدا ئەڭ ياخشىسى ئاقسۇ لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىلىرىنى ئۆزىمىزگە مايىل قىلىپ ئىتتىپاق تۈزمەكمىز، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى بىخۇد ھالەتكە كەلتۈرۈپ ئاندىن ئاستانىگە ھۇجۇم قىلمىقىمىز لازىمدۇر. ئول چاغدا، ناۋادا موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلسەكمۇ بىمالال جەڭ قىلىشقا قۇدرىتىمىز يېتىدۇ. شۇنى ئۇنتۇماڭكى، سىڭلىم، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلىرىدىن باشقىلار بىزنىڭ دۈشمىنىمىز ئەمەس. سەلتەنەتنى قانچىكى قان تۆكمەي قولىمىزغا ئالساق، كېيىنكى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىمىز ئۇچۇن شۇنچىلىك پايدىلىق.

ئاكىسىنىڭ بۇ ئورۇنلۇق تەدبىرىگە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايىل بولدى ـ دە، يەنە تىركىشىپ تۇرۇۋالمىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىدىكى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسى ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ نائىب، ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بىلەن تەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ يارلىقىغا بىنائەن ئۇچتۇرپانغا كەلگەن خان ئەلچىسى بولغاچقا، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۇنى بىر قورساق سىڭلىسى سۈپىتىدە ئەمەس، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرى ھەم خان ئەلچىسى سۈپىتىدە ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى. شۇڭا، ئۇ ھەرقانداق لەشكىرىي ئىشلارنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ پىكرىگە قارىتا ئۆزىنىڭ پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىنى تەپسىلىي شەرھلەپ قايىل قىلاتتى.

سىڭلىسى بىلەن پىكىر بىرلىككە كەلگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قارىتىپ بىر پارچە خەت

يازدى ـ دە، ئىشەنچلىك مەھرىمىدىن بىرنى ئاقسۇغا بېرىپ سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ بىلەن كۆرۈشۈشكە يولغا سالدى.

4

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەل، ئاقسۇ.

ئەتىكى لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ ئەمدىلا يېتىشقا تەمشەلگەن سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ قېشىغا خىزمەتكارى ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

— مۆھتەرەم سەركەردىگە مەلۇم بولغاي، قەسىرنىڭ ئالدىدا ناتونۇش بىر كىشى ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشمەنغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ئېيتىپ ساقلاپ تۇرىدۇ.

— ئىسمىنى مەلۇم قىلمىدىمۇ؟ — سورىدى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ كېچىدە تۇيۇقسىز كەلگەن مېھماندىن تەئەججۈپلىنىپ.

— ئىسمىنى سورىسام سەركەردەم بىلەن كۆرۈشكەندە ئۆزىگە دەيمەن دەپ تۇرۇۋالدى.

— ئۇنداق بولسا تاشقىرىقى مېھمانخانىغا باشلىسىلا، مەن ھازىرلا چىقىمەن.

سىلىپ بولغان كىيىملىرىنى قايتىدىن كىيگەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ مېھمانخانىغا كىرگەندە ناتونۇش مېھمان سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇراتتى. ئۇ سەركەردىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئالدىراپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سەركەردە جانابلىرى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ناتونۇش مېھماننىڭ ئۇستۇېشىغا گۇمان بىلەن نەزەر تاشلىدى.

— مۇمكىن بولسا جانابىي سەركەردە بىلەن پىنھان قالغان بولسام، — دېدى ناتونۇش كىشى چاي قۇيۇۋاتقان خىزمەتكارنى تۇمشۇقى بىلەن ئىما قىلىپ.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خىزمەتكارىنى چىقىرىۋەتتى.

— مەن جانابلىرىغا ئۇچتۇرپاننىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرىنىڭ خۇسۇسىي مەكتۇپىنى ئەكەلدىم، — دېدى ناتونۇش كىشى سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە تەڭلەپ تۇرۇپ، — شاھزادە ئالىيلىرى مۇھتەرەم سەركەردىنىڭ يازما جاۋابىنى ئالغاچ كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خەتنى شامنىڭ يورۇقىغا تۇتۇپ تېز - تېز كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇھتەرەم باھادىر سەركەردە، قەدىمەتلىك بۇرادىرىم مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى، يارانقان ئاللا ئىگەم سىلىنى ھەمدە ئىككى ئالەملىك ھالال مەزلۇملىرى بىلەن ئەزىز پەرزەنتلىرى بولمىش يۇرەك پارىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي.

جانابىي سەركەردە ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشىمنىڭ بائىسى شۇلكى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزغا ياۋلارنى باشلاپ كېلىپ، ئەزىز سەلتەنىتىمىزنىڭ خانى تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىدىن خانلىق سەلتەنىتىنى سۈيۈپ ئالغاندىن كېيىن، ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى - قانائەت قىلماي، بىزلەركىم سەئىدىيە شاھزادىسىنى ئۆز سەلتەنىتىگە دۈشمەن ۋە خەۋپ ھېسابلاپ جازالىماقنى نىيەت قىپتۇرلەر. ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستىنگە يۆتكەش خۇسۇسىدىكى رەھمىتۇللا خەلىپىگە چۈشۈرۈل-

گەن پەرمان جانابلىرىدىن سىر بولمىسا كېرەك. دېمەككى، بۇ بىز سەئىدىيە خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ قانات ـ قۇيرۇقىدىن يۇڭداش ئۇچۇن قۇرۇلغان تۇزاقتۇر. ئول ئىشان خانىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى بىلىپ قالغانلىقىمىز ئۇچۇن خان يارلىقىغا سەرگەشتلىك[1] قىلماقتىن ئۆزگە چاۋاب بېرىشكە ئامالسىز قالدۇق. شۇل سەۋەبتىن نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە جانابلىرى ئىشان خان پەرمانىنى دەخلىسىز بەجا كەلتۇرمەك بولۇپ ئۇچتۇرپانغا لەشكەر تارتماقنى ئىختىيار قىلىپتۇ. جانابلىرىنى قىيامەتلىك بۇرادىرىم، شىرىمەت ئەزىمەت، ئادالەت بىلەن قاباھەتنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئىستېدات ئىگىسى دەپ بىلگەنلىكىم ئۇچۇن مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمنى يوشۇرماي بايان قىلىش قارارىغا كەلدىم.

مەن بىر سەئىدىيە شاھزادىسى بولغانلىقىم ئۇچۇن، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ياتلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋېلىش ۋە تەسەررۇپىمىزدىن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشنى قىيامەتلىك ئەھدۇ پەيمانىم دەپ ھېسابلايمەن. شۇل سەۋەبتىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇچتۇرپان زېمىنىدا لەشكىرىي ھازىرلىقلارنى كۆرۈۋاتىمەن. ھالا بۇ گۇنكى كۇندە ئاقسۇدىكى باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەر جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشتىن ئىبارەت ئادالەتنى ياقلىماقتا يوق، ئەجەل قىلىچىنى بىزنىڭ بېشىمىزغا تەڭلەشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇ. مەن جانابلىرىنىڭ ئادالەتنى ياقلاپ ئەلنىڭ نومۇسىنى يۇيۇش ئۇچۇن بىزگە ھەمدەمدە بولۇشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىجا قىلىمەن.

نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە جانابلىرى تۇز، ساددا

---

① سەرگەشتلىك — باش تارتماق، خىلاپلىق قىلماق.

ئادەم، ھەق بىلەن ناھەقنى، ئادالەت بىلەن قابەھەتنى بىلەدۇرسەك چۇشەنگۈچىلىكى بار. ناۋادا جانابلىرى بۇ ئەرزەمەس تەكلىپىمىزنى مەقبۇل كۆرسە، ئۇچتۇرپان دىيارنغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەمىر جانابلىرىنى بىز بىلەن سۆزلىشىشكە كۆندۈرگەيلا. ناۋادا ئەمىرنىڭ پەرمانىغا بويسۇنۇپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىزمىتىدە بولۇشنى لايىق كۆرسىلە ئۇمۇ ئىختىيارلىرى. جانابلىرىدىن قىلچىلىك ئاغرىنمايمىز. پەقەت بۇ ئەرزىمەس جېنىمىز تېنىمىزدىلا بولەدىكەن، ئادالەت ئۈچۈن، ئەل - يۇرتنىڭ نومۇسىنى يۇيۇش ئۈچۈن جەڭگاھتا قىلىچىمىزنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ جان بېرىشكە تەييارمىز.

جانابىي ئاللادىن سەركەردە جانابلىرىنىڭ مۇراد - مەقسەتلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى تىلەپ نامە يازغۇچى بۇرادەرلىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاندىن».

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئويلاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزلىرى توختىماي جاراڭلايتتى. ئاخىر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھەققانىيەت، ئادالەت تۇيغۇلىرى غالىب كەلدى.

— جىنەك ساقلاپ تۇرغايلا، تەقسىر، خەتنىڭ جاۋابىنى ھازىرلا بەرگەيمەن.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ مېھمانغا شۇنداق دېدى - دە، ئۇنى مېھمانخانىدا يالغۇز قالدۇرۇپ كۈتۈپخانىسىغا قاراپ ماڭدى، سەيياھدانغا سۇ قۇيۇپ ئازراق سىياھ ئەزدى - دە، قومۇش قەلەمنى چىلاپ خەت يېزىشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇھتەرەم شاھزادە، قىيامەتلىك

بۇرادىرىم مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى، ياراتقان جانابىي ئاللا ئىگەم بۇيۇك مەقسەتلىرىنىڭ تېزرەك رويابقا چىقىشىغا مەدەتكار بولغاي.

ئوتتۇرىمىزدىكى بۇرادەرچىلىك ۋە دوستلۇق - ئەقىدە-مىزنى ئىمانىمىزدەك ئۇلۇغلاپ ئىشەنگەنلىكلىرى ئۈچۈن كۆپ رەھمەت. ئەل - يۇرتنىڭ نومۇسىنى يۇيۇش، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇننى قوغلاپ چىقىرىشتىن ئىبارەت ئۇ-لۇغ مەقسەتلەر ئۈچۈن مېنىڭ بۇ ئەرزىمەس جېنىم بەخشەندە بولغاي.

نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە جانابلىرىنىڭ پەرماند-غا بىنائەن ئەتە تاڭ سەھەردە ئۇچتۇرپانغا لەشكەر تارتىپ بارىمىز. ئىنشائاللا، قالدى گەپ - سۆزلەرنى ۋاقتى - قەرەلى كەلگەندە سۆزلىشەرمىز. مۇۋاپىق پۇرسەت تېپىپ جانابلىرى بىلەن خەۋەرلىشىمەن.

خەير، كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايلا.

قىيامەتلىك بۇرادەرلىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ»

مېھمان جاۋاب خەتنى سەللىسىنىڭ قېتىغا پۇختىلاپ يوشۇر-دى - دە، قەسىردىن چىقىپ تۇن قاراڭغۇسىدا غايىب بولدى.

جازا يۇرۇشى قىلغۇچى ئاقسۇ لەشكەرلىرى ئۇچتۇرپان قەل-ئەسىگە ئون چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ قارارگاھ قۇرغاندى. بارگاھى ئالىيغا جۇغلاشقان سەركەردىلەر نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە بىلەن ئەتىكى جەڭ ھەققىدە قىسقىلا لەشكىرىي كېڭەش قىلىۋالغاندىن كېيىن ھەرقايسىسى ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىش-تى. ئىلغار قوشۇننىڭ سەركەردىسى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئاستا ئايرىلىپ قالدى.

— بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى، سەركەردە؟ — سورىدى ئەمىر

قوشلاپ قويۇلغان پەي ياستۇققا يۆلەنگەن پېتى.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ سەمىگە سالىدىغان كىچىككىنە ئىش بار ئىدى.

— قېنى سۆزلەڭ، قۇلىقىم سىزدە.

— بىر تەكلىپىم بار ئىدى، بىلمىدىم ئەمىر جانابلىرى مەقبۇل كۆرەرمىكىن؟ — ئەمىردىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — شۇل تاپتا تۆزۈك بىر باھانەيى - سەۋەبنىڭ تايىنى يوق ئۇچتۇرپان لەشكەر-لىرى بىلەن جەڭ قىلىش ئالدىدا تۇرماقتىمىز. ئەمەلىيەتتە مەيلى ئاقسۇ لەشكەرلىرى بولسۇن، مەيلى ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى بول-سۇن ھەممىسى ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ لەشكەرلىرىدۇر. شۇڭ-لاق تۇرۇپ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشساق، لەشكەرلىرىمىز ئارتۇقچە چىقىم بولۇپ بىھىساب قان تۆكۈلۈشتىن ئۆزگە ھېچ ئىش ھەل بولماسمىكىن دەپ تولىمۇ ئەنسىرەيمەن. مۇمكىن بولسا نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى شاھزادە مۇھەممەد ئىمىن باھا-دىرخان ئالىيلىرى بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلىشىپ باققان بولسىلا. ناۋادا ئوتتۇرىدىكى ئۇقۇشماسلىق ئايدىڭلىشىپ، ئەھدۇپەيمان ھا-سىل قىلىشىپ قالسىلا، بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىمنىڭ ئالدى ئېلە-نىپ، ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى بۇزۇلماس ئىدى دەپ ئويلايمەن.

— ئول مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى بىلەن يەنە سۆزلىشىشنىڭ ئورنى بارمۇ، سەركەردەم، — دېدى رەھمىتۇللا خەلىپە رەنجىگەننى قىلىپ، — مەنمۇ جەڭگى - جېدەلنى زىنھار خالىمايمەن. يارانتقان ھەقتىن بىھۇدە قان تۆكۈلمىسىكەن دەپ تىلەيمەن. ئەمما، ئېيتسىلا، سەركەردە، بىزدە نېمە گۇناھ، پەقەت لەشكىرىي دۈشۈنىنىڭ پەرمانىنى يەتكۈزدۇق. مۇھەممەدئە-مىن باھادىرخان پەرمانغا سەرگەشتىلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، يەنە شۇ پەرمانغا بىنائەن جازا يۈرۈشى قىلىمىز دەپ ئولتۇرۇپتىمىز.

ناۋادا شاھزادە ئالىيلىرى پەرمانغا بويسۇنۇپ، ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەشكە ماقۇل بولسا ئىدى، ئارازلىشىپ-مۇ قالماس، جازا يۇرۇشى قىلمىز دەپ لەشكەر تارتىپ رىيازەت چېكىپمۇ يۇرمەس ئىدۇق.

— ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش ئىشىنى كېچىكتۇرۇشكە بولماسمۇ، ئەمىر جانابلىرى.

— قانداق دەيلا، سەركەردە؟

— ئىشان خان ئالىيلىرىغا ئۇچتۇرپان قەلئەسىنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ئۆتكەللىك ئورنىنى چۈشەندۈرۈپ، ھازىرغىچە ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكىمەسلىك ھەققىدە مەلۇمات يوللاپ باقسىلا، بەلكىم ئىشان خان ئالىيلىرى لەشكىرىي دېۋانىنىڭ پەرمانىنى بىكار قىلمۇيتەر ئىدى.

— راستىنى ئېيتسام ئوردىنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىدىن مەن-مۇ بىخەۋەرمەن. لەشكىرىي دېۋانىنىڭ پەرمانىدىمۇ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەشنىڭ سەۋەبى ئېنىق يېزىلماپتۇ. ئەمما، لەشكەر يۆتكەش ئىشىغا بويۇنتاۋلىق قىلغۇچىلارنى جازالاش ھەققىدە ئوچۇق پەرمان بار. بىز بولساق ئىشان خان خوجامنىڭ ئاتقان ئوقلىرىدۇرمىز. لەشكىرىي پەرمانىنى بەجا كەلتۈرمەسلىككە ھېچقانداق ھەققىمىز يوقتۇر. شۇڭا، ئارتۇقچە خىيالالاردا بولماي ئەتىكى جەڭ ئۇچۇن پۇختا ھازىرلىق كۆرگەيلا، سەركەردەم.

بارگاھى ئالىيدىن نائۇمىد يېنىپ چىققان مىرزا مۇھەممەد-شاھبەگ تۇن نىسپى بىلەن لەشكەرچە ياسىنىپ قارارگاھتىن خۇپىيانە چىقتى - دە، ئۇدۇل مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قارارگاھىغا يول ئالدى.

ئۇلار قىسقىلا سالام - سەھەتتىن كېيىن جىددىي سۆزلەشتى.

— ئالىيلىرىڭ بىلەن سۆزلىشىشنى ئەمىر جانابلىرى قەتئىي

رەت قىلدى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئەمىر بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىنىڭ مەزمۇنىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، — دەرھال باشقىچە بىر تەدبىر قوللانمىساق، بۇ جەڭدىن ساقلانماق تەس ئوخشايدۇ.

— ياۋاللا، بۇ ئەمىر ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنداشتىن باشقىنى بىلمەمدىغاندۇر زادى، — دېدى مۇھەممەدئەمىن باھادىرخان، — بوپتۇلا ياخشىلىقچە سۆزلىشىشنى رەت قىلسا، مەجبۇرلاشتىن ئۆزگە تەدبىر يوقتەك قىلىدۇ.

— ئالىيلىرىنىڭ تەدبىرىنى ئاڭلاپ باقسام.

— ئەتە مەيدان ئۇرۇشى بولغاندا سىلى سەركەردىلەردىن بىرىنى جەڭگە چىقارسىلا. مەن ئول سەركەردە بىلەن بىرنەچچە قەپەس ئېلىشقاندىن كېيىن يېڭىلگەن بولۇپ قاچىمەن. سىلى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ نائىب ئەمىرنى ھوجۇمغا ئۆتۈشكە دەۋەت قىلسىلا. نائىب ئەمىر ھوجۇمغا ئۆتسىلا بۆكتۇرمىدە قويغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ قولىغا تىرىك چۈشىدۇ. ئارتۇقچە قىرغىنچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپىنى تۇتۇۋېلىشىمىز ھامان، ھەر ئىككىلى تەرەپ دەرھال ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلەرنى چېكىندۈرەيلى. جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سىلى نائىب ئەمىرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سۈلھى تەلەپ قىلىپ قارارگاھىمىزغا يالغۇز كەلسىلە، قالدى ئىشلارنى شۇ چاغدا بىرلىكتە مەسلىھەت قىلايلى.

مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ دەرھال ئۆز قارارگاھىغا قايتىپ كەلدى.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئىككى تەرەپ ئىككى ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ جەڭ سېپى تۈزۈشتى، بىرىنچى بولۇپ مەيدانغا چۈشكەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە مەيدانىڭ ئوتتۇرىغا كېلىپ توختىدى ـ دە، ئاقسۇ ئەمىرى رەھمەتۇللا خەلىپىگە ئات ئۇستىدىلا سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن

سۆز باشلىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى، بىئە-دەپلىك قىلىپ رىيازەت چەككۈزگەن گۈناھىمىزنى ئەپۇ قىلغايلا. ئاپاق خان خوجا ئالىيلىرىنىڭ لەشكىرىي پەرمانى ئەلۋەتتە دەخلە-سىزدۇر، ئەمما ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى قوغدايدىغانغا لەشكەر بول-مىسىمۇ ھەم بولماس. ئەسلىدە جانابلىرىنىڭ ئالدىغا قىلىچ يالە-ڭاچلاپ چىقمىساق ياخشى بولاتتى. ئەپسۇس، شۇنچە ھەشەم — دەرەم بىلەن بوسۇغىمىز تۇۋىگە لەشكەر تارتىپ كەلگەنىكەنلا، قول ئاستىلىرىدىكى باھادىرلار بىلەن بىرەر مەرتەم جەڭبازلىق قىلماي تۇرۇپ قۇللۇق بىلدۇرسەك كۇلكىگە قېلىشىمىز چوقۇم. شۇڭا، سەركەردىلىرىدىن بىرىنى مەيدانغا چۇشۇرسىلە، بىرنەچچە قەپەس تۇتۇشۇپ كۆرەيلى. ناۋادا يېڭىلىپ قالسام قىلچىلىك ئارمىنىم يوق، ئارقامدىكى ئاشۇ بىر تۇمەن لەشكەر جانابلىرىغا پەرمانبەردارلىق قىلىدۇ.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ سۆزى تۇگىشى ھامان رەھ-مىتۇللا خەلىپە سەركەردىلىرىگە قاراپ توۋلىدى.

— قېنى، سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار جەڭگە چۇشۇپ، مۇ-ھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ يېنىنى يەرگە تەگكۈزىسىلەر؟

رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە بىر سەركەردە ئات سېلىپ مەيدانغا چۇشتى — دە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن قىلىچۇازلىق قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار يەتتە — سەككىز مەرتەم ئېلىشقاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەڭ كېلەلمىگەن بولۇپ ئۆز سېپىگە قاراپ قاچتى. ئالدانغان ھېلىقى سەركەردە رەقىبىنى تىرىك تۇتۇۋېلىش ۋەسۋە-سىسە ئېتىنى قاتتىق بېقىندىدى — دە، جان — جەھلى بىلەن قوغلىدى.

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، ئەمىر جانابلىرى، پەرمان بەرسىلە دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتەيلى، — دېدى مىرزا مۇھەممەد

شاهبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىنى دەيدىگە سېلىپ.

ئەسلىدىنلا جەڭبازلىق ماھارىتىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق رەھمىتۇللا خەلىپە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى راستىنلا يېڭىلدى دەپ ئويلاپ قالدى ـ دە، ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى ۋە ئۆزىمۇ مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە ئەگىشىپ ئات سالدى.

ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەر بىلەن بىرده ئېلىشىپ، بىرده چېكىنىپ، بۆكتۇرمە قويغان را-يونغا ئالداپ كەلدى. شۇ ھامان ئىككى تەرەپتىكى بۆكتۇرمىده تۇرغان سەركەردىلەر لەشكەرلىرىنى باشلاپ قىيقاس ـ چۇقانلار بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ تۇرغان رەھمىتۇللا خەلىپە يېنىدا مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ يوقلۇقى-نى سېزىپ تېخىمۇ ھودۇقتى. ئۇ ئەمدىلا ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ قاچماقچى بولۇپ تۇرۇشىغا، مۇھەممەدئىمىن با-ھادىرخانىنىڭ تۆت نەپەر سەركەردىسى خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا ئۇنىڭ قېشىدا پەيدا بولدى ـ دە، بىرى ئاتنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالدى. قالغان ئىككىسى ياندىن مەھكەم قىستاپ، قورۇقچى-لىرىنى يېقىن يولاتمىدى. يەنە بىرى كەينى تەرەپتىن ئاتنىڭ ساغرىسىغا قامچا سالدى. تۆت تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئېلىنغان رەھمىتۇللا خەلىپە ئەنە شۇ يوسۇندا ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىغا مەجبۇرىي ئەكېتىلدى.

رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ ئەسىرگە ئېلىنغانلىقىنى نېرىدىن كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ناغرا چالدۇرۇپ لەشـ-كەرلىرىنى جەڭدىن توختاتتى ـ دە، ئۆز قارارگاھىغا ئەكەتتى.

نائىب ۋە ئەمىرنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلگەن ئاقسۇ سەركەردىلىرى قاتتىق چۆچۈشتى.

— بىر ئامال قىلىپ ئەمىر جانابلىرىنى قۇتۇلدۇرۇۋالايلى.

— بىز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ

كېتىپتىمىز.

— بايا ئۇنىڭ جەڭدە يېڭىلگىنى يالغانكەن.

— دەرھال قايتىدىن جەڭ قىلايلى.

— زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلىشمىسىلا، سەركەردىلەر، — دېدى ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ تەمكىنلىك بىلەن سۆز ئېلىپ، — ھەممىمىزگە مەلۇملۇق، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى لەشكىرىي تەدبىرگە پۇختا، جەڭبازلىق ماھارىتى تەڭداشسىز ئەزىمەتتۇر. مېنىڭچە، لەشكىرىي كۆچكە تايىنىپ ئەمىر جانابلىرىنى قۇتۇلدۇرۇۋالمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم زىيان تارتىپ قالىمىز. بەلكىم، ئۇلار ئەمىر جانابلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، بىرىمىز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قارارگاھىغا بېرىپ سۇلھى يولى ئارقىلىق ئەمىرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىز ئەۋزەل.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ تەكلىپىنى سەركەردىلەر بىر-دەك قوللىدى.

— بۇ ئىشنى ئۆزلىرى رويىاپقا چىقارغايلا، سەركەردە، — دېيىشتى ئۇلار بىر ئېغىزدىن.

ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھى.

بارگاھى ئالىينىڭ تۆرىدىكى قات ـ قات سېلىنغان تەتىللا كۆرپىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، سەركەردىلىرى يالاپ ئەكەلگەن ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلپىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، چەبدەسلىك بىلەن ئالدىغا بېرىپ ئېھتىرام بىلدۈردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى، بىئەدەپلىكىمىزنى كەچۈرگەيلا.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە قورقۇپ، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر

بېسىپ تۇرغان رەھمىتۇللا خەلىپە كۈتمىگەن بۇ ھۆرمەتتىن بىر-دىنلا گاڭگىرىدى، تاتارغان چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى، تىلى كالۋالىشىپ، ئوڭۈمۈ - چۈشۈمۈ دېگەننى قىلىپ ئەترا-پىغا ھودۇقۇپ قارىدى.

— نېمانچە ھۆرمەتسىزلىك بۇ، ئەمىر جانابلىرىنى باغلاشقا پېتىنغان قايسىڭلار؟

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەركەردىلىرىگە كايىغان بو-لۇپ، رەھمىتۇللا خەلىپىنى باغلاقتىن ئۆز قولى بىلەن بو-شاتتى - دە، تۆرگە باشلىدى:

— سەركەردىلەر قوپاللىق قىلىپ قويۇپتۇ، زىنھار كۆڭۈل-لىرىگە ئالمىغايلا، قېنى تۆرگە مەرھەمەت قىلسىلا.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ شۇ قەدەر كۆرسىتىۋاتقان ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن تەسىرلەنگەن رەھمىتۇللا خەلىپە تۆرگە ئۆتۈپ ئولتۇرۇشقا پەقەتلا جۈرئەت قىلالمىدى.

— شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كۆرسەتكەن شەپقىتىگە تە-سەننا، — دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا ۋە ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىش-تى، — گەرچە ئالىيلىرى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق نىزا - ئاداۋەت بولمىسىمۇ، ئەمما ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمايىشى بىلەن تەسەررۇپلىرىغا لەشكەر تارتقانمىز، مانا ئەمدى قوللىرىغا تۇنقۇن بولۇپ چۈشتۇق. قانداق جازا بەرسىلە زىنھار ئاغرىنماسمىز.

— بىھۇدە خىياللاردا بولمىغايلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىر خان تەۋازۇ بىلەن، — خان ئەمە-رىنى تۇتماقلىق ئەلۋەتتە ۋاجىپتۇر. ئەھۋالنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. ئاۋۋال بىر پىيالە ھۆرمەت چېيىمىزغا داخىل بولغايلا. ئاندىن سەركەردىلىرىمىز قارارگاھلىرىغا ئامان - ئېسەن يەتكۈ-زۈپ قويغاي.

يۈرىكى خىلىلا جايىغا چۈشكەن رەھمىتۇللا خەلىپە مۇھەم-

مەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن تۆردىكى قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن تەڭ ئولتۇردى، شۇ ئەسنادا بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن ياتشىبېگى قول باغلاپ تۇرۇپ مەلۇمات يەتكۈزدى.

— شاھزادە ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئاقسۇ لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىسى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ پۈت - قولىغا يەنە بىر ھەسسە جان كىرگەندەك بولدى - دە، لەپپىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا قارىدى.

— سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرىنى دەرھال باشلاپ كىرىڭلار.

ئۇزۇن ئۆتمەي مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ ياتشىبېگىنىڭ يول باشلىشىدا بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى - دە، تۆردىكى قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان رەھمىتۇللا خەلىپىگە سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۆھتەرەم ئەمىر جانابلىرى، — مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا قاراپ چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ سۆز باشلىدى، — ئى شاھزادە ئالىيلىرى، جانابىي نائىب، ئەمىرنىڭ ئۇچتۇرپان زېمىنىغا لەشكەر تارتماقلىقى ھەرگىزمۇ ئۆز ئىختىيارلىقىچە ئەمەستۇر. ھۇزۇرلىرىغا كېلىشمەسلىكى مۇددىئا شۇكى، جانابىي ئەمىرىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىگەيلا، ئەمىرىمىزنىڭ ئورنىدا مېنى قانداق جازاغا تارتسىلا مەيلى، ئاساسلا - چاپاملا ئىختىيارلىرى، زىنھار رەنجىمەسمەن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئى باھادىر سەركەردە، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — مۆھتەرەم نائىب، ئەمىرنى ھەم جانابلىرىنمۇ جازا-

لاشقا هەددىمىز ئەمەس. ھەممىمىز ئىشان خان خوجامنىڭ سادا-قەتمەن مۇرىتلىرىدۇرمىز. ئىشان خان خوجام بىزنى مۇشۇ ئۇچ-تۇرپان زېمىنىدا خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلغىلى قويسىلا شۇنىڭ-غا شۇكرى قىلىمىز. بۇنىڭدىن ئۆزگە مۇددىئايىمىز يوقتۇر، — ئۇ ئەمدى رەھمىتۇللا خەلىپىگە قاراپ سۆزلىدى، — ئى مۆھتە-رەم ئەمىر جانابلىرى، پەرمانلىرىغا سەرگەشتلىك قىلغان گۇنا-ھىمىزنى يەنە بىر قېتىم كەچۈرگەيلا. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىككىلىرى بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇش ئارزۇيىمىز بار ئىدى. ھالا بۇگۈن نۆۋىتى كەپتۇ، لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ بىرەر پىيالىدىن چېيىمىزغا داخىل بولۇپ قايتقايلا.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن رەھمىتۇللا خەلىپە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قاراپ سۆزلىدى:

— بىھۇدە ئىزتىراپتا بولمىغايلا، ئى سەركەردە، شاھزادە ئالىيلىرى ھەقىقەتەنمۇ كەڭ قورساق، مەرد ئەزىمەت ئىكەن. ئولتۇرسىلا بىرلىكتە مۇلاقەتتە بولغايمىز.

— ئىشان خان خوجام بۇنى مەقبۇل كۆرەرمۇ نائىب، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ قەستەنگە جاھىل-لىق قىلىپ، — ناۋادا بۇ ئىش ئانھەزرىتىمنىڭ قۇلىقىغا بىرىپ يەتسە، جانابلىرىنىڭ غەزەپكە قېلىشلىرىدىن ئەنسىرەيمەن. ئەڭ ياخشىسى ئوردا پەرمانىغا سەرگەشتلىك قىلىشقا پېتىنغان شاھزا-دە ئالىيلىرىنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولمىغانلىرى تۈزۈك.

قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئۇزۇن مەزگىل ئىلىم تەھسىل قىلغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتۇپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلۇك تەرغىباتى ئۇچۇن بىساتىدىكى نۇرغۇن يەر - زېمىن، مال - مۇلكىنى ئىئانە قىلىپ، ئىشاننىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن رەھمىتۇللا خەلىپە، زۇنۇن مىسرى، ئابـ-دۇقادىر جىلانى، مەۋلانا جالالىدىن رۇمى، مەنسۇر ھەللاجى، خوجا باھاۋىدىن نەقشىبەندى، خوجا ئەھمەد يەسەۋى قاتارلىق

مەشھۇر تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ تەھسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۈلۈك تەرغىبا-تىغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇپ كەتمەيتتى. تەرىقەتچىلىك مەرىپەتچى-لىك تەرغىباتلىرى ھەققىدە ئۆزىگە خاس قاراشلىرى بار ئىدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ كەڭ قورساقلىق ۋە مەردلىك بىلەن كۆرسەتكەن ھۆرمەت ئېھتىرامى ئۇنى خېلى چوڭ قۇر ئويغا سالغانىدى. شۇڭا، ھازىر مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ قەستەنگە ئېيتقان سۆزلىرى ئۇنىڭ خىيالىغا غۇر ۇرىغا تەگكە-نىدى.

— مەن ئىشان خان خوجامنىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىپ ئاقسۇ دىيارىنىڭ ئائىبى ۋە ئەمەلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان بولا-ساممۇ، — دېدى رەھمىتۇللا خەلىپە ھاياجان بىلەن، — مەردلىك، كەڭ قورساقلىق، باھادىرلىقنىڭ قانداق بولىدىغانلى-قىنى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدىن كۆرۈۋاتىمەن. بايا سە-لىمۇ ئاڭلىدىلا، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئۈچتۇرپان زېمىنىدا خا-تىرجەم تىرىكچىلىك قىلىپ ياشاشتىن ئۆزگە مۇددىئاسى يوق ئىكەن. ئەگەر ئوردا پەرمانىغا سەرگەشتىلىك قىلىش نىيىتى بول-غان بولسا بۇ چاغقا ھېچقايسىمىز ئامان قالماس ئىدۇق. جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەل - رەئىيەتكە سالغان زۇلۇم - سىتەملىرى-مۇ يېتىپ ئاشىدۇ. بۇ ئەھۋالدا بىر - بىرىمىزگە ئەغيار بولۇپ، قىلىچ تەڭلىشىپ ئۆتمىكىمىز نەھاجەت. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ساداقىتىنى ئىشان خان خوجامغا بىلدۈرگەيمەن. شۇل سەۋەبتىن زۇلۇمغا ئۇچرىسام زىنھار ئۆكۈنمەيمەن. مەن ئۇچۇن ساداقەتمەن-لىك، دوستلۇق سەلتەنەت - مەرتىۋىدىن ئەۋزەل.

— مۆھتەرەم ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان رەھمىتۇللا خەلىپىگە يەنە بىر قېتىم ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — پۈتكۈل تەسەررۇپىمىزدا جانابلى-رىدەك دوستلۇق - ئەقىدىنى ئەلا بىلمىدىغان، ئادالەت ۋە ساداقەت-

نى ياقلايدىغان، ھەرقاچان ئەل - رەئىيەتنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئىستېدات ئىگىلىرى كۆپ بولسا ئىدى، بىر - بىرىمىزگە ياغى بولۇپ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالماس ئەردۇق.

پىكىر - قاراشلىرى بىر يەردىن چىققان بۇ سەركەردىلەر شۇ مۇڭداشقىنىچە تۇن نىسپى بولغانلىقىنىمۇ بىلمەي قېلىشتى. ئەتىسى ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇشتى - دە، بىر - بىرىگە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشۈپ ئايرىلىشتى. ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىپ كەلگەن رەھمىتۇللا خەلىپە بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەممەدشاھبەگ لەشكەرلىرىنى دەرھال ئاقسۇغا چېكىنىدۈرۈپ كەتتى.

5

سانجۇ[1] قىشلىقى.

مەتشېرىپ بايىنىڭ قورۇسىدا خۇدايى قوناق[2] بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىسھاقبەگ سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى شۇئەيىب خوجا بىلەن دانىيال خوجىدىن ئىبارەت ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلەر بۇ يىگىرمە نەچچە كۈندىن بېرى دەككە - دۈككە ئىچىدە كۈنلىرىنى تەگسىز، چىگىش خىيالىلارغا ئەسىر بولۇپ ئۆتكۈزمەكتە ئىدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوشۇنىنى باشلاپ ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەن كۈنى، ئاستانىنىڭ ھەرقاچان قولدىن كېتىش خەۋپىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن بۇ ئىكى مەخدۇمزادە تېڭىپ تەقلەپ قويغان مال - دۇنيالىرىنى ئېلىپ بالا - چاقا، يېقىن خەلىپە - سوپىلىرى بىلەن بىللە ئاستانىدىن قېچىپ چىققىنىچە، ھېچ يەردە توختىماي، نام - ئەمەلىنى ئاشكارا

---

① سانجۇ — ھازىرقى گۇما ناھىيە تەۋەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.
② قوناق — مېھمان.

رىلماي ئۇدۇل كەشمىرگە بېرىپ توختىغانىدى.

بۇ يىل باھار ئايلىرى كىرىشى بىلەن كەشمىردىكى مۇساپىر-چىلىق ھاياتىدىن جاق تويغان ئىككى مەخدۇمزادە سەئىدىيە سەل-تەنەتىگە بېقىنىپ ئۆتكۈزگەن پاراغەتلىك تۇرمۇشىنى ۋە ئاياغلىر-ىدا چۈمۈلىدەك ئۆمىلەپ، ئىتتەك ساداقەت بىلدۇرۇپ، ئېشەك-تەك خىزمەتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان تۇمەنلىگەن ئىسھاقىيەچى مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى سېغىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇ-لۇكى ئىسھاقىيە سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، بىر قىسىم مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن ئالاقە باغلاشتى. ئۇچتۇرپاد-دىكى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن تەختىنى تارتىۋېلىشقا دەۋەت قىلىش مەقسىتىدە ئاستانە ۋە ئۇچتۇرپانغا ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى ماڭدۇرغانىدى. مۇلچەر-لىگەن قەرەلدە ئۇلار خۇشاللىنارلىق جاۋاب ئېلىپ كېلىشتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەخدۇمزادىلەرنىڭ تەكلىپىدىن ئىنتايىن خۇرسەن بولغانلىقىنى، پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن بىرلىشىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئە-شان سەلتەنەتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۇچۇن قەتئىي بەل باغلايدە-غانلىقىنى، بۇنىڭ ئۇچۇن مەخدۇمزادىلەرنىڭ كەشمىردەك يىراق يۇرتتا تۇرۇۋاتقان سەئىدىيە زېمىنىغا كېلىپ مۇرىت - مۇخلىس-لىرىنى ھەربىكەتلەندۇرۇشى لازىملىقىنى، ۋاقتى - قەرەلىدە پات - پات ئالاقىلىشىپ، پىكىرلىشىپ تۇرۇشنى، مۇمكىن بولسا مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئۇچتۇرپان زېمىنىغا كېلىشىنى ئۆتۈنۈپ جا-ۋاب خەت يازغانىدى.

ئاستانىگە كەتكەنلەر ئەكەلگەن خەۋەر مەخدۇمزادىلەرنى تە-خىمۇ ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مەخدۇمزادىلەرنى ئاستانىگە تەكلىپ قىلىپ يازغان خە-تىنى ئەكەلگەنىدى.

«بىزلەر بىر پۇشتىنىڭ ئەۋلادلىرىدۇرمىز، — دەپ يازغانىدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەكلىپنامىسىدە، — بىزلەرگىم نادان پەرزەنتلەر بولمىش خوجىزادىلەر بىلەن مەخدۇمزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەر سەۋەبىدىن جەننەت ماكان ئۇلۇغ بابائى ئەجدادلىرىمىز سەئىدىل مۇھەممەد جالالىدىن ئىشان كالان ھەزرەتلىرى، مەخدۇم ئەزەم خوجا ئەھمەد كاسانى پىرى بۇزرۇك، مۇھەممەدئىمىن ئىشان كالان، خوجا ئىسھاق ۋەلىيۇللا بۇزرۇكۋارىمىز ھەمدە خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ مازار پادىشاھ بىلەن شادى خوجا ۋەلىيۇللا ھەزرەتلىرىنىڭ روھىي پاكلىرى قورۇنماقتا. ئاداۋەت ساقلىماق مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكاملىرىغا تولىمۇ ياتتۇر، جانابي مەخدۇمزادىلەرنىڭ بۇ ئاتا مىراس زېمىننى تەرك ئېتىپ يات يۇرتتا سەرگەردان بولۇپ يۈرگىنىنى ھەر خىيال قىلغىنىمدا يۈرەك ـ باغرىم پارە ـ پارە بولۇپ، يىگىنىم زەھەر ـ زوقۇم بولىدۇ. ئى مۇھتەرەم قېرىنداشلىرىم، بۇل تەكلىپنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان دەرھال يولغا چىققايسىزلەر. دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇپ، ئارىمىزدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى يۇيۇۋەتكەيمىز. مىسالى قان بىلەن گۆشتەك، ياغ بىلەن بۆرەكتەك ئىناق، يېقىن بولۇپ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ بېشىغا مېھىر ـ ۋاپا، ساداقەت ـ ئەقىدە سايىۋىنىنى كۆتۈرۈپ، بۇل سەلتەنەتتە ئورتاق دەۋران سۈرگەيمىز. بىزلەرگىم قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خان خوجىنىڭ كۆزلىرى يولىڭىزغا زارىقىپ تەلمۈرمەكتە...».

ئاستانىگە يېتىپ كېلىپلا خوجا شادى بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىۋاتقان بۇ دەرۋىشلەرنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سوپى پايلاقچىلىرى تۇتۇۋالغان ۋە موللا ساقى ئارقىلىق ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئوردىسىغا

خەۋەر يەتكۈزگەنىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەخدۇمزادىلەرنىڭ خەۋىرىنى ئالالماي جىلە بولۇپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىگە ئاللىقانداق پىلانلارنى پۈكتى - دە، ئۇلارنى جازالىماق تۈگۈل كاتتا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن كۈتۈۋالدى. كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئىشان خان خوجىنىڭ بۇنچە كاتتا ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەن ئىسھاقىيەچى دەرۋىشلەر ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دامىغا چۈشتى - دە، ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ كەشمىردە پاناھلىنىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئىشان شەيتانىنىمۇ ئازدۇرالايدىغان بۇ سېھرىي ئەپسۇنلۇق تەكلىپنامىسىنى پۈتۈپ، ئۇلارنى كەشمىرگە ئالاھىدە ھەشەم بىلەن يولغا سالدى.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شېرىن - شېكەر سۆزلىرىگە ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلەر ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاستانىگە بېرىپ پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك جاي تېپىۋالغاندىن كېيىن شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئالاقىلىشىشنى كۆڭلىگە پۈكۈشتى - دە، دەرھال تەييارلىق قىلىپ يولغا چىقتى. ئەمما، سانجۇ تەۋەسىگە كەلگەندە ئۇلارنى زور ئىزتىراب - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالغان مەتشېرىپ باي كۈتمىگەن يەردىن يولىنى توسۇپ قويدى.

— ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بىر پارچە تەكلىپنامىسىگە ئىشىنىپ ئاستانىگە بېرىشقا تەۋەككۈل قىلغىلى بولماس، مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇكلىرىم، — دېدى مەتشېرىپ باي چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھالدا.

— تەۋەككۈل قىلىشتىن باش تارتساق ئاستانىگە مەڭگۈ ئاياغ باسمىساق بولىدۇ، تەقسىر، — دېدى شۇئەيىب خوجا يولغا چىقىشقا ئالدىراپ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بابائى - پەدەرلىرىمىزنىڭ قەبرىسى غېرىبسىنىپ قالدى. تۇمەنلىگەن مۇرتلىرىمىز باشپاناھسىز قېلىپ، مۇرتەت سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ

زۇلۇم ـ سىتەملىرى ئاساردىتىدە تۇرماقتا. شۇنچە يول يۈرۈپ بۇ يەرگە كەلدۇق. ئەمدى ئارقىمىزغا يانماسمىز. خوجا ھىدايەتۇللا دېگەن توڭگۇزنىڭ شاپائىتىدىن زىنھار تەمەيمىز يوقتۇر. ئۇچتۇرپاندىكى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئەھدۇ پەيمان بار. ئاستانىدىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىمىزنىڭ ئارىسىغا ئامان ـ ئېسەن بېرىۋالساقلا، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن يەنە كېڭەش ـ مەسلىھەت قىلغايمىز. ھازىرچە ئاستانىدە جاننى ساقلاپ قالساقلا كۇپايە.

— نادان مۇخلىسلىرىنىڭ ئويىمۇ ھەم شۇ، ئى جانابىي پىرى بۇزرۇكۇم، — دېدى مەتشىرىپ باي، — ئەمما ئالدىراقساڭلىق بىلەن ئىش پۈتمەس.

— ئەمىسە ياخشىراق بىرەر تەدبىرلىرى بولسا كۆرسەتكەيلا، تەقسىر، — دېدى دانىيال خوجا بىرئاز ئارىسالدا بولۇپ، — بايا سىلى ئېيتقاندەك ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى ئېنىق بىلمەي تۇرۇپ ئاستانىگە قەدەم بېسىش ھەقىقەتەن خەتەرلىكتۇر.

— مېنىڭچە، — دېدى مەتشىرىپ باي بومبار ساقلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ تۇرۇپ، — پىر بۇزرۇكلىرىم ئول ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئامانلىقلىرىغا كېپىللىك قىلىش ئۈچۈن ئۆز مۆھرىنى بېسىپ بىر پارچە كاپالەتنامە يېزىپ ئەۋەتىش خۇسۇسىدا بىر پارچە نامە ئەۋەتكەيلا. ئىشان خانىڭ مۆھرى بېسىلغان كاپالەتنامە كەلگەندىن كېيىن ئاندىن ئاستانە سەپىرىنى داۋاملاشتۇرسىلىمۇ كېچىكمەيلا. ناۋادا ئىشانىڭ قورسىقىدا جىن بولسا كاپالەتنامىنى يازمايدۇ. كاپالەتنامە قوللىرىدا بولسىلا ئول مۇرەتەت ئىشان نامەردلىك قىلىشتىن ئۈيىلار.

مەتشىرىپ بايىنىڭ تەكلىپىنى ئىككى مەخدۇمزادە لايىق كۆردى ـ دە، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارىتىپ بىر پارچە خەت يازدى.

«بسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، شاپائەت ۋە ساخاۋەت-لىك، مېھرىبان ۋە ئادالەتلىك جانابىي ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خان خوجامغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم پۇشت قېرىنداشلىرى مەخدۇمزادىلەر ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبا-رەك تەكلىپنامىسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ تولىمۇ خۇرسەنچىلىك ۋە خۇشاللىق ئىلكىدە كەشمىردىن يولغا چىقىپ سانجۇغا قەدەم كەلتۈردۇق. سەپىرىمىز بىسيار مۇشكۈلاتچىلىق ئىل-كىدە داۋاملاشماقتا. ئۆتەڭ، لەڭگەرلەردە مۇرىتىل ھىدا-يەتچى خۇپىيە - پايلاقچىلار ھەربىر قەدىمىمىزنى تەقىب قىلىپ سەپىرىمىزگە مۇشكۈلاتلار كەلتۈرمەكتە. گەرچە ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك تەكلىپ - ۋەدىلىرىگە قىلچىلىك دەرگۇماندا بولمىساقمۇ، ئەمما خۇپىيەلەرنىڭ تەقىبلىرى كۆڭلىمىزگە شەك چۈشۈرۈپ تۇرماقتا. شۇڭا، بىزلەرنىڭ قالدى سەپىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى، ھاياتىمىزنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن خان ئىشانلىق مۆھۈرلىرىنى بېسىپ كاپا-لەتنامە ئەۋەتكەيلا. شۇل چاغدا كۆڭلىمىز ئەمىن تېپىپ، ئاستانىگە خاتىرجەم قەدەم كەلتۈرگەيمىز. گەپ تامام.

پۇشتى قېرىنداشلىرى مەخدۇمزادىلەردىن»

بۇ خەتنى كۆرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى قاپقانغا يېقىن-لاپ كېلىۋاتقان كېيىكنى كۆرگەن ئوۋچىدەك قاتتىق ھايا-جانلاندى - دە، دەرھال بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ مۆھۈرىنى باستى.

خەت مۇنداق يېزىلغانىدى:

«بارلىق مەدھىيە - ھەمدۇسانالارنىڭ ئىگىسى ئاللاغا ھەمدە ئاللاھنىڭ شۇبھىسىز ئەلچىسى مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە بىسيار شۇكرى. ئۇزۇندىن بېرى ھەر

ژاخ نامىزىمدا جانابىي ئاللادىن تىلىگەن مۆھتەرەم قەبرىڭ-داشلىرىم مەخدۇمزادىلەرنىڭ مۇبارەك جامالىنى كۆرۈش ئارزۇيۇم ئاخىرى ئىجابەت بولىدىغان ئوخشايدۇ. سائادەتمەن ئىسھاقبىيە سۇلۇكىنىڭ ئۇلۇغ پىر ئەزەملىرى بولمىش ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلىرىمىزگە، بۇيۇك سەلتەنىتىمىز-نىڭ سۇھەييىل يۇلتۇزلىرىغا، ئەھلى ئۇممەت، ئەھلى رە-ئىيەتىنىڭ رەھنامىلىرىغا كائىتا سالاملار بولغاي.

ئى مەخدۇمزادىلىرىم، بىز بىر دەرەخنىڭ مېۋىلىرى، بىر ئاتىنىڭ پۇشتى - ئەۋلادلىرىدۇرمىز. شۇڭ تاپتا جانا-بىي مەخدۇمزادىلەرنىڭ قەبرىنداشلىق، خىش - ئەقرىبالىق-نى ئەلا بىلىپ، بابائى بۇزرۇكلاردىن قالغان ئاداۋەت - خۇسۇمەتلىرىنى چۆرۈپ تاشلاپ، دوستلۇق، ئەقىدە - سادا-قەتمەنلىكنى ئەلا بىلىپ ئاستانە تامان كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭ-لاپ، بىر جۈپ ئالتۇن ئېگەرلىك تۇلپارنىڭ كۇمۇش چۇل-ۇرىنى بوينۇمغا سېلىپ ئالدىلىرىغا ئىستىقبالغا بارالمە-غانلىقىمدىن قاتتىق ئۆكۈنمەكتىمەن. زىنھار گۇمان ۋە ئىزتىراپتا بولمىغايسىزلەركى، سىز مەخدۇمزادىلىرىمىزگە بولغان دىدار تەشنالىقىمىز ئۇلۇغ ھەقتائالا ئىگەمگە بولغان ئەقىدىمىزگە ئوخشاش شەكسىزدۇر. بۇل سەلتەنەتتە سىز-لەرنىڭمۇ ھەم بىر ئۇلۇش ھەققىڭىزلار باردۇر. بىزلەر بۇل سەلتەنەتنىڭ ئالتۇن تاجى بولساق، سىزلەر ئاشۇ تاجنىڭ سۆلەت بېغىشلىغۇچى دۇر - گەۋھەردۇرسىزلەر. قەشقەر-دىكى پەيزاۋات، ئاستانىدىكى توققۇزكەنت ھەمدە خوتەندىكى ئاقساراي، گۇما - سانجۇلار سىز مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئاتا مىراس زېمىنلىرىدۇر. بۇ زېمىن - تەسەررۇپلار ھېلىمۇ سىزلەرگە مەنسۇپتۇر. تېزرەك كەلسىڭىزلەر مۇرىت - مۇرشىدلىرىمىزنى ئەگەشتۇرۇپ بىرلىكتە سۆلەت - سۇل-كەت بىلەن يۇرسەك، ئۇ دۇنيالىق ۋە بۇ دۇنيالىق

راھەت ـ پاراغەتنى تەڭ كۆرسەك، بىزنىڭ بۇ نىيەت ـ ئىقبالىمىزنىڭ ساپلىقىغا، ۋەدە ـ ئەھدىمىزنىڭ راستلىقىغا قادىر ئاللا گۇۋاھ، ئىمانىمىز گۇۋاھ.

ئى مەخدۇمزادىلىرىم، تېزرەك كەلگەيسىزلەر. مۇبارەك جامالىڭىزلارغا تەشنا بولۇپ چاك ـ چاك يېرىلغان يۈرىكىمىزنى دىدار شەربەتلىرى بىلەن سۇغىرىپ كۆڭلىمىزنى ئارام تاپقۇزغايسىزلەر.

مەزكۇر مەكتۇپنىڭ راستلىقى ئۈچۈن بىزلەركىم سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ھىدايىتۇللا ئاپاق ئىشان خان خوجا مۆھۈرۇمنى باستىم».

مەخدۇمزادىلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ مەكتۇپىنى كۆرۈپ خېلىلا خاتىرجەم بولۇشتى ـ دە، سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشتى. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر مەتشىرىپ باي بۇ مەكتۇپنى يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇيتتى، ئوقۇۋېتىپ تەگسىز خىياللارغا ئەسىر بولاتتى. مەخدۇمزادىلەرگە نېمىنىدۇر دېمەكچى بولۇپ قارايتتىيۇ، تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گەپنى يەنە يۇتۇۋېتەتتى.

— ئى جانابىي پىرى بۇزرۇكۋارلىرىم، — دېدى ئۇ ئاخىر غەيرەتكە كېلىپ، — بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى. دېسەم ئەيىبكە بۇيرۇلۇشۇمدىن، دېمىسەم پۇشايمان، ھەسرەتتە قېلىشىمدىن ئەنسىرەپ تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتىمەن.

— ئى جانابىي زاتىل ئەقتابىم، ھەرنە بولسا تارتىنماي دېسۇنلار، — دېدى شۇئەيىب خوجا.

— گەرچە بۇ مەكتۇپقا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مۆھۈرى بېسىلغان بولسىمۇ، يەنىلا يۈرىكىمنى بەتگۇمان چىرمىۋالدى. دېمەكچىمەنكى، ئاپاق خوجىنىڭ ئەھدۇ ۋەدىسىگە يەنىلا تەلتۆكۈس ئىشەنگىلى بولماس. ئىككىلىرى سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ رەھنامالىرىدۇر. شۇڭا، ئاستانىگە بىللە بارمىغانلىرى

ئەۋزەل. مېنىڭچە، ئاۋۋال بىرىلىرى بېرىپ ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن كۆرۈشكەيلا. ناۋادا خان ئىشانىڭ نىيەت - ئىقباللىرى دۇرۇس بولسا، بەتنىيەتتە بولمىسا ئاندىن يەنە بىرلىرى ئاستانىگە بارغان بولسىلا. ياراتقان قادىر ئىگەم ھەر ئىككىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

— خاتىرجەم بولسىلا، تەقسىر، — دېدى دانىيال خوجا ئىشەنچ بىلەن، — قولىمىزدا ئىشان خانىڭ مۆھۈرى بېسىلغان كاپالەتنامە بولغاندىكىن ھېچقانچە چاتاق چىقماس. ئارتۇقچە گۇ-ماندا بولۇپ چوڭ ئىشلارغا دەخلى يەتكۈزمىگىنىمىز ياخشى.

— مەتشىرىپ باي ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپى توغرا، — دېدى شۇئەيىب خوجا بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — گەرچە قولى-مىزدا كاپالەتنامە بولسىمۇ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ نىيەت - ئىقبا-لىغا ئىسپات بولالماس. شۇڭا، ئى ئەزىز ئىنىم، سىز بالا - چاقىلار بىلەن سانجۇدا بىر مەزگىل ساقلاپ تۇرغايسىز. بۇل تەۋەككۈلچىلىككە مەن ئاتلىنای. ناۋادا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەدە-سىدە تۇرماي بىرەر كېلىشمەسلىككە يولۇقۇپ قالغۇدەك بولسام دەرھال دەھبىتكە[1] قايتىڭ.

— سىزنى قانداقمۇ يالغۇز يولغا سېلىپ قويالايمەن، ئەي ئەزىز ئاكا، — دېدى دانىيال خوجا كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، — مەنمۇ بىللە باراي، ھەرنە بولسا تەڭ كۆرگەيمىز.

— يەنىلا ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل. سائادەتمەن ئىسھا-قىيە سۇلۇكىمىزنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدا مەڭگۈلۈك مەۋجۇتلۇق-قا ئىگە قىلىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم بىرىمىز ئامان قېلىشىمىز لازىم. شۇڭا، سىز تۇرۇپ تۇرۇڭ.

ئاكىسىنىڭ بۇيرۇقىنى يىرالمىغان دانىيال خوجا سانجۇدا خەۋەر كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

---

① دەھبىت — پەرغانىدىكى بىر يۇرتنىڭ نامى.

6

بىر ئايدىن بېرى يەكەن دەرياسىغا كەلگەن ھەيۋەتلىك كەل-
كۇن بۇگۇن سەھەردىن باشلاپ بىرئاز پەسىيىپ قالغانىدى. شۇن-
داقتىمۇ دەريا نېمىگىدۇر غەزەپلەنگەندەك دەھشەتلىك ھۆركى-
رەيتتى، كۆۋجەپ، دولقۇن ياساپ لاي - لاتقىلارنى چاچرىتاتـ-
تى. يارىلانغان ئەجدىھادەك تولغىنىپ ئۆزىنى ئىككى قىرغاققا
زەرب بىلەن ئۇراتتى. تېرىلغۇ يەرلەرنى، دەل - دەرەخلەرنى،
مال - چارۋىلارنى، ئۆي - زېمىنلارنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن يالماپ
يۇتاتتى. دەريانىڭ ھەيۋەتلىك ھۆركىرىشى يىراق - يىراقلارغا
ئاڭلىناتتى. قىرغاقتىكى ئادەملەرنى سۇر - ۋاھىمە باساتتى.

كەچ پېشىن بىلەن ئون نەچچە خەلىپە - سوپىلارنىڭ ھەمـ-
راھلىقىدا دەريا بويىغا يېتىپ كەلگەن شۇئەيىب خوجا مىنىپ
كەلگەن تۆگە، ئاتلىرىنى دەريا ساھىلىدىكى قومۇشلۇققا قويۇپ
بېرىپ، دەريا سۈيىدە ئالدىراش - تېنەش تەرەت ئېلىشتى - دە،
پېشىن نامىزىنى ئوقۇشقا تۇتۇندى.

يول بويى كاللىسىنى تۇرلۇك خىياللار چىرمىۋالغان شۇئە-
يىب خوجا پېشىن نامىزىنى تولىمۇ خاتىرجەم ھالدا ئىخلاس بىلەن
ئوقۇدى، نامازدىن كېيىن ئاللادىن ئىشلىرىغا ئوڭۇشلۇق، مۇ-
رىت - مۇخلىسلىرىغا خاتىرجەملىك تىلەپ ئۇزاق دۇئا قىلدى.

— كېچىك نەدە بولغىيتتى، پىرىم؟ — سورىدى مۇرىتلار-
دىن بىرى دەريانىڭ قورقۇمسىراپ قاراپ، — ئەتراپتا ئادەمزات
كۆرۈنمەيدۇ.

— ئاۋۋال قورساققا ئازراق بىرنەرسە يەۋالايلى، ئاندىن
كېچىك ئىزدەيلى، — دېدى شۇئەيىب خوجا.

ئۇلار چۆگۈن، نوگاي، كاشكۇللىرىغا دەريانىڭ لاي سۇلـ-
رىنى ئوسۇپ سۇزۇلدۇرۇش ئۈچۈن قويۇپ قويۇشتى - دە،

داستىخان راسلاشقا كىرىشتى.

شۇ ئەسنادا ئۇلارنىڭ قېشىغا دېھقان سۇپەت ئوتتۇرا ياشلىق بىر يولۇچى ئېشىكىنى يېتىلىگىنىچە يېتىپ كەلدى ـ دە، شۇئەيىب خوجىغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى شۇئەيىب خوجا ئولتۇرغان ئورنىدىن بىرئاز قىمىرلاپ، — داستىخانغا كەلسىلە، مېھمان.

— رەھمەت، بېقىۋەرسىلە، تەقسىر، — دېدى ئېشەكلىك كىشى ئۇلارغا قىزىقىپ قارىغىنىچە ئورنىدىن مىدىرلىماي، — ئەھۋالدىن قارىغاندا دەريادىن ئۆتىدىغان كېچىك ئىزدەۋاتقان ئوخشىمامىلا، تەقسىرلىرىم.

— شۇنداق، لېكىن بۇ ئەتراپتا كېچىك بارەڭ ئەمەس.

— كېچىك ئاياغ تەرەپكە يۆتكىلىپ كېتىپتۇ. مەنمۇ دەريادىن ئۆتمەكچىدىم.

— ئۇنداق بولسا جىنىڭ تەخىر قىلسىلا، كېمە قېشىغا بىللە بارايلى.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئېشەكلىك كىشى ۋە گەپ كۆچىلاشقا باشلىدى، — ئەھۋالدىن قارىغاندا تەقسىرلىرىم بۇ يۇرتتىن ئەمەس ئوخشىمامدۇ؟

— شۇنداق بىز سانجۇدىن كەلدۇق، — دېدى شۇئەيىب خوجىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرى جاۋاب بېرىپ، — ئاستانىگە ئىشان خان خوجام ھۇزۇرىغا كېتىپ بارىمىز.

ئېشەكلىك كىشى ھەيران بولغان قىياپەتتە يەنە سورىدى:

— ئەسلىدە جانابىي ئەزىزلەر ئۇلۇغ ھىدايىتۇللا ئاپاق ئىشان خان خوجامنىڭ ئىززەتلىك مېھمانلىرى ئىكەن ـ دە، تەقسىرلىرىمنىڭ نام ـ ئەمەلى كىم بولىدىكىن؟

— بۇل زاتى مۇبارەك سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ

پىرى ئەزەمى مەخدۇمزادە شۇئەيىب خوجا بۇزرۇكۋارمىز بو-لىدۇ، — جاۋاب بەردى ھېلىقى ئاغزى ئىتتىك مۇرىت تەكەببۇر-لۇق بىلەن تونۇشلۇق بېرىپ، — بىز نېمەتلىك پىرىمىزنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىدىندۇرمىز.

ئېشەكلىك كىشى ئالدىراش - تېنەش شۇئەيىب خوجىغا سالام بەردى.

— كۆزىمىزنىڭ كورلۇقىدىن ئۇلۇغلىرىمىزنى تونۇيالماي بىئەدەپلىك قىلىپ قويۇپتىمىز. گۇناھىمىزنى كەچۈرگەيلا، خوجام.

— ھېچ ۋەقەسى يوق. ياراتقان ھەقتائالا ئىگەم چەكسىز مېھرىباندۇر، — دېدى شۇئەيىب خوجا كەڭ قورساقلىق بىلەن، — كەلسىلە، بىرلىكتە ھەمداستىخان بولايلى.

— مەخدۇمزادىمىزنى ئارتۇقچە مالال قىلىشقا ھەددىم ئەمەس، — دېدى ئېشەكلىك كىشى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ، — ھەزرەتلىرى، بەھۇزۇر غىزالانغايلا، ئۇنىڭغىچە مەن ئىككى سەكرەپ بېرىپ دەريانىڭ كېچىكىنى بىلىپ كېلەي.

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، تۇيۇقسىز دەريا بويىدا تۆت يۈزگە يېقىن ئادەم خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا پەيدا بولدى. كىيىنىشلىرىدىن ئاۋامغا ياكى لەشكەرگە ئوخشاش-مايدىغان بۇ ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تاماميي دېگۈدەك قىلىچ بار ئىدى، دەھشەت يېغىپ تۇرغان چىرايلىرى تولىمۇ سۇرلۇك ئىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا بايامقى ئېشەكلىك كىشىمۇ بار ئىدى. ئۇلارنى كۆرۈپ شۇئەيىب خوجا بىلەن ھەمراھلىرىنى بىردىنلا ۋەھىمە باستى، نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلەلمەي بىر - بىرىگە قورقۇمسىراپ قاراشتى، پۈت - قوللىرى تىترىدى، يۈ-رەكلىرى كۆكرىكىدە ئات چاپقاندەك دۈكۈرلىدى. بۇ بىر توپ ئادەملەر ئۇلارنى ياي شەكلىدە قورشاپ دەريانا قاپساپ كەلمەكتە

ئىدى.

شۇئەيىب خوجا يۈرىكىدىكى ۋەھىمىنى چاندۇرماسلىققا تىرى-شىپ تۇرۇپ سورىدى:

— سىلەر نېمە ئادەملەر، بىزدە نېمە ئىشىڭلار بار؟

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئېگىز بويلۇق، تەمبەل، ئەللىك ياش-لاردىن هالقىغان بىر ئادەم تەكەببۇرلۇق بىلەن جاۋاب بەردى:

— بىز هەزرىتى سۇلتانۇل مۇهەققىقىن ئاپاق خان خوجام-نىڭ زاتىل ئەقتابلىرىمىز. پەرمانغا بىنائەن مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئالدىغا چىقتۇق.

— مېهمانىنىڭ ئالدىغا قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقىدىغان قائىدە نەدە بار؟ — دېدى شۇئەيىب خوجىنىڭ سوپىلىرىدىن بىرى قاپ-قىنى تۇرۇپ، — شۇنچە يىراقتىن جاپا تارتىپ كەلسەك، ئالدى-مىزغا مەپە ئەۋەتمەي قىلغان قىلىقىنى كۆرۈڭ خان ئىشان ئالىي-لىرىنىڭ.

— تەقسىرلىرىمگە شۇ تاپتا مەپىنىڭ كېرىكى بولمىسا كې-رەك، — دېدى هېلىقى ئېگىز بويلۇق كىشى مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

ئېگىز بويلۇق بۇ ئادەم هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ يېقىن خەلىپە-سى موللا ساقى ئىدى. ئۇ هاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاراپ تۇرغان شۇئەيىب خوجىنىڭ هەمراهلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ شېرىكلە-رىگە بۇيرۇق بەردى:

— بۇرادەرلەر، تۇتۇڭلار بۇ قارامۇسۇلمان مۇرتەتلەرنى.

شۇئەيىب خوجا بىلەن هەمراهلىرى هەش ـ پەش دېگۈچە باغلاققا چۈشۈپ قالدى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى شۇئەيىب خوجا غەزەپتىن بوغۇ-لۇپ، — بىز ئىشان خان خوجامنىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەن مېهمانلارمىز، قولىمىزدا خان ئىشانىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان كاپا-لەتنامە بار.

— بىزنىڭ قولىمىزدىمۇ ئىشان ئاپاق خان خوجامنىڭ سەن ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنى تۇتۇۋالغان ھامان ئۆلتۈرۈش توغرۇ-لۇق چۈشۈرگەن مۆھىرى بېسىلغان پەرمانى بار، — دېدى موللا ساقى كۆرەڭلىك بىلەن، ئۇ قويىنىدىن بىر پارچە خان يارلىقىنى ئېلىپ شۇئەيىب خوجىغا كۆرسەتتى.

— ئالدىنپتىمىز، يارانلار، — دېدى شۇئەيىب خوجا غە-زەپتىن دىر - دىر تىترەپ، — ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن بۇ مۇناپىق مەلئۇن لەۋزىدە تۇرماپتۇ، — ئۇ ئەمدى موللا ساقىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — مېنى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بار. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىمەن.

— دانىيال خوجا قېنى؟ — سورىدى موللا ساقى شۇئەيىب خوجىنىڭ تەلىپىگە جاۋاب بەرمەي.

— دانىيال خوجا كەلمىدى، — دېدى شۇئەيىب خوجا ھەس-رەتلەنگەن ھالدا، — ھەرنېمە بولسا دانىيال خوجىنى ئالماي كەپتىكەنمەن.

موللا ساقى زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى.

— ھەتتەڭەي! دانىيال خوجا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالىدىغان بولدى - دە، بوپتۇ بىرنەچچە ۋاخ ئارتۇق ياشىۋالىدىغان بولدى شۇ، — موللا ساقى يېنىدىكى جاللاتلىرىغا قاراپ بۇيرۇق چۈ-شۈردى، — قېنى، يارانلار، ئىشان خان خوجامنىڭ پەرمانى بويىچە بۇ مۇرتەتلەرنى ھەلقۇم تىغ قىلىپ ئۆلۈكىنى دەريا‌غا تاشلاڭلار.

— ھىدايىتۇللا! ھۇ مۇناپىق نامەرد، ئاخىرى بىر كۈن خۇدايىم جاجاڭنى بېرەر...

شۇئەيىب خوجىنىڭ قارغىشى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە موللا ساقىنىڭ زەرب بىلەن ئۈرغان قىلىچى بوينىغا چۈشتى - دە، قىلىچنىڭ بىسى كۆكرەك سۆڭىكىنى كېسىپ ئۆتۈپ مەيدىسىدە توختىدى. شۇ ھامان شۇئەيىب خوجىنىڭ ئۈنى ئۆچۈپ يەرگە

گۈپپىدە يىقىلدى ـ دە، تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جان بەردى.

موللا ساقى ئۇلارنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرۇپ لىق تىللا ۋە سەئىدىيە كۈموش تەڭگىسى تولدۇرۇلغان ھەميانلىرىنى ئېلىۋالـ غاندىن كېيىن باغلاقلىق پېتى تاغارغا سولاپ دەريا‌غا تاشلاتقۇزـ دى. ھەيۋەت بىلەن لايقىلاپ ئېقىۋاتقان يەكەن دەريا‌سىنىڭ قويىنـ دا ئۇلارنىڭ جەسىتى بىردە لەيلەپ، بىردە چۆكۈپ قاينىماقلار ئارىسىدا بىردەمدىلا غايىب بولدى.

موللا ساقىلار ئىشنى تۈگىتىپ دەريانىڭ ئاياغ ئېقىمى تەرەپـ كە كېتىشى ھامان، تەرەت قىلىش ئۈچۈن قومۇشلۇق ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ، بۇ قىرغىنچىلىقتىن ئامان قالغان شۇئەيىب خوجىنىڭ بىر مۇرىتى ۋەھمىدىن ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەن گەۋدىسىنى ئاران ئۆرە قىلدى ـ دە، سانجۇ تەرەپكە قاراپ جېنـ نىڭ بارىچە يۈگۈردى.

7

مەخدۇمزادە شۇئەيىب خوجىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇزۇن يىللارـ دىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشاننىڭ قىساسىنى ئېلىش ئارزۇسىنى ئازـ راقمۇ بولسا قاندۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خۇشاللىقىلـ رى ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نەزىرىنى ئۇچتۇرپاندىن بۇرىۋېتىش مەقسىتىدە قاراقاش، قاغـ لىق، پەيزاۋات، سېرىققول، تاشمىلىق، ئىشقول قاتارلىق يۇرتـ لاردا پىلان بويىچە ئېلىپ بارغان خۇددى كۈز يامغۇرىنىڭ گۈلـ دۈرمامىسىدەك كىچىك كۆلەمدىكى قوزغىلاڭلار، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزۇپ، قاتتىق ۋەسۋەسىگە سېلىپ

قويغانىدى.

مۇشۇ قوزغىلاڭلار سەۋەبلىك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن ئەركانى دۆلەت مىرزا ئىدرىسبەگ ئوتتۇرىسىدا خىلىلا چوڭ پىكىر ئىختىلاپى كۆرۈلدى.

— سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتلەر شۇئەيىب خوجىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن سەلتەنەت بىلەن قارشىلىشىۋاتىدۇ، — دەيتتى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— يېڭىلىشتىلا، ئانھەزرىتىم، ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر بۇيۇك سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىشىشقا زىنھار پېتىنالماس. بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان باشچىلىقىدىكى دەھرىي سەئىدىيە ئەۋلادلىرىنىڭ توپىلىڭىدۇر. ئول دەھرىي ئازغۇنلاردىن ئېھتىيات قىلماق كېرەك، — دەيتتى مىرزا ئىدرىسبەگ ئۆز مۇلاھىزىسىگە ئاپاق خوجىنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشىپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا يەنىلا ئۆزىنىڭ ئېشىكىنى يورغىلىتاتتى.

— كالتە پەملىك قىلىۋاتىدىلا، تەقسىر، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان ئۇلۇغ موڭغۇل خان خوجامنىڭ دەرگاھىدا تۇرغاق بولۇپ تۇرۇۋاتقاندىن بېرى دەھرىي سەئىدىيە جەمەتىدىن بىزنىڭ سەلتەنىتىمىزگە تىكىلىپ قاراشقا پېتىنالمىغۇدەك ئادەم قالمىدى. ئول مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بولسا ئۇچتۇرپاننىڭ ئەمىرلىك نېسىۋىسىگە شۇكرى قىلىپ، بىزگە ئىخلاسمەنلىك بىلدۈرۈپ خىزمەت قىلماقتا. شۇڭا، بېشى يانجىلغان يىلاندەك قايانغا بېرىغىرلىشىنى بىلەلمەي تۇرغان سەئىدىيە ئەۋلادلىرىدىن ئەمەس، ئەڭ ئەشەددىي ئەغيارىمىز ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەردىن ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل. ئول قارا مۇسۇلمان خەرلەرنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتماي تۇرۇپ سەلتەنىتىمىزگە بىر كۈنمۇ ئارامچىلىق يوقتۇر. ئېيتسىلىچۇ، تەقسىر، لەشكىرى دىۋانىدىن ھەميان — ھەميان ئاقچىلارنى ئېلىپ جان بېقىۋاتقان خۇپىيەلىرىمىز نېمىشقا

هازىرغىچە دانىيال خوجا دېگەن توڭگۇزنىڭ كۈچۈكىنى دېرەكلە-
يەلمەيدۇ. لەشكىرىي دىۋاننىڭ يېقىندىن بېرىقى خىزمەتلىرىدىن
زىنھار رازى ئەمەسمەن.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. خۇپىيەلىرىمىز ئول مۇر-
تەت دانىيال خوجىنى تەرەپ - تەرەپلەردىن يۇرت - يۇرتلاردىن
دېرەكلەۋاتىدۇ، ئەمما ئاكىسى شۇئەيىب خوجىنىڭ ئۆلۈمىدىن
كېيىن ئول مەخدۇمزادە خۇددى مۇشۇكتىن قورقۇپ ئىنىغا كى-
رىۋالغان چاشقانەك پەقەتلا دىدار كۆرسەتمەيۋاتىدۇ.

مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى مۇشۇككە ئوخ-
شىتىشى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ تىتاڭ تومۇرىغا تەگدى. ھەرقا-
چان ئۆزىنى ۋەلىيۇللا، قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن،
كەشپۇ كارامەتچى، سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭلا ئەمەس، بىر پۈتۈن
ئەلنىڭ پاسىبانى، يولباشچىسى ھېسابلاپ، باشقىلارغا ئەقىل
ئۆگىتىپ، ھەربىر ئېغىز سۆزلىرى ئۈچۈن مۇرىت - مۇخلىسلە-
رىنىڭ ئاغزىدىن «پىرىمنىڭ ئەمرى، خۇدانىڭ ئەمرى» دېگەن
دەبدەبىلىك سۆزلەرنى ئاڭلاپ كۆنۈپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان
ئۈچۈن، مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ھە دېگەندە ئۆز كۆز قاراشلىرىغا
قارشى پىكىر يۈرگۈزۈشلىرىدىن، ئەقىلدارلىق قىلىپ ساقال
غېرىچلاشلىرىدىن قاتتىق بىزار بولۇشقا باشلىغانىدى. نازۇك
تەبىئەتلىك، تىپىك قەشقەرلىكلەرگە خاس مىجەز - خۇلق
يېتىلدۇرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا قاتتىق رەنجىپ قالغانە-
دى.

«... كاتتا سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن
ئىشان خان خوجا بولۇپ تۇرۇقلۇق ئەمدى چاشقان تۇتۇشتىن
ئۆزگىگە يارىمايدىغان مۇشۇك مىسالى بولۇپ قالدۇقمۇ ئەمدى.
تەشەككۇر! مىرزا ئىدرىسبەگ. سىلىنى شۇنچىۋالا ئەتىۋارلاپ
سەلتەنىتىمدىكى ئەڭ كاتتا مەنسەپ ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسە-
نى ئىنئام قىلغىنىمغا تەشەككۇر! لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمرى

كەبىرلىك كۆرسىدا ئولتۇرغۇزغىنىمغا تەشەككۇر...»

— هايهات! هايهات! ئەركانى دۆلەت جانابلىرى! — دېدى هىدايىتۇللا ئىشان خاپىلىقىنى يوشۇرالماي چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ، — بىزلەر چاشقان تۆتۈشقىمۇ يارىماس مۇشۇك بولساق، تەقسىر ئۆزلىرى نېمە بولۇرلا، كىم بىلەن سۆزلىشۋاتقاندىلىقلىرىنى بايقاپ سۆزلىسىلە، تەقسىر، پىر بۈزرۈكنى يارىماس بىر هايۋانغا ئوخشىتىش شۇبھىسىز كۈپۈرلۈقتۇر، قاتتىق توۋا قىلماقلىق كېرەك.

هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئەسلىي مۇددىئاسىنى چۈشەنمەي بىر ئېغىز سۆزگە ئۈشۈشۇقلۇق بىلەن ئېسىلىۋېلىۋاتقانلىقىنى هېس قىلغان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ئاغزى دەماللىققا گەپكە كەلمىدى. ئىشان خان خوجىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشتىن ئەنسىرەپ سوغۇق تەرلىدى، دۈدۈقلاپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىشتى.

— كە... كەچۈرگەيلا ... ئا ... ئانهەزرىتىم، ساداقەتمەن مۇرىتلىرى زىنهار ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس، مۇددىئايىمنى چۈشەنمىگەن ئوخشايلا.

— بەس! هەددىلىرىدىن تولا ئاشمىسۇنلار! — دېدى هىدايەتۇللا ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ «مۇددىئايىمنى چۈشەنمىگەن ئوخشايلا» دېگەن گېپىگە تېخىمۇ بەك تېرىكىپ، — بىزلەركىم ئىشان خان خوجا بولمىش قېۇتبىل ئەقتاب پىرى بۈزرۈكنىڭ مۇرىت ـ مۇرشىدلارنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەيدۇ دەپ غوۋغا قىلىشىدىن ئۈيالسىلا، تەقسىر. شۇنداقلا كەشپۇ كارامەت كۆرسەتسەك يەتتە قات يەرنىڭ ئاستىدىكى سىر ـ ئەسرارلاردىن تولۇق خەۋەردار بولغۇچىلىكىمىز بار. جانابلىرى ئۆزلىرىنىڭ سەئىدىيە ئوردىسىدا ئۆزۈن مەزگىل ئەمىر بولغانلىقلىرىنى پەش قىلىپ، بىزلەركىم ئىشان خان خوجىنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن بىخەۋەر چاغلاپ خويمۇ تەكەببۇرلۇق قىلىۋاتىدىلا. هە دېگەندە بىزنىڭ پەرمانىمىزدىن قۇسۇر ئىزدەپ، لەشكىرىي دىۋان نامىدىن خالى-

غانچه پەرمان چۈشۈرۈۋاتىدىلا.

ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ بۇ سۆزلىرى مىرزا ئىدرىسبەگكە تۆھمەت بولۇپ تۇيۇلدى.

— يوقسۇ، قىبلىگاھىمدىن بىسوراق پەرمان چۈشۈرگىنى-مىز يوق.

ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگكە ئەشتەردەك تىكىلىدى:

— يالغانچىلىق ئېغىر گۇناھتۇر. ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپىگە ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەپ كېلىش، ئۇچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى قەتلە قىلىش خۇسۇسىدا چۈشۈرگەن پەرمانلىرىدىن تېنىۋالماقچىمۇ سىلى؟

— بۇ ... بۇ ئىشتىن ئانھەزرىتىمنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. ئېھتىمالىم ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئوخشايدۇ...

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىنى ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەپ كەتمەسلىك، سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقى ئۈچۈن ئۇچتۇرپاندا لەشكەر تۇرغۇزۇشنىڭ تولىمۇ زۆرۈرلۈكى، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ھېچقانداق زۆرۈرىيىتىنىڭ يوقلۇقى خۇسۇسىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەلۇمات يوللاتقۇزغانىدى. مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ لەشكىرىي دىۋان نامىدىن چۈشۈرگەن بۇ پەرماندىن ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ راستىنىلا خەۋىرى يوق ئىدى. مەلۇماتنامىنى كۆرۈپ مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن ئىشانىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشكەندى، شۇنداقتىمۇ كۆڭلىدىكىنى بىلىنىۋۈرمەي، مىرزا ئىدرىسبەگنى ئاستىرتىن تەقىب قىلىشقا باشلىغانىدى. ئىشان ئۇرىدىدا مىرزا ئىدرىسبەگلا ئەمەس، ـ ھەرقانداق بىر ئەمىر ـ سەركەردىسىنىڭ ئىناۋەت تېپىپ ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىدىن قاتتىق ۋايىم يەيتتى. ھە دېگەندە ساقال تاراپ، ئەقىلدارلىق

قىلىپ كېتىۋاتقان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدىن بىزار بولۇپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەۋر قاچىسى بۇگۈن بىردىنلا تاشقانىدى. شۇڭا، ھازىر ئۇ كۆڭلىدىكى گۇمانلىرىنى بىراقلا ئاشكارىلىدى.

— ئېيتسىلا، ئول پەرماننى چۈشۈرۈشتىكى مۇددىئالىرى زادى نېمە، ئەركانى دۆلەت جانابلىرى؟

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆزلىرىدىكى ئاشكارا تەئەددىنى چۈشەنگەن مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ تىلى گەپكە كەلمىدى، ژۇجۇددىنى قارا تەر بېسىپ ئۆزىنى تەگسىز بىر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىپ بارغاندەك سەزدى.

— بۇ... بۇ ... مۆھتەرەم ئانھەزرىتىم ... بۇ ...

ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپ بىلەن قول سىلكىدى.

— بەس! پىر بۇزرۇكىدىن سىر يوشۇرماقلىق، خان خوجەسىدىن سەلتەنەت ئىشلىرىنى خۇپىيانە تۇتماقلىق ئېغىر گۇناھتۇر. ئەمىرىكەبىر جانابلىرى، ھازىرچە قايتسۇنلار، باشقا كۇنى مۇلاقەتتە بولغايمىز.

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى ـ دە، ئۆلۈم ژەھىمىسىنگە چۆكۈپ لاغىلداپ تۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگكە مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن شۇنداقلا قاراپ قويۇپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ گۇمانخور، ئىچى تار، قارا كۆڭۈل، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىمايدىغان تەبىئىتى، قول ئاستىدىكى بىرەر ئادىمنى ئىشەنچسىز دەپ قارىغان ھامان ئىچىنى قۇرتتەك غاجىلاپ، كۆزىدىن يوقاتمىغۇچە كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مىرزا ئىدرىسبەگكە بولغان ئىشەنچسىدە ئازراقلا تەۋرىنىش بولۇۋىدى، كاللىسى ھەرە كىرىۋالغان قاپاقتەك غوڭۇلداپ، كۆڭۈل ئارامى پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ كەتتى. ژۇجۇددىدا تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتكەن مىكىر تەدبىرىنى دەرھال ئىشقا سالدى.

شۇ ئىش بولۇپ ھەپتە ئۆتكەندە، ھىدايىتۇللا ئىشان لەشكەرىي دىۋاندىكى مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ يېقىنى دەپ گۇمان قىلغان يەتتە نەپەر سىپاھىبەگنى مىرزا ئىدرىسبەگ بىلەن بىرلىكتە مەككىگە ھەج قىلىپ كېلىشكە يارلىق چۈشۈرۈپ كۆزىدىن يوقاتتى. ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپنى ئىگىلەپ تۇرغان بۇ ئەمىرلەرنى بۇنىڭدىن ئۆزگىچە ئۇسۇل بىلەن جازالاشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانغا ساتقۇنلۇق قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى ئۈچۈن نۇرغۇن تۆھپىلەرنى كۆرسەتكەن مىرزا ئىدرىسبەگ ئاخىرقى ھېسابتا كاللىسىدىن ئايرىلىپ قالمىغىنىغا خۇش بولۇپ، ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە ئاستانىدىن ئايرىلدى ۋە ئىككىنچىلەپ سەئىدىيە تەسەررۇپىغا دەسسىمەسلىككە قەسەمياد قىلدى.

مىرزا ئىدرىسبەگنى مەككىگە پالاپ، كۆڭلى ئەمىن تاپقان ئاپاق خوجا بولسا بارلىق زېھنىنى مەخدۇمزادە خوجا دانىيال ئىشانىنى تۇتۇشقا ۋە سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنى قاتتىق تەقىب قىلىپ جازالاشقا قاراتتى. ئۇچتۇرپاندىكى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنى بولسا خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمىدى.

8

مىلادىيە 1680 - يىل ئۇجمە پىشىشقى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئوچۇق - ئاشكارا قوللىشى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا بولۇپمۇ ئاستانە، قەشقەر، خوتەن ۋە ئاقسۇ قاتارلىق يۇرتلاردا كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بېرىۋاتقان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرىنى جازالاش، بۇلاش، ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش قىلمىشلىرى

ربغا چىدىمىغان ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى چەكلەشنى، تەقىب قىلىشنى توختىتىش، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئاددىي ئاۋامنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى، مال - مۈلكىنى سەلتەنەت سۈرى بىلەن قوغداشنى، چېكىدىن ئاشقان ئەشەددىي سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىل ھىدايەتچىلىرىنىڭ جىنايەتىنى سۈرۈشتە قىلىپ خانلىق قانۇن - جاساقا تارتىش، ئاۋامنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشى ئۈچۈن ھەر ئىككىلى سۇلۇكتىكىلەرگە ئوخشاش كۆزدە قاراش خۇسۇسىدا كۆز قاراشلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلەپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا خەت يازدى. بۇ خەت ئوردىدا چوڭ بىر غوۋغانى پەيدا قىلدى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، پۈتۈنلەي دېگۈدەك سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرى ھوقۇق ئىگىلەپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئوردىسىدىكى ئەمىرلەر رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ كۆز قاراشلىرىغا ئوچۇق - ئاشكارا قارشى چىقتى - دە، ئىشان خانغا قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى ئازغۇنلارغا يان باسقان رەھمىتۇللا خەلىپىنى جازالاپ، نائىب ۋە ئەمىرلىك مەنسەپ كۆلاسىنى ئېلىپ تاشلاش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. ئىشان پىرىنىڭ ئەمرىنى خۇدانىڭ ئەمرى دەپ بىلمەي ئاتىكاچىلىق قىلغان بۇ ئەمىرگە غەزەپلەنگەن، بولۇپمۇ مەنسەپدارلىرىنى ئىشەنچسىز دەپ قاراشقا ئادەتلەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ تەكلىپكە ئويلىنىپ تۇرمايلا قوشۇلدى - دە، دەرھال رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ نائىبلىق ۋە ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئاددىي پۇقرا دەرىجىسىگە چۈشۈرۈش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى ۋە داۋۇت ھاجى قۇشقاچ ئىسىملىك بىر ئەمىرنى ئاقسۇنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىنلىدى.

ئىشان خانىنىڭ ئەلچىسى ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، خان يارلىقىنى جاكارلىغان كۈنى، بۇنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارشى كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ ھېسابلىغان مىرزا مۇھەم-

مەدشاھبەگ ئەمىرلەشكەرلىك مەرتىۋىسىدىن ۋە سەركەردە - لەشكەرلەر ئارىسىدىكى ئابرۇيىدىن پايدىلىنىپ خان يارلىقىغا قارشى چىقتى - دە، يارلىقنى ئەكەلگەن پەرمانچىبەگ داۋۇت ھاجى قۇشقاچنى قولغا ئالدى ھەمدە ئۇچتۇرپانغا چاپارمەن ماڭدۇرۇپ، ئەھۋالدىن شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنى خەۋەرلەندۇردى.

شۇنداق قىلىپ ئاقسۇ ھېچقانچە كۈچىمەيلا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ قولىغا ئۆتتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كېلىپ جايلاشقاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۆزىنى سەئىدىيە سەلتەنەتىنىڭ خانۇخاقانى دەپ جاكارلىدى - دە، ئۇچتۇرپان لەشكەرلەرى بىلەن ئاقسۇ لەشكەرلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قايتىدىن تەرتىپكە سالدى ھەمدە قوشۇننى ئىككى تارامغا ئايرىپ بىر تارامغا مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ ئەمىرلەشكەر بولۇپ قەشقەرگە، يەنە بىر تارامغا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئەمىر لەشكەر بولۇپ مارالبېشى ئارقىلىق ئاستانىگە تېگىش قىلىش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ قوشۇنى بىلەن ماڭىدىغان بولدى.

مىلادىيە 1680 - يىلى ئۆرۈك مەي بولۇپ پىشقان مەزگىلىدە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم باشچىلىقىدىكى قوشۇن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى - دە، ئالتۇن دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى تۆپىلىكتە چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ جايلاشتى.

تۇيۇقسىز ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئاستانە بوسۇغىسىدا پەيدا بولغان ھەيۋەتلىك قوشۇننى كۆرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ سېپىلىنىڭ كۆزىتىش مۇنارىدىن ئۇچۇپ چۈشكىلى قىل قالدى. چىرايى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ بىر

ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرەلمىدى. سەركەردە ـ نۆكەرلىرىنىڭ يۆلەشـ
تۈرۈشى بىلەن سېپىلدىن ئاران تەستە چۈشۈپ تۆت ئات قېتىلغان
شاھانە مەپىگە جايلاشتى ـ دە، ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ ماڭدى.
شاھنىشىنغا كىرىپ تەختكە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كې-
يىن، مۇلازىملار سۇنغان ئالتۇن كاسىدىكى مۇزدەك شەربەت
بىلەن ۋەھىمىدىن قۇرۇپ كەتكەن گېلىنى نەمدىۋالدى، ئاندىن
بىرئاز ئېسىگە كېلىپ ئەلەم بىلەن ۋارقىرىدى:

— پەرمان! شەھەرنىڭ بارلىق سېپىل ـ قوۋۇقلىرى قاتـ
تىق مۇھاپىزەت قىلىنغاي. نامازشامدىن تارتىپ بامدات ۋاقتـ
غىچە كېچىسى يول يۈرۈش تەقىب قىلىنغاي. خىلاپلىق قىلغۇـ
چىلارنىڭ كاللىسى سۈرۈشتە قىلىنمايلا ئېلىنغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلاپ
تۇرغان ئەمىرلىرىگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن گېپىنى
يەنە داۋاملاشتۇردى:

— جانابىي ئەمىرلىرىم، تۇزكور مۇناپىق مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخاننى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن يوقىتىش
ھەققىدە ياخشىراق تەدبىر كۆرسەتكەيسىزلەر.

ۋەھىمىدىن كاللىسى قۇرۇقدىلىنىپ قالغان بۇ ئەمىرلەر
خۇددى ئەقلىدىن ئازغاندەك بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە سالپىيىپ
تۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ياۋغا قارشى ئوتتۇرىغا
قويغۇدەك بىرەر جەڭ تەدبىرى يوق ئىدى. ئوردىدا يۇقىرى مەمـ
سەپلەرنى ئىگىلەپ تۇرۇشقان بۇ ئەمىرلەر خانىقا ـ تۇنەكخانىلار-
دا، سورۇن ـ سەينالاردا زىكرى ـ سۆھبەت، ھەلقى ـ ساما
سېلىشقىلا يارايتتى. ئىشان خوجىسىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى ئۇـ
چۇن «پىرىمىنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى» دەپ دوست تارتىپ
بېرىشنى بىلەتتى. خېلى ئۇزاق كۈتكەن ئىشاننىڭ ئۇمىدى ئاخـ
رى يوققا چىقتى.

— ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا جاۋىلداپ توختىمايدىغان زۇۋانىڭلار

ئەمدى يەملىشىپ قالدىمۇ، تەقسىرلەر؟ — دېدى ئىشان تەنە قىلىپ، — گەپ قىلىڭلار، مۇرتەت، تۇزكورلارغا تاقابىل تۇ- رۇش تەدبىرىنى كۆرسىتىڭلار.

ئەمىرلەر يەر تېگىدىن بىر - بىرىگە قاراشتى، ئاردىدىن بىرەرىنىڭ ياخشىراق تەدبىر كۆرسىتىپ ئۆزلىرىنى بۇ تەڭقىس- لىقتىن قۇتۇلدۇرۇشىنى تىلىشەتتى. ئۇلۇم ۋەھىمىسىدىن نەپسى قىسىلىپ گىژ - گىژ ئاۋاز چىقىرىپ تىنىشاتتى، ۋۇجۇدىنى باسقان قارا تەردىن تون - سەرپايىلىرى بەدەنلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — توپ ئىچىدىن ئىگىز بىغانىدەك زەئىپ بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، — قۇتىرغان قاۋاندەك باستۇرۇپ كەلگەن ئول دەھرىي ياۋغا تاقابىل كەلمەك بەسى مۇشكۈلدۇر. بەختىمىزگە يارىشا ئاستانىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز، خەندەكلىرى چوڭقۇر، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەمدۇر. نا- قابىل ئەمىرلىرىنىڭ كالتە پەمچە ئاستانىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىپ ياتقاچ، غالدان خان خوجامغا تېزدىن چاپارمەن ماڭدۇر- ساق، غالدان خان خوجامنىڭ ھەمدەمچى باھادىرلىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاندىن تۇزكور مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرىگە تەڭلا ھۇجۇم قىلىپ يوقاتساق.

شۇ تاپتا ئاپاق خوجىنىڭمۇ غالداندىن يارەەم سورىغۇسى بولسىمۇ، ئەمما موڭغۇللارنىڭ ئۆزىنى قىلچىلىك كۆزگە ئىلماي- دىغانلىقىنى، ئەمىرلىرى ئالدىدا موڭغۇل خانغا يۈكۈنۈپ، تەزىم بەجا كەلتۈرۈش جەريانىدا تارتىدىغان خورلۇقلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ يالتىيىپ قالغانىدى. ناۋادا ئۇ موڭغۇللارنىڭ يارەەمسىزلا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرىنى تارمار كەلتۈ- رەلىسە، شاھنىشىنىدىكى مۇنۇ نان قېپى ئەمىرلىرى ئالدىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئەل - يۇرت ئالدىدىمۇ يۈز - ئابرۇيى ھەسسە- لەپ ئاشاتتى. غالدان بۆشۈكتۇخان ئالدىدىكى يۈز - ئابرۇيىمۇ

خبللا چوڭىياتتى. مۇشۇلارنى خيالىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئۇ ھەيلىقى ئەمىرنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىگە قەتئىي قارشى چىقتى.

— موڭغۇل خان خوجامنىڭ باھادىر لەشكەرلىرىنى ئاۋارە قىلغۇدەك ئول تۈزكور مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ لەشكەرلىرى قانچىلىك ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى يۇرەكلىك كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، — ئاستانىدىكى نەچچە تۈمەنلىگەن لەشكەرلىرىمىز، باھادىر سەركەردىلىرىمىز، يەنە تېخى رەئىيەت ئارىسىدىكى لەكمىڭلىغان مۇرتتىل ھىدايەتچى غازىلىرىمىز ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماسمۇ؟ — ئىشان شۇنداقلا پو ئېتىپ سۆزلىۋىدى، ئۆزىنىڭ راستتىنلا شۇنداق قۇدرەتلىك كۈچى بارلىقىغا بىردىنلا ئىشىنىپ قالدى ـ دە، ھېلىقى تەدبىر كۆرسەتكەن ئەمىرگە غەزەپ بىلەن چەكچەيدى، — مىرغەزەپ!

— لەببەي، خان خوجام!

جاللاتلار بېشى توپ ئارىدىن ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ ئالدىغا چىقتى.

— مۇرتەت ياغى بوسۇغىمىز تۇۋىدە دېۋەيلەپ تۇرغان ۋاقىتتا سەلتەنىتىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى چۈشۈرۈپ، ياۋنى كۆككە كۆتۈرگەن مۇنۇ قورقۇنچاق ئەمىرنىڭ كاللىسى ئېلىنسۇن!

— ئاھ تەڭرىم!

توپ ئىچىدىن ئېچىنىشلىق چىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. مىرغەزەپبەگ جاللاتلارنى بۇيرۇپ ھېلىقى ئەمىرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. شۇ ھامان باشقا ئەمىرلەر لاغلداپ تىترەشكە باشلىدى. شۇنداقتىمۇ كالۋالاشقان تىللىرىنى ئىشقا سېلىپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەدھىيە ئوقۇشقا باشلىدى.

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن پىرى بۇزرۇكىمىز قۇدرەتلىكتۇر.

— قۇتبىل ئەقتاب ئىشان خان خوجىمىز كەشپۇ كارامەتلىك

ئادالەتلىك زۇلپىقارىنى شۇنداقلا بىر شىلتىدىغان بولسا، ئول تۇزكور مۇرتەتلەرنىڭ باشلىرى بېغىشىدىن ئۇزۇلگەن ئامۇتتەك يەرگە تورۇكلاپ چۈشكۈسىدۇر.

— بىزگە جانابىي قىبلىگاھىمىز مەدەتكار.

— نۇسىبەتكە يۇزلەنگۈچى دۇئالىرىنى بەرسۇنلار، ئول تۇزكور ياغىغا ياغى بولغايمىز.

ماختاش سادالىرى ئىچىدە ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە تارقىلىپ خىيالىغا ماغدۇرىغا كېلىپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان قەددىنى رۇسلاپ تەختتە قايتىدىن گىدىيىپ ئولتۇردى.

— پەرمان! بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر پۇختا جەڭ تەييارلىقى كۆرگەي. ئەتە ناشتىدىن كېيىن ئول دەھرىي مۇرتەتلەر بىلەن جەڭ قىلغايمىز. ھازىرلا قەشقەر، يېڭىسارغا چاپارمەن ماڭغاي. نائىب، ئەمىر خۇدابەردى خەلىپە قەشقەر لەشكەرلىرى، مىرزا قاراقچىبەگ يېڭىسار لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئاستانىگە ھەمدەمگە كەلگەي.

ئەتىسى ئاستانىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسى نالىلىك چىرقىراپ ئېچىلدى ـ دە، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئۇچ تۇمەن سوپى لەشكەرلىرى «ھۆم، ئاللا، ھەق دوست»، «ھۆم، ئاللا، ياپىرىم» دېگەن جەررە ـ سامالىرى بىلەن يوپۇرۇلۇپ چىقىپ كەلدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى جەڭگە ئۇندەش ھەققىدە سەركەردىلىرى بىلەن كېڭەش قىلىپ ئولتۇرغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەسلىكە مۇھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە چىققانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، بارگاھى ئالىيدىن چىقىشتى. بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ھەر ئىككىلى تەرەپ ئىككى ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ، سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى.

بېشىغا ئالماس دۇر قادالغان شاھانە سەللە، ئۇچىسىغا

ئىشانچە سوفكىپەن تون كىيىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئار-غىماق ئۇستىدە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ - ئوڭ سول تەرد-پىدە موللا ساقى بىلەن ئەمىرلەشكىرى مىرزا سادىقبەگ ۋە تولۇق جەڭ كىيىمى كىيىشكەن يىگىرمىگە يېقىن سەركەردىسى ئاتلىق تۇرۇشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئارغىماقنى يەڭگىل دېۋىتد-ۋېدى، باشقىلارمۇ ئىشانغا ئەگىشىپ ئاتلىرىنى بىقىنداشتى. ئۇلار ئۆز لەشكەرلىرى سېپىدىن يېرىم ئوق يېتىم ئالدىغا ئىلگە-رىلەپ توختاشتى. ئۇنىڭغىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىممۇ ئون نەچچە سەركەردىسىنى ئەگەشتۇ-رۇپ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئالدىغا قاراپ ئات سالدى - دە، بىر ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختاشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ ئارقا تە-رىپىدىكى لەشكەرلەر كۆتۈرۈۋالغان چوڭ تۇغقا نەزەر تاشلىدى. «بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خانۇخاقانى» دېگەن ئالتۇن رەڭ-لىك خەت ۋالىلداپ تۇرغان كۆك رەڭلىك تۇغ ھەيۋەت بىلەن لەپىلدەپ تۇراتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان تۇغقا مەنسىتمەسلىك نەزد-رى بىلەن شۇنداقلا قارىۋەتكەندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھا-دىرخانغا ئاداۋەت كۆزلىرىنى نەشتەردەك تىكتى.

— ئۇيات! ئۇيات! — دەپ ۋارقىراپ سۆز باشلىدى ئىشان، — ئۆز پىر بۇزرۇكىڭزگە قىلىچ يالىڭاچلاشتىن ھايا قىلمامسىز، ئى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان. بۈيۈك سەلتەنەتكە سەرگەشتىلىك قىلىپ، ئاستانە بوسۇغىسىغا شۇنچىۋالا مۇر-تەت لاۋۇ لەشكەرلەرنى باشلاپ كېلىشىڭىز، ئۇلۇغ موڭغۇل خان خوجامنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن ئىت يىمى بولمىش ئەرزىمەس جە-نىڭىزنى تىلەپ ئامان قالدۇرۇپ قويغانىمىزنىڭ تەشەككۇرىمد-دۇر؟

— كايىمىغايلا، پىرى بۇزرۇك ئەزىز، — دېدى مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخان ئىشانغا تەۋازۇ بىلەن سالام قىلىپ، — ئۇيات

ۋە هايادىن ئېغىز ئېچىش جانابلىرىدەك سۇلۇك پېشۋاسى پىرى بۇزرۇكقا زىنھار مۇناسىپ كەلمەس. ھەق ۋە ئادالەتتىن سۆز ئاچقاندا بول بىپايان سەئىدىيە تەسەررۇپى ھەقىقىي تەخت ۋارىسى بولمىش بىزلەركىم سەئىدىيە شاھزادىلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنلىرىدۇر. ھەزرەتلىرىنىڭ بابائى - پەدەرلىرىمىزگە دۇئاگۇيلۇق قىلىپلا ئۆتكەن، خالاس. ھالا بۇ كۇنلەرگە كەلگەندە جانابىي پىر بۇزرۇكىمىز ئۆز نېسىۋىسىگە ناشۇكۇرلۇك قىلىپ، زورلۇق بىلەن تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاندىن تەخت - سەلتەنەتنى سويۇپ ئالدىلا ھەم بۇل ئەزىز تۇپراقنى بىگۇناھ ئاۋامنىڭ، ھۆرلۇك ئۇچۇن تىركەشكەن ئوغلانلارنىڭ قېنى بىلەن بويىدىلا. شۇنداقتىمۇ بۇگۇنگىچە ئالاھىدە ئىنساپ - تەۋپىقلىرىنى تىلىدۇق، ئەمما ئىنساپ، سىلە - رەھىم قىلماق تۇگۇل ئۆزگە سۇلۇكتىكى ھەم سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋامنىڭ بېشىغا بىسيار زۇلۇملارنى سالدىلا. ئەسلىدە ئۇيات ۋە ھايانى ھەزرىتىم قىلىشقا تېگىشلىك ئىدى. ئېيتسىلاچۇ، ئى پىرى بۇزرۇك ئەزىز، نەدىمۇ پىرى ئەزەم بولغۇچىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىت - مۇرشىدلىرىنىڭ مال - مۇلۇك، زېمىنلىرىنى بۇلاپ ئالغىنى بار؟ قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇستىگە ياتلارنى باشلاپ كەلگىنى بار؟ بۇ ھاياسىزلىقنى ئاللا راۋا كۆرەرمۇ؟

— ئى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، پىرغا ھاقارەت كەلتۇرگەنلىكىڭىز ئۇچۇن سىزدىن كۇپۇرلۇق ئۆتتى. دەرھال ئاتتىن چۇشۇپ توۋا قىلىڭ - دە، بىزنىڭ تون - سەرپايىمىزنىڭ پەشلىرىدىكى خاك - چاڭلارنى كۆزىڭىزگە سۇرتۇپ گۇناھىڭىزنى تىلەڭ، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرى يۇرىكىگە بىگىزدەك سانجىلىپ، ۋۇجۇدىنى ئازابلاپ تۇرسىمۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، — ئاللادىن بىسوراق قىل تەۋرىمەستۇر. سەلتەنەتنىڭ

بىزلەرگە مەنسۇپ بولۇشى ئاللانىڭ ئىرادىسىدۇر. بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان رەڭباز مەئىشەتلىرىدىن ئاللىقاچان قول ئۈزگەنمىز. پەقەت ياراتقان ھەقتائالا ئىگەم بۇيرۇغانلىقى ئۈچۈنلا بۇل سەلتە-نەتكە پاسىبان بولۇپ، نادان رەئىيەتنى سائادەت يولىغا باشلاپ رەھنەما بولغانمىز. سىزمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسىگە قايىل بولۇپ، ئۆز نېسىۋىڭىزگە شۈكرى قىلغانىڭىز ئەۋزەل، بولمىسا پىر قارغىشىغا كېتىپ، دۇئايىبەت بولغايسىز.

— ھاياسىز، ناشۈكۇرنىڭ قارغىشى ئۆز بېشىغا مالامەت تېشى بولۇپ تەگكەي. ئى پىرى بۇزرۇك، چىرايلىقچە سەلتەنەتنى قايتۇرمىسىلا، قان تۆكۈشتىن ئۆزگە ئامالىمىز يوقتۇر، كىمىنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەقلىقىگە ئاللا ئۆزى گۇۋاھتۇر. ئۇياتسىز ئۇياتمىسا، ھايا ئىگىلىرىنىڭ ئۇيىتىشى قورقۇنچاقلىق سانىلۇر، قېنى سەركەردىلىرىنى مەيدانغا چۈشۈرگەيلا، بىر قەپەس تۇتۇ-شۇپ كۆرگەيمىز.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان «گەپ تۇگىدى» دېگەننى قە-لىپ سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۆز سېپىگە قايتتى.

سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ سوپى لەشكەرلىرى سېپىگە قايتىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ كۆڭلىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ بايامقى سۆزلىرى پاراكەندە قىلىۋەتكەندى. جەڭدە غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى خېلىلا يوقاتقان ئىشانىڭ ئىچىگە قايتىدىن ۋەھىمە چۈشكەندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تۇنۇگۈن شاھنە-شىندا ئەمىرلىرى مەدھىيىلىگەندەك ئاشۇنداق كارامىتى بولسا ئىدى، قاشتېشى كەمىرىگە ئېسىۋالغان، سەلتەنەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئالماس دەستىلىك زۇلپىقارنى شۇنداقلا بىر شىلتىش بىلەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ بېشىنى خۇددى قۇشقاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەك كېسىپ تاشلىسا...

— ئېھ تەڭرىم، ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن!

ئىشان خوجىسىنىڭ ھەسرەتلىك نىداسىنى ئاڭلىغان سەر-
كەردە مىرزا سادىقبەگ جەڭگە چۈشۈپ بىرىنچى بولۇپ ئەجىر -
تۆھپىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پولات نەيزىسىنى ئويناتقىنىچە
ئات سېلىپ چىقتى - دە، ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ھەيۋەتلىك نەرە
تارتقىنىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا تىل سالدى:

— ئەي ئىززىتىنى بىلمىگەن تۈزكور مۇھەممەدئىمىن خان،
ئۆزۈڭچە سەئىدىيە شاھزادىسىمەن دەپ قۇتىبىل ئەقتاب ئىشان
خان خوجامغا پۈت ئاتقۇدەك بولدۇڭمۇ، قېنى نوچى بولساڭ
مەيدانغا چۈش. پىرى بۈزرۈكنى تونۇمىغان كور كۆزۈڭنى نەيـ
زەمنىڭ ئۇچى بىلەن ئېچىپ قويايى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئەمدىلا ئېغىز ئۆمەللەپ بولغۇ-
چە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قارا تۈلپارى مىرزا سادىقبەگكە
قاراپ ئوقتەك ئۇچتى.

بېشىغا ئالتۇن قۇببىلىق دۇبۇلغا، ئۇچىسىدىكى ئوق ئۆتـ
مەس مىسران دالدىلىغۇچىنىڭ ئۇستىدىن ئوتقاشتەك قىزىل ئە-
رەنچە تون كىيىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قارا تۈلپار ئۈس-
تىدە بەئەينى بىر پارچە يالقۇندەك كۆرۈنەتتى. ئىككى باھادىر
ئات ئۈستىدە ئۇن - تىنسىزلا نەيزىۋازلىققا چۈشۈپ كەتتى.
قىرىق ياشلاردىن ھالقىغان، بەستلىك كەلگەن مىرزا سادىقبەگـ
نىڭ ھەربىر ئۇرغان نەيزىسى خۇددى تاغنى تېشىپ ئۆتكۈدەك
كۈچ بىلەن ئۇرۇلاتتى. ئەمما، كۆزى ئۆتكۈر، قولى چاققان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەربكىتى چاقماقتەك تېز ئىدى.
قولىدىكى يەڭگىل، قىسقا پولات نەيزىسى مىرزا سادىقبەگنىڭ
ئوڭ - سول كۆكرىكى ھەمدە باش - بويۇن قىسمىدا خۇددى
چاقماقتەك ۋىلىلدايتتى. ئۆزى بىلەن ئېلىشىۋاتقان سەركەردىنىڭ
بىر قىز بالا ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن مىرزا سادىقبەگ مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەربكىتىنىڭ چاققان بولغىنى بىلەن، نەيزە
ئۇرۇشنىڭ ئانچە تورلۇق، كۆچلۈك ئەمەسلىكىنى ھېس قـ-

لىپ، ئۇنى نەيزىۋازلىق ماھارىتى ئۇستۇن بولسىمۇ ئانچە ئەمەس. لېكى جەڭ كۆرمىگەن ياش سەركەردە بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلدى ـ دە، تىرىك تۇتۇۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەيزىۋازلىقتا ھەقىقەتەن مىرزا سادىقبەگنىڭ تەڭتۇشى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە نەيزىسى قىسقا بولغاچقا، ھەدىگەندە رەقىبىنىڭ قوينىغا كىرىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇ قوتازدەك كۆچلۈك مىرزا سادىقبەگنى پەنت ئىشلىتىپ ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كويىغا چۈشتى ـ دە، چاندۇرغاندەك بىر ھېيلە ئىشلىتىۋىدى، پەيت كەلدى دەپ ئويلىغان مىرزا سادىقبەگ «يا پىرىمدىن مەدەت» دەپ نەرە تارتقىنىچە، نەيزىسىنى تەتۇر پىرقىرىتىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بېشىغا چەنلەپ ئۇردى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى ئوڭ يانغا ئېلىپ قارا تۇلپارنىڭ قورسقىغا چاپلاشتى. دەل شۇ چاغدا بوغقۇچى ئانچە چىڭ چىگىلمىگەن دۇبۇلغىسى بېشىدىن چۈشۈپ كەتتى. مىرزا سادىقبەگنىڭ نەيزىسى ۋىشىدە ئاۋاز چىقىرىپ ئۆتۈپ كېتىشى ھامان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەرگە چۈشۈپ كەتكەن دۇبۇلغىسى بىلەن كارى بولماي، ئاتنىڭ قورسقىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئېگەرنىڭ ئۇستىگە چاققانلىق بىلەن قوندى. شۇ ھامان ئۇنىڭ دۇبۇلغىسىغا يوشۇرغان قىرىق بىر تال سۇمبۇل چېچى خۇددى شامال سوققان مەجنۇنتالدەك يېيىلىپ، خىپچىدەك بىلىدە تەكشى سويلىدى. بايا تىن بېرى ئۆزى بىلەن ئېلىشقان سەركەردىنىڭ بىر قىز بالا ئىكەنلىكىنى كۆرگەن مىرزا سادىقبەگ مەلىكىنىڭ قاپقارا سۇمبۇل چاچلىرىغا، ئايىنى خىجىل قىلغۇچى گۈزەل جامالىغا ھاڭۇېقىپ قاراپلا قالدى. پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەيزىسىنى مىرزا سادىقبەگنىڭ گېلىغا گاچچىدە سانجىدى. تىغ زەربىسىدىن ۋارقىراشقىمۇ ئۇلگۈرمىگەن مىرزا سادىقبەگ ئات ئۇستىدىن خۇددى بىر تاغار گۆشتەك گۇلۇپپىدە يىقىلدى.

شۇ تاپتا ئىككى سەركەردىنىڭ ئېلىشىشىنى كۆزىتىپ تۇر-غان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۆزلىرى يەردە جان تالىشىپ ياتقان سەركەردىسى مىرزا سادىقبەگكە ئەمەس، بەلكىم قىرىق بىر تال سۇمبۇل چاچلار ئارىسىدا خۇددى بۇلۇت يېرىپ چىققان ئايدەك كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈزەل جامالىغا، قىزىل تون ئىچىدىكى تال چۈشتەك بويىغا تەسۈرلىر-گۈسىز بىر شەيدالىق بىلەن تىكىلىپ قالغانىدى. مەلىكە مۆھتە-رەم خېنىمنى تونۇغان بىر قىسىم سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئىسمىنى قايىللىق بىلەن تىلغا ئالدى.

— پاھ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىكەن.

— شۇنداق، سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ جىيەن قىزى.

— مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسى.

— ئۆز ژاقتىدىكى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر سەركەردىسى.

— كاتتا مەرگەن - دە ئول مەلىكە.

— ئاتقان ئوقىنى چېنىگەن نەرسىگە تەگكۈزمەي قالمايدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى تىرىك تۇتۇۋالسىلا مۇھەممەدئە-مىن باھادىرخاننى ئاسانلا چېكىنىدۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى پەملە-گەن ھىدايىتۇللا ئىشان سەركەردىلىرىگە قاراپ ئەمىر قىلدى:

— قېنى جانابىي سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار بۇ جادىنى تىرىك تۇتۇپ كېلىسىلەر.

— ئول مەلىكىنى تىرىك تۇتۇپ كېلىپ ئىشان خان خوجامغا تارتۇق قىلغايمەن، — دېدى توپ ئىچىدىن بىر سەركەردە ئۆز سېپىگە قايتىشقا تەمشىلىپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ ئات سېلىپ.

مىرزا ئاببىاس خەلىپە ئىسىملىك بۇ سەركەردە بايام مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مىرزا سادىقبەگنىڭ جەڭبازلىق ماھارە-تىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نەيزىۋازلىق ماھارە-

تىنى ئانچە يۇقىرى ئەمەس ئىكەن دەپ پەرەز قىلغانىدى. شۇڭا، زور ئىشەنچى بىلەن مەيدانغا چۈشكەنىدى. ئۇنىڭ تۇرلۇك جەڭ قوراللىرىنى ئىشلىتىش ماھارىتىدىن باشقا ئۆزگىچە سىرتماق تاشلاش ماھارىتى بار ئىدى. ھەر دائىم ئوتتۇرا بارماق تومۇقتەكى ئون ئالتە گەز ئۇزۇنلۇقتىكى مەشۇت تانىسىنى يېنىدىن ئايرىمايتتى. مەيلى شىكاردا، مەيلى جەڭدە بولسۇن مەشۇت تانىسىنى سىرتماق قىلىپ شۇنداقلا تاشلىسا ھەرقانچە يۇگۇرۈك ئات، بۇغا ـ جەرەن ياكى ئادەم بولسۇن نەقلا باغلىۋالاتتى. شۇڭا، سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئارىسىدا «سىرتماق» دېگەن لەقەمىمۇ بار ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشان قوشۇنىدىن يەنە بىر سەركەردىنىڭ ئۆزىگە قارشى ئات سېلىپ چىققانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنىڭ بېشىنى رەقىبىگە قارىتىپ بۇرىدى. ئاي شەكىلىك قىلىچ بىلەن پولات نەيزە بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دۇبۇلغىسىغا تىقىشتۇرۇشقا ئۇلگۈرەلمىگەن چاچلىرى توختىماي سىلكىنەتتى. بىرنەچچە مەرتەم تۆتۇشقان مىرزا ئاببىاس خەلىپە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نەيزىۋازلىق ماھارىتىنىڭ پەرەز قىلغىنىدەك ئانچە خام ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدى. شۇ تاپتا ئۇ ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئەمەس كۆكرەكىنى نىشانلاپ چاقماق تېزلىكىدە سانجىلىۋاتقان پولات نەيزىدىن مۇداپىئەلىنىشكە ئۆتۈپ قالغانىدى. مىرزا ئاببىاس خەلىپە بۇنداق ئېلىشىشنىڭ نەتىجىلىك بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، سىرتماق تاشلاشقا پۇرسەت ئىزدىدى. ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى شاققىدە يانغا بۇراپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن بەش ـ ئالتە قەدەم يىراقلاشتى ـ دە، ئېگەرنىڭ بېشىدىكى مەشۇت تانىنى قولىغا ئېلىپ، مەلىكىنىڭ بېشىنى نىشانلاپ چاقماق بىلەن تاشلىدى. چەمبەر شەكلىدە ئۇچۇپ كەلگەن سىرتماقنى مەلىكە نەيزىسى بىلەن چاقماق تېزلىكىدە توسۇۋەتتى، كەمەنبېغىغا ئال-

مىدەك چوڭلۇقتا تۆمۇر ئورنىتىلغان سىرتماق يان تەرەپكە قىيسىيىپ بوشقا كەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ ئۆز سېپىگە قاچتى. مەلىكىنى يېڭىلدى دەپ ئويلىغان مىرزا ئاببىاس خەلىپە مەشۇت تانىنى قايتىدىن يىغدى ـ دە، قايتا سىرتماق تاشلاپ تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسىغا ئورنىتىلغان تۆمۇر زىخ بىلەن ئېتىنى ئاچچىق بىقىنىدىدى. ئاغرىققا چىدىمىغان ئات جېنىنىڭ بارچە چاپتى. بۇ چاغدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەيزىسىنى ئېگەرگە ئىلىپ قويۇپ، ياسىنى ئوقلاپ ئۇلۇگۈرگەنىدى. مەلىكىگە خېلىلا يېقىنلىشىپ قالغان مىرزا ئاببىاس خەلىپە سىرتماقنى قايتا تاشلاش ئۈچۈن بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ شۇنداقلا چۆرۈشىگە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۈزەڭگىگە دەسسەپ، ئارقىسىغا شاققىدە ياتتى ـ دە، مەھكەم تارتىپ تولۇن ھالەتكە كەلتۈرگەن يانىڭ كىرىچىنى ۋاششىدە قويۇۋەتتى. مەلىكىنىڭ ئاتىنىڭ ئۈستىدىلا ئوڭدىسىغا ياتقىنىنى كۆرۈپ نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان مىرزا ئاببىاس خەلىپىنىڭ دەل قاڭشىرىغا يا ئوقى زەرب بىلەن سانجىلدى. شۇ ھامان چىدىغۇسىز ئاغرىق ئازابى مىرزا ئاببىاس خەلىپىنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىغا تارقىدى ـ دە، كۆزىدىن ۋاللىدە ئوت چاقناپ كەتتى، ئوڭ قولىدىكى بېشى ئۈستىدە ئايلاندۇرۇۋاتقان سىرتماقنىڭ ھالقىسى دەل ئۆزىنىڭ بوينىغىلا كىيىلىپ قالدى. ئۇ سىرتماقنى تاشلاپ قاڭشىرىغا سانجىلىپ تۇرغان يا ئوقنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن قولىنى ئوققا ئۇزاتتىيۇ، ماغدۇرى يەتمەي ئالدىغا ئېڭىشىپ قالدى. قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوقتەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتىنىڭ ئۈستىدىكى مىرزا ئاببىاس خەلىپىنىڭ بوينىدىكى سىرتماقنىڭ بېغىنى چەبدەسلىك بىلەن قولىغا ئېلىپ ئېگەرنىڭ قۇش بېشىغا باغلىدى ـ دە، قارا تۇلپارنى ئۆز سېپىگە قارىتىپ بىقىنىدىدى. مىرزا ئاببىاس خەلىپە بولسا بوينىدىكى سىرتماقنىڭ تارتىشىدىن يەرگە ئۇچۇپ

چۈشتى ـ دە، قارا تۇلپارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭدا خۇددى ئېشەكنىڭ تاپىدەك سۆرىلىپ قالدى. نەچچە يۈزلىگەن بۇغا ـ جەرەنلەرنى سىرتماق تاشلاپ تۇتۇپ داڭق چىقار-غان بىچارە مىرزا ئاببىاس خەلىپە ئاشۇ سىرتماقنىڭ ئۆزىنىڭ بوينىغا چۈشۈشىنى زىنھار خىيال قىلمىغانىدى. ئۇ ئاشۇ سۆرەل-گىنىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قوشۇنىنىڭ سېپىگە يېتىپ كەلگەندە، ئاللىقاچان بوغۇلۇپ ئۆلگەنىدى.

سىڭلىسىنىڭ شۇ قەدەر جەڭبازلىق ماھارىتىدىن سۆيۈنگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ۋۇجۇدى قايتىدىن جاسارەتكە تول-دى ـ دە، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى.

قاراپ تۇرۇپ ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلغان خوجا ھىدا-يىتۇللا ئىشان ئۇر ـ چاپ بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋنى كۆرۈپ، لەشكەرلىرىگە چېكىنىشكە پەرمان بەردى ـ دە، شەھەر-گە قاراپ جېنىنىڭ بارىچە قاچتى. سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر يا ئوقى، چاچما ئوقلۇق مىلتىق ۋە توپ ئوقلىرى بىلەن مۇداپىئە قىلىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن سېپىل ئىچىگە بىخەتەر چېكىنىپ كىرىۋالدى ـ دە، ئالتۇن دەرۋازىسىنىڭ قۇيما پولاتتىن ياسالغان قوۋۇقىنى تاقاپ، خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىنى كۆتۈرۈۋەتتى.

9

ھەپتىدىن بېرى ئوردىغا بېكىنىۋالغىنىچە قەشقەر، يېڭىسار-دىن كېلىدىغان ھەمدەمچى قوشۇنىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ تاقىتى تاق بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان بۇگۇن قاتمۇ قات مۇھاسىرىدە قالغان ئاستانە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، كۆزىتىش مۇنارىسىدىن سىرتقا نەزەر تاشلىدى. سېپىلنىڭ سىرتى مۇھەممەدئىمىن باھا-

دىرخان لەشكەرلىرىنىڭ سان - ساناقسىز قارارگاھلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. پۈتۈنلەي جەڭ كىيىمى كىيىشىپ، تۇرلۈك جەڭ قوراللىرى بىلەن تولۇق قورالانغان لەشكەرلەر رەتلىك سەپ تۈزۈشۈپ سېپىل ئەتراپىنى چارلاۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتى تولىمۇ كۆتۈرەڭگۈ، بەستىدىن جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. سېپىل ئۈستىدىكى سوپى لەشكەرلىرىنىڭ سولغۇن، غەمكىن چىرايىغا قاراپ ئىشانىنىڭ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. ژۇجۇددىنى باش - ئاخىرى يوق چىگىش غەم باستى.

«... تەڭرىم ماڭا بۇ ئەلنىڭ سەلتەنىتىنى خۇددى قارا قىشنىڭ تەپتى يوق ئاپتىپىدەك غىل - پاللا كۆرسىتىپ قويۇپ، يەنە قايتۇرۇۋالارمۇ؟ تۇزكور مۇھەممەدئىمىن راستتىنلا غالىب كېلەرمۇ؟ ئېھ تەڭرىم، ئېھ بابائى - پەدەر بۇزرۇكلىرىم، سەلەرگە كېچە - كۈندۈز سېغىنىپ تۇيۇنغىنىمنىڭ ئىنئامى شۇنچىلىكمىدۇر؟ بۇ ئەل - يۇرت ئاشۇ سەئىدىيە ئەۋلادلىرىنىڭ سورىشىغىلا بەخشەندە قىلىنغان بولغىيمىتى. سەلتەنەتنى قولۇمغا ئېلىش ئۈچۈن قانچىلىك بەدەللەرنى تۆلىمىدىم - ھە! شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئالدىدا ئۆمىلىدىم. سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ئەشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن نۇرغۇن جاپالارنى تارتتىم. ئۆزگە يۇرتلاردىكى خان - سۇلتانلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىش ئۈچۈن قىلمىغانلىرىم قالمىدى، نۇرغۇن مال - دۇنيالىرىمدىن ئايرىلدىم. بۇتپەرەسلەرنىڭ كاتتىسى دالاي لامانىڭ ئالدىغا ئۆمىلەپ بېرىپ ئاياغلىرىنى سۆيدۈم، ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بۇت - ئەۋلىيالىرىغا باش قويدۇم. موڭغۇل خان خوجامنىڭ كەينىدىن قوتۇر ئېشەكتەك سوكۇلدىدىم، مىڭلىغان غالچا يىگىت، غالچا چوكانلارنى ئىنئام قىلدىم. ئەل - رەئىيەتنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە، پىتنە - پاساتلىرىغا قارىماي قىلغان شۇنچە-ۋالا ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسى مۇشۇ سەلتەنەت ئۈچۈن ئىدىغۇ ئا-خىر. ئاۋام - رەئىيەت مەندەك قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇ-

ھەققىنىغا ئەگەشمەي نېمىشقا ئاشۇ دەھرىي سەئىدىيە شاھزادىلەرنىگە ئەگىشىدىغاندۇر. بۇ ئەل - يۇرتقا مەڭگۈ خانۇ سۇلتان بولۇش ئۈچۈن چوقۇم سەئىدىيە جەمەتىدىن بولۇش شۇنچىۋالا زۆرۈرمىدۇر؟ ئاۋام - رەئىيەت سەئىدىيە جەمەتىدىكىلەرنىڭلا خانۇ سۇلتانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدىكەن، ئۆزگىلەرنى تەختىنى سويۇپ ئالغان دەپ قاراپ ھمايە قىلمايدىكەن. ۋاھەرىخا، بۇنى بۇرۇنراق چۈشىنىپ يەتكەن بولسام، سەئىدىيە جەمەتىدىكى مەلەكىلەرنىڭ بىرەرىگە ئۆيلىنەر ئەمەسمىدىم...»

ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلىك خىياللارغا ئەسىر بولغاچ ئوردىغا كىردى - دە، ئوردا بېغىدىكى لالىزار قەسىرگە كېلىپ، ھېچكىمنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ قويۇپ، بىكاۋۇل ئەمىرىنىڭ ئۇلپەتچىلىكىدە شاراب ئىچىشكە باشلىدى. ئارقىمۇ ئارقا ئىچىلگەن، ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۈچلۈك شاراب ئۇنى تېزلا مەست قىلدى - دە، كۆڭلىدىكى خەستىلىكلەرنى كۆتۈرۈۋەتتى. مەست ۋۇجۇدىنى شېرىن خىياللارغا ئەسىر قىلدى. ئۇ سەئىدىيە جەمەتىدىكى بىرەر مەلىكىگە ئۆيلىنىش خام خىيالىنى سۈرۈۋىدى، كۆز ئالدىدا بىردىنلا ھېلىقى كۈندىكى جەڭدە باھادىرلىق كۆرسەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈزەل جامالى زاھىر بولدى.

«... بىر چىنە شەربەت بىلەن قوشۇپ ئوتلۇقتكۈدەك مەلىكە ئىكىنا كاساپەت. باھادىرلىقىنى دېمەمدىغان تېخى. ناۋادا نىكاھىمدا ئاشۇنداق سەئىدىيە مەلىكىلىرىدىن بىرەرى بولسا ئىدى، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن خانمۇ بۇ دەرىجىدە سەلتەنەت دەۋاسى قىلماس ئىدى. ئاۋام - رەئىيەتمۇ مېنىڭ سەلتەنىتىمنى ھمايە قىلار ئىدى. توغرا، بىر ئامال قىلىپ ئاشۇ مەلىكىنى قولغا چۈشۈرەي، ئىشان خانلىق سەلتەنىتىمنىڭ تاجىسىغا گۈل قىلىپ قىسايى. ئاھ تەڭرىم، شۇ نازۇك بەدەنىڭ ۋىسالىغا يېتەرمەنمۇ - ھە!...».

ئىشق ۋەسۋەسىسى ئىشانىڭ مەست تۇيغۇلىرىنى لەرزىگە سالماقتا ئىدى. شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى بۇنىڭ-دىن بەش - ئالتە يىللار ئىلگىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ ھۇ-زۇرىدا تۇنجى قېتىم كۆرگەندە يۈرىكىگە تۇتاشقان ئىشق ئوتلىرى ئىشانىڭ ۋۇجۇدىنى قايتا ئۆرتىمەكتە ئىدى. ئىشان شېرىن خىياللار ئىلكىدە يەنە بىرنەچچە قەدەھ شاراب ئىچىۋەتكەندىن كېيىن پەي ياستۇقتا يۆلەنگىنىچە ئۈيقۇغا كەتتى.

... گۈزەل ئېرەمباغ. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى نىكاھىغا ئالغان ھېدايىتۇللا ئىشان بەئەينى يىگىرمە ياشلىق يىگىتلەر-دەك قىن - قىنىغا پاتماي شاشلىق قىلاتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشانغا نازلىق بېقىپ، شەھلا كۆزلىرىنى مۇھەببەتلىك ئويناتىپ، كېيىكتەك تاقلاپ قاچاتتى. ۋۇجۇدىدا يىگىتلىك قې-نى قاينىغان ئىشان ئۇنى چەندەسلىك بىلەن قوغلايتتى. مانا، ئىشان ئاخىرى ئۇنى قوغلاپ يەتتى - دە، كۆچلۈك بىلەكلىرى بىلەن مەھكەم قۇچاقلىۋالدى. غۇنچىدەك لەۋلىرىگە تەشنا لەۋلە-رىنى ياقتى. مەلىكە ئۇنىڭ قوينىدا خۇددى بېلىقتەك پىلتىڭلايە-تتى...

دەل شۇ چاغدا قۇلىقى تۇۋىدە ئاڭلانغان خىرقىرىغان ئاۋاز ئىشانىڭ شېرىن پەيزىنى بۇزۇۋەتتى. ئىشانىڭ بېشىدا مىرزا ئىدرىسبەگ بىزەڭلىك بىلەن خىرىلداپ سۆزلەۋاتاتتى.

— يېڭىلىشتىلا، ئانەزرىتىم، ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر بۇ-يۇك سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىشىشقا زىنھار پېتىنالماس. ھەممە بالا - قازا مۇھەممەدئىمىن خان باشچىلىقىدىكى دەھرىي سەئىدىيە جەمەتىنىڭ توپىلىڭىدىن كېلۇر. ئول رىياكار ئازغۇن-لاردىن ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك.

نەدىكى قۇرۇق گەپلەرنى قىلىپ ۋىسال شادلىقىغا ھالاقىت بېرىۋاتقان مىرزا ئىدرىسبەگكە قاراپ ئىشان غەزەپ بىلەن ۋارقى-رىدى:

— يوقال! كۆزۈمدىن دەرھال يوقال، قارغىش تەگكۈر!

مىرزا ئىدرىسبەگ پەرۋاسىز ھالدا ئىشانىنىڭ بىلىكىگە مەھكەم ئېسىلىۋالدى. غەزىپى چېكىگە يەتكەن ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى مەھكەم قۇچاقلىغان پېتى جاللاتنى توۋلىدى.

— مىرغەزەپبەگ! مىرغەزەپبەگ...

مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشانىنىڭ بىلىكىگە تېخىچە ئېسىلىپ تۇراتتى. ئەمما، ئىشان جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىغان بولسىمۇ ئاۋازى پەقەتلا چىقمايۋاتاتتى. ئىشان ۋارقىرىغان پېتى چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى ـ دە، ئۆزىنىڭ مەستچىلىكتە ئۇخلاپ قالغانلىقىنى، بايام كۆرگەنلىرىنىڭ چۈشى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئىشانىنىڭ بېشىدا بىكاۋۇلبەگ بىلەن موللا ساقى خەلىپە ۋە مىرزا دىۋانىنىڭ ئەمىرى قول باغلاپ تۇراتتى.

— ياماڭ چۈش كۆرۈپ قالغان ئوخشىمامىلا، ئانھەزرىتىم، — سوردى موللا ساقى ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

ئىشان بايام كۆرگەن چۈشىنى تېزلا ئېسىگە ئالدى ـ دە، موللا ساقىنىڭ سوئالىغا مۇجىمەللا جاۋاب بەردى:

— ياخشى ـ يامانلىقى قۇرۇسۇن ئول چۈشنىڭ.

شۇ تاپتا ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدىدا چۈشىدىكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى باغرىغا باسقاندىكى لەززەتتىن كۆرە، مىرزا ئىدرىسبەگ ئېيتقان سۆزلەرنىڭ دەھشىتى بەكرەك ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ئورۇنلۇق مەسلىھەتىگە كىرمەي، يوقىلاڭ گۇمان بىلەن ئۇنى ھەج قىلىپ كېلىش باھانىسى بىلەن مەككىگە پالىغىنىغا تۇنجى قېتىم پۇشايمان يېدى. ئوردىسىدا مىرزا ئىدرىسبەگچىلىك ئەقىدارنىڭ يوقلۇقىدىن قاتتىق ئۆكۈندى. يۈرىكى پۇشايمان ئازابلىرىغا چىلىشىپ مۇشۇك تاتىلىغاندەك ئاچچىق ئېچىشتى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى موللا ساقى زورىغا گېپىنى قىرىپ قويۇپ.

— خوش، — دېدى ئىشان موللا ساقى بىلەن بىكاۋۇلبەگكە ئاداۋەت بىلەن قاراپ.

— قەشقەرگە ئەۋەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى.

ئىشان بىرئاز ئۇمىدلىنىپ قەددىنى رۇسلىدى.

— خوش، ھەمدەمچى لەشكەرلەر يولغا چىقىپتىمۇ؟

— ناھايىتىمۇ ئەپسۇس، قەشقەر بىلەن يېڭىسار قولدىن كېتىپتۇ.

ھىدايىتۇللا ئىشان چايان چاققاندەك چۆچۈدى، لەۋلىرى تىترەپ، چىشلىرى كاسىلدىدى.

ئىشاننىڭ غەزەپلىك تۇرقىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتكەن موللا ساقى چاپارمەندىن ئاڭلىغانلىرىنى تېز - تېز سۆزلەشكە باشلىدى:

— تۇزكور مۇھەممەدئىمىن خانغا ئاقسۇنى تاپشۇرغان ئاسىي مۇناپىق ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ بىر بۆلەك لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن ئۈدۈل قەشقەرگە يۈرۈش قىلغانىكەن، قەشقەر ئەمىرى خۇدابەردى خەلىپە مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ بىلەن جەڭ قىلىپ شېھىت بوپتۇ. قەشقەر لەشكەرلىرى ئاسىيلارغا ئەل بوپتۇ. قەشقەرنى ئېلىپ ئاستانىگە قاراپ ئىلگىرىلىگەن ئاسىي قوشۇنغا يېڭىسارنىڭ ھاكىمبېگى مىرزا قاراقچىبەگ ئۇرۇشمايلا ئەل بولۇپتۇ. ھازىر ئۇلار يېڭىسار قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە دەھرىي مۇھەممەدئىمىن خان قوشۇنلىرىغا ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن ئاستانىگە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ...

— بەس! — دېدى مەلۇماتنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاشنى خالىمىغان ھىدايىتۇللا ئىشان قولىنى سىلكىپ.

موللا ساقى گېپىنى چېچىپدە توختىتىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ تېخىمۇ بەك ئېگىلدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان كۆزىنى يۇمۇپ خېلى ئۇزاق خىيال سۈرگەندىن كېيىن، ئوتياشلىقتىكى قارانچۇقتەك مىدىر - مىدىر

قىلماي ئۆره تۇرغان موللا ساقىغا قاراپ زۇۋان سۇردى:

— بۇ پەلەك بىزدىن يۇز ئۆرۈگەن ئوخشايدۇ، ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك، ئى زاتىل ئەقتابىم.

ئىشاننىڭ تۇيۇقسىز سورىغان بۇ سوئالىدىن موللا ساقى مۇگدەك ئۇيقۇسىدىن ئويغانغاندەك چۆچۈپ بېشىنى كۆتۇردى - دە، دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى:

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي. ئەھۋال بۇل دەرىجىگە يەتكەندە كۇچلۇك ياۋ بىلەن ياغى قىلماق ئانچە ئاقىلانىلىك ئەمەس-تۇر. كالتە پەمىچە ئاستانىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز، خەندەكلىرى چوڭقۇر، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم، ئوزۇق - تۇلۇكمىز يېتەرلىك. شۇڭا، ئاستانىنى مەھكەم قورۇقدىغاچ، موڭغۇل خان خوجامغا چاپارمەن ئەۋەتىپ ھەمدەم سورىساق، موڭغۇل باھادىر-لىرىنىڭ كۇچى بىلەن ئول دەھرىي مۇھەممەدئىمىن خاننى تەسەر-رۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقىرىشىمىز، بەلكىم كاللىسىنى ئېلىپ بۇيۇك سەلتەنىتىمىزگە سەرگەشتىلىك قىلغان گۇناھى ئۇچۇن سازايى قىلىشىمىز مۇمكىن.

ئۆتكەندە مۇشۇنداق تەدبىرنى كۆرسەتكەن ئەمىرنىڭ كاللە-سىنى ئالدۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان، مانا ئەمدى بۇرنىغا ئۆلۇم پۇراپ تۇرغاندا نېرى - بېرىسىنى سۇرۇشتە قىلىپ ئولتۇرمايلا موللا ساقىنىڭ تەدبىرىگە قوشۇلدى.

— موڭغۇل خان خوجامدىن ھەمدەم تىلىمەكتىن ئۆزگە ئامالىمىزمۇ يوقتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا ۋە بېشىنى يەردىن ئۇستۇن كۆتۇرمەي تۇرغان مىرزا دىۋان-نىڭ ئەمىرىگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — دەرھال ياردەم تەلەپ قىلىپ موڭغۇل خان خوجام ھۇزۇرىغا مەلۇمات يوللانسۇن. مەلۇ-مات ھازىرلا يولغا سېلىنغاي.

10

نامازدىگەر ۋاقتى...

موڭغۇل خانى غالداندىن لەشكىرىي يارىدەم سوراپ يولغا سالغان ئەلچىسىنىڭ مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخانىنىڭ چارلىغۇچى لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشىنى ھىدايىتۇللا ئىشان زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردىلىرى بىلەن بارگاھى ئالىيدا لەشكىرىي كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

— ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرمەي دەرھال تېگىش قىلايلى.

— ئۇششۇك ھەربىسى ئۆلەر ۋاقتىدا ئاسان چاقىدىغان بولۇپ قالىدۇ. ھىدايىتۇللا ئىشان ھازىر بەئەينى ئۇششۇك ھەربىسى مىسالىدۇر. ئۇ نەشتەر سانجىپ بولغۇچە دەرھال ئۇجۇقتۇرۇۋېتىدىغان كىنىمىز ياخشى.

— ئاستانىنىڭ سېپىل - قورۇقلىرى ھەم ئېگىز، ھەم مۇستەھكەم ئىكەن. ئەگەر تېگىش قىلىدىغان بولساق لەشكەرلىرىمىزنى كۆپلەپ تالاپەتكە ئۇچرىتىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

— بۇمۇ بىر ھېسابتا توغرا، بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىم لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئىرادىسىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئالىيلىرى بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلىنىپ كۆرگەي.

— ئەگەر ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرسەك، ھىدايىتۇللا ئىشان موڭغۇللاردىن يارىدەم تەلەپ قىلىپ يەنە ئەلچى ماڭدۇرۇشى مۇمكىن. بەختىمىزگە يارىشا، بۇ نۆۋەت ئەلچىلەرنى تۇتۇۋالغىنىمىز بىلەن يەنە بىر نۆۋەت قولىمىزغا چۈشۈپ قېلىشى ناتايىن. ئول چاغدا ھەمدەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرى بىلەن ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى ئارىسىدا قىينىلىپ قېلىشى-

ممز مۇمكىن.

شۇ تاپتا ئىككى تەرەپ بولۇپ قالغان سەركەردىلەرنىڭ قايسىسىنىڭ تەكلىپىنى قوللىشىنى بىلەلمىگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا ھەر ئىككىلى تەرەپنىڭ تەكلىپى يوللۇق بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئۇ بايات‌تىن بېرى ئۇن - تىنسىز خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان سىڭلىسىغا «قېنى سىزمۇ بىر نېمە دەپ باقمامسىز» دېگەننى قىلىپ قاراپ قويدى. ئاكىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دەرھال خىيالدىن باش كۆتۈردى - دە، يەڭگىل يۆتىلىۋېتىپ سۆز باشلىدى:

— جانابىي سەركەردىلەرنىڭ بەرگەن تەكلىپلىرى پۈتۈنلەي ئورۇنلۇق. شۇنداقتىمۇ مېنىڭ باشقىچىرەك ئويۇم بار. بىلمىدىم تەكلىپىم مەقبۇل كېلەرمىكىن.

ھەممەيلەن مەلىكىنىڭ ئاغزىغا ئۈمىد بىلەن قاراشتى.

— ئاستانىگە ھازىرلا ھۇجۇم باشلىساق موڭغۇل خان خوجەسىغا چەكسىز ئىشەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان جاھىللىق قىلىپ ئاسانلىقچە تەسلىم بولمايدۇ. ئاستانە سېپىلى مۇداپىئەلىنىشكە ھەمدە ئوقيا، مىلتىق، توپ ئوقلىرى بىلەن قارشىلىق بىلدۇرۇشكە تولىمۇ ئەپلىك، مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئاستانىگە ھۇجۇم قىلساق، بىھۇدە چىقىم تارتىشىمىز تۇرغانلا گەپ، ئەمما شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرگىنىمىزنىڭمۇ ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوقتۇر. چۈنكى، ئاستانىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى مول، سۇيى يېتەرلىك، ئۇلار مۇھاسىرىگە خېلى ئۇزۇنغىچە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ. مۇشۇ يوسۇندا جەڭ قىلماي يېتىۋەرسەك لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلاپ كېتىدۇ. ئىسسىق ئۆيى، ئاسايىشلىق ماكانىنى سېغىنىپ جەڭدىن رايى قايتىپ كېتىدۇ. ناۋادا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئەلچىلىرى غالدانىنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ، موڭغۇل لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ قالسا ئىككى ياۋنىڭ ئوتـ

تۇرىسىدا قېلىشىمىز مۇمكىن. شۇڭا، مېنىڭ تەكلىپىم: سەر-
كەردىلەردىن بىرىنى ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ ئەلچىسى سىياقىدا
ياساندۇرۇپ غالدانىڭ دەرگاھىغا تېزدىن ماڭدۇرايلى ـ دە،
ھەمدەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىنى مۇزداۋانىڭ
ئاقسۇ تەۋەسىدىكى چۆلدە توسۇپ يوقىتايلى، ھەمدەمگە كەلگەن
موڭغۇل لەشكەرلىرىنى يوقاتساقلا، بىرىنچىدىن، ھىدايەتۇللا
ئىشانىڭ تاشقى يارىدەمگە بولغان ئىشەنچىسىنى سۇندۇرغىلى بولى-
دۇ. ئىككىنچىدىن، ھەيۋىسى سۇنغان ئىشاندىن ئاستانە ھەم
سەلتەنەتنى ئاسانلا سويۇپ ئالغىلى بولىدۇ. ئۈچىنچىدىن، موڭ-
غۇللارنىڭ سەئىدىيە تەسەررۇپىنى بويسۇندۇرۇش ئىرادىسىنى
سۇندۇرغىلى بولىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن ئۇ-
تۇرىغا قويغان تەدبىرى ئاكىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى.

— كەلگۈسىنى نەزەردە تۇتقاندا بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن.
ئەسلىدىمۇ سەئىدىيە باھادىرلىرىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى كۆرسە-
تىپ قويماي تۇرۇپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ پاراكەندىچىلە-
كىدىن قۇتۇلمىقىمىز تەس. ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ موڭغۇل ئاق-
سۆڭەك خوجىسىغا بولغان ئۈمىدىنى يوققا چىقارماي تۇرۇپ ئاس-
تانىنى ئالمىقىمىز تەسكە توختايدىغان ئوخشايدۇ. جانابىي سەر-
كەردىلەر بۇ تەدبىرگە نېمە دەيدىكىن؟

ئەسلىدىنلا موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن
يۈزمۇ يۈز تۇتۇشۇپ، ئىلگىرىكى مەغلۇبىيەت داغلىرىنى يۇيۇشنى
كۆڭلىگە پۈككەن سەركەردىلەر بۇ تەدبىرنى بىر ئېغىزدىن ماقۇل-
لاشتى.

— موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن رەسمىي
يوسۇندا بىر تۇتۇشۇپ كۆرەيلى.

— مەن قوشۇلمەن، ئول مەلئۇنلارنىڭ بىرىنىڭ بېشىنى
ئالساممۇ ھېسىاب.

— كىمنىڭ ھەقىقىي مەرد - باھادىرلىقىنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى ئۇلارغا.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز موڭغۇل تىلىنى ئوبدان بىلىدىغۇ دەيمەن، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېگىز بويلۇق، ئاق سېرىق كەلگەن سەركەردىسىگە قاراپ.

زوردۇن كۆك كۆز ئىسىملىك بۇ سەركەردە ئەينى يىللىرى ئىلى تەرەپتىن ئۇچتۇرپانغا ئات سودىسى بىلەن چىقىپ، ئاتلىرىنى ئوغرىغا ئالدۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن دەۋا - دەستۇر سەۋەبلىك ئۇچتۇرپاننىڭ ئەمىرى بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى. ئىلى ئۇيغۇرلىرىغا خاس خۇش چاقچاق، گەپ - سۆزلىرى چاققان، ھازىر جاۋاب بۇ يىگىتنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىر سۆزلىشىپلا ياقتۇرۇپ قالغان ۋە ئوردىدا خىزمەتتە بولۇشقا تەكلىپ قىلغانىدى. ئەنە شۇنداق سەۋەب بىلەن ئۇچتۇرپاندا تۇرۇپ قالغان بۇ يىگىت خېلىلا يۇقىرى جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ يېقىن سۆھبەتدىشى ھەم سەركەردىسى بولۇپ قالغانىدى.

زوردۇن كۆك كۆز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سوئالىغا موڭغۇل تىلىدا كاسۇر - كۇسۇر بىرنېمىلەرنى دەپ جاۋاب بېرىپ بارلىق سەركەردىلەرنى كۈلدۇرۇۋەتتى.

— سەركەردىنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى بىلەلمىدىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۈلكىسىنى توختىتالمىغان ھالدا.

— ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، موڭغۇل تىلىنى ئۇل غالدان بۆشۈكتۇخاندىنمۇ پۇختىراق بىلىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى زوردۇن كۆك كۆز يەنە قىزىقچىلىق قىلىپ.

— ئۇنداق بولسا ئۆزلىرى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە ياسىنىپ ھازىرلا يولغا چىققايلا. بىز ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىققايمىز.

سەپەر ئۇستىدە تولىمۇ ئېھتىيات قىلغايلا.

— خاتىرجەم بولسىلا، ئالىيلىرى. بۇ ئىشتىن پەقەتلا چاتاق چىقمايدۇ.

11

ئەمدىلا كۈز ئايلىرىنىڭ كىرىشىگە قارىماي كۈندۈزى تونۇر-دەك قىزىپ كېتىدىغان يانتاققۇدۇق چۆللۈكى نامايان ئەسىر ۋاقتىدىن باشلاپ مۇزتاغ تەرەپتىن كەلگەن غۇر - غۇر شامالدا تېزلا سوۋۇپ ئادەمنىڭ غولىنى قورۇغۇدەك سوغۇق بولاتتى.

سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنى ئىرەن قابۇرغىگە يولغا سېلىۋېتىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن بىر تۇمەنگە يېقىن لەشكىرىنى ئاستاننىي داۋاملىق مۇھاسىرىگە ئېلىشقا قالدۇرۇپ، قالغان سەركەردە - لەشكەرلىرى بىلەن ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىققان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئاقسۇ سېپىلىنىڭ سىرتىدا قوشۇننى تولۇق بىر كۈن دەم ئالدۇرغاندىن كېيىن، يەنە داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، ئاقسۇ بىلەن كۇچانىڭ ئارىلىقىدىكى مۇزداۋان يولى ئۇستىدىكى يانتاققۇدۇق چۆللۈكىدە موڭغۇل لەشكەرلىرىنى كۆتۈپ يانقىنىغا بۇگۈن توپتوغرا ھەپتە بولغانىدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بارگاھى ئالىيدا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردىلىرى بىلەن مۇزداۋان تەرەپكە ياۋ قوشۇنىنىڭ شەپسىنى تىڭلاپ كېلىشكە ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلارنىڭ خەۋىرىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى.

— غالدان لەشكەرلىرىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھەمدەم بولۇشقا ئەۋەتمەيمۇ قالارمۇ؟ — دېدى سەركەردىلەرنىڭ بىرى ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئىشنى ئەپلەشتۇرەلمەي

چاندۇرۇپ قويمىسا بولاتتىغۇ، — دېدى يەنە بىر سەركەردە ئەندىشىسىنى يوشۇرماي.

— جانابىي سەركەردىلەر خاتىرجەم بولغاي، — دېدى مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان خاتىرجەملىك بىلەن، — سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنىڭ قاملاشتۇرالمايدىغان ئىشى يوق. بۇگۈن بولمىسا ئەتىگىنچە بۇ چۆللۈككە موڭغۇل لەشكەرلىرىنى خۇددى بۇرنىدىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈلگەن تۆگىدەك يېتىلەپ كەلمىسە ھېساب ئەمەس.

— ئول مەلئۇنلارنىڭ ئەجەل ـ پەيمانى توشقان بولسىلا، ئاللاتائاللا ئىگەم ئۇلارنى ئۆز ئاياغلىرى بىلەن ماڭدۇرۇپ بۇ چۆللۈككە ئەۋەتمەي قالمايدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خاتىرجەملىك بىلەن.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ياۋ ئەھۋالىدىن ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتسە ئىشلىرىمىز تېخىمۇ پۇختا يۈرۈشكەن بولار ئىدى، — دېدى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ تەقەززالىق بىلەن.

سەركەردىلەر ئەنە شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىشتى.

نامراز ئەسىر مەھەل.

سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئەمدىلا ئەسىر نامىزىدىن پارىغ بولۇپ تۇرۇشىغا، مۇزداۋان تەرەپتىكى كارۋان يولىدىن چېكىتەك بىر نەچچە قارا ـ قۇرا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇنى ئەڭ ئاۋۋال بايقىغان ئېگىز دۆڭدە كۆزەتتە تۇرغان لەشكەر ئەھۋالنى دەرھال مەلۇم قىلدى. شۇ ھامان بارلىق سەركەردىلەر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ لەشكەرلەر كۆرسەتكەن نىشانغا نەزەر تاشلىدى. ئالاھازەل بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇنىڭ ئاتلىق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئىلغا قىلدى. ئۇلار راستىنلا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئالدىن چارلىغۇچى لەشكەرلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بېشىغا موڭغۇلچە مالىخاي، ئۇچىرى

سىغا ياندىن ئىزمىلىنىدىغان موڭغۇلچە قارا تون كىيىۋالغان زوردۇن كۆك كۆزمۇ بار ئىدى.

سالام ـ سەھەت بەجا كەلتۈرۈپ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىشـ لاردىن كېيىن، ئۇلار بارگاھى ئالىيغا كىرىپ لەشكىرىي مەرتـ ۋىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى.

— سەركەردە، كۆپ رىيازەت چەكتىلە، — دېدى مۇھەممەدـ ئىمىن باھادىرخان زوردۇن كۆك كۆزگە ئۆز قولى بىلەن بىر جام مۇزدەك شەربەت تۇتۇپ تۇرۇپ، — ھازىرچە ئىنئامىنىڭ ئورنىدا بىر جام ئوسسۇزلۇق ئىچىپ تۇرسىلا.

— ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — زوردۇن كۆك كۆز جامنى ھۆرمەت بىلەن قولىغا ئېلىپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتـ كەندىن كېيىن قىزىقچىلىق قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — قىلىدىغان ئىش ئايغاقچىلىق ئوخشايدۇ. موڭغۇل خانى غالدانغا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ئىنئامغا نائـ ئىل بولغانىدىم. مانا ئەمدى ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئالىيلىرىغا يەتكۈـ زۈپ بىر جام شاھانە شەربەت ئىنئام ئالدىم.

سەركەردىلەر خىرىلداپ كۈلۈشتى.

— موڭغۇل خانىنىڭ ئىنئامىنى چىقارسىلا، سەركەردە، كۆرۈپ باقايلى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ.

— مانا ئۇچامدا تۇرمامدۇ، — دېدى سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئۇستۈېشىنى ئىما قىلىپ، — موڭغۇل خانىنىڭ ھۇزۇـ رىدا بىردەمدىلا موڭغۇل بولۇپ كەتتىمغۇي مەن، راۋان ـ راۋان سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ نېمە دەيدۇ دېمەمسىلەر ئول لەنىتى.

— خوش قېنى؟ — دېدى سەركەردىلەر قىزىقىپ.

— سەن ئۇيغۇرمۇ، موڭغۇلمۇ؟ دەپ سورىدى.

— ئۆزلىرى نېمىدەپ جاۋاب بەردىلە، سەركەردە؟

— نېمە دەيتتىم، ئانام موڭغۇل، دادام ئۇيغۇر دېۋىدىم. ئۇچاڭدىكى مۇنۇ ئۇيغۇرچە كىيىمىڭ ساڭا ياراشماپتۇ، دەپ مۇنۇ

موڭغۇلچە ئۇستۈاشنى كىيدۈرۈپ قويدى ـ دە، ئۇستۈېشىمغا شۇنداقلا بىر قارىۋېتىپ، مانا ئەمدى جىڭ موڭغۇلغا ئوخشىدىڭ دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى.

سەركەردىلەر يەنە خىرىلداپ كۈلۈشتى.

— جانابىي سەركەردىنى بۇنىڭدىن كېيىن زوردۇن كۆك كۆز دېمەي زوردۇن قالماق دېسەك بولغۇدەك، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۈلۈپ، — خوش قېنى، ئەمدى رەسمىي گەپكە كېلەيلى. موڭغۇل خانى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھەمدەم بولۇشقا قانچىلىك لەشكەر ماڭدۇردى؟

— بىرى كەم ياكى ئارتۇق ئەمەس نەق تۆت تۈمەن.

— تۆت تۈمەن؟ — مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن يەنە سورىدى، — ئۇلار ھازىر نەدىرەك كېلىۋاتىدۇ؟

— ئۇلار ئىرەن قابۇرغەدىن يولغا چىققان ھامان، ھەمدەمچى موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىسى زەڭگى قونتاجىغا «غالىب قوشۇننىڭ خەۋىرىنى ئىشان خان خوجامغا ئالدىن يەتكۈزگەچ تۇراي» دەپ مېڭىپ كەتكەنىدىم. ئوتتۇرىمىزدا ناھايىتى بىر يېرىم كۈنلۈك مۇساپە بار. پەمىمچە ئۇلار بۇگۈن مۇزداۋاندىن ئۆتۈپ بولالىسا، ئەتە كەچ بۇ چۆلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئېقىن بويىغا جايلاشقان سۆگەتلىك جىرانى قونالغۇ قىلىشى مۇمكىن.

— ياۋنىڭ ئەھۋالى بىزگە ئايان بولدى. قېنى جانابىي سەركەردىلىرىم، تەدبىرىڭلار بولسا كۆرسەتكەيسىزلەر، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان.

— مېنىڭچە ئۇلارنى مۇشۇ يەردە توسۇپ ئۇجۇقتۇرايلى. ئول مۇرتەتلەرنىڭ ئۆلۈكى مۇشۇ چۆلدە قالسۇن، — دېدى سەركەردىلەرنىڭ بىرى.

— يەنە بىر ئىشنى جانابىي سەركەردىلەرنىڭ سەمىگە سېلىپ قويماقچىمەن، — دېدى سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز، — مېنى

ياۋنى بەك قۇدرەتلىك چاغلاپ قاپتۇ دەپ ئويلاپ قېلىشمىسىلا. ئۇلارنىڭ تەپكىلىك مىلتىق، چاچما توپلىرى بىزنىڭكىدىن خېلىلا ياخشىكەن. موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ روھىي ھالىتى تولىمۇ كۆرەڭ، جەسۇر، مىنۇتالغان ئاتلىرى بىر - بىرىدىن خىل.

— بۇ تەرىپىنى سەمىمىزگە سېلىپ قويغانلىرى ياخشى بولدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — مېنىڭچە، ئاتلىق لەشكەرلەر بىلەن بۇ پايانى يوق تۈپتۈز چۆللۈكتە جەڭ قىلساق تالاپەت كۆپ بولۇپ قالۇر. چۈنكى، ئاتنىڭ چېپىشىغا تۈز ياخشى. شۇڭا، چۆللۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جىراق تاغ قاپتىلىدا قاپساپ جەڭ قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

— مېنىڭ ئويۇمۇ ھەم شۇ، — دېدى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قارىشىنى قۇۋۋەتلەپ، — موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزنىڭكىدىن خېلىلا كۆپ ئىكەن. ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار ئاقسۇنى بىتۈيۇق ھۇجۇم قىلىپ تارتىۋالغاندى. پەمىمچە ئۇلار ھازىر ئالدىنى توسۇپ كۈتۈپ ياتقىنىمىزدىن بىخەۋەر، قونالغۇلىرىدا تۈزۈك ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆرمەسلىكى مۇمكىن. شۇڭا، بىز پۈتكۈل قوشۇن بويىچە ھازىرلا ئىلگىرىلەيلى - دە، ئەتە ئەتىگەن ئۇلار قونالغۇ قىلىش ئېھتىمالى بولغان جىرانىڭ ئەتراپىنى ئىگىلەپ بۆكتۈرمە قويايلى. تەڭكېچىدە سەپەر ھاردۇقىدا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ قارارگاھىنى باسقىن قىلساق نۇسرەت قازانماي قالمايمىز.

پۈتۈن قوشۇن بويىچە ئىلگىرىلىگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى ئەتىسى ئاشۇاقتى مەھەل بىلەن چۆللۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاقىر تاغنىڭ باغرىغا يېتىپ كەلدى - دە، ئىلگىرىلەشنى توختىتىپ قوشۇننى دەم ئالدۇردى. سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنىڭ پەرىزى توغرا چىققانىدى. نامازئەسىر ۋاقتى بىلەن چارلىغۇچى لەشكەرلەر، موڭغۇل لەشكەرلە-

رىنىڭ ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتىكى سۆگەتلىك جىرادا ئېقىن بويلاپ قارارگاھ قۇرغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

— ئاللا ئىگەم بىزگە مەدەت بېرىڭ!قان ئوخشايدۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بارگاھى ئالىيغا كېڭەشكە چاقىرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ، — لەشكەرلەر دەرھال غىزالىنىپ بىر ۋاخلىق ئوزۇق - تۇلۇك ئېلىڭ!پ جەڭگە ھازىرلانغاي. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىككى نەپەر ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن ئۇچ مىڭ ئوقياچى، بەش مىڭ ئاتلىق قىلىچ!از لەشكەرنى ئېلىپ، شەپە چىقارماي يول يۈرۈپ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتكەي. تۈن نىسپى بىلەن تەڭ ئوتئاتار يا ئوقى بىلەن ياۋنىڭ ئوزۇق - تۇلۇك، يەم - خەشەك، ئوق - دورا قارارگاھىغا ئوت قويۇپ ھۇجۇمغا ئۆتكەي. سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئىككى ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن بەش مىڭ پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ جىرانىڭ ئوڭ تەرىپىدە بۆكتۇرمىدە تۇرغاي. سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئىككى ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن بەش مىڭ پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ جىرانىڭ سول تەرىپىدە بۆكتۇرمىدە تۇرغاي. مەن قالغان سەركەردە ۋە ئاتلىق - پىيادە لەشكەرلەر بىلەن ياۋنىڭ ئىلگىرىلەش يولىدا بۆكتۇرمىدە تۇرىمەن. كېچىدە ياۋنىڭ ئارقا سېپىدىكى ئوزۇق - تۇلۇك، ئوق - دورا قارارگاھىدىن ئوت يالقۇنى كۆتۇرۇلگەن ھامان تەڭلا ھۇجۇمغا ئۆتىمىز.

لەشكىرىي پەرماننى تاپشۇرۇۋالغان سەركەردىلەر دەرھال تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.

تۈن كېچە.

خەتەرلىك، داۋانلىق يوللارنى بېسىپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن موڭغۇل لەشكەرلىرى قورساقلىرىنى توقلاپ، غېمىدە يوق شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئالدىنقى قېتىملىق سەئىدىيە زې-

مىنىڭغا قىلغان ھەربىي ئىستېلاچىلىق يۈرۈشىدە نۇرغۇن مال - دۇنيا، چىرايلىق غالچا چوكان، بەردەم غالچا يىگىتلەرنى ئولجا ئېلىپ قايتقان موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ بىردىنلا بېيىپ كەتكەن- لىكىنى كۆرگەن ۋە مۇشۇنداق بىر لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ يەنە بىر قېتىم بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان موڭغۇل لەشكەرلىرى بىھىساب مال - دۇنيا تەمەسىدە شەرىن چۈشلەرنى كۆرۈپ خورەكنى دۆڭ تارتىشۇاتاتتى.

سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باشلاپ ماڭغان ئوقياچى لەشكەرلەر بىلەن چەۋەندازلار تۇن نىسپىدىن ئۆتكەندە ياۋنىڭ ئوزۇق - تۇلۇك قارارگاھىغا تۇيدۇرماي يېقىنلاشتى - دە، ئۇچ مىڭ ئوقيادىن بىرلا ۋاقىتتا ئوتئاتار يا ئوقلىرى ئېتىشقا باشلا- دى. شۇ ھامان ئوت - سامان دۆۋىلىرىگە تۇتاشقان ئوت غۇر- غۇر تاغ شامىلىدا ئۇلغىيىپ، بىردەمدىلا ئاسمان - پەلەك كۆتۇ- رۇلۇپ، كەڭرى جىرانى كۇندۇزدەك يورۇتۇۋەتتى. ھەيۋەتلىك ئوت قىپقىزىل تىللىرىنى سوزغىنىچە ئوت - سامان دۆۋىسىدىن ئوزۇق - تۇلۇك دۆۋىسىگە، ئۇنىڭدىن ئوق - دورا دۆۋىسىگە شىددەت بىلەن تۇتاشتى. ئوق - دورىلارنىڭ پارتلاش ساداسى مۇزتاغ باغرىنى زىلزىلىگە سالدى. شۇ ھامان تۆت تەرەپكە بۆك- تۇرمىگە قويۇلغان سەئىدىيە لەشكەرلىرى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتىپ نەرە تارتىشقىنىچە، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بە- لەلمەي ساراسىمىگە چۈشكەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ قارارگا- ھىغا خۇددى قوي قوتىنىغا ئېتىلغان بۆرە توپىدەك تاشلاندى.

موڭغۇل لەشكەرلىرى دەسلەپتە بىرئاز مەڭدەپ، گاڭگىراپ قالغان بولسىمۇ، كېيىن باشلىرىدا ئويناۋاتقان ئەجەل قىلىچىنى كۆرۈپ، كۈچلۈك ياۋغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىشتى - دە، دەرھال ئەس - ھوشىنى يىغىپ ياۋغا قارشى قىلىچ يالىڭاچ- لىدى. پۈتكۈل جىرانى ئۇركۈگەن ئاتلارنىڭ كىشىنىگەن، تىغ تەگكەن ئادەملەرنىڭ ئىڭرىغان ئاۋازلىرى، جان پىدالىق بىلەن

ئېلىشىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قىيقاس ـ سۈرەنلىرى قاپلاپ كەتتى. كۈتۈلمىگەن بۇ قاتتىق زەربىدىن جەڭگىۋارلىقىنى يوقىتىپ، ئۇرۇش سېپى تۈزۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن موڭغۇل لەشكەرلىرى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراۋاتاتتى.

جەڭ تاڭ سۈزۈلگەنگە قەدەر داۋاملاشتى. قىرىق مىڭ لەشكىرىدىن ئاران ئون مىڭغا يېقىن لەشكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىققان موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىسى زەڭگى قونتاجى كەينىدىن سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ قوغلىشىغانلىقىنى بىلىپ تۈرسىمۇ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي قاچقىنىچە، ھەيۋەتلىك مۈز تاغنىڭ داۋانلىق يوللىرىدا ئېتىغا توختىماي قامچا ئۇراتتى. ئەنە ئاشۇنداق ۋەھىمىلىك قېچىشتا بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرى ئات ـ پاتلىرى بىلەن ھاڭغا مۇدۇرۇپ كېتىپ جېنىدىن ئايرىلدى. مۈزداۋاندىن ھالقىپ بولغاندا بىرئاز ئېسىنى يىغقان زەڭگى قونتاجى ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان تۆت ـ بەش مىڭغا يېقىن تەقى ـ تۇرقى تولىمۇ ئېچىنىشلىق، ۋەھىمىدىن چىرايلىرى تاتىرىپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم تاغلىرى باستى. شۇ تاپتا ئۇ سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قەدەم بېسىپلا باشلاپ كەلگەن قىرىق مىڭ لەشكىرىنىڭ ئوندىن توققۇزىنى تالاپەتكە ئۇچراتقانلىقى ئۈچۈن غالدانغا قانداق جاۋاب قىلىشنى بىلەلمەي ئېغىر غەمگە پاتقانىدى. ئۇ ھەربىر قەدەم ئالدىغا ئىلگىرىلىگەندە كۆز ئالدىغا غالدانىڭ رەھىمسىز، دەھشەتلىك چىرايى كېلىۋېلىپ ۋۇجۇدى شۇنچىلىك مۇكچىيەتتى، شۇ تاپتا ئۇنى ئىرەن قابۇرغەدە كۈتۈپ تۇرغىنى رەھىمسىز ئەجەل ئىدى، خالاس.

زەڭگى قونتاجىنىڭ سەئىدىيە ئېلىدىكى ئاپاق خوجىغا قارشى قوزغىلاڭىنى باستۇرۇپ، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن غالدان ئوردىسىدا ئۆستۈرۈلىدىغان مەنسەپ كۈلاسى ھەققىدىكى شېرىن چۈشلىرى پۈتۈنلەي بەربات بولغانىدى. مانا ھازىر ئۇنىڭغا

غالدان غەزەپ بىلەن قارىماقتا. ئۇنىڭ بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇ-
رۇپ يۈرگەن سەركەردىلەر مەسخىرىلىك كۈلۈشمەكتە. بېشىنىڭ
چوققىسىدا بىر تۇتام كوكۇلىسى بار، ئادەم يۈرىكىنى خاماتالاش
قىلىپ يېيىشكە خۇمار بولۇپ قالغان سۇرلۇك جاللات ئۇنىڭ
يۈرىكىنى تىرىك تۇرغۇزۇپ سۇغۇرۇۋېلىش ئۈچۈن خەنجىرىنى
بىلىمەكتە. خوتۇنى، سۆيۈملۈك بالىلىرى زار - زار يىغلا-
ماقتا... زەڭگى قونتاجىنىڭ كۆزلىرىدىن تارىلاپ ياش تۆكۈل-
دى. ئۇ شۇ يوسۇندا بىرئاز خىيال سۇرگەندىن كېيىن ئېتىنىڭ
تىزگىنىنى شاققىدە تارتتى - دە، ئوڭ تەرەپتىكى كۆز يەتكۈسىز
قارىغايزارلىق چوڭقۇر هاڭغا قارىتىپ قامچا سالدى. قامچا زەر-
بىسىگە چىدىمىغان ئات ئېچىنىشلىق بىرنى كىشنەۋېتىپ ئىگىسى
باشلىغان تەرەپكە قاراپ چاپتى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك
بولغان ئارىلىقتا ئاتمۇ، ئات ئۇستىدىكى زەڭگى قونتاجىمۇ تەگ-
سىز چوڭقۇر هاڭنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. بۇ دەھشەت-
لىك مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن لەشكەرلىرى نېمە ئىش
بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي، هازىرلا هەممە نەرسىنى دەم تارتىپ
كېتىدىغاندەك قارىيىپ كۆرۈنىدىغان تەگسىز هاڭغا قورقۇمسى-
راپ قاراپ قېلىشتى.

12

شاهنىشىن ئىچىنى ئېغىر سۇكۈنات قاپلىغانىدى.

هەمدەمگە كەلگەن قىرىق مىڭ موڭغۇل لەشكىرىنىڭ مۇ-
هەممەدئىمىن باهادىرخان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن يانتاقتۇدۇق
چۆللۈكىدە تامامىي دېگۈدەك ئېچىنىشلىق قىرىپ تاشلانغانلىق
شۇم خەۋىرىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ئاڭلىغان خوجا هىدايە-
تۇللا ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم باسقانىدى. شۇ تاپتا مەھ-

شەر كۆنلىرىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى بىلگەن ئوردا ئەركان-لىرىنىڭ گۆشىيىپ ھېسسىياتسىز ئولتۇرۇشىدىن ئىچىدە نېمە-لەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەك تولىمۇ تەس ئىدى. ئىشان ھالقى-لىق پەيتته پەقەتلا ئەسقاتمىغان، بىرەرمۇ ئۇنۇملۇك تەدبىر كۆر-سىتەلمىگەن بۇ نان قېپى، تەمەخور ئەمىرلىرىنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئىچ - ئىچىدىن پىغانى ئۆرلەيتتى. تەختىنىڭ يېنىدىكى شاھانە كۆرسىدا ئولتۇرغان موڭغۇل باسقاقبېگى دارجە تۆرىنىڭ تۇرقى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئېچىنىشلىق تالاپەتكە ئۇچرىغان قىرىق مىڭغا يېقىن موڭغۇل لەشكەرلىرىگە ئىچ ئاغرىتىپ ئەمەس، ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى بۇ ئەل - يۇرتنى خالىغانچە تالان - تاراج قىلىپ جۇغلىغان ھېسابسىز مال-دۇنيالىرىنى قانداق قىلىپ ساق - سالامەت ئەكېتىش غېمىدە تولىمۇ سولغۇن ئولتۇراتتى.

«مەن ئۇچۇن بۇ يۇرتتا كىمنىڭ خان - سۇلتان بولۇشى بەرىبىر، مۇھىمى ھاياتىم ۋە جۇغلىغان دەپنە - دۇنيالىرىم دەخلى - تەرۇزگە ئۇچرىمىسلا بولدى. بۇ ئەلدىن ھەر يىلى تۆلىتۇبلىنىدىغان ئولپانىنى ئېلىش - ئالماسلىق غالدان بۆشۈك-تۇخان ئالىيلىرىنىڭ ئىشى. ئى ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا تەڭ-رىم، مۇسۇلمانلارنىڭ قەھرى - غەزىپىدىن ئۆزۈڭ ساقلە-غايسەن...»

— ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر، باسقاقبېگىم؟ غالدان خان خوجام ھەمدەمگە يەنە لەشكەر ئەۋەتەرمۇ؟

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ سوئالى دارجە تۆرىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدە-غان، ھىدايىتۇللا ئىشانغىمۇ تەكەببۇر نەزىرى بىلەن قارايدىغان دارجە تۆرە شۇ تاپتا مۇشۇكنىڭ شەپىسىنى سېزىپ قالغان چاشقا-دەك شۇمشىيىپ قالغانىدى. ئۇ خىيالىنى دەرھال يېغىشتۇرۇپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بەئەينى تىلەمچىلەردەك تەلمۇردى. تۇنجى

قېتىم ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى سۈندۈرۈپ تۇرۇپ راست گېپىنى قىلدى:

— غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمدى يەنە ھەمدەمگە لەشكەر چىقىرالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخان بىلەن سۈلھىگە كەلگىنىمىز ئەۋزەل.

ئاجىز چىراغ نۇرىدەك پىلىلدەپ تۇرغان ئاخىرقى ئۈمىدىمۇ يوققا چىققان ھىدايىتۇللا ئىشان لەسسىدە بولۇپ قالدى. شۇ تاپتا «سۈلھى تەلەپ قىلىش» دېگەن بۇ بىر جۈملە مۇدھىش سۆز ئىشاننىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋەتتى. سۈلھى تەلەپ قىلىش دېگەن سۆز سەلتەنەتنى، تەختنى تاپشۇرۇپ بېرىش دېگەن سۆز. قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىقىنىڭ ئۈمرى شۇنچىلىك كۆتسە بولۇپ قالارمۇ! بۇ تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن ئۇ نېمە ئىشلارنى قىلمىغان، قانچىلىك بەدەللەرنى تۆلىمىگەن دەيسىز. ئىسىت، ئىسىت، تۇگىدى، ھەممىسى تۇگىدى. ياق! تەخت ـ سەلتەنەتنى بۇنداق ئالدىراپ تاپشۇرماسلىق كېرەك، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان يارەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنى يوقىتالىغىنى بىلەن ئىككى ـ ئۈچ ئايدىن بېرى ئاستانىنى ئالالىغىنى يوق. تەخت ھېلىھەم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تېگىدە، شاھانە تاج بېشىدا تۇرۇپتۇ. ئاستانە، سەلتەنەت، تەخت لازىم بولسا بېرىش كېرەك، لېكىن ئىككى قوللاپ بېرىپ، بارماق چىشلەپ قېلىپ ئەمەس. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئاتا مىراس تەختتە ئولتۇرسا ئولتۇرسۇن، ئەمما پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇ-پىدىكى لەكمىڭلىغان سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۈلتانۇل مۇھەققىقىينى بولمىش ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچبولمىسا ئاۋۇ موڭغۇل باسقاقبېگى ئولتۇرغان شاھانە كۇرسىدا ئولتۇرۇشى، سەلتەنەتنىڭ تىزگىنىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن تەڭ تۇتۇپ، بۇ ئەلنى شېرىك سورىشى كېرەك. توغرا، سۈلھىنى ئەنە ئاشۇنداق تەلەپ قىلىش كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن، ھىدايە-

تۇللا ئاپاق خوجا ئاشۇ لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلە-
رى، ئىخلاسمەن مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرى، ساداقەتمەن ھىجابۇل
غەيبلىرى ئالدىدا بېشىنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىدۇ؟

ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ خىيالىلىرى قاناتلانغانسېرى ۋۇجۇدىد-
دىكى توڭگۇزلار بارغانسېرى قۇتراۋاتاتتى. ئۇ ئاخىرى سۇلھى
تەلەپ قىلىپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا مەكتۇپ يېزىش قا-
رارىغا كەلدى.

— بوپتۇ، يارانقان ھەقنىڭ بۇيرۇغىنى شۇ ئوخشايدۇ.
سۇلھى تەلەپ قىلساق قىلايلى. ئەمما، مۇھەممەدئىمىن باھادىر-
خانىڭ كاپالىتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بولغۇچە شەھەرنىڭ سېپىل -
قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم قورۇقدالغاي، — دېدى ئىشان قاپىقىنى
تۇرۇپ.

سۇلھى تۇزۇلسە ھاياتى ۋە مال - مۇلكىنىڭ ئامان قالىدىغا-
لىقىنى ھېس قىلىشقان ئەمىرلەر خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل
تىن ئېلىشتى.

موڭغۇل لەشكەرلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، زەپەر قۇچۇپ
ئاستانىگە قايتىپ كەلگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۇچ ھەپ-
تىدىن بېرى ئىككى قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك ھوجۇم قوزغاپمۇ ئاستا-
نىنى ئالالماي قاتتىق ئىچى پۇشۇپ كېتىپ باراتتى. مۇستەھكەم
ھەم ئېگىز ئاستانە سېپىلى خۇددى مەڭگۈ ئاچقىلى بولماس ھەي-
ۋەتلىك داۋانده‌ك ئالدىنى توسۇپ تۇراتتى. قىرىق مىڭغا يېقىن
لەشكەرگە قەشقەر، يېڭىسار، مەكىت، قاغىلىق، مارالبېشى،
يوپۇرغا قاتارلىق يۇرتلاردىن ئوزۇق - تۇلۇك توشۇپ ئۇلگۈرمەي-
ۋاتاتتى. ئەگەر كۇز ئايلىرى ئاخىرلىشىپ قىش كىرىپ قالسا
بۇ لەشكەرلەرنىڭ قورسىقىنى بېقىش تۇگۇل كىيىم - كېچەك،
سوغۇقتىن دالدىلىنىش ئىشلىرىمۇ بىر مەسىلە بولۇپ قالاتتى.
ئىككى - ئۇچ يىلدىن بېرى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە ئولپان
تاپشۇرۇش ئۇچۇن قات - قات سېلىق سالغان ھىدايىتۇللا ئىشان

ئەل - يۇرتنى سويغان پيازەكلا قىلىپ قويغاندى. شۇڭا، خەلق لەشكەرلەرنى بېقىش تۇگۈل ئۆزىنىڭ جېنىنىمۇ جان ئېتەل-مەيدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرقايسى يۇرتلاردىكى سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتچىلىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ھەققىدە تۇرلۇك پىتنە - پاساتلارنى تارقىتىپ، خەلق-نىڭ ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويۇۋاتاتتى. كىشىلەر مۇھەممەدئى-مىن باھادىرخاننىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرىگە ئىلگىرىكىدەك ئىللىق چىراي ئاچمايدىغان، قاچىدىغان بولۇپ قالغانىدى. مۇشۇ-لارنى ئويلىغاندا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ غېمى ھەسسىلەپ ئاشاتتى. سەركەردە - لەشكەرلەر ئارىسىدىمۇ ئاستاننى ئېلىش-تىن ۋاقتىلىق ۋاز كېچىپ قەشقەر، ئاقسۇغا قايتىپ تۇرۇش، ياندۇرقى يىلى باھاردا ئاستانىگە قايتىدىن لەشكەر تارتىش سادالە-رى بارغانسېرى ئەدەپ قالغانىدى.

ئىككى تايىن بولۇپ بىر قارارغا كېلەلمىگەن مۇھەممەدئى-مىن باھادىرخان بارگاھى ئالىيغا بېكىنۋېلىپ، ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمەي ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرەتتى، خىيالىلىرى چىگىش ھەم تەگسىز ئىدى.

بۇگۈن پېشىن نامىزىنى بارگاھى ئالىيدا ئۆزى يالغۇز ئو-قۇپ، جايىنامازدا ئولتۇرغىنىچە خىيالغا كەتكەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان خۇددى چاقىرىپ قويغاندەكلا كىرىپ كەلگەن مىرزا-مۇھەممەدشاھبەگ، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردە-لىرىنى كۆرۈپ يەڭگىل باش لىڭشىتىپ قويدى - دە، قىسقىلا دۇئا تارتقاندىن كېيىن جايىنامازدىن قوپۇپ ئۇلارغا ئەجەبلىنىپ قارىدى.

— جانابىي سەركەردىلەرنىڭ بىرەر ئىشى بارمىكىن؟

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مەلىكە مۇھتە-رەم خېنىم ئوردا يوسۇنى بويىچە سۆز قىلىپ، — ھىدايىتۇللا ئىشان ئوغلى يەھياھ خوجا بىلەن موڭغۇل باسقاقبېگى دارجە

تۆرىنى سۈلھى تەلەپ قىلىپ ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىرئاز جاڭ-لاندى. بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇمۇ شۇنداقراق خىيالغا كېلىپ قالغانىدى. ئەمما، سەركەردىلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمەسلى-كىدىن ھەمدە ھىدايىتۈللا ئىشانىنىڭ سۈلھىنى قوبۇل قىلماسلى-قىدىن ئەنسىرەپ ھېچكىمگە تىنمىغانىدى. مانا ئەمدى ئىشانىنىڭ ئۆزى سۈلھى تەلەپ قىلغىنىنى ئاڭلاپ كۆڭلى خېلىلا جايىغا چۈشتى.

— قېنى ئۇلار؟ — دېدى ئۇ ئالدىراپ قالغانلىقىنى يوشۇ-رۇپمۇ ئولتۇرماستىن، — دەرھال باشلاپ كىرىڭلار.

— ئىشان بىلەن سۈلھى تۈزمىگىنىمىز ياخشى، خان ئالىي-لىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۆڭلىدىكىنى ئوچۇقلا ئېيتىپ، — شۇنچىۋالا جەڭلەرنى قىلىپ ئاز قالغاندا ئول مۇناپىق ئىشان بىلەن سۈلھى تۈزسەك ياخشى بولماسمىكىن.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كەسكىنلىك بىلەن قول سىلكىدى.

— ئاۋۋال كۆرۈشۈپ باقايلى. قالدى مەسلىھەتنى كېيىن قىلىشارمىز.

سەركەردىلەردىن بىرى چىقىپ كېتىپ يەھياھ خوجا بىلەن دارجە تۆرىنى بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئالىيلىرى، — دېدى بارگاھى ئا-لىيغا كىرىپ كەلگەن يەھياھ خوجا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئېگىلىپ سالام بېرىپ، — ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەپتۇ دەيدىغان تەمسىل بار. مەن قۇتبىل ئەقتاب پەدەرى بۇزرۇكۈم ھىدايىتۈللا ئىشان ئاپاق خان خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ دۇئايىسالا-مىرىنى ئېلىپ ھوزۇرلىرىغا كەلدىم.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، خوجىزادەم، قەدەملىرىگە مەرھا-با، قېنى تۆرگە ئۆتسىلە.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ دوستانە مۇئامىلىسىنى كۆرۈپ ئەمدىلا يىگىرمە ئۇچ - يىگىرمە تۆت ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان يەھياھ خوجىنىڭ چىرايىغا قان، پۇت - قولىغا جان يۈگۈردى.

كىچىكىدىن باشلاپ سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتلىرى بىلەن قاتتىق تەربىيىلەنگەن يەھيا خوجا دادىسى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئەكسىچە سەلتەنەت، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن كۆرە، ئەھلى سۇلۇك، ئىشانچىلىق ئىشلىرىغا كۆپرەك خۇشتار ئىدى. سوپىزم تەلىماتلىرىغا ئائىت كىتاب - رىسالىلەردىن باشقا، ھەرخىل ئىلىم، ھۈنەر - كەسىپلەر شەرھلەنگەن كىتابلارنى كۆپ ئوقۇغاچقىمۇ ياش تۇرۇپلا قانائەتچان، كەڭ قورساق، خۇش پىچىم، خۇي - مىجەز يېتىلدۇرگەنىدى. جەڭبازلىق، ئوۋ - شىكارغا قىزىقماسلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر بىرئاز قورقۇنچاق كۆرۈنەتتى.

يەھيا خوجا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىشىغا ئۇنىماي پەگاھدىلا ئولتۇردى - دە، دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاندىن قايتىدىن ئېسەنلىك سورىدى، ئاندىن قويىنىدىن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان نەپىس ئىشلەنگەن كۆن قاپنى ئېلىپ ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى.

— پەدەر بۇزرۇكۇمنىڭ مەكتۇپىنى ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مۇلازىم يەھيا خوجىنىڭ قولىدىن كۆن قاپنى ئېلىپ مىس پەتنۇسقا سالدى - دە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئۇزاتتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۆن قاپنىڭ پېچىتىنى بۇزۇپ، مەكتۇپقا ئالدىراش كۆز يۈگۈرتۇپ چىققاندىن كېيىن خوجا يەھيا-غا قاراپ تەبەسسۇم قىلدى.

— خوجىزادەم، تەخىر قىلىپ كۇتكەي. سەركەردىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلىپ ئاندىن جاۋابىنى بەرگەيمىز.

ئۇ بىكاۋۇلبەگكە قاراپ بۇيرۇق قىلدى.
— خوجىزادىنى ئارامخانىغا باشلاپ ئوبدان كۈتسۇنلەر.
بىكاۋۇلبەگ يەھياھ خوجا بىلەن دارجە تۆرىنى باشلاپ بارگا-
ھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.
مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەركەردىلىرىگە تەكشى بىر قا-
رىۋەتكەندىن كېيىن مەكتۇپنى مىرزىسىغا ئۇزاتتى.
— قېنى، مىرزام، مەكتۇپنى ئۇنلۇك ئوقۇسۇنلار، جانابىي
سەركەردىلەر تولۇق خەۋەردار بولغاي.
مىرزا گېلىنى قىرىپ قويۇپ، مەكتۇپنى ۋەزمىن ئاھاڭدا
ئوقۇشقا باشلىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم.
ئەسسالامۇئەلەيكۇم، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىر-
خان ئالىيلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىرنەچچە ئايدىن
بېرى ئاستانىدە ئۇرغۇن قېتىم ياغى بولۇپ، بىھىساب
ئۆلۈم - يېتىم ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى. ئەلۋەتتە بۇل
ئىشلارغا ھەر ئىككىلىمىزنىڭ پەيلى - مۇددىئالىرىمىزنى
بىلمىگەنلىكىمىز سەۋەب بولدى. ئەلھال سىز تولىمۇ جا-
ھىللىق قىلىپ پەيلىڭىزدىن يانمىدىڭىز. بىزلەركىم سائا-
داتمەن سۇلۇك پېشۋاسى قۇتبىل ئەقتاب سۇلتانۇل مۇھەققە-
قىن پىرى بۇزرۇك بىگۇناھ مۇرىت - مۇرشىدلىرىمىز بول-
مىش رەئىيەت ئۇچرىغان بۇل ناھەقچىلىق ۋە زىيادە
ئۆلۈم - يېتىمغا چىداپ تۇرالمىغانىمىز ئۈچۈن، سۇلھىگە
كېلىش مۇددىئايىمىزنى بايان ئەيلەپ، مەزكۇر مەكتۇپنى
يېزىپ ئولتۇرۇپتىمىز.
سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ سەلتەنىتىنى موڭغۇل خان
خوجامنىڭ ھەدىيىسى سۈپىتىدە تاپشۇرۇۋالغان كۈندىن
تارتىپ ئەلھەمدۇللاھكى، ئىنساپ، دىيانەت بىلەن

تەخت ـ سەلتەنەتتە ئولتۇرۇپ، ئەدلۇئادالەت، خەير ـ ساخاۋەت بىلەن يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ، نادان رەئىيەتنى ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىغا باشلاپ، ھەـ مىشە مەسنەۋى شېرىپتىن تەلىم بېرىپ، تەرىقەت، مەرـ پەت، شەرىئەت، ھەقىقەت بابىدا شېكەردەك سۆزلەرنى چېـ چىپ، ئاللادىن ئول گۇناھكار بەندىلەرگە دىيانەت، تەۋپىق، ئىنساپ، ئىمان، شۇكرى ـ قانائەت تىلەپ، ئۇلارنى توقچەـ لىق، بایاشاتچىلىققا باشلىدۇق. رەسۇلۇللا «ئەسسەبىرۇ مىفتاھۇلفەرەھ» دېگەنىكەن. بىزلەر بۇل رەڭۇاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن قول ئۇزۇپ، ئىت يېمىگە لايىق بالاگەر نەپسىمىزنى يېغىپ، ھەقنىڭ جامالىغا يېتىش ئۇچۇن كېچەيۇ كۇندۇز زىكرى ـ سۆھبەت، جەررە ـ سامالىرىمىز بىلەن تائەت ـ ئىبادەتكە مەشغۇل بولغان ئاجىز بەندىمىز. بۇل سەلتەنەتتىن قىلچىلىك تەمەـ يىمىز، تارتىشقۇدەك يېرىمىز يوقتۇر. پەقەت ئەل ـ يۇرت باشپاناھسىز، سەلتەنەت ئىگىسىز قالمىسۇن دەپ، ئاۋام ـ رەئىيەتكە رەھنەما بولغان يېرىمىز بار، خالاس. قادىر ئاللا ئىگەم نېمىنى بۇيرۇغان بولسا بەندىسىنىڭ شۇنى كۆرمەي، قىلماي ئىلاجى يوق. بىزنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قولـ مىزغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرمىقىمىز ئاۋۋال ئاللانىڭ ئىرا ـ دىسى، ئاندىن قالسا موڭغۇل خان خوجامنىڭ شەپقەت، ھەدىيىسىدىن بولغان. ئاللاغا يۇزمىڭ قەتلە شۇكرىكى، بىز بۇل سەلتەنەتتە ئولتۇرغاندىن بۇيان پۇتكۇل رەئىيەت ـ سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە كىرىپ، پېشىمىزنى تۇتۇپ بىزگە ئىرادەت قىلدى. مۇرتىل ھىدايەتچىلەر سېپىمىز كۇندىن ـ كۇنگە زورىيىپ يەر يۇزىنى قاپلىدى. ئۇلار شۇل تاپتا بۇيۇك تەخت ـ سەلتەنەتتە بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكـ ىدىن ئۆزگىلەرنىڭ ئولتۇرۇپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى

قولىغا ئېلىشىنى كۆڭلىگە زىنھار سىغدۇرالماس. بەلكىم غەلىيان كۆتۈرۈپ ئەلدە تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلۇر. شۇل سەۋەبتىن سەلتەنەتنى ئەسلىي تەخت ئىگىسى بولمىش سىز شاھزادە ئالىيلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى خېلىدىن بېرى خوپ كۆرمىگەنىدىم. ئەلھال، سىز بىزنىڭ بۇل رەئىيەتپەر-ۋەر نىيەت - مۇددىئايىمىزنى چۈشەنمىگەنلىكىڭىز ئۈچۈن، تەختنى لەشكىرىي كۈچ بىلەن سويۇپ بولدىڭىز، ئەگەر نىيەت - ئىقبالىڭىز شۇنداقلا بولىدىغان بولسا ئارتۇقچە جەڭگى - جېدەل قىلىش ھاجەتسىز. ئاستانىگە خاتىرجەم كىرىپ تەخت - سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋېلىڭ. ئەمما، شۇ ئىش سەمىڭىزدە بولسۇنكى، لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى، نارازلىقىنى توسۇپ قالغۇچىلىكىم يوق. مۇشۇلارنى ئويلىغىنىمدا كۆپ تەڭگەسلىقتا قالدىم. سىز بىلەن رەئىيەت مەن ئۈچۈن خۇددى ئۆزۈمنىڭ قولۇمغىلا ئوخشاش. چۈنكى، قول دېگەننىڭ ئالقىنىمۇ گۆش، دۇمبىسىمۇ گۆشتۇر.

بابائى ئەجدادلىرىمىزنىڭ سەئىدىيە خان - سۇلتانلىرىغا پىرى بۇزرۇك بولۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى ئەدلۇ ئادالەت بىلەن تۇتۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتكىنىنى نەزەردە تۇتۇپ سىزگە كىچىككىنە تەكلىپ بەرمەكچىمەن. پىرى بۇزرۇكلارغا ئىرادەت قىلماق، دۇئاسىنى ئالماق، نەزەر - ھۆرمىتىدىن ئۆتمەك ئاللا رازىلىقىدۇر. سىزنىڭ بابائى ئەجدادلىرىڭىز بىزنىڭ بابائى ئەجدادلىرىمىزنى پىرى بۇزرۇك تۇتقانلىقى ئۈچۈن، سىزمۇ بىزگە ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىد بولىسىز. شۇڭا، بىزلەركىم پىرى بۇزرۇك بولمىش قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللانىڭ سىزلەركىم مۇرىت - مۇرشىدلارغا دۇئاگۇيلۇق قىلىشى، سەلتەنەت - يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا رەھنەما بولۇشى قىيامەت-

لىك قەرزىمىزدۇر. شۇل سەۋەبتىن گەرچە بىز بۇل رەڭۋاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن قول ئۈزگەن بولساقمۇ، ئاددىي مۇرىتىل ھىدايەتچى رەئىيەت بىلەن بۇيۇك تەخت ساھىبى بولمىش سىز خان ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نىزا - ئاداۋەت پەيدا بولۇپ، ئەل ئارىسىدا بىھۇدە جەڭگى - جېدەل پەيدا بولماسلىقىنى كۆزلەپ، تەخت - سەلتەنەت تىزگىنىنى شېرىك تۇتۇشنى لايىق كۆر- دۇم. ئەگەر ئاۋام - رەئىيەتتىن ھايا قىلماي، لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ كۆڭۈل ئارزۇسىنى ھېسابقا ئالماي تەخت - سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى يېگانە تۇتىمەن دېسىڭىز ئۇمۇ مەيلى، مەن سەلتەنەتنى سىز- گە ساق - سالامەت تاپشۇرۇپ بېرىپ بېشىمنى ئېلىپ چې- قىپ كېتىمەن. تەختتە ئولتۇرغان قۇتلۇق كۈنلىرىڭىزدە ئەل - يۇرتتا تىنچسىزلىق، ئاۋام - رەئىيەت ئارىسىدا جەڭگى - جېدەل يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن كۈچۈمنىڭ بارىچە تىرىشىمەن. ھەر ۋاخلىق نامىزىمدا سىزگە دۇئا قىلىپ تۇرىمەن. بۇل نەسىھەتلىرىمنى ئويدان ئويلىنىپ جاۋابىنى بەرگەيسىز. نامە تامام، ۋەسسالام.

سىزگە يارانقان ئاللادىن كېچە - كۈندۈز مېھىر - شەپقەت، بەخت - سائادەت، ئەدلۇ ئادالەت تىلەپ تۇرغۇچى قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكىڭىز ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خوجىدىن دەپ بىلۇرسىز.»

بارگاھى ئالىينىڭ ئىچىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. ئاس- تانە مۇھاسىرىسىدىن زېرىككەن سەركەردىلەرنىڭ كۆپ قىسمى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ كۆڭلىنى بىلگەندىن كې- يىن ئاندىن سۆزلەش ئۈچۈن جىم تۇرۇشتى.

— كىمگە قارا مۇشۇك كۆرسىتىۋاتىدۇ بۇ ئىشان؟ — دەپ

سەكرەپ قويتى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشانىڭ شەرتىگە ئۆكـ
تە قويۇپ، — سۇلھىنى ئۆزى تەلەپ قىلسۇنۇ شەرتنى يەنە
يۇقىرى قويسۇن. لەكمىڭلىغان مۇرتىل ھىدايەتچىلىرىنى پەش
قىلىپ، پۇتكۇل ئاۋامنى مەن تەرەپتە دەپ قۇم چالمىغا دەسسەپ
تۇرغىنىنى كۆرمەمدىغان تېخى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان باشقا سەركەردىلەرنىڭ لام ـ
جىم دېمەي تۇرۇۋالغىنىنى كۆرۈپ ئاخىرى ئۆزى سۆزلەشكە
مەجبۇر بولدى.

— پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ
تەڭدىن تولىسىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتنىڭ مۇرىت ـ
مۇخلىسلىرى ئىكەنلىكىگە كۆز يۇمماسلىق كېرەك. گەرچە ئـ
شان ھەزرەت لەشكىرىي كۈچتە بىزدىن تۆۋەن تۇرسىمۇ ئاۋامنىڭ
ھىمايىسىگە ئېرىشىشتە بىزدىن خېلىلا ئۈستۈندۇر. ئۇنىڭ ئۈس ـ
تىگە ئول مەكتۇپتا يېزىلغىنىدەك بىزلەرمۇ تېگى ـ تەكتىدىن
ئېلىپ ئېيتقاندا ئاشۇ پىرى بۇزرۇكقا مۇرىت ـ مۇخلىس كېلۇر ـ
مىز. ئەگەر سۇلھىنى قوبۇل قىلماي، ئىشان ھەزرەتنى ئوردىغا
سىغدۇرالمىساق، پىرى بۇزرۇكنى خارلىغان دېگەن توقا ـ لەنەتـ
كە قالىمىز ـ دە، ئەل ـ رەئىيەت ئارىسىدىكى پىتنە ـ پاسات
تۇگمىنىگە سۇ باشلاپ بېرىمىز. ئاۋام دېگەن بەئەينى بىر قوي
پادىسىغا ئوخشايدۇ. ئۇنى سەركىدىن بىرى قاياقتا باشلىسا شۇ
ياققا مېڭىۋېرىدۇ. پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلتانۇل مۇـ
ھەققىقىن، قۇتبىل ئەقتاپ، ۋەلىيۇللا دەپ ئېتىراپ قىلىشقا
ئېرىشكەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇچۇن ساداقەتمەنلىك بىلەن جېنـ
نىمۇ ئايمايدىغان ئاشۇ مۇرتىل ھىدايەتچىلەر ئاۋامدىن ئىبارەت
قوي توپى ئارىسىدىكى بىردىن سەركىلەردۇر. ئۇلار ئىشان پـ
رىمنىڭ ئەمرى دەپ ئاۋام ئارىسىدا شۇنداقلا بىر تەرغىبات ئېلىپ
بارىدىغان بولسا، پىرنىڭ ئەمرىنى خۇدانىڭ ئەمرى دەپ بىلىدـ
غان ئاۋام ياۋاش قوي توپىدىن قـۇتۇرغان بـۆرە تـوپىغا ئايلىنـ

دۇ ـ دە، سەلتەنىتىمىزدە ئىچكى نىزا، غەلىيان كۆتۈرۈلىدۇ، بىھۇدە قانلار تۆكۈلىدۇ. بۇنداق بىھىساب خۇنرىزلىققا سەۋەب بولۇپ سەلتەنەتتە بەرقارار بولغىنىمىزنىڭ ھېچبىر ئەھمىيىتى يوقتۇر. جانابىي سەركەردىلىرىم، بۇلارنى ئەقىل بىلەن ئويلاپ كۆرسۇنلار.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۆزلىرىدىن سۇلھىگە كېلىش مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىنى چۈشەنگەن سەركەردىلەر قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— ئەلمىساقتىن تارتىپ ئىككى قوچقارنىڭ بىشى بىر قازاندا قاينىغان ئەمەس. شېرىك پادىشاھ بولۇش دېگەن قانداق گەپ ئىكەن ئۇ، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم يەنە ئازارلىق بىلدۈرۈپ، — ئىشانىنىڭ لەكمىڭلىغان مۇرتىل ھىدايەتچىلىرى بولسا، بىزنىڭ بىرى مىڭغا تېتىيدىغان باھادىر لەشكەرلىرىمىز بار. مېنىڭچە، سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالمىغىنىمىز تۈزۈك، ئەل ـ رەئىيەتمۇ ئەدلۇئادالەتنى ھىمايە قىلىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۈتۈش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ، تۇرلۇك سۇلۇك تەرغىباتلىرىنى چەكلىگەندىمۇ ئانچە چوڭ ئىشلار بولۇپ كەتمىگەن.

— سەۋرچان بولغايسىز، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — تاغام سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ زامانىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئوخشاشمايدۇ. ئول چاغدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پەقەت بىر سۇلۇك پېشۋاسى ئىدى، خالاس. ھازىر بولسا يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۈتۈپ ئولتۇرغان ئىشان خان خوجىدۇر. ئۆز ۋاقتىدا تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنىتىنىڭ سۇرىدىن ھېيىققان بىلەن ھازىر بىزنىڭ سەلتەنىتىمىزنىڭ سۇرىدىن زىنھار ھايا قىلماس. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە ھەرقاچان موڭغۇل خانى تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كېلىشى

مۇمكىن. ناۋادا ئاۋامنىڭ دىلىنى چىگىپ قويساق، ئول ئەغيار-لىرىمىز بىلەن بولغان جەڭدە ھىماتسىز قالىمىز. ئەل - رەئىس-يەتنىڭ ھىماتسىز سەلتەنەت زىنھار كۆكلىمەس.

— ئالىيلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى پۈتۈنلەي ئورۇنلۇق، — دەپ سۆز ئالدى بايات-ن بېرى خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ، — ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ لەكمىڭلىغان مۇرتىل ھىدايەتچى ھىماتچىلىرى بولغاندىن سىرت، موڭغۇللاردىن ئىبارەت كۈچلۈك يۆلەنچۈكىمۇ بار. ئا-لىيلىرى ئەمدىلا خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇشىغا ئەل ئارىسىدا نىزا - غەلىيان كۆتۈرۈلۈپ قالسا، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇلى تەۋرە-نىپ قېلىشى چوقۇم. شۇڭا، پېقىرنىڭ كالتا پەمىچىمۇ ھىدايە-تۇللا ئىشان بىلەن ئىتتىپاق ئۆتكىنىمىز ئەۋزەل. ئەمما، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرىنىڭمۇ توري بار. ئەلمىساقتىن تارتىپ سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى يېگانە بولۇپ كەلگەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ چوقۇم شۇنداق بولغىنى ياخشى. چۈنكى بىر ئىشتاننى ئىككى ئادەم زىنھار كىيگىلى بولماس. مېنىڭچە، ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ سەلتەنەت تىزگىنىنى شېرىك تۇتۇش تەلىپىنى رەت قىلايلى، ئەمما ئۇنىڭغا ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە سۈدۈرلار سەدرلىك مەنسەپ كۆلاسىنى ئىنئام قىلىپ، شەرىئەت ئەھكاملە-رىغا مۇئەككەل بولۇپ، پەقەت جۈمە كۈنىلا يۇرتدارچىلىق تىز-گىنىنى تۇتۇشىغا يول قويايلى. مۇشۇنداق قىلساق، بىرىنچى-دىن، ئۇنىڭ سەلتەنەتكە پۈتۈنلەي شېرىك بولۇشىنى چەكلىگە-لى. ئىككىنچىدىن، نارازىلىقىنى پەسەيتكىلى. ئۈچىنچىدىن، مۇرتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ ئەل ئارىسىدىكى پىتنە - پاساتلىرىدىن ساقلانغىلى. تۆتىنچىدىن، سەلتەنەتنىڭ تىنچ - ئاسايىشلىقىنى رويابقا چىقارغىلى بولىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا.

— ھەممىدىن سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئەۋزەل.

— ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ ئىناۋەت - ئابرۇ-يىنى قوغدىغىنىمىز ياخشى بولدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

— ئۇنداق بولسا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتكە بېرىلىدىغان جاۋابنى مۇشۇ خۇسۇستا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى پۇ-تۇپ چىققاي، — دەپ ئالدىراش - تېنەش پەرمان چۈشۈردى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان.

شاھنىشىندىكى ھەشەمەتلىك تەختتە ئولتۇرۇپ مۇھەممەدئى-مىن باھادىرخانىنىڭ جاۋاب خېتىنى يېنىش - يېنىشلاپ ئوقۇۋاتـ-قان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شۇ تاپتا تەختتىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي يۇرىكى ئېچىشىپ تۇرسىمۇ ئىلاجسىز قوشۇلىدى-غانلىقىنى بىلدۈرۈپ باش لىڭشىتاتتى.

«... مەيلىلا، ھازىرچە دەھرىي مۇھەممەدئىمىن باھادىرخا-نىڭ شەرتىگە كۆنمەيمۇ ئامالىمىز يوقتۇر. پالتىنىڭ جۇلدىسى بولسىلا سېپىنى چىقارغىلى بولىدۇ، دەپتىكەن كونىلار. ئاشۇ بىسى يوق پالتىنىڭ جۇلدىسى تەگكىنىگىمۇ بولسا شۇكرى قىلغاچ تۇراي. مۆرىتى كەلگەندە بىس چىقارماق ھېچ گەپ ئەمەس...»

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەچ ئالتۇن تەختىنىڭ ئالماس، ياقۇتلاردىن كۆز قۇيۇلغان يانلىقىنى ھېرىس-مەنلىك بىلەن يېنىش - يېنىشلاپ سىلايتتى.

شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان بىلەن ھىدايە-تۇللا ئىشان سۇلھىگە كېلىپ جۇمە كۈنى شېرىك پادىشاھلىق قىلىش كېلىشىمىنى رەسمىي ئىمزالىدى. مۇھەممەد ئىمىن باھا-دىرخان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىدىن بۇيان ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە ئۇھ دېگۈدەك ماجالى قالمىغان ئاستانە پۇق-رالىرى يەڭگىل تىن ئالدى.

13

مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆزىنى رەسمىي خان دەپ ئېلان قىلىپ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەلدە نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈرىدى. ئىككى سۆزىنىڭ بىرىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا «ئاز-ھەزرىتىم»، «قىبلىگاھىم» دەيدىغان خۇشامەت سۆزلىرىنى ئىشلىتىپ، قول باغلاپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئازنا كۈنى سەلتەنەت پاسىبانى بولۇپ يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلىشىش ئىمتىياز - نېسىۋىسىگە شۈكرى - قانائەت قىلغاندەك كۆرۈنەتتى. شۇ كۈنلەردە كىچىك پېئىل، تاتلىق سۆز، ھۆرمەت - ئېھتىرامچان، خۇش مۇئامىلىلىك بولۇپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا يالغۇز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانلا ئەمەس، خېلى كۆپ ئوردا ئەركانلىرى قايىل بولۇپ قالغاندى.

كۆرۈنۈشتە تولىمۇ ياۋاشلىشىپ قالغاندەك، ئۆز نېسىۋىسىگە قانائەت قىلىۋاتقاندەك، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ خانلىق سەلتەنىتىنى چىن يۈرىكىدىن ئېتىراپ قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. غان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ۋۇجۇدىنىڭ سەلتەنەت سەۋداسى بىلەن ئىشق سەۋداسىدا پۈچىلىنىپ كېتىپ بارغانلىقىنى ئۆزىدىن بۆلەك ھېچكىم بىلمەيتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان شاھىنشىنغا ھەر قېتىم كىرگىنىدە، شاھ سۇپا ئۈستىدىكى ئالتۇن تەختتە سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا شۇنداقلا قاراش بىلەن چىرايى تاتىرىپ كېتەتتى، يۈرىكى رەشىك، ئادا-ۋەت، ئارمان سەۋداسىدا پىژىلدايىتتى. تەڭرىدىن، پىرى بۇزرۇك-لىرىدىن، مازار - ماشايىخلاردىن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئۆلۈم - ھالاكەت تىلەيتتى. ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى قايتىدىن قولىغا ئېلىپ، ئوردا ئەر-

كانلىرى قاتاردا ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈزەل جامالىغا نەزەر تاشلىغىنىدا بولسا، يۈرىكىگە قايتىدىن تۇتاشقان ئىشق ئوتلىرى يېلىنجاپ، پۈتكۈل ۋۇجۇدى گۈلخان ئارىسىدا قالغاندەك ئېرىپ سىمابتەك تىترەيتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئۆيلىنىپ سەئىدىيە خان جەمەتىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىش ۋەسۋەسىسى تېخىمۇ بەك كۈچىيەتتى، بىر ئامالالارنى قىلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىش ھەققىدە كېچە - كېچىلەپ تەدبىر - پىلان تۈزەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇش ئۈچۈن خۇشامەت قىلىشقا پۈرسەت ئىزدەيتتى.

مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئۆتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خەلىپە - سوپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ مەخپىي پىلانلىشى بىلەن ئەشەددىي مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى ئاستانە ۋە قەشقەردە بىر قېتىمدىن چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس توپىلاڭ پەيدا قىلدى. ئاۋام - خەلق بىلەن قارشىلىشىپ قېلىش- تىن قاتتىق ئېھتىيات قىلغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بۇ توپىلاڭنى لەشكىرىي كۈچ بىلەن تىنچىتىشقا ئامالسىز قېلىپ ئوردىدا جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى. ئەمما، بۇ توپىلاڭنى لەشكە- رىي كۈچ ئىشلەتمەي تىنچىتىشقا ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھېچقايسە- سىنىڭ كۆزى يەتمىدى. مانا مۇشۇنداق تەڭقىسلىقتا تۇرغان پەيت- تە ھىدايىتۇللا ئىشان دەس ئورنىدىن تۇردى - دە، ئۆزىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىن، قۇتبىل ئەقتابلىق سالاھىيىتى بىلەن بۇ توپىلاڭنى تىنچىتالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى - دە، ئاستانە كوچە- لىرىدا بىر ھەپتىدىن بېرى بارغانسېرى ئەدەۋاتقان مۇھەممەدئە- مىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى توپىلاڭنى بىر ئاش پىشىم

ۆەز ـ نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق شىپىدە توختاتتى، ئاندىن قەشقەرگە بېرىپ، بۇ شەھەردىكى ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىدەك بولۇپ كەتكەن خەلقنى پەيلىدىن ياندۇردى.

بۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خانغا تۇنجى قېتىم كۇچ ـ قۇدرىتىنى، كەشپۇ كارامىتىنى كۆر-سىتىپ قويۇشى ئىدى. بۇ ئىش يالغۇز مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خاننىڭلا ئەمەس، باشقا ئوردا ئەركانلىرىنىڭمۇ ھىدايىتۇللا ئىشاڭ-غا بولغان ئىخلاسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغانىدى. پۈتكۈل ۋۇجۇدى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەملەپ، ئىلگىرىكى سۇل-تان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇللاخان-لار دەۋرىدىكى سەلتەنەت شۆھرىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتقان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭمۇ ھىدايىتۇللا ئى-شانغا بولغان قارىشىدا خىلىلا ئۆزگىرىش پەيدا بولدى. ئۇ ھىدا-يىتۇللا ئىشاننىڭ پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھۆرمەت ـ ئىناۋىتىنى ھېس قىلىپ يەتكەن، سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئۇلى-نى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ھىدايىتۇللا ئىشانغا تايانماي بولمايدى-غانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

بىر قېتىملىق سۆيىقەستلىك ھېيلە ـ مىكىر بىلەن مۇھەم-مەدئىمىن باھادىرخانىڭ ھۆرمەت ئىخلاسىغا ئېرىشىۋالغان ھىدا-يىتۇللا ئىشان يۈرىكىنى كېچە ـ كۈندۈز ئۆرتەپ كەلگەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا ئۆيلىنىشتىن ئىبارەت ئىشق سەۋداسىنى مۇ-ھەممەدئىمىن باھادىرخانغا بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلدى.

— ئى ئادالەتپاناھ قىبلىگاھىم، سىلى ئاتا، بىز بالا بولۇپ، گۆش بىلەن سۆڭەكتەك، ياغ بىلەن بۆرەكتەك تۇغقاندارچىلىق قىلىشىپ، ئەل ـ يۇرتتا كۆرۈلگەن تەپرىقىچىلىك، توپىلاڭ ـ غەلىيانلارنى بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ بېسىقتۇرۇپ بۈيۈك سەل-تەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى، تىنچلىقى ئۈچۈن تەڭ كۈچ چىقار-ساق، ئول چاغدا بىزلەرگە ھېچبىر ئىنسان بالىسى ئەغيار

بولۇشقا پېتىنالماس دەپ ئويلايمەن.

— ھەزرەتلىرى بولسا پۈتكۈل ئەل - رەئىيەت قول بەرگەن قۇتبىل ئەقتابتۇر. ئەھلى سۇلۇكنىڭ سۇلتان مۇھەققىقىنى ۋە-لىيۇللاسىدۇر، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەندىن كېيىن بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ، — پىرى بۇزرۇكۋارنىڭ نەزىرى گۈلزارلىقىمىزدا ئۆسكەن ناتىۋان بىر غۇنچىگە چۈشكىنى ئەلۋەتتە ئول ئاجىزەمىزنىڭ بەخت - تەلىيىدۇر. ھەزرەتلىرىگە قېينىتا بولۇپ، خۇدايى ھەمراھلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشىش بىز مۇخلىسلىرى ئۈچۈن كاتتا شەرەپ-تۇر. ئەمما كى ھەزرىتىمنىڭ كۆڭلىنى زىنھار يەردە قويۇش نە-يىتىمىز بولمىسمۇ، كىچىككىنە قىينىلىدىغان يېرىمىز باردۇر.

— قېنى ئول مۇشكۈلاتنى ئاڭلاپ باقسام، — دېدى ھىداي-تۇللا ئىشان ھاياجان ئىلكىدە سوقۇۋاتقان يۈرىكىنى بېسىپ تۇ-رۇپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ نەپسى تېزلىشىپ، تاڭلايلىرى قۇرۇپ كېتىپ باراتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۈتۈلمىگەن بۇ تەلىپى مۇھەممەد ئە-مىن باھادىرخانغا دەمالىقتا تاساداپىي تۈيۈلغان بولسىمۇ، نۆۋەت-تىكى داۋالغۇپ بىردە تىنچىپ، بىردە تىنچىماي تۇرغان ۋەزىيەت-نى دەڭسەپ كۆرۈۋېدى، يەنىلا ئىشانغا قېينىتا بولۇشنىڭ ئۆزە-نىڭ خانلىق سەلتەنىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە زور پايدىسى تېگىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خان ئىشاننىڭ بۇ تەلىپىنى ئاسانلىقچە رەت قىلىۋېتىشكە بولماي-دىغان نازۇك مەسىلە ئىكەنلىكىنى، سەلتەنەت ئۈچۈن زور تەھ-دىت بولۇپ تۇرغان ئىشانغا قېينىتا بولۇشتىن باش تارتسا، ئاران تەستە ئەسلىگە كەلتۈرگەن سەئىدىيە خانلىقىدا ئىتتىپاقلىق، تىنچلىق بۇزۇلۇپ، قايتىدىن نىزا - ئاداۋەت، دۇشمەنلىك پەيدا بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھىداي-

تۇللا ئىشاننىڭ نەسەب - مەرتىۋىسىمۇ سەئىدىيە مەلىكىسى بولـ
غان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ماس كېلەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنى ياتلىق قىلىش ئىشىمۇ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئوبـ
دان ئويلانمىسا بولمايدىغان زىل ئىش ئىدى. ئىلگىرى مۇھەمـ
مەدئىمىن باھادىرخان چوڭ خانىشنى ئارىغا سېلىپ، سۆيلىسەـ
نىڭ ئاستانىدىن ئايرىلماسلىق شەرتى ئاستىدا نىكاھ ئىشىنى بىر
تەرەپ قىلىش نىيىتىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرۈپ يەتكەنىدى. ئېگىز
ئوقۇرغا ئېسىلماسلىقنى ئويلاپمۇ ياكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمـ
نىڭ جەڭگاھلاردا قىلىچ يالتىڭاچلاپ، يۈزىنى ئوچۇق قويۇپ يۈرـ
گەن ئەركەك مىجەزىدىن ھېيىقىپمۇ، ئەيتاۋۇر بىر قىسىم ئوردا
ئەركانلىرى ئوغۇللىرىنى ئۆيلەش ئىشىدا مەلىكە مۆھتەرەم خېـ
نىمنى نەزەردىن ساقىت قىلغانىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان
بولسا سۆيلىسىنى ياتلىق قىلىپ ئاكىلىق بۇرچىنى ئادا قىلىش
غېمىدە پات - پات باش قاتۇراتتى. مانا بۇگۈن كۈتمىگەن يەردىن
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆيلىنىش تەلىپى مۇھەممەدئىمىن باھادىرـ
خانىنىڭ غېمىنى خېلىلا يەڭگىللىتىپ قويدى.

— پىرى بۇزرۇكۇمغا مەلۇملۇق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان ئاغزىغا تەلمۇرۇپ قاراپ تۇرغان ئىشانغا ۋەزمىن ئاـ
ھاڭدا سۆزلەپ، — بىزنىڭ ھەزرەتلىرىگە دەماللىققا جاۋاب بېـ
رەلمەيسىلىكىمىزدىكى مۇشكۈلاتىمىز شۇلكى، بىرىنچىدىن، مەلـ
كە مۆھتەرەم خېنىم بىزگە سۆيلىدۇر، پۇشتىمىزدىن تامغان
پەرزەنتىمىز ئەمەستۇر. ئىككىنچىدىن، ئول مەلىكە سەلتەنىتـ
مىزنىڭ سىپاھىبەگلىرىدىندۇر. بىزلەرنىڭ ئاتىلىق سالاھىيىتـ
مىز بىلەن مەجبۇرلاش ھەققىمىز يوقتۇر. شۇڭا، بۇ نازۇك
ئىشقا يەنىلا مەلىكىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن جاۋاب ئالغىنىمىز
خوپراقتۇر.

— ئانھەزرىتىمنىڭ مۇددىئاسى بىزگە پۈتۈنلەي ئايان بولـ
دى. ھىممەتلىرىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا

ئىشان هاياجان بىلەن تەشەككۇرىنى بىلدۇرۇپ، — ئەلۋەتتە نىكاھ ئىشى رىزالىقسىز زىنھار رويابقا چىقماس. ئۇنداقتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھۇزۇرىغا ئەلچى كىرگۈزەي. جانابىي قىبلىگاھ مۇنىڭ ئىككى ئېغىز نەسىھەتلىرىنى ئايىمغايلا. پىر رىزاسى — خۇدا رىزاسى دەپتىكەن. ئالىيلىرىدىن ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا رازى بولۇپ ئۆتكەيمەن.

— بۇ تەرىپىدىن خاتىرجەم بولغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ۋەدە بېرىپ، — ئىمكان بار مەلىكىدىن رازىلىق ئېلىشقا تىرىشقايمەن.

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاندىن جاۋاب ئېلىشۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يۈزىنى داپتەك قىلىپ، موللا ساقى خەلىپىسى ئارقىلىق مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئىشق مەكتۇپى يوللىدى.

ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئۆزىگە ئاشىقى بىقارار بولۇشىنى ھەمدە ئۆيلىنىش تەلىپىنى قويۇشىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشانىڭ تەكلىپىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ بىر پارچە خەت يازدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى. بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلىغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەت — لەززەتلىرىنى تەرك ئېتىپ، خۇدايى ئىشانلىق يولىدا ئىبادەتكە مەشغۇل بولغان جانابلىرىدەك سۇلۇك پېشۋاسىنىڭ چاچ — ساقاللىرىغا قىرو چۈشۈشكە باشلىغاندا، ئىشق بالاسىغا مۇپتىلا بولۇپ، ۋىسال لەززىتىدىن شاراپ ئىچىشنى دەۋا قىلىپ يازغان مەكتۇپلىرىنى كۆرۈپ، ھەم كۈلگۈم كەلدى، ھەم ھەيران قالدىم. ئەلۋەتتە، ئاشىق بولۇش زىنھار گۇناھ ئەمەستۇر. ئۇلۇغ يارانقان ئاللا ئىگەم ئادەمئاتىمىزنى ھاۋائانىمىزغا ئاشىق قىلغاندىن بېرى ئىنسانلار ئارا

سىدا ئاشقىلىق پەيدا بولغان. ھەزرەتلىرىنىڭ مەكتۇپىدىكى ئىشق بابىدىن تىزغان گۈلدەستىلىرى مېنى زىنھار جەلپ قىلالمىدى. دېمەكچىمەنكى، ئاشقىلىق ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى، بەرگەن تەبىرلىرى تولىمۇ چولتا ئىكەن. ھەزرەتلىرىنىڭ نەزىرىدىكى ئىشق بىلەن مېنىڭ نەزىرىمدىكى ئىشق زىنھار ئوخشمايدىكەن. قۇلاق سالغايلا:

«ئىشق - يۇلتۇزدۇركى پارلاپ تۇرغان، ئىنسان كۆزىنىڭ نۇر ۋە روشەنلىكى ئۇنىڭدىن؛ گۆھەردۇركى جۇلالاپ تۇرغان، ئادەملىك تاجىنىڭ زىننىتى ۋە باھاسى ئۇنىڭدىن؛ ئىشق مىسالى قۇياشتۇركى ئوچۇق چىققان، مىسكىن دىللار تىكەنزارلىقى ئۇنىڭدىن گۈلشەن؛ تولۇن ئايدۇركى نۇر چېچىپ تۇرغان، قاراڭغۇ دىللار شەبىستانى[1]ئۇنىڭدىن رۇشەن؛ دېڭىزدۇركى پايانسىز، ھەر دولقۇنى يۈزلەپ ئەقىل - ھوش كېمىسىنى چۆكتۈرگەن؛ شولادۇركى ئوتلۇق، كۆپ جانۇ كۆڭۈلنى ئېرىتىپ سۇ قىلغان؛ چاقماقتۇركى يالتىراپ چاققان، كۆپ جانۇ كۆڭۈلنى كۈل قىلغان؛ ئەجدىھادۇركى قانخور، ئالەمنى دەم تارتماق ئاڭا مەقسەت؛ پادىشاھدۇركى غەزەپلىك، مەقسىتى ئالەم ئەھلىنى بىر يولى ئۆلتۈرمەك.»[2]

مانا بۇلار مېنىڭ ئىشق بابىدىكى تەبىرلىرىمدۇر. ئەلۋەتتە ئاشقىلىق يالغۇز ئىنسانغىلا قارىتىلغان ئەمەس. ياتلارنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن زېمىنغا باشلاپ كېلىشتىن ھايا قىلمىغان ھەزرىتىمگە ئىشقنىڭ باشقا بابلىرىدىن سۆز ئېچىشنى راۋا كۆرمىدىم. تۆۋەندىكى نەزمە ھەزرىتىمنىڭ تەكلىپىگە بەرگەن جاۋابىم بولۇپ قالغاي.

---

① شەبىستان — قاراڭغۇ ماكان.
② ئەلىشىر نەۋائى «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» تىن.

بىراۋنىكىم بېرىپ مۇلكىنى بەرباد
قىلۇرسەن نازەنىن كۆڭلىنى ناشاد.
شىكەستىغە سەتەم ياسىن قۇرارسەن،
ئىشتىدىم ئىشق لافىن ھەم ئۇرارسەن①.»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ جاۋابىنى تاپشۇرۇۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان نىيىتىدىن يانماي موللا ساقى خەلىپىنى ئىككىنچى قېتىم يەنە ئەۋەتتى. بۇ قېتىم مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ تەلىپىگە جاۋابەن تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرنى يېزىپ ئەۋەتتى.

«ئېشەك مونچىقى تاجغا مەنسۇب ئەمەس،
دەرگاھ سالار شاھلەرگە مەرغۇب ئەمەس.»

بۇ جاۋابنى ئوقۇپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاسانلىقچە ئەيۈەشكە كەلتۈرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ھىدايىتۇللا ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا بېسىم ئىشلىتىش مەقسىتىدە، قەشقەر، ئاستانە ۋە خوتەندىكى مۇرتىل ھىدايەتچىلىرىگە مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ يەنە بىر قېتىم سەئىدىيە سەلتەنىتىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگۈزدى. بۇ يۇرتلاردىكى تۇمەنلىگەن مۇرتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى بىكار قىلىپ ئورنىغا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىشانلىق سەلتەنىتىنى تىكلەش ساداسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنى يەنە بىر قېتىم چۆچۈتتى.

---

① ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شېرىن» دىن:

باشقىلارنىڭ ئەل - يۇرتىنى ۋەيران قىلىپ،
نازىنىنىڭ كۆڭلىنى قايغۇغا سالىسەن.
ئۇنى ياربىلاندۇرۇش ئۈچۈن زۇلۇم ئوقيا‌سىنى قۇرۇسەن،
شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئىشقىتىن لاپ ئۇرۇسەن.

— پىر بۇزرۇكۇم قۇتبىل ئەقتابلىق ئابرۇي - ئىناۋەتلىرى بىلەن ئول ئازغۇن رەئىيەتكە يەنە بىر قېتىم نەسىھەت قىلىپ، ئەل - يۇرتنى تىنچىتقان بولسىلا، — دەپ ئىلتىجا قىلدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا.

— ۋۇجۇدۇم مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئىشقى پىراقىدا كاۋاپ بولۇپ ئۆرتەنمەكتە. ئول ئازغۇن رەئىيەتنىڭ ئالدىغا چىقىپ مەسلە - مەرۇپ، ۋەز - نەسىھەت قىلغۇدەك ماجالىم يوقتۇر. بۇل ئىشق بالاسى ئاخىرى جېنىمغا زامىن بولىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ تەلەپىنى رەت قىلىپ، — ئەگەرچەندە يۇرىكىمنى ئارامسىز كۆيدۇرۇۋاتقان ئىشق بالاسىغا ئاز - تولا دەۋا تېپىلسا ئەردى، ئول چاغدا دىلخەستە كۆڭلۇم تەسكىن تېپىپ، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلالىغان بولار ئىدىم.

ئىشاننىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنى چاقىرتىپ جىددىي سۆزلەشتى.

— سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن ئاجىزەلىرىنىڭ نىكاھ ئىشىنى بىرلەشتۇرۇۋالمىغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاكىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، — ئول ئىشان مېنىڭ خىلىم ئەمەس.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەڭقىسلىقتا قالغان ھالدا، — ئەمما سەلتەنىتىمىزنىڭ تەقدىرى سىزگە باغلىق بولۇپ قالدى، سىڭلىم.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

— زىيادە مېھرىبانلىق بىلەن يۇرت سورىغىلى بولماس. كىچىك ۋاقتىمدا جەننەتماكان خان ئاتام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ قىلىچىدىن قان تامدۇرۇشنى بىلمىگەن ئادەم سەل-

تەنەت سۈرەلمەيدۇ دېگەن سۆزنى ھېلىمۇ ئېسىمدە. مېنىڭچە، قولىمىزدا نەچچە تۈمەنلىگەن باھادىر لەشكەرلەر تۇرۇپ، سەلتە-نەتكە قارشى چىققۇچى غەلىيانچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئىشىدا ئول ئىشانغا يېلىنىش ھاجەتسىز.

— بىراق شۇنى ئېسىڭىزدىن چىقارماڭ، سىڭلىم، ئاشۇ قولىدا قورال دەيدىغان نەرسىدىن ئەسىر يوق رەئىيەتكە لەشكەر ئىشلەتسەك دۇرۇس بولماس. قىلىچقا تايانغان سەلتەنەتنىڭ ئۆمرى كۆتە بولۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاۋام ـ رەئىيەت بىلەن دۈشمەنلىشىپ تۇرۇپ ئەلنىڭ قارغىشىغا، پىتنە ـ پاساتىغا قېلىپ سەلتەنەت سۈرگۈنىمدىن، تەختنى ئول ئاۋامنىڭ رايىغا تاپشۇرغىنىم مەڭ ئەۋزەل.

— راستتىنلا ئول ئىشانغا تايانمىقىمىز شۇنچە زۆرۈرمۇ، ئاكا؟

— ئەلۋەتتە زۆرۈر، ھازىر بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپى بەئەينى ئۇچ پۈتلۈق داڭقانغا ئوخشاشتۇر. ئول داڭقانىڭ بىر پۈتى مەن بولسام، قالغان ئىككى پۈتى سىز بىلەن خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان پىرى بۈزرۇكتۇر. ئاشۇ ئىككى پۈتتىن بىرى بولمىسا داڭقانىڭ ھامان ئۆرۈلۈپ چۈشكىنى چۈشكەن. ئىشان ھەزرەتكە تايانماي تۇرۇپ ئىككىمىز ئول داڭقانىنى زىنھار ئۆرە قىلىپ بولالماسمىز. شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، سىڭلىم، ئەل ـ رەئىيەتكە تايانماي، ھەمايىسىگە ئېرىشەلمەي تۇرۇپ، سەلتەنىتىمىز زىنھار كۆكلىمەس. لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۆچ ـ قۇدرىتىنى ئىشان ھەزرەتنىڭ ئەل ـ رەئىيەت ئارىسىدىكى ئىناۋەت ـ ھۆرمىتىگە تەڭ قىلىپ بولماس.

ئەلۋەتتە، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغىمۇ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى بەش قولدەك ئايانىدى. ئەل ـ يۇرت ئارىسىدا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ھۆرمىتىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ھۆرمىتىنىڭ ئۇستۇن ئىكەنلە-

كىنى، ئىشاننىڭ نەچچە تۈمەنلىگەن مۇرتىل ھىدايەتچىلىرىنىڭ ئاددىي، نادان خەلقنى ھەرقاچان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى قوزغىيالايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ھىدايىتۇللا ئىشانغا يېقىنلىشىشقا بولاتتىكى، زىنھار يىراقلىشىشقا بولمايتتى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانمۇ خانلىق سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سىڭلىسىنى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن توي قىلىشقا دەۋەت قىلىۋاتاتتى.

— بۇنىڭدىن ئۆزگىچە ئامال بولمىسا، خان ئالىيلىرىنىڭ مەيلىچە بولسۇن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئەمما جاۋابنى ھىدايەتۇللا ئىشانغا ئۆزۈم بېرىمەن.

— بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتى ئۈچۈن كۆرسەتكەن ھىممەتىڭىزگە جەننەتماكان بابائى ئەجدادلىرىمىز مىڭلاپ تەسەننا ئېيتقاي، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان رازىمەنلىك بىلەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ رازىلىق بەرگىنىنى ئاڭلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئۈچىنچى نۆۋەت رەسمىي يوسۇندا بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىنى ئەلچىلىككە كىرگۈزدى.

— نىكاھ غايىب دەپتىكەن. تەقدىر ـ ئەزەل پېشانەمگە ئول ئىشان ھەزرەت بىلەن ھالال جۈپ بولۇشنى پۈتكەن ئوخشايدۇ. ئەمما ئىشان ھەزرەت تۆۋەندىكى ئۈچ شەرتىمگە قوشۇلسا، بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرۈرمەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە ئالدىن يېزىپ تەييارلاپ قويغان بىر پارچە خەتنى ئەلچىلەرگە بەردى. خەتكە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تۆۋەندىكى ئۈچ شەرتى پۈتۈلگەنىدى:

«بىرىنچى شەرت: مەن سىلىنىڭ ئەقدە نىكاھلىرىغا

ئۆتكەندىن كېيىن، دىنىي تەرىقەت ئىشلىرىدا ئەھلى ھاكىمىيەتكە مۇخالىپ ھەرقانداق ۋەقە يۈز بەرسە دەرھال چەكلەشلىرى لازىم. يەنە شۇنى ئالاھىدە سەمىلىرىگە سالىمەكى، ئەھلى ھاكىمىيەتكە قارشى چىققان ھەرقانداق كىشىگە غەزەپ قىلسام ئۆلتۈرمىگۈچە قويمايمەن، زىنھار ئارىغا چۈشمىسۇنلار. چۈنكى، سەلتەنەت ـ ھاكىمىيەتكە ئەھلى سۇلۇك ماجىرالىرى ئارىلىشىپ قالسا، پىتنە ـ پاسات كۆپەيىپ كېتىدۇ، ئەل ـ رەئىيەت خاتىرجەم بولالمايدۇ.

ئىككىنچى شەرت: ئۆز ھىدايەتلىرىگە ماس ھالدا ئەھلى سۇلۇكتىكىلەرنى شەرىئەت ئەھكاملىرى ۋە خانلىق قانۇن ـ جاساقلارغا بەجانىدىل بويسۇنۇشقا دەۋەت قىلىپ، ئۇلارنى سۇلۇكى ئىشقىيە تەرىقىتىگىلا ئەمەس، خان ئالىيلىرىغا — ئەھلى ھاكىمىيەتكە ھەمنەپەس قىلغايلا. مېنىڭ نەسەبىم بۇيۇك سەئىدىيە خانلار نەسەبىدىن بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەرقانداق بىر كىشى مەندىن خەير ـ ئىھسان، سەدىقە ـ زاكات ۋە ساخاۋەت ـ ياردەم تەلەپ قىلسا، ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خەزىنىسىدىن خالىغانچە بېرۈرمەن، بۇنىڭغا زىنھار نەزەر كۆزىنى سالمىغاي.

ئۈچىنچى شەرت: گەرچە ئىشان ھەزرەتنىڭ ئىلگىرىكى ئاغىچىلىرىدىن بىرنەچچە ئوغۇل پەرزەنتى بولسىمۇ، ئەمما ھەزرىتىمنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىق، قۇتبىل ئەقتابلىق، پىرى ئەزەملىك ۋەلىئەھدى — ۋارىسى مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن دۇنياغا كەلگەي. بۇنىڭغا باشقا ئاغىچا ـ خېنىملار ۋە خوجىزادىلەر زىنھار غوۋغا كۆتۈرمىگەي.

ئىشان ھەزرەتلىرى ئول ئۈچ شەرتنىنى مەقبۇل كۆرسە، دەرھال ۋەدە دەستەك پۈتۈپ مۆھرىنى بېسىپ بەرگەي. شۇل چاغدا بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرۈرمەن.»

خوجا هىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ۋاسا-لىغا يېتىش خۇشاللىقىدا بۇ شەرتلەرنىڭ نېرى - بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا دەرھال ۋەدە دەستەك يېزىپ، يېقىن خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ ۋە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ گۇۋاھلىق ئىمزاسىنى قويدۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئىشان پىرىئەزەملىك مۆھرىنى باستى - دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئەۋەتىپ بەردى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە خوجا هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بەتنىيەتلىك قىلىپ، سەئىدىيە سەلتەنىتىگە ئاسىيلىق قىلىش ئېھتىماللىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىرىنچى شەرتى ئارقىلىق خوجا هىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇ-كى ئىشقىيە سەلتەنىتىنىڭ ئەدلىيە، قانۇن - جاساق هوقۇقىنى، ئىككىنچى شەرتى ئارقىلىق خەزىنە - مالىيە هوقۇقىنى؛ ئۈچىن-چى شەرتى ئارقىلىق تەخت ۋارىسى هوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈ-ۋالغانلىقىنى هىدايىتۇللا ئىشان زىنهار خىيالىغا كەلتۈرمە-گەنىدى.

شۇنداق قىلىپ كۈيئوغۇل بولۇش هىيلىسى بىلەن سەئىدىيە خان جەمەتىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىش مۇددىئاسىنى تولۇق ئەملىگە ئاشۇرغان خوجا هىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تويلۇقى ئۈچۈن ئوتتۇز مىڭ ئات، ئوتتۇز مىڭ كالا، ئۈچ مىڭ تۆگە ۋە ئوتتۇز مىڭ قوي هېسابىدىكى مال - دۇنيا سەرپ قىلىپ كاتتا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

ئون بىرىنچى باب

شەيتان ئەلچىسى

1

مىلادىيە 1681 - يىل كۈز.

ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم-نىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاقتىلىق قول ئۈزۈپ، پات يېقىندا دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان پەرزەنتىنىڭ غېمىدە، ھەرەم-دىن سىرتقا چىقماي تۇرغىنىغا ئۇچ ئايدىن ئاشقانىدى. تويدىن كېيىن ئېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاكىسى مۇھەممەدئىد-مىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە كۆرسەتكەن چەكسىز ساداقىتىنى كۆرۈپ، كۆڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغان مەلىكە مۆھتە-رەم خېنىم سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئىلگىرىكىدەك ئانچە ئارىلىشە-ۋالماس بولۇپ قالغانىدى. بولۇپمۇ بويىدا قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ۋۇجۇدىدا بىخلانغان پەرزەنت ئىشقى، ھىدايىتۇللا ئىشان-غا بولغان ئاياللىق مېھىر - مۇھەببىتىنىمۇ بىخلاندۇرغانىدى. شۇڭا، ئۇ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن كۆرە پەرزەنت غېمىدە كۆپرەك خىيال سۈرەتتى. ئۇ قورسىقى ئالتە ئايلىق بولغاندا، ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قو-شۇنىنىڭ ئەمرىلىك مەنسىپىدىن ۋاقتىلىق ئىستېپا بېرىش توغ-

رۇلۇق خەت يازدى ۋە ئېرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى بۇ مەنسەپكە تەينىلەشنى تەۋسىيە قىلدى. شۇ كۈنلەردە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانلىرىڭ ساختا ساداقىتىگە ۋە تۇرلۇك سېھرىي ئەپسۇنلىرىغا ئىشىنىپ، ئۇنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتىغا ئايلانغان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېرى - بېرىسىنى ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا سىڭلىسىنىڭ تەۋسىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ۋاقىتلىق ئەمرىلىكىگە تەينىلىدى.

خانلىقنىڭ مۇھىم بىر ھەربىي ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغان ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى كۆزدىن يوقىتىپ، سەلتەنەتنى قايتىدىن قولىغا ئېلىش ئۈچۈن جىددىي تەدبىر تۇزۇشكە كىرىشتى.

قوغۇن ۋاشاڭ بولغان مەزگىللەر بولغىنىغا قارىماي كېچە ھاۋاسى خېلىلا ئىللىق ئىدى. بۈگۈن شام نامىزىنى ئالايىتەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ھۇجرىسىدا ئوقۇغان ھىدايىتۇللا ئىشان دۇئا تارتىپ بولغاندىن كېيىن، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، ئۇنىڭ نېپىز يېپەك كۆڭلەككە پاتماي يوغىنىغان قورسىقىنى يەڭگىل سىلىدى.

— پەمىچە كۆزلىرىنىڭ يورۇشىغا ئانچە ئۇزۇن قالمىدىغۇ دەيمەن، ئاغىچا؟

— شۇنداق، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئىشانىڭ كۆيۈنگەنلىكىدىن تەسىرلىنىپ، — ئەمما كۆڭلۈمدە يامان بىر ئەندىشە بار. شۇ تاپتا خۇدايىمدىن تېزرەك يەڭگىشىمنى تىلىسەمۇ، ئەمما تۇغۇتنى ئويلىسام ۋۇجۇدۇمنى قورقۇنچ باسىدۇ، ھەزرىتىم.

— زىنھار تەشۋىشتە بولمىغايلا، يارانقان ئاللا ئىگەم ئۆزى ئاسانلىق بېرىدۇ، — ئىشان مەلىكىنىڭ تولۇپ تېخىمۇ چىرايلىقلىشىپ كەتكەن، ئەمما بىرئاز داغ چۈشكەن مەڭزىنى يەڭگىل

سلاپ ئەركىلەتتى، — نېمانچىۋالا ئىشقلىرى ياماندۇر سىلەنىڭ، ئاغىچا، يۇرىكىمدىكى ئىشق ئوتلىرى بىر پەس بېسىقسا كاشكى.

ئىشانىنىڭ شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم پىسكىكىدە كۈلۈپ قويدى.

— تەسەللىلىرى بىھاجەت، ھەزرىتىم، كۆرۈۋاتىدىلا تۇرقىمىز مۇشۇ، — دېدى مەلىكە يوغان قورسىقىنى قوشلاپ ئالتۇن ئۈزۈك سالغان بارماقلىرى بىلەن سىلاپ، — ھاجەتلىرىدىن چىقالماس بولۇپ قالدۇق، شول تاپتا يۈرەكلىرىنى كۆيدۈرۈۋاتقان ئول ئوتنىڭ ھەرەمدىكى توقال، سېكىلەكلەرنىڭ ئىشق - پىراقى ئىكەنلىكىنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. خىجىل بولماي چىقىۋەرسىلە. ھەزرەتلىرىدىن زىنھار رەنجىمەيمەن.

— يوقسۇ، ئاغىچا، كۆڭلۈمگە شەك كەلتۈرمىگەيلا. بۈگۈندىن باشلاپ كۆزلىرى يورۇپ بولغۇچە ھەر كېچە ھۈجرىلىرىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ تۇنەيمەن.

ئىشانىنىڭ ياغلىما گەپلىرى مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى يايرىتىۋەتتى. ئەس - يادى ساق - سالامەت يەڭگىشىنىڭ غېمىدە قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇ تاپتا ئىشانىنىڭ كۆڭلىدىكى ئاللىقاندىق تەقەززالىقنى، نېمىنىدۇر كۈتۈپ، پات - پات سىرتقا قاراپ قويۇۋاتقانلىقىنى پەقەتلا بىلمەيتتى. ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئىشان تېت - تېت بولۇپ كېتىپ باراتتى. نىھايەت، خىزمەتكار ئايال ھۈجرىغا يەڭگىل قەدەم تاشلاپ كىرىپ كەلدى.

— قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكقا مەلۇم بولغاي، خان ئالىيلىرى ھۈزۇرىدىن چاپارمەن كەپتۇ. قىبلىگاھىمىنىڭ پىرى بۇزرۇكۇم بىلەن كۆرۈشىدىغان جىددىي ئىشى بار ئىكەن.

— قانداق ئىشلىقىنى ئېيتمىدىمۇ؟ — سورىدى ئىشان جىددىيلەشكەن قىياپەتتە.

— ئاقسۇ تەرەپتە غەلىيان كۆتۈرۈلگەن ئوخشايدۇ. تەپسىلاتىنى ئېيتمىدى. ئەمما ئۇ يەردىكى ئىشلار ئىنتايىن مۇرەككەپلىشىپ كەتكەنلىكى ئېنىق.

لاتىنى ئىشان پىرىمنىڭ ئۆزىگە يەتكۈزىمىز دەيدۇ.

— يەنە غەلىيان كۆتۈرۈلۈپتىمۇ؟ — مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خېلىلا تىنچىپ قالغانىدى، يەنە نېمە ئىش بولغاندۇر؟ — مەلىكە ئىشانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى، — خان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا چاپسان بارسىلا، ھەزرىتىم. قېشىمدا خىزمەتكارلار بولغاندىكىن مەندىن زىنھار ئەنسىرىمىگەيلا. سەلتەنەت ئىشلىرى ھەممىدىن ئەۋزەل.

ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمدىن قىيالمىغان قىياپەتتە ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سىرتقا چىقتى.

تۆت ئات قېتىلغان ئۇستى يېپىق ھەشەمەتلىك مەپدە ئولتۇرۇپ ئوردىغا قاراپ كېتىۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ يۈرىكى شۇ تاپتا ھاياجان بىلەن سوقماقتا ئىدى. ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل خەلىپە بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ قوزغىغان بۇ قېتىمقى غەلىيان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى كۆزدىن يوقىتىپ، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن تۇزگەن سۇيىقەستلىك پىلانىنىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى. غەلىيانىنىڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، ئەھۋالنى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا مەلۇم قىلىشقا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئۆزى ئالايىتەن مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمنىڭ ھۇجرىسىغا كېلىپ ئولتۇرغانىدى. بۇ سۇيىقەستلىك پىلانىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن، شۇنداقلا مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمنىڭ ئىشەنچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ئىشان پىلانىنى مانا مۇشۇنداق ئىنچىكە ئورۇنلاشتۇرغانىدى ھەمدە سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى قەستلەش ۋاقتىنىمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خەنىمنىڭ تۇغۇت مەزگىلىگە توغرىلىغانىدى.

ئوردىنىڭ ئادالەت سارىيىغا ئالدىراش ـ تېنەش كىرىپ

كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، غەمكىن ئولتۇرغان مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخاننى كۆرۈپ، قول قوۋۇشتۇرۇپ ئېھتىرام بىلەن سالام بەردى ـ دە، ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق قىياپەتتە ئالدىراش دېدى:

— جانابىي قىبلىگاھىمنىڭ ئەزىز تېنى سالامەت بولغاي.

— تەپرىقچىلىك، ئاقسۇدىكى مۇناپىق ئاسىيلار سەلتەنىتى-مىزگە قارشى غەلىيان كۆتۈرۈپتۇ، ئەركانى دۆلەت جانابلىرى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان غەزەپلەنگەن ھالدا.

— زىنھار ئاچچىقلانمىغايلا، ئانھەزرىتىم، غەزەپ ئەزىز تەن-لىرىنى كېسەلگە دۇچار قىلار، — دېدى ئىشان كۆيۈنگەن قىياپەتتە، — ئول غەلىيانىنىڭ بىئىسى سۇلۇك ماجىراسىمدۇر ياكى...

— يوقسۇ، زىنھار سۇلۇك ماجىراسى ئەمەستۇر. ئاقسۇ ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل خەلىپە دېگەن مۇناپىق جانابىي قۇتبىل ئەقتابقىمۇ ھەمدە بىزلەركىم بۇيۇك سەلتەنەت ئىگىسى خانۇسۇل-تانغىمۇ قارشى چىقىپتۇدەك، ئاقسۇدا بىسيار لەشكەر جۇغلاپ ئاستانىگە باستۇرۇپ كېلىشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇدەك.

— يا ھەزرەت، ئول مۇرتەت ئەمىرنىڭ يۇرىكىنىڭ چوڭلۇ-قىنى كۆرمەمدىغان، — دېدى ئىشان ياقىسىنى تۇتۇپ، — يارلىق چۇشۇرگەيلا، ئالىيلىرى، ئۆزۈم خان لەشكەرلىرىنى باش-لاپ بېرىپ ئول ئاسىي ئەمىرنى تۇتۇپ غەلىيانىنى تىنچىتقايمەن.

— بۇ نۆۋەت ھەزرەتلىرىنى ئاۋارە قىلساق بولماس. سۇلۇك ماجىراسى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان غەلىيان بولسا ئىدى، ئەل-ۋەتتە پىر بۇزرۇكۇمنىڭ بارغىنى تۇزۇك بولار ئىدى، ئەمما بۇ سەلتەنەت ماجىراسىدۇر. شۇڭا ئۆزۈم شەخسەن لەشكەر تارتىپ-قايمەن.

— جانابىي دۆلەتپاناھىم بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ يېگانە پاسىبانىدۇر. بۇنچىلىك ئىشلارغا ئۆزلىرىنى جۇۋۇتساق ياخشى

بولماس. يەنىلا مېنىڭ لەشكەر تارتىپ بارغىنىم ئەۋزەل. چۈنكى، بىزلەركىم سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى خان ئالىيلىرىغا ۋاكالىتەن لەشكەر تارتساق، ئول مۇرتەت ئەمىرنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن يولدىن چىققان نادان رەئىيەتنى سائادەت يولىغا قايتۇرۇپ، بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ تۇغ - ئەلىمى ئاستىغا جەمئىي قىلىشىمغا كۆپ پايدىسى بولۇر. غەلىيان ئۆلۈم - يېتىمسىز، ياخشىلىق بىلەن بېسىقار.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى ئىشاننىڭ ساداقىتىدىن سۆيۈنگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — ئەمماكى شۇل تاپتا ئاجىزەمىز مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزى يورۇش ئالدىدا تۇرىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ھەزرىتىمنى مۇشكۇل ئىشقا بۇيرۇساق ياخشى بولماس.

— مۇھتەرەم ئاغىچا خېنىمنى ئاۋۋال يارانقان ئاللاتائالا ئىگەمگە، ئاندىن قالسا، جانابىي قىبلىگاھىمغا تاپشۇردۇم، قىلچىلىك ئىككىلەنمىگەيلا، ئالىيلىرى، ھەممىدىن سەلتەنىتىمىزنىڭ تىنچلىقى ئەۋزەل.

— مەيلى ئۇنداق بولسا، پىرى بۇزرۇكىمىزنى جاپادا قويىدىغان بولدۇق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشاننىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ، — قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ھەزرىتىمگە ھەمدەمدە بولغاي.

مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ خوجا ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ چىرايى پۇرۇشتى، يۇرىكى ئەنسىزلىك بىلەن دۇكۇرلەپ كەتتى. شۇ تاپتا ئىشان ئۇزۇندىن بېرى پىلانلاپ مىڭ تەستە قۇراشتۇرغان سۇيىقەستىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەۋاتاتتى. شۇڭا، ئۇ ئالمان - تالمان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى.

— قەشقەرنىڭ تىنچلىقى سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن ئاقسۇدىنمۇ مۇھىمدۇر، — دېدى ئىشان دەرھال سەۋەب كۆر-

ستىپ، — گەرچە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى ئورۇنبا-سار ئەمىرلەشكەر بولۇپ پېقىر بىلەن بىللە بارسا ئول رىياكار مۇرتەتلەرنىڭ غەلياننى باستۇرۇش كۆپ ئاسانغا چۈشسىمۇ، ئەما قەشقەردىن ئول سەركەردىنى بىر قەدەممۇ نېرى قىلىشقا زىنھار بولماس. لەشكىرىي دىۋاندا باھادىر سەركەردىلەردىن خېلىلا بار. پېقىر ئاشۇ سەركەردىلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا يۈرۈش قىلغايمەن. ئەمما، بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە ھەر ئېھتىمالغا قارشى لەشكەر - سەرۋازلارنى كۆپرەك ئېلىۋالغىنىمىز خوپراقتۇر. شۇڭا ئانھەزرىتىم مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنى قەشقەرنى مۇقىم ساقلاپ يېتىشقا، قەشقەر لەشكەرلىرىنى پېقىر باشلاپ ماڭغان خان لەشكەرلىرىگە قوشۇلۇپ، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا يارلىق چۈشۈرسىلە، تېزلا نۇسرەت قازىنىشقا تىلخەت بەرگەيمەن.

ئىشاننىڭ تەكلىپىنى ئورۇنلۇق دەپ بىلگەن سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، قەشقەر لەشكەرلىرىنى دەرھال يولغا چىقىپ مارالبېشىدا خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان باشلاپ ماڭغان جازا يۈرۈشى قىلغۇچى خان لەشكەرلىرىگە قوشۇلۇشقا، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى پۈتكۈل سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق سانغۇنلۇقىنى ئۈستىگە ئېلىشقا يارلىق چۈشۈردى.

شۇنداق قىلىپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچقانچە كۈچىمەيلا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقىنى پۈتۈنلەي چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى.

2

كېچە. تۈن پەردىسىگە ئورالغان ھەيۋەتلىك ئوردا سېپىلى تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئون قەدەم ئارىلىقتا بىر دېگۈدەك

ئورۇنلاشتۇرۇلغان قاراۋۇللار مۇگدەپ قالماسلىق ئۈچۈن سېپىل ئۈستىدە توختىماي ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ تۇراتتى. ئاقسۇدا كۆتۈرۈلگەن غەلىيان سەۋەبلىكمۇ سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ كۆڭلى كېچىلىك بەزمىنى خالىمىغان بولسا كېرەك، ئوردا ئىچى گۈرىستان تىمتاسلىقىغا چۆمگەنىدى. ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قۇلىقىغا شەھەرنىڭ ئالتۇنلۇق مازىرىغا يانداش سېلىنغان خانىقادىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ جەررە - ساماسىرىدىن كۆتۈرۈلگەن «ھۇ - ھۇ» سادالىرى تولىمۇ ئاجىز ئاڭلىناتتى.

تۇيۇقسىز ئوردا سېپىلىنىڭ كۈنپېتىش يان قوۋۇقى تۇۋۇگە خۇددى غايىبتىن پەيدا بولغان تۇن ئەرۋاھلىرىدەك ئون نەچچە قارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى - دە، بىر - بىرىدىن بەستىلىك گەۋدىلىرىنى سېپىلنىڭ سوغۇق، مۇستەھكەم تېمىغا چاپلاپ تۇرۇپ، ئىتنى دوراپ بىرنەچچىنى ھاۋىشىدى. شۇ ھامان سېپىل ئۈستىدىن ئىتنى قوغلىغان «چاغ - چاغ!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ كۆلەڭگىلەر يان قوۋۇقنىڭ تۇۋۇگە شىرلىغىنىچە يۇگۈرۈشتى. ئۇنىڭغىچە ئېغىر تۆمۈر دەرۋازا بىر ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا شەپسىز ئېچىلدى. كۆلەڭگىلەر دەرھال ئۆزلىرىنى دەرۋازىنىڭ ئىچىگە ئېتىشتى. ھەش - پەش دېگۈچە دەرۋازا يەنە ئەسلىدىكى ھالىتىدە شەپسىز يېپىلدى.

— مۇھتەرەم ھىجابۇل غەيب غازىلىرىمغا ئۆزۈم يول باشلايمەن، — دېدى قارا كۆلەڭگىلەرگە ئۆز قولى بىلەن دەرۋازا ئېچىپ بەرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەرىپىدىن ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ۋاقىتلىق ئەمىرلىكىگە تەينىلەنگەن موللا نەقى خەلىپە پەس ئاۋازدا سۆزلەپ، — قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ ئەمرىنى بەجانىدىل، تولۇق ئورۇنداش ئۈچۈن قىلچىلىك شەپە چىقىرىشقا، ئىز قالدۇرۇشقا، كالانپايلىق قىلىشقا بولمايدۇ، ھەرىكىتىمىز تېز، قولىمىز چاققان بولغاي.

— پىرىمنىڭ ئەمىرى خۇدانىڭ ئەمىرى، — دەپ تەڭلا پىچىرلاشتى كۆلەڭگىلەر يەنە بىر قېتىم قەسەم ئىچىشىپ، ئۇلار-نىڭ ئاۋازى تۇن قوينىدا يەڭگىل گۇرۇلدىدى.

ئۇلار موللا نەقى خەلىپىگە ئەگىشىپ ئوردا ئىچىدە خۇددى ئەرۋاھلاردەك شەپسىز يۈرۈپ كەتتى. ھەرەمگە يانداش سېلىنغان ھەشەمەتلىك سارايىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىش-تى. موللا نەقى سارايىنىڭ دەرۋازىسىنى يەڭگىل قاقتى. دەقىقە ئۆتمەي دەرۋازا ئېچىلىپ، سۇلتاننىڭ خاس نۆكىرى چىقتى.

— نېمە ئىش؟

— ئانھەزرىتىمگە يەتكۈزىدىغان جىددىي مەلۇمات بار.

— ئانھەزرىتىمنى بۇ كېچىدە بىزەۋىتە قىلغىلى بولماس. مەلۇماتنى تاڭ ئاتقاندە يەتكۈزسۇنلار، — دېدى نۆكەر قاپىقىنى تۇرۇپ.

— مەندە قىبلىگاھىم بىلەن ھەرقانداق ۋاقىتتا دەخلىسىز كۆرۈشۈشكە بېرىلگەن دەستەك بار، — دېدى موللا نەقى قويىن-دىن بىر تال شاھانە كۆن قاپنى چىقىرىپ، — ناۋادا خان ئالىيلە-رى بىلەن كۆرۈشتۇرمەي سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىغا دەخلى يەتسە كاللىلىرى بىلەن جاۋاب بېرمەكلىرى تەس بولارمىكىن، بېگىم.

موللا نەقىنىڭ ھەيۋىسى دەرھال ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى.

— شۇنچىۋالا جىددىي مەلۇماتمىدى ئۇ، — دېدى نۆكەر بىرئاز يۇمشاپ، تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ.

— شۇنداق، ئاقسۇدىكى ئاسىي غەلىيانچىلارغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم لەشكىرىي مەلۇمات.

— ئۇنداقتا كىرسىلە، ئەمىر بېگىم.

— ئانھەزرىتىم؟

— خاس كۇتۇپخانىسىدا.

— باشقا پەنسادلار كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— ئارام ئېلىۋاتىدۇ.

— ئارام ئېلىۋاتىدۇ؟ — دېدى مـوللا نـەقى قاپـقىنى تۇرۇپ، — بىزلەر بـولساق بـىردەممۇ ئـارامچىلىق يـوق كېـچىنى كېچە دېمەي پالاقلايمىز، پەنساد بەگلىرىم بولسا ئانھەززەتىمىنىڭ ئامانلىقى بىلەن كارى بولماي بەخۇدۇك ئۇيقۇدا.

— چوڭ ئىش چىقماس دەپتىمىز، ئەمىر بېگىم، — دېدى نۆكەر بىرئاز تـەمتىرەپ، — بـولمىسا مـەن ئـۇلارنى ھازىر ئويغىتاي.

— ھاجەتسىز.

موللا نەقى خەلىپە شۇنداق دېدى ـ دە، بىتۇيۇق تۇرغان نۆكەرنىڭ بوينىغا كۇچلۇك بىلەكلىرىنى يۆگەپ قاتتىق قىستى ۋە زەرب بىلەن بىرنەچچىنى سىلكىدى، شۇ ھامان يۇلۇنى ئۇزۇلـگەن نۆكەر ۋاراقىراشقىمۇ ئۇلگۈرمەي جان ئۇزدى.

نەچچە كۇندىن بېرى بـۇ سارايغـا كۇنـدۇزى تـولا كـىرىـپ ئۇجۇر ـ بۇجۇرنى تولۇق بىلىۋالغان موللا نەقى يوشۇرۇنۇپ تۇرغان كۆلەڭگىلەرنى ئەگەشتۇرۇپ سارايىنىڭ ئىچىگە كىردى ـ دە، ئۇدۇل كۇتۇپخانىغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار ئىككى تال شام يانداۇرۇلغان قوبۇلخانىغا دۇچ كەلدى. قوبۇلخانىدىن ئۆتكەندە ئاندىن كۇتۇپخانىغا كىرگىلى بولاتتى. سۇس شام يورۇقىدا تۆت نەپەر مەھرەم يىگىت شېرىن ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. ئارۇاڭ ـ سارۇاڭ يېتىشىدىن ئۇلارنىڭ مۇگدەپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. كۆلەڭگىلەر موللا نەقىنىڭ ئىشارىتى بىلەن يىگىتلەرگە تاشلاندى ـ دە، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ، گاللىرىنى مەھكەم سىققىنىچە قىمىر قىلدۇرماي بېسىۋېلىشتى. يىگىتلەر ئاجىز تېپىرلاشقىنىچە جان بەردى. ئۇنىڭغىچە موللا نەقى كۇتۇپخانىنىڭ ئىشىكىنى پەم بىلەن ئاچتى ـ دە، ھەشەمەتلىك تۆشەكتە يېنىنى قويۇپ ياتقىنىچە ئۇخلاۋاتقان مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخاننى كۆرسىتىپ شېرىكلىرىگە ئىشارە قىلدى. شۇ

هامان ئون نەچچە قارا كۆلەڭگە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا تەڭلا تاشلاندى ـ دە، هايت ـ هۇيت دەپ بولغۇچە گېلىنغا گاچچىدە خەنجەر ئۇرۇپ بېشىنى ئۇزۇپ تاشلىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ باشسىز تېنى بىرنەچچىنى خارتىلدىغاندىن كېيىن تېپىرلاپ جىم بولدى. ئۇلار كۆتۈپخانىغا قانداق شەپسىز كىرگەن بولسا، يەنە شۇنداق شەپسىز يېنىپ چىقىشتى. قاپقارا تۈن پەردىسى بۇ جىنايەتكارانە پاجىئەنى پۈتۈنلەي يوشۇرۇپ قالدى. موللا نەقى قاتىللارنى ئوردا سېپىلىنىڭ هېلىقى يان دەرۋازىسى ئارقىلىق شەپسىز چىقىرىۋەتتى ـ دە، ئاندىن سېپىل ئۈستىگە چىقىپ، ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر تال ئارغامچىنى سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلاپ تۆۋەنگە ساڭگىلىتىپ قويۇپ، خۇددى بىراۋلار مۇشۇ ئارغامچىغا يامىشىپ ئوردىغا كىرگەندەك ساختا كۆرۈنۈش ياسىدى. ئاندىن بەخۇدۇك ئۇخلاۋاتقان قاراۋۇللار بېشىنى ئويغىتىپ ۋارقىرىدى:

— قوپسىلا، غەپلەت ئۇيقۇسىنى ئۇخلاۋەرمەي قاراۋۇللارنى تەكشۈرسىلە، كۈنپېتىش يان دەرۋازا بىلەن مەربىەت سارىيىنىڭ ئەتراپىغا كۆپرەك قاراۋۇل ئورۇنلاشتۇرسىلا.

قاراۋۇللار بېشى موللا نەقىنىڭ خۇپتەندىن ئاۋۋال كۈنپېتىش يان دەرۋازا بىلەن مەربىەت سارىيىغا تۇتىشىدىغان يولدىكى قاراۋۇللارنى يۆتكەۋېتىشكە بۇيرۇق بېرىپ، مانا ئەمدى تەڭ كېچىدىن ئاشقاندا يەنە قايتۇرۇپ كېلىش هەققىدىكى تۇتامى يوق بۇيرۇقىدىن بىزار بولغان بولسىمۇ، نارازىلىق بىلدۈرۈشكە پېتىنالماي بۇيرۇقنى ئورۇنداش ئۈچۈن دەرهال سىرتقا ماڭدى.

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سۇيىقەستكە ئۇچراپ ئەجەل شارابىنى ئىچمۇاتقان مۇشۇ دەقىقىدە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاچچىق تولغاق ئازابىدا قاتتىق ئىڭراۋاتاتتى. تۆت نەپەر ئىنىكئانا ئۇنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇپ چېپىشىپ يۈرەتتى. نامازشامدات ۋاقتى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزى

يورۇدى. تۇغۇلۇپلا قىرقىراپ يىغلاشقا باشلىغان بۇ بوۋاق ئوغۇل ئىدى.

3

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ كۆز يېشى قىلىۋاتقاندەك يېغىۋاتقان يامغۇرغا بۇگۈن ئۇچ كۈن بولغانىدى. كۈز يامغۇرىنىڭ تەسىرىدە تېزلا سوۋۇپ كەتكەن ھاۋا نېپىزرەك كىيىنگەن ئادەمنىڭ غولىنى قورۇپ، تېنىنى جۇغۇلدىتاتتى. ئاستانە ئاسمىنىنى قاپلىغان قارا بۇلۇت ھېچ تارقىلىپ كېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. يامغۇر سۇيى ئاستانە كوچىلىرىنىڭ چوڭقۇر جايلىرىغا يىغىلىۋېلىپ كونا، ئاجىز ئۆي-لەرنى ئۆرۈۋەتكەنىدى. ماكانسىز قالغان كىشىلەر دالدىلانغۇدەك جاي تاپالماي، كوچا - كويلاردا شۇمشىيىپ يۇرۇشەتتى. بىر قىسىم باي ساخاۋەتچىلەر ھويلا - قورۇلىرىدا ۋاقىتلىق لاپاس ياساپ، داش قاينىتىپ ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى. ئېغىر مۇسىبەت ۋە يامغۇر ئاپىتىگە ئۇچرىغان ئاستانە خەلقىنىڭ چىرايى تولىمۇ غەمكىن ۋە بىچارە كۆرۈنەتتى.

بىرلا «كەشپۇ كارامىتى» بىلەن ئاقسۇدىكى «غەلىيان»نى تىنچىتىپ، ئاسىي نائىب ئەمىر ئابدۇرۇسۇل خەلىپىنى ئەل قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىر-خانىنىڭ قەستىكە ئۇچراپ قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ «قاتتىق چۆچۈدى» - دە، ئابدۇرۇسۇل خەلىپىنى يەنىلا ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلەپ، بارلىق سەركەردە - لەشكەرلىرىنى ھەتتا قەشقەرنىڭ ھەمدەمچى سەركەردە - لەشكەرلىرىگىچە ئەگەشتۇ-رۇپ، كېچە - كۈندۈز توختىماي يول يۇرۇپ ئاستانىگە قايتىپ كەلدى.

— ھەرقانداق بولسا خۇدا ئاسانلىق بېرىپ تىنچ - ئامان يەتكۈزۈپلا، ئاغىچا خېنىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تولا يىغلاپ ھالىدىن كەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا تەسەللى بېرىپ، — سىلى بۇ ئەھۋاللىرى بىلەن ئوردىغا چىقىپ مەرھۇم ئانھەزرىتىمنىڭ قاتىلىنى تاپىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا. ئاللا ئالدىدا قەسەم قىلمەنكى، ئول مۇرتەت خۇنرىزنى تېپىپ شاپائەت-لىك قىلىگاھىمنىڭ خۇن - قىساسىنى ئالمايدىغان بولسام سۇل-تانۇل مۇھەققىقىلىكىم ھارام بولغاي.

تۇغۇتىدا زىيادە خۇن تەۋرەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغۇدەك ماجالى قالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىلاجسىز ھىدايىتۇللا ئىشانغا يېلىندى.

— مەرھۇم ئاكامنىڭ قاتىلىنى تېپىپ جازالاپ بەرمەيدىغان بولسىلا، سىلىدىن ئۈ دۇنيا، بۇ دۇنيا رازى بولماسمەن، ھەزرىتىم.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بىرمۇنچە ۋەدە - تەسەللىلەرنى بېرىپ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغاندىن كېيىن، ئوردىغا چىقىپ شاھنىشىندا جىددىي كېڭەش چاقىردى. ئوردىنىڭ كۇنپېتىش يان دەرۋازىسىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان ئەلىك نەچچە لەشكەر بىلەن موللا نەقى خەلىپىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە مەرپەت سارىيىغا باردىغان يولدىكى قاراۋۇللارنى باشقا تەرەپكە يۆتكىۋەتكەن ياساۋۇللار بېشىنى ھەمدە سۇلتان مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخانىنىڭ شۇ كېچىدىكى ئامانلىقىغا مەسئۇل بولۇپ نۆۋەتچى-لىك قىلغان يۈز نەچچە نۆكەرنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ دەرھال كاللى-سىنى ئالدۇردى ھەمدە خانىنىڭ خاس مۇھاپىزەتچىلىكىنى ئۈستى-گە ئالغان بەش يۈز نەپەر پەنساد يىگىتلەرنى سەئىدىيە تەسەررۇپى-نىڭ چەت - يىراق لەشكەرگاھلىرىغا ئون - ئون بەشتىن بۆلۈپ ئەۋەتىپ تېرىقتەك چېچىۋەتتى - دە، ئوردىنىڭ ئىچىنى دەسلەپكى قەدەمدە مۇۋەپپەقىيەتلىك تازىلاپ، سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھا-

دىرخانغا ساداقەتمەن ئەمىرلەرگە ئۆزىنىڭ سۇر - ھەيۋىسىنى نامايان قىلدى.

شاھنىشىن ئىچى چۈشۈن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىمىتاسلىققا چۆمگەنىدى. بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتى قۇرۇلۇپ، بىر قېتىمدىلا بۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ ياكى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھەشەمەتلىك خان ساريىي قاتتىق ۋەھىمە ئىلكىدە سۈكۈتكە چۆمگەنىدى. قورقۇنچتىن پۈت - قولىلىرىدا جان قالمىغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى لاغ - لاغ تىترىشەتتى. شۇنداقلا، بېشىنى كۆتۈرسە ئىشان تەرىپىدىن دەرھال ئۆلۈمگە بۇيرۇلىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ تونلىرىنىڭ ياقىسى ئىچىگە باشلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كىرپىدەك تۇگۈلەتتى.

ئالتۇن تەختتە ھازىرلا ئولتۇرغۇسى بولسىمۇ بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇشتىن، ئەل ئارىسىدا پىتنە - پاسات تارقىلىپ كېتىشتىن ئەنسىرىگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى بوش تۇرغان تەختكە ئىختىيارسىز پات - پات چۈشۈپ كېتەتتى، تەڭداشسىز ھوقۇق - ئىمتىيازنىڭ سىمۋولى بولغان ئالتۇن تەخت ئىشاننى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇراتتى.

«... ئاھ تەڭرىم، ئىنايىتىڭگە يۇزمىڭ قەتلە شۈكرى. بۇ ئالتۇن تەخت يەنە مېنىڭ ئىلكىمگە ئۆتىدىغان بولدى. توغرا، ئالدىراقسانلىق قىلمىغىنىم ئەۋزەل. ئاۋۋال دەھرىي مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ يېقىنلىرىنى، ساداقەتمەن ئەمىر - مەنسەپدارلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن يوقىتاي. ئىشقىلىپ، بۇ تەخت ھامان مېنىڭ ئىلكىمدە. قاچان ئولتۇرسام بولۇۋېرىدۇ...»

ئەنە ئاشۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئولتۇرغان ئىشان ۋەھىمە ئىلكىدە بېشىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە ئۆرە تۇرغان ئەمىرلىرىگە قاراپ، چىرايىغا سۇرلۇك تۈس بېرىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەرھۇم جەننەتماكان ئانھەزرىتىم بىلەن سەلتەنەت تىز-
گىننى شەرىك تۇتۇپ، بىرلىكتە يۇرتدارچىلىق قىلىش خۇسۇ-
سىدا ئەھدۇ پەيمان تۇزۇشكىنىمىزدىن بېرى، كۆڭۈللىرىمىزدە-
كى رەنجۇ ئاداۋەتلەر يۇيۇلۇپ، ئاتا - بالا بولۇشۇپ تولىمۇ
مېھرىبان ئۆتۈشكەنىدۇق، ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ، چېنىگەن
يېرىگە دەل تېگىپ، بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى،
ئەل - رەئىيەتنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن بىھىساب تۆھپىلەرنى كۆر-
سەتكەنىدۇق. ئول جەننەتماكان قىبلىگاھىمىز بۇيۇك سەلتەنەت
تەختىدە ئولتۇرۇپ، ئەل - يۇرتقا ئادالەت ۋە شاپائەت يامغۇرىنى
ياغدۇرسا، بىزلەركىم ئوردا ئەركانلىرى پەرمانبەردار بولۇپ،
خىزمىتىنى قىلىپ، ئەل - رەئىيەتكە بىرلىكتە رەھنەما بولۇپ،
ئاسايىشلىق ئىلكىدە خاتىرجەم ياشىغايمىز دەپ كۆيۈرانە خام
خىيال ئەيلىگەنىكەنمىز. ۋاھەرىخا! ئول مۇرتەت ئەغيارلىرىمىز
بىزلەرنىڭ ئاستانىدىن يىراقتا تۇرغانىمىزدىن پايدىلىنىپ قىبلە-
گاھىمىزغا قەست قىلىپ، يۇرەك - باغرىمىزنى داغلىشىنى زىن-
ھار ئويلىمىغانىكەنمىز. داغىدا قالىدۇق، ئادامەتتە قالدۇق،
رازى - رىزالىق بېرىشەلمەي، دىدارىغا ئاخىرقى قېتىم قېنىۋالا-
لماي ھەسرەتتە قالدۇق.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان كۆز ياشلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈپ
بىر پەس ھازا ئاچقاندىن كېيىن، ئۆزىگە ئەگىشىپ خىرتىلداپ
يىغلاۋاتقان ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— كېچە جەننەتماكان ئانھەزرىتىمنىڭ ھەسرەت - پىراقىدا
يۇرىكىمنى داغلاپ، كۆزۈمنى ياشلاپ، دۇرۇت - نىجات ئوقۇپ
روھىي پاكلىرىغا ئاتاپ ئۇرۇپ ئولتۇرسام، بابائى بۇزرۇك پىر
دەستىگاھلىرىمنىڭ مەدىتى بىلەن كۆزۈمگە ئول مۇرتەت خۇنرىز-
لارنىڭ توڭگۇز مەسەللىك بەتبەشىرە چىرايى ئايان بولدى. شۇل
تاپتا جاھان ئەينىكىدەك سۇپسۇزۇك كۆڭلىمىز ئول قاتىللارنىڭ
كىملىكى، نەدىلىكىنى تۇيۇپ تۇرۇپتۇ. ئاللا ئالدىدا قەسەمكى،

پات - يېقىندا ئول ئاسىي، مۇرتەت خۇنرىزلارنى بىر - بىرلەپ جازالاپ، مەرھۇم قىبلىگاھىمىزنىڭ خۇن قىساسىنى تولۇق ئالـ غايىمىز، — ئىشان ئەمدى بىر چەتتە پەرمان كۈتۈپ تۇرغان مىرزا دۇانبېگگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — پەرمان! تەسەررۇپىـ مىزدىكى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارنىڭ نائىب ئەمىرلىرى، سىپاھىبەگلىرى جەنىەتماكان قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇسىبەت تەزىيـ سى ئۈچۈن دەرھال ئاستانىگە جەمئىي بولغاي. ھەرقانداق سەۋەبـ لەرنى كۆرسىتىپ سەركەشلىك قىلغۇچىلار قاتتىق جاساقتا تارتىلىدۇ.

سەلتەنەتنىڭ ئەڭ ئالىي لەشكىرىي ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىـ ۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ چۈشۈرگەن يارلىقى تولىمۇ قاتتىق ئىدى. يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ بەگلىرى ۋە لەشكەر باشلىقلىرى بىر - بىرلەپ ئاستانىگە كېلىشـ كە باشلىدى. سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئۆلۈمىدىن كۆڭلىگە قاتتىق گۇمان چۈشكەن قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مۇھەممەد شاھىبەگمۇ يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاستاـ نگە بېرىش - بارماسلىق ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي ئۇزاق باش قاتۇردى. ئاخىر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نىيەت - مۇددىئاسىـ نى بىلىپ بېقىپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا يول تۇتۇش مەقسىتـ دە ئاستانىگە كېچىكىپ يولغا چىقتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرىمۇ مىرزا مۇھەممەدشاھىبەگنىڭ يولىغا تەلمۇرۇپلا قالغانىدى.

مىرزا مۇھەممەدشاھىبەگ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قازا قىلىپ ئوتتۇز توققۇز كۈن بولغاندا، پېشىن ۋاقتى بىلەن ئاستاـ نىگە يېتىپ كەلدى - دە، كۆڭلى تارتمىغان ھالدا ئوردىغا كىرىپ كەلدى.

ھەرقايسى يۇرتلاردىن كەلگەن ئەمىرلەر ۋە ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شاھنىشىندا ساقلاپ، تاقىتى تاق بولۇپ تۇرغان خوجا

ھىدايىتۇللا ئىشان، شاھىنشىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ سالام بەرگەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قەھر - غەزەپ بىلەن چەكچەيدى.

— تۇتۇڭلار مۇنۇ رىياكار قاتىلنى!

ئىشان ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىكىنى ئۇستىگە ئالغان موللا نەقى خەلىپىگە مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ، شاھنىشىنىڭ ئەتراپىغا مىڭغا يېقىن سوپى لەشكەرلەرنى مۆكتۇرۇپ قويغانىدى. ئىشانىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاپلا موللا نەقى بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ كىردى - دە، ئاۋۋال قەشقەر ئەمىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنى، ئاندىن خوتەننىڭ نائىب ئەمىرىنى، يېڭىسار قەلئەسىنىڭ ھاكىمبېگىنى ۋە مۇھەممەدئىمىن باھادىر- خانغا ھەمدەم بولۇپ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كەلگەن بىر قىسىم سەركەردە - ئەمىرلەرنى ھايت - ھۇيت دېگۈچە چەمبەرچاس باغلىۋەتتى.

— بۇ نېمە ئىش، ئىشان ھەزرەتلىرى، قايسى گۇناھىمىز ئۈچۈن بۇ خورلۇق - زۇلۇمنى راۋا كۆردىلىكىن؟ — سورىدى باغلاقلا چۈشۈپ قالغان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ.

— ئى بىھايا ئاسىي مۇناپىقلار، — دەپ ۋارقىرىدى ھىدايەتۇللا ئىشان قولىنى غەزەپ بىلەن شىلتىپ، — سەنلەر جەننەتما- كان ئانھەزرىتىمىنىڭ بىسىيار شەپقىتىگە ۋە ئەتىۋارلىشىغا ئېرىش- كەن كاتتا مەنسەپدارلار تۇرۇقلۇق، ئىپلاس نىيەت - مۇددىئالە- رىڭنى بىر قىلىشۇبلىپ، قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيە- چىلەرنىڭ دېپىغا ئۈسسۇل ئويناپ، خان ئالىيلىرىنىڭ ئەزىز جېنىغا قەست قىلغان تۇرۇقلۇق، يەنە تېخى ئۆزلىرىڭنى گۇناھ- سىز چاغلىشامسەن؟

— بىزگە دەلىل - ئىسپات كېرەك، — دەپ چۇرقىراشتى باغلاقلا چۈشكەن ئەمىرلەر قاتتىق چۆچۈشۈپ.

— سەنلەرنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ پېشۋاسى بولمىش مەخدۇمزادە دانىيال خوجا دېگەن توڭگۇز بىلەن يېزىشقان خەتلىرىڭ ئاللىقاچان قولىمىزغا چۈشتى، — دېدى ئىشان كۆكەرمىلىك بىلەن، — ئەمدى بۇ جىنايەتلىرىڭدىن زىنھار تېنىڭالالمايسەن.

— ئېشىمدا يوق پۇرچاق، پوقۇمدا نېمە قىلسۇن دېگەندەك گەپ بولدىغۇ بۇ، — دېدى خوتەننىڭ نائىب ۋە ئەمىرى غەزەپ بىلەن بوغۇلۇپ سۆزلەپ، ئۇنىڭ مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان قىزغۇچ ساقاللىرى دىر - دىر تىترەيتتى، — تۆھمەت قىلمىغايلا، ئىشان ھەزرىتىم، تۆھمەتخورلۇقنى ياراتقان ھەقمۇ كەچۈرمەيدۇ.

— سەۋرى قىلسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى بۇ شۇم تەقدىردىن قۇتۇلۇپ كېتىشكە كۆزى يەتمىگەن مىرزا مۇھەممەد-شاھبەگ خوتەننىڭ نائىبى ۋە ئەمىرىگە قاراپ، — ئول توڭگۇز مەسەللىك ئىشان ياراتقان ھەقتىن بىرئاز بولسىمۇ ھېيىققان بولسا ئىدى، شۇ چاغقىچە ئۆزىنى قۇتىبل ئەقتاب، ۋەلىيۇللا، سۇلتانى مۇھەققىقىن دەپ ئاتاپ، پەيغەمبەرلەر، ئۇلۇغلار بىلەن ئۆزىنى تەڭ قويۇشتىن ھايا قىلغان بولار ئىدى. ئۆز قوۋمىنىڭ بېشىدا يات قوۋملارنىڭ قىلچىنى ئويناتماس ئىدى. ئىسىت جەننەتماكان خاقانىمىز سۇلتان مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان شەيتان لەنىتىگە ساۋاق بەرگۈچى ئول ئىشانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ۋاقىتسىز ئەجەل شارابىنى تېتىدى. مانا ئەمدى ئوچۇق - ئاشكارا تۇرۇپتۇكى، ھەممە خۇنرىزلىقنى، ئاسىيلىقنى، مۇرتەتلىكنى ئۆزى قىلغان ئول مەلئۇن ئۆزىنىڭ جىنايىتىنى بىزگە دۆڭگەپ قويۇپ، ئانھەزرىتىمىزنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرى بولمىش بىزلەرنى كۆزدىن يوقىتىپ بۇيۇك سەلتەنەتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالماقچى.

— راست دەيدىلا، مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى. ئىشان ھەزرەتلىرى غالدان خوجىسىنىڭ تاۋىقىنىڭ تېگىدىكى ئاش-

ىنىڭ يۇقۇندىسىنى سېغىنىپ قالغان گەپ.

سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنىڭ قىزىقچىلىق قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىگە مىرزا مۇھەممەد شاھبەگدىن باشقا ھېچكىم كۈلمىدى.

— ئاچىقىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار بۇ مۇرتەتلەرنىڭ! — دەپ بوغۇلۇپ ۋارقىرىدى ھىدايىتۇللا ئىشان لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە.

لەشكەرلەر باغلاقلىق ئەمىرلەرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە سىرتقا ئاچىقتى ـ دە، گەپ قىلىشقىمۇ پۇرسەت بەرمەي خۇددى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ تاشلاشتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ يېقىن دوستلىرىنى ئەنە ئاشۇنداق ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ قارىسىنى ئوشتۇدى ۋە پۈتكۈل خانلىق تەۋەسىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ قىساسىنى ئېلىش باھانىسى بىلەن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنى كەڭ كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىش، جازالاش، ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئېلىپ باردى. بۇ قەدىمىي زېمىنىڭ باغرى يەنە بىر قېتىم قېپقىزىل قان بىلەن بويالدى.

پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ قولىغا تولۇق ئۆتۈپ بولغانلىقىنى ھېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق دەرد ـ ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

قايتىدىن خانلىق تەختكە ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان چوڭ ئوغلى يەھياھ خوجىنى قەشقەرنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى، باشقا يۇرتلارغىمۇ يېقىن مۇرىت ـ خەلىپىلىرىنى مەنسەپدار قىلىپ ئەۋەتتى. ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىدىن تەيىنلەندى.

شۇنداق قىلىپ، ئاران تەسلىكتە ئەسلىگە كەلگەن بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقى قايتىدىن تولۇق گۈمران بولۇپ ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىقى رەسمىي باشلاندى.

شۇ كۈنلەردە ئاستانە رەستىلىرىدە چاچىلىرى سالۋاراپ

ئۆسۈپ ساغرىسىغا چۈشكەن، تىلىم - تىلىم قورۇقلار باسقان چىرايىدىكى غەمكىنلىككە يات ھالدا بىر جۈپ كۆزلىرى ئەقىل - ئىدراك بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان بىر دەرۋىش پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئۇ كوچا - رەستىلەردە مۇڭگۈز دەستىلىك ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە توختىماي تەلقىن ئېيتاتتى.

مۇسۇلمان - مۇسۇلمانىنى قىلدى قەتىل،
ناھەق تۆتۈپ ھەق ئىشلارىن قىلدى باتىل،
مۇرىت پىرىغا قىلمىدىلەر يۈزۈ خاتىر،
ئەجەب شۇملۇق زامانىلەر بولدى، دوستلار.
ئەھلى دۇنيا خەلقىمىزدە ساخاۋەت يوق،
پادىشاھ - ۋەزىرلەردە ئادالەت يوق،
دەرۋىشلەرنىڭ دۇئاسىدا ئىجابەت يوق،
تۇرلۇك بالا خەلق ئۈستىگە ياغدى، دوستلار[1].
.....

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ئۆلۈمىگە ئۇلىشىپلا ئوردىدا يۇز بەرگەن پاجىئەلىك قىرغىنچىلىقتىن ۋەھىمگە چۈشۈپ يۇرگىلى پوكۇلداپ كەتكەن ئاستانە خەلقىنىڭ دەرۋىشنىڭ جېنىنىڭ بارىچە توۋلاپ ئېيتىۋاتقان بۇ تەلقىنىنىڭ تېگىگە يەتكۈچىلىك ھەپسىلىسى يوق ئىدى. ئاندا - ساندا قۇلاق سالغۇچىلارمۇ ھەسرەتلىك باش چايقاپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشقىنىچە ئاستا كېتىپ قېلىشاتتى.

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

4

تەختتە ئىشان خان خوجىلىق سەلتەنەت نامى بىلەن ئوڭچى ئولتۇرۇشقا مۇۋاپىق بولغان ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرى يەنىلا چۈشن يەۋالغاندەك غەش ئىدى. چۈنكى، ئاستانە ۋە باشقا يۇرتلاردىكى تېخىچىلا ئىشقىيە سۇلۇكىگە كىرىشنى رەت قىلغان، ھەرقانداق تەرىقەت ئەھكاملىرىنى چەكلەپ، «قۇرئانى كەرىم» دە كۆرسىتىلگەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئۆزلىرىگە تەۋرەمەس ئېتىقاد - مىزان قىلغان يۇقىرى ئابرۇيلۇق دىنىي ئۆلىمالار، ئالىم، فازىل كىشىلەر «قۇرئانى كەرىم»، «ھەدىس شېرىف»، «سەھىھۇل بۇخارى»... قاتارلىق دىنىي كىتابلارنى ۋە بىر قىسىم ئالىم - ئۆلىمالارنىڭ كىتاب، رىسالە، شەرھى، بايانلىرىنى پاكىت قىلىپ سۆزلەپ، ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ھەرقايسى يۇرتلاردىكى سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىۋاتقان خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ مەسىلە - مەرۇپ، تەرغىباتلىرىغا قارشى جانلىق مۇنازىرە ئېلىپ بېرىپ، ئەجەللىك زەربە بېرىۋاتاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق مۇنازىرىلەرگە ھەر قېتىم دۇچ كەلگەنىدە ۋە ئەرز - شىكايەت قىلىپ كەلگەن خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ دادلاشلىرىنى ئاڭلىغىنىدا، خان ئىشانلىق ئابرۇي - ئىناۋىتى تۆكۈلۈپ كېتىپ بارغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ يۇرىكى زەردابقا تولۇشاتتى، كۆكۈيۇن چاققان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كېتەتتى، شۇنداقتىمۇ بۇ ئىشلارغا پەرۋا قىلمىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋېلىپ مەسچىت - خانىقالاردا، جۇمە، مەيىت ۋە ھەيت - ئايەم نامازلىرىدا، دىنىي مۇراسىملاردا، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا مەسىلە - مەرۇپ، ۋەز - نەسىھەت قىلىشنى قولدىن بەرمەيتتى، نۇتۇق سۆزلەپ ئىشقىيە سۇلۇكىنى تەرغىب قىلاتتى، سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئۆزىگە ھەمدەم بولۇپ گۈپپاڭچىلىق قىلىشقا بۇيرۇ-

رۇيتتى. سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۆزى ۋە ئىشان خانلىق سەلتە-نىتى ھەققىدىكى دەبدەبىلىك داڭلاش، ماختاشلىرىنى قىلچىلىك خىجىل بولماي ئاڭلايتتى، ئاڭلىغانسېرى چايغا سالغان قەنتەك ئېرىپ ھاياجانلىناتتى. ئىشان خانلىق سەلتەنىتىنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئاۋام - خەلق ئارىسىدا ۋاستە تاللىماي تەرغىبات ئېلىپ باراتتى.

تەختتە ئولتۇرغان بۇ بىر يىلدىن بېرى تۇنجى قېتىم ئاستا-نىدىن قەشقەرگە كېلىپ دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشانىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەر خەل-قىگە كۆرۈنۈش قىلىپ، سەلتەنەت سۈر - ھەيۋىسىنى نامايىش قىلىش مەقسىتىدە ھېيتكاھ جامەسىگە كېلىپ بۈگۈنكى جۈمە نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلدى.

بىر كۈن ئاۋۋال ئىشان خان ئاپاق خوجىنىڭ جۈمە نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلىدىغانلىقى ھەققىدە پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە جاكارچى چىقىرىلغاچقىمۇ، بۈگۈن جۈمە نامىزىغا كەلگەن نامازـ خانلار جامە ئىچىگە پاتماي قالغانىدى. بۇ تۈمەنلىگەن نامازخانلار ئىچىدە مۇسۇلمانچىلىق پەرزىنى ئادا قىلىشنى كۆزلەپ كەلگەنـ لەرمۇ، قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك ئىشان خان خوجىسىغا بىر قېتىم بولسىمۇ ئىقتىدا قىلىپ نامار ئوقۇش شەرىپىگە ئېرىشىش مەقسىتىدە ساۋاب ئىزدەپ كەلگۈچىلەرمۇ، خان ئىشان خوجىنىڭ چىراي تۇرقىغا قىزىقىپ، مەسىلە - مەرۇپىنى ئاڭلاپ بېقىش مۇددىئاسىدا مەسچىت ئاتلاپ كەلگەنلەرمۇ، ئەپلىك پۇرسەت تاپـ سىلا ھىدايىتۇللا ئىشاننى بىر خەنجەر بىلەنلا ئۇجۇقتۇرۇپ، يېقىندىن بېرى قاتتىق خورلۇق ۋە زۇلۇم تارتىۋاتقان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قويۇنلىرىغا پىچاق تىقىپ كەلگەن ئەشەددىي سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىمۇ بار ئىدى.

ھەر ئېھتىمالغا قارشى پۈختا قوغدىنىش تەدبىرى كۆرگەن

ئاپاق خوجا ھېيتكاھ جامەسىنىڭ نەقىشلىك مېھرابىدا نامازخانلارغا يۈزلىنىپ تەبەسسۇم بىلەن ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ دەل ئۇدۇلىدا ئىككى قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى، چوڭ ئوغلى يەھيا خوجا يۈز نەپەر تولۇق قوراللانغان ساداقەتمەن سوپى نۆكەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا نامازخانلار بىلەن ئىشانىنىڭ ئارىلىقىدا قېلىن بىر قەۋەت ئادەم تېمى ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. نامازغا جۈمەنىڭ ۋاقتى بولغانلىقىنى ھېس قىلغان ھېيتكاھ جامەسىنىڭ ئىمامى ئىشاۋازىنى جاراڭلىق چىقىرىپ «سەپراس!» دەپ توۋلىدى. شۇ ھامان جامەنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا سانجاق - سانجاق ئولتۇرۇشقان نامازخانلار گۈرۈلدىرىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ تاناپىتەك سەپ تۈزۈشتى - دە، ئىچىدە جۈمە نامىزىغا نىيەت - ئىخلاسىنى بىلدۈرۈپ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ قوللاق قېقىشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئورنىدىن تۇرۇپ قىبلىگە يۈزلەندى - دە، پەرز - سۈننىتى بولۇپ جەمئىي ئالتە رەكەت جۈمە نامىزىنى باشلاپ ئوقۇپ، تاماملىدى. جۈمە نامىزىدىن كېيىن پېشىن نامىزىنىمۇ ئەنە شۇ يوسۇندا ئوقۇپ تاماملىدى. ئاندىن نامازخانلارغا يۈزلىنىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى - دە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام-نىڭ مۇبارەك نامىدىن باشلاپ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئىسمىغىچە زىكىر قىلىپ دۇئاسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ يۈزىنى سىيپىدى.

نامازغا ئوقۇش تاماملانغاندىن كېيىن بىر قولىغا قىلىچ، بىر قولىغا «قۇرئانى كەرىم»نى ئېلىۋالغان ئاپاق خوجا مېھرابنىڭ يېنىدىكى توققۇز پايلىك ھەشەمەتلىك مۇنبەرگە چىقتى - دە، قىلىچىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، «قۇرئانى كەرىم»نى كۆكرىكىگە بېسىپ تۇرۇپ تەبلىغ ئېيتىشقا باشلىدى.

— ئى ئەزىزانە قەشقەرنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاق رەئىيەتلىرى، سائادەتمەن ئەھلى - ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىت - مۇرشىدلىرى، بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاپى سۇلتانۇل

مۇھەققىتىن پىرى بۇزرۇك ۋەلىيۇللا خان ئىشان بۇل ئۇلۇغ جۇمە كۈندە سىزلەركىم پۇقرايۇ ئۇممەتلىرىم بىلەن جەمئىي بولۇپ، زىكرى - سۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغانىمدىن تولىمۇ خۇرسەندە-مەن. شۇل سەۋەبتىن سىزلەركىم ئەھلى ئۇممەتلىرىمنى سائادەت-مەن ئەھلى سۇلۇككە كىرىشكە دەۋەت قىلىپ ئىككى كەلىمە ۋەز-نەسىھەت قىلماقچىمەن. ھەرنەكىم ئۆزىنى مۆمىن مۇسۇلمان ھەب-سابلىغۇچى سۇلۇككە كىرگەي. مەگەر بىرەرىكىم ئاللانىڭ بىر-لىكىگە، پەيغەمبەرنىڭ بەرھەقلىكىگە ئىمان كەلتۈرۈپ، كۈنىگە بەش ۋاخ نامازنى ئادا قىلىپ، سۇلۇككە كىرمەيدىكەن، ئۇنىڭ مۇسۇلماندارچىلىق پەرز - سۇننەتلىرى تولۇق ئادا بولماس، جەننەتۇل رىزۋاندا ھەۋزىكەۋسەرنى تېتىيالماس. مەھشەر كۈنى ھەقتائالا قازى بولغاندا بىلىپ - بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھىكە-بىرلىرىنىڭ ھېسابىنى بېرىپ بولالماس؛ ناۋادا بىزلەركىم قۇت-بىل ئەقتاب ۋەلىيۇللانى پىرى بۇزرۇك تۇتۇپ سۇلۇككە كىرسە ياراتقان ھەقتىن ئول مۇرىت - مۇرشىدنىڭ بارلىق گۇناھىكەبىر-لىرىنى مانا بىزلەركىم پىر بۇزرۇكلىرى تىلىگەيمىز. چۇنكى، پىرى بۇزرۇك ئىش - ئەمەلىمىزنى كۆرگۇ[1]كەبى كۆرسىتۇر؛ زېھنىمىزنى، پىكرىمىزنى قىلىچ كەبى ئۆتكۇر قىلۇر؛ ساۋابنى گۇناھتىن، ھالالنى ھارامدىن، تازىنى چىركىندىن ئايرىپ بې-رۇر؛ توغرا يولغا باشلامچىلىق قىلىپ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە بەخت-لىك بولۇشىمىزغا كاپالەتلىك قىلۇر. ھەرنەكىم ئەڭ ئاۋۋال ئۆز نەپسى بىلەن جەڭ قىلىپ ياخشى خۇلق يېتىلدۇرسۇن. ھەرنە-كىمگە سائادەت خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچىنى تۇتقۇزغۇچى ئەھلى سۇ-لۇك - تەرىقەت ئەھكاملىرىمىزدا ياخشى خۇلقلار بىلەن خۇلقلاد-ماق ۋاجىپتۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۇچۇن خۇلقلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى رىيازەتتۇر. ئۇ سۇلۇك ئەھلىنى سائادەت يولىغا باشلىغۇسىدۇر.

---

① كۆرگۇ — ئەينەك.

ریازەت چەكمەكلىك بۇل رەڭۋاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزد-
مەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن نەپسىنى تارتىپ، ئىت يېمى بىلەن
بېقىشقا يارالغان، روھى بەند قىلىنغان بول ئەرزىمەس تەننى
ئەيش - ئىشرەت، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، كۆڭۈل
ئاچماق لەززىتىدىن مەھرۇم قىلماق دېمەكتۇر. شۇل سەۋەبتىن
ريازەت چەككۈچىلەر ئاقىل ۋە پازىل سانىلۇر. بۇنداق كىشىلەر
ئاللاغا مەقبۇل بولۇپ ھەققە ئاسان ئۇلىشۇر. ئەۋلىيالار دەيدۇ-
لەركى، ريازەت سائادەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر. سۇلۇك ئەھلىلە-
رى ئۇچۇن ياخشى خۇلقلارنىڭ يەنە بىرى قانائەتتۇر. قانائەت
بۇگۇن بۇنى يېدىم، ئەتە ئۇنى يېسەم دەپ كۆپۈرانە خىياللاردا
بولماي، ئېرىشكەن بايلىق ۋە نېمەتلىرىگە شۇكرى قىلماقلىققا،
بېشىمىزغا كەلگەن پېقىرلىك، مۇسىبەت، پالاكەتلىرىگە چىداپ
سەۋرى قىلماقلىققا ئەيتۇلۇر. قانائەت — ھەسەت، تەمە —
ھېرىس، خارلىق كەبى ئىللەتلەرنىڭ داۋاسى بالاگەر ۋە تەمەگەر
نەپسىمىزنىڭ غىناسىدۇر. قانائەت بىر خەزىنىدۇركى، ئول خە-
زىنىگە ئېرىشكۈچى ۋۇجۇدىدا قانائەتسىزلىكتىن پەيدا بولىدىغان
ھەسەتخورلۇقتىن قۇتۇلۇر، ئۆمرىنى شەۋىق ۋە راھەتتە ئۆتكۈ-
زۇر.

ھىدايىتۇللا ئىشان جامە ئىچىدە تىمتاس ئولتۇرغان نامازـ
خانلارغا تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، يەنە ۋەز - نەسىھەتـ
نى داۋاملاشتۇردى.

— سۇلۇك ئەھلىلىرى ئۇچۇن ياخشى خۇلقلارنىڭ يەنە بىرى
سەبرىدۇر. سەبرى دەپ بېشىمىزغا كەلگەن بالا - قازالارغا چىـ
داملىق بولماقتا ئەيتىلۇر. ئىنسان ھەرقانداق ئىشتا سەبرىچان
ۋە چىداملىق بولسا سائادەت يولىغا ئاسان ئۇلىشۇر. نەپسىنى
سەبرى بىلەن بويسۇندۇرغان كىشى ھالاكەتتىن، مەغرۇلۇقتىن
ساقلىنۇر. سۇلۇك ئەھلىلىرى ئۇچۇن ئول ياخشى خۇلقلارنىڭ
ئەڭ كاتتىسى مۇلايىملىقتۇر. مۇلايىملىق دەپ ھەرقانداق ئىشقا

ئاچچىقلانمايدىغان، ياۋاش ـ يۇمشاق تەبىئەتلىك بولماققا ئەيتىلۇر. مۇلايىملىق ھەرىكىمگە ماقۇل كېلىدىغان بىر ئېسىل سۈپەتتۇر. نەپسىنىڭ راھىتى، قەلبىنىڭ ماتانىتى①، پىكىرنىڭ سالامىتى، ۋىجدانىنىڭ ھالاۋىتى مۇلايىم تەبىئەتلىك بولماقلىق بىلەن ھاسىل بولۇر. تۇرلۇك ناشۇكۇر ھەۋەس ۋە ئارزۇلار ئۇستىدىن پەقەت مۇلايىملىق ۋە ياۋاشلىق بىلەنلا غالىب كەلگىلى بولۇر. شۇڭا، «ئەلھىلمۇ سەييىدۇل ـ ئەخلاق»②دەيدۇ ئەۋلىيالار. سۈلۈك ئەھلى ئۇچۇن باش تارتىپ بولماس خۇلقلارنىڭ بىرى ئىتائەتتۇر. ئىتائەت دەپ بويسۇنماققا ئەيتىلۇر. پىرى بۇزرۇكلارنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇپ ئىتائەت قىلماق پەرزدۇر ھەم ئەڭ ياخشى سۈپەتلەردىندۇر. بۇ سۈپەتلەرگە ئىگە بولماق ئۇچۇن پىرى بۇزرۇكلارنىڭ پايدىلىق كېڭەش ـ مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، بۇيرۇقلىرىغا پەرمانبەردار بولماقلىق لازىمدۇر. سۈلۈك ئەھلى ئۇچۇن غەزەپكە كەلمەك جايىز ئەمەستۇر. چۇنكى، غەزەپلەنمەك پىرى بۇزرۇكلارغا، خان ـ پادىشاھلارغا ئاللا تەرىپىدىن بېرىلگەن ئىمتىيازدۇر. سۈلۈك ئەھلى ئۇچۇن غەزەپلەنمەك ساراڭلىقتۇر. ساراڭلىق بىتەھقىق نادامەت كەلتۇرۇر. ئەقىلنى غەزەپكە سالغۇچى سۈلۈك ئەھلى ئەقىلنى ھارارەتلىك ئوتقا ياقمىشلەر، غەزەپىتىن كۆرە ئىتائەتنى، يۇمشاقلىقنى ئىختىيار قىلغۇچىلار ھېچبىر تەھلىكگە ۋە ئازابقا دۇچار بولمىغايلار. بابائى پىرى بۇزرۇك ئەۋلىيالىرىمىز ئەيتىدۇرلەركى: «غەزەپ ۋە قەھرى ۋۇجۇد ئىقلىمىنىڭ دەھشەتلىك ئاپىتىدۇر. غەزەپ ھالاك قىلغۇچى بىر ئىللەتتۇركى، ئۇنىڭ بىردىنبىر دەۋاسى سەبىر ۋە ئەپۇدۇر.» شۇڭا، سۈلۈك ئەھلىلىرى غەزەپكە كەلمەكتىن ھەزەر قىلمىقى لازىمدۇر.

ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان ۋەز ـ نەسىھەتلىرىنى ئاخىر-

---

① ماتانەت — چىدام، ئېغىر ـ بېسىق.
② ئەلھىلمۇ سەييىدۇل ـ ئەخلاق — مۇلايىملىق خۇلقلارنىڭ باشلامچىسىدۇر.

لاشتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان نامازخانلارغا تەمەننا ئىلكىدە نەزەر تاشلىدى.

— ئىشان خان خوجامدىن ئىككى كەلىمە سۆز ئىشتىپ كۆڭلىمىزدىكى چىگىشنى يېشۈېلىشقا مۇمكىن بولۇرمۇ؟ — دېدى ئوتتۇرىدىكى سەپتە ئولتۇرغان ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بومبا ساقال، ئۆلىما سۈپەت بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا تەۋازۇ بىلەن سالام بېرىپ.

ماختاش سادالىرىنى تەمە قىلىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان تۇيۇقسىز سورالغان بۇ سوئالدىن بىرئاز خۇدۇكسىرىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ دېدى:

— قېنى خوش، ئەزىز، نام ـ شەرىپلىرى كىم بولىدىكىن؟

— ئەزىزانە قەشقەر رەئىيىتى پېقىرنى پالتۇ ئەئلەم دەپ ئاتىشۇر، — نام ـ شەرىپىنى ئاددىيلا ئېيتىپ بەردى بومبا ساقال كىشى.

«پالتۇ ئەئلەم» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئەزايى تىكەنلەشتى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخان دەۋرىدە قەشقەرە نائىب ئەمىر بولۇپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ سۆھبىتىدە پالتۇ ئەئلەم بىلەن بىرنەچچە قېتىم مۇنازىرىلىشىپ دەككىسىنى يېگەنىدى. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، پالتۇ ئەئلەمنىڭ چىرايىنى ئۇنتۇپ قالغىنى بىلەن ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. بۇخارا، ھىندىستان، باغداتلارغىچە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان پالتۇ ئەئلەم شۇ تاپتا ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ مەنمەنچى، كۆرەڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋەتكەنىدى.

— بايا ئىشان خان خوجامنىڭ ئاغزىدىن رىيازەت، قانائەت، سەبر، مۇلايىملىق، ئىتائەت، غەزەپ بابىدىكى ياخشى خۇلقلار جۇملىسىدىن نەسىھەت ـ كەلىملىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ھەيرەتتە قالدۇق. ئەلۋەتتە ھەرقانداق ئىنسان ۋۇجۇدىدا ئول ياخشى خۇلقلارنى يېتىلدۇرمەك ئىمانى ۋاجىپتۇر. ھەيرەتتە قالدۇقكى،

ئىشان خان خوجام بۇيۇك سەلتەنەت تەختىدە بەرقارار بولغاندىن بېرى قۇتبىل ئەقتابلىق ئۇنۋانى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھۆرمەت - ئىناۋىتى دەرىجىسىدە كۆپتۈرۈۋېتىلدى. مۇسۇلماندارچىلىق پەرز - ۋاجىباتلىرىمىزدا شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن كۆرە تەرىقەت ئەھكاملىرى كۆپ تەرغىب قىلىنىدى. مەسچىت - مەدرىسىلىرىمىز خانىقا - تۇنۇكخانىلارغا ئۆزگەرتىۋېتىلدى. بۇنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

— پىرلارنىڭ جەزەبى تەجەللىياتى مۇرىت - مۇرشىدلىرىغا باقىي ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارلىرىنى بىلدۈرۈپ، سائادەت يولىغا باشلاپ ھەققە يېقىنلاشتۇرىدۇ. شەرىئەت بولسا پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ۋەسسەللەمنىڭ ھۆكمى. تەرىقەت بولسا ئاللانىڭ ھۆكمىدۇر. پەيغەمبەر ئاللانىڭ ھۆكمى ئارقىلىق شەرىئەت ئېلىپ بارىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئېيتسىلاچۇ، ئى پالتۇ ئەئلەم، ئاللانىڭ ھۆكمى چوڭمىدۇر ياكى پەيغەمبەرنىڭ ھۆكمى چوڭمىدۇر؟ — ھىدايىتۇللا ئىشان پالتۇ ئەئلەمنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىن نامازخانىلارغا يۈزلىنىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئى مۇسۇلمان ئۈممەتلىرىم، ئى سائادەتمەن سۇلۇك ئەھلىلىرى، شۇنى سەمىڭلاردا مەھكەم تۇتۇڭلاركى، ئاللانىڭ ھۆكمىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ، ئاللانىڭ ھۆكمى بويىچە ئىبادەتكە مەشغۇل بولماقلىق پەرزدۇر. بىراۋ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن. «ئىسلام نېمىدۇر؟» دەپ سورىغاندا، جانابىي رەسۇلۇللا: «ئىسلام دېگەن ئاللاغا شەك كەلتۈرمەسلىك، پەيغەمبەرگە شەك كەلتۈرمەسلىك، كالامۇللاغا شەك كەلتۈرمەسلىك، پەرز نامازلارنى ئوقۇش، پەرز زاكاتلارنى بېرىش، رامىزان روزىسى تۇتۇش» دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن. ئاللانىڭ ھۆكمىنى تۇتماقلىقنى ئىرادەت قىلغان سائادەتمەن سۇلۇك ئەھلىلىرى بۇنداق ئاددىي جاۋاب ئاساريتىدە قالسا ھەق ۋىسالىغا زىنھار يېتەلمەس. مەسچىت دېگەن پەيغەمبەر ھۆكمى ئىرادىتىنىڭ ئىبادەتگاھىدۇر. گەرچە ئۇ ئاللانىڭ ئۆيى سانال-

سىمۇ خابگاھى ئەمەستۇر. خانىقا بولسا ئاللانىڭ ئۆيى - خابگاھىدۇر. مەسچىتتە پەرز نامازلارنى ئۆتىمەكتىن ئۆزگە پائالىيەت ئېلىپ بارغىلى بولماس. خانىقادا بولسا ئول پەرز نامازلارنى ئۆتىگەندىن سىرت ھەلقە - سۆھبەت سوروڭنى قوڭغىلى، زىكرى - ساماالارنى سالغىلى، ھەقتائالانىڭ ئىشقىدا جەررە تارتقىلى بولۇر. كىمەرسىكى خانىقادا ئاللانىڭ ھۆكمى ئىرادىتىدە ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇپ ساما سېلىپ، كۆككە قول ئۇزىتىپ ئىلتىجا قىلسا، ھەققە ئاسان ئۇلىشۇر.

— ئول كەلىمىلەرنىڭ دەلىلى نېمە ئىكىن، ئىشان خان خوجام؟ — دېدى پالتۇ ئەئلەم قايىل بولمىغان ھالدا.

— دەلىلى شۇلكى، — دېدى ئىشان تېخىمۇ قىزىپ سۆزلەپ، — بىر مۇسۇلمان قوۋم مەسچىت ئۆزرە نامازغا مەشغۇل بولۇپ ئولتۇرار ئەردى، يولدىن ئۆتۈپ كېتىپ بارغان بىر مۇشرىك جوھۇت، مەسچىتتە نېمە پائالىيەت بولغانلىقىنى بىلمەك تەمەسىدە بوسۇغا ئاتلاپ كىردىلەر ۋە نامازغا مەشغۇل بولۇۋاتقان مۇسۇلمانلارنى كۆرۈپ: «ھە، شۇنچىلىك ئىش ئىكەنغۇ» دېدىدە، يەنە بوسۇغا ئاتلاپ ئارقىسىغا يانىدىلەر. مەھشەر كۈنى مۇنكىر - نەكىرلارنىڭ سوراقىدا ھېلىقى مۇشرىك ئۆزىنىڭ بىر نۆۋەت مەسچىتكە كىرگەنلىكىنى پاكىت كەلتۈرۈپ دەۋا قىلغان بولسىمۇ، مەسچىتكە كىرگەنلىكى نەزەرگە ئېلىنماي يەنىلا ۋەيلۇن دوزاخقا بەند قىلىنىدىلەر. ئەمما، بىر توپ سۇلۇك ئەھلى خانىقا ئۆزرە زىكرى - سۆھبەت، ھەلقى - ساماغا مەشغۇل بولۇپ، ئاللانىڭ نامىنى ياد ئېتىپ جەررە تارتىپ ئولتۇرار ئەردى. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يەنە بىر مۇشرىك جوھۇت سۇلۇك ئەھلىنىڭ ھەق ۋاسالىدا پەريادۇ ئۇرۇپ تارتىۋاتقان جەررىسىگە قىزىقىپ خانىقا بوسۇغىسىغا كەلدىلەر ۋە بوسۇغا ئاتلاپ كىرمەي بېشىنى خانىقاغا تىقىپ قارىدىلەر ھەمدە ئوت - كاۋاپ بولۇپ قىزىۋاتقان جەررە - ساماغا كۆڭلى مايىل بولۇپ، بېشىنى

جەررە ـ ساما رىتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ لىڭشىتتىلەر. مەھشەر كۈنى ئول مۇشرىك، بېشىنى خانىقا ئىچىگە تىقىپ بىرنەچچە مەرتىۋە لىڭشىتقانىنىڭ ساۋابى ئۈچۈن خانىقانىڭ سىرتىدا قالغان تېنى ۋەيلۇن دوزاخقا بەند قىلىنىپ، خانىقا ئىچىگە كىرگەن بېشى جەننەتۈل رىزۋانغا كىرىشكە مۇشەررەپ بولدىلەر.

پالتۇ ئەئلەم ئىشانىنىڭ كەلتۈرگەن بۇ دەللىلگە قايىل بولمىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى ئىستېھزا بىلەن چايقىدى.

— ئاللىقانداق ھېكايەتنى دەلىل ئورنىغا دەسەتكىلى بولماس، ئىشان خوجام، شۇنىسى ھەرقاچان يادىلىرىدا بولسۇنكى، پەيغەمبەر دېمەكلىك، ئاللانىڭ بىتەھقىق ئەلچىسىدۇر. ئەۋلىيالار مەرتىۋىسى پەيغەمبەرلەر مەرتىۋىسىگە زىنھار تەڭلىشەلمەس.

— يېڭىلىشتىلا، پالتۇ ئەئلەم، شۇل تاپتا جانابلىرىدىن كۈپۈرلۈق كەتتى، دەرھال توۋا قىلسۇنلار، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان سۇر كۆرسىتىپ، — ئاللا خاسلىقى خوجىلارغا خاستۇر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھىرا غارىدا جانابىي ئاللا بىلەن سۆزلەشكەن چاغدا بىزنىڭ روھىمىزمۇ پەيغەمبىرىمىز بىلەن بىللە ئاللانىڭ سۆزىنى ئىشتىكەندۇر. پەيغەمبەرنىڭ مەرتىۋە ـ ئىقباللىرى بىلەن ئەۋلىيالارنىڭ مەرتىۋە ـ ئىقباللىرى باراۋەردۇر.

— بەرھەق! — دەپ دوست تارتتىى ئىشان پىرىنىڭ تەرلەپ ـ تەپچىرەپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن بىر گۈپپاڭچى سوپى، — ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم ئاپاق خان خوجىمىز ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن مۆمىن بەندىلەرگە پىرى نىجاتكار بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئەۋلىيادۇر.

— دەللىسىز سەپسەتىگە توۋا قىلىش جايىز ئەمەستۇر، — دېدى پالتۇ ئەئلەم ھېلىقى گۈپپاڭچى سوپىنىڭ دوست تارتىشلىرىغا پەرۋا قىلماستىن، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، — جانابىي ئىشان خان ھەزرەتلىرى ئول كەلىمىلىرىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بىرەر دەستۇر كالام ۋە ياكى ساھابىلىرىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بىرەر دەستۇر كالام ۋە ياكى ساھابى

لەرنىڭ كىتاب - رىسالىلىرىدىن، ھەدىس - ھېكمەتلىرىدىن دەلىل كەلتۈرۈپ بىزلەرنى قايىل قىلغايلا. ئىلىم - ھېكمەتنى خالىغانچە زىنھار بۇرمىلاپ بولماس. چۈنكى، ئىلىم دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئاخىرەتنىڭ شاراپىتىدۇر.

پالتۇ ئەئلەمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان يەغىرى تاتىلانغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى. مۇنازىرىلىشۈەرسە تېخىمۇ رەسۋا بولۇپ، جامەدىكى تۇمەنلىگەن نامازخانلار ئارىسىدا يۈزىنىڭ تۆكۈلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، ئۆكتەملىك بىلەن پالتۇ ئەئلەمگە تىل سالدى.

— بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنىڭ سۆزلىرىنى يالغان دېمەكچىمۇسەن، ئى ئىمانسىز، پالتۇ ئەئلەم، پىرغا ئەگەشمەكتە يوق، پىرنى ئىنكار قىلىشتىن ھايا قىلساڭچۇ، مۇناپىق!

— كەچۈرگەيلا، ھەزرىتىم، — دېدى پالتۇ ئەئلەم ئىشانىنىڭ ھاقارەتلىرىگە تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، — شۇل تاپتا جامائەت ئالدىدا ھايادىن سۆز ئېچىپ تولىمۇ ياخشى قىلدىلا؛ ھايا دەپ ئىشتا، سۆزدە ئەدەپكە رىئايە قىلماققا ئەيتىلۇر. ھايا دىلنى روشەن قىلىدىغان بىر نۇركى، ئىنسان ھەر دائىم شۇل مەنىۋى نۇرنىڭ زىياسىغا موھتاجدۇر. شەرىئەت بۇيرۇمىغان، رەئىيەت ياقتۇرمايدىغان ئىشلارنى قىلماقلىق، كىشىلەرنىڭ ئىزەت نەپسىگە تېگىدىغان غەيۋەت، سەپسەتە، سۆكۈش، يالغان گەپنى، ئەدەپسىز سۆزلەرنى سۆزلىمەك زور ھاياسىزلىقتۇر. يالغان سۆزلىگۈچىنى ئەل - رەئىيەت كازىاپ دەپ ئاتايدۇ. مۇھتەرەم ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ئول كەلىمىلىرىنى تېخى يالغان دېگىنىم يوقتۇر. پەقەت كىتاب - ھەدىسلەردىن دەلىل - ئىسپات تەلەپ قىلدىم، خالاس. مۇنازىرە ئاڭلىغۇچىنى دەلىل - ئىسپات بىلەن قايىل قىلۇر. زىنھار زۇلۇم - ھاقارەت بىلەن قايىل قىلالماس. بايام پېقىرنى ئىمانسىز دەپ ھاقارەت قىلدىلا، «قۇر-

ئانى كەرىم» دە: «يالغاننى ئىمانى يوق كىشىلەر سۆزلەر» دەپىلـ
گەن ھەم يەنە پەيغەمبەر رەسۇلۇللاھى ۋەسسەللەم: «يالغاندىن
ساقلىنىڭلار، چۈنكى يالغان ئىماندىن يىراقتۇر» دېگەنلەر. جانا-
بىي ھەق يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنى تەڭ باراۋەر قىلىپ ياراتمىش-
تۇر. مەنسەپ ۋە دۆلىتىگە، كۈچ - قۇۋۋىتىگە مەغرۇلىنىپ
بىراۋنىڭ ھەق - ھوقۇقىغا تەئەررۇز قىلماق زۇلۇمدۇر. بىراۋنى
ھاقارەت قىلماق چوڭ گۇناھلاردىندۇر.

— ساڭا ئوخشاش دەھرىي مۇرتەتنى ھاقارەت قىلماق گۇناھ
ئەمەس، ساۋابتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى
غۇچۇرلىتىپ، — ئەسلىدە بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى
بۇزرۇكنىڭ قارغىشىدىن ھەزەر ئەيلىشىڭ كېرەك ئەردى. ئەمدى
ئۆز گۇناھىڭ ئۆزۈڭگە. ئىلاھىم ئۆزۈڭ بىلەن ئىسىمداش تىغ
ئەسرارىدا ئۆلۈرسەن، ناپاك تېنىڭ پارە - پارە بولغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان پالتۇ ئەئلەمنى قارغاپ بولغاندىن كې-
يىن ئوغلى، قەشقەر ئەمىرى يەھياھ خوجىنىڭ ھەمراھلىقىدا
سوپى نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ يان ئىشىك ئارقىلىق ھېيتكاھ
جامەسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىر توپ سوپى-
دەرۋىشلەر ئەگەشتى.

ئەتىسى، شەنبە كۈنى، ھېيتكاھ جامەسىدە پالتۇ ئەئلەم
قاتارلىق قەشقەرنىڭ بىر قىسىم ئاتاقلىق ئالىم - ئۆلىمالىرىنىڭ
ھېيت نامىزى چۈشۈرۈلدى. پالتا بىلەن چاناپ ئەڭ ۋەھشىي
ئۇسۇلدا پارچە - پارچە قىلىۋېتىلگەن بۇ جەسەتلەر كېپەن ئورنىدا
تىكىلگەن خەسە خالتىغا بىر تاغار گۆشتەكلا قاچىلانغانىدى.
ھېيت نامىزى ئوقۇشقا كەلگەن قەشقەر خەلقى ئىنسان قېلىپىدىن
چىققان بۇ ۋەھشىيلىكتىن قاتتىق چۆچۈدى، زار - زار يىغلاپ
ھازا ئېچىشتى. ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئەقلى كۆتە،
ھوش - كاللىسى يوق خەلىپە - سوپىلىرى، دەرۋىش - دىۋانىلـ

ری بۇ پاجىئەگە ئېچىنماقتا يوق:

«ماشايىخى مايان كەشفى كەرامەتھا بىسيار تىزەست،
ئىن شەب ئاخىر بىسيار ئالمانراز بەتەر كۇشتەست»[1].

دېيىشىپ ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ كەشپۇ كارامىتى-نى داۋراڭ سېلىشتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ پاجىئەنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ «ھىجابۇل غەيب» دەپ ئاتىلىدىغان يوشۇرۇن كاللا كېسەر جاللاتلىرىنىڭ جىنايەتلىك قىلمىشى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بىلگەنلىرىمۇ ئاغزىدىن چىقىرىشقا جۇرئەت قى-لالمايتتى.

5

سانجۇ قىشلىقى.

قاشاڭلىق بىلەن سوكۇلداپ مېڭىۋاتقان ئات ئۇستىدە ئېزى-لىپ ئولتۇرغان بۇ كىشىلەرنىڭ تۇرقىدىن خېلى ئۇزاق يەردىن كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئانچە تەمتىرىمەيلا مەتشې-رىپ باينىڭ قورۇسى ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۇشۇشتى. باي قورۇسىنىڭ قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازىسى ھاڭغىرقاي ئوچۇق ئىدى. بۇ ئۇچ نەپەر يولۇچىنىڭ مويىسپىتراق بىرى ئېتىنىڭ چۇلۇڭۇرىنى يەنە بىر ھەمراھىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، بوسۇغىدىن ئاتلاپ قورۇ ئىچىگە كىردى - دە، ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ توۋلىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي!

---

① بىزنىڭ ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ كارامىتى ناھايىتى ئىتتىككەن، بىر غەزەپ قىلماق بىلەن بۇگۈن كېچە نۇرغۇن موللىلارنى ئۆلتۈرۇپتۇ.

شۇ هامان خىزمەتكار سۈپەت قىرىق - قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى مېھماننىڭ ئالدىغا چىقىپ سالام بەردى.

— باي هاجىم بارمۇ؟

— بار، ئۆزلىرىنى نەدىن سورايمىزكىن، مېھمان؟

— باي هاجىمغا ئاستانىدىن بۇرادەرلىرى كەپتۇ دەپ خەۋەر بەرسۇنلار، — دېدى مېھمان تولىمۇ تەكەببۇر قىياپەتتە. بىپەرۋا تۇرقىدىن ئۇنىڭ قورۇ ئىگىسى بىلەن خېلىلا بۇرادەرچىلىكى بارلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— خوش، بېگىم، بىردەم تەخىر قىلىشقايلا.

خىزمەتكار ساراي ئىچىگە كىرىپ كېتىپ ئانچە ئۆتمەي مەڭ-شىرىپ باي بىلەن بىللە چىقىپ كەلدى. چاچ - ساقاللىرى تامامىي دېگۈدەك ئاقىرىپ خېلىلا قېرىلىق يەتكەن مەتشىرىپ باي قارىماققا خېلىلا تىمەن كۆرۈنەتتى. ئۇ گۈمانخورلۇق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مېھمانغا بىرنەچچە دەقىقە تىككەندىن كېيىن، تۇيۇقسىز ئېسىگە ئالغاندەك بولدى - دە، شۇبھە چىقىپ تۇرغان چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈرتتى.

— قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي، بۇرادەر. ئاسماڭ-دىن چۈشتىلىمۇ، يەردىن ئۇندىلىمۇ؟

مەتشىرىپ باي ئاۋۇال دوستى بىلەن ئاندىن ئۇنىڭ دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان ئىككى هەمراهى بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، هال - ئەهۋال سوراشتى.

— قېنى، سارايغا مەرهەمەت قىلىشقايلا، ئەزىز يارانلار، — دېدى مەتشىرىپ باي مېھمانلارنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىپ.

مېھمانلار هەشەمەتلىك بېزەلگەن سارايغا كىرىپ، تاۋار - كۆرپىلەر ئۈستىدە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن پاتمە قىلىپ «ئاللاهۇ ئەكبەر» دەپ يۇز سىيپاشتى. ئاندىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ساهىبخانا بىلەن قايتا تىنچلىق - ئامانلىق سوراش-

تى. ئۇنىڭغىچە يەنە بىر ياش خىزمەتكار مىس ئاپتوۋۇا - چىلاپچىدا مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ ئېلىپ يېپەك لۆڭگە تۇتتى، ئاندىن ھەربىر مېھمانغا بىر پىيالىدىن سىنچاي قۇيدى. سىنچايدىن كېيىن داستىخان سېلىپ بىرنەچچە پەتنۇس قەنت - گېزەك، ھۆل - قۇرۇق يەل - يېمىش ۋە ئوخشىتىپ يېقىلغان قاتلىمىلارنى داستىخانغا تىزىۋەتتى.

— قېنى، ئەزىز يارانلار، مەززەگە بېقىشسىلا، — دېدى مەتشىرىپ باي مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ.

مېھمانلار تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمايلا قوللىرىغا ئوشتۇلغان ناندىن بىر پارچىدىن ئېلىشتى - دە، خۇش پۇراق دورا - دەرمەكلەر بىلەن دەملەنگەن چايغا بىر كاللەكتىن ناۋات سېلىپ غىزالىنىشقا تۇتۇندى. ئۇزاق يول يۈرۈپ قورسىقى ئاچقان بۇ مېھمانلار مەززىلىك پىشۇرۇلغان قاتلىمىنى ئىشتىها بىلەن يېيىشەتتى.

— خوش، ئاستاندىكى يارانلارنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — سورىدى مەتشىرىپ باي مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە مىس چەينەكتىن چاي جىقلاپ قۇيغاچ.

— قەدىر ئەھۋال، — دېدى تۆردە ئولتۇرغان چار ساقال مېھمان جاۋاب بېرىپ، — مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلۇك تەقىبىدىن خاتىرجەملىك يوق. يەر يۈزىنى قۇرت - قوڭغۇزدەك قاپلاپ كەتكەن سۇلۇكى ئىشقىيە خەرلىرىنىڭ ھاياسىز ھاڭراشلىرىدىن ھېچبىر ئارامچىلىق يوقتۇر. بۇ نۆۋەت سانجۇغا ھىجرەت قىلىشىمىزنىڭ بائىسى شۇلكى، جانابىي بالاگەردان[1] پىر بۇزرۇكىمىز دانىيال خوجامنىڭ دىدار - مۇلاقىتىدە بولۇپ، تەلىم - پەرمايىشلىرىنى ئاڭلاشتۇر.

مەتشىرىپ باي مېھمانىنىڭ سۆزلىرىگە يا ئاق، يا كۆك دەپ

---

① بالاگەردان — بەندىلەرنى بالا - قازادىن ساقلىغۇچى.

جاۋاب قايتۇرماي جىملا ئولتۇردى. ساھىبخانىنىڭ ئۇندىمەي ئولتۇرغىنىنى كۆرگەن مېھمان بىتاقەتلىك بىلەن يەنە سورىدى:

— شۇل تاپتا جانابىي بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز بىلەن تېزرەك دىدار - مۇلاقەتتە بولساق دەيمىز.

— ھەزرىتى بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ پايە - قەدەمىلىرى تېخىچىلا سانجۇغا يەتمىدى، — دېدى مەتشىرىپ باي پەرۋاسىزلىق بىلەن.

— بۇ قانداق ئىش بولۇپ كەتتى ئۆزى، — دېدى چار ساقال مېھمان تەشۋىشلىنىپ، — ئىككى ئاي مۇقەددەم بالاگەردان پىرىمىز دەھبىتتىن بىزگە خەۋەر بېرىپ، سانجۇدا جەمئىي بولۇش توغرۇلۇق پەرمايىش قىلغانىكەن.

— پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ ئول مۇبارەك پەرمايىشنامىسى ھېلىمۇ يانلىرىدا بارمىكىن، بۇزادەرى ئەزىز؟

مەتشىرىپ بايىنىڭ تۇرقىدىن تولىمۇ ئېھتىيات قىلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ئەلۋەتتە بار، — دېدى چار ساقال مېھمان ۋە سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ مەتشىرىپ بايغا تەڭلىدى، — مانا قارىسىلا، بالاگەردان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك مۇھرىمۇ بېسىقلىق تېخى.

مەتشىرىپ باي خەتكە سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن چىرايىدا بىردىنلا خاتىرجەملىك كۆلكىسى جىلۋە قىلدى.

— قېنى مەرھەمەت قىلغايسىزلەر، ئەزىز يارانلار، — دېدى مەتشىرىپ باي ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، — بالاگەردان پىرىمىز شۇل تاپتا يولۇڭلارغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

چار ساقال مېھمان بىرئاز تەئەججۇپلەندى.

— تېخى بايىلا ھەزرەتلىرى...

— ئەزىز يارانلار، زىنھار كۆڭۈللىرىگە ئالمىسۇنلار، — دېدى مەتشىرىپ باي مېھمانلارغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ

تۇرۇپ، — مەلئۇن ئاپاق خوجىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرىنىڭ ناپاك قەدەملىرى سانجۇغا قەدەر يەتكەنلىكى ئۈچۈن ھەرنە ئىشتىن ئېھتىيات قىلىدىغان بولۇپ قالدۇق. بالاگەردان پىرى بۇزرۇكـ- مىز ئول مۇبارەك پەرمايىشنى كۆرمىگۈچە ھەرقانداق ئادەمگە كۆرۈنۈش قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

— ھەق راست، ئېھتىيات قىلماقلىق ئەۋزەل.

— ياراتقان ئىگەم ئول بالاگەردان پىرىمنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

مېھمانلار شۇنداق دېيىشكىنىچە تاماققا قىسقىلا دۇئا قىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

مەتشىرىپ باي ئۇلارنى ئەتراپى ئېگىز تاملار بىلەن قورشالـ- غان، چەت - چۆرىسىگە كۆز يەتكۈسىز باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان بىر ئىمارەتكە باشلاپ كـەلدى. قـويـۇق مېۋىلىك دەل - دەرەخلەر بىلەن قورشالغان بۇ ئىمارەتنى ئون قەدەم نېرىدىن ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى.

— بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز بىر ھەپتىدىن بېرى مۇشۇ يەردە ئىستىقامەت قىلغاچ سىز ئەزىز يارانلارنىڭ يولىغا قاراۋاتـ- دۇ، — دېدى مەتشىرىپ بـاي مېھمانـلارنى ئـۆيگە باشلاپ كىرگەچ، — قېنى ئىچكىرىگە مەرھەمەت قىلسۇنلار، مەخدۇمزاـ- دىمىز قازناقتا.

تاشقىرىدىكى ئاياغ شەپىسىنى ئاڭلاپ بىرئاز سەگەكلەشكەن دانىيال خوجا بوسۇغا ئاتلاپ كىرىۋاتقان بۇ كىشىلەرنى كۆرۈپ خاتىرجەملىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بالاگەردان پىرىم.

مېھمانلار دانىيال خوجىنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ بارغىنىچە ئايـ- غىغا يىقىلىپ، پۇتىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ھۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

قىسقا ياستۇالغان قاپقارا ساقاللىرى چىرايىغا ئالاھىدە

سۇر ـ سۆلەت بېغىشلاپ تۇرغان دانىيال خوجىمۇ بۇ ساداقەتمەن مۇرىتلىرىنى كۆرۈپ كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. قازاقنىڭ ئىچىنى بىر پەس يىغا ـ زار قاپلىدى. ھېلىقى ئۇچ مېھمان دانىيال خوجىنىڭ ئىشتىنىنىڭ پۇچقىنى، شايى يەكتەكنىڭ پېشىنى ۋە سەدەپتىن كۆز قويۇلغان ئىشانچە كۈمۈش ئۈزۈك سېلىنغان قوللىرىنى بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىپ تۇرۇپ سۆيەتـ تى، سۆيۈپ تۇرۇپ يىغلايتتى، يىغلاپ تۇرۇپ نەچچە يىلدىن بېرى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى تەرىپىدىن تارتقان خورلۇقلـ رىنى دادلايتتى. كۆزلىرىدىن بوراندەك ياش تۆكۈلۈپ تۇرغان دانىيال خوجا ئۇلارغا تەسەللى بەرگەچ ھەربىرىنى بىر قېتىمدىن قۇچاقلاپ باغرىغا باستى. ئىشان پىرىنىڭ شۇ دەرىجىدە كۆرسەتـ كەن ئەڭ ئالىي ھىممىتىدىن تەسىرلەنگەن بۇ ئىسھاقىيە مۇرىتلىـ رى ھاياجان ۋە چەكسىز بەختىيارلىقتىن ئېرىپ ھوشىدىن كېتەيـ لا دەپ قالغانىدى.

ئۇلار ئۆپكىدىگىنىچە ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كېلىشتى.

— خوش ئول مەلىكە مۆھتەرەم خان ئاغىچا بىلەن مۇلاقەت بولۇش ئىشلىرى قانداق بولدى، مەسۇم خەلىپەم؟ — سورىدى دانىيال خوجا سۆھبەتنى ئەسلىي مۇددىئاغا بۇراش مەقسىتىدە تېخىچىلا خىرتىلداۋاتقان چار ساقال مېھمانغا قاراپ.

— مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى بەتگۇمانىمىز، خان ئاغىچا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمـ نىڭ گۇمانى بىلەن بىر يەردىن چىقتى، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى مەسۇم خەلىپە، — ئۆز ۋاقتىدا داڭقىنى كۆپ ئاڭلىغان بولساقمۇ، مۇلاقەتتە بولالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئانچە ئىشەنمىگەـ نىكەنمىز. ئۆزى بىر ئاجىزە بولغىنى بىلەن تولىمۇ قەھرلىك مەزلۇم ئىكەن ئۇ.

شۇ تاپتا مەسۇم خەلىپىنىڭ كۆز ئالدىغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن كۆرۈشكەن مەنزىرە بىرمۇبىر نامايان بولۇشقا باشـ

لىدى.

شۇ كۈنى دانىيال خوجىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلدۇرۇپ، ئۆزدىنىڭ ئايالى ئارقىلىق مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا خەت كىرگۈزگەن مەسۇم خەلىپە يەنە ئايالى ئارقىلىق جاۋاب خەت تاپشۇرۇۋالدى. خەتتە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزىنىڭ جۇمە كۈنى ئاستانە كوچىسىنى ئايلىنىشقا چىقىدىغانلىقىنى، شۇ ۋاقىتتا مەسۇم خەلىپىنىڭ ئايالچە كىيىنىپ، يۈزىگە چۈمپەردە سېلىپ، مۇلازىم - كېنىزەكلىرى ئارىسىغا كىرىۋېلىپ، بىرلىكتە ھەرەمگە كىرىشىنى ئۇقتۇرغانىدى.

ئادەتتە جۇمە كۈنى ئاستانىدىكى يەتمىش ياشتىن يۇقىرى بارلىق ئەركەكلەر جۇمە نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن مەسچىت، جامەلەرگە باراتتى. ئەگەر بۇ كۈنى ھىدايىتۇللا ئىشان خان خوجىنىڭ ئاغىچا - شاھبانۇلىرى كوچا ئايلانماقچى، نەرسە - كېرەك سېتىۋالماقچى بولسا پۈتكۈل شەھەرگە جاكارچى چىقىراتتى - دە، بارلىق سودىگەرلەر - تىجارەتچىلەر، ساراي، دۇكان - ياپىلىرىنى ئوچۇق قويۇپ قويىاتتى. ئاغىچا - شاھبانۇلار بۇ ئىگىسىز دۇكانلاردىن ئۆزلىرى خالىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ، ئىختىيارىچە پۇل - پۇچەك تاشلاپ قويىاتتى.

ئايال كىشى سىياقىدا ياسانغان مەسۇم خەلىپە جۇمە كۈنى بىمالال ھالدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خىزمەتكارى قاتارىغا قوشۇلۇۋالدى - دە، ھەرەمگە كىرىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مەخپىي سۆھبەتلەشتى.

— جەننەتمەكان خان ئاكامنىڭ بىئەجەل ئۆلۈمىدە ئەلۋەتتە ئىشان خان خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ قولى بار، — دېدى يۈزىگە نېپىز قارا ھىلىمىلە رومال سېلىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەسۇم خەلىپىگە ئىلتىپاتسىزلا قاراپ، — بۇنى مەخدۇمزادە دانىيال خوجىلا ئەمەس، ئاستانىدىكى ئەقىل - ھوشى جايىدا ئادەملەرنىڭ

هەممىسى بىلمىدۇ. ئەمما، ھېچكىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقارغۇدەك جۇرئىتى يوق. بىلمىدۇق، دانىيال خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ مۇددد-ئاسى نېمىكىن؟

— جانابىي مۇرەببىلىرى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى - قانائەت قىلماي، جانابىي خان ئالىيلىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، سەلتەنەتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدى، ھەتتا سەلتەنەت ئۈچۈن نۇرغۇن ئەجىر - تۆھپە كۆرسەتكەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىمۇ ساق قويمىدى. بۇل ئەھۋالدا ئوردىدا جانابىي خان ئاغىچىدىن ئۆزگە ئىشەنگۈدەك، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ قىساس - ئىنتىقامىنى ئېلىشقا ھەمدەم بولغۇدەك بىرمۇ ئىشەنچلىك ئادەم قالمىدى. بىلمىدۇق، خان ئاغىچىنىڭ بۇ قىساس - ئىنتىقامىنى ئېلىش مۇددىئاسى بارمىكىن؟

— مەرھۇم جەننەتماكان ئاكامنىڭ قىساسىنى ئېلىش مەن ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كەسكىنلىك بىلەن، — ئىشان خان خوجىنىڭ ئەجىلى ھامان مېنىڭ قولۇمدا. ئەمما، ئالدىراقسانلىق قىلىشقا زىنھار بولماس. چۈنكى سەلتەنەت باشپاناھسىز قالسا ئەلدە تەپرىقىچىلىك، باش-باشتاقلىق كۆتۈرۈلۈپ ئاۋام - رەئىيەت زۇلۇم، يوقسۇزلۇق ئاسارىتىدە قالۇر. ئەزىز پەرزەنتىم ھەسەن خوجا تېخىچىلا كىچىك، سەلتەنەتنى ھازىرچە ئۇنىڭغا زىنھار تۇتقۇزغىلى بولماس. ئالدىراقسانلىق قىلساق بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش مۇددىئايىمىز سۇغا چىلىشار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەسۇم خەلىپە بىرئاز ئۇمىدسىزلەندى.

— ئوردىدا خان ئاغىچا ئالىيلىرىنىڭ يېقىنلىرى يوقمىدۇر؟

— كەلگۈسىدە ھەسەن خوجىنى پەدەرنىڭ ئورنىغا خان - سۇلتان قىلىپ تىكلەش مۇددىئايىمىزنى قوللايدىغانلار يوقمۇ ئەمەس. لېكىن، ئۇلار ئانچە كۆپ ئەمەس، — دېدى مەلىكە

مۆھتەرەم خېنىم ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — شۇڭا، ھازىرچە پۈرسەت - نۆۋەت بىز تەرەپتە ئەمەستۇر. دانىيال خوجا ھەزرەتمگە مۇددەئايمىزنى يەتكۈزۈپ قويسۇنلار. بىر مەزگىل پۈختا تەييارلىق كۆرگەيمىز. ئاۋۋال تەسەررۇپمىزدىكى سۈلۈكى ئىسھاقىيە غازاتچىلىرى جەمئىي بولغاي. بۇل ھەقتە بىر قىسىم يۈرت بەگلىرى بىلەن تۈزۈشكەن ئەھدۇ پەيمانمىز باردۇر. ۋاقتى كەلگەندە مەن ئوردا ئىچىدىن، سىلەر تېشىدىن تەڭ ھەرىكەت قىلىمىز.

— خوش، بۇنى بالاگەردان پىرى بۈزرۈكىمىزگە تامامىي يەتكۈزگەيمىز، — دېدى مەسۇم خەلىپە قايتىدىن ئۈمىدلىنىپ، — بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش بىزلەرگىم سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭمۇ مۇددەئايمىزدۇر.

— خەلىپەمنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ھەرەمگە كىرمىكى تولىمۇ خەتەرلىكتۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئاغچىلىرىنىڭ قولىغا دەستەك يېزىپ بېرەي، ھەرقانداق ئىش - كۈشلەر بولسا بىمالال كىرىپ مەن بىلەن كۆرۈشكەي.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، خان ئاغچا، ئاللا ئىگەم نىيەت - مۇددەئالىرىمىزغا يەتكۈزۈپ ئىشلىرىمىزنى ئاسان قىلغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر بوغچا نەرسىنى مەسۇم خەلىپىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ ئاقچىلارنى مەقسەت - مۇددەئالىرىمىز ئۈچۈن خەج - خىراجەت قىلسۇنلار، قالغىنىنى ئاغچىلىرى ئارقىلىق ئاز - ئازدىن چىقارتىپ تۇرىمەن. دانىيال خوجامغا سالامىمىزنى يەتكۈزگەيلا.

مەسۇم خەلىپە ئېغىر بىر بوغچا كۈموش تەڭگىنى قولتۇقىغا مەھكەم قىستى - دە، قېلىن چۈمبەردىنى قايتىدىن بېشىغا سېلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن خوشلاشتى. ئۇنى مەلىكە

قەسىرىنىڭ باش غوجىدارى ھەرەمدىن چىقىرىپ قويدى.

— ئول مەلىكىنىڭ مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھالال جۇپ بولۇشقا رازىلىق بېرىشىمۇ پۈتۈنلەي سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ھالاكەتتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئەردى، — دېدى مەسۇم خەلىپىنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلاپ بولغان دانىيال خوجا سۆز ئېلىپ، — مەلىكىنىڭ مۇددىئاسى شۇ بولىدىغان بولسا، بىزمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تۈغ ـ شەددىسىنى كۆتۈرۈپ چىقايلى. ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىز ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئۆزگە نىجاتلىق يولى يوقتۇر.

ئۇلار مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن بىرلىشىپ ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىق سەلتەنىتىنى يوقىتىش ھەققىدە تۇن نىسپىگچە پىلان تۈزۈپ چىقىشتى.

6

شاھنىشىن.

توققۇز پايىلىك مەرمەر شاھ سۇپىدىكى ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خىيالچان كۆزلىرىدىن ئوي ـ خىياللىرىنىڭ ئاللىقاياقلارغا پەرۋاز قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. شاھ سۇپىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى مەخمەل كۇرسىلاردا قول قوۋۇشتۇرۇپ، خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن ئولتۇرغان ئەمىرلەر ئىشان خوجىسىنىڭ چىرايىغا تەمەگەرلىك بىلەن قارىشاتتى.

ئىشان خانلىق سەلتەنىتىدە ئولتۇرغان بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىرئاز جۇدەپ قالغان، چاچ ـ ساقاللىرىنىڭمۇ قارىسىدىن ئېقى كۆپىيىپ قالغانىدى. ئىشان بۇ

ئەپتىنى ھەر قېتىم ئەينەكتىن كۆرگىنىدە، ئەپسۇسلۇق ئىلكىدە ئۇھ تارتاتتى. ئوردا تېۋىپلىرىغا، ھۆكۈمالارغا قېرىشنىڭ ئالدى- نى ئالىدىغان، ئاقىرىشقا باشلىغان چاچ - ساقاللارنى قارايتىدى- غان، كۈندىن - كۈنگە زەئىپلىشىپ كېتىپ بارغان ئەرلىكىگە قۇۋۋەت بولىدىغان دورىلارنى ياساشنى بۇيرۇيتتى. ئەمما، يۈە- ران بۇغا مۆڭگۈزى، بۇغا قېنى، كۈندە ئۇچ ۋاخ يەۋاتقان بۇغا، ئۇلاي، جىگدىچوق ، باچكا، قۇشقاچ گۆشلىرى ئىشانىڭ زەئىپ- لىشىپ كېتىپ بارغان تېنىگە كار قىلمايۋاتاتتى. بىر قىسىم تېۋىپلارنىڭ قىز بالا يۈرەكنى ياشارتىپ، بەدەنگە قۇۋۋەت بولى- دۇ، قېرىلىقنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ دېگەن قىلچىمۇ ئىلمىي ئاساسى بولمىغان ھۆكۈملىرىگە قارىغۇلارچە ئىشەنگەن ئىشان ھەرىمىنى قىزلار بىلەن تولدۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمما، ئارمانغا تۇشلۇق دەر- مان يوق دېگەندەك نۇرغۇن قىممەت باھالىق قۇۋۋەت دورىلىرىنىڭ كۈچى بىلەن ئاشۇ بەختى قارا قىزلارنىڭ قۇچىقىدا بىر كېچە يانقان ئىشان ئەتىسى تېخىمۇ روھسىز، جانسىز ھالدا ئورنىدىن تۇراتتى، پۈت - قوللىرى تىترەپ كۆزلىرى چاپاقلىشاتتى. ئە- شانىڭ غېمى يالغۇز بۇلا ئەمەس ئىدى. دەسلەپتە ياۋاش، قانائەت- چان كۆرۈنگەن خەلق ئىشانىڭ جۇڭغار خانىغا ھەر يىلى تاپشۇرى- دىغان ھەددى - ھېسابسىز ئېغىر ئولپانىنى ئۆز قەرىلىدە تاپشۇ- رۇش ئۈچۈن ھەسسىلەپ سالغان ئالۋان - سېلىقلىرىغا چە- دىماي، پات - پات قوزغىلاڭ كۆتۈرەتتى. تەييارتاپ ئىشان - خوجىلار، خەلىپە - سوپىلارنىڭ قات - قات سېلىقى، زۇلۇملىرىدىن خەلق ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىق سەلتەنىتىگە نارازى بولۇشقا، ئىلگىرىكى سەئىدىيە سەلتەنىتىنى سېغىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ توختىماي ئېلىپ بارغان قۇتراتقۇلۇقلىرى سەۋەبىدىن پات - پات يۇز بېرىدىغان قىرغىنچىلىقلار، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى- نىڭ، باي - تۆرىلەرنىڭ، ئىشان - خوجىلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت

قويۇش، مال - مۇلۈكلىرىنى بۇلاش - تالاش، ئۆلتۈرۈش ۋەقە-لىرىمۇ ئاپاق خوجا ئۇچۇن يەنە بىر باش ئاغرىقى ئىدى. پۈتكۈل ھەرەمنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئوڭچى چاڭگىلىغا ئېلىشۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق قوللۇقىدىن، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا خەج - خىراجەتلەردىن قىسىش-لىرىدىن، مەلىكىلىك، خانزادىلىك ئېسىل نەسەبىنى پەش قى-لىپ تۇرۇپ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق قىلىشلىرىدىن جاق تويۇ-غان باشقا خانىش - بانۇلىرىنىڭ، ئاغىچا - توقاللىرىنىڭ داد-خورلۇقلىرىمۇ ئىشانىنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى. شۇ كۈنلەردە ئاپاق خوجا پادىشاھ بولۇشنىڭ سۈلۈك پېشۋاسى بولۇش-تەك سەلتەنەت سورىغانىنىڭ سۈلۈك تەۋرەتكەندەك ئۇنچە ئاسان ئىش ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

«ئىلگىرىكى خان - سۇلتانلارمۇ مۇشۇنداق غەم - ئەندىشىدە ياشىغان بولغىيمىتى. ئىنساپسىز جۇڭغار خان خوجامغا ھەر يىلى ئەۋەتىدىغان ئولپاننى ۋاقتىدا يولغا سالمىسام تېخى خاپىلىق، ئول خاپىلىقتىن قېچىپ قۇتۇلماقمۇ تەس تېخى. شۇنداقلا غەزەپ قىلسا يەجۇجى - مەجۇجى لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، بۇل سەلتەنەتنى مەندىن سويۇپ ئېلىپ، باشقا بىر كىمنى خان قىلىپ تىكلەشكە ئاران تۇرىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئىرەن قابۇرغەدىن سۇل-تان ئىسمائىلخاننى ئەكېلىپ قايتىدىن خان قىلىپ تىكلەپ قويام-دۇ تېخى. ئول ئولپان - خىراجەت ئۇچۇن رەئىيەتتىن سېلىق يىغمىساق تېخى خاپىلىق، ھەدىسە سۇلتان ئىسمائىلخان زامان-ىستدا مانچىلىك پادىشاھلىق سېلىق تاپشۇراتتۇق، ئىشان خوجام-نىڭ زامانىسىدا ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتتى، دەپ دادخورلۇق، سەركەشلىك قىلغان، زۇلۇم سالساق جېنىدىن تويۇپ غەلىيان كۆتۈرگەن. سۇلۇكى ئىسھاقبەگ مۇرتەتلىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇق قى-لىپ تېرىغان خاپىلىقى ئۇنىڭدىن يامان. ئانچىكىم تەرغىباتلىرى ئارقىلىق ئول نادان رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىشقا ئاران

تۇرىدۇ. پۇتكۇل ئەلنى پىتنە - پاسات قاپلاپ كەتتى. سەلتەنەت سۇرى بىلەن بىسقتۇرماق بەسىي مۇشكۇل بولماقتا...»

قايسىبىر ئەمىرنىڭ قاتتىق يۆتىلىپ كېتىشىدىن ئىسىگە كەلگەن ئىشان دەرھال خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئاغزىغا قاراپ تۇرغان ئەمىرلەرگە يۈزلەندى.

— خوش، جۇڭغار خان خوجام دەرگاھىغا يولغا سالىدىغان خەج - خىراجەت، ئالباتلار[1]تەييار بولدىمۇ؟

— يوقسۇ، خان خوجا، — دېدى باج - سېلىق ئەمىرى قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ قۇترىتىشى بىلەن بىر قىسىم ئىمانى سۇس، گەدەنكەش ئازغۇنلار خان خوجامنىڭ مۇقەددەس پەرمانىغا سەركەشلىك قىلىپ، ئالۋان - سېلىق تاپ-شۇرۇشتىن باش تارتىپ غەلىيان كۆتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، سەلتە-نىتىمىزنىڭ ھمايىچىسى، يۆلەنچۈكى موڭغۇل خان خوجام دەر-گاھىغا ئەۋەتىلىدىغان خىراجەتلەرنىڭ ئاران دېگەندە يېرىمى تەق بولىدى. كەم - كۈتىسىنى يىغىشقا لەشكىرىي دىۋان ھەم-كارلىشىپ لەشكەر چىقارمىسا، جازا - جاساق دىۋانى ھەمدەمدە بولمىسا، قالدى خىراجەتلەرنى پات يېقىندا تەييار قىلالماسمىز.

— زەڭگى باسقاقبېگىم تولا ئالدىرىتىۋاتىدۇ، — دېدى ھە-دايىتۇللا ئىشان تەختىنىڭ يېنىدىكى بوش تۇرغان شاھانە كۇرسىغا ئېھتىرام بىلەن قاراپ قويۇپ، — بۇل ئىشلارغا لەشكىرىي دىۋان بىلەن جازا - جاساق دىۋانى ھەمدەمدە بولسۇن. يارلىققا سەركەش-لىك قىلغۇچىلارغا قىلچىلىك سىلە - رەھىم قىلماي كاللىسى ئېلىنىپ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىنسۇن. ناۋادا ئول خەرج - خىراجەتلەر ۋاقتىدا غەملەنمىسە جانابىي ئەمىرلەرنىڭ خەزىنىسىگە مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇرمىز.

---

① ئالبات — جۇڭغارىيىدىكى موڭغۇللارغا يىغىم-تېرىم-بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدىغان چاكارلار.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئەسىرلەر چايان چاققاندەك چۆچۈشتى. گەرچە ئۇلار ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن كېچىش تەرغىباتىغا تەڭ دوست تارتىشىپ بېرىشكىنى بىلەن، ھەمىيىندىن بىر تەڭگە پۇل خەجلەپ قالغان كۈنى ئېچى ئېچىشىپ، ئاشۇ بىر تەڭگىنىڭ ئورنىنى ئون تەڭگە قىلىپ تولدۇرمىغۇچە كۆڭلى ھەرگىز ئارامىغا چۈشمەيتتى. شۇڭا، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كەملەپ قالغان خەج - خىراجەتنى سەنلەردىن ئالىمەن دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، جان - ئىمانلىرى چىقىپ كەتتى - دە، ھەر ئاماللارنى قىلىپ خەلقتىن سېلىقنى تولۇق يىغىش نىيىتىگە كېلىشتى.

— خوش، سىرتتا قانداق گەپ - سۆزلەر بار؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان ياتىشىپگىگە قاراپ.

— جانابىي ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى كوسا، تاز چىراي ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھەرقايسى يۇرتلاردىكى خۇپىيە - پايلاقچىلارنىڭ يوللىغان مەلۇماتىدىن قارىغاندا، قارغىلىق، سانجۇ، قاراقاش قاتارلىق يۇرتلاردا ئىسھاقىيەچى ئازمىلارنىڭ يىغىلىشلىرى كۆپەيىپ قاپتۇدەك، ئول يۇرتلاردىكى تەقىبنى كۈچەيتىش خۇسۇسىدا يۇرت بەگلىرىگە مەلۇمەت يوللىدۇق.

— ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىچۇ؟

— ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭ ئەھۋالى ھازىرچە خېلىلا تىنچ، ئەمما قىبلىگاھىمنىڭ قارغىشىغا ئۇچراپ، پەرمانلىرى بويىچە ئەنبەدەن① قىلىنىپ دەرگاھلىرىدىن ھەيدەلگەن سوپى باباردەھىم مەشرەپ② ئاستانە رەئىيىتى ئارىسىدا دەھرىي نەزىمىلەرنى ئوقۇپ، خان خوجامغا ۋە ساداقەتمەن سۇلۇكىمىزگە تىل تەگكۈزمەكتە. ئەل - رەئىيەتنىڭ ئارىسىدا ئول رىياكار سوپىنىڭ ھۆر-

---

① ئەنبەدەن — ئاختا قىلىش جازاسى.
② باباردەھىم مەشرەپ — ئاتاقلىق ئىسيانكار شائىر شاھ مەشرەپ.

مەت ـ ئىناۋەتنى ھەسسىلەپ ئاشماقتا. ئاۋام ئۇنى شاھ مەشرەپ ئەۋلىيا دەپ ئۇلۇغلاپ ئىخلاس قىلماقتا...

— شاھ مەشرەپ ئەۋلىيا؟ — ئۆزىنى بىردىنبىر ئەۋلىيا ساناپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكى ھەسەتتىن ئاچچىق ئېچىشتى، — ئول مۇرتەتنىڭ يازغىنى قانداق دەھرىي نەزمىلەر ئىكەن؟

ياتىشبەگ قويىنىدىن بىرنەچچە ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ ئاپاق خوجىغا ئۇزاتتى.

— ئول دەھرىي نەزمىلەردىن بىرنەچچىنى خۇپىيەلىرىمىز يېزىۋالغانىكەن، خان خوجام نەزىرىدىن ئۆتكۈزگەي.

— ئوقۇسۇنلار، — دېدى ئاپاق خوجا قاپىقىنى تۇرۇپ. ياتىشبېگى شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

خوجا، سەيىد، بەگۈ خان ـ سەردارلەر بەركار ئىسە،
زۇلۇم تىغىن تىز ئىتەردە ھەربىرى نامدار ئىسە،
كاسەلەپ كەززاب شەيخلەر بۇ ۋەتەندە بار ئىسە،
كۇفر ئىلىگە مەشرەبدەك رەھنەما پەيدا بولۇر.
.....

— يەنە بارمۇ؟

شېئىرنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقىتى قالمىغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ تەئەددىسىنى چۈشەنمىگەن ياتىشبېگى يەنە بىر پارچە شېئىرنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

مەن سالام قىلدىم ساڭا قىلغان ئىشاراتىڭ قېنى؟
مەردى ھەقنى بىلگەلى ئەمدى كاراماتىڭ قېنى؟
بولدى مەقبۇلىڭ سېنىڭ مەردۇتكى، ئەمدى ئىنتىزار،
يەتمىش ئىككى بەھىس ئېيتىپ ئالغان ئەماناتىڭ قېنى؟

ئىئتمادى قال ئېتىپ قالدىڭ ئارا يوللاردا سەن،
تىنمايسەن شامۇ سەھەر قىلغان تىلاۋاتىڭ قېنى؟
يەتتە مەرتە ھەج قىلىپ، مالىڭنى سەن تاراج ئېتىپ،
دەستىگىرى ئاخىرەت بولغان ساخاۋاتىڭ قېنى؟
بەس تەكەببۇر ئەيلەدىڭ قالدىڭ لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىڭ قېنى؟
جۇملە رەختى ئاخىرەت قىلدىڭ بۇ شەيتان ئەلچىسى،
دەفتەرى ئىشقىڭنى سەرىپ كەتكەن خىيالاتىڭ قېنى؟
.....

— بولدى بەس!

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ ياتىشىپ-گى قورقۇنچتىن تىترەپ كەتتى. ۋەھىمە قاپلىغان شاھنىشىن سۇكۇتكە چۆمدى. قورقۇپ كەتكەن باشقا ئەمىرلەرمۇ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى.

— بۇ مۇرتەتنىڭ گۇناھىغا توۋا قىلماقتا يوق، يازغان نەزمىلىرىگە قارىمامدىغان، ھۇ دوزاخنىڭ تۇرۇسىغا تىلىدىن ئېسىلغۇر.

ئوردا ئەركانلىرى خان ئىشان ئاپاق خوجىسىغا نىمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تېپىرلاپ كېتىشتى. بۇنىڭدىن ئازكەم بىر يىل ئاۋۋال ئاتاقلىق شائىر مەشرەپ، ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ھەرىمىدىكى بىر قىز بىلەن ئىچ - پەش تارتىشىپ قالغان گۇناھى ئۇچۇن، ئىشان «پىرى بۇزرۇكنىڭ يۇزىگە ئاياغ قويدى، پىرنىڭ نېسۋىسىگە كۆز تىكتى» دېگەن گۇناھ بىلەن جازالىنىپ ئاختا قىلىنىپ، سوپىلىق مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئوردا ھەم خانىقادىن قوغلاپ چىقىرىلغانىدى، شۇنىڭدىن كېيىن قاتتىق نارازى بولۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشاندىن، ئىشقىيە سۇلۇكىدىن، سوپىلىقتىن ئىخلاسى قايتقان شائىر سوپى - دەرۋىشلەرنى، ئەھ-

لى سۇلۇكنى، ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئىنكار قىلىدىغان ئىسيانكار شېئىرلارنى يېزىپ خەلق ئارىسىدا تارقاتقانىدى. بۇ ئىشتىن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ تولۇق خەۋىرى بار ئىدى. ئەمما، ھىدايەتۇللا ئىشانغا قايسى يوسۇندا مەلۇمات يوللاشنى بىلەلمەي بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانىدى.

شۇ تاپتا تەختتە قاپقىنى تۇرۇپ ئولتۇرغان ئىشاڭ- نىڭ ئوي - خىياللىرى تىنچسىز ئىدى.

ئەنە، بۇنىڭدىن خېلى يىللار ئىلگىرىكى نەمەنگاندىن سوپى- لىققا كامالەتكە يېتىشنى كۆزلەپ، قەشقەردىكى ھەزرەت خانىقا- ھىغا كېلىپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان مەشرەپ.

ھەزرەت خانىقاھىدىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدا چې- چەنلىكى، سۆزمەنلىكى، نەزمە - مەسنەۋى تۇزەشتىكى چاقىرلى- قى، ئەھلى سۇلۇك تەلىماتلىرىنى ئۆزلەشتۇرۇشتىكى ئۆتكۈرلۈ- كى بىلەن تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەتىۋار- لىشىغا، ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن مەشرەپ.

باشقا خەلىپە - سوپىلار، مۇرىت - مۇخلىسلار ئىشاننىڭ ھەربىر سۆزلىرى ئۈچۈن «پىرىمنىڭ ئېمرى خۇدانىڭ ئەم- رى»، «خۇدا ھەق، خوجام ھەق» دەپ قول باغلاپ تۇرسا، مەشرەپ ساقال غېرىچلايتتى، ئۆتكۈر، مەنىلىك، ھەجۋىلىرى بىلەن ئىشاننىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئەركىن تۇتاتتى. ئۆزىگە چەكسىز ئىخلاس باغلىغان بۇ ياقا يۇرتلۇق مۇرىتنىڭ ھەربىر ئىش - ھەرىكەتلىرى، سۆزلىرى، خۇي - ئادەتلىرى ئىشانغا باشقىچە يېقىشلىق تۇيۇلاتتى. ھەرقانداق جەررە - ساما سورۇنىغا مەشرەپ قاتنىشىپ قالسا، خۇددى بىر پارچە ئوت - يالقۇن باشلاپ كەلگەن- دەك بۆلەكچە قىزىتىۋېتەتتى. يېڭى - يېڭى نەزمىلىرى بىلەن ھەلقە - سۆھبەت ئەھلىنىمۇ، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىمۇ ھايا‌جانغا سالاتتى. شۇڭا، ئىشان، مەشرەپسىز ھەلقى - سۆھبەت سورۇن-

لىرىغا، ئىخلاسمەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ مېھماندارچىلىق-
لىرىغا بارمايتتى. شۇ تاپتا ئىشانىڭ كۆز ئالدىدىن مەشرەپكە
مۇناسىۋەتلىك كۆرۈنۈشلەر بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

ئەنە، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، مەشرەپ قاتارلىق بىر توپ
سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىپ باراتتى، دەرۋازىسى
ئالدىدا خىزمەتكارىنى ئۇرۇۋاتقان بايغا كۆزى چۈشتى. بۇ باي
ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىدىن ئىدى. باي ئى-
شانىنى كۆرۈپ، دەرھال ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.

— ئى زاتىل ئەقتابىم، بۇ قۇل نېمە گۇناھ قىلدى؟ نېمە
ئانچە زۇلۇم سېلىپ ئازابلايسەن؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا
ئىشان.

— جانابىي قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكۇمغا مەلۇم بول-
غاي، — دېدى باي قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ، — بۇ تۇزكور
قەلەندەر يۇز تەڭگىگە ئالغان ئارغىمىقىمغا توخۇ پوقى يېگۈزۈپ
ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ.

باينىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان بىرنېمە دەپ
بولغۇچە مەشرەپ ئالدىراپ سورى:

— ئاتاڭ بارمۇ، باي ئاكا؟

— ئاتام يوقتۇر، — دېدى باي مەشرەپنىڭ نېمە مەقسەتتە
بۇ سوئالنى سورىغانلىقىنى بىلەلمەي.

— نەگە كەتتى؟

— جەننەتماكان پەدەرىم ئۆلگەندۇر، ئاللانىڭ دەرگاھىغا
كەتكەندۇر.

باينىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەشرەپ يەنە ئالدىراپ سورىدى:

— ئېيتچۇ، باي ئاكا، يۇز تەڭگىگە ئالغان ئارغىمىقىڭ توخۇ
پوقىنى يەپ ئۆلۈپتۇ، ئۇنداقتا ئاتاڭ كىمنىڭ پوقىنى يەپ
ئۆلگەن؟

مەشرەپنىڭ كۆتمىگەن يەردىن قويغان سوئالغا باي قە-
زىرىپ - تاتىرىپ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. ھىدا-

يىتۈللا ئىشان بولسا ئىچ - ئىچىدىن قىستاپ كەلگەن كۈلكىسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشاتتى.

ئەنە، ھەزرەت خانىقاسىدا جەررە - ساما قىزىماقتا. قولىغا مۈڭگۈز دەستىلىك ساپايىنى ئېلىۋالغان مەشرەپ ھالقا بولۇپ ئولتۇرغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ھىدايىتۈللا ئىشانغا قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئىشان پىرنىڭ ئۆزىگە كۆز-سەتكەن چەكسىز مېھرىبانلىقىغا ھەمدۈسانا ئېيتىش، تەرىقەتتە كامالەتكە يېتىش، مەرىپەتنىڭ چوققىسىغا چىقىش ئىستىكىنى بىلدۈرۈپ، ئىشان پىرنىڭ مەدھىيىلەپ يازغان نەزمىسىنى ئوقۇماقتا:

روزى مىساق[1]كۆڭ دېدى، كۆيدۈم - ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا يانقان خار[2]ئەردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم؛
جامى شاراپ ئىزلەدىم، بىھەمدۈللا مۇل بولدۇم،
بىر ئىگىسىز ئىت ئەردىم، ئىگەم تاپتىم قۇل بولدۇم؛
تۇتتۇم مەقام[3]ھەيرەتتىن[4] مەندە ھەيرەت قالمادى.

تۇتتۇم پىرنىڭ ئىتەگىن ئاخىر يولغا باشلادى؛
يولدا قالغان گۇمراھنى[5] ئاپاق غوجام خوشلادى؛
كىمكى كىردى بۇ يولغا ئۆزلۈكىنى[6] تاشلادى؛
ياري بىلەن ئاھ ئۇرۇپ ئىككى كۆزىن ياشلادى؛
تىنماي ئايتاي ساناسىن[7] خابى غەپلەت[8] قالمادى.
.....

---

① مىساق — ئادەم يارىتىلغان كۈن.
② خار — تىكەن.
③ مەقام — تۇرار جاي، ئورۇن.
④ ھەيرەت — ھەيران بولۇش.
⑤ گۇمراھ — يولدىن ئازغان.
⑥ ئۆزلۈك — مەنمەنلىك.
⑦ ساناسىن — ماختاش.
⑧ غەپلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى، بىخەۋەرلىك، ئۇيقۇ.

شۇ تاپتا كۆز ئالدىدىن بىرمۇبىر ئۆتۈۋاتقان بۇ كۆرۈنۈشلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكىنى ھەرە چاققانىدەك ئېچىشتۇرۇپ ئازابلايتتى. ئۇ مەشرەپنىڭ ئەينى چاغدا ئۆزىنى مەدھىيىلەپ يازغان «ھەر نەپەسى مەندە بار، قىلدى مەدەت ئاپاق خوجام» رادىفلىق غەزىلى بىلەن بايا ياتىشىپگى ئوقۇغان شېئىرلىرىنى سېلىشتۇرۇۋىدى، ئىچى لىپمۇ لىپ زەھەرگە تولدى.

— كۆزدىن دەرھال يوقىتىش كېرەك ئول مۇرتەتتى!

ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن بۇ مەقسىتىنى قانداق-سىگە ئۇنلۇك دەپ سالغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى. ۋەھىمە ئىلكىدە ئۇنلۇكرەك تىنىشقىمۇ پېتىنالماي ئولتۇرغان ئوردا ئەر-كانلىرى دىڭىدە چۆچۈشتى ـ دە، تەختتە گۆلىيىپ ئولتۇرغان خان ئىشانغا قورقۇمسىراپ قاراشتى.

7

ھەرەم.

«پەرىشتە قەسرى» دەپ ئاتىلىدىغان مەلىكە مۆھتەرەم خە-نىمنىڭ بۇ قەسرى ئاپاق خوجا ئىشان خانلىق تەختتە قايتا ئول-تۇرغاندىن كېيىن، مەخسۇس مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئاتاپ سالدۇرۇپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن يېڭىلىقى، قۇرۇلمىسىنىڭ كاتتە-لىقى، تام ـ تورۇس، دېرىزە ـ پەنجىرىلىرىنىڭ بېزىلىشىنىڭ ھەشەمەتلىكلىكى بىلەن باشقا خانىش ـ شاھبانۇلارنىڭ قەسىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. قەسىرنىڭ تاشقىرىقى ۋە ئىچكىرە-كى ھويلىلىرى پېشايۋانلىق بولۇپ، ئوتتۇرىدا چىرايلىق گۈل-لۈك، گۈللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۇپسۇزۇك سۇ تولدۇرۇلغان، تېگىدىكى ۋە چۆرىسىدىكى رەڭدار مەرمەر تاشلار كۆرۈنۈپ تۇرە-دىغان كۆل، كۆلدە ئېتىلىپ سۇ چاچرىتىپ تۇرىدىغان فونتانلار

بار ئىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسرىنىڭ خىزمەتكار ـ كېنىزەكلىرى، باشقا ئاغىچا خېنىم ـ شاھبانۇلار قەسرىنىڭ خىزمەتكار ـ كېنىزەكلىرىدىن بىر ھەسسە كۆپ ئىدى.

ئىچكىرىكى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى فونتانىنىڭ تۆۋىگە جايلاشتۇرۇلغان، ئىككى ئادەم بەھۇزۇر ياتقىلى بولغۇدەك سەگۈنچەكتە پەي ياستۇققا يۆلەنگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قولىدىكى بىر پارچە خەتكە قادالغىنىچە خىيالغا كەتكەنىدى. ئىككى نەپەر كېنىزەك قىز سەگۈنچەكنىڭ گۈلدار شادىلىق توسۇقىدىن تۇتۇپ يەڭگىل تەۋرىتەتتى.

«...ئاۋامنىڭ ئاھۇ زارى پەلەككە يەتتى. ئاپاق خوجا خان ئىشانىنىڭ زۇلۇم خەنجىرى سۆڭەككە پاتتى. ئى شانۇ شەۋكەتلىك مەلىكە ئالىيلىرى زىنھار غاپىل بولمىسۇنلارىكى، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىساس، ئادالەت شەمشىرىنى قولغا ئالىدىغان پەيت كەلدى. بىزلەركىم سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكى پېشۋاسى بولمىش بالاگەردان پىر بۇزرۇكلىرى دانىيال خوجا، مەلىكە ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا قاراشلىق قالدۇق. مۇرتىل ئىسھاقىيەچى غازىلار بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئادالەت زۇلپىقارىنى بىلەپ تەق بولۇپ تۇرۇشماقتا...»

شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كاللىسىدا توختاۋسىز جاراڭلاپ تۇرغان بۇ سادالار، بايام مەسۇم خەلىپىنىڭ ئايالى ئارقىلىق تاپشۇرۇۋالغان دانىيال خوجىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىغا يېزىلغان سۆزلەر ئىدى.

بۇ يىل ئون ئۈچ ياشقا كىرىپ قالغان ئوغلى ھەسەن خوجىنى ھەر قېتىم كۆرگىنىدە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوغلى

نى خان قىلىپ تىكلەپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسى ھەسسىلەپ ئاشاتتى. ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگىنىگە قارىماي بۇرۇتلىرى خەت تارتىشقا باشلىغان ھەسەن خوجا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزىگە بالاغەتكە يەتكەن ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلىق يىگىتلەردەك كۆرۈنەتتى. ئانىسىنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇشى بىلەن جەڭبازلىق ماھارىتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىۋاتقان بۇ خوجىزادە سۇلۇك تەلىماتلىرىدىن كۆرە، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ — ئانا تەرەپ جەمەتىنىڭ پېشۋالىرىدىن سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، سۇلتان ئابدۇللا-خان قاتارلىق مەشھۇر ئىستېلاچى، ھۆكۈمدارلارنىڭ سەلتەنەتلىك ھاياتىغا بەكرەك قىزىقاتتى. كەلگۈسىدە سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇپ خان - سۇلتان بولۇش ئارزۇسىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇنىڭ كاللىسىغا ئاستا - ئاستا سىڭدۈرۈۋەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ئوردىدا پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان ۋەلىئەھدى ھەققىدىكى تالاش - تارتىشلارنى ئاڭلاپ قالسا تۇرلۇك خىياللارغا غەرق بولاتتى. ئۇدۇل ھەرەمگە كىرىپ ئانىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا دادخورلۇق قىلاتتى.

— ئاكام يەھياھ خوجىنى ۋەلىئەھدى بولغۇدەك، ئىشان خان ئاتامنىڭ ئورنىغا ئىشان خان بولغۇدەك دېيىشۋاتىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ناھايىتىمۇ ئامراق بىر نەرسىنى بىراۋ تارتىۋېلىۋاتقاندەك غەزەپلىنەتتى.

— كىم شۇنداق دەيدۇ؟

— ئوردىدىكى ئەمىرلەر.

— ئۇلارنىڭ پىتنە - پاساتلىرىغا قۇلاق سالمىسىلا، خوجەزادەم. مەنلا ھايات بولىدىكەنمەن، سەلتەنەتكە سىلى خان بولىدىلا.

— ئىشان خان ئاتام ئاكامنى ۋەلىئەھدى قىلىپ بېكىتىپ قالسچۇ؟

— بۇ زىنھار مۇمكىن ئەمەس، قولۇمدا خان ئاتىلىرىنىڭ ماڭا بەرگەن تىلخېتى بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تويدىن ئاۋۋالقى ئاشۇ تىلخەتنى پەش قىلىپ ئاپاق خوجىغا ئوغلى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدى قىلىپ ئېلان قىلىشنى بىرقانچە قېتىم تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ھىدايىتۇللا ئىشان ماقۇل دەپ قويۇپ، نېمە ئۈچۈندۇر تېخىچىلا يارلىق چۈشۈرمەيۋاتاتتى.

شۇ تاپتا دانىيال خوجىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىنى ئوقۇپ ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يۇقىرىقى ئىشلارنى ئېسىگە ئېلىپ بىرئاز ئالدىراپ قېلىۋاتاتتى.

«توغرا، بۇ ئىشلارنى ئەمدى كەينىگە سۈرگىلى بولماس، ئاڭلىسام چوڭ ئاغىچىمۇ ئوغلى يەھياھ خوجىنى ۋەلىئەھدى قىلىش ئۈچۈن بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ئارىغا سېلىپ ئىش تەۋرىتىپتۇدەك. ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنى بىلمەك تولىمۇ تەس. دەرھال خوجىزادەمنىڭ ۋەلىئەھدلىك يارلىقىنى يازدۇرۇۋالاي...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خىيالىنى ئالدىراش كىرىپ كەلگەن ھەرەم غوجىدارى ئۈزۈپ قويدى.

— مۆھتەرەم خان ئاغىچا ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، تاغىسى سۇلتان ئىسمائىلخان دەۋرىدىلا ئاختا قىلىنىپ ھەرەمنىڭ خوجىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا قويۇلغان، ئاتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان بۇ ئادەمگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويدى.

— خوش، نېمە گەپ؟

— چوڭ ئاغىچا قەسرىنىڭ بىكاۋۇلى خىراجەت سوراپ كەپتۇ.

— دەپتەرگە پۈتۈپ قويۇپ بەلگىلىمە بويىچە بەرسۇنلار.

— بەلگىلىمە بويىچە ئېلىشقا ئۇنمايۋاتىدۇ.

— نېمىشقا؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۈرمە سۈرۈلگەن قاپقىنى سۈزۈپ.

— چوڭ ئاغىچا خېنىم ئۆزىگە، كېنىزەك - خىزمەتكارلىرىغا كىيىم تىككۈزىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا يۇرتى شېھىتدۆڭدىكى دادىسى ئوبۇلھادىبەگنىڭ مازار - مەقبەرىسىنى قايتىدىن ياساتماقچىكەن.

— مازار - مەقبەرىسىنى قايتىدىن ياساتقۇزغۇدەك ئول سەھرالىق ئاغىچىنىڭ دادىسى قانچىلىك ئادەم ئىكەن شۇنچە، سەلتەنىتىمىز ئۆچۈن قانچىلىك ئەجىر - تۆھپە كۆرسىتىپتىكەن. بەلگىلىمىدىن ئارتۇق بىر تەڭگە ئاقچا بېرىشكە زىنھار بولمايدۇ. شۇل تاپتا جۇڭغار خان خوجامغا ئولپان ئەۋەتىمىز دەپ، خەزىنە خېلىلا قۇرۇقدىلىپ قالدى. ئەھۋالنى چۈشەندۇرۇپ يولغا سالسۇنلار.

— چۈشەندۇردۇق، — دېدى ھەرەم خوجىدارى تەڭقىسلىقتا قالغان ھالدا، — ئەمما ئول بىكاۋۇل خوجام گەپ يەيدىغاندەك ئەمەس.

— ئۇنداقتا قېشىمغا باشلاپ كەلسۇنلار.

ھەرەم خوجىدارى چىقىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي چوڭ ئاغىچا قەسىرىنىڭ بىكاۋۇلىنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، كىچىك ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟ — دېدى بىكاۋۇل مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بىر ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

«كىچىك ئاغىچا خېنىم» دېگەن سۆزنى ئاڭلىسىلا جۇدۇنى تۇتۇپ قالىدىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىردىنلا ئاچچىقى كەلدى.

— ئاغىچا خېنىمغا ئېيىت، — دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ، — ھازىر خەزىنىدە تۇزۇك ئاقچا قالمىدى. بەلگىلىمىدىن ئارتۇق خىراجەت بېرىلمەيدۇ. ئورۇنسىز تەلەپ قويۇپ تولا غەلۋە قىلمىسۇنلار.

— ھەرەمدە چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ پەرمانى دەخلىسىز دۇر، — دېدى بىكاۋۇل چوڭچىلىق بىلەن، — پەرمانبەردار

بولۇش بارلىق ھەرەم ئەھلىنىڭ بۇرچىدۇر. سەركەشلىك قىلىشقا زىنھار بولماس.

— ئىغىز غىرىچىلىما، ئى ئىت بەچچە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىردىنلا غەزەپلىنىپ، — كىمنىڭ ئالدىدا تۇ-رۇڭاتقىنىڭنى بايقاپ سۆزلە.

— بايقاڭاتىمەن، — دېدى ھاقارەتلەنگەن بىكاڭۇل چوڭ ئاغىچا خېنىمنى ھىمات قىلىپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئانچە كۆزگە ئىلماي، — شۇل تاپتا كىچىك ئاغىچا خېنىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇڭاتىمەن.

— كېلىڭلار، بۇ ئەدەپسىز مۇرتەتنى دۇمبالاڭلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جان - جەھلى بىلەن ۋارقىراپ.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، ئاغىچا خېنىم، — دېدى بىكاڭۇل چىرايىنى ئۆزگەرتىپمۇ قويماستىن، — بىلىپ قويسىلا، مەن دېگەن چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ خاس مەھرىمى. سىلىنىڭ زۇلۇم قىلىش ھەققىلىرى يوق. سىلى ھەرقانچە پادىشاھ - خان جەمەتىدىن بولسىلىمۇ، يەنىلا كىچىك ئاغىچا، مەرتىۋىلىرى چوڭ ئاغىچا خېنىمدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

قەھرى - غەزەپكە كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جان-جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى.

— كېلىڭلار، بۇ گەدەنكەش ئىتنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، جەستىنى ھەرەمئاغىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار!

ھەرەمنىڭ ئاختا قىلىۋېتىلگەن ياساۋۇللىرى شور پېشانە بىكاڭۇلنىڭ ئاللا - توۋىسىغا پەرۋامۇ قىلماستىن دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە قەسىرنىڭ سىرتىغا ئاچىقىپ كاللىسىنى ئالدى.

بۇ ئىش ھەرەمدە چوڭ بىر غوۋغا پەيدا قىلدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ ئۆزىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى سەۋەبلىك قول ئاستىدىكى خىزمەتكارلارنىڭ ھاقارەتلىشىگە ئۇچرىغانلىقىنى باھانە قىلىپ پۈتكۈل ئوردىنى بېشىغا كىيىدى ۋە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تويدىن ئاۋۋال يېزىپ

بەرگەن تىلخېتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ئوغلى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدە قىلىپ جاكارلاشنى تەلەپ قىلدى. ئامالسىز قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ يارلىق جاكارلىدى. بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان چوڭ ئاغىچا خېنىم چوڭ ئوغلى — قەشقەر ئەمىرى يەھياھ خوجىنىڭ قېشىغا يامانلاپ كەتتى.

شۇنداق قىلىپ ئوردا بىلەن ھەرەمدە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئىمتىيازى يەنە بىر قېتىم مۇستەھكەملەندى. ئىلگىرى ئارىسالدى بولۇپ تۇرغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى كەلگۈسىدىكى خانىنىڭ ۋالىدەسى بولمىش مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەرەپكە ئېغىشقا باشلىدى.

ئون ئىككىنچى باب

قىساسكار خانىم

1

مىلادىيە 1694 - يىل، باھار.

ئاپاق خوجا تەختكە چىققاندىن كېيىن قايتىدىن رېمونت قىلدۇرۇپ بېزەلگەن شاھنىشىننىڭ تام - تورۇسلىرىدىكى ئالـ تۇن سۇيى بىلەن ھەل بېرىلگەن نەقىشلىرى، ئويۇق، تەكچىلـ رى، تۇۋرۇكلىرى قۇياش نۇرىدا ژالىلداپ كۆزنى چاقاتتى. خەلقـ قە قاتمۇ قات زۇلۇم سېلىپ جۇغلىغان خەزىنىنىڭ ھەر يىلى موڭغۇل خانى غالدانغا ئولپان ئەۋەتىپ ئېشىپ قالغان قىسمىنى ھەشەمەتلىك ئوردا قۇرۇلۇشىغا، ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇشقا ئىشلەتكەنىدى. بىكار يەپ ۋۇجۇدىدىكى ھارام كۆچلىرىنى سىڭـ دۈرەلمىگەن سوپى - دەرۋىشلەر توختىماي جەررە - ساما سېلىـ شىپ سەكرىشەتتى، توۋلىشاتتى. ئاچارچىلىق، نامراتچىلىقنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان خەلق ئاجىز ئىڭرايتتى، زارلايتتى.

پۈتكۈل سەئىدىيە ئىلكىدە ئىشان خانلىق سەلتەنىتى ھۆكۈم سۈرگەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، ئاپاق خوجىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئەنئەنىۋى بايرام - مۇراسىملار — نوروز، قارلىق تاشلاش، مايسا بايرىمى، ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى، ئۇرۇق

سېلىش مۇراسىمى، بەزمە - مەشرەپ، بەيگە، ئوغلاق تارتىش، داۋازالىق، سارغايدى، چېلىشىش، چەۋگان، جەڭباز-لىق ماھارىتى، مۇشائىرە كېچىلىكى... قاتارلىق كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى پۈتۈنلەي چەكلەنگەنىدى. توي - تۆكۈن، ھېيت - ئايەم، مېھماندارچىلىقلاردا ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - ساماالار قاينايتتى. ئاپاق خوجا خەلقنى بۇ دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن قول ئۈزۈپ تەركىدۇنياچىلىققا ياشاشقا، بايلىق، گۈزەللىك، مەئىشەت، ئويۇن - تاماشا، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچ-مەك، ئۆي - تۇرالغۇ قوغلاشماسلىققا ئۇندىگىنىدى بىلەن، خەلققە قات - قات زۇلۇم سېلىپ، ئوردىنى بىر قېتىم ياساپ، رېمونت قىلىپ بېزەپ چىققانىدى. كۈندە دېگۈدەك ئېلىپ بېرىلىدىغان مول ئوردا زىياپىتى تام - تورۇسلىرىغىچە ئالتۇندىن ياسالغاندەك كۆرۈنىدىغان ھەشەمەتلىك شاھىنشىندا ياكى ئوردا بېغىدىكى قەسىر - سارايلاردا ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. نەغمە - ناۋا، مەشرەپ - ئۇسسۇل، مۇشائىرە - ئىلمىي مۇنازىرە-لەردىن مۇستەسنا ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ زىياپەتتە، يېمەك - ئىچ-مەك تولىمۇ مول بولاتتى. ئوردا ئەركانلىرى تۇرلۈك تائاملارنى ئالدىدىن ئاشقۇچە يەيتتى، ئاپقۇرلاپ شارابلارنى ئىچەتتى. نەشە - بەڭلەرنى خۇماردىن چىققۇچە چېكەتتى - دە، ئاخىرىدا ساپايە-لىرىنى جالداقشىتىپ چالغىنچە ھۆكمەت ئوقۇپ، ساما سېلىپ، جەررە تارتىشاتتى. سەلتەنەتلىك شاھىنشىنىڭ خانىقاغا ئايلىنىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. خەلق ئاچ - زارلىقتا ئىڭرايتتى. ئوردا ئەركانلىرى خۇددى گېلىغا ھارام تۇرۇپ قالغاندەك جەررە تارتىشاتتى.

بۇگۈن ئوردا زىياپىتى ئەمدىلا باشلىنىپ تۇرۇشىغا، شاھىنـ-شىنغا پالاقلاپ كىرگەن ھۆدەيچى ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلىدى.

— قۇتىبىل ئەقتاب ئىشان خان خوجامغا مەلۇم بولغاي.

— خوش، — دېدى ئىشان ھۆدەيچىگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

— قەشقەردىكى خوجىزادەم دەرگاھىدىن جىددىي مەلۇمات كەلدى.

— قېنى، خوش.

— خوجىزادەم يوللىغان مەلۇماتتا شۇنداق دېيىلىپتۇلەركى، ياغدۇدىكى جانابىي مازار پادىشاھى بۇزرۇك مەقبەرىسىنىڭ گۈمبىزى يەنە گۆمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، ئەللىكتىن ئارتۇق ئۇستىكار ـ ئىشلەمچى قازاغا ئۇچراپتۇ.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بىردىنلا قاپىقى تۇرۇلدى. دادىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشاننىڭ مازار ـ مەقبەرە قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلىغان بىر يىلدىن بېرى گۈمبەز قۇرۇلۇشى پەقەتلا ئوڭۇشلۇق بولمايۋاتاتتى. بۇ قېتىمقىسى مەقبەرە گۈمبىزىنىڭ ئۇچىنچى قېتىم گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈشى ئىدى. گۈمبەز ھەر قېتىم ئۆرۈلۈپ چۈشكەندە سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئەل ئىچىدە تۇرلۇك پىتنە ـ پاساتلارنى تارقىتىپ، ئاۋامنى خان ئىشان سەلـتەنىتىگە قارشى چىقىشقا قۇتراتتى. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئاپاق خوجىنىڭ ئەل ئارىسىدىكى ئىناۋىتىمۇ خېلىلا تۆكۈلگەندى. ئۇنىڭسىزمۇ جاي ـ جايلاردا كۆپلەپ سېلىنىۋاتقان مازار، خانىقا ھاشىرىدىن جاق تويغان خەلق قاچقۇدەك جاي تاپالماي ئامالسىز لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇۋاتاتتى.

«بۇ زادى قانداق ئىشتۇر، يارانلار ئىگەم بۇ مۇبارەك ئىشنى مەقبۇل كۆرمەيۋاتامدۇ ـ يا؟ جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەر بۇزرۇكۇم چۈشۈمدە بېشارەت بەرگەن بۇ كانىتا ئىشنى ئاللاتائالا ئىگەمنىڭ مەقبۇل كۆرمەسلىكى زىنھار مۇمكىن ئەمەس. ھەق راست، ئوزا كۇنى چۈشۈمدە جانابىي پەدەرى بۇزرۇكۇم تولىمۇ خاپا كۆرۈنگەندەك قىلىۋىدى، ئەسلىدە مۇشۇ كېلىشمەسلىكنىڭ بېشارىتى ئىكەن ـ دە. ئول مۇبارەك مەقبەرە گۈمبىزىنىڭ تۆتىنـ

چى مەرتىۋە گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈشىدىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك. بەلكىم سەلتەنەت ئىشلىرىغا زىيادە مۇئەككەل بولۇپ مازار پادىشا-ھىمىنىڭ يانقان مۇقەددەس قەدەم جايىنى پات - پات تاۋاپ قىلىپ تۇرمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۇلۇغلار بۇ كېلىشمەسلىكنى راۋا كۆرۈپ بېشارەت بەرگەندۇر. باراي، قەدەم جاي، مۇقەددەس مازارنى تاۋاپ قىلاي، ئۇلۇغلاردىن مەدەت تىلەي. ئەمما... ئەمما... ھەزرەت مازىرىنى تاۋاپ قىلغىلى قەشقەرگە بارسام، بۇل سەلتە-نەتكە كىمنى مۇئەككەل قىلسام بولۇر؟ ۋەلىئەھدى سەلتەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟...»

ئاپاق خوجا چىگىش خىيالىلار ئىلكىدە دەس ئورنىدىن تۇردى - دە، نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلارنى بىلەلمەي ھاڭۇ-ڭۇپ تۇرغان ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپمۇ قويماستىن شاھنىشىن-دىن چىقىپ كەتتى.

— مازار پادىشاھى پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تا-ۋاپ قىلىش نىيىتىگە كەلگەنلىكلىرى خويمۇ بەلەن ئىش بولۇپتۇ، ئالىيلىرى، — دېدى ئاپاق خوجىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن مەلىكە مۆھتەرم خېنىم دەرھال ئىپادە بىلدۈرۈپ، — ئول مۇبا-رەك تاۋاپگاھنىڭ گۈمبىزىنىڭ ئۈدا ئۈچ مەرتەم توختىماسلىقى بىر كېلىشمەسلىكتىن بېشارەتتۇر. جانابلىرى پۈتكۈل ئەھلى سۇلۇك ئۇممەتلىرىنىڭ قۇتبىل ئەقتابىدۇر. ناۋادا بىرلا كەشپىيۇ كارامەت بىلەن ئول گۈمبەزنى مۇستەھكەم قىلسىلا ئەل - يۇرت ئارىسىدىكى پىتنە - پاساتلار بېسىقىپ، تەسەررۇپىمىز ئىچىدە ئىناۋەت - ئابرۇيلىرى ھەسسىلەپ ئاشقۇسىدۇر. ئۇنىڭ-سىزمۇ ئول مۇبارەك قەدەم جاينى تاۋاپ قىلىش يوللىرى بار ئىدى. ئۇلۇغلاردىن، مازار - ماشايىخلاردىن مەدەت تىلىمەكلىك-لىرى جايىزدۇر.

ئاپاق خوجىنىڭ ئاستانىنى، سەلتەنەتنى، تەختنى ۋاقىتلىق تەرك ئېتىپ قەشقەرگە بېرىشى، ئۇزۇندىن بېرى مۇڭاپىق پەيت

كۇتۇپ تۇرغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ كۆڭلىگە پۇككەن مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەم تېپىلىدىغان پايدىلىق پۇرسەت ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننى قەشقەرگە بېرىشقا ئۇندەپ ھەدەپ ماختاپ ئۇچۇرماقتا ئىدى.

— ئەمماكى، — دېدى ئىشان كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى يوشۇرمايلا، — سەلتەنەت پاسىبانسىز قېلىپ، بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆڭلۈم بىقارارلىقتۇر.

— زېنھار بىقارار بولمىغايلا، خان خوجام، ۋەلىئەھدىلىرى بار ئەمەسمۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما ۋەلىئەھدى تېخى كىچىكتۇر. سەلتەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇچىلىكى يوقتۇر.

— ۋەلىئەھدى جانابلىرى خان خوجامنىڭ پۈشتىپاناھىدۇر. ھەزرىتىمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بارچە ئۈلۈغلۇق، ئەقىل ـ پاراسەت، ئىلىم ـ ئىستېداد، ئەخلاق ـ پەزىلەت، ئادالەت ۋە شاپائەت ئول ۋەلىئەھدىلىرىنىڭ ۋۇجۇدىغا تامامى مۇجەسسەملەنگەندۇر، — دېدى مەلىكە سۆزلەپ، — بۇ يىل ۋەلىئەھدىمىز ئون تۆت ياشقا كىرىپ چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالدى. خان خوجامنىڭ يولۋاسىتەك كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولۇپ، شىرەدەك سەلتەنەت سۈرۈۋاتقان مۇشۇنداق ئاسايىشلىق زامانىسىدا ۋەلىئەھدىگە سەلتەنەت ئىشلىرىغا مۇئەككەل بولۇشنى ئۆگەتكەچ تۇرغىنىنىڭ، سەلتەنەت يولىنىدىن خەۋەردار بولغاچ تۇرغىنىنىڭ پايدىسى بارکى زېنھار زىيىنى يوقتۇر. ئالىيلىرى خوجىزادىمىزنى ۋەلىئەھدە قىلىپ يارلىق چۈشۈرگەندىكىن قىلچىلىك بىقارار بولماي، ئول سەلتەنەتكە پاسىبان قىلىپ، جانابىي مازار پادىشاھى پەدەرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى خاتىرجەم تاۋاپ قىلغاي. ناۋادا خان خوجام يەنىلا خاتىرجەم بولالمىسا، شۇنىمۇ سەمىگە سېلىپ قويماقچىمەنكى، ۋەلىئەھدىنىڭ بىزلەركىم خان ـ سۇلتانلار پۈشتىدىن بولغان، سەلتەنەت، يۈرتدارچىلىق يوسۇنلىرىدىن تولۇق خەۋەردار

ژالىدەسى باردۇر. گەرچە بىز بىر ئاجىزە بولساقمۇ ئۆز ۋاقتىدا تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرگە سەركەردە بولۇپ، جەڭگاھلاردا باھادىر-لىق كۆرسەتكەنمىز. مەنمەن دېگەن باھادىرلار بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشقانمىز. پۈتكۈل ئوردا ياساۋۇللىرىغا ئەمىر بولۇپ سپاھ-بەگلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغانمىز. بۇ ئىشلارنى خان خوجام تەخچە ئۇنتۇپ قالمىغاندۇر دەپ ئويلايمەن.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھىدايەتۇللا ئىشان مىيىقىدا كۈلدى.

— مۇھتەرەم ئاغىچا خېنىمنىڭ ئول زاماندىكى باھادىرلىقىنى قانداقمۇ ئېسىمىزدىن چىقارغايمىز. ئول باھادىرلىقلىرىغا قايىل بولغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئىشقى - پىراقلىرىدا كۆيگەنمىز، جېنىم ئاغىچا.

ھىدايەتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى - دە، ھاياجان بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنى باغرىغا باستى.

— ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا، خان خوجام، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ مەيدىسىنى نازلىق بىلەن ئىتتىرىپ، — شۇ تاپتا ھەزرىتىمنى قەشقەردىكى چوڭ ئاغىچىلىرى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئۆزلىرىنى چارچىتىۋالمىغانلىرى ئەۋزەل.

— مەلىكەمنىڭ ئىشقى - پىراقى كاۋاپ قىلغان بۇل يۈرەكىنى ئول ئاغىچا زىنھار سەگىتەلمەس. ۋىسال شارابلىرى بىلەن قەشقەرگە ئۇزىتىپ قويسىلا، مەلىكەم.

ھىدايەتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى - دە، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا تېخمۇ بەك چاپلاشتى.

ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ قەشقەرگە بېرىش قارارىغا كەلگەنلىكىدىن خاتىرجەم بولغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئۆزىنى ئىشانىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى.

ئاپاق خوجا ئەتىسى ئەتىگەندە بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى

شاهنشىنغا يىغىپ، ئۆزىنىڭ قەشقەرگە مازار پادىشاھى بۇزرۇك مەقبەرىسىنىڭ گۈمبىزىنى توختىتىش ئۈچۈن تاۋاپقا بارىدىغانلىـ قىنى، ۋەلىئەھدى ھەسەن خوجا نائىب خان بولۇپ، ئۆزى قايتىپ كەلگۈچە يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرىدىغانلىقىنى، بارـ لىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئۈنىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنۇشى كېرەكلىكىنى جاكارلىدى ـ دە، بىر قىسىم ئەمىر، سوپى ـ دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

2

ھىدايىتۇللا ئىشاننى قەشقەرگە ئۆزىتىپ قويغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خوشلىشىشقا چىققان ئوردا ئەركانلىرى بىلەن ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجىنى ئوردىغا قايتۇرۇۋېتىپ، خاس كېنىزەك ـ مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئالتۇنلۇق مازىرىغا كەلـ دى ـ دە، مەرھۇم ئۇلۇغ خاقان سۇلتان سەئىدخانىنىڭ مەقبەرىـ سىدىن باشلاپ ھەرقايسى خان ـ سۇلتانلارنىڭ قەبرىسىنى بىرمۇ بىر تاۋاپ قىلدى. ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھاـ دىرخاننىڭ قەبرىسى بېشىغا كەلگەندە ئۇزاققىچە سۈكۈتتە تۇردى. شۇ تاپتا ئۈنىڭ كۆز ئالدىدىن مەرھۇم ئاكىسىنىڭ جەسۇر، ئەمما ساددا تۇرقى، قامەتلىك گەۋدىسى، مۇزداۋان ئېتىكىدىكى جىلغىـ دا جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىنى قاپسۇېلىپ ئېلىپ بارغان ھەيۋەتلىك جەڭ، ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش جەريانىدا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان جەڭلەر، سەئىدىيە خانلىقىنى ساقلاپ قېلىشنى كۆزلەپ ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن تۇزگەن سۇلھى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ياتلىق بولۇشقا قىلغان نەسىھەتلىرى بىرمۇ بىر ئۆتتى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۆھتەرەم

خېنىمغا يالغۇز ئاكا بولۇپلا قالماستىن ھەم ئاتا، ھەم مەسلەكـ
داش، ھەم سەپداش بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇھەممەدئىـ
مىن باھادىرخاننى ھەر قېتىم ئەسلىگىنىدە كۆز ياشلىرى باھار
يامغۇرىدەك تۆكۈلۈشكە باشلايتتى، ھەر ئۆپكىدىگەندە تولغان قاـ
مىتى يەڭگىل سىلكىنەتتى.

«ئى ئاكا، بۇيۇك سەلتەنەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن نۇرـ
غۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن بولسىڭىزمۇ، ئاخىرى نامەردـ
لەرچە قىلىنغان سۇيىقەستىنىڭ بىگۇناھ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتىـ
ڭىز. شۇنچە يىللاردىن بېرى خۇن قىساسىڭىزنى ئېلىش، خاراب
بولغان سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن مۇڭاـ
پىق پەيت كۈتتۈم، ئاللاتائالادىن مەدەت تىلىدىم. ياراتقان ئىگەمـ
گە نالە ـ زارىم يېتىپ تىلىكىم ئىجابەت بولغان ئوخشايدۇ. پات
پۈرسەتتە جەننەتماكان بابائى بۈزرۈكىمىز سۇلتان سەئىدخان ئاـ
لىيلىرىدىن مىراس قالغان ئالتۇن تەخت سەئىدىيە جەمەتىنىڭ
قولىغا ئۆتىدۇ. گەرچە مەن بىر مەزلۇم كىشى بولساممۇ بۇ ئۇلۇغ
ئىشقا بەل باغلىدىم. ئاۋۇال ياراتقان ئاللا ئىگەمدىن، ئاندىن
قالسا سىلەر — ئەجدادلارنىڭ روھىناتىدىن مەدەت تىلەيـ
مەن...»

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تاۋاپنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېـ
يىن، ئۇدۇل ھەرەمگە قايتىپ كەلدى ـ دە، ئەڭ ئىشەنچلىك
دوستى، ھەرەمدىكى كېنىزەكلەرنىڭ باشلىقى زىبابۇۋىنىڭ قۇلـ
قىغا ئاستا پىچىرلىدى.

— ئاغىچىسى كېلەمدۇ ياكى ئۆزىمۇ؟ — سورىدى زىبابۇۋى
ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

— ئىمكان بار ئۆزى كەلگەي. ھەرەمنىڭ قاراۋۇللىرى
زىنھار تۈيۈپ قالمىغاي. قاتتىق ئېھتىيات قىلسۇنلار.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، بىر چۈمبەردىلىك
«بۇۋى»نى ئەگەشتۇرۇپ ھەرەمگە كىرگەن زىبابۇۋى ئۇدۇل

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى.

— ھۇجراڭلارغا چىقىپ ئارام ئېلىڭلار، قىزلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كېنىزەكلىرىگە قاراپ.

كېنىزەكلەر مەلىكىگە تەزىم بىجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى.

ئۇلار چىقىپ كېتىشى هامان بۇۋى سىياقىدا ياسىنىۋالغان مەسۇم خەلىپە چۈمبىلىنى ئېلىۋەتتى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قايتىدىن سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويلىرى سالامەت تۇردىمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مەلىكە سالامنى ئېلىك ئېلىپ، — قېنى ئولتۇرسىلا.

مەسۇم خەلىپە پەگاھىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىهە قىلغاندىن كېيىن، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن قايتا تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى ـ دە، مەلىكىنىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتۈپ بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— خوش، دانىيال خوجامدىن خەت ـ خەۋەر بارمۇ؟ —سورىدى مەلىكە مەقسىتىنى ئۇدۇللا ئېيتماي.

— بالاگەردان پىر بۇزرۇكىمىز شۇ كۈنلەردە دەھبىتتە تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى مەسۇم خەلىپە، — خان ئاغىچا خېنىمنىڭ قانداق پەرمانى بارئىكىن؟

— كۈتكەن مۇراد ـ مەقسەتلىرىمىزگە پۇرسەت كەلگەندە ئول زاتى مۇبارەكنىڭ تولىمۇ يىراق يۇرتقا كېتىۋالغىنى ئوبدان بولماپتۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەپسۇسلانغان هالدا.

— قانداق دەيلا، خان ئاغىچا خېنىم، — دېدى مەسۇم خەلىپە بىرئاز سەگەكلىشىپ.

— ئىشان خان خوجام ۋەلىئەهدىنى نائىب خان قىلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى قەشقەرگە پەدەر بۇزرۇكىنىڭ

مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغاچ زىيارەتكە كەتتى. خەلىپەمگە مەلۇم-لۇق، خان خوجامنىڭ ئاستانىدىن ئايرىلمىقى ئاسان ئەمەس.

— بۇ راستتىنلا تېپىلغۇسىز ياخشى پۇرسەت ئىكەن، — دېدى مەسۇم خەلىپە بىردىنلا روھلىنىپ، — بالاگەردان ئىشان پىرىمىز سانجۇدىن ئايرىلىش ۋاقتىدا مۆھتەرەم ئاغىچا خېنىمنىڭ ھەرقانداق پەرمانىنى بەجانىدىل ئورۇندىشىمىزنى قايتا - قايتا جېكىلىگەن. گەرچە بالاگەردان پىرىمىز بولمىسىمۇ، بىزلەرگىم مۇرىتىل ئىسھاقىيەچى غازىلار ھەم بارىدۇر. مەلىكە ئالىيلىرى خاتىرجەم بولغايكى، ھەرقانداق پەرمانلىرىنى بەجانىدىل ئورۇندىغايمىز.

— خان خوجامنىڭ ئەس - يادى مازار پادىشاھ بۇزرۇك مەقبەرىسىنى تېزرەك پۈتكۈزۈشتە، ئەمما جۇڭغار خان دەرگاھىغا ئەۋەتىدىغان ئولپان - سېلىق تولۇق غەملىنىپ بولۇنمىغانلىقى ئۈچۈن خەج - خىراجەتتىن قىسىلىپ قېلىۋاتىدۇ. مەن ئىككى تۇمەن سەر سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگىسى ۋە بەش مىڭ سەر ئالتۇن تەييارلاپ قويغانىدىم، جانابىي خەلىپەم ئول ئاقچىلارنى قەشقەرگە ئېلىپ بېرىپ خان خوجامغا ھەدىيە قىلغاي، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گېپىنى توختۇپلىپ مەسۇم خەلىپىدىن سورىدى، — مۇددىئايىمنى چۈشەنلىمۇ، خەلىپەم؟

— مەلىكە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسى چۈشىنىشلىك بولدى، — دېدى مەسۇم خەلىپە، — ئول ئالتۇن - كۈمۈشلەر بىلەن خان خوجامنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش تامامەن مۇمكىندۇر.

— خان خوجام توشقاندەك سەزگۈر، تۈلكىدەك قۇۋ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — قاتتىق ئېھتىيات قىلماقلىرى زۆرۈر. سەل - پەللا چاندۇرۇپ قويسىلا، ھەممە تىرىشچانلىقلىرىمىز بىكارغا كەتكەنىدەك ئۈستىگە پۇرسەت - نۆۋىتىمۇ قولدىن كېتۈر.

— ئەلۋەتتە ئېھتىياتچان بولغايمىز، — دېدى مەسۇم خەلىپە.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تولىمۇ نەپىس ياسالغان ساندۇقتىن شايى رومالغا ئورالغان ياڭاقتەك چوڭلۇقتىكى بىر تۇگۇچنى مەسۇم خەلىپىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ ھىندىستانلىق سودىگەرلەردىن ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ئەكەلدۈرگەن ئۆتكۈر زوقۇم. ئاش ـ تائامغا، شاراب ـ شەربەتكە سېلىنسا ھېچقانداق غەيرىي پۇراق ۋە تەم پەيدا قىلمايدۇ، ئىمكان بار تىغ ئىشلىتىشتىن ساقلانسۇنلار.

— خوش، — دېدى مەسۇم خەلىپە تېخىمۇ بەك ئېگىلىپ.

— يەنە سورايدىغانلىرى بارمۇ، خەلىپەم؟

— مەلىكە ئالىيلىرى تائامنى تەييارلاپ، ئاياقتا ئۇسۇپ ئالدىمىزغا ئەكېلىپ قويدى. ئول تائامنى پاك ـ پاكىز يەۋېتىشكە رىغبىتىمىز باردۇر، — دېدى مەسۇم خەلىپە مەغرۇرلۇق بىلەن ھىجىيىپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېلىقى تەييارلاپ قويغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى بىرنەچچە بوغچا كىيىم ـ كېچەكلىرىگە قوشۇپ بىر ھارۋا سەدىقە ـ زاكات مال تەييارلىدى ـ دە، ئۇنى ھارۋىغا بېسىپ زىبابۇۋى ئارقىلىق ھەرەمدىن چىقىرىۋەتتى. ھارۋىدا خان ئاغىچا دەرگاھىغا زىيارەتكە كەلگەن «بۇۋى» چۈمبىلىنى چوڭقۇر سالغىنچە مۇكچىيىپ ئولتۇراتتى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجا نامىدىن پەرمان چۈشۈرۈپ ئوردىدىكى ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ ئەڭ ساداقەتمەن، يۇقىرى دەرىجىلىك قەلەمدار ۋە ئەلەمدار ئەمىر بەگلىرىدىن ئون نەچچىسىنى ئادالەت سارىيىغا كېڭەشكە چاقىردى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزلىرىنىڭ قانداق مۇھىم كېڭەشكە چاقىرىلغانلىقىنى بىلەلمەي

بەخىرامان تۇرغان ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپ، — خان خوجام قەشقەردىن جىددىي يارلىق ئەۋەتىپتۇ. بۇ سەلتەنەتىمىزنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ئىش بولغانلىقى ئۈچۈن تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىر ـ سىپاھلارغا خەۋەر قىلمىدۇق. نائىب خان شەھەر سىرتىغا چىقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن چاقىرىپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭدۇردۇم. يارلىقتىن نائىب خان ئالىيلىرى كەلگەندىن كېيىن بىرلىكتە ۋاقىپلانغايمىز. ئۇنىڭغىچە بىرەر پىيالىدىن شەربەت ئىچكەچ ئولتۇرۇشقايلا.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گېپى تۈگىشى هامان، خىزمەتكارلار ئالتۇن جامىلارغا بىلىق كۆزى قىلىپ شەربەت قۇيدى ـ دە، ئەمىرلەرگە كۈمۈش پەتنۇستا هۆرمەت بىلەن تۇتتى. ئۇلار بىرەر ـ ئىككى جامدىن شەربەت ئىچكەندىن كېيىن بەدەنلىرى بوشىغاندەك بولۇپ ئەسنەشكە باشلىدى. يەنە بىرەر جامدىن شەربەت ئىچكەندىن كېيىن تۇرغان جايىغىلا يىقىلىشتى. شەربەتكە سېلىنغان ئۆتكۈر زەھەر ئۇلارنىڭ جېنىنى ئەنە ئاشۇنداق تۇيدۇرمايلا ئالغاندى.

جەسەتلەر ئالدىنئالا كۆرۈلگەن تەييارلىق بويىچە ئىنس ـ جىنغا تۇيدۇرماي يىغىشتۇرۇلدى. چوڭ ئىشقا تەسىر يېتىشىدىن ئەنسىرىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ سۇيىقەستلىك پىلاننى ئوغلى نائىبخان هەسەن خوجىدىنمۇ سىر تۇتقاندى. شۇنداق قىلىپ، ئوردىنىڭ لەشكىرىي ۋە مەمۇرىي هوقۇقى بىر كۈندىلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قولىغا ئۆتتى.

3

قەشقەر، هەزرەت مازىرى.

كۈن تىكلەشكەن بولۇپ، تومۇز ئايلىرى باشلانماي تۇرۇپلا

هاۋا ئىسسىپ كەتكەندى. ھەرقايسى يۇرتلاردىن ھەيدەپ كېلىنگەن مىڭلىغان ھاشارچىلار خوددى چۈمۈلىلەردەك تىنىمسىز ئىشلەيتتى. كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن، بەللىرى يادەك ئېگىلگەن، ئورۇقلاپ قاقشال بولۇپ قالغان بۇ ئىشلەمچىلەرنىڭ چىرايى سولغۇن، ۋۇجۇدى ماغدۇرسىز ئىدى. يوغان زەمبىللەردە لاي كۆتۈرۈۋالغان، دۈمبىلىرىگە سەككىز - ئوندىن كېسەك ئېلىۋالغان، يوغان ئۇچى ئادەم بېلىدەك، ئىنچىكە ئۇچى يوتىدەك ياغاچلارنى دولىسىغا ئېلىپ مۈكچىيىپ كەتكەن يىگىتلەر ھەربىر قەدىمىنى خوددى يەلكىسىگە تاغ يۈكلىۋالغاندەك دەلدۇگۇنۇپ ئالاتتى. دىلكالار، خارەتلەر، نەققاشلار تەرلەپ، ئۇسساپ كەتكەنلىكىگە قارىماي بارلىق ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاجايىپ ئىنچىكە، نەپىس ھۈنەر - سەنئىتىنى نامايان قىلىۋاتاتتى. ئەتىگەندىن بېرى جەررە - ساما سېلىپ ھەرە تارتىشماق ئۇسسۇلى ئويناپ ھېرىپ كەتكەن، ھۆكمەت ئوقۇپ گاللىرى ئاغرىپ كەتكەن بىر توپ - دەرۋىشلەر شەربەت كۆلىنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدە ئارۇاڭ - سارۇاڭ يېتىشقىنىچە پىت بېقىشۇاتاتتى. بولدى دېگۈچە چەككەن بەڭنىڭ تەسىرىدە «ئىشقى - ئىشقى، جانابىي ئاللانىڭ ئىشقى! ئىشان خوجامنىڭ ئىشقى!» دەپ كاركىراپ توۋلىشاتتى.

بىرنەچچە ۋاقىت گۈپپاڭچى سوپىلار ئېشەك ئۆلۈۋاتسا كۆتى غېجەك تارتىپتۇ دېگەندەك ئېغىر ئەمگەك ئازابىدا ئۆھ دېگۈچىلىكى قالمىغان ھاشارچىلار ئارىسىدا ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ بېرىپ ۋاقىزلىق قىلىۋاتاتتى.

— خۇدايىتائالا ئەيتىپتۇلەركى: پىر دېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش، مۇرىت - مۇخلىس پەيغەمبەرنىڭ ئۇممىتىگە ئوخشاش، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئاللادىن قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، پىرىمىز ھەزرىتى قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق خان خوجىمىزغىمۇ شۇنداق ۋەھىي كەلمىشتۇر. خان خوجام

دەرگاھىغا كېلىپ، قول بىرىپ مۇرىت ـ مۇخلىس بولغۇچىلار-نىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ، جانابىي ئاللا ئۇنىڭ بارلىق گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلغۇسىدۇر. ئول مازار پادىشا-ھى پىر بۇزرۇكۇمنىڭ سەر مازارىغا كېلىپ، خالىس ئەمگەك قىلغۇچىلارنىڭ يەتتە ئەۋلادىنى ئاغرىق ـ سىلاقتىن ساقلاپ، ئاخىرەتنىڭ ئازابىدىن خالاس قىلغۇسىدۇر. مەقبەرە، خانقا، تۇنەكخانا تېمىغا بىر چاڭگال لاي، بىر تال كېسەك ياكى بىر تال ۋاسا چاغلىق نەرسە ھەدىيە قىلغۇچىلارغا بىر مەسچىت، بىر خانقا، بىر كۆۋرۈك ياسىغاندەك ياكى بىر نۆۋەت ھەج تاۋاپ قىلغاندەك ساۋاب يېزىلغۇسىدۇر.

— ھەق، راست، — دەپ ۋارقىرىغىنچە سۆز ئالدى يەنە بىر ۋائىز سوپى، — ھەزرىتى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خوجام شۇنداق ئېيتىدۇلەركى، بارلىق ئىبادەتلەرنىڭ ئەڭ كاتتا-سى شۇكۇر ـ قانائەتتۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈك-رى قىلىشى كېرەككى، ياخشى يېمەك، ئېسىل كىيىنمەك، ياخشى ئۆيلەردە تۇرماق، خاتۇن ـ ئايال زاتى لەززىتىگە بېرىل-مەكتىن ئۆزىنى تارتمىقى لازىمدۇر. قىلغان ئىبادىتىگە تەمەننا قويۇپ، ھەق نېسىۋە تىلىمىكى ناشۈكۇرلۇكتۇر. ھەزرىتى قۇت-بىل ـ ئەقتاب ئاپاق خان خوجام شۇنداق ھېكايەت قىلىدۇرلەر-كى، چۆل بايا‌ۋانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەپىدە بىر بوۋاي بىلەن مومای ھەمدە ئۇنىڭ ئوغلى كېچەيۇ كۈندۇز ھەق جامالىغا سېغىـ-نىپ ئىبادەتتە ياشايدىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلارنىڭ كەپىسى-گە بىر ئەۋلىيا ھەزرەت خۇدايى قوناق بولۇپ چۈشۈپتۇ. ئەتىسى ماڭار ۋاقتىدا: «ئى مۆئمىنلەر قانداق تەلەپ مۇددىئايىڭ-لار بار؟» دەپ سوراپتۇ. ئول تەقۋادارلار ئېيتىپتۇلەركى، «جا-نابىي ئاللاتائالا ھەربىرىمىزنىڭ بىردىن تەلىپىمىزنى ئىجابەت قىلسا ئىكەن.» ئەۋلىيا ھەزرەت ھەقنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئول بەندىلەرنىڭ ئارزۇسىنى يەتكۈزۈپتۇ. جانابىي ئاللا ئېيتىپتۇلەر-

كى: «ئول بەندىلىرىم قىلغان ئىبادەتنىگە ھەق نېسىۋە تەلەپ قىلغۇچىلار ئىكەن، ناشۇكۇرلۇكى سەۋەبىدىن تەلەپ ئارزۇسىنى ئىجابەت قىلسامۇ، ھال - ئەھۋالى زىنھار ياخشىلانماس.» شۇنداقتىمۇ ھېلىقى ئەۋلىيا پىر بۇزرۇكنىڭ قايتا - قايتا ئىلتىجا قىلىپ تۇرۇۋېلىشى بىلەن، جانابىي ئاللا ئۇلارنىڭ بىردىن تەلەپىنى ئىجابەت قىلماقچى بولۇپتۇ. «ئى مۆئمىنلەر، جانابىي ئاللا ھەربىرىڭلارنىڭ پەقەت بىرلا تەلىپىڭلارنى ئىجابەت قىلىدىغان بولدى، — دەپتۇ ئەۋلىيا باياۋاندىكى ھېلىقى كەپىگە كېلىپ، — قېنى تەلىپىڭلارنى دەرھال ئېيتىڭلار.» «مەن مەزلۇم كىشى بولغانلىقىم ئۈچۈن جانابىي ئاللاغا بىرىنچى بولۇپ تەلىپىمنى ئېيتىمەن، — دەپتۇ موماي، — ئى ئاللا، مېنى ئون ئالتە ياشلىق ساھىبجامال قىز ھالىتىمگە كەلتۇر. مەن مۇنۇ قەبرىنىڭ كەپسىدە ئەمەس، خان - سۇلتانلارنىڭ ھەيۋىدە پاراغەت كۆرەي» دەپ تەلىپىنى بايان قىلىپتۇ. شۇ ھامان مومانىڭ تەلىپى ئىجابەت بولۇپتۇ. مومىينىڭ ۋاپاسىزلىقىنى كۆرگەن بوۋاي ئاللاغا مۇناجات ئېيتىپتۇ. ئاشۇ ۋاپاسىز مومىينىڭ بىر مېكىجىنغا ئايلاندۇرۇپ، كەپسىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ قويۇشىنى تىلەپتۇ. شۇ ھامان بوۋاينىڭ تەلىپىمۇ ئىجابەت بولۇپ، موماي كەپە ئالدىدا توڭگۇز سۈرىتىدە چىرقىرىغىنىچە پەيدا بولۇپتۇ. ئاللاغا ئىلتىجا قىلىش نۆۋىتى كەلگەن ئوغۇل توڭگۇز سۈرىتىدىكى ئانىسىنى كۆرۈپ زار - زار قاقشاپتۇ - دە، ئاللادىن ئانىسىنى ئەسلىدىكى موماي ھالىتىگە كەلتۈرۈپ بېرىشىنى تىلەپتۇ. شۇ ھامان موماي ئەسلى قىياپىتىگە كەپتۇ. خۇلاسە كالام، گەرچە جانابىي ئاللا ئۇلارغا ئۇچ مەرتەم پۇرسەت بەرگەن بولسىمۇ، ئۇلار قىلغان ئىبادەتنىگە مىننەت قىلىپ ئاللادىن ناشۇكۇرلۇك بىلەن ھەق - نېسىۋە تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەپتۇ. ئى يارانلار، ئى سۇلۇك ئەھلى، شۇنى ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلاركى، بەندە ئۈچۈن شۇكۇر - قانائەتتىن ئارتۇق ئىبادەت

يوقتۇر. جانابي ژەلىيۇللا ئاپاق خان خوجىمىز «مېنىڭ ئەڭ يېقىن ئۇممەتلىرىم شۇكرى - قانائەتكە يېقىن كىشىلەردۇر» دېگەن.

— ھەق! ھەق! ھەق!...

يەنە بىر گۈپپاڭچى سوپى بار ئاۋازى بىلەن جەررە تارتقاندىن كېيىن، قولىدىكى پولات ھالقىلىق، مۈڭگۈز دەستەكلىك ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە ھۆكمەت ئوقۇشقا باشلىدى:

باشىم تۇپراق، جىسمىم تۇپراق، ئۆزۈم تۇپراق،
كۆيدۈم، ياندىم بولالمادىم ھەرگىز ئاپئاق،
ھەق ژەسلىگە يېتەرمەن دەپ روھىم مۇشتاق،
زەمزەم بولۇپ يەر ئاستىغا كىردىم مانا.

باشقا سوپى - دەرۋىشلەر ھۆكمەتكە ماسلىشىپ، جەررە تارتىشقا باشلىدى.

ھۆم، ئاللا، ھۆم، ھۆم!
ھۇۋژى، ئاللا ھۆم!

ئەي، مۆمىنلەر بۇ دۇنيانىڭ پايانى يوق،
چىن ئۆلىسەن ھەرگىز بۇنىڭ يالغانى يوق،
كىم بىلمىسە، ژەللاھ[1]، ئۇنىڭ ئىمانى يوق،
خوجام دەرگاھىنى تەرك ئەتكەن رەسۋا بولغاي.[2]
ھۆم ئاللا، ھۆم، ھۆم!
ھۇۋژى ئاللا، ھۆم!

① ژەللاھ — ئاللا نامى بىلەن قەسەمكى.
② بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

سوپى - دەرۋىشلەر ئىسسىقتا ئۇسساپ كەتكەنمۇ ياكى ھۆكـ
مەت ئوقۇپ، جەررە تارتىش خۇشياقمىدىمۇ ئاۋازى تولىمۇ زە-
ئىپ، پاشىنىڭ غىڭشىغىنىدەك يېقىمسىز ئىدى. شۇ ئەسنادا
ھاشارچى يىگىتلەر ئارىسىدىن تولىمۇ جاراڭلىق ھۆكمەت ئاۋازى
ئاڭلاندى. يىگىتنىڭ ئاۋازىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقىنى ۋەھىمە -
پۇشايمان، توۋا - ئىستىغپار بولماستىن، بەلكى ھېلىقى سوپى
- دەرۋىشلەرنىڭ ھۆكمىتىگە بېرىلگەن يالقۇنلۇق جاۋاب ساداسى
ئىدى. سوپى - دەرۋىشلەر ھەيرانلىق ئىلكىدە بۇ ساداغا ئىختى-
يارسىز قۇلاق سالدى:

ھەق قۇللارى دەرۋىشلەر، ھەقىقەتنى بىلمىشلەر،
ھەققە ئاشىق بولغانلار، ھەق يولىغا كىرمىشلەر،
ھەق يولىغا كىرگەنلەر، ئاللاھ دەپ يۈرگەنلەر،
ھەقنى سۆيگەن ئاشىقلار، خالايىقتىن كەچمىشلەر،
دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر، جاھان مالىن ئالغانلار،
ئاچ كۆز قۇشتەك بولۇبان، ئول ھارامغا پاتمىشلەر،
موللا مۇفتى بولغانلار، ناھەق دەۋا سورىغانلار،
ئاقنى قارا قىلغانلار، ئول تامۇغقا[1] كىرمىشلەر؛
ھارام يېگەن ھاكىملار، رىشۋەت[2] ئالىپ يېگەنلەر،
بارماقىنى چىشلەبان قورقۇپ - قورقۇپ قالمىشلەر؟
تاتلىق - تاتلىق يېگەنلەر، تۇرلۇك - تۇرلۇك يېگەنلەر،
ئالتۇن تەختتە تۇرغانلار تۇپراق ئاستىن قالمىشلەر[3].

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ چىرايلىرى تاتاردى، زۇۋانى تۇتۇ-
لۇپ كاللىسىغا ھېچنېمە كەلمىدى. شۇ تاپتا ئاددىي تومپاي ئاۋام

① تامۇغ — دوزاخ.
② رىشۋەت — پارا.
③ بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن بۇ سادا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىغا خەنجەر بولۇپ ئۇرۇلماقتا ئىدى.

— ناشۇكرانە ھۆكمەت! — دەپ خىرقىرىدى بىر سوپى.

— ھەق راست، ئاپاق خان خوجامنىڭ سەلتەنىتىگە قارشى مۇرتەتلەرچە نەزمە.

— ئاۋام ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغان دەھرىيلەر قۇتراتقۇلۇق قىلماقچى.

سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ شىكايەتلىرىنى يەنە تەلقىن ساداسى بېسىۋالدى. بۇ قېتىم ھاشارچىلار گۈرۈپپىغا بۆلۈنۈپ، بىر گۈرۈپپا ئىككى مىسرا ئوقۇسا، يەنە بىر گۈرۈپپا ئىككى مىسرا ئوقۇيتتى. تەلقىن ساداسى ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەيتتى.

بېھىشت ـ دوزاخ تالاشۇر، تالاشماقتا بايان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە فىرئەۇن، ھامان بار.

بېھىشت ئايتۇر: نە دەرسەن، سۆزنى بىلمەي ئايتۇرسەن،
سەندە فىرئەون بولۇرسە، مەندە يۈسۈپ كەنئان بار.

دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، بېخىل قۇللار مەندە بار،
بېخىللارنىڭ بويىنىدا ئوتلۇق زەنجىر ـ كىشەن بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، پەيغەمبەرلەر مەندە بار،
پەيغەمبەرلەر ئالدىدا كەۋسەرۇ ھۇر غۇلمان بار.

دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، تەرسا، جوھۇت مەندە بار،
جوھۇت، تەرسا ئالدىدا تۇرلۇك ئەزاب سۆزان[1] بار.

① سۆزان — كۆيدۈرگۈچى.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۆمىن قۇللار مەندە بار، مۆمىنلەرنىڭ ئالدىدا تۇرلۇك نېمەت ئەلۋان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، زالىم قۇللار مەندە بار، زالىملارغا بېرۇرگە زەھەر - زوقۇم مەندە بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، ئالىم قۇللار مەندە بار، ئالىملارنىڭ كۆڭلىدە ئايەت، ھەدىس، قۇرئان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۇناپىقلار مەندە بار، مۇناپىقلار بويىندا ئوتدىن ئىشكەل - كىشەن بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، زاكىر قۇللار مەندە بار، زاكىرلارنىڭ كۆڭلىدە زىكرى ئىلاھ سۇبھان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنامازلار مەندە بار، بىنامازلار بويىندا يىلان بىلەن چايان بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، دىدار كۆرمەك مەندە بار، دىدارىنى كۆرسىتەرگە رەھىم ئاتلىق رەھمان بار[1].
.....

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۇنى پۈتۈنلەي ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندى. مەردانە، جانلىق، ھاياتىي كۈچكە تولغان تەلقىن ساداسىرى ئۇلارنىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋەتكەندى. بىر ئۆمۈر ئىشان خوجىسىنى ماختاپ، ئۇچۇرۇپ، مەدھىيىلەپ جان بېقىپ كەلگەن

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

بۇ تەييارتاپ سوپىلار ئاددىي خەلق ئارىسىدا ئۆزگىچە ئىيتىلىۋاتقان تەلقىن ساداسىدىن ھاڭ - تاڭ قېلىشقان، قۇلاقلىرىغا بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي قېلىشقان، ھەسەتتىن ئىچى ئاداپ كېتىشكەنىدى.

— ئەي مۇرتەتلەر.

— ئىشان خان خوجامغا مەلۇم قىلماق كېرەك.

ئۇلار ئۇۋۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۇمۇلىدەك پىتىراپ كېتىشتى.

شۇ تاپتا ھەزرەت قەسرىدىكى ھەشەمەتلىك خۇتبىخانىسىدا ئىككى تۇمەن سەر كۇموش بىلەن بەش مىڭ سەر ئالتۇننى ھەزرەت مازىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا خۇدايى ساۋاب ئىزدەپ ھەدىيە قىلىش ئۈچۈن، ئاسماندىن چۇشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ساخاۋەتچىلەرنى قوبۇل قىلىۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خۇشاللىقىتىن قۇلىقى ئاغزىغا يەتكەن بولۇپ، ئاقىرىشقا باشلىغان ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۇپ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەنىدى.

— ئىنشائاللا ئاپاق خان خوجامنىڭ مۇبارەك جامالىغا قەنىپ، دىدار - مۇلاقەتتە بولۇش ئارزۇيىمىزغا ئەلھال بۇگۈن يەتتۇك، — دېدى سودىگەر سىياقىدا ياسىنىۋالغان مەسۇم خەلىپە نامسىز بارمىقىغا سىلىۋالغان قارا ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن ئۈزۈكىنى ھەۋەس بىلەن سىلاپ ئولتۇرۇپ، — ئول ئەرزىمەس ھەدىيىلىرىمىزنى قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن، ئۆزىمىزنى جەننەتۇل مەئۋادا تۇرۇۋاتقاندەك بەختىيار سەزمەكتىمىز. بىز يۇرتمۇ يۇرت كېزىپ نېسىۋە ئىزدەپ يۇرىدىغان خەق بولغانلىقىمىز ئۈچۈن مازار پادىشاھى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ مەقبەرىسىگە ئۆز قولىمىز بىلەن بىر چاڭگال لاي قويالمايدىغان بولدۇق. شۇل تاپتا جانابىي ئىشان پىرىمىزنى ئارتۇقچە بىزەۋىتە قىلىشنى خالىمىساقمۇ، كىچىككىنە مۇددىئايىمىزنى ئىيتماي كۆڭلىمىز ئارام تاپالماي

مايدىغاندەك تۇرىدۇ.

— ئى ساخاۋەتچى زاتىل ئەقتابلىرىم، ئول مۇددىئايىڭىزلار- نى تارتىنماي ئېيتقايسىزلەر، — دېدى ئىشان بۇ ساخاۋەتچىلەرگە زىيادە ئېھتىرام بىلدۇرۇپ.

— ئىشان پىرىمىز مۇددىئايىمىزنى مەقبۇل كۆرۈپ قالسا، زىيادە رىيازەت چېكىپ قالمىغاي دەپ يېقىنلا جايدا چېدىر - بارگاھ تىككەندۇق. شۇل تاپتا يارانلىرىمىز خان خوجامغا ئاتاپ قازان ئېسىپ ئولتۇرۇپتۇ. ناۋادا ئىشان پىرىمىزغا ماقۇل كەل- سە، ئول مۇساپىر خانىمىزغا بېرىپ بىر ۋاخ تائامغا ھەمداستە- خان بولۇپ بەرسە، قۇتبىل ئەقتاب خان خوجامنىڭ مۇبارەك قولى تەگكەن تاۋاقلارنى تەۋەررۇك بىساتلىرىمىز قاتاردا ئەزىز- لەپ ساقلىغان، ئۆزگە ئەللەردىكى مۇرىت - مۇرشىد، يارۇ بۇرادەرلىرىمىزگە كۆرسىتىپ، ئۇلارنىمۇ خان خوجام غىزالانغان تەۋەررۇك تاۋاقتا غىزالىنىش بەختىگە مۇششەرەپ قىلغان بول- ساق، ئالەمچە ساۋاب ۋە بەختكە نائىل بولغان بولار ئىدۇق.

قاتتىق ھاياجانلانغان ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ تەكلىپكە دەرھال قوشۇلدى.

— ھاتەم سۆيەت زاتىل ئەقتابلىرىمنىڭ بۇ تەلەپ - ئىلتىجا- لىرىنى نائۇمىد قالدۇرۇشقا قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ قېنى يول باشلىسۇنلار.

ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى، موللا نەقى قاتارلىق ئىككى خەلىپىسىنى سەرمازار قۇرۇلۇشىدىكى ئىشلەمچىلەرنى نازارەت قىلىشقا قالدۇرۇپ، يىگىرمىگە يېقىن سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۇردى - دە، توقۇپ تەييارلاپ قويغان ئاق ئارغىمىقىغا مىندى، مەسۇم خەلىپە ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان چەكسىز سادا- قىتىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاق ئارغىماقنىڭ چۈلۈۋرىنى بوينىغا سالدى - دە، ھەزرەت قەسرىدىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئېرىق بويىغا تىككەن چېدىرغا قاراپ يول ئالدى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندە خىزمەتكارلار گۆشنى پىشۇرۇپ، پولۇنى دۇمبەپ تەييار بولۇپ تۇرغانىدى. ئۇلار مەسۇم خەلىپەنىڭ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغىنى بويىچە ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆرۈش بىلەنلا يۇگۈرۈپ كېلىپ ئاۋۇال ئاق ئارغىماقنىڭ ئۇزەڭگىسىگە، ئاندىن ئىشاننىڭ مەسە - كالاچ كىيىۋالغان پۇتىغا، ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىغا، تونىنىڭ پېشىگە، ئاخىرىدا قولىغا سۆيىدى، تالىشىپ تۇرۇپ قولىغا سۇ بەردى - دە، ئوتتۇز ئادەم بىمالال سغقۇدەك چوڭلۇقتىكى چېدىرغا باشلىدى. ھەشمەتلىك بېزىلگەن چېدىر بۇ ساخاۋەتچى سودىگەرلەرنىڭ كاتتا باي - زەردار ئىكەنلىكىنى نامايىش قىلىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى.

مەسۇم خەلىپە ھەمراھلىرىنى يېقىن كەلتۇرمەي، ھىدايەتۇللا ئىشان بىلەن ھەمراھلىرىنىڭ ئالدىغا ئۆزى داستىخان سالدى - دە، داستىخاننى تۇرلۇك قەنت - گېزەك، يەل - يېمىشلەر بىلەن كۆمۈپ تاشلىدى، ئارقىدىن يۇمشاق پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى كەلتۇرۇلدى.

— ئى ھاتەم سۇيەت زاتىل ئەقتابىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان قولىغا پاقلاننىڭ ئالدى قولىنى ئېلىپ تۇرۇپ، — سىلەرمۇ كېلىڭلار ھەمداستىخان بولايلى.

— نېمەتلىك ئاپاق خان خوجامنىڭ ھىممەتىگە ھەشقاللا، — دېدى مەسۇم خەلىپە قول باغلاپ تۇرۇپ، — شۇل تاپتا ئانەھزرىتىم بىلەن ھەمداستىخان بولۇشنى چەكسىز ئارزۇلىسامۇ، ئەمما بىر مەرتەم بولسىمۇ خىزمەتلىرىدە بولۇش پۇرسىتىنى زىنھار قولدىن بەرگۈم يوق. شۇڭا، قۇتبىل ئەقتابىم بىمالال مەززەگە باقايلا. ھەزرەتلىرىدىن ئاشقان تائاملارنى تەۋەرۈك بىلىپ، سەپەر جەريانىدا مەززە قىلىپ يەۋالغايمىز.

ھەرخىل خۇش پۇراق دورا - دەرمەكلەر بىلەن ئۆتكۈر زەھەر سېلىپ پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى تولىمۇ مەززىلىك پىشقانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشان پاقلاننىڭ ئالدى قولىنى ئالتۇن

ساپلىق بەكسىدە شىلىپ پاك - پاكىز يەۋەتتى. مەسۇم خەلىپە ئۆز قولى بىلەن جىقلاپ تۇرغان جانان پىيالىدىكى پۇراقلىق دورا - دەرمەك چاينى توختىماي سۇمۇرۇپ تۇردى. ئاخىرىدا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا ئالتۇن تاۋاقتا، باشقىلارنىڭ ئالدىغا ياغاچ تاۋاقتا ئۇلاي گۆشى بېسىلغان پولۇ تارتىلدى.

مەسۇم خەلىپە بارلىق ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ توختىماي سۆزلەيتتى. ھەربىر جۇملە سۆزىدە ھىدايىتۇللا ئىشاننى ماختاپ ئۇچۇراتتى. ئۆزىنىڭ مەككە، باغدات، دەمەشق، بۇخارا، ھەرات، كەشمىر، كابۇل... قاتارلىق شەھەرلەردە سودا - سېتىق قىلىش جەريانىدا ئاپاق خوجىنىڭ ئالەمشۇمۇل نامىشەرىپىنى، ھۆرمەت تەرىپىنى ئاڭلىغانلىقى، نۇرغۇن ئەھلى سۇلۇك مۇرىتلىرىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ جامالىنى سېغىنىپ، ياد ئېتىپ، دۇئا - تەلەپلەردە بولۇپ تۇرغانلىقىنى سۆزلەيتتى. بۇ سۆزلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇلىقىغا بەئەينى ئالتۇن قوڭغۇراقتەك يېقىملىق ئاڭلىناتتى، ئاڭلىغانسېرى ھاياجانلىناتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان پولۇدىن ئۇچ كاپام ئاغزىغا سالغاندىن كېيىن بارغانسېرى يۇرىكى قىزىپ، ئۇسساپ كېتىپ بارغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە:

— يۇرەككە مۇزدەك ياققۇدەك شەربەت بارمىدۇر، ساخاۋەتچى؟ — دېدى مەسۇم خەلىپىگە قاراپ.

مەسۇم خەلىپە دەرھال خىزمەتكارلىرىغا توۋلىدى:

— دەرھال شەربەت كەلتۈرۈڭلار.

مۇز پارچىلىرى ئارىلاشتۇرۇلغان يوغان بىر چىنە ئانار شەربىتىنى بىر تىنىقتىلا ئىچىۋەتكەن ھىدايىتۇللا ئىشان بىرئاز سەگىدىگەندەك بولدىيۇ، ئارقىدىنلا تېخىمۇ بەك ئۇسساپ كەتتى. خىزمەتكارلار شەربەتكىمۇ زەھەر سېلىۋەتكەنىدى. بىردىنلا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈز تېرىلىرى قىمشىپ، كۆزلىرى تورلاشتى، تىلى سەمرىپ ئاغزى پەقەتلا گەپكە كەلمىدى.

نۇرغۇن قۇۋلۇق، شۇملۇق، سۈيقەستلەرنى قىلىپ ئادەت-لەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بىردىنلا يۇرىكى قاتتىق ئاغدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ قەستكە ئۇچرىغانلىقىنى، تامىقىغا، چايغا، شەربەتكە زەھەر سېلىنغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئىككى كۆزى مۆلدۈرلەپ تۇرغان بىلەن پۈت - قولى ماغدۇرسىز، تىلى زۇۋاز-سىز ئىدى. ئۆلۈم دەقىقىلىرىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن ئىشان ھەرقانچە تىرىشىپمۇ تىلىنى كەلىمە شاھادەتكە كەلتۈرەلمىدى - دە، بىر يانغا قىيسايغىنىچە گۈپپىدە يېقىلدى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ داستىخانغا دۈم چۈشكىنىچە سۈنايلىنىپ ياتاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن مەسۇم خەلىپە قول باغلاپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق قىلدى:

— ھەممىسىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار.

مەسۇم خەلىپە شۇنداق دېدى - دە، ئۆزى ئەڭ ئاۋۋال ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ساقلىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ گېلىغا پىچاق سۈردى. ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ زەھەرلىنىپ ئۆلگىنىگە ئىشەنچى قىلالمىغان مەسۇم خەلىپە جەسەتنى قايتىدىن بوغۇزلاۋاتاتتى.

4

ئاستانە.

ئاپاق خوجىنىڭ سۈيقەستكە ئۇچراپ قازا قىلغانلىق خەۋ-رى يېتىپ كېلىشى ھامان، ئوردىدىكى بىر قىسىم يېقىن، ئىشەنچلىك ئەمىرلەر بىلەن ئالدىن تەييارلىق كۆرۈپ قويغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق چوڭ - كىچىك ئوردا ئەركانلە-رىنى شاھنىشىنغا جىددىي كېڭەشكە چاقىردى.

دادىسى ئىشان خان خوجىنىڭ قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان نائىب خان ھەسەن خوجا تەختتە مەشىلداپ ئولتۇراتتى. بېشىغا ئوراپ قويغان ئاق سەللىسى بىلەن ئۇچىسىدىكى قارا رەڭلىك ھازىدار تونى بىرئاز چوڭ كېلىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. تەختىنىڭ يېنىغا قويۇلغان شاھانە كۇرسىدا ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بېشىغا نېپىز قارا ھىلھىلە رومالنى چۈمبەل قىلىپ سېلىۋالغان بولۇپ، يىغلىغان ياكى يىغلىمىغانلىقىنى بىلەمەك تەس ئىدى، قارا نىمچىسىنىڭ ئۇستىدىن باغلىۋالغان ئالەتۇن كەمىرىگە بۇگۇن نېمە ئۇچۇندۇر ئەينى يىللاردا سۇلتان ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرنى ئېسىۋالغان بولۇپ، ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاشۇ تۇرقى بىلەن ئەينى يىللاردىكى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان ۋاقتىدىكى جەسۇر قىياپىتىنى ئەسكە سالاتتى. شاھنىشىنغا كېڭىشكە چاقىرىلغان ئەمىرلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مۇسىبىتىدىن تېخىچە خەۋەرسىز بولغاچقا، نائىب خان ھەسەن خوجا بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئۇچىسىدىكى ھازا كىيىمىنى كۆرۈپ گاڭگىراپ قېلىشقانىدى. خوجىزادىنىڭ توختىماي مەشىلداپ ئولتۇرۇشىدىن بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى پەرەز قىلىشىپ بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشاتتى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دەپ سۆز باشلىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ تولۇق يىغىلىپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ، — ھەممىلىرىگە مەلۇمكى، شۇ كۈنلەردە بۇيۇك سەلتەنىتىمىز بېشىغا ئارقىمۇ ئارقا كېلىشمەسلىكلەر كېلىۋاتىدۇ. جانابىي ئىشان خان خوجام جەننەتماكان مازار پادىشاھى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىش ھەمدە سەر مازار قۇرۇلۇشىنى كۆزدىن كەچۈرۈش مۇددىئاسىدا ئاستانىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، خۇددى يەر يۈتۈپ كەتكەندەكلا ئون نەچچە

ئەمىر - سىپاھىگ غايىب بولۇپ كەتتى. ئول ئەمىرلەرنىڭ دېرىكىنى تېخىچە ئالالماي تۇرغان ۋاقتىمىزدا باشىمىزگە يەنە بىر ئەشەددي بالا - قازانىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق. جانابىي ئىشان خان خوجام ھەزرەتلىرى نامەلۇم سودىگەر سىياقىدا ياسىنىۋالغان دوزاخقا تۇتۇرۇق بولغۇر قاتىللارنىڭ مىكىرلىك سۆيىقەستىگە ئۇچراپ قازا قىلىپتۇ...

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تەختتە ئولتۇرغان نائىب خان ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە هازا ئاچتى. بۇ هازىغا بارلىق ئوردا ئەركانلىرى قېتىلدى.

— ئاھ مۇرەببىم! سىز بىلەن كۆندۈزنىڭ قۇياشى ئۆچتىغۇ، كېچىنىڭ تولۇنى يىتتىغۇ، سەلتەنەتنىڭ تۈۋرۈكى سۇنىدىغۇ، ئاجىزەئىزنىڭ يۇرەك - باغرى تىلغاندىغۇ...

— ۋاي ئاتام، ئۇچسام قاناتىم ئاتام، يۆلەنسەم تېغىم ئاتام، بۆلەنسەم بۆشۈكۈم ئاتام...

— سەلتەنەتىمىزنىڭ رەھنەماسى ئاپاق خوجام.

— سۈلۈكىمىزنىڭ يولباشچىسى ئىشان خوجام.

— قايسى مەلئۇن قەست قىلدى، ئىشان، خان خوجام.

— ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز، ئىشان پىرىم.

.....

شاھنىشىننىڭ ئىچى هازا قوشاقلىرى بىلەن گۇرۇلدەيتتى. ئوردا ئەركانلىرى بىر - بىرىنىڭ بويۇنلىرىغا ئېسىلغىنىچە ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلايتتى، چاچ - ساقاللىرىنى يۇلۇپ ھۇ تارتىپ يىغلايتتى.

ئەمىرلەرنىڭ ئاسانلىقچە بولدى قىلمايدىغانلىقىنى هېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قارا دېۋانبېگىگە قاراپ قولىنى شىلتىدى. مەلىكىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن دېۋانبېگى هازا ئېچىۋاتقان ئەمىرلەرنى ۋارقىراپ يۇرۇپ مىڭ تەسته توختاتتى.

— خەپ شۇك، جانابىي ئەمىرلەر سەۋرى قىلغاي.

ئەمىرلەر ئاستا ـ ئاستا يىغىدىن توختىدى. ئۇ يەر، بۇ يەردىن ئۆپكىدىگەن، خىرتىلدىغان، مىشىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— بالاغا سەۋرى، قازا رىزا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — مۆھتەرەم جانابىي ئەمىرلەر، سەۋرى قىلغاي.

نائىب خان ھەسەن خوجا يىغىدىن توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ مەھرەملىرىگە ئەمر قىلدى:

— كېلىڭلار، نائىب خان ئالىيلىرىنى قەسىرىگە ئاپىرىپ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىڭلار.

مەھرەملەر ھەسەن خوجىنى يۆلەشتۇرگىنىچە شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كېلىشكەن ئەمىرلەر مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەستىن، ئاپاق خوجىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە مۇلاھىزىگە چۈشۈپ كەتتى.

— خان خوجامنىڭ قاتىلىنى تېپىشمىز كېرەك.

— شۇنداق، ئول مۇلھىد مەلئۇنلارنى تۈتۈپ كېلىپ قاينا-ۋاتقان ياغقا بېسىپ جازالاش كېرەك.

— چوقۇم ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ قەستى بۇ.

— راست ئېيتتىلا، ئەمىر جانابلىرى، ئول ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرگە قىلچىلىك سىلە ـ رەھىم قىلمىاي يەتمىش پۈشتىغىچە قىرىپ تاشلايلى.

— ئاھ قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق خان خوجام.

— ئول ئىسھاقىيەچى توڭگۇزلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلغا-نىمىزنىڭ جازاسى بۇ.

— ئاپاق خان خوجامدىن بۇنداق ئاسان ئايرىلىپ قالارمىز

دېمەپتىكەنمىز.

— داغدا قالدۇققۇ مانا.

— سەلتەنىتىمىز باشپاناھسىز قالدىغۇ مانا.

— بۇنداق قاراپ تۇرۇۋەرمەيلى، تەقسىرلىرىم، دەرھال قولىمىزغا ياراغ ئالايلى.

— لەشكەرلەرنى ھازىرلاندۇرايلى.

— قەشقەردە يەھياھ خوجام بار ئەمەسمۇ؟

— يەھياھ خوجام دەرگاھىغا بېرىپ مۇشاۋىرەت قىلايلى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقىتى قالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سەۋر قاچىسى بىردىنلا تاشتى.

— خەپشۇك، جانابىي ئەمىرلەر، گەپ بولسا بىر - بىرلەپ بايان قىلىڭلار. باشباشتاقلىق قىلغۇچىلار جاساقتا تارتىلىدۇ.

ئەمىرلەر تەختىنىڭ ئالدىدا ئۆرە تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ بىرئاز پەسكويغا چۈشۈشتى.

— خان ئاغىچا خېنىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى بىر ئەمىر ئالدىغىراق چىقىپ، — شۇل تاپتا جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن تەسەررۇپىمىزدىكى بارلىق سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەيمىز.

باشقا ئەمىرلەرمۇ بەس - بەستە چۈرقىراشتى.

— شۇنداق، قەشقەرگە بېرىپ چوڭ خوجىزادە يەھيا خوجام بىلەن بۇ خۇسۇستا كېڭەش قىلغايمىز.

— خان ئاغىچا ئالىيلىرى، خاتىرجەم بولسۇنلار، خان خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىپ پاك روھىناتىنى ئەمىن تاپقۇزغايمىز.

— كىمكى باشباشتاقلىق قىلىدىكەن ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپ بىلەن قول شىلتىپ، — خان خوجام قەشقەرگە مېڭىش ئالدىدا ۋەلىئەھدى ھەسەن خوجامنى نائىب خان قىلىپ سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلغان. شۇل سەۋەبتىن قەشقەرگە بېرىپ چوڭ خوجىزادەم بىلەن

سەلتەنەت ئىشلىرىنى كېڭىشىش ھاجەتسىز. ھازىردىن باشلاپ خان يارلىقىنى ھەمەن خوجا چۈشۈرىدۇ. يارلىققا بويۇنتاۋلىق قىلغۇچىلار مەرھۇم ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىققۇچىلار قاتارىدا قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى دەسلەپتە سۆز قىلغان ئەمىر ئانچە قايىل بولماي، — نائىب خان خوجام ئالىيلىرى تېخى كىچىك، سەلتەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسمىكىن.

— كېلىڭلار، مەرھۇم خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىقىپ، نائىب خانغا ھاقارەت قىلغان مۇنۇ ئەدەپسىز ئەمىرنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم.

شۇ ھامان ھەر ئېھتىمالغا قارشى شاھىنشىننىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇننىڭ ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگ بىر توپ ياساۋۇللارنى باشلاپ كىردى - دە، ھېلىقى ئەمىرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئاچىقىپ كەتتى. شاھىنشىنىڭ ئىچى بىردىنلا گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمدى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئوردىنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى ئاللىقاچان قولغا ئېلىپ بولغانلىقىنى ھېس قىلغان يەھياھ خوجا تەرەپدارلىرىكى ئەمىرلەر كۆتۈلمىگەن بۇ دەھشەتتىن ئەس - ھوشىنى يوقىتىشتى.

— جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىز ئاپاق خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتى بىزلەركىم مۇرىت - مۇخلىس، ئەمىر - بەگلىرى ئۇچۇن مۇقەددەستۇر، — دەپ قول باغلاپ تۇرۇپ سۆز باشلىدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ مەسلەكدىشى، ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھ، — نائىب خان ئالىيلىرى بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ قانۇنلۇق ۋەلىئەھدى — خان خوجىسىدۇر. خان خوجام ئالىيلىرى تېخى كىچىك بولسا قېشىدا قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن، بۇيۇك سەئىدىيە خانلار نەسەبىدىن بولغان باھا-

دەر ۋالىدەسى خان ئاغىچا خېنىم ھەم باردۇر. بىز خان خوجام بىلەن جانابىي پادىشاھ خېنىمنى ھەقىقىي سەلتەنەت پاسىبانى دەپ بىلگەيمىز. ھەربىر پەرمان - يارلىقىنى مەرھۇم ئاپاق ئىشان خان خوجامىنىڭ يارلىقى دەپ بىلىپ بەجاندىدىل پەرمانبەردار بولغايمىز.

مىرزا ئەلىمشاھنىڭ گېپىنى تۇگىشى ھامان، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تەرەپداردىكى ئەمىرلەر بىر ئېغىزدىن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا بەيئەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، زىنھار غەزەپ قىلمىغايلا، مەرھۇم خان خوجامىنىڭ مۇسىبىتىنى نەزەردە تۇتۇپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئەلا بىلگەيلا.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ھېلىقى ئون نەچچە نەپەر ئەمىرنى يوشۇرۇن قەتلە قىلغاندىن كېيىن، ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجا نامىدىن يارلىق چۈشۈرۈپ ئۇلارنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى ئوردىدىكى ئۆزىنىڭ قوللىغۇچىلىرىغا ئېلىپ بەرگەنىدى. يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەرنىڭ مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا كۆرسىتىۋاتقان ھۆرمەت - ئىتائىتىنى كۆرۈپ باشقا ئەمىرلەر يەنە بىرنېمە دېيىشكە پېتىنالمىدى.

— يارلىق! — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم مىرزا دېۋانەنىڭ ئەمىرىگە قاراپ، — مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بىلەن مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى قەشقەرگە بېرىپ جەننەتمەكان خان خوجام ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلغاي، قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى يەھياھ خوجىزادەمگە تەسەللى بەرگەي. باشقا بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ئەتىدىن باشلاپ كۈندە ئۈچ ۋاخ قارا دېۋان مەھكىمىسىگە كېلىپ رويخەتتىن ئۆتكەي. ھەرقانداق ھانەيى سەۋەبلەر بىلەن يارلىققا خىلاپلىق قىلغۇچىلار جاساققا تارتىلىدۇ. رەھمەتلىك خان خوجىنىڭ قاتىللىرى تۇتۇلۇپ تولۇق تەھقىقلەنمىگۈچە، ئۆز ئالدىغا باشباشتاق

لىق قىلىپ، گۈمان بىلەن ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرگە زۇلۇم سالـ
غۇچىلار، ئۆلۈم ـ يېتىم ۋەقەسى پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ بىر دەك
كاللىسى ئېلىنىدۇ. لەشكىرىي دىۋان قارىمىقىدىكى بارلىق سەر-
كەردىلەر بىرمۇ لەشكىرىنى ئاستانە سىرتىغا ئاچىقمىغاي. زۆرۈر
لەشكىرىي ئىشلار بولۇپ قالسا، خان خوجام بىلەن كېڭىشىپ
ئايرىم پەرمان چۈشۈرگەيمىز. ئاۋامنىڭ خاتىرجەملىكىنى، ئاس-
تانىنىڭ تىنچلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ بۇگۈندىن باشلاپ شامدىن
بامداتقىچە ئاستانە كوچىسىدا كېچىسى يول يۈرۈش قاتتىق مەنئى
قىلىنىدۇ. بۇ ئىشلارغا ئامانلىق دىۋانى بىلەن ئاستانە ياتىش
مەھكىمىسى مەسئۇل بولغاي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار زىن-
دانغا مەھكۇم، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن
كېيىن گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، — پۇتكۇل ئەل ـ يۇرت
مەرھۇم جەننەتماكان خان خوجامغا ماتەم ـ مۇسىبەت تۇتقاي.
توي ـ تۆكۈن، ھېيت ـ ئايەملەر نەغمە ـ ناۋاسىز ئۆتكۈزۈلگەي.
رەڭدار ئېگىن كىيىلمىگەي، شېرىن ـ سۇخەن سۆزلەر، چاقچاق
ـ لەتىپىلەر تەرك ئېتىلگەي. باراۋەت ـ مەئىشەتلەر چەكلەنگـ
ـەي. بۇل خۇسۇستا ھەرقايىسى يۇرت ـ ئايماق، كوچا ـ
رەستە، دەڭ ـ ساراي، رابات، قەلەندەرخانىلارغا جاكارچى چىقـ
ىرىلغاي.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا پەرمانبەردارمىز. خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى سالامەت بولغاي.

ئەمىرلەر تەزىم بەجا كەلتۇرۇپ شاھنىشىندىن ئايرىلدى.

شۇنداق قىلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلى ھەسەن خو-
جىغا «خوجا مەھدى»① دېگەن سەلتەنەت نامىنى بېرىپ تەختتە
رەسمىي ئولتۇرغۇزدى ـ دە، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ
سەلتەنەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى.

---

① خوجا مەھدى — يول باشلىغۇچى خوجا.

5

ئاپاق خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى، قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى خوجا يەھيا قەشقەر دىيارىغا مۇسىبەت جاكارلىغان بولۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ كوچا ـ رەستىلىرىدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ، سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مۇسىبىتىگە ئاتاپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى، ھۆكمەتلىرى، جەررە تارتىپ ھۇ ـ ھۇ ۋلاشلىرىدىن ئۆزگە ئاۋازلار ئاڭلانمايتتى. سودىگەرلەر، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر، چار بازارچىلار، ئاشپەز، ناۋاي، سامسىپەزلەر، كاۋاپچىلار ئىلگىرىكىدەك مالىلىرىغا خېرىدار چاقىرىپ توۋلاشمايتتى. ئالارمەنمۇ، ساتارمەنمۇ سۈكۈتلۈك پەس ئاۋازدا سودا قىلىشاتتى. ئاق رەڭدىن ئۆزگە رەڭلەردە كىيىم كىيگەن، ئۇنلۇكرەك ئاۋازدا سۆزلەشكەن، چىرايىدا كۈلكە ـ تەبەسسۇم پەيدا قىلغان كىشىلەر كۆزگە چېلىقسىلا، شەھەردە ئىتنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ كەتكەن خۇپىيە ـ پايلاقچىلار، يايى ـ دورغىلار، مىرشەپ ـ پاششاپىەگلەر كۆزگەنىلا يەردە ئۇرۇپ ـ سوقۇپ دۇمبالايتتى، پۈت ـ قوللىرىنى باغلاپ زىندانغا تاشلايتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، دادىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانغا ئاتاپ ياساتقۇزغان ھەشەمەتلىك، كاتتا مەقبەرىگە ئۆزىنىڭ بۇنچە ئالدىراپ دەپنە قىلىنىدىغانلىقىنى زىنھار ئويلاپ باقمىغاندىدى. مانا ئەمدى يېڭىدىن ياسىلىپ پۈتكەن بۇ كاتتا مەقبەرە سان ـ ساناقسىز سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ تاۋاپگاھىغا ئايلانغانىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك نەچچە مىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى ۋە ئاددىي ئاۋام قەشقەر شەھىرىنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق ياغدۇدىكى ھەزرەت مازىرىغا ئاقاتتى. باشقا يۇرتلاردىن كەلگەنلەرنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بۇ

تاۋاپچىلارنىڭ ھازا قوشاقلىرىدىن، ياقا يىرتىپ يىغلاشلىرىدىن ھەزرەت مازىرى لەرزىگە كېلەتتى. بۇ مۇڭلۇق، ھەيۋەتلىك، تەسىرلىك يىغا ساداسى يىراق - يىراقلارغا ئاڭلىنىپ، كىشىلەر-نىڭ ئىختىيارسىز دىققىتىنى تارتاتتى. ھەزرەت مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ ھەپتە - ھەپتىلەپ ئۆيىگە قايتىمىغان ئىخلاسمەن مۇرتلار مەقبىرە ئەتراپىدا توپا - چاڭلارغا كۆمۈلۈپ يېتىشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەۋلىيالىقى، كۆرسەتكەن كەشپىيۇ كارا-مەتلىرى ھەققىدە كۈنىگە نەچچە خىل ھېكايەت، رىۋايەتلەر توقۇ-لاتتى ۋە ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ ئەتراپقا تارقىلاتتى. بۇ ھېكايە - رىۋايەتلەرنى ۋائىز سوپىلار ئاغزى تېلىپ، ئۇنى پۈتۈپ كەتكۈچە يېڭى - يېڭى مەزمۇنلارنى قوشۇپ سۆزلەيتتى.

قاش قارايغان مەھەل. قەشقەر ئەمىرى خوجا يەھيانىڭ خاس ھۇجرىسىغا ئون نەچچە نەپەر ئىشەنچلىك، يېقىن كىشىلىرى جۇغلانغانىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىدا-يىتۇللا ئىشاننىڭ مۇسىبەت ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىشكە ئەۋەت-كەن ئوردا شەيخۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەممۇ بار ئىدى. دادىسىغا قارىلىق تۇتۇپ چاچ - ساقاللىرىنى ئۆستۇرۇۋەتكەن خوجا يەھيانىڭ چىرايى تولىمۇ سولغۇن ئىدى. يىغىدىن قىزا-رىپ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرى سۆھبەتداشلىرىغا ئۇمىد بىلەن تىكىلگەنىدى.

— كىچىك خوجىزادىنىڭ ۋەلىئەھدى بولۇشىدا جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ ئانچە رايى يوق ئەردى، — دەپ ئوتقۇيروۋق-لۇق قىلىۋاتاتتى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ئېچىتىپ سۆزلەپ، — كىچىك ئاغىچا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دېگەن جادىنىڭ غوۋغاسا-نى بىسىش ئۈچۈنلا ئىنىلىرى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدى دەپ يارلىق چۈشۈرگەن. ئەزەلدىن تارتىپ ۋەلىئەھدىلىك بىر شاھزادە ياكى خوجىزادىگىلا باقىمەندە بولغان ئەمەس.

— ئارى، — دەپ گەپ ئارىلىدى موللا ساقى خەلىپە، —

شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى راست ئېيتىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا جەننەت-ماكان پىرى بۇزرۇكۋارىمىز يەھيا خوجامنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىن ئەتكەندىمۇ ۋەلىئەھدىلىك يارلىقىنى بىللە چۇشۇرۇش مۇددىئاسى بار ئەردى. كېيىن كىچىك ئاغىچىنىڭ بېشىمىلىك قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، غەلۋىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كىچىك خوجىزادىنى ۋەلىئەھدى قىلدى. جانابىي ئاپاق خان خوجام ھايات بولغان بولسا ئول يارلىقنى بىكار قىلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. مۇشتۇمدەك بىر بالىنىڭ خان خوجا بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرمىقى بەسى مۇشكۈلدۇر. چۈنكى، كىچىك خوجىزادە سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆپ خامدۇر.

— جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ سەرمازار زىيارىتىنى ئىختىيار ئېتىپ ئاستانىدىن ئايرىلار چاغدا ئول كىچىك خوجىزادىنى نائىب خان دەپ جاكارلاپ، تەخت ـ سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلىشى تولىمۇ خاتا بولغان، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇ خۇسۇستا ئوردىدا كېڭەش بولۇدىمىغانلىقى ئۈچۈن بىزمۇ ئۆز مۇددىئايىمىزنى بايان قىلىشقا ئامالسىز قالغان ئەردۇق. ھالا بۇگۈنكى كۈندە تەختنى بىر مەزلۇمە بىلەن بىر بالىنىڭ ئوڭچە ئىگىلىۋېلىشىنى ئويلىمىغانكەنمىز.

— ئول ئون نەچچە نەپەر ئەمىر ـ سىپاھىبەگنىڭ غايىب بولۇپ كېتىشى قانداق ئىشتۇر، ھەزرەتلىرى، — گەپكە قوشۇق سالدى موللا نەقى خەلىپە، — ئويلاپ باقسام، ئول ئەمىرلەرنىڭ تۇيۇقسىز يەر يۇتۇپ كەتكەندەك غايىب بولۇپ كېتىشى بەكمۇ غەلىتەدۇر. ئۇنىڭغا ئۇلىشىپ جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خان خوجامنىڭ قەستكە ئۇچراپ شېھىت بولمىقى تېخىمۇ غەلىتە. مانا ئەمدى ئول ئانا ـ بالىنىڭ ئوردىنىڭ يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، سەلتەنەت تەختىدە ئىنساپسىزلىق بىلەن ئولتۇرمىقى تېخىمۇ چوڭ غەلەتتۇر. بۇل

ئىشلارنىڭ تېگىدە چوڭ بىر سىر - ئەسرار بارمىكىن دەيمىنا؟
— بىزنىڭ گۇمانىمىزمۇ، كۆڭلىمىزدىكى شەكمۇ ھەم شۇنداقتۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم، — ئەمماكى بۇل غەلەتلەرنى ئوردىدا ھېچكىم تىلغا ئېلىشقا پېتىنالماس. چۈنكى، پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ ئەمىرى كەبىرلىك مەنسىپى تېخىچىلا ئول جادى مەزلۇمەنىڭ قولىدا تۇرماقتا. ئوردا ياساۋۇللار مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرلىكىنىمۇ ئول خۇنخور ئاغىچا ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرى ئارىسىدىن لەشكىرىي دىۋانىنىڭ سەركەردىلىكىگە كۆتۈرۈلگەن مىرزا سۇلتانبەگنى تەيىن ئەتتى. ئوردا ھازىر ئول دەھرىي ئەمىرنىڭ قورۇقچىلىقىدا تۇرماقتا. ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بولسا ئەزەلدىن ئول جادى ئاغىچىنىڭ يېنىنى ئېلىپ كەلگەن. ئۇلار ھازىر خان ئاغىچا كىمنى ئاس دېسە شۇنى ئاسىدۇ، كىمنى چاپ دېسە شۇنى چاپىدۇ. قىلچىلىك ھايا قىلمىشايدۇ. باشقا ئەمىر - بەگلەرنىڭ گېپى ئۆتمەيدۇ. شۇل تاپتا ياقىلار ئېتەك بولدى، ئېتەكلەر ياقا بولدى.

— ئەزەلى قىسمەتتىكى خانلىق ئۇدۇم بويىچە پەدەر قازا قىلغاندىن كېيىن سەلتەنەتكە چوڭ ئوغۇل پەرزەنتىنىڭ پاسىبان بولمىقى جايىزدۇر، — دېدى موللا ساقى خەلىپە، — ئاپاق خان خوجىمىز قازا قىلغان بىلەن بىزلەركىم زاتىل ئەقتابلىرى تېخى ھاياتتۇرمىز. خانلىق تەختتە چوڭ خوجىزادىمىز ئولتۇرمىسا زىنھار قايىل بولماسمىز. بۇل ئىشلاردا خوجىزادەم ھايا قىلىپ ئولتۇرمىغاي.

— پەدەرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك تېنى تېخى سوۋۇغىنى يوق. بول ئەھۋالدا سەلتەنەت داۋاسى قىلسام ئەل - يۇرت ئاردىسىدا پىتنە پەيدا بولۇپ سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقىغا دەخلى يېتىپ قالۇرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن، — دېدى يەھيا خوجا.

— زىنھار ئىككى تايىن بولمىغايلا، خوجىزادەم، — دېدى

موللا نەقى خەلىپە، — ئىككىنچى ۋالىدەلىرى مەزلۇم كىشىدۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىنىلىرى ھەسەن خوجا سەلتەنەت ئىشلىرىغا تولىمۇ خامدۇر. ئايال كىشى بىلەن كىچىك بالا پاسىبان بولغان ئەل - يۇرت ئاسانلا خاراب بولۇر. ئاۋامنىڭ مەئىشەتلىرىدىن بەرىكەت كۆتۈرۈلۈر. شۇل سەۋەبتىن ئاتا مىراس ئول سەلتەنەتنى ئۆز تەسەررۇپلىرىغا ئالماقلىرى تولىمۇ زۆرۈردۇر.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم، — موللا نەقى ھەزرەتلىرى ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلدى. ئول سەلتەنەت جانابىي خوجىزادەمگىلا خوپ كېلۈر. ئۆزگىلەرگە زىنھار ياراشماس. شۇڭا، خوجىزادەم سۈكۈت قىلمىغاي. تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقمىغان بىلەن كېيىن پۇشايمان پايدا بەرمەس. ئول سەلتەنەتنى خاھى ياخشىلىق، خاھى يامانلىق بىلەن قوللىرىغا ئالماقلىرى لازىمدۇر.

يەھيا خوجا بۇ دەۋەتلەرنى ئاڭلاپ بىرئاز ئويلىنىپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ تەختنى تارتىۋېلىپ دادىسىنىڭ ئىشان خانلىق سەلتەنىتىگە ۋارىسلىق قىلغۇسى بار ئىدى. ئەمما، خانلىقنىڭ پۈتكۈل ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغان ئۆگەي ئانىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا يەھياھ خوجىنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا قارشى چىققۇدەك مادارى يوق ئىدى. بۇ تەرەپلىرىنى تولۇق چۈشەنگەن يەھيا خوجا ئامالسىزلىقىنى يوشۇرمىدى.

— ئۇنداقتا بۇ ئىشلارنىڭ بىرەر ياخشى تەدبىرى بارمىدۇر؟

— ئەلۋەتتە باردۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم بومبا ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ، — سەلتەنەتنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقى بىزنىڭ قولىمىزدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئول مۇددىئايىمىزنى خۇپىيانە ئەمەلگە ئاشۇرغايمىز.

— ئى شەيخۇلئىسلام ھەزرىتىم، ئول تەدبىرنى ئېنىقراق بايان قىلسۇنلار، — دېدى يەھيا خوجا.

— جەننەتماكان ئاپاق خوجامنىڭ قىرىق نەزىرسىگە ئول

خوجا مەھدى بولمىش ئىنىلىرىنى تەكلىپ قىلغايمىز. ئىنىلىرى بۇ تەكلىپنى تاپشۇرۇۋالسا پەدەر بۇزرۇكنىڭ تۇپراق - مەقبەردە سىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە چوقۇم كېلىدۇ. ئەلۋەتتە ئىككىنچى ۋالىدەلىرى ئارزۇلۇق خوجىزادىسىنى يالغۇز يولغا سېلىپ قويۇشقا خاتىرجەم بولالماي ئۆزىمۇ بىللە كېلىدۇ...

— ناۋادا خان ئاغىچا خوجا مەھدىخان ئالىيلىرىنى قەشقەرگە بېرىشتىن توسۇپ قالسىچۇ؟ — دەپ مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەمنىڭ گېپىنى بۆلدى موللا ساقى.

— ۋالىدە خېنىمنىڭ مەھدىخان خان خوجامنى پەدەر بۇزرۇكنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىشتىن توسۇپ قېلىشى زىنھار مۇمكىن ئەمەس، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم چورتلا ھۆكۈم چىقىرىپ، — چۈنكى، بىرىنچىدىن، خوجا مەھدىخان ئالىيلىرى ئۈچۈن پەدەر بۇزرۇكنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلىش، قىرىق نەزىرسىدە تۇرۇپ رىزالىق بېرىش، خەتمىقۇرئان ئوقۇش پەرزەنتلىك بۇرچىدۇر. ئۇنى بۇل نىيىتىدىن ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ. ئىككىنچىدىن، خان ئاغىچا خېنىم ئوغلىنى بۇ چوڭ ئىشتىن توسۇپ قويسا ئوردا ۋە ئەل ئارىسىدا پىتنە - پاسات پەيدا بولۇشتىن ۋايىم يەيدۇ. شۇڭا، توسۇپ قېلىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئول خان ئاغىچىنىڭمۇ مۇرەببىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلىش يولى بارىدۇر. ئەلۋەتتە، ئوغلىنى توسۇپ قالالمىغانىكەن، ئۆزىمۇ چوقۇم بىللە كېلىدۇ. شۇل سەۋەبتىن ئۇلار سەرمازار زىيارىتىگە كېلىشتىن زىنھار باش تارتالماس. ئۇلار سەرمازارغا كەلدىمۇ بولدى، چوڭ خوجىزادەمىنىڭ سەلتەنەتنى تەسەررۇپىغا ئالمىقى خۇددى بېشىدىكى سەللىسىنى ئالغانغا ئوخشاش ئاسانلا ئىشتۇر.

— ئۇنداقتا ئۇلارنى سەلتەنەتنى چوڭ خوجىزادىگە ئۆتۈنۈپ بېرىشكە مەجبۇرلايمىزمۇ، ھەزرىتىم.

— ئەلۋەتتە ئىشلارنى چىرايلىق پۈتكۈزگەيمىز. مىسالەن

ئېيتايلۇق، ۋالىده خان ئاغىچا تەختنى چوڭ خوجىزادەمگە بېرىش-
كە كۆنسە، كىچىك خوجىزادەم قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىك
مەنسىپىدە ئولتۇرۇپ ۋالىدەسى بىلەن خاتىرجەم تىرىكچىلىك
قىلىدۇ. ناۋادا بۇنىڭغا كۆنمىسە زۇلۇم قىلىشقىمۇ رىغبىتىمىز
باردۇر. خۇلاسە كالام، خان ئاغىچا خېنىم بىلەن مەھدى خوجام-
نى ئوردىدىن، لەشكەرلىرىدىن، يانتاياق بولۇۋاتقان ئەمىرلىرى-
دىن ئايرىپ قەشقەرگە كەلتۈرەلمىسەكلا، ئول مۇددىئايىمىزنى
ھەر باب بىلەن ۋۇجۇدقا چىقارغايمىز. گەپ چوڭ خوجىزادەمنىڭ
ھايا ۋە رەھمدىللىكنى تەرك ئېتىشىگە باغلىق.

— جانابىي زاتىل ئەقتاب غازىلىرىمىزنىڭ ھىممىتىگە سې-
غىنىدۇق، — دەپ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى يەھياھ خوجا.

6

ئاستانە. ئوردا لەشكىرى دىۋانىنىڭ كېڭەشخانىسى.

كات سۇپانىڭ[1] ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان شاھانە كۆرپىدە مەلە-
كە مۆھتەرەم خېنىم چىرايىغا سۈرلۈك تۇس بېرىپ ئولتۇراتتى.
ئۇنىڭ نېپىز قارا ھىلھىلە چۈمبىلىنىڭ تېگىدىكى چىرايلىق
قوشۇمىلىرى تۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، مۇھىم بىر مەسىلە ئۈس-
تىدە چوڭقۇر خىيال سۈرۈۋاتقانلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتـ
تى. بۇ مەخپىي كېڭەشكە جىددىي چاقىرتىلغان ئوردىنىڭ يۇقـ
رى دەرىجىلىك ئون نەچچە نەپەر قەلەمدار ـ ئەلەمدار ئەمىرلىرى
تاپسىدا قويۇلغان كۆرسىلاردا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاغزى-
غا قاراپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم قولىدىكى ئىككى پارچە خەتكە قايتىدىن نەزەر

① كات سۇپا — ئاستى ساندۇق، ئۈستى كارىۋات شەكىللىك ياغاچ سۇپا.

تاشلىدى. قەشقەردىن كەلگەن ئىككى پارچە خەتنىڭ بىرى يەھياھ خوجىنىڭ دادىسى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قىرىق نەزىرسىگە ئۆگەي ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى تەكلىپ قىلىپ يازغان مەكتۇپى ئىدى. يەنە بىرى بولسا ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا خۇپىيانە ئەۋەتكەن جىددىي مەلۇماتى ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەكلىپنامىنى ئېرەنسىزلىك بىلەن بىر يانغا تاشلاپ قويۇپ، مىرزا ئەلىمشاھنىڭ مەلۇماتنامىسىگە قايتا نەزەر تاشلىدى.

«... خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرى دانا ۋە ئاگاھ بولسۇنلاركى، چوڭ خوجىزادەمنىڭ پەيلى بەكمۇ يامان تۇرىدۇ. ئول ناشۇكۇر خوجىزادە ئاپاق ئىشان خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىقىپ، مەھدىخان خوجامنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇشىغا قايىل بولماي، تەختنى تارتىۋېلىش قەستىگە چۈشۈپتۇ. ئوردا شەيخۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى چوڭ خوجىزادىگە بۇل خۇسۇستا كۆپ تەدبىر - تەلىم بېرىپتۇلەر. خۇپىيەلىرىمىزنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن بىلىشىمىزچە، جانابىي پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرىنى مەرھۇم خان خوجامنىڭ قىرىق نەزىرسىگە تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، چىرايلىقچە سەلتەنەتنى ئۆتۈنۈپ بېرىشىسىلە، قەشقەرنىڭ ئەمىرلىكىنى مەھدىخان خوجامغا بېرىدىغان، ئەگەر نارازى بولۇشسىلا، زۇلۇم قىلىپ سويۇپ ئالىدىغانغا ئەھدۇپەيمان قىلىشىپتۇ.

مۆھتەرەم پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى، شۇل تاپتا مەھدىخان خوجام بىلەن ئىككىلىرىنى قەشقەرگە كەلمىسىلە دېيەلمەيمەن. چۈنكى، بۇل نەزىرگە داخىل بولۇشمىسىلا، ئول ناشۇكۇرلەرنىڭ ئوشۇقى سىيا چۈشىدۇ - دە، ئاۋام

ئارىسىغا پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، ئەل ـ رەئىيەتكە سەلتە-نەتنى ئىشەنچسىز قىلىپ قويىدۇ. بەلكىم، بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاۋامنى سەلتەنەتكە قارشى چىقىشقا قوزغىشىمۇ مۇمكىن. بۇ تولىمۇ دەھشەتلىك بىر ئاقىۋەتتۇر. ناۋادا قەشقەر تامان كېلىشسىلە، تېخىمۇ چوڭ خەتەرگە تەۋەككۇل قىلغان بولىدىلا. ئول پەيلى بۇزۇقلاردىن زىنهار سىلە ـ رەھىم كۆتۈش مۇمكىن ئەمەستۇر...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىككى پارچە خەتنى ئەمىرلىرىگە ئۇزاتتى:

— جانابىي ئەمىرلەر، ئاۋۋال مۇنۇ ئىككى پارچە مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولسۇنلار.

ئەمىرلەر خەتنى ئوقۇپ بولۇپ قاتتىق چۆچۈشتى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئول نەزىرىگە بارمىغىنى تۈزۈك.

— چوڭ خوجىزادەمنىڭ پەيلى بۇزۇلغان بولسا، مۇۋاپىق تەدبىر قوللانغايلا، ئالىيلىرى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى ئول نەزىرگە بارمىسا ئەل ـ يۇرتتا پىتنە پەيدا بولۇشى چوقۇم.

— كىم بىلىدۇ، ئول رىياكارلار خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا قەست قىلىشنى پىلانلاۋاتامدۇ، تېخى؟

ئەمىرلەردىن ئۇنۇملۇك تەدبىر چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەت-كەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قول ئىشارىسى قىلىپ ئۇلارنى سۆزدىن توختاتتى.

— سىزلەردەك ۋاپادار، ساداقەتمەن ئەمىرلىرىمنىڭ ھامىي-لىقىدا گەرچە مەزلۇم كىشى بولساممۇ بۇل سەلتەنەتنى قولۇمغا ئېلىپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى بىمالال تۇتۇپ تۇرماقتىمەن. شۇل تاپتا مەن مەرھۇم خان خوجامنىڭ قىرىق نەزىرسىگە بېرىش

قارارىغا كەلدىم. چۈنكى، سىلەر بولغانلىقىڭلار ئۈچۈن سەلتەنەت ئىشلىرىدىن قىلچىلىك غېمىم يوق.

— ئالىيلىرى، بۇ بەكمۇ خەتەرلىكتۇر، ئويلىنىپراق بىر قارارغا كەلگەيلا.

— قەشقەرگە بېرىشتىن ئۆزگە تەدبىر يوقتۇر. چوڭ خوجەزادەمنىڭ تەكلىپىنى نائۇمىد قالدۇرۇپ بولماس. جانابىي ئەمىرلىرىم پەرمانىمغا قۇلاق سالغاي. ئۇچ مىڭ خىللانغان لەشكەر ئاۋامچە كىيىنىپ ئۇچ باھادىر سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا مەن بىلەن بىللە ماڭىدۇ. قالغان خان لەشكەرلىرى ماتەم تونلىرىنى كىيىپ ئوردا ياساۋۇللار ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگنىڭ ئەمرۇل ئۆمىرالىقىدا قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ ۋە سەرمازارغا ئون چاقىرىم يىراقلىقتا چېدىر ـ بارگاھ قۇرۇپ پەرمانىمنى كۈتىدۇ. قالدى ئىشلارغا ئايرىم پەرمان چۈشۈرىمەن.

× ×

قەشقەر ئەمىرى خوجا يەھيانىڭ ئوردىسى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مۇددەتتىن بۇرۇن كېلىپ، ئۇچ مىڭغا يېقىن ئاستانە ئاھالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر شەھىرىگە كىرمەي ئۇدۇل ھەزرەت مازىرىغا چۈشكۈن قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ خوجا يەھيا پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ئىزىدا تۇرالمايلا قالدى.

— ئەجەب ئۇدۇل شەھەرگە كىرمەي سەرمازارغا جايلىشىپ تىغۇ ئول جادى، — دېدى يەھيا خوجا كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ.

— ئارتۇقچە بەتگۇماندا بولمىسلا، خوجىزادەم، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — خان ئاغىچا خېنىمنىڭ ئۇدۇل خان خوجامنىڭ تۇپراق بېشىغا بېرىپ ھازا ئېچىشى قائىدە ـ يوسۇنغا مۇۋاپىقتۇر. ئەتە چاندۇر-

مای بىرقانچە ئەمىرلەرنى ئەۋەتىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلغايلا. ئول مەزلۇمە ئوغلىنى ئېلىپ شەھەرگە كىرسىلا مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمىز ئاسانلا رويابقا چىقۇر.

ئەتىسى يەھيا خوجىنىڭ ئون نەچچە ئەمىر ـ بەگلىرى تۆتىتىن ئات قېتىلغان ئىككى شاھانە مەپىنى ئېلىپ تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق ھەزرەت مازىرىغا چىقتى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئوغلى خوجا مەھدىخان بىلەن ئۇلارنى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەقبەرىسى قېشىدا قوبۇل قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەھدىخان خوجام ئالىيلىرى.

ئەمىرلەرنىڭ ھۆرمەت سالىمىنى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئېتىبارسىزلا قوبۇل قىلدى.

— خوش، نېمە گەپ؟ — دېدى قاپىقىنى تۇرۇپ.

— نائىب ۋە ئەمىر خوجىزادىمىز، پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ كېلىشكە بىزلەركىم قەشقەرنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنى ئەۋەتتى.

— خوجىزادەم بىتابمىدى؟

— يوقسۇ، پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى.

— بىرەر مۇھىم ئىشى بارمىدى ـ يا؟

— يوقسۇ...

— ئۇنداقتا خوجىزادەمگە بېرىپ ئېيتسۇنلار، مەن بولسام ئول خوجىزادەمنىڭ ئىككىنچى ۋالىدەسىدۇرمەن. بۇ يەردە خوجىزادەمنىڭ ئىنىسىلا ئەمەس، پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ خان خوجىسى ھەم باردۇر. ئەسلىدە خوجىزادەمنى خېلى تەربىيە كۆرگەن، ئوردا قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا پىششىق دەپ ئويلايتتىم. ئالدىمىزغا ئىستىقبالغا چىقمىغىنىنى ئاز دەپ، سىلەر ئەمىرلەرنى ئالدىمغا ئەۋەتكىنى نېمىسى، خوجىزادەم خالىسا ئۆزى كېلىپ تەكلىپ

قىلسۇن، خالىمىسا ئۇمۇ مەيلى. بىز مەرھۇم خان خوجامنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپ ئاستانىگە قايتقايمىز.

ئەمىرلەر شۇمشەيگىنىچە قەشقەر شەھىرىگە قايتىشتى ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرىنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي يەھيا خوجىغا يەتكۈزدى.

خوجا يەھيا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي مىرزا باراتئاخۇن ئەلەمگە قارىدى:

— بۇ ... بۇ ... قانداق بولغىنى، ھەزرەتلىرى...

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ئەمىرلەردىن سورىدى:

— خان ئاغىچا خېنىمنىڭ ئەھۋالى قانداقراق ئىكەن؟

— چىرايى تولىمۇ سولغۇن، مەھدىخان خوجام بىلەن بىللە جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ مەقبەرىسىدە دۇئاگۈيلۇق قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— ئاستانىدىن ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن تاۋاپچىلارچۇ؟

— ئۇلارمۇ تاۋاپ ـ تىلاۋەت بىلەن مەشغۇل. غەيرىي ئەھۋال يوق.

— بۇ خاتۇن سەلتەنەت ئىگىسى مەن دەپ چوڭچىلىق قىلغان گەپ. زىنھار باشقا خىياللادا بولمىغايلا، خوجىزادەم، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم، — ئەسلىدە قائىدە ـ يوسۇن بويىچە ئول ژالىدەلىرىنىڭ ئالدىغا ئىستىقبالغا چىقىش يوللىرىمۇ بار ئەردى. بۇل ئەمىرلەرنى سالامغا ئەۋەتىپ خاتا قىلىپتۇق. ئەتە ئۆزلىرى خاتىرجەم بېرىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلسىلا. زىيادە سادالىقەتلىرىنى بىلدۇرۇپ ئىشەندۈرسىلە، قىلچىلىك گۇمان قوزغىمىسىلا، تەكلىپلىرىنى رەت قىلىشقا پەقەتلا پۇرسەت بەرمىسىلە.

ئەتىسى ئاشۇاقتى بىلەن مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ۋە بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ھەزرەت مازىرىغا چىققان يەھيا خوجا ھەزرەت قەسىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشىتى ـ دە، قەسىرنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئاق سۆزۈك چىرايى بىردىن-

لا تاتىرىپ كەتتى. قەسىرنىڭ ئىچىگە تولۇق قوراللانغان لەشـ
كەرلەر تولۇپ كەتكەنىدى. قەسىرنىڭ ھويلىسىغا يوغان بىر داش
قازان ئېسىلغان بولۇپ، لىق تولدۇرۇلغان ياغ پۇرۇقلاپ قاياۋا-
تاتتى. بۇ مەنزىرىنى كـۆرۈپ ئـۇلارنىڭ پـۈت ـ قولـدا جان
قالمىدى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىدىن ئىجازەت. قەشقەر ئەمىرى
يەھيا خوجا بىلەن ئوردا شەيخۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەلەم
قوبۇلغا كىرگەي.

پەرمانچىبەگنىڭ جازاڭلىق ئاۋازىدىن ئۇلار دىڭڭدە چۆچۈشـ
تى ـ دە، بىر ـ بىرىگە ئالاقزادىلىك بىلەن تەلمۇرۈشتى. شۇ
تاپتا ئۇلار ئۇچۇن قەسىرىدىن چىكىنىپ چىقىپ كېتىشكە يول
يوق ئىدى. قوراللىق لەشكەرلەر قەسىرنىڭ دەرۋازىسىنى توسۇ-
ۋېلىشقانىدى.

ئۇلار پەرمانچىبەگكە ئەگىشىپ ئىچكىرىكى قەسىرگە كىر-
دى. پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىغا سېلىنغان شاھانە كۆرپىدە مە-
لىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن خوجا مەھدىخان سەلتەنەت بىلەن
ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى يۇزدىن ياساۋۇل
قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. بۇ ھەيۋەت-
لىك مەنزىرىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ يۈرىكى يەنە بىر قېتىم سىرقى-
رىدى، ئەزايىنى يامغۇردەك قارا تەر باستى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋالىدە خان ... يا ... ياق، خانىم
پادىشاھ ئالىيلىرى.

قاتتىق ۋەھىمىدىن يەھيا خوجىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، سا-
لام ـ سەھەتنىمۇ قاملاشتۇرالمايۋاتاتتى. ئۇ مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ ئىپادىسىز، سۇرلۇك چىرايىغا قاراپ تېخىمۇ بەك
ھودۇقتى ـ دە، ھاڭۇېقىپ تۇرۇپلا قالدى.

— بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ پاسىبانى مەھدىخان خوجام ئا-
لىيلىرىغا سالام بەرمەي قاراپ تۇرىسىزغۇ، جـانـابىي نائىب

ئەمىر؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خوجا يەھيانى «خوجا-زادەم» دەپ ئاتىماستىن، «نائىب ئەمىر» دېگەن سۆزنى تەكىتلەپ ئېيتىپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تەكەببۇرلۇقىنى ئاڭلاپ ئەسلىدىنلا قورقۇنچاق يەھيا خوجا تېخىمۇ بەك ھودۇقتى - دە، ئالدىغا بىر قەدەم چامدىغىنىچە ئىنىسى مەھدىخان خوجىغا قاراپ قول باغلاپ ئېگىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەھدىخان خوجام، ياراتقان ئاللا ئىگەم ئەزىز تەنلىرىنى سالامەت قىلغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەھيا خوجىغا تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— گۇناھلىرىنى بىلەملا، نائىب ئەمىر.

— ئازماس ئاللا، بىئەدەپلىكىمنى كەچۈرگەيلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، — دېدى خوجا يەھيا چېچىپ - چېچىپ تەرلەپ.

— بىزلەر شۇنچە ئۇزۇن يول بېسىپ مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلسەك، ئالدىمىزغا ئىستىقبالغا چىقماقتا يوق، نەدىكى چۈپرەندە ئەمىر-لەرنى سالامغا ئەۋەتتىلە. بىز مەزلۇم كىشى بولساقمۇ ئايدالادا قوندۇق، سىلى شەھەردە، ئوردا ھەرەملىرىدە بەخىرامان پاراغەت كۆردىلە. ئېيتسىلاچۇ، جەننەتماكان ئىشان خان خوجام ھەزرەتلىرى قانداق قازا قىلدى؟

— سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان قىساسخور مۇرتەتلەر قەستلەپ...

— ئول چاغدا سىلى نەدە ئىدىلە، نائىب ئەمىر؟

— مەن ... مەن ...

— پەدەرلىرىنىڭ ھالىدىن، ئاماناتلىقىدىن خەۋەر ئالماي ھەرەملىردە كۆڭۈل ئاچتىلا، شۇنداقمۇ؟

— بۇ ... بۇ ...

— دېمىسىلىمۇ كۆڭۈللىرىدىكى ناشۇكۇر مۇددىئالىرى بىز-
گە ئاللىقاچان ئايان. سىلى ئىنىلىرى ھەسەن خوجىنىڭ ۋەلىئەھ-
دى بولغانلىقىدىن نارازى ئىدىلە. پەدەرلىرىنىڭ قەشقەرگە كې-
لىش ئالدىدا ئىنىلىرىنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا نائىب خان قىلىپ
سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلغانلىقىدىن قورساقلىرىدا غۇم ساقلىدى-
لا. شۇنىڭ بىلەن سەلتەنەت ۋەسۋەسىسىدە قالغان كۆڭۈللىرىدە
پەدەرلىرىگە ئۆچ - ئاداۋەت پەيدا بولۇپ، بۇ شۇم سۇيىقەستنى
پىلانلاپ چىقتىلا، شۇنداقمۇ؟

كۆتۈلمىگەن بۇ تۇھمەتتىن يەھيا خوجىنىڭ ۋۇجۇدى تىكەد-
لەشتى، مېڭىسى غوڭۇلداپ، كۆزى قاراڭغۇلاشتى، يۈرىكى
شىددەت بىلەن سوقۇپ، تىلى گەپكە كەلمىدى.

— گەپ قىلمايدىلىغۇ، نائىب ئەمىر، — دېدى مەلىكە
مۇھتەرەم خېنىم يەھيا خوجىغا ئويلىنىۋېلىشقا پۇرسەت
بەرمەي، — پەدەرلىرىنى كۆزلىرىدىن يوقاتقاندىن كېيىن، ئە-
جەل خەنجەرلىرىنى بىزلەركىم ۋالىدەلىرى بىلەن ئىنىلىرى مەھ-
دىخان خوجا ئالىيلىرىغا توغرىلىدىلا، بىزنى پەدەرى بۇزرۇكلىرد-
نىڭ قىرىق نەزىرسىگە تەكلىپ قىلىشلىرى بىر باھانە. ئەمەلە-
يەتتە بىزنى قەشقەرگە ئالداپ ئەكېلىپ سەلتەنەتنى تارتىۋالماق-
چى. قارشىلىق كۆرسەتسەك، خۇددى پەدەرى بۇزرۇكلىرىنى
بوغۇزلاپ تاشلىغاندەك بوغۇزلىۋەتمەكچى. قانداق، كۆڭۈللىرىدد-
كىنى تاپتىممۇ، نائىب ئەمىر؟

نېمە دېيىشىنى بىلەلمىگەن يەھياھ خوجا ئىختىيارسىز يەر-
گە تىزلاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، چىشلىرى كار-
سىلدايتتى. ئۇ كۆڭلىگە پۈككەن سۇيىقەستلىك پىلانىنىڭ ئاشكا-
رىلىنىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق ساراسىمگە چۈشكەنىدى. ئەسلە-
دىنلا توخۇ يۈرەك يەھيا خوجا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ
ئارقىمۇ ئارقا قىلغان تىل ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەل-
مەي قالغانىدى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىگە مەلۇم بولغاي، يەھيا خوجامغا ئۇۋال بولدى، خوجىزادەمنىڭ زىنھار ئۇنداق خىيالى يوق-تۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم تىترەپ تۇرۇپ.

— يەھيا خوجامنى ئاقلاش باھانىسىدە ئۆزلىرىنىڭ جىنايەت-لىرىنى يوشۇرماقچىمۇ سىلى، ھەزرىتىم؟ — دېدى مەلىكە مۆھ-تەرەم خېنىم ئەمدى نەزىرىنى شەيخۇلئىسلامغا ئاغدۇرۇپ، — ئېيتسىلاچۇ، سىلىنى قەشقەرگە خوجىزادىنى بىزگە كۈشكۈرتۈپ سۈيىقەستلىك پىلان تۈزۈشكە ئەۋەتكەنمىدىم؟ مەرھۇم ئىشان خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىققان گۇناھلىرىدىن تېنىۋالماق-چىمۇ سىلى؟

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەممە ئىشلاردىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى ـ دە، بېشىغا كەلگەن بۇ بالا ـ قازادىن ئاسانلىقچە قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغان-لىقىنى بىلىپ گەپ قىلماي گۆشىيىپ تۇرۇۋالدى. بۇ ئاسىي ئەمىر بىلەن ئارتۇقچە دەتالاش قىلىشنى لايىق كۆرمىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ياساۋۇللارغا قاراپ توۋلىدى:

— كېلىڭلار، بۇ رىياكار ئەمىرنى ئاپىرىپ ياغقا بېسىڭلار.

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم پەرماننى ئاڭلاپ كۆزلىرىنى مەھ-كەم يۇمۇۋالدى، چانىقىدىن سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش مەڭزىنى بويلاپ ئېقىپ قويۇق ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەت-تى. ياساۋۇللار ئۇنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ دارقىرىتىپ سۆرىگىنە-چە قازان بېشىغا ئاپاردى ـ دە، دەس كۆتۈرگىنىچە پورۇقلاپ قاينىۋاتقان ياغقا تاشلىدى. دەقىقە ئۆتمەي داشتىن لاپپىدە ئاسمان ـ پەلەك ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى ـ دە، ئەتراپنى كاۋاپ پۇرىقى قاپلىدى.

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن يەھيا خوجا ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە يېلىندى.

— مېنى كەچۈرسىلە، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، مېنى

ئول مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى ئازدۇرۇپتۇ. مەرھۇم پەدەرى بۇزرۇكۇمنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن گۇناھىمدىن كەچكەيلا.

— ئى ئارغۇن، پەيلى بۇزۇق، ئەقىلسىز خوجىزادەم، سىز قايسىبىر نەسەبكىزنىڭ ئېسىللىقىغا بىزلەردىن سەلتەنەت تالىشىسىز؟ ئېيتىڭچۇ، سىزنىڭ قايسىبىر بابائىي بۇزرۇكىڭىز خان - پادىشاھ بولۇپ ئۆتكەن؟ پەدەر بۇزرۇكىڭىز ئىشان خان خوجا بولسا ئەسلىي زاتىدىن بىزلەركىم سەئىدىيە خان - سۇلتانلىرى نەسلىدىن بولمىش خانۇخاقانلارغا دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتكەن كەلگۈندىلەرنىڭ پۇشتىدىن ئەمەسمىدى؟ پەقەت بىزلەركىم سەئىدىيە مەلىكىسىگە ئۆيلەنگەنلىكى ئۈچۈنلا ئىشان خانلىق سەلتەنىتىدە پاسىبان بولۇپ ئولتۇرالىغان ئەمەسمىدى، ۋالىدەڭىز بولسا مەركىت شوردۆڭلۈك زاتى پەس سەھرا تۆرىسىنىڭ ئاجىزەسىدۇر. شۇنداق تۇرۇقلۇق خانلىق دەۋاسىنى قىلمىقىڭىز بىمەنىلىك ئەمەسمۇ؟

— شەپقەت قىلغايلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، بىز قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئۆمۇر بويى ئول ھەزرەت سەرمازاردا دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتۈشكە رازىمەن.

— نېمە؟ ئۆگەي ئوغلىنى ئوردىغا پاتۇرماي مازاردا ۋەتەن تۇتقۇزۇپ، زاتى پەس قەلەندەرلەر تەبىقىسىگە پالاپتۇ دېگەن بەتنامغا قالدۇرماقچىمۇ مېنى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەقسىتىنى بىلەلمىگەن يەھيا خوجا بىچارىلىك بىلەن بېشىنى ئەگدى.

— ھىممەتلىرىگە سېغىنىمەن، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.

— ھازىرچە ئوردىلىرىغا قايتىپ تۇرسۇنلار، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر چەتتە پەرمان كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ تۇرۇپ ئەمىر قىلدى، — خوجىزادەمنى ئۈزىتىپ قويسۇنلار.

يەھيا خوجا يەڭگىل بىرنى تىندى ـ دە، قايتا ـ قايتا تەشەككۇر ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ تەزىم ـ ئېھتىرام بىلەن كەينىچىلەپ دېگۈدەك مېڭىپ تاشقىرىقى سارايغا ئەمدىلا چىقىپ تۇرۇشىغا، ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن كەينىدىن ئەگىشىپ چىققان سەركەردە ئاي شەكىللىك قىلىچىنىڭ غىلاپىتىن سۇغۇرۇۋالىدى ـ دە، يەھيا خوجىنىڭ بوينىغا زەرب بىلەن چاپتى. يەھيا خوجا بىر مۇدھىش شەپىنى سېزىپ بولغۇچە تېنىدىن ئاجرىغان بېشى يەرگە تورۇكلاپ چۈشتى، باشسىز تېنى خارتىلداپ ـ خارتىلداپ جان بەردى.

شۇ ئەسنادا ھەزرەت قەسىرىگە بىر توپ ئاتلىق لەشكەرلەر توپا توزۇتقىنىچە چېپىپ كەلدى ـ دە، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. بۇلار مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ يەھيا خوجىنىڭ قەشقەردىكى ئوردىسىنى قىرغىن قىلىشقا ئەۋەتكەن لەشكەرلىرى ئىدى. لەشكەرلەر باشلىقى ئاتىنىڭ چۈلۇۋرىنى دەرۋازا ئالدىدىكى قاراۋۇلغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئۇدۇل ئىچكىرى سارايغا كىردى ـ دە، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا سالام بەردى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، يەھيا خوجىنىڭ جەددى ـ جەمەتىدىن ئۈچىنچى خوجىزادىسى ئەھمەد خوجىدىن باشقىلىرى تامامى قىرىپ تاشلاندى.

— ئول ئەھمەد خوجىچۇ؟

— ئۇنى موللا ساقى خەلىپە قوغداپ قېچىپ كەتتى. ھەرقانچە قوغلاپمۇ يېتەلمىدۇق.

سەلتەنەت ئۈچۈن كەلگۈسىدىكى ئاپەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ تاشلىماقچى بولغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئەپسۇسلاسلانغان ھالدا پىچىرلىدى:

— ئەتتەڭ! ...

7

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ پەرمانىغا بىنائەن نائىب ۋە ئەمىر يەھيا خوجىنىڭ ھەربىمىدىكى قىرغىنچىلىقتا يەھيا خوجىنىڭ ئاغىچا - توقاللىرى، خوجىزادە - خانزادىلىرىدىن تارتىپ، ھەرەم خىزمەتكارلىرىغىچە تامامىي قىرىپ تاشلانغانىدى. بۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن چۆچۈگەن قەشقەر شەھىرى خۇددى تېلىقىپ كەتكەن بوۋاقتا ئوخشاش ۋەھىمىلىك تىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. تۈيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەدىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراشتى - دە، خانىم پادىشاھنىڭ غەزەپلىك پەيلىدىن قورقۇپ دەۋا - دەستۇر قىلىشقا پېتىنالماي، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا مۆكۈنۈپ پاناھداشتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھەزرەت مازىرىدا ئاپاق خوجىنىڭ قىرىق نەزىرسىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن ئوغلى مەھدىخان خوجا ۋە مىرزا ئەلىمشاھ، مىرزا سۇلتانبەگ قاتارلىق سەركەردە - ئەمىرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ۋەھىمە ئىلكىدە چۆلدەرەپ قالغان قەشقەر شەھىرىگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلدى - دە، نائىب ۋە ئەمىر ئوردىسىغا جايلاشتى. قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات كوچا - رەستىلىرىدە، مەسچىت - خانىقا ئالدىلىرىدا داش قازانلارنى ئاستۇرۇپ قەشقەر خەلقىگە ئۇدا ئۇچ كۈنگىچە نەزىر ئېشى بەردى. نامرات ئائىلىلەرگە، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا، مېيىپ - مەجرۇھ كىشىلەرگە خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرىتىپ سەدىقە - نىياز تارقاتتى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ئاھالىسىنىڭ ۋەھىمىسى بېسىلىپ، يۈرىكى بىرئاز جايىغا چۈشتى. كوچا - رەستىلەردە، تۈرلۈك بازارلاردا سودا - سېتىق، ئېلىم - بېرىم، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، تۈرلۈك ھۈنەر - كەسىپلەر يەنە قايتىدىن جانلاندى. ئەمما، ئادەملەرنىڭ چىرايلىرى

يەنىلا تۇتۇق، كۆزلىرى ۋەھىمىلىك ئىدى، پىچىرلىشىپ سۆزلە-شەتتى، كۈسۈرلىشىپ سودا قىلاتتى. يۈرىكى چىقىپ كەتكەن شەھەر ئاھالىسى تۈيۈقسىز ئېشەك ھاڭراپ سالسىمۇ قورقۇنچتىن دىر - دىر تىترەيتتى، قاچقىلى جاي، مۆكۈنگىلى تۆشۈك ئىز-دەيتتى. پەقەت كوچا - رەستىلەردە خانىم پادىشاھنىڭ يارلىقىنى يەتكۈزۈۋاتقان جاكارچىلارنىڭ ئاۋازىنى، تىۋلدىۋازنىڭ ۋەھىمە-لىك جاراڭلاشلىرىنىلا ئاڭلىغىلى بولاتتى.

— ئەيىۋھەننىاس! قەشقەرنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاق، چوڭ - كىچىك ئامۇخاسلىرى قۇلاق سالغايسىزلەر، — دەپ ۋارقىرىشاتـ-تى جـاكـارچىلار قـوللىرىدىكى مىس تـۇنلىدىۋازنى چېلىپ تۇرۇپ، — ساخاۋەتلىك، مېھرىبان، شەپقەتلىك خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى شۇنداق پەرمان جاكارلايدۇكى، ئەل - يـۇرتنـىڭ تىنچـلىقـى، ئـاۋام - رەئىيەتنىڭ خاتىرجەملىكى، بۈيۈك سەل-تەنەتنىڭ ئاسايىشلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ تۇرلۇك سۇلۇك - مەز-ھەپ تەرغىباتلىرى قاتتىق چەكلەندىلەر. بارلىق سۇلۇك ئەھلىلە-رى ئۆزلىرىنىڭ سۇلۇك ئېتىقادىدا خۇدايى ئىبادىتى بىلەن مەشـ-غۇل بولسۇنلاركى، سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋامنى سۇلۇككە كـد-رىشكە زىنھار زورلىمىغاي. ئاق تەقىيلىك ئىشقىيەچىلەر، قارا تەقىيلىك ئىسھاقىيەچىلەر ئۆزئارا نىزا - ئاداۋەتلىرىنى يۈيۈشۈپ ئىناق، ئېجىل، ئىتتىپاق ئۆتكەي. ئول ئىككى سۇلۇكتىكى مۇرىت - مۇرشىدلاردىن كىمدەكىم نىزا - ئاداۋەت تۇغمىنىگە قايتىدىن سۇ باشلاپ، جەڭگى - جېدەل پەيدا قىلسا، بىردەك ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغاي. ئول جېدەل - ماجىرالارغا باشچىلىق قىلىپ، چوڭ غەلىيان پەيدا قىلغۇچىلار يەتتە جەمەتىگىچە قىرىپ تاشلانغاي، ئەيىۋھەننىاس، ئىشتىڭلارمۇ ئامۇخاس، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا قۇلاق سېلىڭلار! ئول پەرماننى ئۇلۇغ دەپ بىلىڭلار!

جاكارچىلار ئەتىگەندىن كەچكىچە توختىماي ۋارقىرايتتى،

پەرماننى ئاڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مەزھىپىدىكى ئاق تاغلىق مۇرىتلار ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ھېس قىلىشىپ ھەسرەتلىنەتتى، ئاھ ئۇراتتى. ئاپاق خوجا بىلەن يەھ-ياھ خوجىنىڭ ھالاكىتىدىن خۇشاللىنىپ، قايتىدىن باش كۆتۈ-رۈپ چىقىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن قىساس ئېلىشقا چىشلىرىنى بىلەپ، قىلىچ - توقماقلىرىنى تەييارلىشىپ تۇرغان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى خانىم پادىشاھ سەلتەنىتىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك كۆتكەن يېرىدىن چىقمايۋاتقانلە-قىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىشاتتى.

نەچچە كۈندىن بېرى قەشقەرنىڭ نائىب ۋە ئەمىرى، قەلەمدار - ئەلەمدار مەنسەپدارلىرىنى قايتىدىن ۋەزىپىگە تەيىن-لەپ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمدى ئاستانىگە قايتىش تەرەددۇتىگە چۈشكەنە-دى. نائىب، ئەمىر ئوردىسىغا يىغىلغان قەشقەرنىڭ بارلىق چوڭ - كىچىك ئەمىرلىرى خانىم پادىشاھ بىلەن مەھدىخان خوجامنى ئۆزىتىپ قويۇش ئۈچۈن قول باغلاپ تۇرۇشاتتى.

بېشىغا ئالتۇن دۇبۇلغا كىيىپ، كۈموش ساۋۇت ئۈستىدىن قارا مەخمەل لىباس چىگىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاشتە-شى كەمىرىگە ئېسىۋالغان ئالتۇن ساپلىق خەنجىرىنى ئوڭ قولىدا تۇتۇۋالغىنىچە سۇرلۇك ئولتۇراتتى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى كىرىپ كەلدى - دە، تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قول باغلىغىنىچە بېشىنى ئەگدى:

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، مەسۇم خەلىپە ئىسىملىك بىر كىشى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلە-ۋاتىدۇ.

«مەسۇم خەلىپە» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاش بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ چىرايلىق قوشۇملىرى تۇرۇلدى.

«ئىز - دېرىكىنى قىلىپ بولغۇچە ئۆزى كەپتۇ - دە، ئېھ

تەڭرىم! كۆڭلۈمدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئەندىشەمنىمۇ خالاس قىلغۇ-
نىڭغا مېڭ شۇكرى.»

— جانابىي ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت! — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، ئاندىن ھۆدەيچىگە قاراپ ئەمىر قىلـ-
دى، — ئول مەسۇم خەلىپىنى ئىچكىرىكى سارايغا باشلىسۇنلار. مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بىلەن سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ قوبۇلدا ھەمراھ بولغاي.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.

قەشقەر ئەمىرلىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۈرۈشۈپ قوبۇلخانىدىن چىقىپ كېتىشتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن مەسۇم خەلىپە شۇ كۈنى قاچقىنىچە تاشمىلىققا[1] چىقىپ يوشۇرۇنغانىدى. يەھيا خوجا، دادىسىنىڭ قاتىلىنى تۇتۇش ئۈچۈن ھەرقايسى ئۆـ-
تەڭ، لەڭگەر، يول ئېغىزلىرىغا كۆپلەپ لەشكەر تۇرغۇزغانلىقى، قەشقەرگە تەۋە يۇرتلارنى خۇپىيە - پايلاقچىلار، دورغا - يايـ-
لار، تىڭتىڭچىلار قاپلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاستانىگە قايتالمـ-
غانىدى. شۇ ئارىلىقتا ئوغلى ھەسەن خوجىنى تەختتە تۇرغۇزۇپ، ئۆزى ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغان مەلىكە مۆھـ-
تەرەم خېنىمنىڭ قەشقەرگە كېلىدىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ تاشـ-
مىلىقتىن مىدىرلىمىغانىدى. ئويلىمىغان يەردىن يەھيا خوجىنى بالا - چاقىلىرى بىلەن ئۆلتۈرگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يا ئىشقىيە سۇلۇكىنى، يا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى ياقلىماي، سەلـ-
تەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش ھەققىدە چۇشۇرگەن پەرما-
نىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ پەرمانى ئۇنىڭغا چوڭ بىر ۋاپاسىزلىق بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇنىڭچە بولغاندا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، سەلتەنەتنى

① تاشمىلىق — ھازىرقى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.

قولىغا ئالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىسھاقىيە سۈلۈكىدىكى لەرنى ئەتىۋارلىشى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى دەھرىي ھاكىمىيەتكە، ئىسھاقىيە سۈلۈكى يولباشچىسى بولۇشى، ئىسھاقىيە سۈلۈكىنىڭ پىر ئەزەمى دانىيال خوجىنى دەھبىتتىن تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، ئوردىدا يۇقىرى ئابرۇي - ئىناۋەتكە، مەنسەپ - مەرتىۋىگە ئىگە قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇگۈن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن ئوچۇق سۆزلىشىش، ئۇنى ۋاپاغا جاپا قىلماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن ئوردىغا كەلگەنىدى. ئۆزىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنەتنىڭ تۆھپىكارى، نىجاتچىسى دەپ ھېسابلىغان مەسۇم خەلىپە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن ئالىدىغان ئىنئاملارنى، كاتتا ھۆرمەت - ئېھتىرامنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ شالۋاقلىرى ئېقىپ كەتكەنىدى.

مەسۇم خەلىپە ئىچكىرىكى سارايغا كىرىپ تۆردىكى شاھانە كۇرسىدا تولۇق جەڭ كىيىمى كىيىپ سۇر - ھەيۋە بىلەن ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ بىرئاز ھودۇقتى، ئەمما تېزلا ئېسىنى يىغىۋالدى - دە، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

— ھۇ تەربىيە كۆرمىگەن ئەدەبسىز بەتبەخت! — دەپ بىردىنلا ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىدا ئۆرە تۇرغان مىرزا ئەلىمشاھ غەزەپ بىلەن قول شىلتىپ، — سەن خان ئاغىچا دەپ كىمنىڭنى مازاق قىلىۋاتىسەن. بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۇزرۇكۇارى خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا تىلىڭنى چاينىغۇدەك يۇرىكىڭ قاپتەك بار ئىكەنغۇ سېنىڭ.

بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن مەسۇم خەلىپە چايان چاققاندەك چۆچۈدى - دە، پېشانىسىدىن پۈرىگەن تەر تەپچىرەپ چىقتى.

ھەيرانلىق، گاڭگىراش ئىلكىدە كۆزلىرىنى شاھانە كۆرسىغا تىكتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گويا ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك سوغۇق نەزەردە قاراپ تۇراتتى، چىرايلىق شەھلا كۆزلىرىدىن ۋەھىمىلىك سوغۇق نۇر يالتىرايتتى. مەسۇم خەلىپىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەنمەنچىلىك، تۆھپە، ئىنئام، تەمە ۋەسۋەسىلىرى بىردىنلا غايىب بولدى ـ دە، ئىختىيارسىز موكلا يۇكۇندى.

— گۇناھىمدىن كەچكەيلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.

— سۆزلە، نېمە گېپىڭ بار؟

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئىلتىپاتسىز سورىغان سوئالى مەسۇم خەلىپىنى تېخىمۇ بەك گاڭگىراتتى.

«توۋا، خان ـ پادىشاھلار شۇنداق ئاسان ئۇنتۇغاق بولۇپ كېتەمدىغاندۇر، ئۆز ۋاقتىدا ماڭا ئىككى تۇمەن سەر كۈمۈش بىلەن بەش مىڭ سەر ئالتۇننى بېرىپ ئاپاق خوجىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغان خان ئاغىچا خېنىم شۇمۇ، ئەمەسمۇ؟ ئەجەب تونۇماس-لىقا سېلىۋالدىيا؟ ئاۋۇ ئەمىرنىڭ ھاكاۋۇرلۇقىنى كۆرمەمدىغان تېخى...»

— بالاگەردان پىرى بۇزرۇكمىز دانىيال خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزەي دەپ...

— قايسى دانىيال خوجا ئۇ؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا دانىيال خوجىنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش كار قىلمىغاچقا مەسۇم خەلىپە تېخىمۇ بەك ئىزتىراپقا چۈشتى، ئەمما ھېلىمۇ ھەم ئۆزىنى تۆھپىكار ھېسابلايتتى. ئاشۇ تۆھپىسى بىلەن سەلتەنەتتىن ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ھامىيلىق قىلىشنى، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ قىساسىنى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشقا ھەقلىق دەپ قارايتتى. شۇڭا، ئۇ تىلىنى چاينىاپ ئولتۇرۇشتىن گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتىشنى ئەۋزەل كۆردى.

— خان ئاغىچا... ياق ... خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، بالاگەردان پىرى بۇزرۇكمىز دانىيال خوجامنىڭ مەدەت بېرىشى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە غازىلىرىنىڭ جان پىدالىق كۆرسىتىشى بىلەن ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن قىيا-مەتلىك ئەغيارلىرى بولمىش ئول مۇرتەت ئاپاق ئىشان خان خو-جىنى زوقۇم جان قىلىپ ۋەيلۇن دوزاخقا يوللىدۇق. ئەلۋەتتە، بۇ تۆھپىمىز ئۈچۈن بىزلەركىم سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرى دەھرىي سەلتەنەتنىڭ ئەتىۋارلىشىغا، ھۆرمەت - ئىززەت كۆرسە-تىشىگە نائىل بولۇشمىز كېرەك ئىدى. ئەمما، جاكارچىلاردىن خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىدۇقكى، بۇيۇك تە-سەررۇپلىرىدا سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىز ئازغۇن ئىشقىيە سۇلۇكى بىلەن ئوخشاش تەقىب قىلىنىپتۇ...

— مىرغەزەپ! — دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم مەسۇم خەلىپىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ،— ئىشان خان خوجامنىڭ جېنىغا قەست قىلغان مۇنۇ قاتىلنىڭ دەرھال كاللىسىنى ئېلىڭلار!

مەسۇم خەلىپە بىردىنلا ئەندىكتى، قورقۇنچتىن پۈت - قولىدا جان قالمىدى. ئويلىمىغان يەردىن بېشىغا كەلگەن بۇ ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئۇنىڭ ئەس - ھوشىنى قويمىغاندى. ئۇ ئىككى قولتۇقىدىن تۇتۇپ دارقىرىتىپ سۆرەپ كېتىپ بارغان جاللاتلار-نىڭ چاڭگىلىدا تېپىرلىغىنىچە ئېچىنىشلىق ناله قىلاتتى.

— خان ئاغىچا خېنىم، ئۇۋۇال قىلمىسلا، ھەرنە قىلساق سىلىنىڭ پەرمانلىرى بىلەن قىلغانمىز. خۇدادىن قورقسىلا، بالا-گەردان پىرىمىزنىڭ غەزەپ - قارغىشىدىن...

شۇ كۈنى چۈش مەھەل بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاستانىگە قايتىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئولتۇرغان، تۆت ئات قېتىلغان شاھانە مەپىنىڭ ئالدىدا يۈز نەپەر

ئاتلىق ياساۋۇل يول ئېچىپ ماڭاتتى. مەپىنىڭ ئارقىسىدا مەھدىخان خوجا، مىرزا ئەلىمشاھ، سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ ۋە ئۇلارنى ئۇزىتىپ چىققان قەشقەرنىڭ ئەمىر - بەگلىرى ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر توپ ئاتلىق ياساۋۇللار بار ئىدى.

شاھانە مەپىدە ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەپىنىڭ يان تەرىپىدىكى پەنجىرىسىگە تۇتۇلغان شايى پەردىنى قايرىۋېتىپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ قول باغلاپ تۇرۇشقان قەشقەر خەلقىگە، ھەشەمەتلىك ۋە ئاددىي كۆرۈمسىز ئىمارەتلەرگە نەزەر تاشلاپ ئولتۇراتتى.

تۇيۇقسىز خالتا كوچىدىن مۇڭلۇق تەلقىن ئاۋازى ئاڭلاندى. تەلقىن ئاۋازى بارا - بارا چوڭ كوچىغا قاراپ يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى:

بۇ دۇنيادا پادىشاھ مەن دەپ كۆكسىن كەرگەن،
ھەم ئالدىدا كۇرس قويۇپ خىمە[1] قۇرغان،
نەچچە مىڭلاپ خىل ھەشەم چېرىك يىغقان،
ئەجەل كەلسە بىرسى ۋاپا قىلماس ئەرمىش[2].

تەلقىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىردىنلا دىققىتىنى تارتتى - دە، مەپىكەشنى جورۇپ توختاتتى. شۇ ئەسنادا چاچلىرى ئۆسۈپ تېقىمىغا چۈشكەن، بېشىغا كۆلا، ئۇچىسىغا قۇراق جەندە كىيگەن، ئۆشنىسىگە خۇرجۇن ئارتقان يالاڭ ئاياغ، ئاتمىش - يەتمىش ياشلار ئەتراپىدىكى بىر دەرۋىش پولات ھالقىلىق، مۇڭگۈز دەستەكلىك ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە

① خىمە — چېدىر.
② بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

چوڭ كوچىغا چىقىپ كەلدى ـ دە، بەخىرامان ھالدا تەلقىن ئېيتىشنى داۋاملاشتۇردى:

نەچچە مىڭلاپ چېرىك يىغقان خانلار قانى؟
بۇ ھېكمەتنىڭ ھەربىرى گۆھەر كانى.
ۋاپاسى يوق، بىۋاپادۇر دۇنيا فانى؟
غاپىل ئادەم كۆرۈپ ئىبرەت ئالماس ئەرمىش①.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەپىنىڭ قېشىغا كېلىپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىگە ئەمىر قىلدى:

— ئاۋۇ دەرۋىشكە بىر ھەميان تىللا سەدىقە بېرىپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇڭلار.

— خوپ، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى!

سەركەردە دەرھال ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئارقىدىكى ھارۋىدىن بىر ھەميان تىللا ئېلىپ، ھېلىقى دەرۋىشنىڭ قېشىغا كەلدى.

— ئال، دەرۋىش، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتىگە دۇئا قىل.

دەرۋىش تىللالارنى ئېلىپ بىرنەچچە دەقىقە قولىدا دەسسەپ تۇرغاندىن كېيىن، ھەمياننىڭ ئاغزىنى ئاچتى ـ دە، تىللالارنى ئالىقىنىغا تۆكۈپ، ئەتراپىدىكى ئادەملەر توپىغا چېچىۋەتتى. كىشىلەر جىرىڭلاپ تۇرغان تىللالارنى تېرىۋېلىش ئۈچۈن ئۆرىتۆپە بولۇشتى. دەرۋىش قۇرۇق ھەميانىنى خۇرجۇنىغا سالدى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەپىسىگە شۇنداقلا قاراپ قويۇپ، ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنچە يەنە خالتا كوچىغا كىرىپ كەتتى.

---

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

بۇ دۇنيادا يۈگۈرۈك ئاتقا مىنگۈچىلەر،
ھەركۈن جەڭدە مۇبازىرلىق① قىلغۇچىلار،
ئالماس - پولات، ئۆتكۈر قىلىچ چاپقۇچىلار،
ئەجەل كەلسە بەگ ۋە خاننى قويماس ئەرمىش②.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دەرۋىشنىڭ ئارقىسىدىن بىر ھازا قاراپ تۇردى - دە، ئاندىن مەپىكەشنى مېڭىشقا ئەمىر قىلدى. شۇ كۈنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قۇلىقىدا دەرۋىشنىڭ ئېيتقان تەلقىن ئاۋازى خېلى ئۇزاققىچە جارانلاپ تۇردى. ئۇ مەپدە ئولتۇرۇپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن خىيال سۈرەتتى، پات - پات ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قوياتتى.

8

ئاپاق خوجا بىلەن يەھيا خوجا ئۆلۈمىدىن كېيىن قاتتىق چۆچۈپ ئۆچەككە كىرىۋالغان قۇرت - قوڭغۇزدەك جىمىپ كەتكەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش، تۇرلۇك سۇلۇك تەرغىباتلىرىنى چەكلەش ھەققىدىكى پەرمانىغا بىر مەزگىل سۇكۇت قىلغاندىن كېيىن، يەنە قايتىدىن جانلىنىپ كېتىشتى. ئۇلار دەسلەپتە خۇپىيانە سۇلۇك تەرغىباتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بولسا، كېيىن ئوچۇق - ئاشكارىلىققا ئۆتتى. مۇرتىل ھىدايەتچىلەرنى قايتىدىن تەشكىللەپ سەلتەنەت بىلەن پۈت تېپىشىشكە ئۆتتى. ئۇلار ھەلقى - سۆھبەت، زىكرى - ساما سورۇنلىرىنى خانىقا، مازار، تۇنەكخانىلاردىن كوچا - رەستىلەرگە، توي -

① مۇبازىرلىق — يەكمۇ يەك جەڭگە چۈشكۈچى.
② بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

تۆكۈن سورۇنلىرىغا، مەسچىت ـ جامەلەرگە يۆتكەپ، پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ خەلقنى خانىم پادىشاھ سەلتەنىتىگە قارشى تۇ-رۇشقا كۈشكۈرتۈشكە كىرىشكەنىدى. شۇ كۈنلەردە ئەل ئارىسىدا تۇرلۈك ئەپقاچتى گەپلەر كەڭرى تارقالغانىدى. تۆت ئادەم جۇغ-لاشقانلىكى يەردە بۇ پىتنە ـ ئىغۋالار خۇددى قار پومزىكىدەك دومىلىغانسېرى يوغىناپ كەتكەنىدى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق خان خوجامنى خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى ئۆلتۈرۈپتىمىش.

— ئىشان پىرىمىزنىڭ ئېشىغا سېلىنغان زەھەرنى خانىم پادىشاھ ھىندىستاندىن ئەكەلدۈرگەنىكەن.

— زەھەرنى ئاشقا سالماپتىكەن، شورپىغا ساپتىكەن.

— ياق، شەربەتكە ساپتىكەن.

— ئاھ جەننەتماكان ئاپاق خوجام.

— ئول خانىم پادىشاھ ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرىنىڭ قىساسىنى ئالماقچىكەن.

— ئاپاق خوجام سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى قەستلەپ ئۆلتۈرگەنىكەن.

— ياق، ئىشان خوجام ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ.

— ئاھ ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكىمىز.

— خۇدا جەننەتۇل رىزۋاندىن ئورۇن بەرگەي، ئىلاھىم.

— ئىشان پىرىمىز تولىمۇ مېھرىبان، شاپائەتلىك ئادەم ئىدى.

— ئادەم ئەمەس، ئەۋلىيا ئەلەيھى ۋەسسەللەم ئىدى.

— تۇتقان ھاسىسى چىنار بولۇپ كۆكلەيتتى.

— قارغىشىغا ئۇچرىغان ئادەم تىن تارتماي ئۆلەتتى.

— يەر يۇتاتتى.

— خانىم پادىشاھنىڭ خان خوجىمىزنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈشىدە رازىلىقى يوق ئىمىش ئىكەن.

— تاغا، ئاكىلىرىنىڭ ئۆچ - قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قۇتبىل ئەقتابمىزغا ياتلىق بولغانىكەن.

— ئىشان پىرىمىزنى هامان بىر كۈنى ئۆلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتىكەن.

— هۇ جادى پادىشاه خېنىم.

— ئازازۇل پادىشاه خېنىم.

— چوڭ خوجىزادەم يەهيا خوجامنىمۇ بالا - چاقلىرى بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ، يارانلار.

— هۇ جاللات پادىشاه خېنىم.

— مەزلۇم خەلق سورىغان يۇرت چۆل قالار ئىمىش.

— توپان بالاسى باسارمىش.

— يەهيا خوجامنىڭ هايات قالغان خوجىزادىسى ئەهمەد ئىشان خوجامغا سەلتەنەتنى ئۆتكۈزۈپ بەرسە بولاتتى.

— ئول جاللات خېنىمدىن ئۇنداق ئىنجا ئۆزلۈكىدىن زىنهار كەلمەس.

— شۇنداق ئاپاق خان خوجامنى ئۆلتۈرگەن تۇرسا.

— يەهيا ئىشان خوجامنىمۇ ئۆلتۈرگەن تۇرسا.

— خوتۇن - بالىلىرىدىن تارتىپ، دېدەك - خىزمەتكارلىرىغىچە تامامىي قىرىپ تاشلىغان تۇرسا.

— خۇدا جاجاڭنى بېرەر، خۇنرىز جاللات خېنىم.

— ئىشان خوجامنىڭ قىساسى تۇتۇپ، قان قۇسۇپ ئۆلەرسەن، جاللات خېنىم.

— ئى سۇلۇك ئەهلى، ئاپاق خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا تەرەددۇت قىلغايمىز.

— ئەهمەد خوجامنى ئەكېلىپ خان ئىشان قىلىپ تىكلىگەيمىز.

— پىر بۇزرۇكنىڭ خۇن - قىساسىنى ئېلىشقا نىيەت قىلمىغان مۇرىت - مۇخلىس مۇنكىر مۇناپىقتۇر.

— يەتتە ئەۋلادىنى دوزاخقا سۈرىگىسىدۇر.
— ئول جاللات خېنىمنى يوقاتماي تۇرۇپ سۇلۇك تەقىبىدىن زىنهار قۇتۇلالماسمىز.
— سۇلۇكىمىز ئۇچۇن...
— ئىشان پىرىمىز ئۇچۇن...
—خان خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۇچۇن.
— ئۆلسەك شېھىت...
— هايات قالساق غازى.
— ئامىن!
— ئامىن!

مۇرتىل هىدايەتچىلەرنىڭ بۇ تەرغىبات، پىتنە ـ ئىغۋالىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇدۇللۇق خەۋەر تېپىپ تۇراتتى. ئەمما، قۇترىغان قاۋاندەك تەلۋىلەشكەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرىغان ئاددىي خەلق بىلەن قارشىلىشىپ قالماسلىق ئۇچۇن، ئەمدىلا قولىغا ئالغان سەلتەنەتنىڭ ئۇلىغا دەز كەتتۇرمەسلىك ئۇچۇن چىشىنى چىشىغا بېسىپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى.

بۇ پىتنە ـ ئىغۋالار بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنىتىگە بولغان ئىشەنچ ـ ئېتىقادىنى خېلىلا تەۋرىتىپ قويغانىدى. ئوغلى مەھدىخان خوجا تېخى كىچىك بولغاچقا بارلىق ئېغىرچىلىق، باش ئاغرىقى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ زىممىسىگە چۈشكەنىدى. ئۇ ئاران تەسلىكتە ئەسلىگە كەلتۇرگەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ كېچە ـ كېچىلەپ كىرپىك قاقمايتتى. سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنىڭ، قىساسخورلارنىڭ قەستىدىن ساقلىنىش ئۇچۇن ئالاهىدە بۇيرۇتۇپ ياساتقان جەڭ كىيىمى بىلەن ئۇخلايتتى. خۇدادىن ئوغلى مەھدىخان خوجىنىڭ تېزرەك چوڭ بولۇپ سەلتەنەتنى مۇستەقىل قولغا ئېلىشىنى، ئۆزىنى بۇ ۋەزنى تاغدىن ئېغىر روهىي بېسىمـ

دىن قۇتۇلدۇرۇشىنى تىلەيتتى.

ئۆزىنى يالغۇز، ئاجىز ھېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خەنىم ئاخىرى ئاكىسى — چالىشىنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە ئابدۇمۇمىن ئاقباشخانىنى ئوردىغا كېلىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇشقا تەكلىپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى.

«... قەدىرلىك سىڭلىم خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، — دەپ يازغانىدى شاھزادە ئابدۇمۇمىن ئاقباشخان سىڭلىسىغا يازغان جاۋاب خېتىدە، — ئەھۋالىڭىزدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەكتىم. شۇل تاپتا قانىتىم بولسا قېشىڭىزغا دەرھال ئۇچۇپ بېرىپ خەستە كۆڭلىڭىزگە تەسەللى بەرسەم، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەملەشسەم، ئول ربيا-كار، ئاسىيلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ كۆڭلىڭىزنى ئەمىن تاپقۇزسام دەيمەن.

سىزدەك ئەر ھىممەتلىك، قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كاماللەتكە يەتكەن باھادىر سىڭلىمنىڭ بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىك ھېس قىلىمەن. سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش ئىشىنى ۋۇجۇدقا چىقارغانلىقىڭىزدىن جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرىمىز — سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، سۇلتان ئابدۇرەھىمخان ۋە شىجائەتلىك تاغىمىز سۇلتان ئابدۇللاخان، سۇلتان ئىسمائىلخان، جەننەتماكان ئاكام مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، شۇنداقلا جەننەتماكان پەدەرىمىز سۇلتان سەئىد باباخان قاتارلىق ئەجدادلىرىمىزمۇ چەكسىز پەخىرلىنىدۇ. سىز ئول بابائى ئەجدادلىرىمىزنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلىپ، شانۇ شەۋكەتلىك نام - ئابرۇيىنى قوغداپ قالدىڭىز.

.....

شۇل تاپتا ئەشەددىي ئەغيارىمىز جۇڭغار خانى، بۇيۇك

چىڭ تەسەررۇپىنىڭ خاقانى بوغدىخان[1] بىلەن قاتتىق جەڭ قىلماقتا. ئول موڭغۇل خانى بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى بۇغدىخان بىلەن بولغان ئۇرۇش ھالەكچىلىكىدە بۇيۇك سەئۇدىيە تەسەررۇپىمىزغا قاراشقا چولىسى تەگمىگەن بىلەن، ئۇرۇش خىراجىتىنى غەملەش ئۈچۈن، زېمىنىمىزغا ھامان بىر كۈنى باستۇرۇپ كەلمەي قالمايدۇ. چالىش تەسەررۇپەمىزنى قوغداشتىكى مۇھىم ئۆتكەل. شۇڭا، دۈشمەننىڭ تەسەررۇپ قىلىشىنى توسۇپ، ئەل ـ يۇرتنى بالا ـ قازادىن ساقلاش ئۈچۈن قورۇقچىلىق قىلىشنى، ئاستانىگە بېرىپ سالتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇشتىن ئۆزەل دەپ قارايمەن. بۇ ھەقتىكى مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمنى ئىلگىرى ئۈتكەن مەكتۇپلىرىمدا خېلى ئېنىق بايان قىلغانمەن...

ئى باھادىر سىڭلىم. ئىلگىرىكى جاسارەت، غەيۇرلۇقىڭنى قايتىدىن ئۇرغۇتۇڭ. ئوردا ئەركانلىرىغا بولغان تەقسىر ـ نازارەتچىلىكنى كۈچەيتتىڭ. زىنھار غاپىل بولماڭ، سەل ـ پەللا گۇمان پەيدا قىلغان ئەمىرلەرگە شەپقەت قىلماڭ. ئىشەنچ قىلغان ئەمىرلەرنىڭ ئەتىۋارلاڭ. ئول ئاسىي ئىشان ـ خوجىلارغا قىلچىلىك سىلە ـ رەھىم قىلمىغايسىز. شۇنى ئېسىڭىزدە مەھكەم تۇتۇڭكى، قىلىچىدىن قان تامدۇرۇشنى بىلمىگەن خان ـ سۇلتان زىنھار سالتەنەت سۈرەلمەيدۇ. مەنكىم ئاكىڭىز بۇ يەردە سىزگە تاغدەك يۆلەنچۈك بولۇپ، سالتەنەتنى ياتلارنىڭ ئايىغىدىن مۇھاپىزەت قىلغايمەن...»

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاكىسى شاھزادە ئاقباشخاننىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتىدىن ئىشەنچكە تولدى. ھەرقايسى

---

① بوغدىخان — چىڭ سۇلالىسىنىڭ خاقانى كاڭشىنى دېمەكچى.

يۇرتلاردىكى نائىب ئەمىر ـ بەگلەرگە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى، تەرغىباتلىرىنى قاتتىق تەقىب قىلىش، قارشىلاشقۇچىلارنى قاتتىق جازالاش خۇسۇسىدا قايتا يارلىق چۈشۈردى. ئىشەنچسىز، ساداقەتسىز دەپ قارىغان بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ئوردىدىن تازىلىدى ياكى مەنسەپ دەرىجىسىنى تۆۋەنلەتتى.

بۇ ئىش سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ غوۋغاسىنى تېخىمۇ ئەدىتىۋەتتى. ھەرقايسى يۇرتلاردىكى سۇلۇك مەسئۇللىرى، يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە خەلىپە ـ سوپىلار ئاستانىگە كېلىپ ئوردا ئالدىغا جۇغلاشتى ـ دە، ئەتراپىغا مىڭلىغان مۇرتىلىرىنى يىغىپ خانىم پادىشاھدىن ھېساب ئالماقچى بولدى. ھەددىدىن ئاشقان ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى بۇ خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شاھنىشىندا جىددىي كېڭەش چاقىردى.

— ئول سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ مۇددىئاسى نېمە ئىكەن، ئەمىر جانابلىرى؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھقا قاراپ.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ئەلىمشاھ ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى ئەل ئارىسىدىكى ئاشۇ پىتنە ـ ئىغۋاالر بىلەن ئوخشاش. ئاپاق خان خوجام بىلەن يەھيا خوجامنىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىشتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا يەھيا خوجامنىڭ ئۇچىنچى خوجىزادىسى ئەھمەد خوجامنى رەسمىي يوسۇندا ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پىرى ئەزىمى دەپ ئېتىراپ قىلىپ قەشقەرنى سۇيۇرغال قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىش، يەنە...

مىرزا ئەلىمشاھنىڭ لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تاقەتسىزلىنىپ سورىدى:

— يەنە قانداق تەلىپى بار ئىكەن؟

— ئېيتىشقا تىلىم كۆيمىدۇ، ئالىيلىرى.

— ئېيتسۇنلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاپىقىنى تۇرۇپ.

— يەنە... يەنە ...، — مىرزا ئەلىمشاھ بىرنەچچە دەقىقە دۇدۇقلىغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۇلار ئالىيلىرىنى تەخت ـ سەلتەنەتنى ئەھمەد خوجامغا ئۆتۈنۈپ بەرسۇن دەۋاتىدۇ...

— بەتبەخت مۇناپىقلار!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپ بىلەن تۇرۇپ كەتتى. ئوڭ قولىنى ئالتۇن توقىلىق كەمىرىگە ئېسىۋالغان ئالماس ساپلىق شەمشەرگە ئۇزاتتى.

— غەزەپ قىلمىغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا ئەلىمشاھبەگ دىر ـ دىر تىترەپ. شۇ تاپتا ئۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ ئۆزىنى چېپىپ تاشلىشىدىن ئەنسىرەپ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەنىدى.

— ئول ئاسىيلارنىڭ پەيلى راستىنلا شۇنداق يامانمىدۇر، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان ھالدا.

— شۇنداق ئالىيلىرى، ئۇلار پەيلىدىن يانىدىغاندەك ئەمەس.

— مەرھۇم ئىشان خان خوجامنىڭ يۈزىنى قىلىپ شۇ چاغقۇچە ئول ئاق تاغلىق سوپى ـ دەرۋىشلەرگە كەڭچىلىك قىلىپ كەلدۇق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپ، — ئەمما ئۇلار سىلە ـ رەھىم قىلغاننى پەقەتلا بىلمىدى. سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ!

— لەببەي، ئالىيلىرى!

لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئورۇنباسار ئەمىرىكەبىرى، قوشۇمچە

ئوردا ياساۋۇللار دىۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ بىر قەدەم ئالدىغا چىقتى.

— لەشكەر باشلاپ چىقىپ ئول خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ بىرىنمۇ قاچۇرۇۋەتمەي تۇتسۇنلار.

— پەرمانبەردارمەن، ئالىيلىرى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ شاھنىشىنغا ئالدىراش كىردى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا مەلۇمات يوللىدى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئول رىياكار خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ ھەممىسى ھەپسىگە ئېلىنىدى.

— جەمئىي قانچە ئادەم؟

— بىرمىڭ ئەللىك ئالتە ئادەم.

— قېنى، جانابىي ئەمىرلىرىم، مەن بىلەن يۈرۈڭلار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى ـ دە، تەختتىن چۈشۈپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەقسىتىنى بىلەلمىگەن ئەمىرلەر دەمبەس قەدەم بىلەن ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

ئاستانىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تۆپىلىكتە، ئوردا بېغىدىن ئېقىپ چىققان سۇدا كېچە ـ كۈندۈز توختىماي چۆرگىلەپ تۇرىدىغان ئىككى تاش تۇگمەن بار ئىدى. بۇ تۇگمەنلەردە مەخسۇس ئوردا ھەربىدىكىلەرنىڭ يېمەكلىكى ئۇچۇن ئۇن تارتىلاتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگكە بۇيرۇپ ھېلىقى مىڭدىن ئارتۇق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خەلىپە ـ سوپىلارنى مۇشۇ يەرگە ھەيدەپ ئەكەلدۈردى ـ دە، ئۇلارنىڭ قېنىنى تۇگمەننىڭ نورىغا ئېقىتىپ تۇرۇپ بوغۇزلاشقا پەرمان بەردى. شۇ ھامان لەشكەرلەر پۇت ـ قولى مەھكەم چۇشەلگەن خەلىپە ـ سوپىلارنى بىر ـ بىرلەپ تۇگمەننىڭ غۇلدىسىغا ئېقىزۋاتقان ئېرىقنىڭ بويىغا ئەكېلىپ ياتقۇزدى. بەش نەپەر جاللات

ئۇلارنىڭ بېشىنى ئېرىقلا توغرىلاپ گېلىغا پىچاق سۈرۈشكە باشلىدى. ھەر قېتىم پىچاق سۈرۈلگەندە سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ گېلىدىن شارقىراپ ئېتىلىپ چىققان قانلار تۈگمەننىڭ غۇلدىسىغا چۈشۈۋاتقان سۇنى قىپقىزىل بويايتتى. قىپقىزىل سۇ تۈگمەننىڭ غۇلدىسىغا چۈشۈپ چاقپەلەكنى تېخىمۇ تېز ئايلاندۇرۇۋاتاتتى. ئېغىر تۈگمەن تېشى بىر خىل رېتىمدا چۆرگىلەپ، سۈكەندىن چۈشۈۋاتقان ئۆگۈتنى ئېزەتتى، ئاپئاق ئۇن توزۇندىلىرى خامىغا تەكشى چېچىلاتتى. تۈگمەننىڭ چېقىلدۇرغۇچىسى بولسا بىر خىل رېتىمدا تاقىلدايتتى. بوغۇزلىنىۋاتقان ئىشان - خەلىپىلەر كەلىمە شاھادەت ئېيتىشقىنىچە ئېچىنىشلىق ناله قىلاتتى. شۇ دەقىقىدە ئىككى تاش تۈگمەن قىپقىزىل قاندا چۆرگىلەۋاتاتتى.

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىگە قاراشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن، تاماشا كۆرۈشكە چىققان ئاستانە ئاھالىسى، بىر قىسىم لەشكەرلەر ۋە ئەمىرلەر كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋېلىشقانىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەڭزىدە قېتىپ قالغان ئىككى تامچە ياش تۈگمەننىڭ نوردىن چۈشۈۋاتقان قانىنىڭ شولىسىدا خۇددى بىر جۈپ قىزىل مەرۋايىتتەك جۇلالايتتى.

9

«مىڭ خوجا پاجىئەسى» دىن كېيىن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى خۇددى قاينىۋاتقان قازانغا سۇ قۇيۇۋەتكەندەك جىمىپلا كېتىشتى. ئاندا - ساندا يۇز بېرىپ تۇرغان سۇلۇك ماجىرالىرىغا نىسبەتەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتتىق قول سىياسەت يۈرگۈزدى - دە، قايسى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ھەق، قايسى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى ئايرىپ ئولتۇرماي، ھەر ئىككى سۇلۇكتىكى جەدەلخور خوجا - ئىشان، مۇرىت - مۇخلىسلارنى ئوخ-

شاشلا ئۆلۈمگە بۇيرۇدى ياكى ئۆلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنىتىدە نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈردى. ئەمما، ئەل ئارىسىدىكى «خانىم پادىشاھ» دېگەن ھۆرمەت نامىنىڭ خوجا ـ ئىشانلار تەرىپىدىن «جالالات خېنىم» دېگەن ھاقارەت نامىغا ئالماشقانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم زىنھار خەۋەرسىز ئىدى. ئوردا ئەركانلىرى بولسا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىشكە پەقەتلا جۈرئەت قىلالمىدى.

مىلادىيە 1698 ـ يىل كۈز.

ئاستانىنىڭ گورباغ رەستىسىگە جايلاشقان، ئانچە كۆزگە چېلىقىپ كەتمەيدىغان بىر قورۇنىڭ قازىنقىدا بىر ـ بىرىدىن بەستلىك كەلگەن ئالتە ئادەم باشلىرىنى بىر يەرگە يىغىن ئەكېلىشىپ، چىلىمغا بېسىپ سالغان نەشىنى نۆۋەت بىلەن چېكىشكىنىچە پىچىرلىشىپ دېگۈدەك سۆزلىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئوتتۇز ئالتە ـ ئوتتۇز يەتتە ياشلار چامىسىدىكى بايۇەچچە سۈپەت بىرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈشەتتى. تولىراق شۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالاتتى. تەلەپپۇزىدىن ئۇلارنىڭ دولان ـ مەكىت قوۋمىدىن ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى. ئۇلار ھەقىقەتەنمۇ مەكىت شېھىتدۆڭلۈك ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى مۇرتىل ھىدايەتچىلەر ئىدى. ھېلىقى بايۇەچچە سۈپەت بەستلىك، قارىمۇتۇق كەلگەن، قوي كۆزلىرى چوڭ ـ چوڭ، قاشلىرى توم ۋە قارا، ئوڭ مەڭزىدە روشەن تارتۇقى بار يىگىت ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شېھىتدۆڭدىكى قېينىناغىسى ئابدۇغوپۇربەگنىڭ چوڭ ئوغلى ھەلىك بايۇەچچە ئىدى.

— پىر بۇزرۇكىمىز ئەھمەد ئىشان خوجام قەشقەرگە كېلىپ خانلىق سەلتەنىتىدە ئولتۇرۇشقا تەرەددۇتلىنىپ بولدى، — دېدى ھىلەك بايۇەچچە چىلىمىنى يېنىدىكى ھەمراھىغا ئۇزىتىپ

تۇرۇپ، — ھەممە ئىش بىزگىلا قاراشلىق بولۇپ قالدى، بۇرا-دەرلەر، ئول ئازازۇل جاللات خېنىمنى ئۇجۇقتۇرساقلا، خوجىزا-دىمىز قەشقەرگە كېلىپ خانلىق سەلتەنىتىدە ئولتۇرىدۇ، ئول چاغدا بىزلەر بىردىن يۇرتقا بەگ بولۇپ، مەنسەپدارلىق كۇرسىدا ئولتۇرىمىز - دە، تەقىب قىلىنغان سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ تۇغ شەددىسىنى قايتىدىن جەۋلان قىلدۇرۇپ، جەننەتماكان قۇتبىل ئەقتاپى پىر بۇزرۇكىمىز ئاپاق ئىشان خان خوجىمىزنىڭ قىساسىنى ئالىمىز.

— ئاپاق خوجىمىزنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن بايۇەچچەمىز سۇغا دېسە سۇغا، ئوتقا دېسە ئوتقا چۈشكەيمىز، — دېدى نەشە تەسىرىدە شىركەيپ بولغان ھەمراھلىرى مەيدىلىرىگە مۇشتلاپ.

— غوجام رازى، خۇدا رازى...

— مۇھەممەد مۇستافا ئەلەيھى ۋەسەللەم رازى.

تۇن كېچە، شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن ئاستانە كوچىلىرى جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. كوچا - رەستىلەردە ئادەم زاتى كۆرۈنمەيتتى. كوچا چارلىغۇچىلار، جېسەكچىلەرمۇ ئارامگاھلىرىغا كىرىپ ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. قايسىبىر خالتا كوچىدىن ئوغرى مۇشۇكتەك تىمىسقىلاپ چىققان ئالتە كۆلەڭگە ئوردا سېپىلىغا قاراپ تېز - تېز ئىلگىرىلەيتتى. غۇر - غۇر كېچە شامىلىدا ئۇلار بۆلەكچىلا جانلىنىپ كېتىشكەنىدى.

ئۇلار كۇندۇزدە چاندۇرماي نىشان قىلىۋاتقان ئوردا سېپىلىنىڭ ھەرەمگە يېقىن تەرىپىگە كېلىپ توختىدى - دە، بىرىنىڭ گەجگىسىگە بىرى دەسسەپ، سېپىل تېمىغا مەھكەم چاپلاشقىنىچە ئادەمدىن شوتا ياسىدى. ئەڭ ئۇستىدە تۇرغان ھىلەك بايۇەچچەنىڭ بويى سېپىل ئۇستىگە يېتىشكە يەنە ئىككى گەز قالغانىدى. ئۇ يۇزىنى سېپىل تېمىدىن ئاستا ئاجرىتىپ سېپىلنىڭ ئۇستىگە

قارىدى. ھاۋا تۇتۇق بولۇپ ئاسماندا نە ئاي، نە يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. ئۇ قاراڭغۇلۇقتا باش ئۇستىدىكى سېپىل قوختىسىنى خىرە - شىرە ئىلغا قىلدى. ئاۋايلاپقىنا قوينىدىن ئىككى خەنجەرنى ئالدى - دە، سېپىدىن مەھكەم تۇتۇۋالغاندىن كېيىن خەنجەرنى سېپىلنىڭ تېمىغا زەرب بىلەن غاچ - غاچ سانجىپ سېپىلنىڭ قوختىسىغا ئاستا - ئاستا يېقىنلاشتى ۋە قوختىنىڭ تۆشۈكىگە مەھكەم گىرە سېلىۋېلىپ، بىر يۇلقۇنۇپلا سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالدى. ئاندىن بوينىدىن ئۆتكۈزۈپ سول مۇرىسىگە ئېسىۋالغان بىر يۆگەم مەشئۇت ئارقانىنى بوينىدىن ئېلىپ بىر ئۇچىنى سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلىدى - دە، بىر ئۇچىنى تۆۋەنگە ساڭگىلاتتى. ھەش - پەش دېگۈچە شەرىكلىرى ئارقانىغا مايمۇنەك يامىشىپ سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقتى.

قاراۋۇللار ئاللىقاچان سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىلارغا كىرىپ ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. ئۇلار سېپىل ئۈستىدە شەپە چىقارماي مېڭىپ ھەرەمنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى - دە، يەنە ئاشۇ مەشئۇت ئارقانىنى سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلاپ سىيرىلىپ پەسكە چۈشتى. شەپە چىقارماي مېڭىشقىنىچە ھەرەمنىڭ ئىچىدىكى چاقماقنىغىنا باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى راۋاقنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى. ھىلەك بايۇەچچە بىرئاز دېمىنى ئېلىۋالغاچ ئەتراپىنى تىكشىغاندىن كېيىن، بۇرنىنى تۇتۇۋېلىپ ئوغرى مۇشۇكنى دوراپ ئۇچ قېتىم مىياڭلىدى. دەقىقە ئۆتمەي ئون نەچچە قەدەم نېرىدىن مۇشۇكنىڭ ئىككى قېتىم مىياڭلىغان ئاۋازى كەلدى. ئۇلار بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ خاتىرجەملىك بىلەن تىن ئېلىشتى. بىر پىيالە چاي ئىچكۈچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ قېشىغا بىر قارا كۆلەڭگە كېلىپ توختىدى - دە، پەس ئاۋازدا سورىدى:

— ھىلەك بايۇەچچىمۇ؟

— ھەئە، بىز.

— نېمانچە كېچىكىپ كەتتىڭلار؟

— كوچا ـ كويلار بېسىقسۇن دەپ بىرئاز ساقلاپ قالدۇق. ئول جادى هازىر نەدە؟

— گۈلشەن ساريېدىكى خابگاهىدا.

— كىرمەك ئوڭايمۇ؟

— ئىشكلەرنى تامامي دېگۈدەك ئېچىۋەتتىم.

— يول باشلىسىلا ئەمىسە.

ئۇلار يەڭگىل قەدەملەر بىلەن شەپە چىقارماي ئالغا ئىلگىرىلىدى. ئاغۇات مۇرتىل هىدايەتچىنىڭ دېگىنىدەك گۈلشەن ساريېنىڭ دەرۋازىسى تاقالمىغانىدى. ئۇلار ئۇخلاۋاتقان ئاغۇات، جېسەكچىلەرگە تۈيدۇرماي تاشقىرىقى ۋە ئوتتۇرا سارايدىن ئۆتۈكەندىن كېيىن، ئون قەدەم ئۇزۇنلۇقتىكى بىر دەهلىزدىن ئۆتۈپ ئىچكىرىكى سارايغا قەدەم باستى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ هۇجرىسى مۇشۇ سارايدا ئىدى. ئىچكىرىگى سارايغا كىرىش بىلەن ئۇدۇل تەرەپتىكى بىر ئۆينىڭ پەنجىرىسىدىن غۇۋا شام يورۇقى كۆرۈندى. هېلىقى ئاغۇات ئۇلارنى شام يورۇقى بار ئۆينىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى. ئىشىك قىيا ئوچۇق ئىدى. ئۇلار هۇجرا ئىچىگە كىردى. شامداندا بىر تال شام پىل ـ پىل يېنىپ، هۇجرا ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. يەردىكى گىلەمدە ئىككى كېنىزەك ئوڭ ـ تەتۈر يېتىشقىنىچە شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. تۆردىكى نەقىشلىك شاهانە كارىۋاتتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەڭگىل پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئىككى تال بىلەك-تەك توم ئۆرۈمە چېچىنىڭ بىر تىلى كۆكرىكى ئۈستىدە خۇددى يىلاندەك سويلاپ ياتاتتى. يەنە بىر تال چېچى قاشتېشىدەك سۈزۈك بوينىنىڭ تېگىدە قاتلىشىپ قالغانىدى. ئۇلار دەقىقە ئىچىدە كۆزلىرى ئارقىلىق ئىشارە قىلىشۋالدى ـ دە، ئىككىسى هېلىقى ئىككى كېنىزەك قىزنىڭ قېشىغا، قالغان تۆتى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى. يەنە بىر قېتىم ئۆزئارا قارىشۋالغاندىن كېيىن، خۇددى توشقانغا ئېتىلغان بۆرىدەك تەڭلا تاشلاندى.

قاتتللارنىڭ قوللىرىدىكى خەنجەر غۇۋا شام يورۇقىدا سوغۇق يالتىراپ كەتتى. ئىككى كېنىزەك بىرلا قېتىم ئۇرغان خەنجەر زەربىسىدە جان تەسلىم قىلغانىدى. ئەمما، ھىلەك بايۇەچچىنىڭ ئۇرغان خەنجىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆكرىكىگە ئۆتۈمەي توختاپ قالدى. قاتتىق زەربىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چۆچۈپ ئويغاندى، پۈت ـ قوللىرىغا مەھكەم ئېسىلىپ تۇرغان بەستىلىك تۆت گەۋدىگە غەزەپلىك چەكچەيدى. ھىلەك بايۇەچچىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرى تۆگە تاپىنىدەك يوغان ئالقىنى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ ئۇلگۇرگەنىدى. مەلىكە باسماقچا چۈشكەن تۇشقاندەك تېپىرلايتتىيۇ، لېكىن پۈت ـ قوللىرى پەقەتلا مىدىرلىتالمايتتى، ئاغزى، بۇرنى مەھكەم ئېتىۋېلىنغانلىقى ئۈچۈن گەپ قىلىش تۈگۈل نەپەس ئالمىقىمۇ قىيىنلىشىپ قالغانىدى.

— يا پىرىم، ئەجەب پىچاق ئۆتمەيدىغۇ بۇ جادىغا، — دېدى ھىلەك بايۇەچچە سۇر باسقان ھالدا چىپ ـ چىپ تەرلەپ.

ئۇ بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاق يىپەك كۆڭلىكىنىڭ كۆنجىكىدىن تۇتۇپ كۈچ بىلەن يىرتتى ـ دە، ھەيرانلىقتا چەكچىيىپلا قالدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خانىم پادىشاھلىق سەلتەنىتىگە چىققاندىن كېيىن كېچىلىرى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېھتىيات تەدبىرى كۆرۈپ جەڭ كىيىمى بىلەن ئۇخلاشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇ يىپەك كۆڭلىكىنىڭ ئىچىگە كۈمۈشتىن ياسالغان كۆكرەك دالدىلىغۇچىنى كىيىپ يانقانلىقى ئۈچۈن بايا ھىلەك بايۇەچچىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان ئەجەل خەنجىرى ئۇنىڭ كۆكرەك قەپسىگە ئۆتمىگەنىدى.

ئېغىر يارىلانغان شىرەڭ، قىمىر قىلالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق قەھر ـ غەزىپىنى كۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەنىدى. مەلىكىنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە

شۇنداقلا قارىغان ھىلەك بايۇەچچىنىڭ ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر ۋەھىمە قاپلىدى، يۈرىكى تېخىمۇ بەك سېلىپ كەتتى، خەۋجەر تۇتقان قولى تىترىدى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ پۇت - قولىنى مەھكەم بېسىۋالغان ھەمراھلىرى ئۇنى ئالدىراتتى.

— چاققان بولسىلا، بايۇەچچە.

ھىلەك بايۇەچچە قولىغا قايتىدىن ماغدۇر يىغدى - دە، خەنجەرنى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ قاشتېشىدەك سۇزۇك بويۇنىغا جان - جەھلى بىلەن سۇركىدى. شۇ ھامان ئېتىلىپ چىققان ئىسسىق قان ھىلەك بايۇەچچىنىڭ يۈزىنى قىپقىزىل بويىدى. خەنجەر مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ گېلىنى كېسىپ يۇلۇنىدا توختىغانىدى. مەلىكە جان ئاچچىقىدا بىرنەچچىنى خارتىلداپ قاتتىق تېپىپچەكلىدى. قاتىللار ئۇنىڭ پۇت - قولىغا كۇچى يەتمەي قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى. ھىلەك بايۇەچچە خەنجەرنى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ يۇلۇنىغا يەنە ئىككى قېتىم ئۇرۇپ، بېشىنى تېنىدىن تولۇق ئاجراتتى.

ئىسىت! ئۆسمۇرلۇك دەۋرىدىن تارتىپ سەئىدىيە خانلىقىدا ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز مەرگەنلىكى ۋە جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن نۇرغۇن سەركەردىلەرنى قايىل قىلىپ، جەڭلەردىكى باھادىرلىقى بىلەن دوستلىرىنىمۇ، دۇشمەنلىرىنىمۇ ھەيرەتتە قالدۇرغان، سەئىدىيە خانلىقىنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن تىنماي كۇرەش قىلغان بۇ بۇيۇك ھەربىي سەركەردە، جاسارەتلىك دۆلەت ئەربابى، ئۇلۇغ ئايال ھۆكۈمدار شۇنداق قىلىپ ئاشۇ ئالتە نەپەر نەشىكەش، نامەرد سوپى - ئىشاننىڭ قولىدا پاجىئەلىك ئۆلۈپ كەتتى.

خاتىمە ئورنىدا

«جاللات خېنىم» نىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئاپاق خوجىنىڭ چوڭ ئوغلىدىن بولغان نەۋرىسى ئەھمەد خوجا يوشۇرۇنۇۋالغان يېرىدىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ ئۆزىنى ئىشان خان خوجا دەپ جاكارلىدى.

سىڭلىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان چالىش ئەمىرى شاھزادە ئابدۇمۇمىن ئاقباشخان چالىشتىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ ئاستانىنى قولىغا ئالدى ـ دە، سىڭلىسى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەھمەد خوجىغا قارشى قەشقەرگە لەشكەر تارتتى.

بۇ چاغدا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ سۈلۈك تەقىبىگە ئامال قىلالماي سانجۇ، خوتەن تەرەپلەردە يوشۇرۇن ھالدا سۈلۈكى ئىسھاقبەگ تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن دانىيال خوجا پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ دەرھال ئاستانىگە كەلدى ـ دە، ئىسھاقبەگ سۈلۈكىدىكى مۈرتىلىرىنى جۈغلاپ، ئاقباشخانىنىڭ قەشقەردىكى ئىشقىبەگ سۈلۈكىدىكى ئىشان خوجىلارغا قىلغان جازا يۈرۈشىگە ھەمدەمدە بولدى.

بىر قېتىملىق جەڭدە ئاقباشخان ئېغىر يارىلىنىپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي قازا قىلدى. دانىيال خوجا ئۆزىنى يەكەندە ئىشان خان خوجا دەپ جاكارلاپ تەختتە ئولتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر پۈتۈن سەئىدىيە خانلىقى پارچىلىنىپ، يەكەندە سۈلۈكى ئىسھاقبەگ يە مەزھەپىدىكى قاراتاغلىق خوجا ـ ئىشانلار ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دانىيال خوجا خانلىقى؛ قەشقەردە سۈلۈكى ئىشقىبەگ مەزھەپىدىكى ئاق تاغلىق خوجا ـ ئىشانلار ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان

ئەھمەد خوجا خانلىقى تەك مەۋجۇت بولۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلغان بۆلۈنمە ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئۇلار ئۆز تەسەررۇپىدا خەيرى سۇلۇك - مەزھەپتىكى خەلقنى مال - مۈلكىنى يۇلاش - تالاش قىلىپ، دەھشەتلىك ئۇسۇلدا قىيناپ ئۆلتۈرىدى. ۋەيران - پات لەشكەر تارتىشىپ قىرغىنچىلىق قىلىشتى. بەھۋەدە ئۇلۇم - يېتىم ھەسسىلەپ كۆپەيدى. خەلق بۇ تۈگىمەس جەڭگى - جىدەل، بالا - قازا دەستىدىن قاتتىق قاقشىدى، ئاھ ئۇرىدى. بارغانسېرى نامراتلىشىپ كەتتى.

بۇ ھالەت تاكى مىلادىيە 1713 - يىل يازدا، غالدان بۆشۈكتۇخان ھالاكەتتىدىن كېيىن① جۇڭغارلار تەختكە چىققان سېۋىن ئارۇبدان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەختكە چىقىپ ئۆز ھاكىمىيىتىنى خانلىق دەپ جاكارلاپ، موڭغۇللارغا بايقۇت قىلىپ، ئاپاق خوجىنىڭ قورچاق خانلىقى دەۋرىدە بېكىتىلگەن ئولپانلارنى تاپشۇرۇشنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، چىڭ سۇلالىسى بىلەن بولغان جەڭدە ئاجىزلاپ كەتكەن ئىقتىسادىنى ئوڭشۇۋلىش مەقسىتىدە سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قىيرىق مىڭ ئاتلىق لەشكىرى بىلەن ئىككىنچى قېتىم بېسىپ كىرگۈچە داۋاملاشتى.

پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى تولۇق ئىلكىگە ئېلىپ مۇستەقىل ئىشان خانلىق ھاكىمىيىتى تىكلەشنى مەقسەت قىلغان ئەھمەد خوجا موڭغۇللار بىلەن پۈتكۈل خەلقنى قوزغاپ جان پىدالىق بىلەن ئېلىشتى ھەمدە دانىيال خوجىغا خەت يېزىپ، ئۇنى جۇڭغارلارغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇشقا ئۇندىدى.

لېكىن، دانىيال خوجا ئەھمەد خوجىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلماي ئۆزىنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قوينىغا ئاتتى - دە، جۇڭغار خانى سېۋىن ئارۇبدان بىلەن بىرلىكتە قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ ئەھمەد خوجا بىلەن جەڭ قىلدى.

---

① غالدان 1697 - يىل باھاردا چىڭ سۇلالىسى لەشكەرلىرى بىلەن بولغان جەڭدا قاتتىق يارىلىنىپ ئۆلگەن.

بۇنىڭدىن ئوتتۇز بەش يىل ئىلگىرى سۇلۇكى ئىشقىيە مەزھىپىنىڭ پىرى ئەزىمى ھىدايىتۇللا ئىشان (ئاپاق خوجا) ئۆزىنى جۇڭغار ئاقسۇڭكەلىرىنىڭ قوينىغا ئېتىپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قانداق ۋەيران قىلغان بولسا، ئوتتۇز بەش يىلدىن كېيىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مەزھىپىنىڭ پىرى ئەزىمى دانىيال خوجىمۇ ئۆزىنى يەنە جۇڭغارلارنىڭ قوينىغا ئاتتى.

بۇ پاجىئەلىك تارىخنىڭ ناھايىتىمۇ كۇلكىلىك يېرى شۇ بولدىكى، دانىيال خوجىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ ئەھمەد خوجىنى مەغلۇپ قىلغان جۇڭغار خانى سېۋىن ئارۇبدان قەشقەرنى ئالغاندىن كېيىن، دانىيال خوجىنىمۇ تۇتقۇن قىلدى ـ دە، ئەسىرگە چۈشكەن ئەھمەد خوجا بىلەن بىللە قاماپ، جۇڭغارىيىدىكى ئۇرۇمچى ئىرەن قابۇرغەگە ئاپىرىپ نەزەربەند قىلدى ۋە سەئىدىيە ئىلىگە ئىلىدىكى جۇڭغار خانى غالدان بۆشۇكتۇخاننى دوراپ قورچاق خان قويماي، ھەرقايسى شەھەرگە بىرىدىن موڭغۇل سەركەردىسى بىلەن بىر بۆلەك موڭغۇل لەشكەرلىرىنى قالدۇرۇپ، بۆلۈپ ئىداره قىلىش تەدبىرىنى قوللاندى.

مىلادىيە 1727 ـ يىلى دادىسى سېۋىن ئارۇبداننىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ جۇڭغار خانى بولغان غالدان سېرىنىنى نەزەربەند قىلىپ تۇرغان دانىيال خوجا چەكسىز ساداقەتسىزلىكىنى بىلەن تەسىرلەندۇردى ـ دە، ئاپاق خوجىنىڭ زامانىسىدا يىلغا يۈز مىڭ سەر كۈمۈش قىلىپ بېكىتىلگەن ئولپانىنىڭ ئورنىغا، يىلىغا تۆت يۈز مىڭ سەر كۈمۈش ئولپان تاپشۇرۇش، ئالباتلار ـ غالچا يىگىت، غالچا چوكانىنىڭ سانىنى كېمەيتمەسلىك شەرتى بىلەن سەئىدىيە ئىلىگە قايتىدىن قورچاق خان بولدى.

1998 ـ يىل ئاپرىل
2001 ـ يىل ئاۋغۇست، يەكەن.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەجەرگۇل تۇرسۇن
مۇقاۋا رەسسىمنى سىزغۇچى: ئابدۇشۇكۇر كېرىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

جاللات خېنىم

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ياسىنجان سادىق چوغلان
مۇھەررىرى: ئەركىن ئىبراھىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىنبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم،
باسما تاۋىقى: 29.75، قىستۇرما بېتى: 20
2003 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2003 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN7 — 228 — 08354 — 7/I
تىراژى: 1—5000
ئومۇمىي باھاسى (2 قىسىم): 52.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز